

[Erdélyi Magyar Adatbank]

KACSÓ SÁNDOR

VIRÁG ALATT, ISZAP FŐLÖTT

[Erdélyi Magyar Adatbank]

KACSÓ SÁNDOR
VIRÁG ALATT
ISZAP FÖLÖTT

ÖNÉLETRAJZI
VISSZAEMLÉKEZÉSEK

KRITERION KÖNYVKIADÓ
BUKAREST 1971

[Erdélyi Magyar Adatbank]

**A BORÍTÓLAPOT
ÁRKOSSY ISTVÁN
TERVEZTE**

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ELSŐ KÖNYV

ŐSZI LÁTOGATÁS

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

1968. június első felében figyelmeztetést kaptam. Síróra görbült tőle bal felől a szájam, dadogásra vastagodott a nyelvem, a karom pedig nem akarta számhoz vinni az ételt. Az orvosok azt mondták: érgörcs a fejben. Bal felől, hogy vésztjóslóbb legyen! Ez hát a gutaütés egyik, neve után ítélve, szelíd formája – gondoltam –, különben agyvérzést mondtak volna.

No, ami azt illeti, ez a szelídebb forma sem éppen atyai simogatás! Nem az a baj, hogy szenvedek. Ezt nem mondhatom, nem volna igaz. Nem fáj semmim. Nem fáj szájam elferdülése sem. Már úgy, fizikailag! Nem okoz fájdalmat az sem, hogy nem tudok jól beszélni, s olyan gyenge vagyok, mint a harmat; de nem az a gyenge harmat, amely „az égből gyöngyözött”, hanem amelyik az ágyba döntött ember homlokán serken ki. Felülni sem tudok, s kezemből kihull a legkönnyebb kanál is, nem is beszélve arról, hogy melléje fogok, ha utána nyúlok.

De végül is ez sem olyan nagyon kellemetlen, ha jól meggondolom – hiszen voltaképpen nem akarok és nem kívánok semmit, csak elnyúlni csendesesen a kórházi ágyon. Ehhez pedig hozzásegítenek a könnyedén engedélyezett nyugtató pilulák, altatók. Ezek elnyomják azt a nyugtalan-ságot is, hogy várnak az Irodalmi Könyvkiadó szerkesztőségében. Megbeszéléseket irányoztam elő, s most hiába mennek föl az emberek, én nem leszek ott. Talán soha többé nem leszek már ott... De hát ez a dolog rendje – nyugszom bele –, előbb-utóbb nyugdíjba kell menni... Hiszen erre, úgy tapintatosan, már figyelmeztettek is. Jól van hát, megyek... megyek... – szédülök álomba.

De nem megnyugtatóak az ébrenlétek vagy inkább a tisztuló öntudat nem nagyon hosszúra nyúló időszakai. Folytonos restelkedések ezek a többi beteg előtt, néha meg éppen kínos szégyenérzés fog el. Arról van szó, hogy addig se voltam férfiasan kemény, most meg éppen túlérzékeny lettem. Olyan érzélgőssé váltam, mint egy őszi háztető:

minduntalan megcseppent az ereszalja. Sírtam, ha meglátogatott a feleségem, könnyezve fogadtam a fiaimat. Sírtam, ha eszembe jutott valami, ami egy kicsit is meghatott; sírtam, ha vigasztalni próbált az ápolónő, vagy ha sajnálkozva segíteni akart valamiben valamelyik könnyebben mozgó betegtársam. A doktor szelíd gúnnyal próbált hatni rám:

– Nem férfias dolog ám ilyen semmiség miatt sírni!

Ezzel aztán még jobban megríkatott. De ez azért valami más volt már, mint az addigi ellágyulások. Mi az? Hát azt hiszi a doktor, hogy e miatt a félig sikerült gutaütés miatt sírok? Hogy magamat síratom? Bosszúsan legyinteni akartam, de olyan nehéz volt a karom, hogy éppen csak megrándult. A doktor már egy másik beteggel foglalkozott. De azért számon tartotta az én gyengeségemet, mert eltiltotta a látogatásokat. Jól is tette: nem kérdezősködtek, hogy jól vagyok-e, nem sajnáltak, s ez megnyugtató. Magamba hulltam, sokszor órák hosszat félálomban lebegtem... Ilyenkor leginkább gyermekkori emlékeim közé tértem vissza! Akkor is mennyit sírtam. Emlékszem, egy napon, amely végig sírás nélkül telt el, dicselkedve kérdeztem meg este anyámtól:

– Ugye, édesanyám, már nagy vagyok? Egész nap nem sírtam egy cseppet sem!

De mennyit kacagtam is! Most aztán azon is sírok, hogy akkor milyen józúeket kacagtam...

Úgy elfog a vágyakozás gyermekkorom után, hogy parancsoló szükségét érzem: meg kell látogatnom. Meg is tesszem... kábult álmodozásaimban...

De telnek a napok, s állapotom egyre javul. Egyre tisztulabb tudattal kóborgok gyermekkorom éveiben, s aztán egyszerre csak megszületik az elhatározás: igen, meglátogatom gyermekkoromat. Gondolatban persze! Mert nem bújhatok ki mai magamból, de visszatérhetek akkori magamhoz. Van ebben valami megható és költői: ősz fejjel visszahajszolni egykori pöttömnyi önmagunk fölé!

No tessék, már megint fojtogat a sírás! De már az elhatározás megszületett, s én fogadkozom, hogy ezúttal nem engedek... Már kezdeném is, de a gondolattöredékekből csak annyi áll össze szilárdan, hogy igazi látogatás

gondolatban is csak akkor lesz belőle, ha valóságos látogatás kapcsolja az emlékeket azokhoz a helyekhez, amelyeken gyermekként annyit sírtam és kacagtam...

Igen, meg kell látogatnom a szülőföldemet, el kell beszélgetnem a testvéreimmel. Meg kell kérdezni Erzsébet német, hogy is volt az, amikor a záportartó alatt kihúzott a malomárok vizéből. Ő állt mindig a legközelebb hozzám, két és fél évvel volt idősebb nálam, védelmezett is már, de legalább együttérzően szipogott velem, ha bátyáink hatalmaskodása néha tettelegessé fajult. Ő ma a legidősebb testvérem. Pista bátyám még az első világháborúban elesett Galiciában, az orosz harctéren. Két másik bátyám: Laci és Dénes a második világháború után halt meg Amerikában, Clevelandben. Otthon így már csak a húgaim vannak Erzsébet németen kívül: Róza, Ágnes és Anna... El kell beszélgetnem velük is, bár ők jórészt már csak mint idősebb bátyjukra, gimnazista-, vagyis „úrfikoromra” emlékezhetnek. S tán nem is mindig kellemesen...

Nem baj, hozzátartozik ez is – s ma már megszépülten – a mi egykor annyira „népes” családi életünkhöz. Csak már szólhatnánk róla együtt! De minél hamarabb, nehogy ne legyen rá időm...

Csakhogy beleszólt a doktor is. Nem javallotta a „minél hamarabbat”.

– Nem elég erős még! Nem akarom, hogy félresikerüljön ez a látogatás! Azt akarom, hogy frissebben jöjjön haza, mint ahogy elmegy. S most már úgysem sietős semmi...

Hiába, ő nem érti, hogy nekem a haza nem itt van, hanem ott, ahol gyermek voltam!

Addig s addig javasolt „még egy hét” várakozást, amíg elmúlt a nyár, elmúlt augusztus, elmúlt szeptember is. Már csak az októberi verőfény maradt. Az ugyanis nem mind halogatta, megérkezett rendes időben, ahogy Kolozsvárra szokott. Így lett aztán, kettős értelemben is, őszi látogatás ebből a sokáig halogatott hazatérésből: őszi ember tért vissza gyermekkorára ösvényeire – és ősszel, amikor már ásni kell a mezőkön a cukorrépat és a krumplit, szedni és hántani kell a kukoricát, s feketedik már a Csillaghegy szőlőseinek gyepűiben a dérverte kökény...

A szőlősgazdák azt mondják, hogy a tavasz akkor kezdődik, amikor a gyepűben virágzik a kökény, s akkor nyitni kell a szőlőben; az ősz meg akkor áll be, amikor feketedni kezd, s akkor készülődni kell a szüretre, de csak ha rossz az időjárás.

Most hát feketedik a kökény, készülni kell a szüretre. Ha rossz az időjárás...

Szerencsére verőfényes októberi napok jöttek. A kora reggeli órák után hamarosan neki kellett vetkezni a munkának a Csere laposán, a szelíden emelkedő domboldal kukoricásaiban, s a Hintós krumpliföldjein. Mennyivel jobb volt így, mintha sárból kellett volna kikaparni a krumplit és a répát is, s vörösre csípett kézzel szedni a kukoricát! Már azoknak, akik dolgoztak. S mennyivel derűsebb volt nekem így, ebben a napsütésben közénk érezni magamat, mintha hideg őszi lucsokban dolgoztak volna, mint annyiszor máskor...

Különösen: mert Erzsi nénémet nem találtuk otthon... Köztük dolgozott ő is...

De ez még jobb is volt így. Melléje szálltam én is, és beálltam a sorba. Persze csak képzeletben, mert egyébként kigyalogolni sem igen tudtam volna a hegybe, nem-hogy szállni. S ez a valóságos őszi látogatásnak újra visszaadta jelképes tartalmát. Azt, aminek a kórházi ágyon megszületett: ébren, álomban és félálomban, néha nyugtalanító józanságban, máskor színes szédületben. Ősz fejjel újra-éltem gyermek- és ifjúkoromat.

A valóságos őszi látogatás csak napokig tartott, ez a jelképes hosszú hónapokig...

A jelképesnek következménye ez a könyv...

AZ ÖNTUDATLANSÁG TAVÁBAN

Születtem az öntudatlanság tavában. Az új század is – a mi időszámításunk szerint a XX. – úgyszintén megszületett az Időben, de szerinte egy pillanat ezredrészével hamarabb. Szerintünk első esztendeje, 1901 alig kezdte melegíteni a helyét, amikor Jégtörő Mátyás előtt három nappal, február 21-én én is e világra tolakodtam. Tolakodtam bizony, mert aligha esenkedtek apámék az ötödik gyerek után, amikor a negyedikben végre hozzájutottak egy leánykához is. Én tehát ilyen szempontból is fölösleg voltam. Az igazi túlzás azonban még csak azután következett: három leányka egymás után! Így állott helyre a számbeli egyensúly: négy fiú, négy leány!

Születésemkor nem figyelmeztettek a szüleim, nyilván maguk se tudták, hogy velük együtt milyen nehéz, megpróbáltatásos század választott ki magának. Ha sejtettem volna, talán másolattal készülök, mint a kéziratok, hátha jobban és tovább bírjuk majd mindazt, ami előttem állott, Hányszor eszembe jutott később, hogy milyen egyedüli, esendő példány vagyok is én ezen a világon, s ha valamilyen képpen elvesznék, megsemmisülne velem mindaz, aminek egyedül csak én örülhetek. S persze az is, ami egyedül csak nekem fájhat.

Úgy látszik, az elsőhöz jobban ragaszkodtam. Legalábbis erre vallanak eszmélkedésem első ködös emlékei: az ölbe vágyakozás ágaskodása, a táplálkozás széttáruló édessége s az elalvás előtti csodás szemlélődés a csend ringató taván.

Elképzelhetőek-e ilyen visszaemlékezések? Gondolom: nálam igen. Sokáig szoptatott anyám. Ahogy mondogatták később, utánahordtam a kicsiszéket, hogy üljön már le s emeljen a melléhez. Nyilván gyengécske voltam, hogy szinte-szinte bevárta az utánam következő ölbevágót.

Még arra is „emlékszem”, amikor „elválasztottak”, vagyis végképpen elszakítottak az anyatej két dús forrásától.

Persze csak később a beszélgetésekből tudtam meg, hogy ennek a nehéz vállalkozásnak a sikere érdekében eltávolítottak anyámtól. Nagyanyámékhoz vittek a szomszédos Nyárádköszvényesre. Itt estefelé még megszoztatott anyám, aztán elaltattak. Ő pedig hazament Mikházára, nehogy megsajnálván meginogjon elhatározásában.

Volt nagyapámék házában egy akkor ott még csodálatosnak tartott ingaóra. Hosszú láncokra függesztett két tömzsi uborka alakú vassúly tartotta üzemben. Minden reggel fel kellett húzni a láncokkal ezeket a vassúlyokat az óraszerkezet ketrecéig, ahonnan másnap reggelig kényelmes ketyegés közben leereszkedtek majdnem addig, amíg a láncból tartott. Az egyik lassan, észrevétlenül, az ugyancsak hosszú inga lassú mozgása nyomán, a másik gyorsan, zajos berregés közben egy-egy darabnyit, valahányszor ütött az óra.

Kezdetleges szerkezet volt, valószínűleg falu, sőt éppen magyar falu részére készült valamelyik osztrák óragyárban. De ma is megvan még, pedig nagyapám vőlegény korában vásárolta volt. S ma is felriaszthatna s megrémisztethetne ütést jelző berregésével egy akkora gyereket, mint én voltam.

Erre a berregésre emlékszem; s a rémületre, a csengő óraütésekre s utána a lassú, egyhangú ketyegésre, s hogy nem volt mellettem anyám, aki megnyugtasson. Aztán újra elsüllyedtem az öntudatlanság fekete tavában, de alighanem akkor sírtam olyan erősen és sokáig, hogy valami baj történhetett a hangszálaimmal. Tény az, hogy sokáig „sajnáltam” a torkom, sírni se tudtam többé rendesen, csak „süllöttem”, ahogyan nagyobb testvéreim mondták, ha jelenteni akarták, hogy valami bajom van.

– Édesanyám, Sándor már megint süllög!

Beszélni pedig egyszerűen nem akartam. Már aggódtak a szüleim, hogy néma maradok, hiszen elrúgtam már a második évemet, el a harmadikat is, s még mindig nem szólaltam meg. A negyedik évben aztán egy napon megtörtént a „csoda”.

– Egy reggel – így beszélte el anyám később nem is egyszer –, megfőztem a puliszkát, megkevertem, s kiborítottam a lapítóra. Odaszóltam a körülöttem csivadozó

gyermekekre: „Menjen valamék s hívja bé Bódizsárbát frustukolni!” Hát kiugrik Sándor a többi közül, kiszalad a tornácra, s idéetlenül vastag hangon megszólal:

– Bózsizsárbá! Jöjjön bé! Megfőtt a pujszka!

Mondom, erre a „csodálatos” megszólalásomra én egyáltalában nem emlékszem, sőt anyánk elbeszélésére sem emlékezünk ma már mind egyformán a megmaradt testvérek. Úgy érzem, egy kicsit hozzáteszünk, egy kicsit színezzük valamennyien, hogy érdekesebb legyen. De a „süllögésekre” már magam emlékszem (nyilván sokszor volt rá okom bátyáim miatt), valamint a letorkolásokra is, amikor rám szóltak, ha ott ténferegtem közöttük, s belebeszéltem a dolgaikba:

– Ne hadarj annyit! Most akarod kipótolni, hogy olyan sokáig néma voltál? Eredj innen! (Mennyit kísértett még ez a hadarásra késztető hajlam, amíg végleg le tudtam győzni!)

Márpedig állandóan ott ténferegettem közöttük, mert legalább olyan rossz akartam lenni, mint ők. Az például megint csak saját emlékem (anyám se mesélt róla soha, ő nyilván elfelejtette), hogy együtt menekültünk be előle – mi, fiúk, négyen – valami csínytevés után a csűrbe, ő szaladt utánunk a vesszővel, de csak engem tudott elcsípni a létra alján, mert a többiek már felszaladtak rajta a pajtahijára.

– Most aztán agyonütlek! – emelte rám fenyegetően a vesszőt

– Üssön is, legalább nem leszek!

Anyám mérgében félig sírt, de elkacagta magát.

– Hogyne! Éppen téged! A legártatlanabbat!

Ilyen felbukkanó szirtecske lehet az öntudatlanság tavából az a kiszámoló, vagy nem tudom milyen mondóka, amely úgy a fejemben maradt, hogy ha a tízes számot hallok emlegetni, most is gyakran zsongani kezd a fülemben, pedig azt se tudom, hogy a végén leguggolni kellett-e vagy szétszaladni. Nyilván pendelyes korban sokat keringtünk mellette. Magának a mondókának a megfejtéséhez valószínűleg ma is jól képzett néprajzos szakember kellek. Íme:

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Tíz, tíz,
Tiszta víz,
Három cseber meleg víz.
Addsa, komám, azt a vékát,
Minek azt a vékát,
Mérjünk vele kígyót, békát,
Minek azt a békát,
Kertet fonjunk belőle,
Minek azt a kertet,
Rózsát ültessünk beléje,
Minek azt a rózsát,
Legényeknek kalapjába,
Leányoknak kebelébe...

Előtte persze az egyes számokra mondtunk rigmust, de ezek közül csak négyre emlékszem, így: egy – ez biza nem megy; kettő – csipkebokor vessző; három – én osztán nem bánom... kilenc – kicsijuku Ferenc. S utána, de már énekelve: Tíz, tíz, tiszta víz...

És az is saját emlék, amit már Erzsi néném is elfelejtett, pedig éppen miatta emlékszem az egész jelenetre olyan élesen, mintha ma is látnám. Ott sírt-sivalkodott Erzsi mikházi házuk udvarán a kapu előtt, és kétségbeesetten kiabálta:

– Nem menyek, édesanyám! Nem menyek, édesanyám!

Anyám egy kicsit már türelmét veszítve megfogta a kezét, és vezetni kezdte ki a kapun:

– Gyere már szépen, te bolond, hiszen nem eszik gyereket a tanító úr!

De Erzsi nem akart iskolába menni, belekapaszkodott a kapufélfába, s úgy sikoltotta:

– Jaj, édesanyám! Jaj, édesanyám!

Anyám talán rájött hirtelen, hogy rosszul szólott, s csak még jobban megrémítette vele a gyereket, mert hirtelen ölbe kapta, s csókolgatni kezdte. Csakhogy erre én rémültem meg: mi történhetik Erzsivel, hová vihetik, hogy anyám így sajnálja?

Ne vigyék el Erzsit! Ne vigyék el Erzsit! – kezdem sivalkodni én is, s most már anyám azt se tudta, hogy

melyik gyerekét csendesítse le. Úgy hiszem, Erzsi valóban nem aznap ment először iskolába.

Később hogy mivel vették rá, már nem emlékszem. S arra sem, hogy miért félt annyira az iskolától, amikor három bátyja közül egy még ott járt, kettő meg már simán kikopott belőle. Lehet, hogy éppen ők ijesztgették csupa gyermeki heccelődésből. Vagy tán a falu más gyerekei? Tény, hogy az iskola akkor még nem volt népszerű a falusiak között. Sok volt a szülők között is az analfabéta, mégis megvoltak, boldogultak. Úgy vélték, hogy a gyerekek dolgozni nem az iskolában tanulnak meg, márpedig falun dolgozni kell, a betűvetés amolyan „urizálás”.

Dologra is fogták őket, alig cseperedtek fel, leánykákat és fiúkat egyaránt. Igen ám, de az iskola kötelező volt, büntették a hiányzó gyerekek szülőit. Élt hát az ellenszenv a szülőkben, még ha lappangott is már, mert azért illett ám restelkedni is, ha valaki nem tudta aláírni a nevet; ha idézőt kapott például, s ujjával elnyomott keresztel kellett igazolnia az átvételt. Elégszer tanúja voltam később az ilyen restelkedéseknek Nyáradremetén, amikor nagyobb iskolás koromban magam hordoztam ki a községi irodára érkezett idézőket, s magam olvastam fel, hogy mi-
kor és miért kell megjelenniök a járásbírótság előtt. S nemegyszer éppenséggel azért, mert a gyerek nem látogatta rendesen az iskolát.

A mi családukban azonban inkább a betűvetés tiszteletének, mint az iskola elleni ellenszenvnek volt meg az alapja. Nemcsak azért, mert két bátyánk középiskolába járt már, anyánk öccse pedig dr.-t írhatott a neve elé, mert túl volt már a jogi doktorátuson, hanem azért is, mert pen-
nás ember volt édesapánk is. Sírkövek is tanúskodtak erről a mikházi temetőben. Apai nagyapám és nagyanyám sírkövén ez állt:

Kacsó Boldizsár + 1903 66 éves korában,

Kovács Erzsébet + 18.99 60 éves korában.

Együtt küzdötték át küzdelmes éltüket,

Most már itt pihennek némán, szótlantul,

Kihült szívük felett e sírdomb domborul,

Nem bántja szenvedés, nem földi fájdalom,

Önzetlenségükért a bér e sírhalom.

És e sír mellett közvetlenül ott a másik, a dédapámé és dédanyámé:

Hol nincs már fájdalom,
E sírnak ölében
Alusznak boldogul
Csendes békességben

Kovács Sándor + 1876 63 éves korában,
Csíki Ágnes + 1892 76 éves korában.

E sírverseket édesapám írta.

Kacsó-ágon nincs is több ősünk a mikházi temetőben. Kovács-ágon van még néhány beszélő sírkő, de mi már nem értjük a mondókájukat. A betűk is elkoptak, az emlékek is. Mindennek persze jelentése van. Az első mindjárt az, hogy családunk jövevény volt Mikházán. Nagyapánk, Kacsó Boldizsár, a Bekecs-hegy túlsó feléről, a Kis-Nyárad mellől, Nyárádselyéből került előbb Kendőbe, aztán Mikházára. Tartottunk is rokonságot a selyei Kacsókkal, de azok mind reformátusok voltak, pedig akadtak Selyében katolikus Kacsók is. (Ma is Kacsó közel a fele a falunak!) Ennek pedig az a magyarázata, hogy a Mikházára került Kacsó Boldizsár is református volt még Selyében. Mikházán lett katolikus, mert csak így vehette feleségül a katolikus Kovács Erzsébetet. Úgy látszik, megérte neki. Azt az egy-két darab földjét, amely Selyéhez volt közelebb, átadta selyei rokonságának, s a felesége révén kapott birtokon gazdálkodott olyan tekintélyesen, hogy református eredete ellenére sindikusa, amolyan külső tanácsosa, kebli embere lett a mikházi Ferenc-rendi zárdának. Lehet azonban, hogy a tekintélyét is felesége alapozta meg, aki egyedüli gyerek lehetett, mert utána nem tartottunk rokonságot a faluban. Apám azonban sokszor emlegette, hogy tekintélyes ember volt Kovács Sándor, még dullóbiztos is volt a familiájában.

Mikházán azonban már földműves család volt az ősünk mindkét ágon, s még csak nem is igen váltunk ki a többi gazdálkodó közül. Apám minden örökölt és szerzett vagyona erdőrésszel, legelővel együtt éppen csak megközelítette a húsz magyar holdat. Igaz, hogy ennyi már komoly tekintélyt adott a faluban, s további emelkedésre ösztökélt.

Különösen, hogy nagyapám katolizálását nem követte katolikus gyermekáldás. Egyetlen fia volt apám Kacsó Boldizsárnak. Ez bátoríthatta arra, hogy taníttassa, talán a felesége családja biztatására. De erősen élt benne a maga családja indulata is. Kire maradnak a földek, ha urat nevel a fiából? Nem fogja az akkor megtartani az örökséget, hanem eladja, s városra költözik! S akkor miért vállalta ő Mikházán a jövevény szerepét, miért hagyta ott a Kis-Nyárad partját, hogy a Nagy-Nyárad dúsabb völgyében verjen gyökeret?

A két indulat addig vitázott benne, amíg az utóbbi került felül. De nem győzött, csak felülkerekedett. Négy középiskolát elvégzett a fiú, aztán otthon tartotta a gazdaságban: tartsa meg, ami az övé. Akkorácska parasztbirtokot megtartani azonban csak saját munkával, törődéssel, a paraszti sors teljes vállalásával lehet. Apám tehát a négy gimnáziumával visszahullott a faluba, s élte osztályos társai életformáját. Legfeljebb arra tartott rá, hogy egyedüli fiú, válogathat hát a leányok között. Mégsem a legjobban választott: jómódúnak eléggé megfelelt ugyan a választott Balló lány, de beteg volt, tüdőbeteg. Megszülte kisfiát, s aztán – a gyerek szerencséjére – csak addig élt még, amíg éppen szoptatni tudta. Nem volt ideje továbbadni a betegségét, félévre a szülés után meghalt.

Hamar megözvegyült tehát apám, s méghozzá egy fél-éves kis árvával is megterhelten. A gazdaság is, de még inkább a kis árva követelte az új asszonyt a házba. Nem is tartott sokáig a gyász, éppen csak a szokások megkövetelte illendőség határáig. A kis árva rövidesen anyát kapott, s bizony mondom, hogy nem mostohaanyát. A ház pedig új gazdasszonyt, és bizony mondom, hogy jó gazdasszonyt. Apám ezúttal követte a nagyapám példáját, s a szomszéd faluban, Nyáradköszvényesen keresett új asszonyt. Kiss Antal vagy ahogyan a faluban ejtették: Kús Antal leányát vette el. A leánynak csak egy öccse van, s az is diák Vásárhelyen, tehát úr lesz belőle. Nem akármilyen család hát az sem! Nem is volt akármilyen, sőt éppen nevezetes volt: Kiss Antal csatákat járt honvéd volt 1848-ban. (Amikor eltemették – Erzszi még jól emlékszik rá –, volt honvédtársai mind egybegyültek a kör-

nyékbeli falvakból, s akinek volt puskája, elsütötte emlékeztetőnek a múltra.) Tán a múltra emlékeztette az is, ami falusi gazdaembernél nem volt szokásos, s nem volt éppen kényelmesnek sem mondható a rendben tartása: gondozott Kossuth-szakállat viselt. Ez tekintélyének egyik jele volt a faluban.

Gondolom, nem is került nagy fáradságába, hogy rábeszélje újdonsült vejét: költözzék hozzá Köszvényesre, gazdálkodjanak együtt, van is ott miben, meg aztán új házat is akar építeni, segítsenek benne a fiatalok, amúgy is nekik marad.

Valami homályos családi pletyka fennmaradt arról, hogy nagyapám jobban megdolgoztatta fiatal vejét még a rendesen Felsőköhérből fogadott román szolgáinál is. De hát ez így is volt rendjén. A szolgák végül is nem maguknak dolgoztak. Igaz, később kiderült, hogy apám sem! De addig felépült az igazán módos paraszti ház: a földszinten két tágas pincehelyiséggel és konyhával, amelybe beleépült a kenyérsütő búbos kemence is, az emeleten pedig három tágas szobával. Jól megépített lépcső vezetett elől fel tágas, verandának is beillő tornácra át a szobákba, de ezt rendesen csak a megtisztelt vendégek taposhatták. A háziak a hátsó meredek lépcsőn jártak fel a „házba”, bár jórészt csak aludni, mert egyébként lent zajlott a család élete a tapasztott konyhában. Itt volt a szolga téli szállása is. Csengő volt az ágya fölött, amelyet felülről megrángathatott egy zsinórral a gazda hajnali ötkor, jelezve, hogy enni kell adni a marháknak. Nyáron a férfiak mind kint aludtak a pajtahiján, a szénában.

A portára a régi, hatalmas, cifrán faragott és festett galambbúgos székelykapu vezetett, amelyet mindig megcsodáltak a messzebről jött utasok. Tábla is volt rajta ezzel a szöveggel:

Épült ezen kapu 1819-ben,
Kis Antal és Kis Katalin
idejében.
Megújították 1903-ban
unokái
Kis Antal és Ács Rozália.

(Szép kapu volt, s amíg nagymámi élt, tele volt mindig galambbal. Érdemes volt megújítani unokáinak, ez a megújítás azonban láthatóan csak annyiból állott, hogy kifaragott nagy kőlabakba állították a két kapuzábét, amelynek alsó, földbe ásott része megkorhadt. Háborítatlan volt a tábla is rajta sokáig. De a harmincas évek végén egy hatalmaskodó csendőrőrmester ledeszkáztatta, mert nem állhatta rajta a magyar szöveget. A felszabadulás azután meghozta a szabadságot a magyar felírásnak is. Kár, hogy nem élhetett vele sokáig. Néhány évvel ezelőtt ugyanis utasítást kaptak a néptanácsok, hogy szélesítsék meg a falvakban az utcákat. A kiküldött mérnök megkegyelmezett a szép kapunak, a mi néptanácsunk elnöke azonban olyan buzgalommal engedett az „utasításnak”, hogy szigorúan beljebb parancsolta méterekkel a kerítések is, kapukat is. Szóltott volna a parancs néhány rendetlenül kijjebb épített háznak is, de azok nem engedelmeskedtek. S az emberek se helyettük. A kerítések és kapuk helyett azonban igen. Így bontódott le a nagy galambbúgos székelykapu, de méterekkel beljebb újra felépíteni már nagyon költséges lett volna. Most ott áll táblája a falnak támasztva a gabonásban, a kapu pedig darabokra szedve, ájultan fekszik az eresz alatt.

Sajnálom szegényt. Bizonyos vagyok benne, hogy szépségével és régiségével feltűnt Ady Endrének is, aki itt kocsizott el 1915 júliusában fiatal feleségével és Bölöni György barátjával. Marosvásárhelyről rándultak ki a város fogatán Szovátára. Bölöni egy visszaemlékező írásában emlegeti is az útközben látott faragott székelykapus porták különös aromáját. S az út, amelynek szélesítéséért mindez az erőszakoskodás történt, ma is olyan keskeny, amilyen volt.)

A ház tornácán, felül, a fedélzetet tartó gerendára szegezve, gyalult deszkán bevéselt betűkkel ez a szöveg olvasható ma is:

Ezen hajlék épült Isten segedelméből Kis Antal és nője Ács Rozália által 1893-ban.

Nem tudom, hogy apám mennyivel járult hozzá az Isten segítségéhez, s főként azt, hogy mit érezhetett, amikor ezt a táblát felszegezték vagy éppen felszegezhette ő maga, de megint csak családi szóbeszéd maradt arról, hogy egyszer, amint otthon járt az apjánál, Kacsó Boldizsár a szemébe nézett:

– Te Ferenc, amit itt gyarapítanál, ezen a telken, az mind a tiéd maradna...

Apám elgondolkozott – s hazaköltözött. Hazaköltözésének eredménye vagy inkább dokumentuma a mikházi ház, amelynek sokkal kisebb tornácán, a szarufákat tartó gerendán, ugyancsak ott a gyalult deszkadarab s rajta a felírás:

Építette Kacsó Ferencz Kiss Ágnessel 1898.

Nemcsak a tornáca kisebb ennek a háznak a köszvényesinél, kisebb az egész ház is. Pincéje is csak hátul van, egy szoba alatt, amely egyben a konyha is télen. A másik két szoba kövekre illesztett gerendákon áll, a falakat is gerendák tartják, amelyek közét sövényvel fonták be, a sövényt pedig bevették agyaggal, aztán szép fehérre meszelték. Így áll ma is, legfeljebb a meszelés-festés színe változik időnként a falun is parancsoló divat szerint.

Ebben a házban talán Erzsi született először. De én bizonyosan itt születtem. S mintha nem lettem volna elégedett vele, alig cseperedtem annyira, máris fel akartam gyűjtani. Kendert tiloltak az asszonyok – anyám is köztük – az udvaron, s a jó száraz pozdorja halomba gyűlt. Jó volt játszani vele és benne. Ezt is tettük a szemközti szomszéd kisfiával, Sikó Jánossal. Elhordtunk egy kis halomnyit belőle a tornác alá, ahol berendezkedtünk, hogy ez a „mi házunk”. Aztán János gyufát kerített otthon, amolyan „büdösköves” fejűt, amely dörzsölésre fán, falon, cipőtalpon – mindenütt lángot vetett, s alágyújtottunk a pozdorjahalomnak. Szerencsére hamar észrevették anyámék a tornác alatt vidáman ropogó tüzeckét, s elfojtották, mielőtt formáját kifuthatta volna.

De ekkor már apám „jegyző úr” volt és anyám „jegyzőné asszony”. A házépítés s a gyorsan szaporodó gyer-

mekek rászorították, hogy igyekezzék több jövedelmet kihozni a földből. Dolgozott is nyaranként két ember helyett, de úgy érezte, hogy a telet nem használhatja ki egészen. Egy ilyen téli napon juthatott talán eszébe, de még inkább tán nem is neki, hanem a megöregedett mikházi jegyzőnek, hogy mire való az a bizonyos elvégzett négy gimnázium. Vagyon az is, hátha ki lehet hozni abból is valamit. Ha elég ügyes...

Írnokságot vállalt hát az „öregjegyző” mellett, s ügyesnek is bizonyult. Talán ügyesebbnek is, mint az öreg gondolta, mert hamar rájött, hogy ha már előbb-utóbb úgyis rá hárul az irodán a munka nagyja, miért ne lehetne ő maga a jegyző? Igen ám, de ahhoz kevés volt az iskolája. Kellott volna még a négy gimnázium mellé kettő, s akkor elmehetett volna jegyzői tanfolyamra. Csakhogy parasztember volt ő már, egy a többi közül, katonatársai, komái, atyafisága mind falusi emberek közül kerültek ki. Miként váltson ő formát, hogyan húzzon ő székely harisnya helyett nadrágot, ujjas helyett kaputot úgy, hogy ki ne kacagtassa magát!?

Há nem váltott formát, megmaradt a külsejében parasztnak, de amire rászánta magát, azt végre is hajtotta. Három gyermeke volt már, amikor magántanulóként levizsgázott az ötödik és hatodik gimnáziumi osztályból, és sikeresen elvégezte a hathónapos jegyzői tanfolyamot is. Ez utóbbi nehezebb volt. A ruházkodása miatt. A gimnáziumi tanárok csodálkozó megbecsüléssel fogadták a törekvő falusi gazdát, de a tanfolyamon kirítt a csupa nadrágos jelölt közül, s – amint később megértettem, miért – aligha lehetett népszerű. Sőt talán le is nézték egy kicsit. De azért megszerezte a jegyzői képesítést, s a segédjegyzői kinevezést is a szülőfalujába. Így volt már „segédúr” az „öregjegyző” mellett, amikor és születtem.

De megunta a segédeskedést, s amint jobb lehetőséget látott, megragadta. Megpályázta hát a nyárádretemei községi jegyzői posztot, amikor az megüresedett. Meg is választották ott, hiszen közel volt Mikházához, ismerte az egész falu.

A helycsere azonban nagy sátoralját mozgatott meg. A nyolc gyerekből hét nyüzsgött már körülöttük, mármint

apám és anyám körül, a költözködésnél; úgyannyira, hogy a szekerekre csak a négy kisebb fért el belőlük, három gyalog ment mellettük.

Így éltem én tudatosodó gyermekéveimet Nyárádremetén.

Itt végeztem elemi iskoláimat is egy, a mikházinál jóval nagyobb és szebb kőépületben. Remetén négy tanító tanított, Mikházán csak kettő. Ebből persze az is kitűnik, hogy Mikháza mennyivel kisebb falu volt, mint Remete. Nem is másnak, csak központi fekvésének s talán a ferencesek zárdájának köszönhetette, hogy körjegyzője volt, amelybe beletartozott Mikházán kívül Kendő, Márkod, Deményháza és Nyárádköszvényes is. Nem volt tehát kényelmes dolog Mikházán körjegyzőnek lenni. Nem csoda, ha apám nem várta meg a mikházi körjegyző nyugdíjazását.

Jobb helyre került Nyárádremetén. Nagyobb és gazdagabb falu volt Mikházánál. A Döngön lakó cigányok hurubáin kívül talán nem is igen akadt ház, amelynek udvarán istálló ne lett volna s abban két ló legalább. Itt a ló volt a fontosabb, nem a tehén, mert a ló tartotta el a tehenet is. Szekeresgazdák voltak a remeteiek. Nagy erdőségek terpeszkedtek a Görgényi-havasok déli hegyein, dombjain, a Mezőhavas Asztalkövén, Cserepeskövén, Kishegyén. Kutyaakasztóján s a Bercsényi-mezőn. Innen kaptak évenként vágterületet a remeteiek. Mindezek a helyek bizony ezer méteren felül voltak, nem volt hát könnyű dolog kitermelni és behordani a fát a faluba. De azért úgy rendezték, hogy késő ősztől kora tavaszig hetenként kétszer-háromszor megjárták Marosvásárhelyt egy-egy „terű” fával... Ez volt a mindennapi kenyerük nagyobbik fele. A másik felét a nagy kiterjedésű, de sovány határ adta, amelyen legelők jók akadtak, s búzát termő szántóföldek is; agyagosak, de elég jó minőségűek. A fő aratás azonban a fa volt. Ezzel járultak hozzá jegyzőjük fizetéséhez is: telehordták házuk udvarát finom bükk ölfával.

Igaz, kellett is a jó és sok fa annak a nagy, de rozoga háznak a bemelegítéséhez, ahol először laktunk Re-

metén. Három nagy, rideg helyiségből állott, abból egyiknek téglával kirakva a földje, a másik kettőnek fenyődeszkával lepadolva. A téglás helyiségből lett a konyha, amelyben úgyszólván éjjel-nappal égett télen a tűz, a másik kettőben laktunk és aludtunk, de inkább csak aludtunk, mert melegebb és barátságosabb volt a konyha, mint a lakószoba, amelyben nyomban hideg lett, ha véletlenül leszakadt a tűz. Keskeny tornác is kerítette a hosszú ház elejét és a bütüjét is ott, amerre a kapu esett. A kapu pedig egy kis bejáróféle utcácskára nyílt, amely mellékutcája volt még a Döngőre vezető mellékutának is. Nem is volt benne még csak egy ház a miénken kívül. Ebben egy Petrozsényben szerencsétlenül járt bányász özvegye lakott két gyermekével.

Ezen a tornácon dübörögtünk előre és vissza mi gyerekek télen, ha nem engedtek ki a nagy hóba; amíg anyánk meg nem unta hangos szórakozásunkat, s be nem parancsolt a konyhába. Szomszédokat hát nemigen zavartunk ezen a félreeső helyen, a falu szélén. Az Alszeg és a Felszeg mellett ennek a fertálynak, beleértve a Döngőre vezető mellékutat s ennek apróbb nyúlványait, Árokköze volt a neve. Árokközének pedig azért nevezték, mert a Nyárád és a belőle származtatott Malomárok között feküdt, s utánunk a kis utcácskában már csak a Tanorok következett, a nagy és bokros kaszáló, amelyen a Zápportartóhoz lehetett jutni.

Persze mindenhez fűződik valami emlékem. A tornáchoz főként az, hogy tavasszal, amikor már elég meleg volt ahhoz, hogy nehéz legyen az iskolába járó csizma, a kapunál lerántottam a lábamról, s bedobtam a tornác végébe vagy az előtte húzódó kis virágoskertbe, hogy majd hazajövet újból felhúzom, s úgy állítok anyám elé. Anyám ugyanis azon a véleményen volt, hogy amíg még fehér a Mezőhavas teteje, nem szabad mezítláb járni. Úgy akartam tehát engedelmeskedni, hogy eldugtam a lehúzott csizmácskát. Igen ám, de anyám végigment valamiért a tornácon, rájuk akadt, s bevitte a konyhára! Jaj, de megrémültem az iskolából hazajövet! Ellopták a drága csizmákat! Ténferegtem egy darabig az udvaron, nem mertem jelentkezni, csak lesködtem befelé. Egyszer azon-

ban észrevettem, hogy anyám is les engem az ablakon át, s olyan édes és huncut mosoly nyílik a száján, mint egy kankalinvirág. Beóvakodtam hát nagy szégyenkezve. De a csizmát csak akkor kaptam vissza, amikor ígérete-met vette, hogy többet nem vetem le engedély nélkül...

A kis bejáró utcácskán egyszer „öntésbe léptem”, mert mezítláb voltam, legalábbis ez volt az összegyűlt asszonyok gyanúja, amikor nagy láz fogott el, s elereszkedtem, mint egy beteg macska. Úgy látszik – vélték –, eljár-tam az özvegy bányászné háza előtt, s ő „öntött” valami „kuruzslást”, mert megkeseredett szívé, barátságatlan asszony volt. Talán éppen akkor volt ez, amikor elszök-tem a Záportartóhoz, s Erzsi néném úgy talált ott, hogy éppen ki kellett húznia a vízből, amelybe belepottyant-am.

A csizmáról megint az jut eszembe, hogy hiszen én csak akkor kaptam csizmát, amikor már harisnyát is csi-náltattak, mert ugyebár iskolába kellett járni, s én sem lehettem más, mint a többi gyermek. Pedig mégsem voltam egészen olyan. A harisnya ugyan éppolyan vastag és kemény posztóból készült, mint a többi fiúé. Felhúzni csak úgy lehetett, ha az ember leült, s előbb az egyik szárba dugta be az egyik lábát, aztán a másikba a má-sikat. Nem volt ez nehéz, mert már úgy vetkőzött az „em-ber”, hogy kettőbe gyúrte lefelé a ruhadarabot, s úgy húzta ki belőle a lábát. Így aztán öltözéskor könnyen be lehe-tett dugni a megfelelő lábat a megfelelő szárba. Aztán fel kellett ugrani, felrántani a harisnya felső részét a de-rékra, s ott megkötni a harisnyaszíjjal. A vétkezésnél az-tán újra két ütemben: először legyűrni térdig, aztán le-ülve kihúzni belőle a lábakat. Így is maradt félretéve reggelig, hogy könnyen kéznél legyen az öltözködésnél.

Ilyen volt hát minden fiúé anyagban és szabásban, de nem ilyen egyforma volt színben. Az ujjasok részére ugyanis már a fésülésnél összevegyítették a fehér juh gyapját a fekete juh gyapjával. Így a fonás-szövés és dü-rückölés után olyan posztót kaptak – se nem egészen fehéret, se nem egészen feketét –, amelyen nem látszott meg olyan könnyen a szennyeződés. Nos, nekem – nem tudom miért – ilyen egészen szürke gyapjából készült,

majdnem fekete harisnyám volt. De egészen fekete zsinóros vitézkötés is volt az elején. Nyilván számításba jöhetett nálam is a szennyeződés kérdése, de miért volt az enyém más, mint a többi fiúké? Azok, ha kissé szennyben is, de fehér harisnyában jártak. S nem volt rajta vitézkötés. S ha már más, miért nem szép fehér, mint az édesapámé, amelyen olyan szépen „kijött” a vitézkötés, míg a szürkébe majdnem egészen beleveszett a fekete zsinór?

– Azért – mondta mosolyogva apám –, mert te nemesember vagy.

– Hát édesapám nem az?

– Én is az vagyok, csak nem folytatom.

– Hát ki folytatja?

– A kántor úr! Meg a tanító urak. És Csíki úr, a csizmadia. És még a két Kovács família, Kovács Imre és Kovács György famíliája. Ennyi úr van a faluban, ha plébános urat nem számítom, mert ő pap.

Csak annyit értettem meg, hogy az említett emberek valamennyien sötét színű nadrágban és cipőben jártak, nem harisnyában. Kivéve a kántor urat, aki galamszürke sujtásos magyar atillát és hozzá illő feszes nadrágot viselt, amelyhez fényes szárú csizma párosult. Olyan harisnyában, amilyent nekem csináltattak, éppenséggel csak három bátyám járt még, s kettő közülük már diák Marosvásárhelyen.

– Ők is nemesemberek? Laciék?

– Azok.

– Igen, de akkor mi miért nem járunk olyan ruhában, mint a kántor úr?

– Mert az már úr! A nemességet csak akkor lehet folytatni, ha úr lesz az ember...

Egy ideig foglalkoztatott még ez a titkokat rejtő beszélgetés, hiszen sem a nemesember, sem az úr fogalmával nem voltam egészen tisztában. Csak annyit értettem meg belőlük, hogy mind a kettő jó és kívánatos. De annyi jó és kívánatos dolog volt még a világon! S mindenekfelett a paprikás csirke felséges íze, zamata. El is fogott nyomban a buzgóság, ha anyám megbiztatott:

– Ha megsepritek szépen az udvart, paprikás csirkét vacsorázzunk.

Milyen szívesen rohantunk s kerestük össze a nyírág-seprűket, hogy minél hamarabb munkához lássunk! Még bátyáimnak se jutott eszébe, hogy vajon az udvarseprés illik-e a nemesség folytatásához. Vagy tán ez is egyik leckéje volt az úrsághoz vezető inaskodásnak? Azért bűzgólkodtunk olyan szorgosan?

Ma persze tudom, hogy a húsrá voltunk ráérezve olyan nagyon. Hétköznapi családot naponta jóllakítani semmiképpen sem volt könnyű feladat. Ezért volt olyan nagy becsülete nálunk a kenyérnek, hogy sokszor a legdurvább szitkot is kifogtuk szüléinktől, hacsak leejtettünk egy darabkát a földre, s nem kaptunk utána rémülten mindjárt, hogy lefűjjük róla a port. Nem is igen kaptunk kenyeret máskor, csak ebédkor s nyáron uzsonnakor a mezőn, de akkor már mint dolgozó emberek, akiket jól kell tartani, hogy tudjanak dolgozni. Egyébként reggel és este rendszerint puliszka volt tejjel vagy túróval. Ebédkor viszont, különösen hétköznapi napokon, a kenyér a húst pótolta az árvaléveshez. Ma is emlékszem még, annyiszor ismétlődött párbeszéd volt gyermekkorunkban:

– Édesanyám – kérdezte valamelyikünk nyafogva –, milyen leves ez?

– Eddmegleves – szólta rá mérgesen anyám.

– De nincs benne semmi hús!

– Hús benne a nyelved, rágjád, ha nem csúszik más-ként!

Azért voltunk hát olyan kellemes izgalomban, ha elvétve húst ígért anyánk s éppen csirkepaprikást. Persze, az volt még számára a legkönnyebben hozzáférhető, mert a rozoga öreg ház hatalmas kertekkel volt három oldalról is körülvéve, lehetett majorságot tartani. Azért nem kellett pénzt kiadnia. S nem került pénzbe a tejszín se, mert tejenek egy olyan háznál, ahol közel két évtizeden keresztül minden második esztendőben új csecsemő sívalkodott fel, nem volt szabad hiányoznia. Szüleink, úgy gondolom, nem éppen előttünk tárgyalták meg legsúlyosabb gazdasági gondjaikat, de a fejős tehén kérdése sok-

szor lehetett kínos viták tárgya, mert a legtöbb emléket ezek hagytak bennem. Éles szóváltásokra emlékszem:

– Már lesz, ahogy lesz, de venni kell egy borjas tehenet... Nem hagyhatom tej nélkül a gyermekeket – mondta élesen anyám.

– Hát adjam el a Szilajt? Félegetsem meg az egy-máshoz illő ökörpárt? Felét se éri meg majd egyedül a másik.

– Mit tehetünk, ha a Csendes nem fogott borjat?

– Fene egye meg a rosszféle kurváját. Kétszer is fojtott, mégis meddő maradt.

– Add el azt! Cseréld ki egy jobb fajtavál...

– Az még nem elég! Nem éri fel egy meddő tehén a tejelő borjast. El kell hogy adjam melléje az ökörtinót is. Pedig mekkora kár...

Márpedig gazdálkodni jól kellett, mert hamarosan kiderült, hogy a remetei főjegyzőség rangban több csak a mikházi segédjegyzőségnél. A fizetés ugyan több volt, a község is külön megbecsülte a fajtalékkal, de mindez nem pótolhatta azt a lehetőséget, hogy Mikházán apám a segédjegyzőség mellett maga gazdálkodhatott. Ahogy elszabadulhatott az irodáról, már a mezőn volt. S így egy felnőtt szolga, Bódizsárbá segítségével tudta intézni gazdasága dolgait is...

Remetéről ez már nem ment. Előbb napszámosokkal próbálkozott, de hamar rájött, hogy a gazdaság elviszi a jegyzői fizetést, s mégis kevesebbet hoz, mint azelőtt. S nehéz is volt napszámosokat kapni. Mikházán csupa kisgazda lakott, előbb a maga dolgát végezte el, s csak azután vállalt napszámot, ha ideje maradt. Remetén a cigányok között volt napszámos elég, de ezek rendszerint télen „szegődtek el” egy-egy véka búzáért, kukoricáért, krumpliért, nyáron aztán alig lehetett előkeríteni őket: mindig éppen valami más sürgős dolguk akadt. Vagy már elígértek más gazdához. Végül is hozott Selyéből egy „helyettes gazdát” Mikházára, aki részibe vállalta, hogy ő szánt is, vet is, a felesége is végez annyit, amennyit tud, a nyári munkához azonban segítségre van szüksége. Nos, ezt a segítséget húsvéttól Kisasszony napjáig mi vittük Mikházára, a család tagjai. Ha már iskolába jár-

tunk, kellett tudni annyit, hogy a gyomláló vasakkal kiszurkáljuk a töviset a búzavetésből, s meg tudjuk kapálni a formás kis hagymakapákkal a szépen sorjába ültetett hagymapalántákat.

Iskolás koromtól kezdve én is szinte naponta jártam az utat Remetéről Mikházáig. De már azelőtt „munkába álltam”. Sok volt a gyermek Remetén a házban, Részvényesen meg, abban a nagyban, egy se. Anyám talán úgy gondolta, hogy könnyít valamit magán, ha átenged a sokból egyet nagyanyánknak, vagyis nagymáminak. Ennek az egynek azonban olyannak kell lennie, akinek már veszik is valami hasznát Köszvényesen, hogy szívesebben vállalják. Így szegődtek oda engem libapásztornak.

Nagymámi szívesen fogadott. A pipékre vigyázni kellett, fogadni melléjük valakit nem fizetődött volna ki, én pedig már elég „nagy” voltam ahhoz, hogy megfeleljek ennek a feladatnak. De nem feleltem meg, nem volt szerencséje velem nagymáminak.

Azon a nyáron kevés pipéje érte meg, hogy anyatollba öltözködjék. Ott kezdődött a baj, hogy a libapajtának különösen érdekes ajtaja volt: fel lehetett húzni, s aztán egyetlen kis mozdulattal leejteni úgy, hogy csattant az alsó deszka szélén. Nem tudtam én még akkor, mi az a nyaktiló, mégis lefejeztem ezzel az ajtóval egy pipét mindjárt az első reggel. Elkésett a kis butus: utolsónak, és nagyon lassan tipegett ki az ajtón, én meg alig vártam, hogy csattanjon már az alsó deszka.

Ezt még elnézte nagyanyám, de akkor már megszidott, amikor egy délután úgy mentünk haza a legelőről, hogy három pipe is hiányzott a csapatból, s én csuromvizesen sírtam mögöttük. Mérges keserűségemben el sem tudtam mondani, hogy nem én voltam a hibás, hanem az anyaludak, mert bementek a Nyárádba egy olyan helyen, ahol nagy darabon csapósan rohant lefelé a víz. A nagy ludak persze ki tudtak úszni itt is, három pipe azonban elsodródott. Igyekeztem én segíteni nekik, de hát a vége az lett, hogy engem is sodorni kezdett a víz, s mire kikecmeregtem valahogy, az elveszett hármat már messze vitte a sodrás lefelé a bokros martok között, a megmenekültek pedig pipegve örvendtek egymásnak és a fűnek a parton.

S minha meg lettünk volna kuruzsolva, bekövetkezett a harmadik nagy pipeszerencsétlenség is. Pedig már nagyocskák voltak, szárnyukon ütközött az anyatoll is. Volt nagyanyámnak három ládába ültetett oleanderfája. Ezeket nyáron a tornácon tartotta. Egy reggel azonban, amint hajtottam kifelé a libákat, ott állottak az oleanderek az udvaron (biztosan nagytakarítást terveztek odafenn), s alattuk néhány lehullott levél. Terelgettem kifelé a libákat, de megálltam magam is, amikor egy oleanderlevelet felkapott az egyik anyalúd, s biztatni kezdte libanyelven a pipéket, hogy kóstolják meg ők is. A másik anyalúd erre még a fára is felnyúlt hosszú nyakával, s letépett onnan is egy-két levelet. Ráztam hát én is elébük néhányat, ha már úgy szeretik! Kevés ideig tartott az egész, mert jött már nagyanyám, sietett valahová, kiterelt tehát a libákkal együtt a kapun.

Délig nem történt semmi, illetve én nem vettem észre semmit. Egyszer azonban, amint a víz felé akartam térítgetni a csapatot, csak azt veszem észre, hogy az anyaludak részegen tántorognak, a pipék egy része pedig csak ül, nem tud a lábára állni. Hej, szaladtam nagymámi után, s képemből kikelve hebegtem, hogy valami kuruzslás történt a pipékkel, tán megégette őket valaki, mert nem tudnak lábra állni. Szaladt mindjárt ő is, már amennyire tudott, de csak terengetőzött a karjaival:

– Jajistenem! Mi történhetett ezekkel a libákkal? Jajistenem!

Később aztán megtudtuk, hogy valóban „megégették”, s éppen én: az oleanderlevelek mérgezték meg őket. A két anyalúd megmaradt: keveset ettek, a pipéknek akartak kedveskedni a szokatlan ennivalóval. A pipékből is megmaradt vagy három, azoknak, úgy látszik, kevés jutott a csemegéből.

Nagyanyám nem hibáztatott, de – úgy látszik – megrendítette a balesetek sorozata. Abból gondolom, hogy apám, aki egyszer Mikházára menet benézett hozzánk, olyan elhanyagolt állapotban talált, hogy azonnal magával vitt. Arra hivatkozott, hogy anyám már nagyon odavan utánam. Ez ugyan elméletileg lehetett igaz, gyakorlatilag azonban nem, mert volt anyámnak otthon nálam-

nál kisebb két leánykája, s alighanem várta már az újat, a legutolsó gyereket is...

Vigyázni a nálamnál kisebb két húgomra és felelősnek lenni értük unalmasabb volt, mint a libapásztorkodás. A libákat legalább téringethettem arra, amerre akartam, otthon azonban külön s gyakran egymással sem egyező akarata volt a két húgomnak is. S mivel három akaratot kiszolgálni nagyon nehéz, gyakran volt hangos sivalkodás. S mert én voltam a legnagyobb (Erzsi már segíteni tudott egyben-másban édesanyámnak), mindenért én kaptam ki. Csakhamar jobbnak éreztem kicsinek lenni a nagyobb testvérek között, mint nagynak a kicsik között. Csakhogy nagyobb testvéreim már mind Mikházán voltak, dolgoztak. Néha ott is aludtak, máskor estére hazajöttek.

Egy nyári délután úgy eluntam a kicsikkel való örökös nyugölgödést, hogy megszöktem tölük, s elindultam megkeresni a – nagyokat. Hát hiszen nem volt ez éppen olyan nagy vállalkozás egy öt-hat éves fiúnak, aki már a nagyok társaságában nemegyszer megjárta ezt a három kilométernyi utat, de én nem is otthon a mikházi háznál, hanem éppenséggel a mezőn akadtam rájuk, amint szénát takartak. Nagy volt a meglepődésük, hogy egyedül is rájuk találtam, pedig még iskolás sem vagyok. S ha már olyan ügyes voltam, maguk közé fogadtak, azontúl velük jártam Mikházára, s a mezőre is, amikor vehették valami hasznomat. Például vizet hordtam a felnötteknek, vagy tapostam a szénát, ha megszáradt már, s boglyába kellett rakni addig, amíg a szekérrel utánamehettek s hazahordhatták.

Mindez persze csak játék volt még. Ha meguntam vagy belefáradtam, elhúzódhattam egy-egy fa alá, s édeset aludtam a szénaszagban és a szüntelenül zsongó tücsökzenében... Szabad voltam hát, mint egy kis csikó. S úgy is viháncoltam a napsugaras mezőkön, mint egy vidám kis csikó, amelyik nem is sejtí, hogy rövidesen minden izmát megfeszítve kell majd húznia a megrakott szerket. S nem játékból, hanem muszájból.

Két év se telt bele, bezzeg én is akkor sóhajtottam nagyokat és elégedetten, amikor esett az eső, nem lehetett a mezőn dolgozni, hanem elhevertünk a pajtahiján a friss

szénában, s hallgattuk, hogy milyen szépen cimbalmoznak az esőcseppek a fedél cserepein. Ez is volt olyan megnyugtatóan elálmosító, mint korábban a tücsökgzene.

Mert az igaz, hogy hajtott a nyár, különösen ha nem jártak alkalmas idők a kapálásra, szénacsínálásra, aratásra, de hajtott apánk is, aki ilyenkor aztán igazán visszavedlett falusi gazdává, s nem átalotta emlegetni az Istent s a szenteket sem, ha nem úgy ment a munka, ahogyan szerette volna. Nem számított neki a vasárnap sem, ünnepnapi sem, ha alkalmas volt az idő, menni kellett, hiába emlegettük fel neki, hogy „nemcsak kenyérrel él az ember, hanem Isten igéjével is”.

– Akkor lakjatok is jól Isten igéjével! – mondta, pogányul.

Mi persze inkább mentünk volna is templomba, mint dolgozni, de nem hagyta magát szaván fogni. Nem volt pardon. Nagyon nagy szüksége volt ránk. A részes bérlő is mind több segítséget kért. Felhánnya, hogy az „úrfiknak” egyre kevesebb hasznát veszi, mert mégsem kiabálhat úgy rájuk, mint valami napszámosokra. Meg aztán a nagyobb fiúknak, akiknek több hasznát vehetné, igen korán kezdődik s igen későn végződik az iskola. Ez igaz is volt az ő szempontjából. Gimnazista bátyáim rendszeren akkor kerültek haza Vásárhelyről, amikor már az első kapáláson bizonyosan túl voltunk, június közepén, végén. S alig végződött az aratás (néha a zabbal még nem is végeztünk), amikor – szeptember elején – már mentek is vissza. Sarjúcsínálás, krumpliásás, répaszedés, kukoricatörés és hántás mind reánk, a kisebbekre maradt, akik iskolába is csak otthon jártunk, könnyű volt hát elkéretetni bennünket a tanító úrtól.

Én meg még fiú is voltam, akit rá kellett szoktatni a férfiasabb munkára is, különösen az állatokkal való bánásmódra. Emlékszem az első kísérletre, keserves dolog volt. Negyedik elemista lehettem. Abban az évben a sok eső miatt elkéstek az őszi vetéssel. Késő volt már, csípős szél fúj, s az ég is könnyezett időnként.

Apám kikért egy hétre az iskolából, hogy segítsek Mikházán a részesnek szántani. Vezessem a lovakat, a barázdában, mert nem bír velük. Igaz, négy-öt éves csikók vol-

tak még, gyors lábúak, igyekvők. Nekem azonban határozottan az volt az érzésem, hogy a részes gazda, aki az ekét tartotta, szándékosan is zavarta őket, hogy engem meggyötörjön s apámnak bizonyítson: nem kap megfelelő segítséget. Eléggé igyekeztem én, de sehogy se talált a lépés. Ha fogtam a kantárszárát, hogy a barázdában tartsam a csábelit, taposta le a sarkam, úgy sietett. Ha meg az oldalánál mentem, akkor minduntalan kilépett a barázdából, s félrerántotta az ekét. Igaz, hogy az az éktelen harsogás, amivel a részes folytonosan káromkodott rájuk, de úgy, hogy én is magamra vehessem a reám eső részt, megzavarhatta volna a legjobban betanított és leglustább bivalat is. Végül is hazakergetett:

– Menjen haza, s mondja meg az apjának, hogy vegyen magának két játéklóvat, egy játékekét, s aztán szántsák fel otthon a szobában a pádimentumot...

Rettenetesen megalázott akkor az a kudarc, hiszen már nagy fiúnak éreztem magamat. Nem is mondtam el apámnak az üzenetet. Csak annyit, hogy a ló a lábamra lépett, nem tudok eléggé gyorsan járni. Persze sántítottam is otthon néhány napig, hogy hitelesebb legyen a mentségem. Szerencsére apámnak nem jutott eszébe megnézni a sérülésemet. Anyám megnézte, s talált is sebet a sarkamon, amit okozhatott lópatkó is, a csizma kérge is. Hangosan méltatlankodott apámnak:

– Ekkora gyereket lovak mellé!

Apámnak engem lesajnáló véleménye volt:

– Itt Remetén nálánál kisebbek is tudnak bánni a lóval...

Hát az igaz volt, Remetén lovak közt tanultak meg járni a fiúgyermekek. Én azonban a történetek után nem tudtam megszeretni a lovakat. Pedig akartam, de nem hagyták. Ők, a lovak. Még próbálkoztam egyszer közeledni hozzájuk, de az is nagy csalódással végződött. Láttam, hogy a velem egykorú fiúk felkapaszkodnak a lovak hátára, s úgy hajtják őket a Nyárádra itatni. Felkapaszkodtam hát én is egyszer a csiklandós Csinos hátára, amelynek úgy fénylett a szőre, mint a vadgesztenye héja, s utol akarván érni a többieket, ösztökélni akartam a sár-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A Kacsó család. A felső sorban balról jobbra: Sándor, István; a középső sorban: Dénes, anyánk, apánk, Erzsi, Laci; az alsó sorban: Ágnes, Anna, Róza. Háttér a csűrkapu, egy ágyterítővel eltakarva. A fénykép 1914 nyarán készült.

A szülőház Mikházán

kammal. Megugrotta magát, s úgy ledobott, hogy csúsztam vagy három métert a köves úton, szétment a jó erős gyapotvásznon ingem, s mind lement a máz az egyik karomról és a vállamról. Később sem jutottam el soha odáig, hogy biztosan bánni tudtam volna a lóval. Legfeljebb hajtani tudtam, ha már befogták őket a tajigába, szénászekérbe vagy másféle járműbe. S akkor is mindig benem volt a félsz, hogy megijednek valamitől s elkapnak...

Lám, elkaptak most is, amikor csak emléklovak már... Előreszaladtak velem olyan esetek felidezéséig, amelyek nemcsak jóval későbbiek, hanem talán nem is érdemes beszélni róluk, mert nem is fontosak életem egésze szempontjából. Mert történtek velem sokkal korábban olyan dolgok már, amelyek befolyásolták további életemet, vagy legalább felismerhető nyomokat hagytak rajta. S ezek között van olyan is, amelynek elmondása gyónásnak számít már, mert senki sem tud, senki se tudhat róla, hogy milyen fontos volt nekem akkor, amikor történt.

Még nem jártam iskolába, csak a következő ősszel vezetett el oda először Erzi néném, aki maga úgy irtózott tőle három évvel azelőtt Mikházán. Úgynevezett füttyöbicskot, egyélű, fanyelű bicskát kaptam valakitől ajándékba, hadd ügyesedjék a kezem. Faragcsáltam is én anynyit vele, hogy mindig szemetes volt körülöttem a hely. De nemcsak úgy összevissza ám, hanem valamilyen elképzeléssel, mert különféle hosszúságú pálcikák s kerékféle idomok kezdtek kialakulni, amelyeket esténként féltő gondal rejtettem el az ágy alá. Úgy látszik, anyám sok egyéb gondja mellett nem figyelt fel eléggé erre a kitarató foglalatosságomra, mert egyszer bekotort az ágy alá, kiséperte onnan féltett „szerszámfáimat”, s a tűzre vetette. Lett is emiatt olyan elkeseredett sírás-bömbölés, hogy anyám is, miután megvigasztalni sehogy se tudott, elveszítette a türelmét, s mérgesen rám kiabált:

– Elég legyen már, mert mindjárt téged is tűzre teszlek!

Laci bátyám azonban, aki akkor már nagyobbacska diák volt a vásárhelyi gimnáziumban, pártomat fogta:

– Ne bántsa, édesanyám! Hátha csudamalmot akart fabrikálni... Még mérnök lesz belőle...

Kacagott. Egy kicsit tréfásan, egy kicsit megértően. De én tátott szájjal néztem rá: Csudamalmot! Hát persze hogy csudamalmot!

A malom később elfelejtődött, de a mérnökség szoba került még néhányszor, amíg maga a történelem vette le napirendről.

Aztán erre az időszakra estek az én csodálatos *felfedezéseim* is. Diák bátyáim mellett nem volt meglepő, hogy még iskolás korom előtt megtanítottak számolni százig, sőt leírni is a számokat tízig. A fantáziámat is kimunkálták a sok mesemondással. Annyi mesét tudtam, hogy ha megkérdezte valaki, habozás nélkül vágtam rá:

– Százat is!

Nos, amikor megtanultam leírni a számjegyeket, néhány napig azzal szórakoztam, hogy egy darab krétával teleírtam velük az udvar kerítését. Olyan kerítésünk volt, hogy egy kisebb részén, talán a virágos előkertnél, nem hosszában állottak benne a deszkák, hanem függőlegesen. Ez azt sugallta, hogy számozzam meg őket. Elindítottam az egyest, és sorban rajzoltam a deszkákra egymás után a 2-est, 3-ast, 4-est, egészen a 9-esig. De le tudtam írni a 10-est is. Néztem az egymás mellé került 1-est és a 0-t, s mint a villám cikázott fel a fejemben a felismerés, hogy hiszen ha én az 1-es mellé nem 0-t, hanem újabb egyest írok, akkor a tizenegyet írtam le! S ha a 2-es mellé 0-t írok, akkor a húszast. És így tovább. Olyan nagyszerűnek éreztem a felfedezést, hogy nem mondtam el senkinek. Megtartottam magamnak.

Hasonló élmény volt egy nyelvi vonatkozású felfedezésem is. Anyám sokszor használt egy szót, ha azt akarta mondani, hogy hiányzik valami folyékony dolog: tej, víz, petróleum, vagy italféleség, amivel illet megkínálni a ritkább látogatókat. Talán akkor is rögződött meg először az agyamban, amikor a fejőstehén-vita volt közte és apám között.

– Nincs egy *lecseppnyi* tej a háznál!

A *lecsepp* tehát a semmit jelentette nekem, a hiányzót, a nincsent. Jelentése volt a szónak, de olyan érzékletes képe, mint például a körte, alma, piros, keserű szónak – nem. Igen, de egy téli éjszakán erős hideg volt, csillogó

jégvirágok fagytak a konyha ablakára, s én azokat bámultam reggel, mivel kimenni még nem engedtek. Melegedett a konyha a tüztől, olvadni kezdett felül a jégvirág az ablakszemen, megindult lefelé egy vízcsepp, s le is hullt az ablak talpára. Lecseppent! S egyszerre érzékletes képe lett a „lecseppnyi tejnek”, a lecseppnyi víznek, petróleumnak...

Így nyert képszerű értelmet anyámnak egy másik, sokáig érthetetlennek tűnő kifejezése is, amelyet rendszeren akkor használt, ha forrt a fazékban a víz, vagy éppen az üstben a lúg:

– Úgy fő, hogy szinte lóháton jár!

Érdekes, hogy ezeket a kifejezéseket elkerültem később az írásaimban. Annyira az anyám különös, saját kifejezéseinek éreztem, hogy féltem, más nem is érti meg őket, csak én egyedül.

Hanem annak a sokat emlegetett virtusomnak, hogy „már tiszta egyedül el tud menni Mikházára”, nagy következménye lett. Azontúl legtöbbször magukkal vittek bátyáim, akik dolgozni mentek, s amikor túl voltam az első elemén, rendes szokássá vált, hogy én is a többiekkel tartottam – a mezőre. Így mondtuk, ha érdeklődött valaki, hogy hová megyünk:

– A mezőre!

Ebből mindenki tudta, hogy dolgozni megyünk. A remeteiek azt is, hogy Mikházára. A mikháziak pedig már azt is láthatták, hogy mit dolgozunk, mert otthon már váltunkra szedtük a kapát, villát, gereblyét vagy aratás idején a sarlót. Büszkén tartottam velük, de csak addig, amíg komolyra fordult a dolog. Szerencsére bátyáim is elég elnézőek voltak, s mihelyt lankadni kezdtem, Laci hamar megállapította:

– Elfáradt a gyerek. Na, nyugodj meg egy kicsit...

Így indult az a bizonyos nyári nap is, amikor a „baj” történt. Boglyahelybe ráztuk a megelőző nap mereklyékbe feltakart szénát.

– Hazamehetsz – biztatott Laci. – Mi még forgatunk úgy két óra múlva, s aztán mi is megyünk ebédelni...

Eliramodtam. A haza Remetén az ottani házat jelentette, az igazi „haza” azonban ez volt, a mikházi ház... Csak-

hogy egy nyári kora délelőtt üresek ám a falusi házak. Még az udvarok is. Mindenki dolgozik valahol, még az ebédkészítésre otthon maradt asszonyok is; ha nem meszszebb, hát a veteményeskertben. Egyedül ténferegtem az udvaron, aztán az eresz alá húzódtam be, s végigpróbáltam az ott talált szerszámokat. Deszkadarabot erősítettem a gyalupad eresztékei közé, s megpróbáltam gyalulni egy keveset. Kiprobáltam a kézvonót is a bakon, aztán a gyalut vettem kézbe, amelynek befelé hajló élével a kerékfal darabjait vagdalják ki úgy, hogy belül homorítson, kívül domborítson s tartsa a ráfot.

Aztán meguntam ezt is, és más szórakozás után néztem az udvaron. Két asztagláb állt szemben egymással a csűr bejáratánál úgy, hogy a nagy szénás szekerek is elférjenek közöttük befelé, a csűrbe haladtukban. Az asztaglábak arra voltak jók, hogy másfél méternyi magasan a földtől nem költözhetek bele az egerek a rájuk rakott búzaasztagokba. Most szalma állott rajtuk gondos gúlába rakva úgy, hogy lefolyván róluk az esővíz, száraz helyet biztosítsanak az alájuk tolt szekérnek, taligának. Most is egy taliga állt az egyik asztagláb alatt, de a másik alatt ott volt a járgányos cséplőgép „dobja”. Mert akkor már a haladóbb gazdák a cséphadarót felcserélték a járgányos cséplőgéppel. Persze, egyedül senki sem igen bírta volna a „drága” gépezetet, összeálltak hát tízen-tizenötön, s úgy szerezték be. Mikházán, úgy tudom, ez a csoportosulás volt a későbbi gazdakör első csírája.

Milyen volt ez a járgányos cséplőgép? Hát először is volt egy nehéz tölgygerendákra szilárdan rászerezelt nagy fogaskerék, amelyhez egy kisebb illeszkedett. Ezt a nagy kereket négy ló forgatta úgy, hogy vastag gerendák elé fogták be őket, körbe jártak, s a mozgást egy vasjárgány (csuklós vasrúd) segítségével adták át a cséplődob nagyobb kerekének, az meg a kisebbnek. Ez volt a járgányos gép hajtószerkezete, az erőforrás, a későbbi „tüzes gép” (gőzgép), a mai traktor. A cséplőszekrény maga tulajdonképpen egy két oldalról zárt és erősen szilárd alkotmányból és a tetejére szerelt „dobból” állott. Az erős vaslemezekkel gondosan borított dobban, amelyből hatalmas fogak meredeztek lefelé, forgott a henger. Ebből is, mint tuskédisz-

nóból, ugyancsak nagy vastüskék állottak ki úgy, hogy a henger forgása közben közrefogják a dobból előmeredő vasfogakkal a kalászt, s kiverjék belőle a szemet.

Az egyik oldalon tehát állott az étető, s óvatos gondadal egyenként taszigálta be a kévét – a kalászokkal előre – a dobba. Ott a nagy vasfogak kiverték a kalászt, a másik oldalon pedig, az étetővel szemben, hullott le a szem és gyúródott ki a szalma, amelyet két ember villával kötött két oldalra, hogy onnan más villások tovább hordják oda, ahol a szalmakazalt rakták.

A mag a polyvával együtt ott maradt az előzőleg szépen felsepert földön, ahonnan időnként nagy falapátokkal félrehányták vagy kaparták, s kosarakkal vitték tovább a rostához, hogy kifúvassák közül a polyvát, s a rosta minőségének megfelelően kiválasszák a tiszta mag közül az ocsút, konkolyt, gyommagokat.

Igen ám, de csak akkor verődtek ki jól a szemek, ha a henger úgy forgott, mint a pereszlen, vagyis nagyon gyorsan. Evégből a dob oldalán is két kerék volt: egy nagyobb és egy sokkal kisebb. A járgányos nagy kerék a lovak erejét a nagyobbiknak adta át, ez pedig a kisebbiket forgatta sokkal, de sokkal sebesebben. Ez nagyon érdekes volt! Hogy mennyivel gyorsabban forog a kis kerék, mint a nagy!

S a nagyobbik kereket kézzel is meg lehetett forgatni. Olyankor a dob búgni kezdett, s kattogtak az egymáshoz gyengén hozzákoccanó vasfogak. Nem először szórakoztam én ezzel, s hallgattam, hogy minél gyorsabb a forgás, annál élesebb a bűgás, s ahogy csendesedik a henger, nemcsak halkul, hanem egyre lejjebb száll is a hangja.

Persze, minél erősebben sikerült megforgatni a kereket, annál tovább tartott az egyre hallható bűgás. Megforgattam egyszer-kétszer. Aztán elhatároztam, hogy no, most minden eddiginél nagyobb erővel hajtom meg, lám, meddig bűg utána... Nekiveselkedtem, s forgattam... forgattam, amíg egyszer csak úgy láttam, mintha vérezne a kerék, de abban a pillanatban már azt is tudtam, hogy nem a kerék vérzik, hanem én, a kerék tőlem lett véres. Dermedten néztem a kezemet: hüvelykujjam utolsó perence helyén véres pép látszott, s omlott belőle a vér végig a

kezem szárán. A forgatás hevében a hüvelykujjam átszaladt a két fogaskerék között, azok törtek egy masszába húst, csontot, ideget. Csak egyet sikoltottam, de akkorát, hogy felszaladt a kertből a részes bérlő asszonya, szaladtak a szomszédok is, vittek a kút mellett elhelyezett itató kővályúhoz, áztatták benne a kezem. Véres lett annak a vize pillanatok alatt, de én már nem sírtam, nem is mertem, csak süllögtem megint, mint megszólalásom előtt. Aztán valamelyik hirtelen előkerült bátyám elszaladt apámért Remetére, a másik tiszta rongyokba bugyolálta a kezemet, s – vártunk. Én folyton szipogva még, ő pedig időnként megismételve:

– Ugye mondtam, hogy ne menj el tőlünk?

Pedig nem is mondta. Aztán megérkezett édesapám. Nagyon féltem, hogy most még meg is ver, de csak félnézett az égre, mintha oda panasználna valakinek:

– Most aztán van egy nyomorék gyermekem is!

Hirtelen útra készenre felöltözve megjelent édesanyám is, s én a karja közé bújhattam.

Apám intézkedett:

– Menjetek Szereda felé, Agyagássy doktor úrhoz. Ha ő azt mondja: vigyétek Vásárhelyre kórházba, hát vigyétek oda...

Aztán kocogtunk a szekérrel végig a Nyárad völgyén. Nyárádszeredán Agyagássy doktor csak új kötést tett a kezemre, s küldött tovább Marosvásárhelyre. Az útra már csak úgy emlékszem, hogy aludtam, felriadtam, ismét aludtam, ismét felriadtam, s ennek csak nem akart vége szakadni. Reggelre végül mégis megérkeztünk Marosvásárhelyre s ott a kórházban, ahol éppen csak egy orvosra kellett várni egy kicsit, s máris egy nagy-nagy szobában találtam magamat, amelyben feküdt már vagy húsz férfi-ember. Itt engem is bebújtattak egy ágyba. Engedelmeskedtem mindenben, mint egy kisangyal, s még akkor sem mertem sírni, amikor anyám is magamra hagyott.

Sohasem voltam olyan egyedül, mint akkor, abban a nagy szobában, annyi idegen ember között. Csak az ápolónővér törődött velem annyiban, hogy megitta velem reggelként a tejet, délelőttönként elvezetett kezelésre az orvoshoz, délben pedig a lelkemre kötötte, hogy egyem

meg mind azt a jó, zsíros köménylevevest. Meg is ettem, mert csakugyan jó volt, de aztán rövidesen szaladnom kellett tőle s annyiszor, hogy a kezemről már meg is fedkeztem, mind csak a hasammal törődtem.

A szomszédom mosolygott:

– Ricinusolajat tettek a levesedbe. Itt így kezdik. Kitisztítják előbb a gyomrodat. Jót tesz az...

A kezem egyébként nem is fáj, éppen csak kezelés-kor csípett egy kicsit az orvosság, amivel bekenték. A harmadik nap aztán lefektettek egy vaságyra, a szememet letakarták, s az ápolónő mind veregette az arcomat. Hallottam, hogy csattog egy olló is. Aztán visszavittek az ágyba, lefektettek. De azon a napon késő éjszakáig úgy fáj az ujjam, hogy azt se tudtam, hogyan és hová tegyem a karom. Pedig akkor már nem is volt, ami fájjon, csak a helye. Néhány napig kezelgették még délelőttönként a sebet, friss kötést kaptam, aztán egy nap jelezték, hogy készülsz, jönnek utánam. Jött is másnap édesanyám. Kioktatták, hogy hányszor hetenként és hogyan cserélje a kötést, s hogy a fejkendőjével kösse a nyakamba a karom, úgy biztosabban védve van a seb. Azzal elengedtek.

Otthon igen jól éreztem magam. A seb nem fáj, sokat mesélhettem pajtásaimnak, hogy miket láttam a kórházban. Érdekes volt az is, hogy fel volt kötve a karom. Mikházára nem jártam már, mert úgysem tudtam segíteni semmit, csak gondot jelentettem volna. Vidám, játékos napjaim kerekedtek, benne lehettem a szomszéd gyermekek minden huncutságában.

Egyszer csak azzal jön Fogarasi Péter, iskolatársam az első elemiben, hogy maszlagolt valaki a Nyárádban, akkora halak vetik fel a hasukat, né! – mutatta a karján. Több se kellett, rohantam vele a kerteken át a Nyárádhhoz.

Maszlagolva halászni kétszeresen tilos volt. Egyszer, hogy az illetőnek bizonyosan nem volt halászati engedélye, másodszor pedig, mert a mérreg mind kipusztította az apró halakat is. Nem is ült a helyszínen sokáig a tettes, ha már mások is észrevették a könnyű halfogás lehetőségét. Hirtelen kiszedte a halak nagyját, s a többit sorsára hagyta. Így jutott a zsákmányból nekünk gyerekeknek is. Én egy

ideig felkötött karral a partról néztem, hogyan csivadoznak a többiek a vízben. Aztán felfedeztem egy nagyobbacska halat, s nem tudtam tovább ellenállni. Be hamar a vízbe, s csápoltam feléje ügyetlenül a bal kezemmel. Aztán megfeledkezve mindenről, kirántottam a kendőből a jobb karomat, s bekötött kezemmel szorítottam mellemhez a szédültén tátozó halat.

Nagy volt a diadalom, még anyám is örvendett a szép hálnak. De ára volt a könnyelmű örömnök mindkettőnk számára. Úgy látszik, fertőződött a seb, mert pár nap múlva pirosodni kezdett a környéke, aztán dagadni kezdett a seb alatti vastag hús. Végül a tenyerem is úgy kitelt, hogy inkább tűzhányó hegy volt benne, mint szelíd völgyecske. Én nem ijedtem meg, csak fájt újra a seb, s egyre többet panaszkodtam:

– Édesanyám, mind lüktet...

Édesanyám azonban megijedt. Apám is szidta, talán egy kicsit bűnösnek is érezte magát, amiért örvendezett a hálnak. Végül is Köszvényesre mentünk, velem együtt, a szüleikhez. Itt bátrabban meghallgathatta a tudós asszonyokat, s meg is fogadhatta a tanácsukat, nem mint otthon, az apám közelében. Kapott is tanácsot nagyanyám egyik komaasszonyától, tán éppen az ő keresztanyjától:

– Fehér liliom lapija kell rá, az kifokassza!

Nagymámiéknál nem volt fehér liliom, de találtak hamar a faluban, s hoztak is egy egész marokkal. Anyámon kívül három asszony is ott sürgölődött, amikor vitatkozva számígtatták, hogy hol lehet a kelés „gyükere”, s aztán annak megfelelően elhelyezték a liliomleveleket a tenyeren, s rákötötték jó szoroson fehér gyolcsdarabokkal. Este volt már, nem kellett felkötni a karomat a nyakamra, éppen csak figyelmeztettek, hogy ne feküdjem rá, hadd járhasson szabadon benne a vér... A figyelmeztetés fölösleges volt, nem éppen a vérkeringés szabadsága miatt, mert azt nem értettem világosan s elgondolkoztam fölötte, hanem azért, mert én is féltettem ám a kezemet. Egy darabig hallgattam még, hogyan csorog csendesén az asszonyok beszélgetése, aztán csak elaludtam...

Sötét volt még, de már reggel felé lehetett, mert úgy emlékszem, hogy a nagy esemény után már nem is feküd-

tünk vissza többet. Egyszer csak, félálomban még, vagy tán éppen az ébresztett föl, egész testemet édes megkönyebbülés árasztotta el, a kezemet pedig mintha meleg vízbe mártottam volna, úgy bizsergett.

– Édesanyám! Édesanyám! Biztosan kifokadt! – kezdtem kiáltozni.

Úgy is volt: tele lett véres-szürkés gennyel az egész kötés, de eltűnt a markomból a tűzhányó hegy, megint szép völgyes lett a tenyerem, megülhetett volna benne egy madaracska. A „méreg” ugyanis ott tört ki, ahol levágták az ujjam két perecét, s így nem maradt több, csak annyi éppen, amennyi az alsó forgóig tartott. A seb azután olyan gyorsan begyógyulhatott, hogy nemigen volt időm megörögzíteni valami emlékezetest ebből az időszakból. Úgy látszik, annyit sajnálták, kényeztették a „szegény kis nyomorékot”, hogy a sok játék, tekergés, semmiskedés miatt nem történt semmi az életében. Hacsak nem erre az időszakra esett az a híres bújócskázás, amelyet Erzsí néném most is régi gyöngyöző kacarászások között emleget fel.

Halászpajtásom, ez a bizonyos Fogarasi Péter lett ennek az emlékezetes bújócskázásnak a hőse. Azzal, hogy rejtőzködés közben beleesett – a budiba. Ott bújt el, bent az ülöke alatt, meghúzódva egy gerendán, hogy nehezebben találjuk meg. Hát nem is akadtunk rá, csak amikor kiabálni kezdett. Az anyjáért szaladtunk, az húzta ki, kényesen rángatva ki a karjánál fogva, és soha találóbban nem becsmélve „szaros kölyök”-nek, mint éppen most. Arra még emlékszem, hogy utána fintorogva húzogattuk az orrunkat egy darabig azon az útdarabon, amelyen az anyja hazatrappoltatta, hogy kimosdassák a gyalázatból. Különösen akkor, ha Péter is éppen jelen volt... Nem tudom, de azt hiszem, hogy legény korában sem tanulta meg soha azt az éneket, hogy: „Csárdás kis kalapot veszek – Bele rozmaringot teszek.. .” S ha mégis megtanulta s énekelte is, akkor ennél a két sornál, hogy: „Szagos lesz az utca, merre, merre, merre járok – Hogy kísérgessem a leányok...” – biztosan elhallgatott...

De hát ez is csak mulatságos, nem nevezetes emlék gyermekkorom idejének ebből a szakaszából. Az azonban már nevezetes is, hogy újra elkövetkezett az ősz, iskolába

kellett menni, nekem már a másodikba, Szánthó Margit tanítókisasszony keze alá – s én újra nem tudtam írni. Addig nem éreztem hüvelykujjam hiányát, legfeljebb akkor, ha anyám rám szólt:

– Vedd fel azt a szeget a földről...

Önkéntelenül jobb kézzel nyúltam utána, de aztán bal kézzel vettem fel a szeget s megvolt. Most azonban hiába cseréltem át a „pennát” a bal kezembe, sehogyan se alakultak ki az egyszer már megtanult betűk. Próbáltam hát mégis a jobbal, de ott meg bennem volt a félsz, hogy nem tudom úgy tartani, ahogy a palatábla s palavessző (kőplajbász – mondta egy arra járó gyergyói ember, s mi sokat kacagtunk rajta!) használatakor Bodó János tanító úr még rövid nádpálcája szapora kopogtatásával is belém verte:

– Megfogod a palavesszőt a hüvelyk- és mutatóujjaddal, s úgy írsz vele a táblára, hogy nem görbíted az ujjad, érted?

Most aztán mit csináljak? Hüvelykujjam nincs, a mutatóujjamat pedig nem szabad görbítenem! Mert úgy még, hogy nekitámasztottam hüvelykujjam megmaradt csonkjának, s a mutatóujjammal egészen átfogva hozzászorítottam, tudtam tartani a tollat. Igen, de akkor nemcsak hogy görbítem a mutatóujjam, hanem éppenséggel begörbítem. Vissza hát megint a bal kezemhez. Kezdtem is már alakítani az először mind fordítottra sikeredett betűket, amikor történetesen mellém ért a tanítókisasszony. De neki nem volt kunkori fekete bajusza, nem volt nádpálca sem a kezében, ami csípett volna, inkább fehér és simogató volt a tenyere, amikor úgy kisasszonyosan meglegyintette az arcom:

– Nini! Hát te mért írsz bal kézzel?

Szégyenkezve sütöttem le a szememet, s úgy mutattam feléje csonka hüvelykemem, mint a rosszság jelét.

Halkan felsikoltott, aztán csendesen mondta:

– Bocsáss meg, megfeledeztem róla! Írj hát úgy, ahogy könnyebb neked. Meg lehet tanulni írni bal kézzel is. Én mégis azt tanácsolom, hogy próbáld jobb kézzel...

Hát ha szabad begörbítenem a mutatóujjamat, úgy nekem is könnyebb. Hálás is voltam érte a kisasszonynak.

Eljártam a lakására is segíteni, s szívesen tanultam meg mindent, amit feladott. Neki két osztálya volt, a harmadikat is ő tanította ugyanabban a nagy teremben. Harmadikos koromban már segédje voltam. Én vezettem az éneket, amikor a májusi madarak napján kirándulni mentünk:

Tavasszal mily boldog a kis madárka,
Lombot keres, fészket épít alája;
Ágról ágra röppen, fáról fára száll,
Ki boldogabb, mint tavasszal a madár.

Az, aki ezt a versikét csinálta, bizonyára olyan gyöngéd lelkű gyerekekkel találkozott csak, akik a világeért meg nem zavarták volna a madarak tavaszi boldogságát. Minket is erre akart a dallal rábeszélni. Sajnos nem sikerült neki. Érdeklődésünk a madárfészkek iránt még csak jobban megnőtt a „madarak napja” után.

A tanítókisasszony gyöngédsége viszont meghatott, s úgy igyekeztem, hogy kialakított saját módszeremmel megtanultam másodszor is írni. Elég jól. Ahhoz képest azonban, hogy kétszer tanultam meg, jobban is megtanulhattam volna – gondolhatják mások, s bizonyára igazuk is van.

Hanem azután csodásan édes életem volt nekem az én testvéreim között. Laci felemlgette még néhányszor a „csodamalom” történetét: „Kár volt azokat a faragásokat elégetni, ki tudja, mit süített volna ki belőlük a gyerek. Az is, hogy az ujját elgépelte, a gépek iránti érdeklődésének a bizonyítéka. S lám, csonka kézzel is hogy megtanult írni!

AZ ESZMÉLKEDÉS SZIRTJEIN

Akkor már teljessé vált a család, megszületett volt az utolsó, nyolcadik gyerek is: Anna. De ő még nekem sem volt már érdekes, nemhogy annyival idősebb bátyáimnak. A gólyamese falusi gyermekeknek, akik úgyszólván naponta tanúi az állatok szaporodásának, s a felnőttek szerelmi világa is természetes és szókimondó nyíltsággal folyik, igen rövid idő alatt jelképes beszéddé válik. A legkisebb fiú Anna születése után is csak én maradtam, s mindig legidősebb bátyánk, Laci védelme alatt. Ez biztosította nekem egyetlen néném, Erzsi gondoskodását is, akihez korban is a legközelebb állottam. Jaj, de tündéri dolgom volt elemista éveim alatt. Bátyáim persze hatalmasabbak voltak, s mint gimnazisták egyre tekintélyesebbek is... De télen én voltam otthon a „legnagyobb” fiú, nyáron pedig én voltam a család közepe, akit a kisebbek – mind leányok – tiszteltek, a nagyobbak pedig védelmeztek.

Falun s akkor különben is sok szabadság járt ki a serdülő fiúgyermekeknek. Egy olyan nagy családban nem is nagyon lehetek folytonos ellenőrzés alatt. Megjártam pajtásaimmal a határt, sokszor fel a havasok aljáig. Végighalásztuk a Nyárádot felfelé egészen Vármezőig, ki-próbálgattuk a Hideg-Súgót és a Meleg-Súgót, hogy vajon azért kapták-e a nevüket, mert valóban hideg az egyik s meleg a másik. Nem éreztünk különbséget, s emiatt úgy éreztük, hogy csalás az egész elnevezés, amíg valaki felvilágosított, hogy nyáron nem is igen érzik a különbség, de télen befagy az egyik, s nem fagy be a másik. Ez értelmes magyarázat volt, s ki is elégített, bár ma már inkább arra a magyarázatra hajlok, hogy szaporábban sugdos az egyik s lassabban a másik, azért fagy be az utóbbi, s marad jégkéreg nélkül a másik. A Nyárád is ott kapott jégpáncélt, ahol megcsendesedett, lassabban folyt, mélyebb „göbéket” alkotott. Hanem volt ám egy olyan tél is, amikor a nagy köveken átloccsanó, átbukdácsoló habok is gyönyö-

rú jéggyöngyökké fagytak. Egy ilyen téli napon mentem egy hegyes bot segítségével messze fel a Nyárádon. Olyan hideg volt, hogy szinte pengett a téli napsugár, amint a Nyárád jegére hullt. Szikrákat szórtak lábam előtt a felrúgott jégcsapok. Úgy tűnt, hogy Tündérországból járok. Még csak nem is fáztam, mert a hol simára, hol szeszélyes alakzatokba fagyott víz folytonos vigyázkodást, testmozgást követel meg. Ekkor láttam néhány szép halat is: egy nagyobbacska jégmező alatt csendesen hintáztak a jégpáncélon átsütő napsugáron. Nagy biztonságban érezhették magukat, mert akkor sem mozogtak gyorsabban, ha dobbantottam a csizmámmal a jégen.

A Vityal pataknak sokáig firtattuk a nevét, mert nem tudtuk megfejtetni, hogy mit jelent. Nem tudta a tanító úr sem, de ő kivágta magát azzal, hogy csak a falusiak nevezik úgy, a térképen, már amelyiken egy ilyen kis patak is rajta van, ott Ferencek patakának írják. No, ennek volt értelme, de nekünk mégis jobban tetszett a másik. Akárcsak Mikházán a Peres-patakánál és Deményházán a Csadó-patakánál. Ezeknek is mind volt térkép-nevük is a rendes mellett. A Peresnek még hozzá szép is: Árnyék-pataka. Értelme is volt, mégse mondta így senki.

Hanem a remetei Vityal másért vált nevezetessé nekem. Benne halásztam először éjszaka, lámpás segítségével és villával. Közönséges „evőeszköz” villával. Nem is tudom, hogy más falvakban szokásos volt-e ez még valahol, mert már sem a szomszédos Nyárádköszvényesen, sem Mikházán nem alacsonyodtak le idáig a halászok. Ott járta a háló, a lész, a horog, még a kosarazás is, de az apró kövihalakra irányuló viliázás nem volt szokásban. Az úgy ment, hogy a nagyobbacska suhancok este sötétben vagy kora hajnalban megindultak egy istállólámpával és egy villával a kézben felfelé a Vityalon. A vízben. Átvilágította a lámpa fénye a sekély vizet, s a patak fenekén ott látszott mozdulatlanul a kis vagy nagyobbacska kövihal. Ez olyan hal, hogy ha négyszer-ötször hosszabb volna, akár kígyónak nézhetné az ember. Olyan gömbölyű a teste is. És sötétbarna. Nem mozdul az a fényre, mintha nagyon aludna, s nem tudna felébredni. Ha kézzel akartad volna megfogni, csak billent egyet magán, s már el is

tűnt a kövek, moszatok között. De egy gyors szűrés a villával felnyársalta, és kiemelte a vízből. Bele és csontja alig van az ilyen hálnak, nem kell sokat bibelődni vele. Egyik fajtájának kissé laposabb a teste, világosabb árnyalatú rajzok látszanak az oldalán, s a kopoltyúja két oldalán két hegyes csontocskára áll ki. Ha megfogod, visszahajlik, s beleakasztja kopoltyúja hegyes csontocskáját az ujjadba, hogy elkapd a kezéd s elereszd. Ezt „pinavágónak” neveztük egymás közt, de így hívták a felnőttek is. Ez is igen jóízű hal, de ritkább, mint a másik. Izgalmas halászat volt ez, hosszú ideig is tartott, mert sokat kellett fogni belőlük, hogy kiadják egy nagyobbacska család vacsoráját, reggelijét. De jól fogott ez a változatosság a túlságosan gyakori tejespuliszka és túrópuliszka mellett.

Az ilyen szabad csatangolások, önkéntes vállalkozások időszaka azonban rendszerint nem tartott sokáig. Legfeljebb május végéig, mert akkor már olyan munkák is megkezdődtek a kertben vagy a mezőn, amelyekben mi is segíthettünk. Ilyen munka volt például Nyárádremetén a hagymakapálás. Sok hagymát termesztettek ebben a faluban, ősszel koszorúkra fonták, s úgy hordozták árulni Marosvásárhelyre, de még inkább Szászrégenbe, Görgénybe, Görgényüvegcsűrré, amelynek a neve mindig elkápráztatott. Csűr üvegből? Milyen gyönyörűséges lehet! Szerencsére gyermekkoromban nem jutottam el soha odáig, hogy az üveghuta prózaisága kiábrándíthatott volna az elképzelt üvegcsőrré költőiségéből.

Hanem az eladásra ültetett sok hagyma sok dolgot adott. Az ültetést persze asszonyok végezték, mert igen gondos, pontos munkát követelt. Ha nem voltak egyenesek a sorok, kapálás közben sok drága palánta kidőlt s elszáradt. A hagymakapálást ugyanis igen gyakran gyermek-kalákák végezték. Összegyűltek a szomszédság összeszokott, különben is együtt csavargó gyermekei, s óvatosan huzigálták végig a vékony kis hagymakapácsolókat a sorok között. A feladat ugyanis az előzőleg kigyomlált s a szárazság miatt megkérgesedett föld fellazítása volt, de úgy, hogy nagy gallyak ne guruljanak szét, s ne nyomják le a zsenge palántákat. Május végén már összeállhattak ilyen kalákák, mert az iskolával jórészt végeztünk. S mi

volt a jó munka jutalma? A közös nagy vacsora. S mi volt vacsorára? Természetesen tejespuliszka. Mit is lehetett volna mást adni nyolc-tíz gyerekeknek? De azért mégsem volt ez a megszokott vacsora. Felnőttek-gyermek együttes játéka ízesítette rendkívülivé. Akárhogy is forgattuk ugyanis a kanalakat a közös tálban, csak nem jött ki úgy a vége, hogy egyszerre fogyjon el a tej is, a puliszka is. Eleinte mi intéztük úgy, hogy kelljen még egy kicsi tej a megmaradt puliszkához, később már a felnőttek úgy, hogy kelljen még puliszka a megmaradt tejbe. Hosszúra elnyúlt így a vacsora, de nem is annyira az evéssel, mint inkább a furcsa „véletlen” fölötti kacagások miatt. S minél hosszabbra nyúlt a vacsora, annál hosszabb lett utána az éjszaka is a sok sürgős ébredés miatt.

A kukorica első kapálására minket gyermekeket nemigen parancsoltak ki. Azt Remetén leginkább a cigányok végezték, akiket úgyszólván rajtaütéssel fogdostak össze a gazdák, hogy letörlesztessék velük a télen „napszámra” kért krumplit, málélisztet. Emlékszem, Remetén apám is megpróbálkozott ezzel a módszerrel, de a második évben már letett róla. A mi kapásainknak ugyanis Mikházára kellett menni, s a cigányok szekeret kértek, hogy ők nem gyalogolnak... Ha pedig mégis gyalog indultak meg, olyan hosszú volt nekik az út, s úgy elfáradtak bele, hogy csak délfelé kezdtek dolgozni. Előbb ugyanis megették a reggelit, amivel Mikházán várták őket.

A második kapálásra aztán már elegen voltunk magunk, a család. Hazaérkeztek bátyámék Vásárhelyről, s megkezdődött a nyári vakációnk, ami abból állott, hogy reggel napkeltekor indultunk Mikházára, a „mezőre”, kapáltunk kukoricát, répát, csináltunk szénát, sarjút, forgattuk és takartuk karcsú boglyákba óvatosan a herét, hogy szárítás közben le ne peregjen a levele, mert akkor feleannyit se ér. Estefelé, de még napnyugta előtt indultunk vissza Remetére, s bezzeg már nem játékból, hanem igen, komolyan forgattuk úgy a kanalat, hogy minél későbben fogyjon el egyszerre a puliszka a tejjel. Már amikor azt ettük! Mert azért elég gyakran kiköveteltük, hogy anyánk csirkét vágjon, s azt rántva, borsosán, hagymás tokányként vagy – s az már egészen ünnepi hangulatot szült –

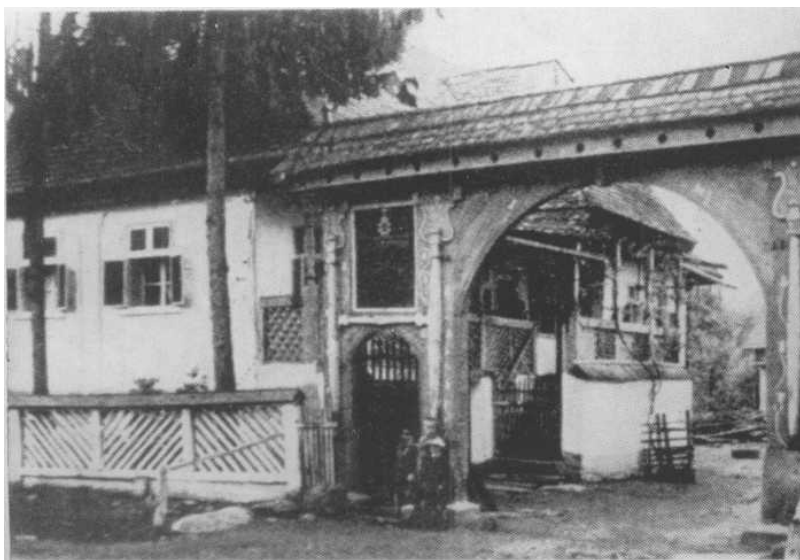
paprikás mártással készítse el. De így is mindig puliszkával. S már nemcsak azért, mert a búzával mindig takarékoskodni kellett, hogy kitartson az újig, hanem azért, mert úgy szerettük. A csirkepaprikás puliszkával igazán az!

Este aztán, mi fiúk, kivonultunk az odorba, a friss szénába. A házban csak apám aludt és általában a nők, beleértve a Selyéből hozzánk került kis szolgálot is, Magdolnát. Télen persze mind beszorultunk a házba. Ez a Magdolna is úgy ragadt meg az emlékemben, hogy pendelyes kisfiú koromban velem aludt „a karikás ágyban”. Karikásnak azért neveztük ezt az ágyat, mert guruló karikákat szereltek a négy sarkára, ezeken este ki lehetett húzni a nagy ágy alól, amelyben anyám aludt a húgaimmal, reggel pedig újra betoltuk, hogy nagyobb legyen a szobában a hely. Én mindig úgy aludtam el, hogy majdnem belebújtam a Magdolna hátába, de ő ebből nem vett észre semmit, mert azonnal bekoppant a szeme, mihelyt letette a fejét a párnára. Bizonyára nagyon kifáradt szegényke estére, hiszen anyámon kívül éppen eleget taszigáltuk, ránkattuk mi gyermekek is.

De ez már akkor is kezdett emlékké édesedni, amikor rendszeresen együtt jártuk mi testvérek nyári munkaidőben a Mikházára vezető utat. Sokszor persze morgolódvá vagy panaszosan, de mégis többször vidáman, szívesen, munkára készen, különösen akkor, amikor már úgy éreztem, hogy én is nagy vagyok, odaillek a bátyáim közé. S vidámak voltunk valamennyien, ha Orotványba vagy Vargahegy alá mentünk szénába. Az első erdők között bújt meg, a második erdő alatt feküdt, de határrészt jelöltünk a nevével. Egybe is mondtuk a két szót, ha megkérdezték:

- Hol dolgoztok?
- Vargahegyalatt.

Nos, erre a két nagyobbacska rétünkre nem annyira dolgozni mentünk, mint inkább kirándulni. Sokszor befogtuk a lovakat is, szekérre pakoltunk, s ment az egész család, még apánk is velünk jött. Ott aztán bármilyen hosszú és unalmas volt is a forgatás, vagy délután a hatalmas, nagy darab rét felgereblyézése, a tömérdek mereklye vagy fiók felrakása, az elkülönült munkafolyamatok közti időben,

A nagyapai ház Nyárádköszvényesen

Mikházi utcarészlet, előtérben a haranglábbal

A ferencesek zárdája Mikházán

amíg helyettünk a napsugár dolgozott – szárította a szénát! – mi jártuk az erdőt, kerestük a keserű gombát, a galambhátút, kékhátút, hogy délben túróval és szalonnával megrakva a kalapjukat, megsüssük őket. S mekkorákat kurjantottunk, ha gazdag gombatelepre bukkantunk...

Ilyenkor – bármennyire is kifárasztott az esti harmathullás előtti hajrá, hogy idejében végezzünk a takarással – vidáman tértünk haza, s még lefekvés után, szénagyunkban is daloltunk egy sort. De nem akármit! Bátyáméknak minden Vargahegy és Orotvány, illetve minden szénacsinalás ellenére éreztetni kellett a szomszédsággal, hogy azért ők úrfiak ám, diákok. Énekeltünk hát olyan nótát, amit ők Vásárhelyen nyilván énekkarban tanultak, s amit én talán azért tanultam meg olyan jól tőlük, hogy még ma is emlékszem rá, mert olyan keveset értettem belőle.

Szólt pedig akkor elég gyakran és két szólamban ez a dal – gondolom: azóta se többé Nyáradremetén! – pontosan ezzel a szöveggel:

Lent a tenger titkos keble mélyén,
Hol a gyöngyök hazája van,
Hol nem játszik hús szellővel a fény,
E világ van, zaj, szóztalan.
Ott a bösz hullámok ringó bölcsője,
Melyben élni kezd a lakók serege,
Lent a mélyben fénybogár
A víz színén rezg, mint csillagsugár,
A víz színén rezg, mint csillagsugár.

Lacinak nem volt jó énekhangja, ő inkább csak dörmögött, mint valami gordonka. Pistának kitűnő hallása volt, már nagyon jól hegedülgetett is. Ő tercelt. Dénes nagyon szépen, bársonyosan énekelt, csengett a hangja, s még színezní is tudta. Én őt szerettem volna utánozni... Nehéz volt, mert a régi „süllögésekből” azért maradt valami a torkomban.

Ezekben az években, harmadik-negyedik elemista koromban, kezdte meg édesapám az én külön oktatásomat is. Mert a jobbmódú székely földműveseknél valami kü-

lönös örökösödési szokásjog, vagy úgy is nevezhetném, hogy erkölcs volt kialakulóban. Ez pedig abban állott, hogy amennyiben több fiú volt a háznál, úgy a nagyobbakat igyekeztek kitaníttatni tanítónak legalább; vagy ha nem volt kedve a magasabb iskolára, úgy iparra adták: szabót, cipészt, szűcsöt, csizmadiát csináltak belőle. Az alapvető cél az volt, hogy vagy „úr” legyen belőlük – s ez a tanítónál kezdődött –, vagy olyan iparos, aki városon él, ott keresi meg a kenyerét, nem szorul rá a földre, nem segít széttépni a kis vagyonkát. Az erkölcs abban állott, hogy az ilyen tanult fiú nem is kér majd a falusi örökségből, mert pénzbe került ám, amíg kitaníttatták!

A legkisebb fiúnak azonban otthon kellett maradnia, hogy legyen, aki továbbviszi a gazdaságot, amikor az öregek kidőlnék. Itt tehát nem az elsőszülött vagy a legidősebb fiú örökölte a „lordságot”: a címet és a vele járó vagyont, mint az angol főnemeseknél, hanem a legkisebb. A címet is, a gazdaságot is. A cím természetesen megfelelt a gazdaságnak: gazduram volt ott, ahol szolgát is lehetett tartani, egyébként pedig meg kellett elégednie annyival, hogy ő volt: a *gazda*.

– Itthon a *gazda*? – kérdezték.

– Nincs! A mezőn van! – volt rá a felelet.

A leányoknak az iskoláztatása egyáltalán nem volt kérdés. Meg kellett elégedniük azzal, hogy kijárták az elemi. Még apám is így példálózott:

– A lányoknak csak annyit kell tudni, hogy húzzák be a lábukat, ha az eresz alatt ülnek, s elered az eső!

Valóban ilyen keveset kellett tudniok a falusi lányoknak? Hát iskolában szerzett tudományt az íráson, olvasáson, számoláson kívül nem sokat. Mert egyebet aztán kellett annyit, hogy csupa iskola volt egész leánykodásuk, amíg férjhez nem mentek. S éppen azért, hogy jól menjenek férjhez! Érteniök kellett a falusi háztartás minden titkához. Mert jó kenyeret sütni, jó puliszkát főzni sem mindenki tud. S legyen hírük mint fonó-szövő asszonyoknak, mert ruhához csak az egy gyapotfonalat vásárolták, a kendert, lent, gyapjút mind otthon fonták, szőtték. S Remetén még egyebet is szőtték: hímes ágytérítőkét, falra-

valókat, törülközőket, átalvetőnek való kendervásznakat, négy-öt nyüstösöket!

Persze, a lányoknál is fontos volt a várható örökség, a hozomány, mert azzal pótlódnak vissza azok a földek, amelyeket férje leánytestvérei visznek el majd más családokba.

Ez volt tehát a józanul felismert gazdasági szükség-szerűség. A falun maradottaknak örökölniök kell, mert nekik a földből kell megélniök. A nagyobb fiúk öröksége legyen az, hogy taníttatják őket... Az otthon maradt legkisebb fiú pedig igyekezzék úgy házasodni, hogy a feleségével visszakapjon legalább annyit, amennyit leánytestvérei elvisznek a háztól. Mert meglett korban illet minden jobb gazdának tekintélyt tartania azzal, hogy „ha nem is szereztem hozzá sokat, de annyit én is hagyok a gyermekeimre, amennyit én kaptam apámtól”...

Nos, nagyobb elemista koromban már én is egyre inkább felfogtam az ilyen beszélgetések értelmét, az meg éppen nem volt titok, hogy apám is úgy szeretné: a legkisebb fia maradjon otthon gazdának. Persze Mikházán, a Kacsó portán. Sohasem hallottam akkor emlegetni, hogy az ősi Kacsó porta nem is annyira Mikházán van, mint inkább Nyárádselyében, alkalmasint valamelyik szenes Kacsó kezén, ha ugyan leányágon nem került valami más szenes família birtokába. Selyében ugyanis, már majdnem a Bekecs-hegy oldalában, még szűkösebb volt a termőföld, és igen sokan foglalkoztak szénégetéssel. Úgy látszik, ezzel a foglalkozással kezdték, amikor leköltöztvén az Óriásárka mögötti bekecsi várból, várkatonákból parasztok lettek, s a falut megalapították. Valamiből csak meg kellett élni, s a Bekecs oldala fát a szénégetéshez akkor még eleget kínált. Hogy mikor lehetett ez? A várnak a ma is felismerhető árkon kívül nyoma se maradt, 1600 körül azonban még kápolnát s búcsújáró helyet tartottak fenn ott a ferences barátok, akiket aztán a híres énekértő Kájoni János telepített be Mikházára 1666-ban. Szép román stílusú kőhajlékot és templomot épített nekik a korábbi, fából épített kolostor helyett. Megkönnyítette a dolgát, hogy Mikháza mellett is volt valaha egy vár, amelynek akkor még megvoltak a hasznosítható maradványai: a hatalmas kőfalak.

Igaz, ezt a castrumot még Traján császár építtette; s hozzá utat is, amelyet az én gyermekkoromban is még Traján útnak, Kövesútnak neveztek. Kájoni János felismerte a lehetőséget: követ „bányászott” a régi várfalból, s Traján útján szállította oda, ahol az új kolostort és templomot felépítették. A mikházi kolostor falában így vannak olyan kövek, amelyeket még római kőfaragók faragtak négyszögűre. Azt a határrészt, amelyen a régi vár állott, ma is Várnak nevezik a mikháziak, a Kövesút mellett pedig még Erzsi néném is talált római pénzeket kukoricakapálás közben.

Most persze felismerem, hogy apám is felemelkedésnek érezte a mikházi megtelepedést, s önmagától kezdte számítani a „családfát”. Ez a kedvenc gondolata ugyan sebet kapott, amikor elgépéltem a hüvelykujjamat, s neki keserűen meg kellett állapítania, hogy „van már egy nyomorék gyermeke” is (mert nyomorék ember úrnak még elmegy, de parasztnak már alkalmatlan!), de később, amikor látta, hogy csonka ujjal is elég ügyes kezem van, visszatért eredeti gondolatához. Oktatni kezdett tehát. De nem úgy ám, mint az iskolában! Nála a könyv, amelyből a leckét adta, a mező volt. Az erdő Orotványban. És a szerszámok a kézben.

– A jó munka titka a jó szerszám – mondta, amikor látta, hogy egy egyensúlytalan rossz favilla miatt mind fordul ki a kezemből a szénacsomó, amit fel akartam adni neki a szekérre. – Azt a villát rendbe kell tenni. Vagy még inkább mást csinálni...

Aztán meghordozott az erdőben, s ketten választottunk ki egy olyan kétfelé ágazó fiatal gyertyánfát, amelyből jó, egyensúlyos villát lehetett csinálni. De ez az erdei séta nemcsak éppen a kérdéses villának megfelelő fát célozta. Apám rámutatott minden olyan fára, ágra, még göcsre is, amely valamilyen szerszámnak, emberi eszköznek kínálkozott. Azután még sokáig úgy jártam az erdőt, hogy lestem a fákat, kukucskáltam az ágak között: hadd lám, mit kínálnak alkalmas kézbelinek.

Megtanított apám kezelni a kezdetleges, fából készült gyalupadot, a kézvonót s más szerszámokat. Rám kiállt, ha foghíjas gereblyével mentem takarni, s rászok-

tatott, hogy esős időben készítek elő mindig néhány gerblyefogat, legyen kéznél, ha szükség van rá. Ősszel arra oktattott, hogy melyik határrészen hogyan kell szántani. „Mert nem igaz ám, hogy mindenütt jó az, ha ősszel mélyen szántasz! A Peres mellett, Szőkeföldjén, a Cserelaposán jó a mélyszántás; de már Árnýékban nem szabad mélyre eresztetni az ekét, mert »felveti a vadföldet«, s az nem terem neked semmit.”

Aztán megtanított arra is, hogyan kell vetni a búzát a vállon keresztülvetett átalvetőből, vagy egyszerűen a vállon keresztül úgy akasztott zsákból, hogy annak szája kézügyben álljon: „Szedd tele a markod maggal, aztán vidd a kezed a melledhez, minél közelebb a szívedhez, s onnan szórd úgy, hogy hulljon mindenhova azon a pászmán, amelyet fogtál. S úgy, mintha a szíved vérét hintenéd...”

Megtanított arra is, hogyan kell vetés után meghúzatni az ekével a vízlevezető árkokat, hogy azokon valóban leiszivároгjon, és jó helyre, a fölösleges víz...

Így hát akkor, amikor kikerültem a puha tenyerű tanítókisasszony keze alól, s elvégeztem az öreg tanítónál, Imreh Ferencnél a negyedik osztályt, sőt az iskolai év végén bevégeztettem vele is a tanítóskodást, mert nyugdíjba ment, s én búcsúztattam a gyermekek nevében egy, a plébános úrtól megírt, de általam némileg megváltoztatott és kiegészített beszéddel – s mégsem történt semmi célzás Vásárhelyre és a gimnáziumra, elintézettnek vettem az én úrfiságom kérdését. Úgy látszik, apám viszsztatért első gondolatához, s otthon akar tartani a gazdaságban.

Őszintén szólva nem bántam, talán még örvendtem is egy cseppet. Ötödikbe a magyar atillás, csizmás, zengő hangú kántor, Kovács Pongrác keze alá kerülök majd, akit minden férfinél jobban tiszteltem, mert hasonlított Petőfihez, legalábbis a szerint a kép szerint, amelyet Laci bátyám egyik könyvében láttam. Aztán kezdtem már kijárni Remetén a szerelem elemi iskoláját is. A velem együtt járó leánykák közül először Hegyi Anna tetszett, aki vékony volt, olyan, hogy alig volt hasa, s hosszúkás arca szelíd, mint szent Cecíliának azon a képen, amit a

plébános úr osztogatott. De bezzeg a természete nem volt olyan szenteskedő. Szívesen játszott, hancúrozott velem; olyan fürge volt, mint a hal, kisiklott a kezeim közül, ha nem akarta, hogy megfogjam. De rendszerint akarta, s így többnyire ő volt a párom, ha olyan játékot játszottunk, amelyben „párosodni kellett”. Később azonban elköltöztünk a szomszédságukból a falu közepére, egy újabb nagy, de semmivel sem szebb házba. Ez a község tulajdona volt, hivatalos lakás, azért volt a falu közepén, közel a kocsmához, a jegyzői irodához, a csendőrséghez, a templomhoz. De messze volt az Árokközétől, nem járhatam oda vissza játszani, másért pedig miért mentem volna? Talán Hamu Zsuzsika leánykájáért, aki a maga ártatlanságában egy kis rábeszélésre megmutatta azt, ami neki van, de nekünk fiúknak nincs? No, azért ugyan nem érdemes! Elszoktam hát Hegyi Annától, s az iskolában választottam új „szeretőt” magamnak, Salamon Julát. Ez nem nyúlánk volt, inkább tömzsi, az arca is kerek, és tavasszal annyi a szeplő rajta, mint égen a csillag. De csillaggá is vált valamennyi az én szememben, ha Jula szerelmesen rám mosolygott. Ő nem szaladt előlem, hogy megfogjam. S én nem is akartam megfogni, hiszen nagy fiú voltam már. Egymással játszottunk mi fiúk, nem „leánkákkal”. Kemény szőrlabdákkal hajigáltuk egymást, hosszú sorban álltunk fel a bakugráshoz, háborúkat vívtunk kimustrált kerékfentőkkel. Messze is lakott tőlünk Salamon Jula, az Alszegeen, s ott is a falu végén, útban Mikháza felé, hogy mindig eszembe jusson, ha – nyáron például – naponta kétszer is eljártunk a kapujuk előtt... Nem is mutattam iránta érzett vonzódásomat csak annyiban, hogy időnként két almát vittem magammal az iskolába; s lehetőleg úgy, hogy más ne vegye észre, az egyiket a markába szorítottam.

Jula is kötött hát Remetéhez, annyira legalább, hogy ne esenkedjem túlságosan a gimnázium után. Julát más hol nem kapom meg, csak Remetén! S talál is hozzám, mert neki is van diák bátyja. Vagy már nem is diák, már tanárjelölt Kolozsváron!

Aztán láttam én, hogy diáknak lenni sem olyan könnyű dolog. A bátyáimnak sem volt könnyű, legalábbis ket-

tőnek közülük nem. Laci jeles diák volt, őt apám mindig megdicsérte, amikor a karácsonyi vakációkon sorba maga elé állította s úgy számodoltatta őket. Valahogy úgy alakult ki, hogy az egyetemen falusi fiúnak nincs mit keresnie, ha nem jelesen végzi a középiskolát. Az, aki csak jó vagy éppen elégséges osztályzattal fejezte be a negyedik gimnáziumot, legfeljebb tanítóképezdére érdemes. Így került már a csíksomlyói tanítóképezdébe Pista bátyám, s alighanem ez lesz a sorsa Dénesnek is, mert ő is csak hátul, az elégségesek között kapott helyet a harmadik gimnáziumban.

Lacit, azt másként kezelte apám. Laci jeles tanuló volt, s orvosnak készült. Az egyetem azonban drága egy nyolcgyerekes falusi jegyzőnek. Laci tehát kiokoskodta, hogy ingyen képzik ki orvosnak, ha sikerül felvétetnie magát a linzi katonai akadémiára. Igen ám, de ott igazolni kellett a nemesi származást. Laci tehát máris talpalt a családfa igazolása ügyében. A vásárhelyi állami levéltárban nyoma volt annak, hogy a selyei Kacsó család nemeslevelet kapott valamelyik Báthori fejedelemtől. Segített neki a kutatásban anyám testvére, Kiss Menyhért is, aki kereskedelmi akadémiai tanár lett, de már képviselőjelölt is volt a nyárádmenti kerületben. Persze kormánypárti, mert honnan szedte volna elő a választási költségeket, ha nem a kormánypárt kasszájából? A kormánypárt pedig azért tartotta érdemesnek próbálkozni vele, mert nyárádmenti származású volt, jogvégzettsége miatt „tisztelik a parasztok az üdvégy urat”. S no persze azért is, mert a sógora jegyző a kerületben, s úgy ismerik a gazdák mindenütt mint közülük valót és a maguk emberét.

Folyt is a korteskedés doktor Kiss Menyhért érdekében, minden módon, kalap mellé tűzhető tollakkal, a házra szegezhető zászlókkal, énekelhető versekkel. Egy ilyen versre most is emlékszem:

Ritka búza, ritka árpa, akit sűrűn nem vetnek,
Aranyszájú Kiss Menyhértet válasszuk meg követnek,
Száz követnek lakik benne a lelke,
Az Isten is követnek teremtette.

Biztosan Menyhért bácsi maga írta ezt a rigmust is, mert költő is volt, közölték verseit a konzervatív lapok. Bele is keveredhetett valami irodalmi vitába, mert maga Ady Endre is megtisztelte egy ízben azzal, hogy egy cikkében „Kiss Menyus”-nak nevezte.

Most persze jól fogott nagybátyámnak, hogy apám nem öltözött ki úrnak, ami miatt főszolgabíró és alispán annyit leckéztette azelőtt... De hiába volt mindez igaz, a makacs ellenzéki választókerület mégis Gál Sándort választotta meg képviselőnek.

Nagy tanulság lehetett ez apámnak, aki nyilván csak a sógorság révén került bele ebbe a természetétől idegen korteskedésbe. S nemcsak „lelkileg” került a nem kívánt szerepbe, hanem anyagilag is érdekeltséget kellett vállalnia úri sógora politikai kalandjában, mert a pártkassza sem fedezte egészen a választási költségeket, az öreg Kiss Antal pedig nem vállalt kezességet a fiáért, ezt apámnak kellett megtennie. Fel is vettek így apám birtokára a nyárádszeredai bankfiókban ezerötszáz forintot, azaz háromezer koronát. Mert az egység a korona volt, az tett ki száz fillért, de a falusiak inkább forintban beszéltek. Két korona tett ki egy forintot és két fillér egy krajcárt. A susták akkor már nem volt forgalomban, azt csak emlegették az öregek. A háromból egyet ezerkoronás bankóban kaptak. Emlékszem, hogy bámulta az egész család. Azt hiszem, maga apám se látott addig ezerkoronás bankjegyet. Nyugtalankodott is eleget, amíg sógora végül is letörlesztette az adósságot. A sok aggodalomért azzal szerzett magának később elégtételt, hogy soha semmit nem fogadott el anyám örökségéből...

Menyhért bácsi nem is volt hálátlan, segített egyengetni az utat Laci törekvése előtt, s mindig tele volt a táskája apróbb ajándékokkal („Menyhért bácsi Pestről hozta”) a gyermekek, s egy-egy üveg tokaji aszúval („a világ leghíresebb bora”) apám részére. Apám ugyanis nem vetette meg a bort. Egyik kezdeményezője, sőt gyakorlati példamutatója is volt Mikházának, hogy telepítse be oltott szőlővel a Csillaghegy jó fekvésű, de igen meredek oldalait. Pedig Mikháza az erdélyi szőlőtermesztés leg-

szélső határán fekszik, s jó hosszú és meleg ősznek kell lennie, hogy a szőlőszemek kellően megédesedjenek. Ilyen ősz azonban Mikházán éppen csak előfordult. Emiatt sokat kellett dicsérni a mikházi bort, hogy ne érezzük nagyon savanyúnak. Apám tehát nem nagyon kínálgatta a vendégeit a tokaji aszúval. Nem mintha sajnálta volna tőlük, hanem inkább azért, hogy ne adjon alkalmat az összehasonlítgatásra, tréfás célozgatásokra „arra a drága jó mikházi ecetre”. Persze erre a válasz csak egy lehetett:

– De Remetének még olyan sincs. Remetén még a nova sem terem meg.

Pedig csak öt kilométer volt a távolság a két község között. Igaz, hogy Remete már havasalji falunak számított.

Így készültem én lelkileg, s így készítettek ők öntudatlanul, hogy földműves maradjak. „Nagygazda”, mint Birtok Sándor, apám jóembere, akinek olyan vén felesége volt, hogy nem is tudott kiegyenesedni, kétrét hajolva járkált, amennyit még tudott, az udvaron. Vagy Nyulas Ignác az Alszegegről! Itt meg a gazda volt már benne az időben, s a felesége volt olyan fiatal és karcsú, hogy szinte lobogva járt, mint a tűz langja, miközben íves fekete szemöldöke alatt is úgy izzott a tekintete, mintha rejtek parázs villogott volna ki holtszén alól. Vagy nem bánom, legyen olyan gazda, mint Hajdú Péter, akinek szépecske leánya is van már, s a felesége mégsem öreg, de ő már jó hasas, ki is törődik a hája a harisnyája korca fölött. Így tán jobban is találnék Salamon Julához.

Mert biz’ isten ábrándoztam már, amikor elmentem a házuk előtt: „Hát a zsendelyfedél már éppen elég fekete, azt bizonyosan ki kell majd cserélni. Cserepesre! Lehet, egy-két gerendát is újjal kell pótolni. S a cserepeket tartó léceket, azokat egészen ki kell dobni, új kell a helyükbe, hogy elbírják az új cserépfedelet. A filagóriát a bejáratnál kiszélesítem, a tornácot elől csinosabbra módosítom...”

Úgy elábrándoztam, hogy csak a mikházi bejáratnál (Mikháza nem a Vásárhelyre vezető megyei út mellett

fekszik, hanem a nyáradszeredai betérő út mentén!) riadtam rá: „Állj meg, fiú, hisz apád nem azért tart itthon, hogy Remetére házassodj, hanem azért, hogy a mikházi portát megőrizd a családnak!” De ebben is volt vigasztaló. A mikházi, az új ház, ott nem kell javítani. Apám hatalmas kőistállót is építtetett, nincs azon az udvaron szükség már semmire! Jula meg törődjék bele, hogy egy nagyobb községből egy kisebb faluba jó.”

Nem volt tehát semmi szomorúság bennem, amikor ősszel Pista bátyámat Szászrégenbe szekerezettük, hogy onnan Csikba vonatozzon, Laci bátyám és Dénes pedig Marosvásárhelyre ment. Laci nyolcadikosnak, Dénes meg negyedikesnek, hogy végleg eldőljön: tovább kerülhet-e az ötödikbe, vagy ő is Pista után megy Somolyóra, ahogy a remeteiek mondták...

Én is mentem az ötödik elemibe Kovács Pongrác keze alá, aki meg is becsült, nemcsak azzal, hogy engem nevezett ki állandó felügyelőnek, ha valahová elment, hanem főként azzal, hogy velem énekeltette a virágvasárnapi és nagypénteki passión a szolgáló szerepét, aki ráolvassa Szent Péterre, hogy „nemde te is a názáretivel voltál a getsemáni kertben?” Olyan hamar eltelt az az iskolai év, hogy jóformán észre sem vettem, s egyszer csak májusban voltunk. Különbösen ragyogóan napsütéses tavasz volt ez, két dolog miatt is jól emlékszem rá. Az egyik az, hogy a vizsgák után majálist rendeztek a Cserés-dombon az új tanító (akit az Imreh Ferenc helyére neveztek ki) kezdeményezésére. A majális jól sikerülhetett, mert a tantestület megjelent tagjai és apámék harisnyás csoportja annyiszor énekelt az alábbi dalt, hogy már akkor megtanultam:

Nini, nini, mi mozog,
Nini, nini, mi mozog,
Mi mozog a zöld leveles bokorban?

A végén már annyira belejötték, hogy kettőbe szakadt a kórus. Az egyik a kérdést tette fel az első szakasszal, a másik ráharsogta a választ:

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Azt gondoltam, hogy egy róka vagy egy nyúl,
De se nem róka, se nem nyúl,
Komámasszony meg egy úr
Ugrott ki a zöld leveles bokorból.

Talán akkor volt új Remetén ez a kabarédal? Lehet, az új tanító hozta, s azért volt olyan sikere.

De énekeltek mást is, amelyről mindjárt érezhető volt, hogy nem akkoriban született, hanem réges-rég, valószínűleg öregapámék, öreganyámék is énekeltek már:

Eltörött a hegedűm, nem akar szólani.
Rózsi, Rózsi, mi bajod, mért nem akarsz szólni?
A hegedűt majd megreparálom,
Szólalj meg hát, gyönyörű virágom.

Hát erről csak annyit éreztem – a szövegéről és a dalamáról is –, hogy régi; de azért amit kissé távolabb egy másik, de már tiszta harisnyás csoport énekel, s nem szökdöső, hanem amolyan mendegélő taktusban, arról azt is, hogy „ez már igazi falusi, s itt termett valahol...”:

Sejhaj! Elmegyek az alföldre kaszálni,
Ott fogok én sűrű rendet vágni!
Sűrű a rend, gyöngyharmat az alja,
Sejhaj! Tied leszek, babám, nemsokára.

Tudtam, hogy az az alföld, amelyről szó van, s ahol sűrűbb a rend, nincs is olyan messze, talán tíz-tizenöt kilométerre lefelé a Nyárad mentén. Valóban jártak oda, Csíkfalvára, Jobbágyfalvára, Szentmártonba a remeteiek kaszálni. Az ottani „bőség” jele volt az is, hogy ott már meghonosodtak a nagy testű, lassú mozgású svájci tehenek. Azt is mondtuk rájuk, ha láttunk közülük felénk is egyet-egyét:

– Alföldi tehenek!

Aztán énekeltek még a legények esténként ilyen „alföldes” nótát, de ezt kölcsönkérhették valahonnan, mert benne volt a bánat, de nem volt felismerhető benne a hazai fogatás. Íme:

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Én is, én is elbujdosom,
Neki a nagy világnak,
S valahol a Nagyalföldön
Bánatomban beszegődöm
Betyárnak.

Mondom, kölcsönvett dal lehetett ez. Mutatja az is, hogy belesúszott a „betyár”, és pedig más értelemben, mint ahogyan nálunk használták. Nálunk büszkeség, dicsekvés volt benne, ha valaki azt mondta magáról: „Betyár gyerek vagyok én.” De megbecsülés, elismerés volt akkor is, ha más mondta valakiről: „Betyár gyerek az!”

Itt jut eszembe, hogy hallottam én még ilyen várostól kölcsönként dalt apám és anyám névnapjain is. Pedig ott csupa harisnyás ember mulatott, nadrágos nem volt egy sem. Édesapám bizonyosan meg sem hívta a nadrágosokat, mert félt, hogy nem jönnek el, vagy nem érzik jól magukat a harisnyások között.

Nos, az ilyen névnapokon, amikor már benne voltak a borozásban, s a hangos kedv állapotába jutottak, akkor énekelték ezt a dalt, de annyiszor, hogy ma is tudom:

Pesten építettem házat, magasat, magasat, magasat,
Ablakot rá háromszázat, de nagyot, de nagyot, de nagyot,
Közepébe tükrös szobát,
Kiben a rózsám pudérozza magát,
Pénteken, szombaton, vasárnap.

Ez amolyan várost gúnyoló dal lehetett a szemükben, de megvolt az erkölcsi párja falusiban is, amit nem kellett kölcsönkérniök. Következett is szinte törvényszerűen egy újabb liter után:

Én nem bánom, akárhogy dörög az ég,
Az én búzám úgysem veri el a jég,
Mer' én biztosítottam, földjeimet eladtam,
S a babámmal Vásárhelyt elmulattam.

Nem tudom, hogy a majálisra összegyűlt sokaságból értesítette-e apámat valaki, vagy pedig maguk a havasi pásztorok izentek-e neki, de másnap már emlegetni kezdte:

– Fojathatnék a Csendes, haza kellene hajtani a csordából a bikához. Kár volna, ha elverné, s tovább is meddő maradna. S nem tudom, kit küldjek utána...

Hát azt mi sem tudtuk. Én remélni sem mertem, hogy reám célozgatna, anyámnak meg még a gondolatában sem fordult meg, hogy a havasra lehetne küldeni egy akkora gyereket, mint én. A Csendes ugyanis a havasi csordában volt, a meddő tehenek s a tulkok között. Ezeket Szent György-nap után kihajtották, s ott töltötték az egész nyarat a legelőn. Olcsó állattartás volt ez, ki kellett használnia egy olyan fekvésű falunak, mint Nyáradremete...

Pedig apám éppenséggel reám gondolt. Hiszen elrúgtam már az iskolát, rövidesen legénykedni kezdek, törjek be hát a felnőttek világába, lássak, próbáljak, tapasztaljak... Másnap újra kezdte:

– Fogarasi András azt mondta, hogy Pereszlőn van a csorda, az irtáson, valahol Csoróláb alatt... Neki is ki kellene küldeni valakit... Ő a fiára gondol...

Értettem már, s kezdtem kihúzni magam.

– Édesapám meg reám?

– Hát ha mernél rá vállalkozni. Ketten jól elmehetnétek. S András már járt ott az apjával, ismeri a helyet...

– Merek én, hogyne mernék!

Ezek után anyám aggodalmaskodó tiltakozásának már nem sok ereje volt. Nagy készülődés se kellett, csak egy kis tarisnyálás, hogy legyen mit falni, ha megéhezünk. Ha jókor reggel indulunk, a délutáni órákban már otthon is lehetünk...

Elindultunk hát másnap reggel frissen. Könnyedén haladtunk, mezítláb voltunk mind a ketten. András, aki már ismétlőbe járt az iskolában, tehát legényecske volt, magabiztosan vezetett a napfénybe öltözött mezőkön, bokrokkal foltozott legelőkön, kisebb-nagyobb erdőfodrokon keresztül egyre feljebb, az otthon mutatott irányban... Délig nem volt baj, még hancúroztunk is, a patakocskáiban meglestük: lám, van-e bennük hal, aztán ettünk a tarisnyálásból, s indultunk tovább, de most már azzal, hogy itt az ideje, meg kell találni a csordát. Egy darabig elég módszeresen szemeltük ki előbb a legeltetésre alkalmasnak látszó területeket, s abban az irányban keresgeltünk. Hiába!

Aztán hallgatóztunk, hátha kolompszót hallunk valamerről. Vagy a pásztorok kiáltozását, amint irányítják, továbbterelik a csordát. Nagyokat szoktak azok ott a havason kiáltani, elhallszik két-három kilométerre is! De nem hallottunk semmit, már-már a madarak megszokott csivitelését sem. Igaz, arra nem is nagyon figyeltünk.

Elnézve most a vidék részletes térképét, azt kell hinned, hogy messzi eltértünk mi már akkor a remetei határól, s valahol Kacában jártunk, annak is a felső felében, túl Kaporjánon is, Szováta fölött valahol.

A délután már odáig fordult, hogy hűvösödni kezdett. Távolabb komoly erdő látszott. Vonzott is, féltünk is tőle. A csorda nem lehet az erdő között, a közelében sem igen, s nem szívesen hagytuk ott a napfényes részeket sem. Igen, de ha lemegy a nap, tán mégis jobb az erdő közelében, ahol könnyebben kapunk száraz fát a tűzre. Bizonytalanságunkban oldalozva közelítettük meg az erdőt. De előbb még egyszer hátat fordítottunk neki, s úgy kiáltottunk a szabadabb térség felé, ahol a csordát sejtettük:

– Hejhó-hé!

Nagy csodánkra az erdőtől kaptuk vissza a kiáltást:

– Hejhó-hé!

S nem Visszhang kiáltott. Vastag hang volt. Rezes férfihang.

– Biztosan fák alá húzódnak éjjelre. Ott tán melegebb van... – tanakodtunk.

De nem a keresett pásztorok voltak, hanem favágók. Még szállásuk is volt az erdőszélen. Amolyan nyári szállás: két ágasfára keresztülakasztottak egy harmadikat, s ehhez hosszú hasábfákat támasztottak. Fedél volt ez, amely alá be lehetett húzódni az eső elől. Védett némileg a szél-től is. Egy erősen borostás ember a szálláshely nyitott fele előtt tűzcsinálással foglalkozott, de már előkészítette a puliszkaforzó üstöt s a málélisztet is. Nem látszott meglepettnek, hogy két gyereket lát közeledni, inkább várakozás látszott az arcán: hátha a faluból izennek valami fontosat! Hegye volt a tekintetének, mint a szegnek, amikor rám nézett. Nyilván felismerte bennem a jegyző fiát, mert Andrást kérdezte meg:

- Te ki fia vagy?
- Fogarasi Andrásbáé.
- Ösmerem. Hát mit kerestek itt?
- A meddű csordát, hogy hazahajtsuk a tinókat...
- Azt itt tiszta hiába keresitek... Az messze van innen. Oda ma már el nem értek...

Így maradtunk ott éjszakára. Megettük tarisnyálásunk megmaradt részét, s megköszöntük a meleg puliszkát, amit melléje a favágóktól kaptunk. Ötön voltak, amikor mind odagyültek. Tréfálkoztak velünk, s kacagtak azon, hogy eltévedtünk. Én egyet sem ismertem közülök, s mind csak a hegyes tekintetűre figyeltem: ez már ismerősnek számított. Éjjelre befektettek a fedél alá, s közrevettek. De különben sem fáztunk, mert egyikük egész éjjel gondozta a kalibánk előtt végig elnyújtott tüzet, hogy hosszabb időre le ne szakadjon. Fában ott nem volt hiány, s a gyenge szél járást kiegyenlítette a folytonosan égő tűz melege, amely beszorult a hasábfákból támasztott fedél alá.

Reggel talán tovább kerestük volna a csordát, de akkora köd ereszkedett le, hogy alig tíz-tizenöt lépésnyire lehetett látni. Nem is indulhattunk el, csak később, amikor ritkult egy kicsit. A szűrös tekintetű ember, aki egyébként mindig Andrásához beszélt, de a fél szeme rajtam volt, úgy vélekedett, hogy inkább haza induljunk, mint a csorda után.

– A köd eloszlik, de utána nem tudom, milyen idő lesz. Túlságosan langyos köd ez ilyenkor, május végén. Fogadjatok szót, jobb lesz, ha hazamentek...

Meg is mutatta az utat:

– Erre befelé eléritek a Nyárádot, az éppen haza vezet...

Szót fogadtunk, s elindultunk a Nyárád felé, hogy vezessen az haza. Nem volt olyan könnyű rátalálni, mert a „befelé” néha „kifelé” volt, hacsak nem akartunk nagyokat kerülni. Ez azt jelenti, hogy csak a víz találta volna meg biztosan a mindig csak lefelé vezető utat, olyan hepehupás világban jártunk. S végül valóban víz mutatta meg, de milyen víz! A hegyes tekintetű ember gyanakvása bevált, hirtelen kimentünk a felfelé szálldogáló langyos ködből, s olyan mérges felhőt kaptunk a helyébe, mintha

darazsakból állott volna össze. Ezt azért mondom így, mert csípni is kezdtek ennek a felhőnek a darazsai: jégeső vert végig rajtunk, s valóban inkább csipett, mint vert, olyan hideg volt. Egy sűrű bokorba menekültünk előle, meztelen lábunkra kuporodtunk, s egymás hóna alá dugtuk a fejünket. Alig néhány percig tarthatott csak ez a havasalji tavaszi meglepetés, az eredménye mégis olyan vastag lett, hogy nem kaptunk utána talpalatnyi helyeket sem mezít-lábunk számára. A „lefelét” viszont most már egész sor frissen keletkezett patakocska mutatta... Követtük a mutatott utat, amennyire erőnkől kitelt, de ezt se tehetjük sokáig, mert egyszerre csak újra olyan vastag köd zúdult le ránk, hogy egymást is alig láttuk. De ez a köd nem felfelé oszló „langyos” köd volt, hanem a havasról legördülő tél maga, olyan dermesztő ködsubában, hogy kínjukban percek alatt zúzmarát virágoztak a májusi zöld bokrok. Azóta is ezt a dermesztő élményt érzem végjgborzongani egész valómon, ha történetesen a sarkvidéki kutatók keserves megpróbáltatásairól olvasok.

Úgy megrémültünk, hogy rohanni kezdtünk lefelé. Menekültünk, mert elvesztettük a fejünket, és megtaláltuk az eszeveszett menekülés egyetlen eszközét, a lábunkat. Pedig sokkal jobb lett volna, ha felfelé szaladunk, vagy legalább helyben topogunk. Így a ködben s vele együtt szá-guldottunk lefelé. Szerencsére hamarabb kifulladtunk, mint ő. Zihálva kuporodtunk le a sarkunkra s akkor? Egyszerre csak – valóságos csoda! – előntötte körülöttünk a rétet és rajta bennünket is a ragyogó napfény és májusi meleg. S még láttuk is, hogyan zúdul lefelé s fullad bele a sűrű és dermesztő homály a Nyárád völgyébe...

Fáztunk, a lábunk kékre dermedt, de olyan boldogok voltunk, hogy néhány perces felmelegítő birkózás után még énekelni is volt kedvünk. Főként azért, mert most már tudtuk, hogy merre is menjünk. Nem kerestük már a Nyárádot, inkább a dombok felől oldalaztuk meg az ismerős Tompa határrész mezején át a falut.

Csak így, a Csendes nélkül hazaállítani egy akkora fiúnak, aki már önálló gazdálkodásról ábrándozik, gondolatban házat javít, csinosít, és asszonyt keres a házba, bizony nem volt valami felemelő érzés. Nem is mentem egye-

nesen apámhoz az irodába, hogy jelentsem a csúfos kudarcot. Inkább anyámhoz előbb az árokközi házba, hogy bátorságot gyűjtsék egy kicsit. Kissé roskatagon tartottam a nyári konyha felé, hadd látszodjék, mennyit törtem magam azért a nyomorult Csendesért. De nem mentem az ajtóig, amely nyitva volt, csak a kis lécajtó volt beakasztva a csirkék miatt, mert beszélgetést hallottam. Anyám beszélgetett valakivel... Férfiúval... S mintha Laci bátyám hangja volna... De az nem lehet, Laci Vásárhelyen van, s ő nem is tudhat arról, hogy én megjártam a havast, pedig azt mondja, s mintha mérges volna a hangja:

– Hogy lehet egy akkora gyermeket a havasra küldeni?

Anyámnak viszont mintha megszeppent, kicsit síró, kicsit aggódó s egyben vádaskodó volna a hangja:

– Én mondtam apádnak... Most Andrásbánál van... Rá akarja beszélni, hogy menjen a gyermekek elé... Biztosan későn kapták meg a csordát, s a pásztorok ott tartották őket éjszakára...

– De hátha valami bajuk történt?

– Mi megvagyunk, csak a Csendes nincs! – léptem elő, egyrészt, hogy ne aggódjanak hiába, de még inkább azért, hogy lássam már: ki az, aki a Laci bátyám hangján beszél?

Anyám örvendezve felkiáltott:

– Csakhogy megvagytok!

Jólesett, hogy örvendezik, s kezdtem másként értékelni, amin átestünk Andrissal. Különösen amikor Laci bátyám is sajnálkozva nézett végig:

– Nagyon megfáztatok, gyerekek? S milyen koszos vagy!

Hát az igaz, nemigen volt mit örvendezni a látásomon. Ujjasom, harisnyám gyűrött volt és sáros is. Benne aludtunk az éjjel, s a jégeső nem mosta ki belőle a mucskot, de éppen eléggé eláztatta. Most is gőzölgött, s ázott kutya szagját árasztotta. A lábam feje pedig kék volt még, s dagadt is egy kicsit.

Hanem a ruhámra tett célzás bánthatta anyámat, mert megélesedett a hangja:

– Úgy na! A havasra nem öltözhetik úgy, mint a templomba!

Egy kicsit hallgatott, aztán halkabban hozzátette:

– Hozzá kell szokjon a falusi nyomorúsághoz, ha már... nem lesz belőle úr, mint belőled...

Mondhatta volna úgy is, hogy... ha már itthon marad – gondoltam –, s a többit egészen elhagyhatta volna. Én nem éreztem nyomorúságnak a falusi életet, s ezt a havasi kirándulást sem tartottam olyan sokra, hogy sajnáljam magamat miatta. Legalábbis eddig a pillanatig. Most azonban, ahogy végiglestem én is – kissé szégyenkezve – bátyám alakján, valami furcsa érzés szorult meg a meltemben, amiben lehetett büszkeség is, irigység is, rajongás is, idegenkedés is.

Kész úr volt, ahogyan ott ült az asztal mellett a széken. Szép fényes cipő a lábán, kissé felhúzta a térdén élesre vasalt fehér nadrágját, s kék színű kabátja úgy simult a vállára, mintha ölelte volna. A nadrágot ismertem. Megvolt már a tavaly is, a tornavizsgára csináltatta, mert kitűnő volt a tornában is. S maga csináltatta, nem édesapámtól kapta rá a pénzt. Nemegyszer hallottam, amikor apám így biztatta a másik két bátyámat, akik sokat nyűgölték a jobb és szebb ruhákért, cipőkért:

– Lássátok, Laci maga ruházkodik. Őt szeretik a tanáruak, mert jeles tanuló. Privát tanítványokat adnak neki.

Csakugyan: három privát tanítványa is volt, s az egyik éppen egy gazdag szászrégeni ügyvéd fia, aki a vakációban meg is látogatta.

Laci bátyám anyám szavaira összeráncolta a homlokát. Nem hiszem, hogy az jutott volna eszébe: anyámból most a mostoha beszélt. Nekem sem jutott. S nem is juthatott egyikünknek sem, hiszen nem is tudtuk volna, hogy mostohatestvérünk, ha nem lett volna vagy három darab föld Mikházán, amelyet így ismertünk meg: „Most menjetek a Nyárád mellé a Laci földjére kapálni”; vagy: „Fel kellene takarni a Laci kertjében azt a kicsi szénát.” Miért van Lacinak külön kertje, földje, s nekünk semmi? Így tudtuk meg, hogy Lacinak külön anyai öröksége van. Ez persze csak tovább növelte a tekintélyét előttünk, főként a kisebbek előtt, mert a másik két bátyámnak annyiszor dör-

zsölte apánk és anyánk is az orra alá Laci jelességét, hogy bőven megeléghették már. Viszont ez megint azt bizonyította, hogy senkinek eszébe nem jutott, hogy Laci csak féltestvére a többinek. Több volt ő mindig a többinél!

– No, majd beszélünk még erről – felelt csendes szóval anyámnak –, csak érettségizem le.

Aztán megtudtam én is, hogy azért jött most haza ilyen korán, mert az osztályvizsga már megvolt, tiszta jelesre sikerült, s most készül az érettségire.

– Hogyan készülsz? – kíváncsiskodtam. – Ruhákat csináltatsz?

– Azt is. Szmokingot. Majd meglátod, milyen nagy mellem lesz benne – mosolygott. – De azért tanulni is kell... Most tanulok itthon.

Tanult is. Később megtudtam, hogy valamiből arra következtetett, Madách lesz az irodalmi érettségi tétel. Megtanulta hát az egész Tragédiát. Úgy szavalta nekünk könyv nélkül, hogy szinte egy évtizeddel később is az ő hangját hallottam, amikor pedig a magamén olvastam az alábbi sorokat:

Nem adhatok mást, csak mi lényegem.
Dicsér eléggé e hitvány sereg,
És illik is, hogy ők dicsérjenek.
Te szülted őket, mint árnyát a fény,
De mindöröktől fogva élek én.

Akkor bizony úgy voltam vele, mint a katekizmussal: csak a szavakat értettem belőle, az egészét nem. Még meg is botránkoztam, hogy az angyalokat hitvány seregnek nevezi.

– Nem én neveztem így – kacagott. – Még csak nem is Madách. Hanem Lucifer. Ámbár nem lehetetlen, hogy Madách titokban egyetért Luciferrel.

Amennyit csak lehetett, együtt voltam vele az alatt a két hét alatt, amíg az érettségire készült otthon. Sajnos, amikor tanult, nem szerette, ha zavarják.

– Minden dologban az a fontos, hogy teljes elmélyültséggel végezd. Akkor jó munkát végzel, akár kereket csinálsz, akár fizikát tanulsz... – oktatott.

Ezzel aztán könnyebbé tette, hogy éljek azzal a meghívással, amelyet a pünkösdi ünnepekre egy köhéri barátomtól kaptam. Az egész környéken, lefelé és fölfelé a Nyárádméntén, magyar falvak voltak, de oldalt egy kicsit, a Szászrégen felé vezető úton, már az első község román volt, Felsőköhér. Innen volt nekem egy barátom, Krajnik (Crainic) Miklós. A szülei azt akarták, hogy tanuljon magyar szót, s azért a remetei iskolába adták. Nagy, csontos legény volt, két évvel is idősebb nálam. Egy osztállyal feljebb is járt, már a megelőző évben elvégezte az ötödiket. Azzal vívta ki a bámulatomat, hogy egyszer, amikor össze kellett ragasztanunk valamiért két papiroost (talán sárkányt csináltunk), s én csiriz után igyekeztem, ő leintett, s egyszerűen megkapargatta egyébként erős és egészséges fogait. Annyi „csirizt” szerzett így, hogy nem is volt szükségünk többre. Ez a találékonysága – megnyilatkozott egyébként más apróságokban is! – úgy összekapcsolt kettőnket, hogy ideje jó részét nálunk töltötte s nem a szálláshelyén, ahol nem volt hozzánk illő fiúgyermek. Miklós tán úgy vélte, hogy tartania kell a barátságot iskola után is, a szülei pedig úgy, hogy mit ér a magyar faluban végeztetett iskola, ha a fiú végül is elfelejti azt, amit tanult, elég annyi, hogy május végén megjelent Miklós, és szülei üdvözlétét is tolmácsolva, a pünkösdi ünnepekre meghívott magukhoz – „akár egy hétre is”.

Hát egy hétre nem, de az ünnep két napjára el is engedtek. Jól is éreztem volna ott magamat, ha Miklós mindig mellettem van, mert rajta kívül nemigen tudtak a faluban magyarul. Ha bármiért magamra hagyott, úgy elárvultam, mint egy anyátlan borjú. Márpedig ő sem lehetett folytonosan velem. Különösen nem az ünnep másodnapján szervezett métaszerű labdajátékon, amelyen az „ellenpárt” csoportja magának követelt, hogy nekik is „jusson a vendégből”. A játékot sem tudtam, a szavukat sem értettem, nem a segítségükre, inkább a terhükre voltam azzal, hogy sohase oda állottam, ahova kellett volna. Így történhetett, hogy az egyik feldobott labdának szánt ütés az én arcomon csattant, nem a labdán. Fel is dagadtam úgy, hogy másnap

is látszott, amikor hazatértem. Miklós elkísért, s mentegőtözve magyarázta, hogy miként történt a baleset.

Anyám szándékosságot emlegetett, de Laci csak legyintett:

– Szamárság! Mi okuk lett volna rá? Inkább az a baj, hogy nem értjük egymás nyelvét.

Magamban Lacinak adtam igazat. Jól tudtam, mennyit igazgattak erre-arra, s én csak akkor értettem meg, hogy mit akarnak, ha Miklós a segítségemre jött...

Sajnos köhéri kalandom után se lehettem Laci mellett eleget, mert most már egyre gyakrabban kellett Mikházára menni – a mezőre. De útközben már, amikor elmentem Salamon Juláék háza előtt, többet gondoltam á bátyjára, aki tanárjelölt Kolozsváron, mint Julára. Vajon milyen ember? Megtúri-e maga mellett a harisnyás gazdát, mint Menyhért bácsi? Vagy kevésre becsüli? Mert úgy nézem, Laci sem éppen tartana sokra, ha harisnyás maradnék! Hátha tesz is ellene valamit! Beszél apámmal, s rábiztatja, hogy beadjon a gimnáziumba...

De nem vettem észre semmi különöset. Laci érettségi után is úgy járt velünk a mezőre dolgozni, mint addig. Velem sem törődött különösebben. Nyárközépre azonban egyszer csak nem a többivel együtt, ahogy szoktunk, hanem apámmal kettesben mentem Mikházára aratni. Valamiért elmaradtam volna a többitől? Vagy tán apám maga szólt nekik, hogy menjenek csak előre, s hagyjanak hátra engem? Persze, csak most töprengek ezen, akkor az volt a legfontosabb gondom, hogy szaporázzam a lépést, ne maradjak el mellőle. S hogy hallgatással tiszteljem apai tekintélyét. Mert az volt a falusi erkölcs, hogy a gyerek csak akkor társalogjon a szüleivel, különösen az apjával, ha az kérdez valamit. Ezúttal sokáig nem kérdezett semmit. Aztán, hosszú hallgatás után, egyszer csak így szólt:

– Úgy készülj, hogy ősszel te is mész Vásárhelyre diáknak!

– Hát nem maradok itthon gazdának?

S úgy mondtam ki a „gazda” szót, mintha egy kicsit sajgott volna bele a szívem.

Apám gyanakodva nézett rám, aztán felfelé, jobbra, a köszvényesi Csereerdő felé.

– Nem akarom, hogy elátkozz majd, amiért a többit úrnak neveltem, s téged nem!

Ez a nagy esemény, úgy látszik, kiszorított belőlem azon a nyáron minden további élményt, mert nem emlékszem többre semmire. Persze, apám elhatározását, amint később megtudtam, sok minden szerencsés körülmény megelőzte. A legfontosabb ezek közül az volt, hogy megtudta: a mikházi öreg jegyző rövidesen nyugdíjba megy, s ő biztosan számíthat rá, hogy hazakerül a falujába. Nem kell hát sokáig kétfelé gazdálkodni, két háztartást el látni, otthon lesz Mikházán a magáéban s maga irányíthat mindent. Így nyilván eredményesebb lesz a gazdálkodás.

A másik kedvező körülmény az volt, hogy Lacinak is sikerült jeles érettségi bizonyítványa s összegyűjtött halomnyi írása alapján bejutnia a linzi katonai akadémiára orvostanhallgatónak. Ott aztán ellátják mindennel, tán még ruhát is adnak!

Aztán sokat beszélt érdekemben Molnár Miklós remetei plébános is, akit apám sokra tartott, egyedül a környék papjai közül, mert igen szelíd, szent életű embernek ismerte meg, aki senkivel össze nem szólalkozott, a községtől soha semmit nem követelt, hanem legfőljebb kért akkor is, amikor törvényesen járt neki valami (mint például a kepe, búzakalangyában és ölfában), s legfőképpen azért, mert vénleány testvére vezette a háztartását, nem tartott fiatal gazdasszonyt, mint a többiek.

Aztán, bár félig tréfásan, de felemlgette Laci is a „csodamalmot”, mert „hátha a tehetség korai megnyilatkozása” volt az, amit olyan gondtalanul a tűzre vetettek. S ne feledkezzünk meg „a gépek iránti érdeklődéséről” sem, aminek következtében elveszítette a jobb keze hüvelykujját. Most persze még nem érzi a hiányát, de érezni fogja majd, ha megnő, s jól meg kellene markolnia vele a fejsze s a szekerce nyelét, helyére illesztenie a kerékkötő láncot vagy egyebet. Teljes értékű gazdaember már úgyszemint lehet belőle a kezével. Legfeljebb a fejével. De hát akkor miért ne használná a fejét ott, ahol az a fontosabb?

Bizony – később sorra kiderült – nagyon sok szerencsés körülmény összehalálkozása és biztató érv kellett hozzá, amíg apám elvállalta egy negyedik diák taníttatását is.

És lemondott arról a dédelgetett tervéről, hogy a mikházi Kacsó portát megtartsa a Kacsó családnak legalább még egy nemzedéken át. Mert így már, valamelyik lány révén, más család kezére kerül majd, az bizonyos. De hát végül is az ember a fontos. Nem az ember van a házért, hanem a ház az emberért!

A dolog hát eldőlt, s anyámnak meg kellett kezdenie a felkészítésemet. Nem lelkileg, ezt magamnak kellett magammal elvégeznem, hanem testileg, s ezt is csak abban az értelemben, hogy legyen mit magamra vennem. Kellett oda ing és lábravaló, több váltásra való, hogy idő legyen a mosásukra vagy inkább szapulásukra. Mert szapulni kellett ám a kenderfonálba vert gyapotfonalat. Otthon szőtt anyagból készült ugyanis a fehérnemű is. A kendert, ritkábban lent, otthon is fonták, a gyapotfonalat pedig a boltból vették. A kettőből szőtt vásznat aztán „beavatták”, végül napon fehérítették. Ez volt a házi gyolcs (falusias ejtéssel: gyócs). A bolti gyolcsot sifonnak nevezték, de abból csak igazán az urak csináltattak maguknak fehérneműt. Nem tartott az a falusi emberen semmit. A gyapottal bevett s fehérített „gyócsból” is inkább csak az ünnepi ingek készültek, hétköznapra s különösen nehezebb munkára jobban megfelelt az olyan vászonból készült ing, amelynek a felvetője és beverője is kenderfonál volt. Sőt, viseltek egyesek csepűinget is. Csepű, ami a kenderrost léhelésénél (máshol *héhelnek* mondták) a gerebenben kócolódik össze, onnan gyűjtik egybe s teszik guzsalyra.

Jaj, most látom csak, hogy mennyi olyan szót meg kifejezést írtam itt le rövid néhány sorban, ami nekem akkor már mind érzékletesen értelmes volt, de a városi emberek legfőljebb olvasmányaikból ha ismerik, a jelentésüket meg éppen hogy csak sejtik. Hát még ha azt is elkezdeném, hogy Remetén az asszonyok milyen osztvátákon szóttek, s mennyiféle furfangos szerszámmal készítették ehhez elő a fonálféleségeket! De nem teszem, mert aki nem érzékeli a szó mögött annak igazi tartalmát is, unalmas annak a műveit városi olvasónak az ilyen bőbeszédűség. Megtartom hát magamnak ezt a tudományt, amint elhallgattam vele úri pajtásaim előtt is a gimnáziumban, amikor láttam, hogy sokszor nem értik, amit mondok. Bez-

zeg én meghallgattam őket akkor is, amikor nem értettem meg őket, mert még nem voltam eléggé városi. Hadd legyen meg most is az a titkos elégtételelem, hogy annyival, amennyit az olvasó nem értett meg azokból a szavakból és kifejezésekből, amiket főntebb leírtam, s hozzászámítva még azokat is, amiket megtartottam magamnak, nos, annyival én érezhetem magamat műveltebbnek.

Szükségem van erre a belső büszkeségre még most is, ha akkori, városi úri gyerekek közé keveredett s kissé bizonyára esetlen falusi legényecske mivoltomra gondolk. Kíváncsian tapogatták szürke darócposztóból készült, de zsinórral és paszománttal is díszített ujjasomat és harisnyámat:

– Hát ez mi? Nem szúr?

– Ez posztó. Engem nem szúr, mert én viselem.

– Hol vettétek?

– Nem vettük. Otthon fonták meg a gyapjút s szőték meg a fonalat.

– Ne lódíts! Mintha gyáratok volna!

Elhallgattam, mert a „lódíts”-ot még valahogyan megértettem, de a gyárról csak annyit tudtam, hogy toronymagas és állandóan füstölő kéménye van.

No de megint elkapott a csikó, előreszaladtam egy kicsit. Most még az egészből csak annyi időszerű, hogy határozhat ingen s gatyán kívül két rend ruhával, egy kemény szárú csizmával és egy sarkán patkolt, talpán megvasalt bakancsral vonultam be diáknak Marosvásárhelyre a római katolikus főgimnáziumba 1912. szeptember elején. A két ruhához három ujjas volt, de harisnya csak kettő. Ez azért volt, mert egy vászonkabát kellett a melegebb napokra, egy posztóból készült, de vékonyabb, a hidegebb őszre, egy harmadik pedig kis báránybőr prémmel a gal-lérján a téli hidegekre. Ünnepekre a csizmát húztam fel a bakancs helyett. Így kezdték bátyáim is, s a négy alsó osztályban meg is tartották a falusi viseletet. Hátha annyival maradnak majd, ha úgy érzik, hogy ésszel vagy szorgalommal nem érik fel a továbbiakat!

Ilyen öltözetben vezetett fel Laci bátyám engem is be-íratni Rettegi Géza igazgató úr elé. Széles képű, merev

arcú ember volt az igazgató. Vonásait, ráncait mintha cse-refából véste volna ki valaki s nem is kis vésővel. S nem mozdult azon az arcon beszéd közben sem semmi érdeklődés, még udvariasságból sem. Nem is láttam én nyolc év alatt soha mosolyogni. Zord volt mindig, akit illetetve tisztelni. Sokszor gondoltam diák koromban arra, hogy ő aztán bizonyos díjat nyerne, ha olyan versenyt is rendeznének, hogy kire mennyire pászol a neve. Pedig udvarias akart lenni. Most is, amikor Laci bátyám bemondta a nevemet, felnézett ránk íróasztala mellől, s megismerve volt jeles diákját, fel is állott.

– Ez hát a legkisebb öccse? Remélem, olyan lesz, mint maga volt.

Recsegett a hangja, mint a száradó báránybőr. S akkor láttam, hogy magas, daliás ember, feszül vállain és mellén a fekete reverenda. Laci tiszteletteljesen meghajolt. Én is, de egy kicsit már elkésve, inkább az ajtónak, amelyen kifelé igyekeztünk. Az írásos formásokot ugyanis más szobában végezték. Olyan fiatal emberek, akiknek az arcán nemcsak tartósan megült, hanem egyenesen táncot járt a vidámság. Jóízűen hahotáztak valamin, ami nyilván nem az én fülemnek való volt, mert félrevonták magukkal Lacit, miután kezét szorítottak vele. Ezek, mint később megtudtam, most lettek nyolcadikosok, és segítettek a beiratkozásnál.

Édesapám ezalatt a közönségesebb, de fontosabb dolgokat: az elszállásolásomat, étkeztetésemet rendezte el. Az az előrelátónak vélt ötlete támadt, hogy ha már nem helyezhet el az internátusban, ahol Laci ösztöndíja révén lakott, kizárja a tekerzés lehetőségét azzal, hogy mégis a gimnázium épületében szállásol el. Megismerkedett az egyik iskolaszolgálóval, akinek az alagsorban volt szoba-konyha lakása. Felesége volt, de gyereke nem. Öregedőfélben volt a feleségével együtt, elalhatom akár velük együtt, akár a konyhában. Alkudozni kezdett hát:

– Kosztolás nem kell – nyugtatta őket –, csak éppen reggel egy csupor tej s egy darabocská kenyér.

Laci ígéretet kapott, hogy „ingyenebédés” diák leszek. Ez pedig abból állt, hogy jótékony katolikus családok, a gimnázium barátai, hetenként ebédet adtak egy-egy diák-

nak. Persze, szegényebb diákoknak. Apámra ugyan nem lehetett ráfogni, hogy szegény, de sajnálkozni rajta, hogy nyolc gyereke van s abból négyet taníttat, bizony lehetett. Ezzel is hatotta meg Laci annak az öreg tanárnak a szívét, aki az „ingyenebédes” diákok ügyét rendezte. Vacsorát tarisnyalásból eszem majd, túrót, szalonnát, kolbászt, sajtot... mikor minek az ideje van. Hordják majd és cserélgetik a tarisnyát a remetei fások, akik minden héten megjárják legalább kétszer a várost. Ők cserélik ki tisztával a szennyes fehérneműt is, nem kell mosni se utánam.

Jól beszélhetett apám, mert ráállt a házaspár, azzal a feltétellel, ha a társuk, a másik iskolaszolga is vállal valakit. Az is csak másodmagával van (az igazgató már csak ilyen emberpárokat választ ki a pályázók közül), nem szeretné, ha csupa irigységből valami kellemetlenséget okozna.

Beszéltek hát a másikkal is. Kaptak is neki való parasztyereket, valami Kristófot (a vezetéknevére már nem emlékszem), aki ebédet és vacsorát egyaránt „tarisnyából” kap majd, de „ügyes, dolgos gyermek” – dicsérte az apja, mintha szegődtetni akarta volna.

– Az jó – gondolkozott hangosan leendő házigazdája –, segíthetnek sepregetni, sok dolgot ad ám ezt a nagy épületet tisztán tartani.

– Azt nem – tiltakozott határozottan apám. – A diák nem sepreget, a diák tanul! Legalábbis addig, amíg iskolába jár – tette hozzá rövid szünet után, mert nyilván arra gondolt, hogy nem lesz jó ilyen szabályt otthon is érvényesíteni.

Beköltöztünk hát, Kristóf az egyik, én a másik iskolaszolgálóhoz. Ámuldozva néztük a hosszú és magas folyosót, amely végighúzódott az egész épület alatt. A két szolgák részére kialakított lakáson kívül csupa pincehelyiségek nyíltak belőle: az egyik oldalon fával, a másikon szénnel tele. Érdekes volt. S az is, hogy a kissé hangosabb beszéd mennyire megöblösödött, felhangosodott a hosszú folyosón, szinte zúgott benne, mint a szél. A gyermekhang pedig csengett s kitartott egy darabig, mintha végigszaladt volna az egész hosszú folyosón.

Lacinak is tetszett a megoldás, főként az, hogy nem kellett valahonnan messziről az iskolába járni. Ismerte az iskolaszolgákat is, rendes embereknek tartotta őket. Megnyugodva utazott tovább Kolozsvárra s onnan még tovább, Linzbe. S apám is hazaszekerezhetett azzal a tudattal, hogy immáron sikerült a legkisebb fiát is beállítani abba az útba, amely egyenesen az uraságba vezet...

Hát hiszen az elméletben igaz is volt: gimnazista lettem. Gyakorlatban azonban nem ment az olyan könnyen. Rá kellett adnom még egy évet, hogy beleszokjak, s magam is annak érezzem magam.

Sok buktató fenyegette a falusi fiúkat ezen az úton, s már az első hetek megrostálták őket. Egy Deák nevű mikházi fiú például mindjárt az első tornaóra után hazaszaladt, úgy megbántódott. Erős, vastag fiú volt, az ötödik elemi után is várt még egy évet, amíg a mikházi ferences-zárda gvárdiánja rá tudta beszélni, hogy megpróbálja a diákéletemet, hiszen valamelyik őse valóban az is lehetett, s onnan kapta a nevét. Persze, ez a fiú is harisnyában jött. De fehérben. Igaz, nem abaposztóban, mert olyanban csak a királyfík jártak a mesében. És némelyik székelyföldi képviselőjelölt, ha a választások idején a kerületébe ment, s különösen mutatni akarta, hogy a „maga fajtájától” várja a szavazatokat. Az abaposztó különösen fehér és finom posztó volt, nem öltöztek abba parasztok, csak urak, mert a falusi dűrückölők nem tudtak olyan puhára, finomra s fehérre ványolni. Az abaposztó csak egyes hozzá nem értő íróknál szegény emberek, szolgák, parasztok öltözéke.

Szép fehér volt a Deák fiú harisnyája is, de csak halinaposztóból, ahogy Jókai nevezte volt. De így is olyan simára feszült a combján, mint bükkfán a kéreg.

Ez volt a veszte. Tornatanárunk, bizonyos Baer Ferenc, aki kimustrált osztrák katonatiszt volt, első óráján sorakozót vezényelt. Fel is állottunk mi hosszú egyenesbe, s igazodtunk is, ki ahogy tudott. S akkor a tanár úr nem előlről szemlélt meg, s nem is oldalról szemmértékelt ki, hogy egyenes-e a sor, hanem a hátunk mögött lépegetett végig. Úgy látszik, nem szerette, ami kidomborodott és feszes volt, mert rövid, de ujjnyi vastag nádpálcájával olyat húzott a Deák combjára, hogy a meglepett fiú felkiáltott:

– Jujj!

– Ruhe! – pattogott katonásan hátulról a tanár. – Nem kiabálsz nekem, ha ütsz!

Deák nem is kiabált, hanem úgy kiszaladt egyetlen neki-futamodással a tornateremből, hogy a gimnáziumba se jött vissza többé. Otthon csak az apja vagy az anyja üthette meg úgy, hogy ő nem üthetett vissza. Nem kért belőle többet.

Baer tanár úr sziszegett még valamit németül a fogai között, s aztán úgy találta, hogy hátulról egyetlen harisnyás sem illik az egyenesbe. Porzott egy kicsit a Kristóf harisnyája is, de ő nem kiabált. Én se, de a nád-pálca olyan csipőset suhintott, hogy ugrottam egyet előre, mint valami szöcske. Ott aztán megálltam, mozdulni se mertem parancsszó nélkül. A tanár úr újra sziszegett valamit a maga nyelvén, aztán előmbe került, s úgy jött rám, hogy hátrálnom kellett mindaddig, amíg belekerültem a többiek egyenesébe.

– Úgy! – mondta elégedetten. – Most már megismersz magunkat egymást... Ezentúl kell tornaruha s cipő. És gyorsabban öltözködsz... Abban a keményben (nyilván a harisnyámra értette) nem tudsz gyorsan öltözködsz...

Megnyugtató, hogy megmagyarázta a harisnya iránti ellenszenvét. Illetve az, hogy nem reánk, hanem a harisnyára haragszik. Hiszen mi sem ragaszkodtunk volna annyi rövidnadrágos (akkoriban minden városi úrfi rövid, térdig érő nadrágot, a lábszárán fekete hosszú harisnyát s a lábán cipőt viselt) fiú között a harisnyához és a csizmához! És meg is mondjuk majd a szüleinknek: „Baer tanár úr nem tűri a harisnyát!”

Beilleszkedésünk a rövidnadrágos úrfiak nyájába, jobban mondva ennek a beilleszkedésnek következő próbája mégsem a harisnya miatt történt. Zabosak voltunk egy kicsit Kristóffal, ahogy otthon, falun mondták volna a felnőttek. Itt majdnem pont fordítva mondta meredt arcú igazgatónk:

– Zabolázatlan kölykök!

Persze jól értettük mi mind a két szót. Talán jobban is, mint az igazgató. A zabos azt jelentette, hogy túl jó

dolga van, sok zabot kapott a csikó! Mármost mi! A sok zab ebben az esetben a sok szabadságot jelentette. A zabolázatlan pedig azt, hogy nincs még zablá a szájában a csikónak, nincs mivel megfégezni. De hát ez nem is nekünk szólt, hanem a két iskolaszolgának, akiket maga elé rendelt.

A baj ott történt, hogy az a hosszú, nagy kőlapokkal kipádimentumozott folyosó igen-igen kínálta magát, hogy végigkeressük egymást rajta. Fokozta a bajt, hogy olyan jól vezette és verte vissza a hangot! Hallottátok volna csak, hogyan dübörgött rajta a két pár bakancs! És hogyan zengett-csengett benne a kiáltás és a gyermekkacagás!

Az iskolaszolgák tán megértőbbek voltak a gyermekjáték és a gyermekvidámság iránt, mert nem szóltak reánk elég erélyesen. Legalábbis nem elég idejében. De bezzeg szólt az igazgató. Nem reánk, rájuk. Egyszer csak megjelent az alagsorba vezető lépcső tetején, s úgy ereszkedett lefelé, mint valami hatalmas fenyőfa. Mi persze nyomban behúzódtunk szálláshelyünkre. Nem a büntudat miatt, az nem volt bennünk, hanem tiszteletből. A két szolga viszont kiment eléje. Talán ők se büntudatból, ők is tiszteletből.

– Miféle gyerekeket engedtek le ide maguk? – kérdezte recsegő hangon.

– Itt laknak – felelte az én szállásadom, mert ő volt az öregebb.

– Hogyhogy itt laknak? Rokonok?

– Nem. Diákok. Szállásba fogadtuk őket.

Az igazgató arca még merevebbé vált.

– Ki engedte meg? Kértek rá engedélyt?

A két szolga talán akkor jött rá, hogy milyen nagy hibát követett el. Talán megértették hirtelen azt is, hogy miért kérdezte meg az igazgató, amikor alkalmazta őket: gyermektelenek-e? Ez az iskolaigazgató nem szereti a gyerekeket, vagy legalábbis nem bírja vidámságukat! Hallgattak, mert valóban nem kértek engedélyt.

– Három nap alatt eltakarítsák őket innen. Megértették?

– Igenis!

Kristóf ezen a próbán bukott ki a sorból. Az apja, amikor az izenetre bejött a városba, mérgesen mondta:

– Hát az Isten! Az kínlódják veled tovább! – és hazavitte magával.

Engemet közben már elrendezett az én gazdám. Lakott ott a gimnázium közelében egy komája, bizonyos Köpeczi úr.

– Szelíd, jó ember – bátorított. – Az aztán nem bánt, ne félj. Iparos. Szabómester, s még segédet is tart. A Szánthó tanár úr házában lakik...

„Az jó – gondoltam. – Az, hogy tanár házában lakom majd. Talán pártfogásába vesz...”

De csalódtam. Nem sokat törődött az velem. Még akkor sem, amikor valamivel később megtudtam otthonról, hogy éppenséggel bátyja az én kedves, puha tenyerű remetei tanítókisasszonyomnak, akitől a karácsonyi vakációról üdvözetet hoztam neki. Szánthó tanár úr udvariasan megköszönte, hogy üdvözetet hoztam neki a húgától, de bizonyára az volt a véleménye, hogy semmi köze sincs a háza pincelakásában lakó bérlőhöz, amíg rendesen fizeti a bért. Még kevesebb köze van a lakója lakójához. Nem is akarja tudni, hogy ott lakom. Szerencsére nem is tanít az első osztályban...

Köpeczi úr maga kedvesen fogadott, pedig akkor még sejtelve sem volt, hogy ismerem a házigazdája húgát. S a felesége is anyáskodott egy kicsit. Ők tudták, hogy a komájuk lemondott rólam az ő javukra, mert náluk is van gyerek, helyük is van, ahol elfér még egy kis játszótárs. Ők is szívességet tesznek a komának, akinek abban a nagy épületben annyi dolga van, hogy nem tud még egy gyerekre is vigyázni. Az igazgatói kiutasításról egy szó sem esett. Én is hallgattam róla. Inkább azt néztem, mennyi ott a hely. Hát a szaladgálástól nem kellett tartani, annyi bizonyos. Az egyetlen szoba elég tágas volt ugyan, de a közepén elterpeszkedett egy nagy fiókos asztal, amelynek a tetején a mester szabott, vasalt. Mellette egy kisebb, fióktalan asztalnál villámgyorsan öltögetett Müller segédúr; és a mesterúr is, amikor nem szabott és nem vasalt. A munka mindenképpen úgy oszlott meg, hogy a varrótűvel inkább a segéd dolgozott.

Ez a kisebb munkaasztal az utcáról alánéző két ablak között állott. Vele szemben, az ablaktalan falnál, két ágy egy végtében. Az egyikben a mester aludt, a másikban a felesége két nálamnál kisebb, kócos fejű leánykájával. Már azután, hogy én a házhoz kerültem. Azelőtt ugyanis a szabóasztal hatalmas fiókjában aludtak. Elfértek ott a kiszabásra váró egy-két darab szövet és az összekötözött hozzávalók mellett. Utánuk jól elfértem én is...

Igazat mondott volt házigazdám: Köpeczi úr valóban szelíd, jó ember volt. Sohasem hallottam például káromkodni, még akkor sem, amikor úgy pattogtak a fején felesége szitkozódó szavai, mint rajtam most a tavasszal az az emlékezetes jégeső a Mezőhavason. Köpeczi úr csak kapkodott a szövetdarabok között, és időnként megvakarta a fejét gondterhelt arccal. Pedig az az arc mást ígért. Széles, komoly barkó húzódott le a két oldalán. Dús haja is fekete volt, s tincsekben zilálódott szerteszét, ha védekezve megrázta a fejét, mint valami sunnyogó oroszlán. Szörpókja is volt az alsó ajka alatt, a kis bemélyedésben az állán. Igaz, neki ez a horpadás olyan mély volt, hogy váltig azt hittem: azért hagyta meg ott a szőrt, mert nehezére esett kiborotválni.

Fekete volt a felesége is. Nemcsak a haja, hanem egész valója. Úgy látszik, csak így tudta meghunyászkodásra szoktatni oroszlánfejű emberét. A haja neki sem volt éppen sima és rendezett, inkább göndörödsbe hajlott s kócosnak hatott. (Ebben hasonlítottak hozzá a leánykái is.) Egyébként vékonyka volt. Sovány és elnyűtt, mint aki sokat dolgozik. Igaz, szezon idején befogták őt is fércelni, varrni.

A lejárati lépcső egyenesen a kis konyhába vezetett, amelyben a plattenen és az edényeken kívül csak egy akkora asztal volt, hogy négyen elfértek mellette. Nappal itt tartózkodni nemigen lehetett. Nemcsak azért, mert szűk volt a hely, hanem főként a ténsasszony miatt (így kellett szólítanunk), akinek főzés közben minden és mindenki az útjában volt. Én nappal, ha nem voltam iskolában, a szoba egyik sarkában kaptam egy apró asztalkát és széket az utcára néző ablak közelében. Itt meghúzhattam magamat a könyveimmel.

Müller úrnak, a segédnek, külön szállása volt, de senki sem tudta, hogy hol. Nem árulta el. Kijelentése szerint azért, mert ő nem köteles nyolc óránál többet dolgozni, s nem akarja, hogy szezon idején bárki a nyakára járjon: „Ilyen meg olyan sürgős munkánk van. Postamunka, jöjjön be, segédúr, legyen szíves.” Ő nem enged packázni magával.

Müller segédúr mindenképpen kiütött együttesünkből. Szőke volt, és sima, egyenes haját hosszúra növesztette úgy, hogy a homlokától a tarkójába fésülte az arany-szőke tincseket. De aztán gondosan ám, simának, törésmentesnek kellett lennie annak a hajból készült toknak, amibe a koponyáját bújtatta. Ez persze nem ment gond és külső segítség nélkül. Gondja volt rá úgy, hogy valahányszor kiegyenesítette a szapora öltögetésben görnyedő hátát, mindig fésülködött is, mintha csak éppen azért hagyta volna abba egy pillanatra a munkát. A segítség pedig a sűrűfésűn kívül kenőcs volt, pomádé, ama bizonyos brillantin, egy olyan kenőcs, amelynek a nevét éppen olyan nehezen tanultam meg, mint a latin szavakat egy ideig, amíg valamennyire hozzám nem szoktattam őket. Pedig meg kellett tanulnom, mert Müller úr rövideesen kisinásnak kezdett tekinteni, s délutánonként velem hozatott két-három darab cigarettát, két kiflit és – havonta egyszer – brillantint. Inásnak is hittek a patikában, amikor először jelentkeztem.

– Kérek ebbe az üvegecskébe tíz krajcárért bril-brillantint...

– Mi a szösz... Már most kezded? Várj, amíg segéd leszel – mondta a patikus. – Bár nekem eladó...

– vont a meg a vállát.

– Nem nekem kell – tiltakoztam sértődötten, de nem a brillantinnal, hanem az inással való gyanúsítás miatt.

– *A segédúrnak* viszem, s én nem vagyok inas ...

– Értem. *A segédúr* öccse vagy...

– Nem, én gimnazista vagyok... Csak ott lakom ...

A patikusnak barátságos lett a tekintete fekete nyírott bajusza s nagy orra fölött. Nem volt éppen ritka Marosvásárhelyen a faluról került diák. Nemcsak nyomban

elhitte, amit mondtam, hanem azonnal felismerte a helyzetemet.

– No, akkor szoktasd le a segédurat, hogy veled hozzason magának cigarettát meg brillantint.

Ott nyomban megfogadtam magamban, hogy büszkén és visszautasítóan nemet mondok, amikor Müller úr megint cigarettáért küld. De hát mertem?! S különben is Müller úr mindig olyan finoman parancsolt.

– Eredj, légy szíves, hozz nekem három Duna cigarettát.

A büszke visszautasítás valami halvány vonakodássá szelídült, Müller úr azonban ezt is észrevette:

– Eredj csak gyorsan, aztán vasárnap elviszlek magammal a színházba...

Olyan nagy dolog volt ez nekem, hogy most már semmit sem tudtam volna megtagadni tőle. Amikor az ősز annyira beállt, hogy Müller úr nem mehetett a lányokkal sétálni, minden vasárnap délutánt a színházban töltöttünk. Nem az igazi színházban persze, hanem az Ipartestület székházában, ahol műkedvelők játszottak egy téglalakú kopár teremben. Mi gyerekek csak a terem legvégében helyezkedhettünk el, s folyton ágaskodnunk kellett, hogy lássunk is valamit, de azért nagyon szép volt Müller úrtól, hogy magával vitt. Érdekes, hogy most visszaemlékezve rá, szinte érzem, mennyire izgalomba hozott akkor minden végignézett előadás. De nem emlékszem a darabok közül csak kettőre, amit itt adtak elő a műkedvelő iparosok. S mindkettő népszínmű: az egyik a Cigány volt, a másik a Piros bugyelláris.

Egyébként Müller úr tanított meg rámslizni is, és ő kaptott rá tavasszal a cirkuszra, amelyben éppen nagy birkózóverseny folyt, s ezen Czája János, a magyar bajnok, legyőzött minden más birkózót: törököt, németet, perzsát; pedig a perzsa még harapott is, olyan dühös volt. Büszke is voltam Czájára módfelett, de Müller úr fölényesen legyintett:

– Bécsben meg mindig az osztrák győz. Törökországban meg a török. Ezek a cirkuszisták azért kapják a pénzt, hogy kedvében járjanak a közönségnek.

Az a második próba tehát, amely Kristófot kiverte a sorból, engem olyan körülmények közé sodort, amelyek nem is voltak olyan kellemetlenek számomra. Haza éppen csak megizentem, hogy az igazgató úr máshová költöztetett, mert a gimnázium épületében diáknak csak tanulni szabad, lakni nem. S minden rendbe is jött. A remetei szekereket magam kerestem fel a fapiacon vagy Platznénál, annak a kocsmának az udvarán, ahova „étetni beállottak”. Ide csak ők, a remetei fások jártak, Lagnéhoz pedig a selyei és mikházi szenesek. Megvolt persze Platz úr is meg Lag úr is, de a kocsmák mind a kettőnél az asszony nevét viselték, így jobban vonzották a vendégeket.

Cserélgettem hát Platznénál a vacsoraanyagot és tiszta fehérneműt tartalmazó tarisnyákat, anélkül hogy bárki is megnézte volna, hol lakom. S ha meg is nézi, aligha talált volna benne kivetnivalót. S apám se gyanakodhatott, hiszen megizentem, hogy a tanítókisasszony testvérének a házába kerültem.

A harmadik próba, a legnehezebb, lassabban érett, s nem is a külső körülmények, hanem a bennem zajló egyes érzelmek érlelték meg. A nagy szabadság, amelybe kerültem, tetszett nekem, s éltem is vele. Köpeczi úr s a felesége soha meg nem kérdezte, hol voltam, mit csináltam. Tán még örvendtek is, ha tekeregtem, s nem voltam otthon láb alatt.

Nem éheztem, azok az „ingyenebédék” jobbak, gazdagabbak voltak, mint amilyeneket otthon ettem. Vasárnapként egy kosztadó asszony látott vendégül, aki nyolc diáknak főzött, s ebből maga és családja is megélt. Gondolom, azért vállalt egy ingyenebédest is, hogy megnyerje vele a tanárok pártfogását. Ebben a diákcsoportban „Kenéz úr”, egy szentannai román fiú volt a legnagyobb tekintély; nyolcadikos volt, finom, borotvált, keskeny arcával, mindig gondosan vasalt ruhájával mintaképnek kínálkozott. Nyolcadikos magasságából nemigen állott szóba velem, de mindig gyengéden nézett rám, ha köszöntöttem. Fél évszázaddal később tudtam meg, hogy Chinezu Ion román irodalomtanár, a magyar irodalom kitűnő ismerője és Móricz Zsigmond legjobb román for-

dítója lett ebből a volt vásárhelyi diákból. Maga árulta el egy cikkem nyomán, amelyet Adyról írtam, s amely nem „állotta meg egészen a helyét”, mert úgy tűnhetett az olvasónak, mintha a vásárhelyi katolikus gimnázium diákjai csak 1920-ban fedezték volna fel Adyt. Pedig ők már – mondotta – nyolc évvel azelőtt Ady verseivel harcoltak az intézet maradi szelleme ellen!

Csütörtökönként a Nap-vendéglő egyik pincérnője anyáskodott a kis „székely diákkal”. Olyan ebédeket adott, hogy valósággal dúskáltam a húsban, s csak akkor volt elégedett, ha nem tudtam mind megenni, amit előmbe rakott. Hartmann János igazgató-tanító úrékhoz, ha jól emlékszem, szombatonként jártam. Itt szerényebb ebédeket ettünk, de előtte egy óráig meséket olvashattam egy könyvből, amit már elő is készítettek a számomra, mert az igazgató úr egy órával későbben jött meg az iskolájából, mint én a magaméból. A többi napokra már nem emlékszem, de bizonyos, hogy sehol se maradtam éhen, hiszen ingyenkosztost csak jómódú családok vállaltak.

Húsleves bors nélkül, ennyi öröm minden üröm nélkül, nem válik javára az egészségnek. A példázat második felében az egészség a jellemet jelenti, de még inkább a szorgalmat, mert nem lehet jellemes az olyan diák, aki nem szorgalmas. Erre az osztályfőnökünk tanított. Megártott a sok öröm az én jellememnek, vagyis a szorgalmamnak is. Pedig milyen nagy szükségem lett volna rá, s éppen az osztályfőnök előtt, aki a latint is tanította. Jelenen érettségizett bátyám emlékének jó örökségét ugyanis nagyon megterhelte Dénes bátyám hagyatéka. Dénes a megelőző évben távozott a gimnáziumból a csíksomlyói tanítóképezdébe. Nem volt a bizonyítványa sem valami fényes, de a bizonyítványában a magaviselete csak „jó-nak” minősült a jeles helyett, ami már majdnem-majdnem elmarasztaló ítéletnek számított a katolikus gimnáziumban. Az elégséges magaviselet ugyanis már egyenesen eltanácsolást jelentett. Nem tudom, milyen emlékek élhettek Dénes bátyám után a tanári karban, de Jánossy Gerő latintanár úr s egyben az osztályfőnökünk is, ezzel köszöntött ránk mindjárt a legelső óráján:

– Csend legyen Micsoda dolog ilyen lármával várni a tanárt? Kacsónak a hangját hallottam!

Mondom, még nem is ismert, akkor láttuk egymást először életünkben. S nem is lármáztam, hiszen olyan idegen voltam még annyi rövidnadrágos úrfi között, mint egy seregélyek közé sodródott varjúfiók. S azt sem tudhatta, hogy melyik lehetek a három parasztruhás fiú közül, mert amikor névsort olvasott, s reám került a sor, a szemüvege fölött is megnézett.

– Szóval te vagy az a kiabálós!

Mukkanni se mertem, szó nélkül vettem át a váratlan örökséget. Árnyéka volt ez annak a másiknak, a Laci után örökölt napfényesnek, amelynek viszont az ingyenesébevezetést köszönhettem. Csendes voltam hát Jánossy tanár úr órája előtt, s kicsire húztam össze magam az órán. De ez nem pótolta a szorgalmat. Anélkül pedig nem ment a latin sehogy se. S még ami megragadt a fejemben a többiek feleleteiből, azt is csak akadozva tudtam kinyögni, amikor rám meresztette kidülledő bazedos szemeit, ami a szemüveg mögül még riasztóbbnak látszott.

– Már megint nem készültél, ugye! – állapította meg. – S megindult felém, idegesen rágva az alsó ajkát. És forgatta is már jobb kezén a nagy pecsétköves gyűrűt. Ez a gyűrűforgatás pedig rosszat jelzett. Azt, hogy könnyen elcsattan egy pofon is, s az a bizonyos pecsétgyűrű rendszerint úgy fordul, hogy véletlenül befele álljon ilyenkor a köve.

De ne túlozzunk. Igaz, csattantak – gyűrűvel megpecsételt – pofonok is, általában azonban a tanár úr sikeresen leküzdte ideges ingerültségét. Szelíd ember volt ő, vagy legalábbis az akart lenni, mert nagyon-nagyon vallásos volt. A gimnázium felső emeletén, a kápolnában tartott vasárnapi miséken olyan ájtatosan hajtotta Úrfelmutatáskor összekulcsolt kezére a fejét, mintha a példamutatásért kapná a tanári fizetését. Az bizonyos, hogy kirítt a többi civil tanár közül, mert azok láthatóan unták az egész misét, és alig várták az „Ite missa est” után tartott exhortációk végét. Hiszen igazuk is volt: nekünk,

süvölvény ifjaknak szóltak azok az erkölcsi buzdítások, nem nekik, a felnőtteknek.

Sajnos, Jánossyn kívül akadt egy másik tanárom is, aki megjegyzett magának. Wertán Pál tanár úr az elsőben a földrajzot tanította, s a fia osztálytársunk volt. Az egyébként öregedő, nyugodt ember, aki nagy tapasztalattal és türelemmel rendelkezett, az én esetemben ugyancsak kijött a sodrából. Be kell vallanom, hogy én lendítettem ki belőle. Az első hónapokban egy voltam neki a sok közül, s legfőljebb azért nézett rám néha érdeklődő szemmel, mert ő foglalkozott az ingyenebédések beosztásával. Az első hó lehullása után azonban ez az érdeklődés kellemetlen firtatássá fokozódott.

A gimnázium épülete két párhuzamosan haladó utca között nyúlt végig keresztben. Bal szárnya a Klastrom utcára, jobb szárnya a Bethlen utcára rúgott, s mind a két utcáról volt bejáró kapuja. Az én szállásadó szabóm a Bethlen utca egyik mellékutcájában lakott. De ezen az úton járt a gimnáziumba Wertán tanár úr is, mert arra volt a háza, csak távolabb valamivel. Nos, a kissé lejtős és széles, sima járdájú Bethlen utcán olyan remek csicsonkák alakultak ki a sok arra járó gyerek tevékenysége folytán, hogy nem tudtam ellenállani, s száguldoztam rajta, mint a szélvihar. (Ritkán is volt a téli hónapokban mind a két pár lábbelim velem, az egyik rendszerint a remetei cipésznél, Csíki úrnál várt a talpalásra.) Ilyen buzgó csicsonkázás (mi Remetén „sikolázás”-nak mondtuk) mellett azonban a kelleténél gyakrabban találkoztam Wertán tanár úrral. Hiszen figyeltem én, s iszkoltam is a széles utca másik oldalán, ha feltűnni láttam testes, kissé hajlott hátú alakját! Egyszer azonban megkezdtem az utca felső felén, s olyan önfeledten sorjáztam lefelé az egymást követő jeges szalagokat, hogy majdnem elsodortam az óvatosan felfelé lépegető tanár urat. Szerencsére hozzám viszonyítva sokszorosan „nehézsúlyú” lehetett, s így nem borultunk fel. Megragadta a karomat, s én megdermedtem, mint a feszület.

– Úúgy? Hát te vagy?

Nem szólt többet egy szót sem, továbbment, de az én testi és lelki feszültségem alig akart feloldódni.

Gondolom, már korábban is felfigyelt erre az utcán amúgy is tilos tevékenységre. Most aztán betelt a mérték. Másnap már felszólított felelni. Az hamar kiderült, hogy a leckét nem tudom valami jól, de az, hogy hol lakom, mivel foglalkozom az iskolán kívül, milyen fiúkkal barátkozom, olvasok-e valamit a tankönyveken kívül, hát a tankönyveket olvasom-e egyáltalán, mennyi időt fordítok naponta játéokra, miket játszom és kikkel – ezeknek a firtatására rászánt vagy tíz percet. S azután szinte minden második órán elévett, s amikor egyszer valóban nem is konyítottam a feladott leckéhez, ezzel írta be a szekundát:

– Hallgass ide. Apád nem azért adott gimnáziumba, hogy itt tanulj meg csicsonkázni! Ha még egyszer rajtakaplak, hogy nem készültél, beviszlek a könyvtárszobába, s úgy elverlek, hogy megemlegeted...

S úgy nézett rám, olyan gyermekriasztó tekintettel, hogy valóban megijedtem. De az ingyenebédet nem emlegette fel. S ez jólesett. Aztán meg nem akartam én rossz diák lenni, inkább olyan jó, mint Laci bátyám volt. Tanultam is azután a földrajzot annyit, hogy alig maradt a többi tantárgyra időm, pedig a latinra is elég fáradságot kellett fordítanom. Hiába, az új, az addig nekem ismeretlen nevek, szavak, fogalmak igen meggyötörtek. S mégsem tudtam előbbre haladni sem a latinból, sem a földrajzból. A latint kevésbé bántam, mert ott legfeljebb a gyűrűvel „élesített” pofon fenyegetett, a földrajznál azonban bántott az is, hogy rendesen többet tudtam már a leckéből, mint amennyit a lázas igyekezet miatt eladogtam belőle. A tanár úr észrevehette ezt, mert amikor végül is berendelt a könyvtárszobába, nem vert meg ígérete szerint, hanem egy könyvet adott:

– Ha végeztél a leckékkal, s van még időd, ezt olvasd. Nem vagy te utcagyerek, hogy állandóan ott lógj.

A könyv Karácsony címmel May Károly Winnetou-történeteit tartalmazta.

Nem tudom miért, de úgy éreztem, hogy jót akar nekem. Igyekeztem hát a kedvében járni, de hát hogy teheti meg ezt egy kisdiák, ha a tanára nem bízza meg semmivel? Buzgóbban tanul, s ezt ujjnyújtogatással bizonyít-

gatja is órák alatt, ha kijavítanivaló akad mások feleleteiben. Wertán tanár urat azonban ez nem szerelte le. Nem engedett a szigorúsága, s karácsonyra intőt küldött haza. S nem sikerült év végére se több, csak éppen annyi, hogy egy elégséggel elkerültem a bukást. Elégségest kaptam a latinból is, de erre számítottam. Jelesem viszont csak egy akadt: a hittanból, amiből mindenkinek jelest adott Jaross Béla apátplébános úr, a hittantanárunk. Talán még az egy-két unitárius és református s néhány zsidó fiú is jelest kap tőle, ha véletlenül az ő listájára kerül a neve! Ez a jeles tehát nem volt érdem, de annál megalázóbbak voltak az elégségesek. Azt jelentették, hogy nem a Laci bátyám útján indultam el, de nemigen vagyok érdemes a másik két bátyám útjára sem, mert két tanító végül is elég egy családból, nincs szükség még egy harmadikra is, ha azzal az eredménnyel jár, hogy nem marad otthon senki gazdálkodni...

Beletörődtem hát, hogy lemondok újabb ábrándjaimról, s visszatérek a régebbiekhez. Azokhoz, amelyekben Salamon Jula szerepelt. Figyelmeztetésnek vehettem azt is, hogy Jula bátyja, Salamon Lajos éppen a vásárhelyi gimnáziumhoz kapott kinevezést. De ő is jeles tanuló volt diák korában csak úgy tudott ilyen magasra jutni. Ott is marad tehát a Jula kezén egy olyan ház, amelynek nem lesz gazdája, mert Julának nincs több fiútestvére. Szükség lesz tehát ott reám!

De Laci nem tudott semmit sem az én lelki beletörődésemről, sem a Salamon Julával kapcsolatos felújult ábrándjaimról. Év végén szekeret kért Marosvásárhelyre, hogy együtt vigyen haza bennünket. A keskeny vágányú kisvonat ugyanis, amely ma összeköti Vásárhelyt Szováttával és Parajddal, akkor csak épült még. Egy orvostanhallgató pedig mégsem mehet haza a nyári vakációra egy fás talyigán, amit én bízvást megtehettem volna egyedül.

Laci azonban hamarabb érkezett meg, mint a szekér, s így volt ideje belenézni az én első Vásárhelyen töltött évembe. Éppen akkor keresett fel, amikor a ténsasszony kihurcoltatott minden bútordarabot a pincelakásból, s hátul a kertben nagy poloskairtást rendezett, mert tavasz

jöttén nagyon megelevenedett a télen ellanyhult poloska-invázió. Láta a két kócos Köpeczi leánykát s azt is, hogy én simára nyiratkoztam. Megnézte a lakást is, ahonnan kihurcoltuk a bútorokat, kivallatott, hogy hol aludtam, napközben hol tanultam, hol tartózkodtam, aztán hirtelen kijelentve kérdezett rám:

– Neked biztosan megtermett a fejed, azért nyiratkoztál kopaszra!

Nem is kellett igent mondanom, látta az arcomon, hogy igaz, amit csak gyanított. S mindezek mellett talán eszébe jutott a „csodamalom”, s nem akart lemondani hozzám fűzött illúzióiról. A körülményekben kereste hát a sikerelenség okát, nem bennem. Hazafelé menet még kérdezgetett egyet-mást az iskolatársakról, a tanárokról, meg arról, hogy az iskolakönyveken kívül olvastam-e valami más könyvet is, és milyen könyvet.

Az iskolatársakról nem sokat tudtam mondani. Nemigen tettem szert barátokra. A hozzám hasonló falusi fiúk már az iskolai év elején otthagyták az iskolát, csak a deményházi Orbán Lajos maradt meg rajtam kívül, ő azonban Szabó tanár úrnál lakik, aki testvére az édesanyjának. (Szabó György latin–görög szakos paptanár volt, szigorúan tartotta és nevelte unokaöccsét.)

– Az utcán sohase láttam, csak a tízpercekben beszélhettem vele – mondtam Orbán Lajiról szólva.

– A barátokat nem az utcán szerzi az ember – nézett rám Laci.

Elhallgattam, mert eszembe jutottak utcai száguldozásaim.

– Hát a többiek miért hagyták ott az iskolát? – kérdezett tovább.

Elmeséltem Deák esetét Baer tanár úrral, meg hogy Kristóf apja „nem még bajlódott” azzal, hogy más szállást szerezzen a fiának, amikor az igazgató úr kiharcolt bennünket a gimnázium épületéből. Én is csak a „komaság révén” kaptam szállást Köpeczi úréknál...

– Baer tanár úr nem rossz ember, csak játssza a katonást – kacagott Laci. – Minket a nyolcadikban még cigarettával is megkínált titokban.

Bevallottam, hogy én is nagyon szerettem volna úgy

tenni, mint Deák. Akkor, amikor Jánossy tanár úr meggyanúsított, hogy lármáztam, pedig nem is volt igaz.

– Hát az csakugyan ideges ember. Sok baja van a családjával – mondta olyan megbocsátó megértéssel Laci, hogy én is a tanár urat kezdtem sajnálni s nem magamat. Wertán tanár urat már nem is „panaszoltam be”. Róla csak annyit mondtam, hogy adott olvasni egy érdekes könyvet.

– Csak ennyit olvastál volna tíz hónap alatt? – csodálkozott Laci. – Miért nem kértél még többet? Ő a könyvtáros tanár, tudom...

– Nem mertem háborgatni – vallottam óvatosan. Szerencsére Laci nem vette észre a „háborgatás”-ban rejlő vallomást...

Hosszú a szekerezés Marosvásárhelytől Nagyernye felé, Székelykálon át Nyáradremetéig. Beleuntunk a beszélgetésbe. Én szűnyókáltam, Laci gondolkozott. Estére értünk haza, későn. Húgaim már aludtak, én tehát csak anyámnak és Erzsinek örvendhettem, de közben szorongva vártam, hogy apám elévesz, s megkérdezi az „elégségeket”. De Laci olyan sok érdekes dolgról számolt be, aztán meg annyit kérdezősködött az otthoni dolgokról, hogy nem maradt idő – s tán indulat se – a számoldtatásra.

Másnap reggel még aludtam, amikor apám az irodába ment, délig tehát nyugodt lehettem, mert anyám nem érezte magát illetékesnek beleszólni az iskolai dolgokba. Délben vártam a vihart, de nem történt semmi. Apám későn jött haza, külön ebédelt. Utána Lacival tárgyalt, aztán újra elment az irodába.

Estére már olyan nagy volt bennem a várakozás miatti feszültség, hogy túl akartam esni rajta mindenáron. Különbén is megszületett már bennem az elhatározás, és szavakba is öltözött úgy, hogy arra számíthattam: megörvendeztetem vele apámat, s nemcsak elharangozom vele a vihart, hanem a napot is kisüttetem. Lestem a kapunál, s mikor belépett, elébe állottam:

– Édesapám, látom már, nem vagyok úrnak való, itt-hon maradok gazdálkodni – szusszantottam ki egyszerre magamból.

Apám előbb meghökkent, aztán mintha megértő mosolygás bújt volna elő fekete bajusza alól, s végül mind ezeket elúzta valami váratlanul jött szigorú atyai tekintet:

– Jegyezd meg, hogy ki amibe belekezd, azt végezze is be, ne hagyja abba!

Aztán elhárított maga elől, továbbment, s mindjárt porolni is kezdett, hogy „szemetes az udvar, s nem akad senki ennél a háznál, ahol annyian vannak, hogy verik le egymást, akinek eszébe jutna, hogy meg kéne seperni”.

Én zavartan álltam. Nem értettem, hogy miért nem örül, hiszen az ő vágya volt, hogy maradjak otthon gazdálkodni. S most már nem akarja! Nem tudtam, örvendjek-e, vagy búsuljak inkább.

Hanem a gazda hangos zsörtölődése végül az eszemig hatolt. Az az „annyian vannak” leginkább csak reám értendő. Az udvar rendben tartása a fiúk dolga, nem a leánykáké. Laci csak nem sepregethet, a másik két bátyám még nem érkezett meg Somlyóról, hát csak én lehetek az, akinek meg kell fogni a seprű nyelét. Ki amibe belekezd... Így mondta valahogy. Hát hiszen én belekezdtem a gazdálkodásba is... Hátha most éppen azt példázza, hogy lám: azt is abba akarom hagyni?

Megfogtam a seprű nyelét... S tán el sem engedtem többé azon a nyáron, csak éppen átcseréltem időnként a kapa, villa, gereblye, sarló nyelére. Úgy dolgoztam, mint még soha. Mintha a falusi munkában való kitartással kellett volna bizonykodnom, hogy kitartok én a másik mellett is, ha már úgy fordult, hogy a másikba is belekezdtem.

Később, de csak jóval később persze kiderült, hogy Laci hosszasan megbeszélte ezt az én dolgomat édesapámmal, s végül megállapodtak abban, hogy az első nekiszedés kudarcának az oka nem bennem, hanem a körülményekben keresendő. Laci főként a Köpeczi úréknál látott dolgokról beszélt sokat, s ezt apám szemrehányásnak vette. Mondott is rá egy-két cifrát, de végül is meghátált:

– De hát nem vihetem utána a házat Vásárhelyre, hogy abban lakják...

– Adja bé a szemináriumba! Ott vigyáznak rá.
– Nálad könnyű volt, te kaptál alapítványt!
– Majd megszerzi ő is, csak adjon lehetőséget rá.
– Sokba kerül, majd még nem bírom meg! – tért ki apám az egyenes beleegyezés elől. De a dolog lényegében már elintéződött, csak én nem tudtam róla.

Lehet azonban, hogy akkor sem ereszkedik meg feszült szorgalmam, ha megmondják. Szükség volt az én munkámra is nagyon. Azon a nyáron végre nyugdíjba ment az öregjegyző Mikházán, s apám megpályázta s meg is kapta a helyét. A részes bérlővel tehát nem újította meg a szerződést: nélküle s asszonya nélkül maradtunk, mindent nekünk kellett elvégeznünk. Csak éppen egy öregebb ember segítségünk volt az állatok mellé, akinek magának is családjá volt, de földje majdnem semmi. Állandóan nálunk dolgozott tehát, folyamatos elszámolásra, sokszor a velem egykorú lányával és ennek öccsével, Sándorral együtt.

S ezen a nyáron már Laci sem segíthetett annyit, mint korábban. Egy asztalt ácsolt négy bevert cövekre a kertben az egyik almafa alá, s amellet dolgozott reggeltől estig. Vastag könyveket tanulmányozott, s rengeteg ábrát rajzolt tussal, festegetett is színes, piros és kék tintával... Ő aztán végezte makacsul, kitartóan, aminek nekifogott...

De azért gondolt ránk is, ha egyik-másik délután eső fenyegette a száradó szénát. Jött akkor sietve egy villával vagy gereblyével, s még maga csinálta rigmusokkal is szórakoztatott. Ilyenekkel:

Jó, hogy a harang nem néma,
Boglyába kerül a széna.

Értettük mi mind, hogy mit jelent a rigmus. Sokat gúnyolódott velünk a „falu harangja” miatt, amiért szerinte hittünk benne, hogy másfelé lehet harangozni vele a „nagyidőt”. Mert nem közönséges harang volt az, három ütemben kellett kihozni belőle a hangot. Akkor sikoltozva esengte: Szent-An-tal, Szent-An-tal, Szent-An-tal... A „falu harangja”-nak pedig azért nevezték, mert a barátoknak három tekintélyes harangja is volt a falu mel-

lett épült templom tornyában, de azok fölött ők rendelkeztek. Ezt a kis, kezdetleges harangot azonban bárki meghúzhatta, aki ki tudta verni rajta a három ütemet. Én is, ha otthon voltam, s megdörült az ég alja, siettem a haranghoz, hogy segítségül hívjam vele a szentet. Hát nem éppen hittük, hogy Szent Antal a harang szavára valóban másfelé imádkozza az esőt, de azért hozzátartozott már a harangszó a sietős takaráshoz.

S ha aztán mégse sikerült feltakarnunk a szénát, s eláztunk vele mi is valamelyik fa alatt vagy mereklye alján, arra is volt gúnyos, de egyben neveltető rigmusa Lacinak:

Szent Antal hiába szavalt,
Elmosta a lé a kazalt.
Most hát fel, gereblye, kasza,
Gyertek, menjünk hamar haza!

Így telt el a nyár folytonos szorgos munkában. Július végére végeztünk az aratással is, augusztus második hetében megvolt a hordás, asztagba került az udvaron a búza, s csak azután szólt apám anyámnak úgy, hogy én is halljam:

– Készítsd úgy a gyermeket, hogy béadom a szemináriumba. Már írtam is Czibalmos régens úrnak.

Czibalmos régens úr a szeminárium igazgatója volt. A szeminárium meg a homlokára is fekete betűkkel kiírt hivatalos néven: Római katolikus finevelde. Így: finevelde! A régens úr pedig Laci révén már régebbi ismerőse apámnak. Ismertem én is, bár mint a matematika és fizika tanára az alsó osztályokban még nem tanított. Mérges, szigorú, hirtelen haragú embernek mondták a szeminaristák. Pillanatok alatt úgy elöntötte a harag, hogy lángolni kezdett kerek, kövérkés arca, s beleakaszkodott a kisebb diákok fülébe, ha valami rendetlenségen érte őket:

– Nem tudod a rendet? Ribanc!

A törpe, de testes ember derekán megfeszült a cingulussal átkötött fekete reverenda. A cingulust néha, nagyobb egyházi ünnepeken, vörössel cserélte fel, mert valami magasabb egyházi rangja is volt. Édesapám nagyon

tisztelte, mert jó gazda hírében állott, aki még; a gimnázium szőlőjét is maga kezelte, s olyan jól, hogy ellátta miseborral a plébániát is, s az ő asztalánál étkezőknek is kijárt minden ebédkor a két deci. Több azonban soha. Az ő asztalánál azonban rendszerint csak egy vagy két szubrégens (aligazgató vagy inkább felügyelő tanár) étkezett még.

A váratlan bejelentésre anyám riadtan csattant fel:

– Nem tudtál hamarabb szólni?

– Nem! – felelt vissza kurtán apám. Ő tudta, miért, s én is sejtettem: mert akkor első helyre került volna a háztartásban az én ügyem! Anyám ugyanis tudta már, hogy mit jelent egy szeminarista felkészítése. Ott előírások vannak, amiket be kell tartani! Először is hat-hat darab kellett ingből és alsónadrágból. Hat volt az alapszám: annyi kellett harisnyából rövidnadrág, és fuszekliből hosszúnadrág esetén, amilyent a felsősök hordtak. De már zsebkendőből egy tucat igényeltetett legalább, s ugyanannyi kapca is, ha „csizmát vagy bakancsot hord a növendék”. Aztán még hat darab törülköző és hat hálóing. A törülköző aránylag nem volt nagy kérdés, kikerült az otthoni szőtteményekből, vagy kölcsön lehetett kérni valamelyik nagylányos háztól, a stafíringból. Majd újat szőnek a télen. A hálóingek ügye azonban már nehezebb kérdés volt. Hiszen ismerte már anyám a külön hosszú hálóingeket, elvégre három bátyámnál oldotta meg már ezt a feladatot, de éppen azért azt is tudta, hogy ilyen rövid idő alatt megnyugtatóan elintézni már nem tudja a szöttetés és varratás kérdését. Hiszen ha a többiekéből elvehetnél De egyrészt nagyok is, másrészt nekik is csak annyi van, amennyi éppen kell.

Persze azért csak megoldotta. Talált három kimustálás előtt álló nappali inget. Ezeket megvarrogatta, megfoldozgatta, s kinevezte hálóingeknek. Nem is lett volna bennük semmi hiányosság, ha nem olyan feltűnően röviddek – hálóingnek! A másik hármat kölcsönként vászonból csináltatta. Ezeknél meg az volt a baj, hogy csak tiszta kendervásznat kapott s nem gyapottast. Az pedig egy kicsit durva volt, kemény, és feldörzsölte a vállat.

Hátra volt még az ágynemű kérdése. Alsó lepedőből

három kellett. Az még csak akadt a háznál, legfeljebb szűken lesznek egy darabig odahaza. De előírtak három paplanlepedőt is, amikor még paplan sincs. Odahaza bágyi pokróccal (csergével) takaróztunk valamennyien. Paplanja csak a három nagy fiúnak volt, azokat illően felkészítette, de hogy csináltasson most ilyen rövid idő alatt egy negyedik paplant is? Még bágyi pokrócot se tud újat, mert annak is gyapjút kell előkészíteni, szép pirosra megfestetni, s Bágyba szekerezni vele, Udvarhely megyébe, mert ott vannak a csergekészítés mesterei. Igaz, a festés elmaradhat, a fehér pokróc tán még szebb, de kényesebb is!

Végül is úgy oldotta meg a feladatot, hogy az otthoni egyik s aránylag új csergére gombokat varrt, s a gomboknak megfelelően feltúrhető és rágombolható lepedőket szabtak ingvászomból. Olyan jól sikerült a dolog, hogy én is elégedett és büszke voltam erre a falusi ésszel és ízléssel előállított „paplanra”.

Miért mondom el ezeket ilyen aprólékosan? Mert ilyen aprólékosan élnek bennem. S bizonyára nem véletlenül. Később ugyanis meggyűlt a bajom falusias felszerelésem miatt. Nem ugyan a szeminárium hivatalos felsőbbbségeivel, azok megértéssel elfogadták felszerelésemet, hanem diáktársaim fensőbbbségi érzésével...

De ez már életem egy egészen új korszakára esik, amelyben lekopik rólam a falusiasság s felszededegetem a városiasságot. Addig azonban még sok van, s én a várakozás feszültségében ültem meg – egy kicsit a magam külön ünnepeként – a Nagyboldogasszony-napi köszvényesi és a Szent István-napi mikházi búcsút. Köszvényesen nem volt nagy vendégsereg. Nagytáti öreg volt már és betegeskedett. Nagymáminak azonban eldicsekedtem, hogy visszamegyek Vásárhelyre, s a szemináriumba ad édesapám. Ő viszont kötelességének tartotta figyelmeztetni, hogy vigyázzak magamra, tanuljak jól, lám mennyi költségébe kerülök a szüleimnek. Cserébe azonban megengedte, hogy szabadon garázdálkodhassam a kertben, amelyben annyi jóféle körte termett: sós körte, sárgakörte, dilkörte s még vagy kétféle más is, de azok nem érdekelték, mert csak a tél közepe felé puhultak meg.

A mikházi búcsú már zajosabb volt. Lacinak, Pistának, Dénesnek eljöttek a remetei barátai, pajtásai, a Kovács fiúk: György és Ernő, aztán Hajdú András, aki különösen Lacihoz ragaszkodott. Voltak lányok is, s a végén tánc, de engem ez mind nem érdekelt. Én most születtem újra, s egészen másnak, mint amilyen addig voltam. Legalábbis valami effélet éreztem, ha nem is beszéltem róla. Ennek nem is lett volna értelme, hiszen a többiek szemében nem történik voltaképpen semmi rendkívüli velem, csak annyi az egész, hogy visszamegyek a gimnáziumba, mint a többi diák összel. Én azonban úgy láttam, hogy visszavisznek, noha az azelőtti évben „megbuktam”. Nem éppen kívülről, hogy más is lássa, vagyis nem a kinyomtatott gimnáziumi Értesítő szerint, hanem úgy belülről, hogy magam tudjam, s egyhamar el ne felejtsem.

Aztán eljött a kijelölt szeptember eleji nap, retyerutyámat s engem felpakoltak a szekérre, hátul a saroglyára keresztben felkötötték a szalmával kitömött szalmazsákokot (azt is kellett magunkkal vinnünk), s éjfél után két órával elindultunk. Kellett vagy öt-hat óra Vásárhelyig, ha közben Szent Péter kútjánál még etetni is akarunk. Erre pedig rászorultak a lovak, mert kidolgozták magukat ők is a nyáron, nem volt kedvük fickándozni a nehéz szekér előtt.

Mégis megfuttatta őket apám. Ő maga vitt be, hogy elrendezze a dolgaimat. Székelykál felé járhattunk, a lovak lassú ütemben kocogtak a köves úton, én bóbiskoltam, s valószínűleg igen apám is, mert egyszerre csak túlságosan riadtan kapta meg a gyeplőt:

– Hó, az istenedet!

Felpattant a szemem, s hirtelen nem tudtam, hogy hol vagyok. Messziről két nagy fényes szem meredt ránk, és rohant felénk ijesztően, a lovak meg horkantva ágaszkodtak, és tolták visszafelé a szekeret.

Apám egy pillanat alatt leugrott, megragadta a csábeli ló kötőfékszárát, a másikra rácsapott a korbáccsal, s rájuk kiáltott riasztó biztatással:

– Csá bé, ne! Csá! Csá!

Aztán átszökkentünk a sáncon, s apám együtt trap-

polt a réten a lovakkal előre, gondosan háttal az országútnak, hogy a lovak ne nagyon láthassák, mi zúg el a hátuk mögött. De már akkor én is tudtam, hogy „a motor” az, ami megijesztette a lovakat. Úgy tudtuk, egy van belőle az egész megyében, a Köllő alispáné, de ez is éppen elég bajt csinált. Úgy félték tőle a lovak, hogy összetörték a szekeret s önmagukat is, ha szembe jött velük. Nem is mulasztotta el apám – megfélelkezve minden hivatalos függőségéről – utána morogni a bajusza alatt, amikor elporzott mögöttünk az országúton, ő pedig visszafordította az út felé a lovak fejét:

– Szakadna meg a nyakatok!

Ez volt első találkozásom az autóval.

Aztán bóbiskoltunk még egy sort, amíg áthaladtunk Uklandon is, s végül Nagyernyénél beérkeztünk az országútba, amely Szászrégen felől jött, s annyira ragaszkodott a Maroshoz, hogy váltig mellette vagy a közelében maradva vitt be bennünket Marosvásárhelyre. De akkor már reggel volt, s a napsugár a mieinkhez képest gazdag mezőket, jól gondozott és tágas virágoskerteket s csinos házakat világított meg.

Úgy igyekeztünk, hogy éppen idejében érkezzünk: reggelre, de ne túl korán, hanem úgy nyolc és kilenc óra között, hogy ne kellemetlenkedjünk a tanár uraknak. Nem is voltunk kellemetlenek, legalább nem mutatták. Apámmal kezét fogott a szubrégens, üdvözölte a régens úr nevében is, aki éppen misézni van, aztán figyelmeztetett, hogy a lovakkal nem szabad sokáig állni a „finevelde” előtt. Ezzel meggyorsította s talán tudtán kívül meg is könnyítette a búcsúzásunkat. Apám segített felvinni a második emeletre a szalmazsákot, elrendeztük a számomra kijelölt ágyban. A szubrégens vizsgálgatás nélkül tudomásul vette, hogy az előírt öltözködési kellékek megvannak, s rám bízta, hogy egyedül rendezkedjem be abba a szekrénybe a folyosón, amelyen az én számom állott.

Lekísértem apámat a szekérhez, ott kezét fogott (nálunk akkor az apák és fiúgyermek nem csókolóztak!), s csak ennyit mondott:

– Sándor! Aztán baj ne legyen!

A TUDAT SZIGETÉN

Magamra maradtam, mint egy szigeten, ahol úgy kell élnem ezután, hogy „baj ne legyen”. A jószándék, sőt az erős elhatározás is megvolt erre. Nem kételkedhetett ebben apám sem, különben többet vagy éppen semmit sem mondott volna.

De hogyan viselkedjem megfelelően? Kétségtelenül nem úgy, ahogy nekem tetszenék, hanem úgy, ahogy azoknak tetszik, akik itt parancsolnak. Itt pedig a régens úr és a szubrégens úr parancsol. Itt a régens az, ami a tavaly Köpeczi úr volt, s a szubrégens az, ami Müller úr volt, a segéd. Csak természetesen sokkal jobbakat parancsolnak majd! Olyanokat, hogy „baj ne legyen”. A bizonyítvánnyal!

Meglepődve tapasztaltam azonban, mindjárt az első napon, hogy itt nem is emberek parancsolnak, hanem csengettyűszók. Csengetésre mentünk ebédelni, csengetésre tanulni, csengetésre pucoltunk este cipőt, imádkoztunk utána, s feküdtünk le. A régens és a szubrégens csak ügyelt arra, hogy a csengettyűszók el ne vesszenek, hanem idejében meglegyenek. Evégből kiválasztottak egy nyolcadikos diákot, hogy legyen a szeme a falra függesztett órán, s ha elérkezik az ideje, nyomja meg azt a fehér gombot, amely villamos áramot ereszt a csengető szerkezetekbe. Ez újság volt nekem, mert a gimnáziumban a pedellus kézi csengettyűvel jelezte az órák és a szünetek végét. A villamos árammal itt kerültem először közelebbi ismeretségbe, mert Marosvásárhelyen akkor még gázlámpákkal világították az utcákat, s Köpeczi úrékhoz sem volt bevezetve a villany, petróleumlámpa fényénél varrtak esténként.

A villamos áram jelenléte a szemináriumban egyben annak „előkelőségét” is jelezte. S az is volt a maga nemében. Nemigen kerülhetett be a növendékek közé igazán szegény fiú, legföljebb szervitornak, kiszolgálónak.

Ilyen rendszeren három-négy volt. Ingyen helyüket és ellátásukat azzal „fizették meg”, hogy ők hordták ki társaiknak a tele tálakat az ebédlőben, minden négyes csoportnak egyet. És ők szedték össze a mosatlant. A fiúk közé szolgálóleányokat ugyanis semmi körülmények között nem engedtek.

Érdekes, hogy az ilyen ingyenes helyekre szegény fiúkat vettek fel, de sohasem jeles tanulókat. A jeles tanuló nem szervitoroskodhatott, mert rontotta volna a jeles fiúk tekintélyét. A jeles tanulónak, ha szegény volt, valamilyen alapítvánnyal biztosították a szemináriumi helyet. A többség azonban a vidék pénzesebb családjainak fiából került ki; olyanokból, akikért a szülők viszonylag könnyen fizették ki az ellátási díjakat. A pénz ugyanis szűk volt még az egyébként módosabb gazdánál is. Ezért is kerestek a földművesek olyan szálláshelyeket fiaik számára, ahol lehetőleg természetben fedezhették az ellátás költségeit.

De a „finevelde” előkelőségét és tekintélyét növelte a városban a Rend is, amelyről híres volt, s amelynek az a már felemlegetett villamos csengő a szimbólumává vált. Csak a kora hajnali fél hatos felkelést nem ez a csengő indította el. A szolgálatos diákot ekkor a szubrégens költötte föl, őt meg egy közönséges ébresztőóra. A szubrégens kilépett a maga külön hálófülkéjéből, megkereste a szolgálatos diák ágyát, s melléje állva intonálta:

– Laudetur...

Ha a diák nem mozdult, megrázta a vállát, s újra énekelte:

– Laudetur Jesus Cristus...

Most már kiugrott a diák az ágyból, s hangos kiáltással futott végig a három hálótermen:

– Laudetur Jesus Cristus, surgant omnes!

A szubrégens ezalatt kinyitotta a hálótermekből leveztető folyosók ajtóit, amelyek éjszaka is, nappal is gondosan zárva voltak. A hálókba csak éjszakára lehetett bejutni – aludni. Éjszaka pedig kijutni onnan csak az ablakon keresztül lehetett volna – kötélhágcsón, hiszen a második emleten aludtunk.

A feliasztott fiúk közben igyekeztek a mosdóknál helyhez jutni, vagy „sort” biztosítani maguknak azzal, hogy a lassúbb mozgásúak szóltak a fürgébbeknek:

– Várlak!

Ez azt jelentette, hogy neki kell átadnia a helyét, ha végzett a mosdással. Igyekezni kellett, mert pont hat óra-kor megkezdte napi szolgálatát a villamos csengő, s imára szólított mindenkit az első emelet középső múzeumába (tanulótermébe). Ima után mindenki elfoglalta helyét a kétszemélyes tanulóasztalok mellett, s megkezdődött a reggeli szilencium.

A reggelizéshez nem kellett sok idő: egy csupor tejet kaptunk két óriási vizeszsemlyével. A kettőből egy is bőven elég volt a tejhez, a másikat magunkkal vittük tíz-órára. Nyolc előtt öt perccel a szeminaristák átáramlottak a szomszédba, a gimnáziumba. Ők sohasem késhettek el; idejében végeztek mindennel: a felkeléssel, imádkozással, reggeli „leckeismétléssel”, reggelizéssel. A reggeli szilencium ugyanis a megelőző nap megtanult lecke átismétlésére szolgált.

Bezzeg a kintlakók nem végezhettek el ennyi mindent pontos időre. Sokszor késtek; elaludtak, s reggeli nélkül szaladtak el, otthon hagyták sietségükben még a tízórait is, tőlünk „koldultak” a nagy vizeszsemlyéből...

A villamos csengővel szabályozott Rendnek azonban volt egy másik nagy előnye is. A szeminaristák nem mentek készületlenül az órákra. Nem mehettek, mert a csengő a tanulóasztalokhoz szólította őket, s ott nem tehettek mást, ha másért nem, unalomból is tanulni kellett. Aki a szeminaristák közül elbukott, vagy éppen csak átcsúszott a vizsgákon, az szellemiekben vitathatatlanul szegény volt. De még az ilyen is hozzászólt a rendszeres munkához.

A közepesek vagy éppen jó eszűek viszont mind előretörtek, jó rendűek vagy éppen jeles tanulók lettek. Ha nem tanultak meg egyenesen ülve is aludni az asztal mellett. Mert azért akadtak ilyenek is!

Az ebéd egy óra után negyed órával volt. Addig mindenki hazaérkezett az órákról, megszólalhatott a csengő. Bevonultunk az ebédlőbe, s belemarkoláztunk a „kaszás”

belébe. A „kaszás” egy cipónak egynegyed része volt. A cipót külön szerződés alapján szállította a pék, negyede pedig azért kapott külön nevet a diákargóban, mert akkora darab volt, hogy akár egy kaszásnak is elég lett volna. Megkaptuk ebédre a cipó negyedét, uzsonnára a másik negyedét. Eszerint minden két diáknak járt naponta egy-egy cipó. A vacsorához nem mindig kaptunk kenyeret. Csak ha virslit vagy debrecenit vacsoráztunk, de ez hetenként egyszer-kétszer fordult elő.

Az asztalhoz négynek-négynek hoztak egy-egy tál levest. Az elsőség be volt osztva: mindennap más merített elsőnek. A másodikat már külön-külön tálalva hozták, tányérokban. A tálakat is, a tányérokat is a szervitorok hordták ki. Ők is szedték össze s hordták vissza ebéd után a tálalóablakba, ahonnan a szolgálóleányok beszédtek. A mosogatást is ezek a rendszerint gyergyói leányok végezték. A régens ugyanis gyergyói származású volt, s ezzel pártolta meg szülőfaluját. A diákoknak – beleértve még a szervitorokat is – nem volt szabad belépni a konyhába, a leányoknak meg az ebédlő volt tilos terület. Ez is külön pártfogásnak számíthatott a lányok szülői előtt. Ez a szigorú papi felügyelet biztosíték lehetett annyi kamaszodó vagy éppen már legénynek számító fiú között.

Az ebédezés ideje nem nyúlhatott tovább egy fél óránál. Utána egy kis mozgás, szaladgálás az udvaron, s már szólott a csengő az első szilenciumra. Kettőkor leültünk, számba vettük a másnapi teendőket: leckéket, rajzolnivalókat, írásbeli feladatokat. Amivel gyorsan végezhetünk, azon túl is estünk; de gyorsan, mert háromkor újra szólott a csengő, s ezúttal sorakozásra szólított az udvaron. Kettesével állottunk fel, elől az elsősök, s utánuk osztályonként felfelé a nyolcadikosokig. Akkor a szubrégens, aki egymagában vagy valamelyik beszélgetésre kiválasztott nyolcadikkal hátul zárta a sort, előreküldött „kolomposnak” két nagyobb diákot, s megindult a sereg a kétórás sétára.

Hát ezért, ezért a csoportos sétáért volt a gúnynevünk „berbéc”.

– Jönnek a berbécsek! – mondták még az ablakon kitekingető leányok is, ha meghallották a sok fiú hangos

talpalását az aszfalton. Ebben azonban nem volt sértő szándék, még mosolyogtak is hozzá. Az inasok azonban, ha találkoztunk velük, legfőljebb távolabbra húzódtak egy kicsit, de onnan annál fülháborítóbb csúfondároskodással bégettek felénk:

– Be-e-e! Be-e-e!

S nekünk ezt hallgatni kellett az elégtételvétele minden lehetősége nélkül! Gögösen úgy kellett tennünk, mintha nem hallanánk, nem vennénk észre semmit.

S találkoztunk ilyenkor református kollégistákkal is, akik nem távolabbra húzódtak, hanem inkább egészen közel a sorhoz, hogy odasúghassák:

– Hova, hova, berbécsek?

– Megkeresni a cipórágókat – morogtunk vissza.

Ebben a halk szövtársban érvényesült a diákszolidaritás, szemben a tanárok összetartásával. A kollégista nem csúfolódhatott távolról, hangosan, mert akkor a mi kísérő tanárunk előbb-utóbb kinyomozta volna kollégiumi tanártársaival a tettést. Mi pedig ugyancsak veszedelem nélkül fejezhettük ki irigykedésünket, hogy a kollégiumban még a bentlakók is teljesen szabadon közlekedhetnek a városban, minden felügyelet nélkül. Cipórágóknak meg azért csúfoltuk őket, mert náluk meg egyes alapítványok az ingyenkenyeret biztosították a szegény tanulóknak mindennapi cipó formájában.

Így sétáltunk kötelességből az esős őszi és a hideg téli hónapokban mindennap közel két órát. Ötnél hamarabb legfőljebb öt-tíz perccel érkezhettünk haza, hogy nekiesünk a közben az asztalokra kitett „kaszásoknak”. Bizony elfogytak azok az utolsó morzsáig, ha nem volt véletlenül a szekrényben egy kis hazai pótlék is. Elmaradni ezekről a kétórás sétákról csak külön szubrégensi engedéllyel lehetett; ha kikéreztetett valami városi ismerős család, vagy a falunkból jött be valaki, s azzal töltöttük el a sétaidőt.

Pontosan öt órakor újra megszólalt a csengő, s megkezdődött a „hosszú szilencium”, amely egyfolytában fél nyolcig, a vacsoraig tartott. Két és fél óráig ülni és – tízperces megszakítással – egyfolytában tanulni vagy legalábbis szellemi dolgokkal foglalkozni elcsüggesztő do-

log volt annyi virgonc, játékra, heccelődésre mindig kész fiúnak. Bomladozni is kezdett a fegyelem és a rend hét óra körül, s az utolsó fél órát már csak nagy erőfeszítéssel húztuk ki viszonylagos csendben. De vigyázni kellett, mert bármelyik pillanatban beléphetett és végigsétált az asztalok között a régens vagy a szubrégens. Igaz, megfigyelők lesték, hogy elmennek-e ők is a városba, s mikor érkeznek haza, de hát rendesen akkor mentek el, amikor a hosszú séta után bírtuk még a csendes foglalkozást, s akkor érkeztek haza, amikor nehezen tudtuk már legyőzni magunkban a viháncolás ördögét.

De legyőzték ezt bennünk a „duktorok”. Ők voltak a „múzeumok” korlátlan urai a szilenciumok alatt. Az asztal mellől felállni s bármilyen okkal-ürüggyel valamelyik másik fiú asztalához menni csak az ő engedélyükkel lehetett. Elnézhatték vagy megtilthatták, hogy a leckék megtanulása után malmozzunk vagy nagyon csendesen sakkozzunk. Így aztán joguk volt ellenőrizni azt is, hogy valóban tudjuk-e a másnapi leckét. Ez az ellenőrzés lehetett jóindulatú és csendes, s lehetett olyan szórakoztató közjáték, amelyben a duktor kiélhette szellemessége, hatalmaskodása, nemritkán diákos durvasága minden árnyalatát. Persze a duktorok és helyetteseik nyolcadikosok vagy hetedikesek voltak, s már ez a tény is hatalmas tekintélyt adott nekik az alsósok, különösen a fikák, az elsősök szemében. A kezükbe adott hatalom pedig, amelynek birtokában kikacagtathatták, megalázhatták, sőt meg is pofozhatták az alsósokat, egyenesen megsemmisítő volt. De csak az alsó négy osztály fölött volt ilyen korlátlan a hatalmuk. Ötödiktől felfelé ugyanis „úr” volt már a diák a nála kisebbeknek. Úgy is kellett szólítani őket. Urak voltak hát egymás közt is: a hatodikosnak meg kellett becsülni az ötödikesben, a hetedikesnek a hatodikosban, sőt még a nyolcadikosnak is már az ötödikesben a felsőst, a leendő urat.

Így aztán az alsósok szükségszerűen a felsősök kiszolgálói, küldöncei és – „adózóí” lettek. Adózniok kellett az otthonról kapott csomagokból. Adózniok kellett elsősorban a duktor úrnak, aztán a csomag nagysága, a küldött hazai falatok mennyisége szerint a pártfogóknak, ba-

rátoknak. A duktor úr vigyázott rá, hogy azért a csomag tulajdonosának is maradjon...

Természetesen ezt a belső rendet a diákság teremtette meg, az intézet vezetősége legfeljebb elnézte, nem vett róla tudomást, hacsak valami rajtacsípett tettlegesség ki nem kényszerítette belőle a beleszólást. Ez azonban a legtöbb esetben tisztára formai volt. A diákság a maga ízlése szerint rendezte be magának a megadott kereteket, s tartotta is a kialakult formákat. Az nemigen fordult elő, hogy valamelyik alsós panaszt tett volna a szubrégensnél vagy éppen a régensnél. Ha megtette, aligha kívánczolt vissza társai közé az első vakáció után. A kicsik egymás közti pöreiket is a duktor úr bíraskodására bízták, s megnyugodtak ítéleteiben.

Három múzeum volt, tehát hat volt a duktorok száma, mert mindegyiknek volt helyettese is. A középső múzeum volt a legnagyobb, abban volt tehát a főduktor, a szemináriumi diákság természetes vezetője, az alsósok tiszteletének megtestesülése, a szorgalmasok és jól neveltek mintaképe, a stréberek bálványa,

A vezetőség tudta és elősegítette ezt. A főduktort a szeminárium legjobb nyolcadikos diákjai közül választották ki. Az előnynek számított, ha jeles tanuló volt, de nem ezt tartották feltétlenül szükségesnek. Legyen őszinte, igazságos és lehetőleg szelíd természetű. Ilyenre volt szükség ahhoz, hogy a diákságtól kialakított együttélési formák egyrészt fel ne bomoljanak, másrészt ne vaduljanak közönséges basáskodássá. Jó útmutatás volt erre az, hogy kit szeretnek, tisztelnek a diákok leginkább maguk között. Ez az utolsó két-három évben rendszerint kialakult mind a felsősök, mind az alsósok között.

Persze makulátlan jellem s éppen a kamaszkorból csak akkoriban kilábalt fiúk között nemigen akadt. S a népszerűség sem volt mindig a legjobb útbaigazító: igen gyakran nem is erkölcsi és lelki tulajdonságok váltották ki, hanem ellenkezőleg!

Egy ilyen duktor alatt kezdődött az én szemináriumi fikaságom is, mert bár másodikos lettem már, mégis „új fiú” voltam, és gyámoltalanul védtelen a bentlakásban. Kezdődött azzal, hogy már az első estéken viháncoló de-

rút váltottam ki rövid hálóingemmel, amely alól természetesen nem lehetett levenni az alsónadrágot. Igyekeztem átcserelni hát a hosszúra, annak meg a keménysége, élesége váltott ki nem kívánt sajnálkozásokat és túl erős simogatásokat a társaimból.

– Szegény, milyen pirosra dörzsölheti a bőrét!

Hiszen csak lettem volna én olyan erős és főként bátor, hogy vörösre dörzsölhettem volna a bőrüket! De még jobban elbátortalanodtam, amikor magyarázkodásaimmal olyan hangos vidámságot keltettem, hogy felfigyelt Fried úr, a duktor is.

– Micsoda ricsaj az ott? Cirkuszban vagyunk vagy dormitoriumban?

Odasietett közénk, s amikor társaim tájékoztatták, hogy miért olyan vidámak, érdeklődéssel szemlélt végig, meg is pörgetett maga előtt. Aztán jó durván végigdörzsölt a hálóinggel a hátamon, s szétkergette a társaságot:

– Sipirc lefeküdni!

Mikor a többiek mind ágyba bújtak, s én lesütött szemmel álltam előtte, megkérdezte:

– Hát te ki fia-borja vagy?

– Kacsó Ferenc édesapámé.

– Azt kérdem, mi az apád?

– Községi jegyző!

– Jeegyző? Nofene! Ne szégyelld, ha paraszt vagy, arról nem tehetsz! De ne hazudj!

Csüggedten álltam előtte. Hiszen én nem hazudtam. De azt se tagadhattam, amit ő mondott. S nem is azt szégyelltem, hogy paraszt vagyok, bár nálunk senki se mondta a földművesre, hogy paraszt, csak az, aki legőgölte vagy sérteni akarta a falusi embert. Fried úr nyilván legőgölte, mert – úgy emlékszem – földbirtokos fia volt. Hallgatásomat beismerésnek vette, de láthatólag nem ítélte el a vélt hazugságért, mert még el is mosolyodott, mint aki megérti a lódításomat:

– Máskor hazudj ügyesebben! Na, mars az ágyba!

Ez volt az első összeütközésem Fried úrral. Csöppet sem ingatta meg a tiszteletemet iránta, tán még fokozta is. Bántott ugyan, hogy úgy vélte, hazugságon fogott, de

nem szidott meg érte, hanem még mosolygott. Nem a föllentést kifogásolta hát, hanem az ügyetlenséget! Csak-hogy én nem hazudtam, hát hogyan lehettem volna ügyesebb? Úgy látszik, nemcsak hazudni kell ügyesen, hanem igazat mondani is. Márpedig ha ebből csakugyan ez a tanulság, akkor Fried úr okos ember is, lehet tanulni tőle.

Igyekeztem is, de olyan messzire állt fölöttem, mint a fényes vacsoracsillag. Először is széles vállalai voltak s olyan feszülő melle, mintha mindig taszigálna vele valakit maga előtt. Kerek fején fürtösen állott a haj, orcája két oldalán pedig vastag és széles barkó húzódott lefelé szinte a szája szegeletéig. Állát egy nap alatt kiverte a vereses borosta. Minden este borotválkoznia kellett az esti közös ima előtt, hogy ne reggeli álmából kelljen elrabolnia az ehhez szükséges tíz percet. Ilyen férfias jelekkel még a főduktor sem rendelkezett. Annak egészen sima, lányos és szelíd volt az arca. Látszott rajta, hogy még ő is tiszteli Fried urat, akinek recsegő hangja vita közben rendesen elnyomta az övét.

Fried úr nyilván azért nem lett főduktor, mert nem volt jeles a bizonyítványa. Még jó sem. Ez azonban másnál mehetett a tekintély rovására, de nála nem. Eleget hangoztatta is, hogy neki nincs szüksége jeles bizonyítványra, csak éppen arra, hogy átmenjen az érettségén. Utána jogász lesz, aztán meg is van már a főszolgabírói helye valahol a Mezőségeen. Éppen csak reá vár.

De nem volt szüksége Fried úr tekintélyének a jeles bizonyítványra azért sem, mert ő volt a gimnázium legjobb tornásza. A szeminárium udvarán is mindennap gyakorolt egy negyedórányit a nyújtón. Erre időt szakított akár a szilencium terhére is. Neki elnézték. Vasárnap délelőttönként aztán, mise után és ebéd előtt, bemutatót tartott. Ilyenkor abbamaradt minden játék, köréje gyűltünk, s úgy bámultuk vakmerő kelepjeit, óriásköreit és halálugrásait.

A második összeütközésem a karácsonyi vakáció előtt történt vele, de erről csak én tudtam, ő nem. Nem is vele kellett vitába szállnom – erre gondolni sem mertem –, hanem önmagammal, s ezt is olyan belül és hangtalanul, hogy kifelé semmi jele se legyen.

Fried úrnak eddig is sokkal többet elnézett mindenki, mint bárki másnak. Adventben azonban, amikor róráték (hajnali misék) miatt egy fél órával hamarabb kellett kel-nünk, s az álmoság és a hideg miatt rendszerint dideregve kerültünk vissza a múzeumba tanulni, úgyszólván napon-ként kitört belőle az ingerültség. De nem azokra haragu-dott, akik a rórátéjrást kötelezővé tették, s emiatt elvet-tek az alvási időnkől egy fél órát, hanem mindenkire, aki nála gyengébb volt, és türelmesen viselte a sorsát. Össze-szólalkozott osztálytársaival, taslikat adott a közelébe té-vedt alsósoknak, és gyötörte azt a szervitort, aki véletle-nül az ő múzeumába volt beosztva.

Ez a szervitor pedig, Nagy Sándor, falusfelem volt, amíg Remetén laktunk. Hálás is voltam neki, mert első koromban, amikor tarisnyából vacsoráztam, sokszor hozott nekem maradék kaszást behúzott virslivel, kolbászdarab-bal. Mindig voltak ugyanis olyan diákok, akik éppen cso-magot kaptak otthonról, s nem kellett nekik a szemináriu-mi vacsoraadag. Ezeket gyűjtötte össze az én falusfelem s osztotta meg velem bajtársiasan.

Fried úr rendszeren azért kötött bele, mert nem volt elég meleg a múzeumban. Nagy Sándor ezért semmiképpen sem volt felelős, mert a tűzcsinálás nem tartozott az ő dol-gai közé. Emellett minden múzeumban hőmérő volt, amelynek nem volt szabad 18 foknál többet mutatnia, ezt gondosan ellenőrizte maga a régens úr. Fried úr azonban ahhoz volt szokva, hogy mindenért a szolga felelős, a szol-gadiákon vezette le hát a bosszúságát. Arra is volt azon-ban gondja, hogy kiélvezze a hatalmát s a többieket is szórakoztassa vele.

A fiókja mindig tele volt kőkeményre száradt kaszás-darabokkal. Felhordta őket az ebédlőből, de nem fogyasztotta el, mert maga is sok csomagot kapott, mások is ele-get kínálgatták a maguk csomagjaiból. Ő mint a múzeum duktora leghátul ült a teremben, Nagy Sándor pedig a legelső asztalsor bal oldalán, a sarokban. Fried úr vágyta már a mozgást, a reggeli forró tejet is, azzal az ürüggyel tehát, hogy megvan már az idő, de az a „lusta dög szer-vitor” nem mozdul a reggelit előkészíteni, bombázni kezdte a száraz kaszásokkal. Szegény Nagy Sándor behúzta fejét

kabátja gallérjába, s türte az ostromot, hogy ne rontsa az általános jókedvet, amely egy-egy telitalálat után hangoosan kitört. De hát mulatságos volt az is, ha a kaszások a szemközti falon vagy a sarokban repedtek szét, s az is, hogy mi is lesuntuk a fejünket, ha fölöttünk zúgott el a kenyérbomba.

Eszembe jutott, hogy mi otthon a családban mennyire megbecsültük a kenyeret, hogy mennyire tiszteltük minden darabkáját. Aztán az is, hogy Nagy Sándor mennyire tartotta a bajtársiasságot a múlt évben, amikor ő mindenképpen jobb helyzetben volt, mint én. S nagyobb is, mint én, már harmadikos, semmi haszna sem volt belőle, hogy leereszkedett hozzám. Megvillant a fejemben az is, hogy a múlt év Mikulás-napján együtt írtunk levelet a plébános úrnak, Molnár Miklósnak a neve napjára Reme-tére, s hogy a levélért, melyet Nagy Sándor kezdeményezett, én arattam le a siker nagyobbik felét otthon, pedig eszembe se jutott volna, ha Nagy Sándor fel nem emlegeti: „Milyen szívesen énekelném most otthon, a kántor úr vezetésével, a plébános úr udvarán, hogy: Éljenő, éljenő, éljenősokáig!”

S most kacagok, ha nagyot puffan a kaszásdarab a barátom hátán. Sőt! Néha visszapattant egy-egy darab az én asztalom közelébe, s ilyenkor Fried úr rám szólt:

– Hozd vissza te, te hogy is hívnak? Te jegyzőfi!

Fried úr ugyanis időközben meggyőződött róla, hogy nem hazudtam. Talán éppen Nagy Sándortól tudta meg. Ez azonban nem előnyösen, inkább hátrányosan változtatta meg érzelmeit irányomban. Parasztnak elfogadott volna, így valami furcsa cserebogárnak tartott. De jegyzőfi csizmában és harisnyában! Most már gúnyolódott, sérteni akart! S én vonakodva, lassan ugyan, de engedelmesen visszavittem neki a kaszást, hogy újabb bombául szolgáljon a barátom ellen. Alsós voltam, sőt szinte fika, nem mertem szembeszállni a diákságtól elfogadott íratlan törvényekkel.

Hát milyen ember vagyok én? Nemcsak eltűröm, hanem még ki is szolgálom ezt a hatalmaskodást? Igaz, mit tehetnék én ellene, a magam gyenge erejével, Fried úr megsemmisítő fölényével szemben? Hiszen térdre kényszerít,

csak ha vállamra teszi a kezét s megnyom egy kicsit! Nem, ez így, az erőt tekintve, nem is történhetne másként. De miért kell még kacagnom is ezen a durva játékon? Miért nem háborodom fel belülről? A szívembe nem lát bele senki! Nem láthatja meg senki, hogy mennyire fogy a tisztelet bennem Fried úr iránt, s hogy mennyire félek: nehogy ezt észrevegye valahogyan rajtam! Ezért kell hát visszavinnem a kaszást, ha kéri – bűjtam meg a gyáva óvatosság bölcsessége mögött.

De kacagni többé nem fogok! – fogadtam meg önmagamnak. S bizony meg is szegtem nyomban, mert Nagy Sándor maga is tréfára fogta a dolgot, kabátját a fejére húzta, s a fenekét mutatva futott meg a golyóbisok elől, amikor valóban érkezett a reggelizés ideje. Öt perc múlva tódultunk utána mi is, hogy egy rövid ima után, amelyet a főduktor hadart el, nekiessünk a jó meleg tejnek.

A gimnázium épületébe most már bátrabban mentem, mint a múlt évben. Akkor folytonosan attól rettegettem, hogy az igazgató szeme elé kerülök. Most elvesztem a bentlakásból átáramló sok gyerek között. Nem féltém már úgy az óraktól sem, mert akarva-akaratlan tanulnom kellett a szilenciumok alatt. Most csak az okozott keserűséget, hogy bármilyen jól megtanultam a leckét, elégségesnél jobb jegyet mégsem tudtam elérni Wertán tanár úrnál. Nem könnyen változtatta meg a múlt évben velem kapcsolatban kialakított véleményét, nem hitt a szorgalmamban, minden feleltetésnél szigorúan megvallatott.

Annál könnyebb dolgom volt Daróczy László tanár úrnál. Fiatal, akkoriban kinevezett tanár volt s nyilván tele hivatástudattal, mert nemcsak tanított, hanem nevelt is. Az ízléses öltözködésről beszélt, a helyes viselkedésről, az egészséges tisztálkodásról. Kis nyírott bajusza mindig rendezett volt, arca frissen borotválva, keményített inggallérja, mandzsettája hófehér. Biztos, hogy mindennap gallért cserélt, s minket csak azért nem biztatott erre, mert még nem viseltünk keménygallért és kézelőt. De figyelmeztetett másra. Sétált a padok között, s egyszerre csak megállott:

– Mutasd a körmeidet!

Mutattam bátran, tiszta volt a kezem.

– De miért vágod le olyan erősen a körmeidet? Nem kell neked mosogatni! Vágd formásabbakra őket!

Reám különösen gondot viselt, s nemcsak a gimnáziumban, hanem a bentlakásban is, ahol szubrégens volt. Vele kapcsolatban tettem a megfigyelést: nini, a fiatal tanároknak mind rövidebbre nyírott bajuszuk van, az idősebb tanároknak meg hosszabbra eresztett, és egyik-másiknál még pödrctt is! Teljesen csupasz arcúak csak a paptanárok voltak. Szakálla viszont csak Rimeg Ödön tanár úrnak volt. de az aztán nem akármilyen! Nem az állán hagyta meg, ott simára borotválta, hanem az arca két oldaláról lógottlengett lefelé a vörösseszőke s eléggé hosszúra eresztett, de vékonyka szakáll-tincs. S nem volt semmilyen bajusza. Ott is simára borotválta. Így aztán a kétfelől lelógó pofaszakáll között illetlenül csupasznak hatott a szája.

Rimeg tanár úr már öregedő ember volt, s valamiért nem vette komolyan sem a tantárgyát (nyelvtant, majd stilisztikát tanított), sem önmagát. Talán az életet sem. Órái üdítően szórakoztatóak voltak, mert leckeszerűen sohasem feleltetett, s könnyen osztogatta a jó jegyeket, pedig nem mi feleltünk az ő kérdéseire, hanem rendszerint ő a mi-einkre. Szeretett beszélni, s bárhogyan indult is az óra, azzal fejeződött be, hogy ő még mesélt, s már nem volt ideje befejezni. Attól sem félt, hogy önmagát nevetesse ki egy-egy jó anekdota kedvéért. Elmesélte például, amikor a rímelésről volt szó, hogy fiatalabb korában ő is írt verseket, s nem is akármilyeneket, mert még a budapesti lapok is közöltek belőlük néhányat. Egyszer még honoráriumot is kapott, egy egész forintot postautalványon. Nem tudta megállani, eldicsekedte Büchler tanár úrnak. Büchler tanár urat is ismertük valamennyien, a felsőbb osztályokban tanított latint és görögöt. Kis púpos ember volt, de nagy tudós hírében állott, s mindenki tisztelte a tanári karban. Büchler tanár úr a versre volt kíváncsi, amelyért Rimeg tanár urat egy egész forinttal tisztelték meg Budapestről. Elolvasta, aztán így mondott véleményyt:

„Hát, barátom, Rimeg,
Ez a forintot nem éri meg!”

Együtt kacagtunk Rimeg tanár úrral a Rimeg tanár urat ért szellemes bírálaton.

A tanár úr egyébként nemcsak szórakoztató volt, hanem szórakozott is, az arcmemóriája pedig teljesen hiányzott. Minket sem ismert föl, akiket tanított, a felsősök pedig, akik kikerültek már a keze alól, akár a könyökükkel súrolhatták, akkor is idegenül nézett rájuk. Ezzel a hiányosságával éltek vissza, különösen a nyolcadikosok, akik már elég „felnöttek” voltak ahhoz, hogy megtehessék. Elmentek mellette az utcán, s hirtelen ráköszöntek:

– Szervusz, Rimeg!

A tanár úrnak a köteles udvarias mosolyra szaladt a szája, s emelte a kalapját:

– Szervusz, kérlek alásan...

De már látta is a másik arcán a szemtelen diákvigyort, s az is villant benne, hogy hányszor beugratták már, hirtelen pulykaméreggel úgy vett elégtételt, hogy helyreigazította a szöveget:

– Szervusz, mocskos!

Rajtam meglátszott már a szemináriumi nevelés, a félévi bizonyítványomon azonban még nem. Wertán tanár úr bizalmát nem sikerült megszereznem, a latinnal meg még mindig annyira küszködtem, hogy Jánossy tanár úrnak elégszer volt alkalma az ajkát rágva s a gyűrűjét forgatva a padom felé közeledni. Sokszor lehettem hálás annak a jámbor elhatározásának, hogy leküzdí indulatát, és szelíd emberként viselkedik. Náluk tehát az elégséges kijavítására nem is számíthattam. De – a magam számára is egészen váratlanul – szereztem a tanárok közül még egy „el-lenséget” magamnak, aki aztán ki is tartott végig, noha nála adtam a legkevésbé okot erre. A mértani tanította Marthy Pál tanár úr, de rajztanár is volt, és éneket is tanított. Énnekem azt is kellett tudni róla, hogy muzsikus lélek. Tagja volt ugyanis egy kvartettnek, amely szombat délutánonként gyakorolt a „Kultúrpalota” egyik zenetermében, s ide én vittem el mindig a tanár úr barna vászonba öltöztetett gordonkáját. Én is vittem haza, miután a szomszéd szobából végighallgattam a gyakorolt zeneművet.

A hegyes bajszú, álmos tekintetű Marthy tanár úr szemben lakott a szemináriummal, onnan kért tehát a saját felelősségére egy gyereket gordonkahordozónak. Ta-

lán Daróczy tanár úr ajánlott éppen engem, hogy pallérozódjak egy kicsit a zeneművészet terén is. Hordoztam tehát a gordonkát, és hallgattam az igazán andalító zeneszámokat egész télen.

Az egyik tavaszi hónapban aztán, amikor pedig igazán szívesen sétafikáltam volna a megvidámodott Fötéren, a tanár úr hirtelen minden magyarázat nélkül lemondott rólam, és egy más fiút választott a gordonkájának. Sajnos a gordonkájának mást, magának azonban engem választott ki, hogy rajtam bizonygassa az osztály előtt: tud ő kellemtelenül piszkálódni is, ha megharagszik.

Nem is titkolta, hogy reám haragszik, de azt nem mondta meg, hogy miért. Nyilván úgy vélte, úgyis tudom. Hát tudni éppen nem tudtam, de sejtettem. Az a fiú ugyanis, aki előttem volt gordonkahordozója, s csak azért maradt le róla, mert ötödikes „úr” lett már belőle, elhíresztelte volt a fiúk között, hogy látott ő a tanár úr szobájában egy képet. A tanár úr maga festette, mert festőművész is. Az a kép egy mezítelen asszonyt ábrázol, de olyan valóságosan, hogy még a szőrszálak is oda vannak festve, ahol annak a helye van.

Kíváncsi lettem én erre a képre, de olyan kíváncsi, hogy egészen megfélemedkeztem még a diáknál mindig szűkeséges alamuszi óvatosságról is. Egy alkalommal, amikor várni kellett a konyhán a tanár úrra, mert nem érkezett még haza, megkérdeztem a szakácsnőt, aki a pohártiszta konyhában trónolt egy sámedlin:

– Nem nézhetnék be egy kicsit a tanár úr szobájába?

– Hát oda mért? – kérdezte kíváncsian.

– Szeretném megnézni a képet! – Éreztem, hogy elárultam magam, enyhíteni akartam a helyzetet: – Amit ő festett, a tanár úr – tettem utána hirtelen. De nem tudtam félrevezetni a szakácsnőt. Kacagva leplezett le:

– Hadd el, ráérsz te még arra. Akkor meg ne képen nézd, hanem a valóságban. Úgy érdekesebb!

Úgy elpirultam, hogy tagadni sem lehetett. Vagy úgy magyarázni valahogy, hogy a tanár úr művészetére vagyok kíváncsi.

Lehet, ezt mondta el a szakácsnő, s lehet az is, hogy még ki is színezte egy kicsit, mert formás s magakellető

fehérnépnek látszott. A tanár úr későbbi viselkedéséből azután megérthettem volna, ha olyan érett az eszem, hogy nem is lett volna helyes a művészetére célozgatni. Nem volt ő művész, csak tanár! Egy művész maga mutatta volna meg a képét egy kíváncsi kisdiaáknak.

S hadd maradjak még ennél a tanáromnál, egy kis időbeli előreszaladás erejéig. Tanári mérge nem enyhült irányomban később sem, a következő osztályokban sem. A negyedikben végleg megszabadultam tőle, mert én görögre mentem, ő meg csak a görögpótlósokat tanította tovább rajzolni. De talán éppen ezért váltig gyötört a mértani rajzokkal a negyedikben. A feleleteimbe nem tudott érvényesen belekötni, bár ott is igyekezett megzavarni, félrevezetni, megszegyeníteni. A rajzaimban kereste hát a szerkesztési hibát. Meggyanúsított, hogy a mértani szabályokat csak bemagoltam, de nem értem őket. Azért szerkesztem meg hibásan a feladott mértani idomokat. Lehet, hogy rosszul rajzoltam, de akkor ő is rossz tanár volt, mert csak mondta, mondta, de sohasem tudta beláttatni velem a hibákat. Mégis nem átallotta még fenyegetőzni sem:

– Majd elcsúfítom én a te érettségi bizonyítványodat!

Meg is tette. A negyedikben elégségest adott, s mert tovább nem tanultunk mértant, ez az elégséges végül is bekerült az érettségi bizonyítványomba is mint a végleges eredmény, amelyet az ábrázoló mértanból sikerült elérnem. (Szerencsére ez a jegy nem számított az érettséginel.) Csak azt nem értem ma sem, honnan sejtette ő már negyedikes koromban, hogy az elégséges valóban elcsúfítja majd az egyébként jeles érettségi bizonyítványt. Igaz, hogy a negyedikben már olyan komolyan előretörtem, hogy a jobb diákok között emlegettek.

Ez az előretörés viszont kétségtelen szorgalmam mellett Daróczy tanár úr eredménye is volt, s az alapjait éppen most építgette ki, másodikos koromban, amikor mint szubrégensnek egész nap a szeme előtt voltam. Talán szerette valamiért a falusi fiúkat, akik a legjobban rászorultak a városi nevelésre? Vagy talán csak a jó tanár és a jó nevelő lelkiismeretessége volt az a külön figyelem, amelyet reám fordított? A körmöm, fülem, nyakam, orrom, lábam – minden érdekelte, s ha otromba voltam, vagy illetlenked-

tem valamelyikkel, nyomban figyelmeztetett, de mindig olyan finoman, hogy csak befelé kellett pirulnom, a többiek nem kacagtak rajtam. Egyszer például, amikor megfeledkezve magamról, ujjasom ujját hirtelen végighúztam nedvező orrom előtt, egy kicsit várt, aztán érdeklődve megkérdezte:

– Nálatok felé milyen zsebkendőt használnak?

Készségesen megmutattam. Tiszta volt még, meg is tapogathatta.

– Hiszen ez elég puha! Miért félsz használni? – Aztán elmesélte, hogy Mária Terézia császárnő zsinórt varratott a katonák mundérjainak ujjára.

– Tudjátok, miért? Hogy a katonák ne töröljék orrukat a kabátjuk ujjába. Feldörzsölte volna a paszománt az orrukat. Hát ilyen is csak egy asszonynak juthat az eszébe!

Csak én értettem, hogy nekem szól ez a példálózás.

A csizmámon, bakancsomon természetesen patkó is volt, hogy tovább tartson a sarok. Tudta ezt ő jól, s nem is kifogásolta. A patkós lábbelik azonban nagyon kopogtak a szeminárium és a gimnázium cementes folyosóin. Ha nem vigyáztunk, még foghúzó csikorgással is borzolták a gyengébb idegeket egy-egy hirtelen fordulásnál. Ilyenkor, ha történetesen jelen volt, figyelmeztetett:

– A katonák azért járnak olyan zajosan, hogy ezzel is félelmet keltsenek. Polgárember csizmában, patkós sarkokkal is úgy lép, hogy lehetőleg ne zavarjon másokat. Ne lépj olyan tele talppal! Szerintem könnyebb és szebb is a járás, ha inkább a lábunk hegyével, mint a sarkával járunk...

Megpróbáltam, s azontúl csak settenkedve jártam a folyosókon, amúgy igazában kiszaladgálni magamat csak az udvaron mertem.

Lehet, hogy a járásom szebbé, s úgy szemre könnyebbé is vált, de mire magam is könnyebbnek éreztem volna, már fel is hagytam a csizma és bakancs viselésével, annyira előbbre haladtam az úrfiságban. De ez csak ötödikes koromban állandósult, s hol volt az még!

Úgy emlékszem, ebben az első szeminarista évemben történt, hogy a tavasz szokatlanul korán ránk köszöntött. Március közepén már kiskabátban jártunk, a délutáni kö-

telező sétákra pedig már nem a város utcáira vezettek, hanem ki a Somostetőre vagy még inkább a téglagyár fölötti teraszra, az erdő alá, s ott végig a Forrásig. Március második felére fehérbe borultak a kökényfák, duzzadtak a rügyek a korai kőrtefákon, s erősen bimbóztak a barackfák a szőlőben. Figyelmeztetett is Daróczy tanár úr, hogy a természet legalább három héttel előbbre jár a megszkottnál... Nem lett volna igazi természetrajzos, ha nem ragadta volna meg az alkalmat, hogy ezeket a sétákat is fel ne használja tantárgya megszerettetésére. Alig hagytuk el a Székely Kioszk nevű városszéli vendéglő épületét s értünk az erdő alá, feloszlatta a sort, s megjelölve a találkozás helyét a Forrásnál, a felsősöket saját lelkiismeretükre bízta, az alsósokat meg maga köré gyűjtve elindult velünk cserkészni a bokrok, suvadások, a téglagyár fölötti gödrök között. Még attól sem riadt vissza, hogy ezekben a gödrökben velünk együtt vadásszon a friss tavaszi vizekben vidáman úszkáló békák, csiborok, foltos szalamandrák, tarajos góték után. Nem is volt nekem az első négyben kedvesebb tárgyam a természetrajznál és kedvesebb tanárom Daróczy Lászlónál. Pedig ő nem volt olyan érdekes és pajtáskodó, mint Rimeg, olyan tekintélyes és szigorú, mint Wertán.

Erős, bár nem egészen egyértelmű hatással volt rám ez a tanár. Szerettem okos, tapintatos gondoskodását, de feszengést és tartózkodást váltott ki belőlem finomkodása, kiszámított udvariaskodása. Érezni kezdtem, hogy más emberré akar formálni: falusi fiúból városi embert akar belőlem faragni. Márpedig akkor még minden érzelmi szál a faluhoz kötött, és gyenge volt még az az inkább értelmi elhatározás, hogy úr leszek, s ehhez szükséges felvenni bizonyos városi szokásokat. Az aszfalt nyomta a talpamat, és séta közben szívesen lépegettem le arra a keskeny földsávra, amit virágok számára hagytak a járda mellett. Időnként az anyám vagy az Erzsi hangját hallottam megcsendülni az utcai beszélgetések zajában, s ilyenkor érdeklődve repesett végig a tekintetem az utcai járókelőkön, pedig tudtam, hogy nem lehet köztük sem anyám, sem Erzsi, hiszen jórészt városi ruhákban jártak.

Ez, a ruházkodás kérdése, sokat foglalkoztatott, talán éppen azért, mert megéreztem, hogy Daróczy tanár úr legszívesebben éppen a falusi viseletet tanácsolná le rólam leghamarabb. Pedig én szerettem azt, különösen édesapámon, akin úgy állott a feszes fehér harisnya s lábán a csizma, mint huszáron az egyenruha. Tekintélyt is szerzett az nekem, amikor egyszer bent járt a városban, s várt engem a gimnázium kapuja előtt. Éppen szünetre csomolyodtunk ki az osztályból, amikor rám szólt az egyik tanár:

– Egy derék székely ember vár téged a kapu előtt!

Igaz, ez szép, napsugaras őszi napon volt, s apámon ünneplő viselete. Sokkal kevésbé volt szép a székely viselet Sós osztálytársam édesapján, aki egy zúzmarás téli napon állott meg szekérével a szeminárium előtt, s tartotta a csábeli kantárszárát, amíg a fia leszaladt s átvette a hozott csomagot. Fehér volt a zúzmarától nagy báránybőr sapkája, fehér hosszú szokmánya gallérján a fekete báránybőr, fehér volt lecsüngő, hosszú bajusza s belepte a zúzmara még a füléből s az orralikából kiálló szőrszálakat is.

Borzongatott engem is a hideg, amikor megláttam a múzeum ablakából.

De már nem a hideg borzongatott, hanem valami félszeg restelkedés lepett meg a csizmám miatt, amikor egy másik osztálytársam, Novák Laji „bemutatott” a szeminárium udvarán az édesanyjának. Az az utálatos csizma, helyesebben a patkó a sarkán éppen akkor csikordult meg, amikor megtorpantam előttük. Nováknak az édesapja orvos volt valahol Csíkban, az édesanyja pedig lenge ruhájában, finom topánkájában, kinyitott piros ernyővel a vállán olyan szép volt, hogy nem is igen mertem ránézni! Szorongva gondoltam rá, hogy én aligha hívnám oda Lajit, ha édesanyám megjelenne a szeminárium udvarán magas szárú cipőjében, szöttes szoknyájában, fekete blúzában vagy a hárászkendőjébe burkolózva.

Igaz, Novák édesanyját napsugaras tavasszal láttam. Azzal is vigasztaltam magam, hogy tavasszal, amikor még nem dolgozza úgy le magát anyám a kertben és a mezőn, s olyan finom ruhában, amilyenben a Laji anyja volt, biz-

tosan ő is lenne olyan szép, ha nem még szebb. Hanem a kinyitott piros napernyőt a vállára – azt nem tudtam oda-képzelnéni kacagás nélkül.

Így zavarták meg bennem a jószándék tiszta indulását a városiasodás nehézségei. Sok zavaros gondom és gondolatom volt emiatt később is, mert hol úgy éreztem, hogy nyűg rajtam a falu, amely lehúz csizmájával és szűrposztójával, hol pedig úgy, hogy valami ősbibb, melegebb, biztonságosabb világból akar kiszakítani a város egy olyan világba, amelynek sima járdáit és szójárását én megszokni sohasem tudom majd, s csak ténferegni fogok benne, mint Köpeczi úr a szabóságban. Emiatt aztán tavasszal alig vártam, hogy hazamenjek már a faluba, ősszel pedig nemcsak hogy nem bántam, hanem még örvendeztem is, hogy kezdődik már az iskola.

Most persze a második gimnáziumi év végén a hazavágyás volt soron. El is következett, ha egy kicsit lassan is. Előbb azonban valami olyan történt a szemináriumban, ami ugyancsak meglökött, hogy menjek már, ne maradjak egy percig sem tovább együtt Fried úrékkal, ha ilyenek.

Egy délután Fried úr és egyik nyolcadikos társa elkésett a délutáni szilenciumról. Nekünk nem hiányoztak, el tudtunk mi lenni duktorok nélkül is. Szerencséjükre aznap a szubrégens is, a régens is el volt foglalva a városban valami gyűléssel, s így elmaradt a szokásos ellenőrző látogatás. Lehet azonban, hogy Fried úrék tudtak is erről a gyűlésről...

Hat felé járt, amikor megjátszottan óvatos lépésekkel beóvakodtak az ajtón. Egy perc alatt tisztázták, hogy nem volt ellenőrző látogatás, vagyis nem kell okát adniok késésüknek. Az bizonyára kényelmetlen lett volna a számukra. De előttünk eldicsekedni vele, értésünkre adni, hogy ők milyen nagy legények, mennyire nem törődnek sem régenssel, sem szubrégenssel, azt el nem mulaszthatták, annyira birizgálta őket a szédült öntetszelgés. Elkezdtek tehát kakasok módjára viselkedni: gangosan lépegettek az asztal-sorok között, aztán Fried úr szabályosan kukorékolt, a másikat meg visszafelelt. De nem voltak olyan kedvesek, mint a gangoskodó kakasok. Kedvesek lettek volna még úgy, mint becsípett, jókedvű emberek, akik úgy szórakoztatják

egymást, hogy másokban is derús megértést keltenek. De ilyenek se tudtak lenni, csak közönséges részegek.

Fried úr volt a kezdeményező, ő akarta főként az ér-
tésünkre adni, hogy nem fél senkitől és semmitől, s rá az
iskolai szabályok legfőljebb véletlenségből vonatkoznak
még, mert rövidesen farba rúgja őket, s a maga tetszése
szerint éli világát. A társát csak magával ragadta, mert
azért kettesben mégis más fegyelmet szegni, mint egyedül.
Amúgy is vörös arca most valósággal lángolt, s fejét le-
szegte, hogy a tokája kigyűrődött fényes keménygallérja
fölött.

– Igenis kocsmáztunk! – recsegte ránk. – Ezt vegyé-
tek tudomásul!

Megtettük neki, tudomásul vettük: vihogtunk! Ezt el-
ismerésnek, bámulatunk kifejezésének vette! De szövet-
ségeseivé is akart tenni. Vagy inkább büntársaivá? Hogy
bebiztosítsa magát minden esetleges árulkodással szem-
ben?

– Mondjátok utánam – vezényelte, s kimondott egy
szeméremsértő szót, amit kimondtunk mi már máskor is,
de vezényszóra és kórusban még soha. Ez megnövelte a vi-
hogást, de zavart is keltett. A kórus csak dűnnyögött, nem
ismételt tisztán.

– Vigyázz, te! – kezdett aggódni Fried úr társa –,
még valamelyik besúg bennünket!

– Mit? Hogy besúgnak? Ezek az én alattvalóim? Olyan
nincs. Ezek akár kezecskéket nekem. Igaz, fikák?

– Igaz – hallatszott tétován innen-onnan.

– Nem lelkesednek valami nagyon – kacagott Fried
úr társa. – No, kézcsokra járultok Fried úrhoz, fikák?

– Nem, seggcsókra! – dühödött meg Fried úr. –
Igenis! Én nekitámaszkodok a falnak, s ti sorban jösz-
tök...

De ez már sok volt a tanulóterem felsőseinek is. Töb-
ben is csendesíteni kezdték Fried urat. Egy hetedikes ke-
ményebben is rászólt:

– Hagyd abba, ne marhulj! Mi lesz, ha ránk nyit a
régens vagy a szubrégens?

Fried urat azonban ez még csak jobban megvadította.
Sorakozót vezényelt a fikáknak. Azok, voltak vagy nyolc-
tizen, kínos vigyorgással, zavartan, vonakodva álltak egy-

más mögé. Nem tudom, végbevitte volna-e végül is Fried úr részeg vitézkedését, vagy csak a fikák engedelmességének a mértékét akarta megállapítani és bizonyítani a többiek előtt, mert szerencsére megszólalt a szilencium végét jelző csengő, s a sorakozó fikák vad rohanással menekültek a folyósóra. A vacsoránál aztán kiderült, hogy a régens és a szubrégens még mindig nem érkeztek haza, azaz a szubrégens csak a vacsorát záró rövid imára lépett be az ebédlőbe, s látszott rajta, hogy nagyon sietett. Ezért volt hát olyan fenemód bátor legény Fried úr...

Kiderült ugyanis a későbbiek során, hogy tudott arról a gyűlésről, amelyen az ő atyjával a régens és a szubrégens is részt vett, sőt éppen az atya kérte el a délutáni kötelező sétáról. Mindezt megtudtuk azokból a beszélgetésekből, amelyekre a hetedikesek-nyolcadikosok dugták össze a fejüket néhány nap múlva. Valakitől ugyanis a régens úr mégiscsak tudomást szerzett Fried úr és társa botrányos viselkedéséről, s nagy vizsgálat indult. Volt olyan s talán nem is alaptalan vélekedés, hogy Fried úr eldicsekedett „hőstettével” a kintlakók előtt, híre ment a városban is, s a régens úr így hallott róla valamit. Tény, hogy sorra behívtak bennünket a régens úr szobájába, alaposan kikérdeztek mindenről, s a szubrégens úr jegyzőkönyvet vette a vallomásokat.

Most aztán kiderült az is, hogy miben gyökerezett Fried úr nagy vitézkedési hajlama. Egy kissé elborultan, de makacs meggyőződéssel hajtogatta:

– Azt nem tehetik meg apámmal, hogy kicsapják édes egy fiát a gimnáziumból. S éppen az érettségi előtt!

A nála okosabbak azt fejtegették, hogy a nagy kérdés ez: tanári konzílium elé viszi-e a régens úr a kérdést, vagy a szeminárium belügyének tekinti? Ha konzílium elé viszi, kétes az eredmény, mert a civil tanárok között van néhány kemény legény. Valószínűbb azonban, hogy megtartja a maga hatáskörében, mert Fried úr apja nagy patrónusa az egyháznak s magának a szemináriumnak is. Ebbe végül is belenyugszanak a civil tanárok is, hiszen nekik se kelleme, ha éppen az érettségi előtt történt kicsapások ártanak a gimnázium jó hírének...

Ez utóbbiaknak lett igazuk, de úgy, hogy Fried úr makacs bizakodása is igazolódott. A régens úr valóban nem

tehetette meg az apával, hogy kicsapassa édes egy fiát, a szeminárium belügyének tekintette tehát a dolgot, s azzal büntette meg az „édes egyet”, hogy nyilvánosan bocsánatot kellett kérnie a bentlakók egyetemétől s főként éppen tőlünk, a kicsinyektől. Ez ünnepélyesen meg is történt egy esti ima után, amikor is Fried úr a maga és társa nevében önbírálatot tartott, garázda fegyelemsértőnek nevezte magát, s bocsánatot kért tőlünk, kicsinyektől különösen, akiknek „szűzies lelkületét” olyan csúnyán megsértette és megbotránkoztatta. A „szűzies lelkület” kifejezés háromszor is szerepelt a beszédben. Fried úr nyilván nagyon hatásosnak tartotta; nem reánk, hanem az ez alkalommal kivételesen megjelent régens úrra. A beszéd után ugyanis, alighogy a régens úr és a szubrégens kilépett az ajtón, vidáman rákacsintott a körülötte álló nyolcadikosokra, majd halkán, de úgy, hogy mindnyájan halljuk, így szólt:

– Jól sikerült, ugyebár?

Már újra győztesnek érezte magát.

Fried úr nyilván együttérzést várt a társaitól. Lázadni a tanári tekintély ellen, a szabadságérzést annyiszor fojtogató iskolai fegyelem ellen, az mindig népszerű volt a diákok között. Akkor is legendákat meséltek olyan volt nyolcadikosokról, akik nem hagyták, hogy parancsolgassanak nekik, hanem kiszöktek éjszakánként, s nagyokat mulattak. Persze, ha rajtacsípték, hát ki is csapták őket. De éppen abban volt a vicc, hogy nem hagyták rajtacsípetni magukat! S ha mégis megtörtént, úgy ügyeskedtek, hogy kimásszanak a bajból. Fried úr talán attól félt, hogy kikerül a gimnáziumból, s nem hagy maga után semmi emlékezetet. Most hát hagy!

Úgy láttam, a felsősök nagy részétől meg is kapta a várt együttérzést. A kicsik azonban legfeljebb elképedve csodálkoztak olyan átlátszó s éppen azért vakmerő színészkedésén. A kicsik között voltam én is, de bennem talán több is viharzott. Az elképedésen és csodálkozáson kívül ott volt az utálkozás is. Ez a Fried úr úgy értelmezi a szabadságot, hogy szabadon pimaszkodhassék a nála gyengébbekkel! Kezdem tisztelni az iskolai fegyelmet... Ebbe a tiszteletbe azonban bizonyos szégyenkezés is vegyült. Mi

az, tán a tanárok oldalára pártoltam a diákok oldaláról? Áruló lettem?

Nem tudtam igazságot tenni magamban önmagam fölötte. Ez nagyon megzavart, s menekülésre késztetett. Nem is vártam meg, hogy év végén szekeret küldjenek értem. Osztályvizsgánk után, amelyen Daróczy tanár úr kedve szerint remekeltem természetrajzból, azt mondtam neki, most már mint szubrégensnek, hogy apám megbízott egy remetei szekereset, vigyen magával, aztán az évzáró ünnepeyre, június 29-re bejövünk a holmim után...

Elhitte, s örömmel elengedett. Ott már úgysis csak láb alatt voltunk, gondot okoztunk. Órára már nem jártunk, délelőtt is vigyázni kellett ránk. Meg aztán megtakarítást is jelentett a szemináriumnak, ha nem kosztoztuk ott végig a június hónapot is...

Kaptam is remetei fást hamar. Igaz, meg volt vidámodva egy kicsit, mert jó vásárt csinált. Örömeben megzavarta a lovakat, sokat fenyegetőzött fölöttük a korbácsával, s etette őket a farkasokkal, ha csendesedtek. De Nagyernye körül ő is megcsendesedett. Hátradőlt a tajigájában, s rám bízta a korbácsot. Aludt is egészen az iszlói hágóig. Ott visszavette a korbácsot, de nem volt már kedve hadonászni vele. Észrevették virtuskodása ellanyhulását a lovai is, mert olyan lassú kocogásra fogták az addig felügyeiletem alatt rendszeren tartott iramosabb lépegetést, hogy most már én untam meg az ébrenlétet, s úgy elszunnyadtam, hogy a mikházi átjárónál fel kellett ébresztenie a morddá vált szekeresnek:

– Hé, úrfi! Visszaköltöztek Remetére? – rázott meg.

– Nem, dehogy! – riadtam fel.

– Akkor szálljon le itt, mert innen közelebb esik Mikháza.

Leugrottam a szekérről, megköszöntem a szívességét, s biztosítottam, hogy apám majd eligazítja a többit...

– Nincs mit eligazítani – mondta. – Maga nélkül is hazajöttem volna a csitkokkal... Elbírtak kettőnket is...

Átvágtam a kisvasút akkoriban fölhányt töltésén, át a Nyárád nagypallóján is, aztán egy rövid nyargalás után a kertünk alatt voltam. Egy kis palló itt is volt még, a malomárkon vetettek át egy faragott égerfát, de annak a másik vége már a mi kertünket nyomta.

Úgy adtam elé édesapámnak, hogy a szubrégens úr kívánsága volt nem jelzett hazajövetelem. Azt szeretné, ha az ünnepélyes évfizáróra mennénk be a holmink után, de addig még másfél hét van, a vizsga pedig megvolt, mit vesztegessük ott az időnkét tiszta hiába. Édesapám nemcsak egyetértett a szubrégens úrral, hanem még dicsérte is, hogy milyen okos, jól tudja, mennyi dolog van ilyenkor falun...

A célzás világos volt, mégsem esett rosszul, hogy alig érkeztem meg, máris a dolgot emlegeti. Éppen napszállta volt, meg lehetett még fürödni. Lerohantam hát a Nyárádhhoz, s megmártakoztam benne, hogy lemossam magamról az izzadságot és az út porát.

A másfél hét úgy elrepült, hogy észre sem vettem. Pedig néhányszor megizzadtam még, s meg is fürödtem alatta. Az évfizáró ünnepélyre anyám kísért be, apámnak nem volt ideje. A szemináriumi nevelés eredménye annyiban mutatkozott meg rajtam, hogy „szorgalma jeléül” beírással jutalomkönyvet is kaptam. Nagy dolognak érzem, amikor a tornateremben felállított széksorok között kivontam érte a pódium elé. El is határoztam, hogy valamilyen módon nyomatékosan felhívom rá apám figyelmét.

Erre azonban sajnos nem kerülhetett sor. Ugyanis már az évfizáró ünnepség közönségén végigsepert az a szél, amely minket is gyorsan hazasodort, s amelynek a zúgása elnyomta az én külön és szelíd zajverési szándékomat.

Még tartott a jutalmazottak felsorolása és a jutalmak kiosztása, amikor egyszer csak mozgolódás támadt a széksorok között, s úgy adtak tovább valami hírt egymásnak az emberek. Néhányan felálltak, és kisiettek a teremből. Aztán olyan nyugtalanság támadt, hogy az ünnepséget hamar be kellett fejezni.

Édesanyám és én csak akkor tudtuk meg, hogy mi zavarta meg az ünnepségünket, amikor kitódultunk a teremből. Hátul álltunk, a tömegben, a széksorok között elindult sugdolózás nem jutott el odáig. De amint megtudtuk, mi is siettünk haza, tele izgalommal, hogy minél hamarabb elújságolhassuk. Mi így újságoltuk el otthon:

– Azok a kutya szerbek Szarajevóban megölték a trónörökösöt és a feleségét!

Ma is úgy érzem, hogy ez a megfogalmazás hűségesen kifejezte a mi környékünk többségének az érzelmeit. Szerbia „kutya” lett már akkor, amikor a császár „a mi segítségünkkel” megszerezte magának Boszniát és Hercegovinát. A trónörökös viszont senki sem érezte a „miénknek”. Lehet, nem érezték annak elődjét, Rudolfot sem, amíg élt, de amikor meghalt, s méghozzá olyan szívajdítóan romantikus szerelmi hősként, már úgy vélték, hogy voltaképpen kemény szívű apjának, a gőgös császárnak az áldozata. Így őt már elfogadták volna trónörökösnek is. De Ferenc Ferdinánd nem kellett senkinek.

Azt azonban már mégsem lehetett eltűrni, hogy bármi-féle náció pimaszkodjék velünk! Nem kellett hát sok hivatalos uszítás a „haza becsületén esett folt” hangoztatásával ahhoz, hogy forrni kezdjen az a gonosz virtuskodás, amely jobban hozzátartozott a székelyhez, mint a farkashoz a szőre. A farkas ugyanis legalább évenként vedlett, de a székely sohasem akarta letvetni ezt a szokását. Egész falvak legénysége folytatott meg-megújuló harcot más falvak legénységével. Mikházán a Szent István-napi búcsúk csak akkor voltak igaziak, ha nem múltak el a hagyományos véres verekedés nélkül. Begyűlt ide erre a napra nemcsak a katolikus Jobbágyfalva, Éhed, Hodos, Deményháza, Köszvényes, Remete legénysége, hanem eljött táncolni a református Kendő és Márkod fiatalsága is. A táncban aztán kialakultak a pártok, s megkezdődött a „hazai hadviselés”.

Egyik kisgyermekkorai emlékem például az, hogy az asszonyok riadtan szedtek össze bennünket az udvarról, és becipeltek a házba, mert a két pártra szakadt búcsúsok (persze, a legények javarészt) kőzappal tapogatták egymás hadállásait, s közeledtek már felénk. Rövidesen aztán valóban úgy pufogott, zengett, csörömpölt a ház oldala és fent a cserepes tető, mintha jégzápor verte volna.

A mikházi búcsú napjára odagyűjtötték a környék minden csendőrőrsét, mégsem sikerült elejét venni az összetűzéseknek, sőt nemegyszer megtörtént, hogy a legények összefogtak a csendőrök ellen, s kikergették őket a faluból. A csendőrök ugyanis csak végső szükség esetén használhatták a fegyverüket, nem állhatták hát sokáig a min-

den oldalról feljűk zuhogó kőzáport, amelyre űk nem felelhetek golyóval. A csendőrökön vett közös győzelem után aztán egymás közt intézték el a vitát, amely rendszert néhány súlyos sebesüléssel, nemritkán „halálos szerencsétlenséggel” zárult. Mert a haláleset, az már szerencsétlenség volt, nagy bajt hozott arra is, aki okozta, hiszen nem akart ő gyilkolni, csak verekedni. Az áldozatot pedig nagy parádéval temették el. Síró leányok kórusa kísért a koporsót, és felszalagozott, virággal befont kantárral díszített lovakon vezették a gyászmenetet a legények.

A sebesülések természete rendszerint vallott a tettesekről is. A remeteiek többnyire ütöttek, szerszámmal, késalj-fával, rúddal; a köszvényesiek és mikháziaiak bicsokkal hadakoztak, szűrt vagy vágott sebeket okoztak. A kendőiek és márkodiak inkább a behajló hegyű kacrot szerették. A kacor hegyét bele lehetett akasztani az ellenfél bőrébe, s hasítani lehetett vele hosszú és bőven vérző sebeket.

Lehet, régebben nemcsak elnézték az ilyen véres vetélkedést, hanem még buzdították is az ifjúságot, hadd szokják bele a katonás erényekbe. S a közfelfogás, amelyből ez a pogány szórakozás kinyílt, mint valami mérgező virág, bizony buzdító volt még az én gyermekkoromban is. Nem számított legénynek az, aki nem vett részt egy-két jó verekedésben.

Nem volt tehát nehéz feladat ezt a virtuskodást a „haza becsületére” hivatkozva odáig szítani, hogy hazafias tetteknek érezzük a vitézkedő nekibuzdulást. Tetszett nekem is, a kamaszodó kölyöknek ez a felbolydulás. Igyekeztem ott lenni mindenütt, ahol a háborús esélyeket vitatták, s együtt lelkesedtem a fogadkozókka: hamar elintézzük mi ezt a kérdést! Talán még hamarabb, mint ahogy elkaparintottuk az orruk elöl Boszniát. Hiába fenyegetőznek az oroszokkal...

Csak Laci magatartása zavart egy kicsit. Ő ugyanis nem lelkesedett, hanem még gúnyosan mosolygott is a lelkesedőkön:

- Majd megbánják még...
- De hát miért? – háborgott bennem a hazafi.
- Laci érdeklődve nézegetett.
- Azért, öcskös – mondta lassan tagolva –, mert

ezek a hősködők, ha nem is pontosan olyanok, de igen sokban hasonlítanak ama Fried úrra, akiről meséltél. Az álszenteskedésben és a hetvenkedő hatalmaskodásban bizonyosan...

Ez volt az első eset, amikor magamban nem adtam igazat Lacinak...

Folyt is az izgatás olyan eredményesen, hogy csak a biztatásra, rendeletekre, utasításokra emlékszem, amelyeket minduntalan szét kellett hordoznunk apám öt falujában. Pedig dolgoztunk is bizonyosan, nemcsak politizáltunk. Addig is, amíg az általános mozgósítási parancs kikézésével minden megváltozott, mert utána már csak a munkára emlékszem, a politizálásra alig...

Erről az időszakról beszélgettem most, az őszi látogatásom során, sógorommal, Ágnes férjével, Szélyes Imrével. Egy évvel fiatalabb, mint én, emlékeink megközelítőleg azonosak, akkori érzelmeink is közel állhattak egymáshoz.

– Milyen vakok voltunk! – sóhajtom, végigsimítva a homlokomon.

Imre látja, hogy gyenge vagyok még, s nem arra való, hogy az emlékek terhét is hordozzam. Vigasztalásnak szánja hát, hogy megnyugtasson:

– Gyermekek voltunk!

– Azok. De hát miért éppen az én gyermekkezemmel kellett dolgoznia a büntető történelemnek? – révedezem magam elé.

Imre megütközve, kérdően néz rám. Látom, hogy nem érti, amit mondtam. Én sem értem, különösen azt a belső szorongást, amely ilyen fellengőset mondhat velem...

– Én vittem ki Köszvényesre az általános mozgósítási parancsot – magyarázom neki.

Imre megélnékül.

– Én meg Márkodba! Engem kapott hirtelen kéznél szegény boldogult apósom. Köszvényesen hogy fogadták?

Elmosolyodom, mert eszembe jut a köszvényesi bíró mérges-piros arca: „Hát én hogy az apám istenibe gyűjtsem össze ilyen dologidőben a népet? Még hogy a mai napon!”

Látható volt, hogy nem az általános mozgósítás ténye hozta izgalomba, hanem az, hogy olyan utasítást kapott, amit nem tud végrehajtani.

– Mérges volt a bíró, hogy olyan gyorsan kellett intézkednie – mondom, s még mindig mosolygok, mert előttem van a bíró arca, s szinte a hangját is hallom.

– No, én Márkodban szerencsésebb voltam – válaszolt Imre –, mert éppen egy nagy lakodalmi vígságba cseppentem bele. Ott volt szinte az egész falu. Ott kaptam meg a bírót is.

Imre arcán is mosoly világít, hogy ő ilyen szerencsésen végezte küldetését: együtt kapta szinte az egész falut! Aztán kialszik hirtelen a mosoly, s ráébredő csodálkozás foglalja el a helyét.

– Nem is tudom, hogyan találhattak volna alkalmasabb nótát az alkalomra! Mintha előre megérezték volna...

Most meg én nézek rá csodálkozva: hogy jön ide a lakodalmi nóta kérdése?

– Úgy volt – magyarázza Imre –, hogy a bíró elolvasta a cédulát, amit boldogult apósom írt volt a mozgósítási rendelet mellé. Aztán felállott, mintha köszöntőt akart volna mondani, de nem azt mondott, hanem felolvasta a mozgósítási parancsot azzal, hogy ezt most továbbította hozzájuk a jegyző úr ezzel a legénykével. Éljen hangzott fel két-három helyen, de a többség hallgatott. Aztán valaki rákezdett arra a nótára, s az első két szó után csatlakozott hozzá az egész lakodalmi népség. Ezt énekelték:

Megjött a levél fekete pecsétel...

Egy kicsit hallgat, aztán végigmondja a szöveget, hogy könnyebben megértsem, mire is gondol:

Megjött az orosz százezer legénnyel,
Százezer legény van a harc mezején,
Sírhatsz, angyalom, nem leszel az enyém...

– Hogy is tudták olyan hirtelen ilyen jól eltalálni a legalkalmasabb nótát? – tűnődik...

TÁGUL A LÁTHATÁR

Úgy éreztük akkor, pár nap alatt kiürült a falu. Alig volt család, amelyet ne érintett volna az általános mozgósítási parancs. S éppen a fiatal, erős, munkabíró emberek tűntek el, pedig alig a nyár közepén voltunk, tele lett volna mindenkinek mind a két keze munkával. A mezők azonban nem népesülhettek be a szokásos módon. A bevonulók nem is mehettek egyedül, hiszen háborúba mentek. Fiatal asszonyok sírtak s időztek napokat Marosvásárhelyen, amíg a férfiakat beöltöztették, beosztották, katonai fegyelem alá vetették. Anyák kísérték be még legény fiaikat, de ezeket kísérték még leányok is, a már nyílt vagy még titkos jegyesek.

Volt olyan is néhány, aki alig akkor szabadult, még jól meg sem melegedett otthon, s már vissza is hívták. Ezek közé tartozott a szemközti szomszéd, Sikó János keresztapám nagyobbik fia, Ferenc is. Akkor szerelt volt le, s éppen csak ízlelgette még a házasulandó legények szép, izgalmas életét. Szűrszabóságot tanult, azzal kezdte hát, hogy varrt magának egy olyan szép díszruhát, amelyben álmai színvonalán valósította meg vidékünk ruházkodási ízlését és szokásait. A ruha maga csak két darabból állott, a zsinóros fehér harisnyából és egy szűrposztó kabátból, de a harisnya és kabát is olyan egyszerű és mégis olyan gazdag volt a díszítésében, hogy mesebeli királyfinak érezhette magát az, aki magára öltötte. Kemény szárú csizma járt hozzá, de nem kerek, hanem magyaros metszésű szárral, amilyent általában viseltek vasárnaponként a mikházi legények. Ebben a ruhában akart Sikó Ferenc „vidékbe járni”, menyasszonyt választani. Nem sokszor vehette magára. Én csak egy vasárnap láttam rajta. János öccse, az én játszótársam szerint úgy vonult be, hogy lelkére kötötte: vigyázzon jól a ruhára, nehogy baja történjék mire visszatér...

Nem tért vissza. Az elsők között volt, aki hősi halált halt az orosz fronton. Öccse őrizgette a ruhát. Kicsi volt még akkor bele. De mikor odáig serdült, hogy felvehette volna, akkor is babonás tisztelettel nézett rá. Onnan emlékszem erre olyan jól, mert hetedik gimnazista koromban engem öltöztetett bele először, hogy elkísérjem benne Remetére. Tán azt akarta, hogy először valaki más vegye magára, hogy aztán ő is viselhesse. De az a ruha olyan jól állott rajtam, hogy nem állhattunk ellen, le kellett fényképeztetnünk magunkat. János a ruhára volt büszke; hogy azt a bátyja csinálta. Én arra, hogy az a pompás ruha éppen énrajtam áll olyan jól!

A mi családukat is komolyan érintette a mozgósítási parancs: Lacinak azonnal be kellett vonulnia, Pistát pedig idő előtt besorozták. Szegény éppen fészekrakásban volt, akkor nevezték ki kántortanítónak Székelykálba. Csináltott egy asztalt, négy széket, egy ágyat és egy keskeny és kurta, viaszos vászonnal bevont támlás díványocskát – a tekintély kedvéért. Ezzel rendezett be egy szobácskát a falujában. De éppen csak megkezdte a szolgálatát, máris be kellett vonulnia. A bevonulás előtti napokban sokat hegedült. Messze nézett, és elmélázva húzogatta a vonót a hegedűjén. Mintha búcsúzott volna kedves hegedűjétől. . .

Harmadik bátyám, Dénes, még csak tizennyolc éves volt, s harmadik évét végezte a tanítóképezdében. Ő nem félt a sorozástól, számított rá; szinte várta, annyira unta a diákéletet. Különben is mintha teljes ellentéte lett volna a szelíd, ábrándozó természetű Pistának. Szerette a katonás pattogást, de úgy, hogy ne neki pattogjanak, hanem ő másoknak. Sokat „rekcumozott” bennünket, kisebb testvéreit is. De aztán mérgesen meg is védett, ha családon kívül állók avatkoztak bele dolgainkba, s „nevelni” próbáltak a saját szájuk íze szerint. Méregzsák lett, ha megboszszantották. S olyan szíve volt, hogy mindenét odaadta, ha szépen kérték. Igaz, mindig úgy adott, hogy a másik érezze az ő adakozó jóságát s a maga rászorultságát.

Jól számított, a képesítő vizsgát már mint katona tette le, s tetszett is neki a helyzet. Az, hogy vizsgáztató tanárai nemcsak tisztelték az egyenruhát, hanem hőkölte is tőle...

Nem tudom, az első háborús évben rendszeresen kezdődött-e az iskoláztatás vagy pedig megkésve. Sokat nem késhetett, mert a nagy kaszárnya ott volt a gimnázium közelében, s még láttunk bevonuló katonákat, akik ott éjszákáztak kísérelőkkel együtt a kaszárnya előtt, a Bethlen Gábor utca parkjaiban. Már jelentkeztek, eltávoznik tehát nem volt szabad, de beöltöztetni még nem tudták őket. Ott tanyáztak tehát a virágos parkokban. Persze mind letiporták a virágokat, csupaszra döngölt dombokként disztelenkedtek a virágágyások. Ezek a csupaszra tiport virágágyások maradtak meg az emlékemben olyan élesen, hogy ma is ezek tűnnek elém, ha a háború kitörésére gondolok. Pusztulásuk szimbolikus jelentése persze nem akkor révült fel bennem, hanem jóval később. A bevonult falusiak első háborús tette e virágok eltírása volt. Vajon hányan jutottak később közülük is e legázolt virágok sorsára?

Akkor még nem jutottak eszembe ilyen gondolatok; akkor még tartott a lázas bizakodás, hogy „a magyar vitézség, oldalán a német erővel, hamarosan megtorolja az orgyilkosságot, s rendbe jön minden”. Mintha hosszú „latinórát” tartottak volna, s nemcsak a diákoknak, hanem mindenkinek, egy ideig plakátok és szónokok egyaránt a „viribus unitis”-t harsogták, magyarázták. Kellett is ez a vitézkedő lendülethez, mert az osztrák nem volt kedves a magyar fülnek. De Németországot, a „nagy szövetségest” tisztelte, erejét elismerte.

Bizonyos, hogy a középiskolás ifjúságnak nem volt a háború kérdésében önálló véleménye. Nem volt eleinte az egyetemi ifjúságnak sem, vagy csak igen kevesen akadtak, akik – mint Laci bátyám is – fanyalogueva szemlélték ezt a felülről ösztönzött háborús lelkesedést. A közvéleménynek eleinte olyan erős sodrása volt, hogy aligha lehetett volna eredményesen szembefordulni vele.

Persze elkövetkezett a kijózanodás ideje is. Sajnos ez a tapasztalás lassú szekerével jött, a menetszázadokat pedig a sokkal gyorsabb vonatokkal vitték a frontokra. A falvak hangulatának alakulását most azokkal a dalokkal próbálom mérni, amelyekre visszaemlékezem azokból az időkből, jeléül annak, hogy ezeket hallottam, vagy tán énekeltem is, vagyis ezek fejezték ki igazi érzelmeinket.

Az első télen és tavasszal még tartott a „kutya szerb” acsarkodás és a „megbüntetjük őket” hangulata. Az akkor termett és énekelt háborús nóta még legénykedően hetyke volt:

Egy szőke szerb kislány
Felmászott a fára,
De megjárta, belement egy szálla
A lába szárába.
Piszkáld ki, piszkáld ki,
Jó huszár belőle,
Nem piszkálom, egye meg a fene,
Hadd maradjon benne.

A következő nyáron azonban már visszataláltunk ahhoz a hangulathoz, amelyre a márkodi lakodalmon olyan találóan ráhibáztak:

Hadd el, kislány, fogsz te értem sírni,
Fogsz te nekem tábori lapot írni;
Tintaceruzával lesz a címem írva,
Bánataid lesznek belesírva.

Sok legény elment már, s akik még otthon voltak, várhatták a sorozást vagy a pótsorozást. Csak a sánták, vakok, nyomorékok bizakodhattak, hogy nem viszik el őket, a többi tudta, hogy előbb-utóbb sor kerül rá is. S azok közül, akik bent maradtak, mert „standbéliék” voltak, vagy azért kerültek az elsők között a frontokra, mert alig szereltek le, máris visszahívták őket – nemcsak Sikó Ferenc ment el úgy, hogy már nem is várhattuk vissza többé.

Elindult háborús tapasztalatszerzésre az én szekerem is. A tanítás megkezdődött a gimnáziumban, s az első hetek nem is voltak olyan kellemetlenek. A tanárok mintha elnézőbbek, szórakozottabbak lettek volna, s ez jó volt, bár én elhatároztam, hogy még feljebb lépek egyet a szorgalom lépcsőjén. Legalább a szilárd jó rendűekhez akarok tartozni, ha már a jelesek közé bejutni nem tudok. Megnövelte reménységemet az is, hogy már nem Jánossy tanár úr tanította a latint, hanem a paptanár Szabó György,

akit papi mivolta is kötelezett a szelídségre. Jánossy tanár úr ugyanis bevonult. Láttuk is katonaruhában: főhadnagyként látogatott be a gimnáziumba néhányszor, amíg még Vásárhelyen tartózkodott. Idősebbecske volt már és tanár is, a kiképzőkhöz osztották be...

Messze volt még karácsony, amikor egy reggel az a meglepetés ért, hogy a csészekben reggelire nem tejet kaptunk, hanem köménymaglevest. Én szerettem, de sokan nem állhatták, s azoknak be kellett érniök a zsemlékkal. De ha mind a kettőt elfogyasztották, nem maradt tízóraira, pedig milyen jó volt a zsemle „májgombóccal”, amit egy öreg nénikétől lehetett vásárolni szünetekben a gimnázium kapujában. A „májgombóc” persze csokoládéból volt. Egy nagy vizeszsemle két májgombóccal igazán tartalmaz tízórainak számított.

A róráték idejére azonban újabb meglepetést hozott egy újabb reggel. A tej után átváltozott a kedvelt két nagy vizeszsemle is. Egy negyed cipót kaptunk a helyébe azzal, hogy osszuk kétfelé, s az egyik felét tegyük el tízóraira. Megfogadtuk a tanácsot, a májgombóc-zsemlés tízórainknak azonban végleg befellegzett. A kaszás ugyanis azelőtt se volt finom, fehér, puha cipó, hanem amolyan tömött belü félbarna kenyér. Egészséges volt, rendben tartotta a gyomrot, de nem étette magát csak akkor, ha valóban éhesek voltunk. Erősen morzsálódó bele pedig sehogyan se pászolt a májgombóchoz. Most aztán különösen nem, mert ha azelőtt se kaptunk friss sütetű kaszást, hanem másnapost, hogy jól kihűljön és tippanjon egy kissé a bele, most aztán legalább kétnapos volt, amikor hozzánk engedték. Megint csak azért, hogy kevesebb is elég legyen belőle.

A régens úr kevesebbet tartózkodott közöttünk, és többet nyargalászott a városban, sőt kilátogatott vidékre is. Tudtuk, miért, anélkül is, hogy sokat magyarázta volna. De magyarázta is, súlyt helyezett rá, hogy megértsük. Egyre nehezebbé vált az ellátásunk. Minden nagyobb tételt a hadsereg vásárolt fel; még tejből is, a kórházak számára. Kicsidenként összeszedni pedig annyit, amennyire nekünk volt szükségünk és annyiért, amennyit mi fizettünk, még az olyan jó gazda és szemfüles bevásárló számára is egyre megoldhatatlanabb feladatnak bizonyult, mint amilyen

a mi régensünk volt. Példálózott is, hogy a „pénzgazdálkodásról” át kell térnie a „természetbeni szolgáltatásokra”. Ezen azt értette, hogy a szemináriumi eltartási díjakat – részlegesen legalább – nem pénzben, hanem búzában, lisztben, cukorban, sajtban, vajban, tojásban lesz majd kénytelen kérni...

A példálózásból már a karácsonyi vakáció után valóság lett. Ellátásunk javult is valamennyire, az ő gondja és dolga azonban szaporodott. Kidolgozta az új fizetési rendszert, de ezt átlag félévenként módosítani kellett a közben jelentkezett újabb ellátási nehézségeknek megfelelően. Számításai elvégzéséhez, talán főként azért, hogy a diákság is tudomást szerezzen folytonosan szaporodó nehézségeiről, segítséget kért a nagyobb diákok közül. Ezek azután közöttünk is népszerűsítették a beszolgáltatás szót, amelyet később annyi utálattal ejtettek ki a falusi gazdák. Köztünk eleinte népszerű volt. A falusi fiúk szülei akkora mennyiségeket, amekkorákat egy-egy fiúért kellett adniok, talán valóban könnyebben „be tudták szolgáltatni”, mint ha pénzzel kellett volna fizetniök, amiből mindig olyan kevés volt nekik. A városi fiúk szülei is be tudtak szerezni a piacról annyit, amennyi rájuk esett a számítások szerint. A régens úr ugyanis arra is ügyelt, hogy a gazdák fiai után kapja be például a szükséges gabonamennyiséget, sajtot, a városi fiúk után pedig a szükséges cukrot.

A tejről azonban végképpen le kellett mondanunk, mert azt ilyen módon összeszedni lehetetlen volt. S a régens úr „találmánya” is csak egy ideig vált be. Addig, ameddig a közigazgatási hatóságok rá nem kaptak... Az első háborús év végén már néha megcsikordult fogaink között a kaszás, jeléül annak, hogy a beszolgáltatott gabonába a cséplőgép alól felsepert ocsúból is keveredett valamennyi. A továbbiakban pedig, amikor bizottságok megcsendőrök kutattak az eldugott gabonák után, a termelő gazdák a régens úrral is a végletekig alkudoztak, hogy minél kevesebb „beszolgáltatást írjon rájuk”.

Édesapám, mint maga is hivatalbeli és a régens úr ügyességeinek nagy tisztelője, minden módon igyekezett a szeminárium segítségére lenni, de gabonából ő sem váltalt többet, mint amennyi szigorúan reánk esett. Ennek az

volt az oka, hogy a búzatermésünk csak igen ritkán tartott ki az újig. Szinte évenként kellett cséphadaróval előleget kérnünk az új terméstől anélkül, hogy a teljes kiszáradását bevárhattuk volna. Nem bírtuk kivárni a rendes cséplés idejét. Pedig most már „tüzesgépek” járták a falvakat, gyorsan és tisztán csépeltek, a cséphadaróval tehát csak vesztegettük a drága gabonát. Sem a szemet nem tudtuk tökéletesen kiverni a kérékből, sem a szórás nem sikerülhetett rendszeren a még nem teljesen kiszáradt polyva miatt.

Pistát a 22-es honvéd gyalogezredhez sorozták be. Valamivel hamarabb bevonult a kaszárnyába, mint én a szemináriumba. De nem sokáig volt kaszárnyában. Mint karaszományos „önkéntes úrnak”, aki a kiképzés után tiszti iskolába kerül, joga volt lakást bérelnie a városban. Gondolom, ez a nekik engedélyezett kedvezmény kedves volt a túlszűfolt kaszárnyák parancsnokainak is. Pista három sorstársával bérelt egy kis szobát a kollégium közelében. Néhányszor én is kilátogattam hozzá sétaidőben a szubrégens úr engedélyével. A három „hadfi” rendszerint fáradtan hevert az ágyakon, hiszen olyankor mentem látogatni, amikor otthon voltak, vagyis pihentek a kiképző gyakorlatozás után.

Nem tudom, mennyi időt fordítottak a kiképzésre és mennyit a tisztképző iskolára, de úgy emlékszem, hogy az iskolai év vége felé volt, amikor egy látogatásomkor nem leheverve kaptam őket, hanem már az utcán hallottam hangos, vidám kacagásukat. Pista megölelt, amikor beléptem s a szemét törölgette a kacagás miatt, amelyet egyik szobatársa elmesélése váltott ki belőle. Mindhármuk gallériján csillag volt és aranyos sáv, jeléül annak, hogy letették a tiszti vizsgát, hadapródjelöltek lettek. Hiszen éppen az tartotta derűtségben őket, hogy mennyi furfanggal puskáztak a tiszti vizsgán, hogyan csapták be tanáraikat.

Bor is volt az asztalon, ünnepelték a vizsga sikerét. Pista kezembe adta a poharát.

– Idd ki, fiú, az egészségemre! S ne tanuld meg, ami-

ket itt hallottál. Nekünk, katonáknak minden csiszlikőség szabad, ami nem illik a rendes emberekhez...

Nekem is az volt az érzésem, hogy az elbeszélte csalafintaságok, amelyek olyan hangos derűtségben tartották a tiszté érett hadfiakat, valóban csak a vizsgáztató tanárok igen nagy figyelmetlensége, szórakozottsága vagy elnézése mellett voltak végrehajthatók.

– A mi tanáraink kitanultabbak! – mondtam mély meggyőződéssel. – Azokat nem olyan könnyű becsapni...

Kacagtak ezen is. Azon, hogy nekem, a kisdiáknak mennyivel nehezebb a vizsga, mint nekik, katonáknak...

Nem emlékszem, hogy ott lettem volna az állomáson, amikor Pistáék menetszázadát útnak indították. Csak arra emlékszem, hogy a sikeres tiszti vizsga után rövidesen beosztották őket a menetszázadokba. Úgy látszik, közben már hazakerültem a nyári vakációra. Faluról pedig nem mentünk be búcsúztatni a harctérre indulókat, mert nem tudtak idejében értesíteni, hogy mikor indítják őket. Ők maguk is csak annyit tudtak, hogy menetszázadban vannak, s bármikor indulhatnak. Megszűntek már az ünnepélyes, katonazenés, virágos búcsúztatások...

Apám nem nagyon firtatta a bizonyítványomat, pedig bejutottam már a jó rendűek közé. Egyetlen elégségesem azonban még mindig maradt. E miatt az elégséges miatt én sem igen igyekeztem beszélgetést kezdeményezni iskolai dolgokról, inkább az otthoni munkákról érdeklődtem. Egyrészt hogy lássa igyekezetemet, másrészt mert őszintén érdekelt, hogy végeztek-e már az első kapálással, vagy abból is maradt még nekem is. Maradt. A krumpliból is, a kukoricából is...

De az állandó napszámos-segítségünk, Szabó Sándorbá mellé kellett fogadni egy kicsiszolgát is, hogy segítség legyen a lovas szekér mellett. Apámnak most már nem volt semmi ideje, mindig az irodán kellett ülnie, dolgoznia. Vagy pedig úton volt, falvait járta, hogy minden rendben legyen, nehogy valami hibát akasszon a nyakába a főszolgabíró vagy az alispán. A szénás szekeret pedig egyedül megrakni nem lehetett, kellett valaki, aki feladogatja a szekérre a szénát. Ezért fogadta meg kicsiszol-

gának apám Amburus Jánost, aki egykorú volt velem, csak egy kicsit erősebb.

Beálltunk tehát a hámba Erzsi nénémmel s két kisebb húgommal, s húztuk a kapálás igáját kitartó szorgalommal. Hasznosítottuk legkisebb húgunkat is, Annát. Ő hordta nekünk a friss vizet, ha megszomjaztunk. Amburus pedig segített Sándorbának, járt a szekérrel, füttyentgetett a lovaknak, s legénykedett a gyepőlőszár végén, amikor kifordultak az üres szekérrel a kapun. Hát ez „férfiasabb” tevékenység volt, mint a derékfárasztó kapálás, amelynél még, ha kissé nedves időjárás volt, térdig és könyökig be is koszolódott az ember a burjánok elleni harcban. Jaj, hogy megirigyeltem a János munkabeosztását! De csak úgy elkérni tőle s a magamét adni cserébe érte mégse lehetett! Fondorkodtam tehát úgy, hogy még érdemet is szerezzek vele az apám szemében.

– Szeretnék megtanulni a lovakkal is bálni – mondtam egy este apám és Sándorbá jelenlétében.

– Azt jól tennéd – felelt apám. – Sohase tudja az ember, mit ér meg... Hátha még hasznát veszed.

– Akkor hát holnap én megyek Sándorbával. S János menjen kapálni...

Úgy látszik, apám hirtelen átlátott rajtam, mert oldalról rám pillantott, s mintha mosolygott volna :

– Hát a kapálást már jól megtanultad? Mert János mind a kettőt jól tudja.

– Éppen azért... Hogy én is megtanuljam a másikat is...

Így aztán másnap csakugyan én mentem a szekérrel hazahordani a szárított herét Szőkeföldjéről. De Jánosnak azután nemegyszer gúnyosan úrfira fordult a szája, ha megszólított, pedig igen közvetlen és kamaszos társalgási modor alakult volt már ki közöttünk. Különösen, ha kettesben maradtunk.

Persze nem maradhattam ki egészen a kapálásból azután sem. A szőlőbe például együtt vonultunk ki valamennyien, hogy egy nap alatt végezzünk vele. Magasra kellett emelni ott a kapát, s jól lesújtani vele, hogy meg is forgassuk a kiszáradt agyagos földet. Nos, itt János és én egymás mellett szorgoskodtunk. Még vitatkoztunk is,

hogy melyikünk tisztítja meg jobban a burjántól a szőlő tövét. Én éppen egy szőlőbokr alá hajoltam, amikor a János kapája – a fejemre „esett”. Azzal mentegetőzött később, hogy olyan gyorsan hajoltam le, nem volt már ideje másfelé irányítani a kapát, éppen csak megtorpan- tam sikerült a lendületét. Igaz is lehetett ez, mert a kapa csak a fejbőrt szakította fel egy darabon. Csonttörés nem volt, de vérzés annál bőségesebb.

A leánkák visítotak, János messzire dobta magától a kapát, és forgott a helyén, lengette a két karját, mintha fel akarna szállani a levegőbe. Csak Sándorbá nem veszi- tette el a fejét. Megnézte a sebet, aztán megfogta a keze- met, és félrehúzott.

– Pisiljen ide a földre hamar – biztatott.

Csináltam riadtan, amit mondott, bár az agyamban ott kergetőzött a gondolat: mit szólna ehhez Laci, ha látná? Tudtam már, mi következik. Sándorbá felmarkolt a pisis földből valamennyit, és a vérző sebre nyomta. El is iga- zította rajta úgy, hogy pontosan földje a meghibázott bőrt. Aztán a barackfa alá küldött az árnyékba.

– Üljön ott csendesen egy darabig. Legalább pihen egy kicsit.

– Igen, de hátha vérmérgezést kapok – aggódtam.

– Attól egyet se féljen. Sokszor kipróbáltam már. Vágott sebre ez a legjobb orvosság!

A vérzés csakugyan hamar elállott a tapadó agyagos föld alatt, s szerencsém is volt: a seb nem fertőződött. Délután már újra kapáltam. Nem lett baj később sem. Másnap anyám nagy nehezen kimosta a haj közül az aludt vért és az agyagos föld nyomait, s örömmel nyugta- tott meg, hogy már „be is forrt”, most már nem lesz sok baj vele, csak „tisztán kell tartani”.

Véres volt ez a nyaram egyébként is. Aratáskor a bal kezem kisujját vágtam el a sarlóval úgy, hogy kétfelé nyílt a hegye. Körmöt, ujjbegyet kettőbe osztott a sarló éle, de olyan szerencsésen a közepén, hogy nem hullott le s veszett el egyik fele sem. Ez hát nem is ijesztett meg olyan nagyon, mint a fejsérülésem. A kezemmel volt már bajom, a sarló sem most sebzett meg először. Mindössze arról volt szó, hogy ilyen erősen még sohasem vágtam

meg magam aratás közben. Viszont mit számít az már ahhoz képest, amikor „elgépelttem” a jobb kezem hüvelykujját? Összenyomtam tehát a kétfelé nyílt ujjbegyet, s miközben bőven folyt a vér, Erzsí néném kötényéből hirtelen szalagot szakítottunk, s azzal szorosán bekötöttük a sebet. Nem is lett baj semmi, hacsak nem számítom bajnak, hogy elcsúnyult a kisujjam. Jól látszik ma is a vágás helye, az ujjon magán is, de különösen a körmön, amely úgy forrt össze, ahogy annak idején összeszorítottam: az egyik fele egy kissé a másik fölé nyomult. S így nő azóta is...

Így telt el ez a nyár, munkában, tehát lassabban is, gyorsabban is, mint máskor szokott.

Gyorsabban azért, mert nem maradt semmi időnk játékra, kirándulásra, eprészésre, amikre más években a vasárnapok egy részét fordítottuk. Úgy éreztük tehát, hogy nem végeztünk el még mindent, ami a nyárral jár; nem maradt időnk rá, s máris itt az ősz.

Lassabban meg azért, mert olyan sokáig tartott egy-egy hét, amelynek a végén valami kívánatos ígérkezett, hogy mi kettőnek éreztük. Pedig az a kívánatos, amely megkettőzte a várakozási időt, rendszerint elmaradt. Nem volt rá idő, mert nem lehetett földön hagyni a szénát, fel kell takarni azt még az esős idő beállta előtt. Sietni kellett az aratással, a hordással, a csépléssel is. S hiába siettünk úgy, mégis mind csak nyúlt ez a dolgos vakáció, nem akart vége szakadni. Nem kezdték már az iskolát se olyan kínos pontossággal, mint azelőtt: szeptember első hetében.

Jó későn, talán szeptember vége felé vonultunk be. Örömmel mentem, mert meguntam már a sok munkát, s nagyon vágytam viszontlátni az osztálytársakat, akikkel összebarátkoztam volt. Fokozta örömeimet az is, hogy már nagynak tekintettek, egyedül engedtek útnak a kisvonaton, amely közben megindult, s naponta kétszer utasokat is szállított. Egyébként ugyanis a tűzifát „gyúrta bé Vásárhelyre”, ahogyan a remetei szekeresek mérgesen mondták, mert kezdte ez megkurtítani a keresetüket. Hamar akadtak ugyanis olyan módosabb gazdák, akik felfedezték a vonatban a vagyonosodás eszközét. Nem lassan kocogó lovakkal, hanem a vonattal s vagonokban küldték a vá-

rosnak a fát. Sokkal olcsóbban szállíthattak így, mint azok, akiknek hordozniok kellett a lótarás költségeit is. Persze, pénz kellett hozzá, hogy össze tudják vásárolni azt a famennyiséget, amelyet már érdemes volt vasúton szállítani, s amelyet természetesen a szekeres gazdák hordtak be az erdőről a remetei állomásra. Még tán örvendeztek is eleinte, hogy nem kell immár Vásárhelyre szekerezniök, otthon a faluban is eladhatják a fájukat. Olcsóbban, persze hogy jóval olcsóbban, hiszen nem kell olyan messze vinniök. Csak később ébredtek rá, hogy félig se tudják kihasználni a lovaikat, de mégis tartaniok kell, mert egyébként a remetei állomásra se tudják behordani a fájukat...

Megkezdődött tehát a régi életforma átalakulása. A vonat gyorsabb is, olcsóbb is volt, megfogyatkozott tehát a szekerezés más vonatkozásban is. A régens úr, akinek ügyességét apám olyan nagyon tisztelte, szintén alkalmazkodni kezdett az új helyzethez. Nem követelte már, hogy töltött szalmazsákkal vonuljunk be a szemináriumba. Ez, ha szekérrel mentünk, nem okozott különösebb gondot a szülőknek. De csak a töltött szalmazsák miatt szekerezni, s lemondani miatta az olcsóbb és kényelmesebb vonatról, valóban bolondság lett volna. A régens úr tehát vásárolt néhány szekér szalmát, s mi a szeminárium udvarán töltöttük meg üresen vitt szalmazsákjainkat.

Így vonulhattam be hát én is vonattal és egyedül a szemináriumba, s foglalhattam el a számomra kijelölt helyet a múzeumban, a hálóban, a folyosón (ahol a szekrények állottak). Úgy érkeztem már s olyan otthonosan mozogtam mindenütt, mintha hazaérkeztem volna. Magam vásároltam meg előírt tankönyveimet is egy ötödikestől a „tankönyv-piacon”, a gimnázium kapujában. Aztán engedelmesen beálltam a sorba mindenütt: a szemináriumi fegyelem terén, a délutáni sétákon, a tanulásban... S mindenhová úgy, hogy utolsó sehol se legyek.

Ilyen szabályosság mellett úgy teltek egymás után a napok, mintha kerekeken gurultak volna. Lassan, de biztosan szilárdítottam meg helyemet az úgynevezett „jó diákok” között, akiknél a tanárok szemében már nemcsak a jegyek minősítettek, hanem az illedelmes viselke-

dés, a szorgalom és a megbízhatóság is a kapott feladatok elvégzése tekintetében. Úgy érkeztünk el a karácsonyi vakáció várásáig, hogy közben nem történt velem semmi nevezetes.

Egy reggel aztán, amikor már a vakáció betű szerinti kiszámolásának a közepén tartottunk, a róráté után intett nekem a régens úr, hogy menjek be hozzá a szobájába.

„No – gondoltam –, mégis elkövettem volna valami hibát, amiről nem is tudok?”

A régens úr sokáig rakosgatott az íróasztalán, aztán felvett onnan egy tábori levelezőlapot.

– Édes fiam – szólalt meg szokatlanul lágy hangon, amelytől elfogott valami szorongó gyanakvás –, levelet kaptam unokaöcsémtől, akit te is ismersz, együtt vonult be Pista bátyáddal.. .

Elhallgatott, a tábori lapot közelebb vitte a szeméhez, aztán köhintett néhányat.

– Nos – rugaszkodott neki elszántan –, unokaöcsém rossz hírt közöl. Pista bátyád elesett a fronton. Hősi halált halt.. .

Aztán, mintha nem akarta volna hagyni, hogy én is szóljak vagy tegyek valamit, vagy mintha minél hamarabb túl akart volna lenni rajta, rideg hangon utasítá-sokat adott:

– Iskolába ne menj! Pakolj össze, s a délutáni vonattal utazz haza. Nesze ez a tábori lap, add át édesapádnak. Ebben van az értesítés...

Kezembe adta a lapot, s gyöngéden kiteszított a szobájából.

Igaza volt a régensnek, hogy parancsolt. Valami gépiességet öntött belém: cselekedtem utasítása szerint. Diáktársaimnak csak annyit mondtam, hogy nem megyek iskolába, hazamegyek, mert bátyám elesett a harctéren, s meg kell mondanom a szüleimnek. Tisztelettel néztek rám, s hallgattak, mert megéreztek, hogy ezzel segítenek a legtöbbet nekem. A vonaton nem volt ismerős, folytattam tehát a hallgatást a sok-sok ember között. Tél volt, hamar sötétedett. Öreg este lett már, mire a kisvonat elvitt Deményházáig, ahol le kellett szállanom, hogy gyalog tegyem meg a még másfél kilométernyi utat hazáig.

Nem siettem, mégis olyan hamar megérkeztem, hogy még álldogáltam egy kicsit a kapu előtt. De kutyánk, az öreg Szegfű, meghallotta, hogy megáll valaki a kapu előtt, s kötelességszerűen ugatva jelezte; idegen jön! Beléptem hát a kapun, s szóltam neki. Megismert, s vinnyogva örvendezni kezdett. De már nyílt is a hátsó ház, a téli konyha ajtaja, s puhán kihullt az udvarra a lámpafény. S vele együtt Erzsi néném hangja:

– Ki az?

Nem feleltem, de megmutattam magam. Csodálkozva ismert meg.

– Ez Sándor. Hát megkezdődött már a vakáció? Ilyen korán?

Intettem, hogy nem, más ügy miatt jöttem haza hamarabb. Jeleztem ezt azzal is, hogy nem is üdvözöltem, hanem elmentem mellette, el anyám mellett is, aki riadt csodálkozással nézett rám, be egyenesen, be a középső házba, ahol apám az ágyon heverészve olvasni szokott vacsora után. Ott feküdt most is, s mert a nyomomban benyomultak az ajtón anyám, néném és húgaim is, úgy tűnhetett előtte, hogy a védelmemre jöttek be ennyien. Miért is jöhettem haza napokkal a vakáció előtt?

– Kicsaptak? – kérdezte szigorúan?

Megráztam a fejem, hogy nem az a baj, s nyújtottam feléje a tábori lapot.

– A régens úr küldi. Pista elesett...

Felült hirtelen, s olvasni kezdte az első sorokat. Aztán szótlánul visszaült az ágyra. Anyám fojtottan zokogni kezdett. Erzsi kivezetett engem a konyhára. Húgaim kissé zavartan, báméskodva jöttek utánunk. Ott suttogva elmondtam Erzsinek, hogy a régens úr unokaöccse, bizonyos Czimbalmos Lajos küldte az értesítést, aki együtt vonult be Pistával, s együtt voltak a harctéren is. Engem a régens úr küldött haza, hogy megmondjam a rossz hírt. Bizonyosan sajnált, azért engedte el ezt a három-négy napot a vakációig...

Aztán nagy sokára kijött utánunk anyánk is. Törölgette a szemét, de a hangja már a rendes volt; aggódó kissé és gondoskodó:

– Sütök egy kicsi friss kolbászt, fiam. Hiszen te nem is vacsoráztál...

Úgy éreztem, az illenék most a helyzethez, ha nem volnék éhes, és visszautasítanám a vacsorát. De a friss kolbász emlegetésére hirtelen érezni kezdtem, hogy bizony nagyon éhes vagyok. Nem tiltakoztam hát, hanem csak annyit mondtam:

– Hagyja el, édesanyám, kibírom még...

Anyám szótlanul kihozta a kolbászt a kamrából, vágott belőle egy jó darabot, s tepsiben a plattenre tette. Rövidesen sercegni is kezdett a kolbász, s ez megengedhetővé tette, hogy halkán megint beszélgetni kezdjünk... Elmondtam anyámnak is, hogy miképpen jutott hozzám az a gyászos hírt tartalmazó tábori lap. Nem, nem volt semmi ürügyünk, hogy kételkedjünk benne. Anyám ismét törölgette egy kicsit a szemét, mialatt én megettem a sült kolbászt, aztán ágyat bontott. Már újra hallgatunk valamennyien... Lefekvés után anyám sóhajtva fújta el a lámpát. Aztán hallottam, hogy a párnába fojtja zokogását...

S elsüllyedtünk valamennyien a téli éjszaka vastag falusi sötétségében.

Erre a vakációra rányomta a bélyegét a gyász hír, amelynek én voltam az akaratlan postása. Sokan látogattak meg bennünket anyák és apák, akik féltették fiaikat. Vagy már nem is volt kit féltetniök, mint például Sikóné keresztanyámnak, mert megkapták a hivatalos értesítést is. Ilyen is volt egypár a faluban. Az ilyen látogatásoknak aztán újra és újra sírás lett a következménye, de ez már csak néhány napig feketítette még a gyászt, utána már halványítani kezdte az emlékek felidézgetésével, a mesélgetéssel, a megváltozhatatlanba való belenyugvással...

Tavasszal bevonult Dénes bátyám is. Őt a 62-es közös gyalogezredhez sorozták be. Nem bánta, kicsit még tán büszke is volt rá, mert előkelőbbnek tartotta a közös ezredeket a honvédeknél. Úgy vélte, hogy a legfelsőbb hadvezetésnek kedvesebbek azok az ezredek, amelyekben német a vezénylési nyelv. Hozzá is fogott mindjárt, hogy tökéletesítse német nyelvtudását.

De rátartibb volt egyébként is Pista bátyámnál. Kar-

paszományos önkéntes volt ő is, tehát tiszt lesz belőle. Igyekezett felkészülni erre, rövidítette hát az idáig vezető utat azzal, hogy előleget vett a tiszti külsőségekből. Kint lakott ő is, nem a kaszárnnyában, de egyedül egy bútorozott szobában, nem harmadmagával. A kapott katonaruhát „agyusztáltatta”, hogy minél feszesebb, csinosabb legyen. Termete inkább alacsony volt, magasította tehát a bakancsa sarkát, hogy ő is magasabbat mutasson. És sokszor meglátogatott a szemináriumban; engedte, hogy körülvegyük, elbeszélgetett a felsősökkel, s kikért a régentől vagy a szubrégentől, hogy „együtt lehessen az öccsével, amíg még itthon van”. Hatásos volt ez a tanárok és a diákok előtt egyaránt, s én boldog voltam, mert nőtt a tekintélyem a fikák és osztálytársaim között.

Ő vitt először cukrászdába is, s az előbbször rendelt két krémet megpótolta még eggyel, amikor látta, hogy nem tudok betelni vele. Igaz, megettem volna még nem egyet, hanem tán tízet is. Ennek a mohóságnak pedig nemcsak az volt a magyarázata, hogy a szemináriumi kosztoltatásban szűken adagolták az édességeket. Inkább az, hogy akkoriban kezdtem megismerkedni a városi édesipar kívánatos termékeivel, mégpedig nem is az ínyemmel, hanem a szememmel. Úgy, hogy izgalomba jöjjön tőle az ínyem.

Nem mondhatom, hogy a mi falusi megszokott étkezésünkben hiányzottak a tésztaféleségek. Különösen lakodalmakra vagy más ünnepi alkalmakra az aprótészták, száraztészták, borkorcsolyák, csörögék sokféleségét készítették az asszonyok, sőt szinte kötelezőnek érezték egyiket tortaféleséget is, amit ott tortának mondtak. A habos, krémes, csokoládés tészták azonban jórészt ismeretlenek voltak falun, s én úgy ismertem meg őket, hogy kívánatosságukat voltaképpen a sárga irigység keltette föl bennem...

Új parancsnokot kapott a város. A nevére nem emlékszem, hiszen róla is csak a fia révén szereztem tudomást, akinek ugyancsak elfelejtettem a nevét, mert nem ő volt fontos, hanem kivételes helyzete. S ez is mindössze tán félévig zavarta meg a szeminaristák életét. Az ezredes úgy vette át a városparancsnokságot, hogy nem

számíthatott megbízatása tartósságára. Nem szerzett tehát komoly lakást Vásárhelyen, hanem szállodában helyezkedett el a feleségével, harmadik gimnazista fiát pedig beadta a szemináriumba.

Jó híre volt az intézetünknek. Rendre, fegyelemre nevelik ott a kamaszokat – így kaphatta a tájékoztatást az ezredes. No, szegény gyerek, nem fog elhízni ott a szemináriumi kosztón! – így az ezredesné. Ez lehetett tán az oka, hogy az ezredes sohasem látogatta a fiát, az ezredesné azonban gyakran s mindig dédelgetve, sokszor könnyes szemmel búcsúzott tőle, amikor otthagyta maga helyett az élelmiszeres csomagot, amelyet egy tisztiszolga hozott utána. A csomag tartalmának nagy része pedig cukrászsüteményekből állott! Krémesek, csokoládés fánkok, habos rollók voltak benne. Persze, ilyenkor kínálgatózott is az ezredes fia, de hát első helyen a duktorok jöttek, utána a felsősök. Nekünk, kisebbeknek csak ritkán s egy-egy falatka juthatott. Már azoknak, akikkel az adakozó éppen barátkozni kívánt!

Én nem tartoztam azok közé, akikkel gyakran kívánt barátkozni. Pedig a csomagok jöttek akkor is, ha a mama valamiért elmaradt. Hozta a tisztiszolga naponta minden délután úgy hat óra felé, s már olyan otthonosan mozgott ő is a szemináriumban, hogy éppen csak kopogott a múzeum ajtaján, s már nyitott is be, vigyorgó képpel mutatva fel a mutatóujjára akasztott küldeményt, amely rendszeren négy tésztát tartalmazott csinos cukrászdai csomagolásban. A belépésre, úgy látszik, nem kapott parancsot. Az ezredes fia ilyenkor az ajtóhoz ment, átvette a csomagot, s intett. A tisztiszolga, miközben végigszalasztotta rajtunk a tekintetét, s emiatt egy kicsit odaragadt a keze a sapkájához, szalutált a gazdája fiának, s aztán elmentében végigdöngötte bakancsával a cementes folyosót. Mikor jött, sohasem dongott a folyosó. Úgy látszik, parancsot kapott, hogy érkezésének mindig meglepetésként kell hatnia...

Ez a mindennapos kívántatás okozhatta, hogy így fogadkoztunk egymás között:

– Fogadjunk, hogy tíz krémet is megeszem, ha egyszer a cukrászdába juthatok...

Talán tudott az ezredes fiáról bátyám is, megértette a helyzetet, azért vitt el időnként a cukrászdába. A fogadásomat azonban sohasem tarthattam meg, mert szégyelltem előtte bevallani, hogy én – az ő költségére – akár tíz krémest is megennék.

Pedig olyan jó barátságba keveredtünk, hogy beavattuk már bizalmas dolgainkba, és segítségét kértük. Így például részt vett a mi év végi összeesküvésünkben. Két kintlakó osztálytársam, Fodor Dónát és Novák Lajos vette fel, hogy ők az ötödikbe már valószínűleg nem jönnek vissza hozzánk, más gimnáziumba mennek, váljunk el tehát egymástól egy vidám búcsúesten, hogy legyen mit később emlegetnünk. Az ötlet tetszett nekünk, a bentlakó negyedikeseknek is, de nem mertük nagyon népszerűsíteni éppen azért, mert bentlakók voltunk, s ötödikesként is ott akartunk lakni. Igen, de hogyan maradjunk mi bentlakók Marosvásárhelyen a búcsúestre, ha kiköltözünk már a szemináriumból?

Ebben volt segítségünkre Dénes bátyám. Vállalta, hogy költözzem hozzá a szemináriumból nyomban a vizsga után, s csak egy-két nap múlva utazzam haza, a búcsúest lebonyolítása után. Simon Pista barátomat pedig lássák vendégül a kintlakók közül azok, akik szervezik a dolgot. Hát a fő szervező Fodor Dónát volt, idősebb is, bátrabb is, mint mi többiek, valóságos legény már. A búcsúestre mégis csak ötünket tudott összehozni, bekapcsolva még Kamenyiczkit is, aki ugyancsak másfelé tájékozódott a következő évre. De kárpótlásul a többiek hiányáért beszervezte Hints Miki harmadosztályost, hogy hegedüljön nekünk. Hints Miki valóban szépen muzsikált, különösen parádés száma volt a „Csak egy kislány van a világon...”

Fodor Dónát a *Méderben* talált jó helyet a búcsúestnek. Médernek vendéglője is volt és szállodája is. Ezért felelt meg éppen a mi igényeinknek. Az étterem ugyanis két szempontból is aggodalmas lett volna. Először az sem volt biztos, hogy kiszolgáltatnák-e ott a mi mulatási szándékunkat, hiszen mi idősebbek, Fodor és én formáztuk még valahogy a felnőttest, de a másik három, aki Fodornál két évvel, nálam eggyel volt fiatalabb, valóban gyerek-

nek látszott még. Másrészt betévedhetett oda akármelyik civil tanárunk is vacsorázni, s akkor fuccs a mi búcsúes-tünknek. Dónát tehát megbeszélte a dolgot az étterem egyik pincérével. Abban állapotok meg, hogy kifogadunk egy szállodai szobát. Ott aztán kiszolgál bennünket a mi pincérünk kedvünk szerint. S ott muzsikálhat Hints Miki is kedvére. És kedvünkre!

Hogy honnan volt nekem pénzem beszállni egy ilyen felnőtt és nyilván költséges búcsúzkodásba? Megkeres-tem én már azt; s éppen ez adta a szükséges bátorsá-got, hogy belemenjek egy ilyen nyilvánvaló kilengésbe. Negyedikes koromban ugyanis már „privát tanítványom” volt. Az elsős Májai Domokosnak „segítettem tanulni” havi néhány koronáért. Az év végén kapott honoráriu-mot áldoztam fel a „barátság oltárán”.

A szállodai szobában megterített asztal azonban ezút-tal semmiképpen sem hasonlított oltárhoz, s a vacsora sem áldozathoz. Az izgalom, hogy a számunkra tiltott helyen tiltott dolgot cselekszünk, olyan mohóságra kény-szerített, hogy a hirtelen felfalt vacsora után Hints Miki alig háromszor muzsikálhatta el viszonylagos csendben a „Csak egy kislány”-t. Felhevülten annyiszor és olyan sű-rűn koccintgattunk az örök barátságra, hogy este tízkor már egymástól jórészt függetlenül fogadkoztunk, szóno-koltunk, gajdoltunk...

Pincérünk először jóindulatúan tanácsolt, aztán szi-gorúan a „lelkünkre beszélt”, s mivel exhortációját sok vitázó megjegyzéssel fogadtuk, kurtára fogta a szót, és egyszerűen „kitakarította tőlünk” a szobát. Hints Mikit Fodor Dónát fogta a hóna alá és vitte haza, én kihasz-nálva azt az egyéves előnyét, amennyivel idősebb volt nálam, a másik karjába kapaszkodva közelítettem meg Dénes bátyám hónapos szobáját, aztán elszánt lerohanás-sal foglaltam el a számomra kijelölt díványt.

Bátyám még nem volt otthon, pirongatás nélkül me-nekülhettem volna hát a kijózanító álomba, ha a gyomrom hagyta volna. De nem hagyta. Úgy felháborodott okta-lanságomon, hogy száműzte magából az egész búcsúva-csorát, s irántam érzett undora miatt nem akart tőlem elfogadni többé semmit. Ez reggel derült ki, amikor bá-

tyám már tisztába jött a helyzettel, s feketekávéval akart gyógyítani.

– Berúgtál, öcskös! No nem baj, legalább megtanulod a mértéket. Hogy mennyit bírsz! Most igyál feketét.

De a gyomrom nem kívánta a feketét, s nem is fogadta el, gorombán visszautasította. De visszautasította a tiszta vizet is, pedig azt kívánta, legalábbis úgy éreztem. Bátyám elment a dolgára, s mi – én és a gyomrom – így vitáztunk egymással egész délelőtt. Én újra és újra kínálgattam hideg vízzel, mert úgy éreztem, hogy egy egész vederrel meginnám, de ő még egy pohárnyit sem túrt meg magában. Nem is mertem felülni aznap délután a kisvasútra, hogy hazavigyen. Szédülten ténfergtem a városban. Végül egy cukrászda kirakatában táblát láttam: „Ma fagylalt!” Nyeltem egyet szárazon, s arra gondoltam, vajon ez nem békítené ki velem a gyomromat?! Megpróbáltam, és sikerült. A kanalanként adagolt fagylalt lassan megnyugtatta, megszűnt belső tiltakozó remegése. Este már vacsorázni is tudtam. De ennek a nagy csömörnek az emlékét sokáig hordtam szégyenkezve magamban. Pedig senki sem hányta a szememre. Bátyám nem árult el, lehet, ő már nem is tartotta olyan nagy eseménynek. Meg aztán hamarosan menetszázadba került ő is, nagyobb események foglalták el, tán el is felejtette. Legalábbis nem emlegette fel előttem később sem soha, pedig lett volna alkalma rá. Nyilván nem ragadt meg úgy az ő emlékezetében, mint az enyémben.

Némi büntudattal hajtottam hátam a mezei munkák terhei alá ezen a nyári vakáción. A falu is úgy zsongott, mint a megzavarás után munkába csendesedő méhkas. Talán őt is büntudat zavarta meg? Lett volna rá oka. Mindjárt a nyár elején eltemette Szilveszter Ferencet, egy szép és kedves fiatal legényt. Az ősi alszeg-felszeg közötti virtuskodó erőpróba áldozata volt. Úgy mondták, egyik pajtása szúrta meg olyan szerencsétlenül, hogy sekerrel kellett beszállítani Marosvásárhelyre. Laci bátyám tette rá az első kötést és kísérte be a kórházba. Véletlenül otthon volt pár napos szabadságon. S értett már jól a sebesültek gondozásához! Megtanulta a harctéren.

A seb be is gyógyult, de belül is történhetett valami nagyobb baj, mert Szilveszter Ferenc ugyan hazakerült a kórházból, de otthon újra ágynak dőlt, s nem is kelt fel többé belőle a maga erejéből. Úgy égett ki fiatal testéből az élet, mint ahogyan a gyertya ég el. Az ő elfogyó gyertyája a nyár elején lobbant utolsót, amikor mindenki a mezőn tartózkodik, még a hozzátartozók sem igen lehetnek állandóan a beteg mellett...

A temetésen aztán be kellett hozni mindazt a gyöngédséget, gondoskodást és szeretetet, amit a körülmények nem engedtek szabadon megnyilatkozni, amíg élt. A temetés síró lakodalommá változott: koszorús lányok egész csoportja haladt a koporsó után, s virággal fonták be, szalagokkal díszítették a kantárt a lovakon, amelyeken fesszes ünneplőbe öltözött legények vezették a temetési menetet. Szilveszter Ferencet a halállal házasították. Azért volt menyasszonya a falu minden szép leánya, és vőfelye minden legénytársa...

A temetés varázsa alatt – hetekig beszélt róla még a falu fiatalsága – Szilveszter Ferenc balladahőssé kezdett átalakulni. A ballada maga azonban nem születhetett meg. Hiszen annyi legény pusztult el a harctereken úgy, hogy sírját se láthatták hozzátartozói. Ez pedig otthon legalább szép temetést kapott. A leányok már szinte úgy beszéltek róla, mintha sikerült volna elrabolni, otthon tartani őt a háború elől. A falu zárt volt még, de már nem annyira, hogy költészetté dédelgethette volna érzéseit, gondolatait, indulatait. A mesélgetés végül bele-szürkült abba a rideg józanságba, amelyben élnie kellett. A falu törölgette homlokáról az izzadságot, s dolgozott. Egyelőre még tehetette...

Egyelőre még tehetette. A háborús frontok messze mo-rajlottak. A győzelmekről szóló hírlapi láрма csak késve és lehalkulva ért a falura. Oda gyéren érkező tábori levelezőlapok hoztak hírt a nagy öldöklésről. Érkeztek már olyan „tintaceruzával írott” lapok is, amelyeket a messzi Nagy-Oroszország nyírfáinak fehér kérgéből metszett ki és formált tábori lappá találékony küldője. Ezek a tábori lapok nem a győzelmekről szóltak, hanem az otthoni dolgokról érdeklődtek: a gyermekekről, ha voltak, az egész-

ségről, amelynek lennie kellett, hogy menjen a munka, a tehénről, hogy elrúgott-e már, vagy ellátja még tejjel a házat. De éppen ezek az apró érdeklődések hatottak megnyugtatóan, és buzdítottak a további erőfeszítésekre.

Aztán egyszerre csak felénk nyújtotta rettenetes tenyerét a háború, és markolászni kezdte a mi torkunkat is.

A lapok híreit és a hatósági rendelkezéseket még meg sem emészthettük, s már rajtunk is volt a menekültek áradata. Felénk Gyergyó lakosságának egy része áramlott a Bucsin-tetőn át; és Udvarhelynek egy része Parajdon, Szovátán keresztül.

Mindkét útvonal nevezetes, sokat emlegetett volt előttünk. Parajdról egyfelől a Nagyvíz mentén Korondra lehetett jutni. Innen hozták a korondi fazekasok a sok cserépedényt, a híres korsókon kívül a félkupás és kupás tejes fazekakat, csupokat és köcsögöket, ételhordó porgolókat. Ez az út egyébként Korondon át a székely anyaszék főhelyére, Székelyudvarhelyre vezetett.

Másfelől a Kisküküllő völgyén fölfelé, a Nagygág mellett, által a Bucsin-tetőn, Gyergyóba juthatott az utas. Akár gyalog is, ha nem sajnálta a sok fáradságot. A mikházi keresztalja évente egyszer nem sajnálta, hanem még örvendett is neki, mert fogadalomként ajánlhatta fel Mária tiszteletére. Ezen az úton ment ugyanis a csíksomlyói pünkösdi búcsúra. De jórészt csak a kereszt és a templomi zászlók voltak mikháziak, a fogadalmasok többsége már az egész környékről gyűlt össze. Menés közben, különösen ha lakott helyen vonult a menet, tartották a rendet, s együtt énekeltek:

Ékes virágszál,
Kit szent Antal szült,
Szép szűz Mária,
Könyörögj értünk.

Hanem fölfelé a Bucsin-hágón nem énekeltek. Nem tartottak rendet sem, csoportokra szakadoztak, sőt párokra is, ha úgy jött ki a lépés. És el is tűnedeztek a párok egymás szeme előtt a bokrosabb helyeken...

Ezekon az utakon áramlottak most a menekülők kőberes szekerekkel, gyalogló férfiakkal és asszonyokkal.

S nem énekeltek. Pedig most igazán szükségük lett volna Mária könyörgő közbenjárására.

Mikháza – mint már említettem – a Nyárádszereda felé nyitott mellékút mellé esik, oda tehát csak azok hajtottak be, akiknek olyan ismerősük, rokonuk lakott, akiknél útközben megpihenhetnének egy-két napot, ha idejük lenne rá. De ez csak egy kis hányad volt, a szekérfolyam fősdra egyenesen áramlott Marosvásárhely s onnan is tovább, az ország belseje felé, amerre parancsolták. Hozzánk nem irányítottak senkit, jeléül annak, hogy hamarosan minket irányíthatnak majd másfelé.

Mégis megtelt a falu hamarosan menekültekkel. A mi házunk különösen. Egymás mellett feküdtek az aszszonyok, gyermekek mind a három szobában úgy, hogy jární sem lehetett éjszaka. A férfiak az istálló padlásán, fészerek alján, a csűrben vertek maguknak éjszakai fészket. Minket főként apám remetei komái szállottak meg azzal, hogy nem mennének tovább, csak akkor, ha muszáj, ha már nekünk is menni kell. Látják ők, hogy mit hozhatnak magukkal az udvarhelyiek, gyergyaiak. Itt mégis a közelben vannak, a férfiak akár őrizhetik is a házakat, amíg idáig jön a front...

De el voltak foglalva az állataikkal is. Elindulni jórészt csak lovas szekérrel lehetett olyan hosszú útra; a szarvasmarhákat csordákba verve kellett volna elhajtani. De vajon érdemes-e? Mit étetnek fel velük és hol? Végül is maguk válnak majd istencsapássá azokon a vidékeken, amelyeken a csordákkal át kell vonulniok. Még jó, hogy a katonaság, persze megszabott hatósági áron, beveszi a szarvasmarhákat. Kell az élelem a hadseregnek. De elvesztegezzék-e drága állataikat olyan olcsón? Hátha valahogyan megtarthatnák őket?

Remete tehát, amely megkapta már a kiürítési parancsot, jórészt Mikházát, Deményházát, Búzaházát, Csíkfalvát és Jobbágyfalvát lepte el. Vitte magával az állatait és az állatok számára télire gyűjtött kóstit is: hátha megragadhatnak ott, nem kell tovább menniök. Ebből aztán az a bonyodalom származott, hogy a felvonuló katonaság járművei és gyalogos oszlopai el is zárták a további menekülés útját. Szükségük volt minden útvonalra, és min-

den útvonalon érhetően ők voltak az elsők. Így történt, hogy mire apám öt községe is megkapta volna az indulási parancsot, már nem is lehetett elindulni. Katonai és civil járművek, állatok összekeveredtek az udvarokon. Persze nem lehetett összetéveszteni a nehéz, vasas katonai trénszekereket a parasztok egész- vagy félvágásos kóberes szekereivel, a katonák izmos lovait, öszvéreit a székelyek törpe és eléggé elcsigázott mokánylovaival. Az elsőség azonban minden istállóban a katonaságé volt. A hadvezetőségnek még így is útjában volt a sok civil, s a szabolcsi 16-osok ezredese csúnyán lekapta s hadbírással fenyegette meg édesapámat, amiért nem menekítette el idejében a gondjaira bízott falvak lakosságát.

A mi felszerelt kóberes szekerünk is ott állt a ház előtt, indulásra készen minden pillanatban. De végül ott rekedtünk mi is. Ez persze titkolt csalódást okozott nekem, mert igen felcsigázta érdeklődésemet a messzi tájakon ígérkező kalandos szekerezés gondolata. Így csak az idegen tájokról érkezett katonák hoztak izgalomba. Bökecsnek mondták a Bekecsot, amelyre trénszekereiket irányították, nem értették meg, amikor azt mondtam, hogy mi férfiak a "pajtahiján" szoktunk aludni, csak a fehérepek alszanak a házban, s még a köménylevesbe is anynyi paprikát tettek, hogy piros leves lett belőle, s csak úgy lángolt a szájpadrólom tőle, amikor megkóstoltatták. Mert nagyon összebarátkoztam velük. Annyira, hogy a kezükre játszottam egy hathetes malacunkat is. Az én közreműködésemre azért volt szükségük, hogy védelmül szolgáljak az ezredes előtt, ha apám panaszt tenne. Mondhatják majd, hogy „a háziak is tudtak róla”. De hát kinek jutott volna eszébe panaszt tenni abban a felfordulásban egy nyavalyás hathetes malac miatt, amikor apámnak két tehenet és három tinócskát kellett olcsón átadnia a hadseregnek, hogy ne legyen gondunk vele! A malacpaprikásból viszont valamennyiünket megkínáltak. Csípősebb volt a köménylevesüknél is...

Aztán híre jött, hogy a Parajd előtti vonalat tartó bosnyák ezred felbomlott, és visszavonult. Az új vonal Remete fölött lesz. És Köszvényes fölött, a Bekecs oldalában, s onnan nyúlik tovább Nyárádselye és Nyárádma-

gyarós felé. Apám utasítására nyomban befogtuk a lovakat a talyigába, s szaladtam fel velük Kőszvényesre, hogy mindenkit menekülésre szólítsak fel a bíró segítségével, nagymámit pedig ültessem a talyigára s hozzam Mikházára; hadd legyünk mind együtt a bajban.

Nagymámi rémült topogásában csak néhány párnát, pokrócot, s vagy két véka búzát tétetett fel a talyigára, egyebet mindent a sorsára hagytunk. Nagyon öreg volt már, nyilván kényes volt a meleg éjszakai pihenőre, azért gondolt elsősorban a párnákra, pokrócokra. Hanem a házat gondosan bezárta, nem elégedett meg, mint azelőtt, az ajtó elé támasztott seprűvel, ami azt jelezte minden jó szándékú embernek, hogy hiába lépne be, a háziak nincsenek otthon.

Visszafelé Mikházára már nehezen haladtunk előre. Megindultak az előre felkészített kőszvényesi szekerek. Nyilván messziről is látszott az országút zsúfoltsága, mert egyszerre csak pukkanás hallatszott, s hol jobbról, hol balról robbant valami s csapott fel füst a nyomában az országút mellett elhúzódó mezőkön. Először kíváncsiság fogott el, hogy megnézzem: mi lehet az? Egyáltalán nem látszott ijesztőnek. Aztán megvillant bennem a gyanú:

– Csak nem lönek ezek?

Bezzeg odalett a kíváncsiságom, s megszorult a kezemben a korbácsnyél. Alig-alig tudtam kivárni, hogy a bejáró útig hömpölyögjünk az áradattal, s én betérhessek Mikháza felé, ahol már szaladhattak is a lovak. De elvonulhatott bántódás nélkül Kőszvényes is, egyetlen lővés sem találta el az országutat.

Aznap éjjel volt még nyüzsgés, zaj a faluban, nehéz szekerek dübörögtek, lovak dobogtak mindenfelé, de reggelre szokatlan csend lett. A katonák elvonultak, s nyomukban el a trén is, sőt a gulyásagyúk is továbbmentek nehéz mezei utakon a Bekecs felé. A faluban alig maradt katona: néhány tiszt s ezek tisztiszolgái. Meg valami tüzérosztag, amelynek megfigyelői ott tanyáztak még nálunk, s onnan váltogatták egymást a szolgálatban.

Tán két napig tartott ez a csend, amely azonban úgy tele volt feszültséggel, mint mikor az ellenfelek sokáig és nagy gonddal céloznak egymásra, hogy annál biztosab-

ban találjanak. Nehéz volt nyugodtan elviselni ezt a gonosz csendet. Volt ott nálunk a menekültek között egy velem egykorú fiú. Parajdról jött édesanyjával, egy sóbányász özvegyével. A bányász valamilyen oldalágon rokonunk volt, ezen a réven csapódtak hozzánk, hogy majd velünk menekülnek tovább, ha muszáj lenne. Nem sokat hozhattak el a holmijukból, mert nem volt szekerük, de a fiú, Jóska, anyja tudta nélkül elhozta magával azt a dinamitot, amit kicsidenként összegyűjtögetett volt ott-hon, hogy halászni próbáljon vele. Tilos volt az ilyen halászat, akár a maszlagolás. Ritkán és csak azok próbálkoztak vele, akik értettek a dinamithoz. De Jóska értett, s ezzel feltétlenül el kellett dicsekednie előttem. A csend, a látszólagos nyugalom is bátorította, izgatta erre. Addig susputált hát a fülemben, hogy megindultunk felfelé a Nyárád mentén. Alkalmas helyet kerestünk, ahol sok hallal gyanús a göbe, s ahol jól el lehet helyezni a dinamit-töltést.

Nem volt éppen bajtársi egyetértés közöttünk. Engem bosszantott az a mellékes szerep, amelyre ő mint szakértő szorított. Ahhoz még hozzászólhattam, hogy mennyi hal lehet az általa kiszemelt helyen, de a dinamit-töltetet éppen csak megvillantotta a szemem előtt, a kezembe semmiért sem adta volna, mert az „nagyon veszedelmes az olyanra, akivel nem ismerős”. Féltette s a zsebében tartotta a gyújtózsínort is, a szerelést pedig egyedül végezte s úgy, hogy lehetőleg minél kevesebbet láthassak belőle.

Mindezek miatt nem együttérzés, hanem kacagó káröröm fogott el, amikor első kísérletei nem sikerültek: a dinamit fojtottan pukkant a vízben, s aztán – semmi. A víz színén nem jelentek meg a fehér hasukat mutogató halak, amelyek már képtelenek a menekülésre, mert a robbanás ereje kipukkantotta az úszóhólyagukat. Ő azzal magyarázta a sikertelenséget, hogy nincs hal a vízben.

– Biztosan kihalászták a katonák...

– Azoknak nem volt idejük halászni – vigasztaltam.

– Van itt hal, csak ki kell fogni!

Így haladtunk egyre följebb, s már a két falu, Mikháza és Köszvényes között voltunk messzi bent az elha-

gyatott határban. Zakotának hívták ezt a határrészt, mert volt itt a Nyárádon egy fűrészmalom, amely rendszerint szorgalmasan kattogott. Most azonban hallgatott az is. Egy darab földünk terült el itt, hosszan nyúlt el a Nyárád mellett, s arról volt nevezetes, hogy évenként új és újabb gátakkal kellett védenünk a tavaszi áradásoktól. Ha a Nyárád beszakította a partot, s úgy kanyarodott tovább, hogy a földből egy darab a másik partjára került, az már nem volt többé a miénk. Ott már más kaszált, szántott. Ha azonban alkalmas helyeken olyan erős gátakat építettünk, hogy sikeresen visszaverték az áradás sodrát, akkor még szaporította is földünket a gátlás mögötti helyeken, amelyeket megtöltött homokkal, iszappal.

Nos, ennek a földünknek a felső sarkán volt vagy három viruló, tömött fűzfabokor, valóságos kis ciheres. Úgy megtelepedett itt ez a három bokor, hogy bár egyenesen nekik tartott a folyó sodra, ők diadallal visszaverték a támadást, s félretérítették a Nyárádot. Az viszont mérgeiben alájuk fűrt, s így egy elég mély padmaly keletkezett.

Körülnéztem, de a közelben nem látszott ember sehol, csak messzebb, az Orotvány felé nyúló erdő lábánál foglalatoskodott valamivel néhány katona.

– No, itt van hal, ne félj! – állítottam meg Jóskát. – Itt a bokrok alatt!

– Hiszen nincs is ott valami nagy göbe. Hol lehetnének?

– Lent a bokrok alatt. Ahová befúrta magát a víz – biztattam.

– Na jó, megpróbáljuk – egyezett bele.

Jó hosszú gyújtózsínórt készített elő, a töltetet pedig egy fűzfaág segítségével óvatosan, de jó mélyen betaszírgálta a gyökerek alá.

Gyufát tartott a gyújtózsínór végéhez, s mikor az sercegni kezdett, elszaladtunk a bokrok közeléből vagy harminc-negyven lépésnyire. S vártunk. Úgy éreztük, sok ideje várunk már és – semmi. Talán elfojtotta a beszívárgó víz a gyújtózsínórt? Jó lenne megnézni, de Jóska fontoskodva visszatartott:

– Te nem ismered a dinamitot!

– Majd bemutatasz neki – akartam mondani, amikor hatalmasan megdöndült alattunk a föld, s a bokor-csoport mintha megemelkedett volna.

– Na, ha ez se... – kezdte el a mondatot Jóska, de rohantunk is már a Nyárád felé. S csakugyan: felfordult halak sodródtak már lefelé a hátán... Igyekeztünk is be utánuk a vízbe, de csak alig néhányat dobhattunk partra. Mintha elkésett visszhang felelt volna vissza nekünk, a hegyből is dördülések hangja szállt le hozzánk. De nem egy-kettő, hanem sorozatokban. Néztünk arra fölfelé, s hát láttuk, hogy az erdő lábánál szaladni kezdenek a katonák. Szerencsére nem felénk, hanem az erdőbe be...

Egymásra néztünk Jóskával, s szorongani kezdtünk: nem mi okoztuk ezt a kavarodást? Valamit akaratlanul elindítottunk bizonyosan. S talán idő előtt?

Láttuk, hogy velünk ott a Nyárádon senki nem törődik, mégis csak a nagyját szedtük ki gyorsan a hálnak, s iszkoltunk haza. A hal persze jól fogott; amikor annyi embernek kellett enni adni, ez is pótolta valamit. Nem is nagyon érdeklődtek, hogy miként fogtuk, csak dicsértek, hogy ügyesek vagyunk.

Hanem attól kezdve két napon át szüntelenül zúgott a Bececs, s a folyamatos zúgásba, a hodosi dombok mögül valahonnan, úgy bele-beledördült valami iszonyatos ágyú, hogy csörömpöltek bele a házak ablakai.

– Ott egy 42-es lehet! – véltük, s hideg borzongás szaladt végig a hátunkon. Jóskával kimentünk a Cserelaposára, a hátunkra feküdtünk, és néztük az eget. Néha mintha a fejünk fölött messze fönt átrepülő lövedéket is láttunk volna. Bizonyosan annak kellett lennie, mert alig szállott el fölöttünk, már hallottuk is messze a hegyből a hatalmas robajlást.

Aztán csend lett megint. Amolyan süket csend, amelyben már feszültség sem vibrált. A front messze visszahúzódott tőlünk. A trénből néhány szekér még visszatért, hogy összeszedje az otthagyt katonai dolgokat. Ezekről megtudtuk, hogy a szabolcsi 16-osok is nagy árat fizettek ezért a csendért. Akadt olyan is a felsorolt elesettek közül, akikkel személyes ismeretséget is kötöttünk néhány napos otlétük alatt.

Jóskával többet magunk között sem emlegettük fel a dinamitos halászatot. Lelkünk mélyén valami zavaros bűntudat kavarghatott, Mintha részünk lett volna a történetekben. Ma sem tudom eldönteni, hogy vajon volt-e valami kapcsolat a mi dinamitunk robbanása és a támadás megindítása között, vagy véletlen volt az egész... Egy azonban bizonyos: az ágyúk hamar elsülnek, ha már töltve vannak!

A front olyan gyorsan lendült tovább, hogy temetetlenül hagyta maga után elesettjeit. Apám kapott utasítást, hogy a közeli községekből toborozzon embereket a halottak felkutatására és elföldelésére. A Bekecs túlsó oldalán Magyaros és Selye kapott hasonló parancsot. Tőlünk Kendőből, Márkodból és Mikházáról mentek ki ásós, csákányos csoportok. Feladatuk végeztével újra betértek hozzánk az emberek, hogy beszámoljanak a parancs teljesítéséről. Kíváncsian kérdeztük őket, de nem nagyon voltak beszédesek. Még a közismert „nagyszájúak” sem voltak olyan vitézkedők, mint máskor. Csak annyit mondtak el, hogy nagy tömegsírokat ástak, abba fektették bele a halottakat, mésszel öntötték le őket, s aztán beföldelték a gödröket. Egy öregebb rendű márkodi ember nagyot nyelt:

– Ha meggondolom, hogy az én fiam is... ott lehetett volna köztük... Mint a dögtéren... az elhullott állatokat...

Legyintett, és elfordította a fejét.

De akadt olyan is, aki vállrándítva védte magát valami ki nem mondott szemrehányással szemben:

– Én biza lehúztam a bakancsát. Neki szegénynek már nincs szüksége rá, nekem meg tiszta rongy már a lábbelim...

– Csak aztán viselhesd is el szerencsésen – szólott rá egy másik, így kérdőjelezvén meg a cselekedet helyességét.

Később híre járt, hogy akadtak többen is, akik levetkeztették a halottakat. Ugyanazzal az érveléssel, mint ez a márkodi ember. Talán azért is pökte be így azt az egy pár lehúzott bakancsot, hogy a többiek nevében is tapogatózzék: vajon nem lesz valami baj belőle? Mert akkor,

egy ideig legalább, dugdosni kell a szerzeményeket. Nem lett vizsgálat, a halottfosztogatók megtarthatták zsákmányukat, s még csak titkolózniok se kellett olyan nagyon.

Egyelőre a hatóságok is csak az élőkkel törődtek. Megkezdődött a hozzánk özönlött közelebbi menekültek visszaáramlása. Remetére már hordták vissza az elmenekített kóstit, terelgették haza az állatokat; már azokat, amelyeket nem adtak át a hadseregnek, megkockáztatva, hogy teljes kórt vallhatnak vele. Jóska is visszatért Parajdra az édesanyjával, s én többé még csak nem is hallottam róluk.

Nagymámit én hoztam el otthonából, én is vittem hát haza. Sopánkodva topogott fel a házba a kis, meghajlott hátú öregasszony. Minél hamarább látni akarta, hogy mi je hiányzik. Hát a zárat bizony letörték, látszott, hogy jártak is, sőt tanyáztak is a házban, de nem hiányzott semmi, csak... csak az ágyakból a párnák és vagy két bágyipokróc.

– Na ugyi? Tudtam én, hogy a párnákat kell félteni – mondta nagymámi szinte diadalmas elégtétellel...

Hiányzott még az alsó konyháról a főzőkályha, a „káláni platten” is. Ott találták meg ezt is a hegy oldalán jól berendezett s tartaléknak szánt lövészárookban a párnákkal együtt. Így csak két pokrócnak vallotta kárát. Már az otthon maradt majorságállományon kívül, mert azt egészen felfalták a katonák, válják egészségükre.

Nem volt nagy káruk a remeteieknek sem az elkótyavetyélt állatokon kívül. Volt is nagy híre és becsülete apámnak, hogy „nem menekítette el a gondjaira bízott falvakat”, hanem kitarzott velük végig. Hiába tiltakozott, hogy ez szerencsés véletlen, s nem az ő érdeme, mert kiürítési rendeletet ugyan kapott, de parancsot az indulásra már nem. Nem volt rá idő.

– Csak szerénykedik – mondták –, hát nem hadbíróssággal fenyegette az ezredes is?

Hanem a véletlenül szerzett népszerűségnek nagy hasznát vette a későbbiekben.

Régen lehullottak már a fák levelei, amikor ezen az ősön kaput nyitottak az iskolák. S nem is minden iskolaépület a diákjai előtt. A miénk, a gimnázium például hosz-

szű hónapokra kórház lett, sebesült katonákat ápoltak benne. Közel volt a front, sok volt a sebesült. Csak az év második felére szabadult fel újra, addig mi is a „szabad-ságáért” sokszor irigyelt kollégiumba jártunk – délutá-nonként.

Csakugyan szabadabbak is lettünk, mert a délutáni óra-látogatás nehezebben volt ellenőrizhető. Egyszerre és sor-ban vonultunk ugyan odáig, de haza már nem jöhettünk egyszerre, sorban és felügyelet alatt, mert nem minden osztály végezte egyszerre a napot; egyiknek öt órája volt. a másoknak négy vagy éppen hat, valami külön órarend miatt. Nyugtalanzkodott is eleget Czibalmos régens úr; fürkészte a gázlánggal homályosan megvilágított utcákat, amint megszorodott dolgai után loholt: vajon nem tén-fereg ott valamelyik a fiai közül? Ez ugyan a szubrégens feladata lett volna, de Daróczy tanár úr megházasodott, lakást bérelt a városban, s átadta a szubrégensi szobát a szemináriumban egy akkor odahelyezett tanárnak. Nem tudom, talán minorita vagy piarista szerzetes volt az új tanár, bizonyos Horváth István, akinek azonban a szer-zetesi neve is hamar közismertté vált a diákok között s a városban is. Rövidesen csak szemtől szembe szólították Horváth tanár úrnak, a háta mögött Cirill páter volt min-denkinek.

Feltűnő, érdekes, színes egyéniség volt ez a Cirill pá-ter. Benne volt már a korban, de egyenesen, kissé hátra-feszített vállal járt, s magas alakját még jobban kiemelte egybeszabott s a derekán is szabadon hagyott fényes fekete reverendája. A vállát hátrafeszítette, de a fejét egy kicsit mindig előrehajtotta, mintha lehúzná igazán jókora darab, de szépen ívelt sasorra, amely alatt – a tanítási órákat kivéve – mindig vastag, kézzel sodort cigaretta füstölgött. Cirill páter szerelmese volt a szüzdohánynak. Szert tett rá mindenáron, még diákjai útján is, ha megtudta, hogy valamelyiknek dohánytermelő a papája. Bizalmasabb diák-jait beavatta a vékony szálú dohányvágás legjobb mód-szereibe is, hogy a segítségére lehessenek. Mesék, sőt – a diákok között – legendák keringtek róla és egy „gyö-nyörű szép” asszonyról, aki miatt át is helyezték hozzánk. De hogy honnan helyezték át, azt senki sem tudta, ő

maga pedig sohasem beszélt a múltjáról. Azt azonban nem nagyon titkolta, hogy szereti a vidám társaságot és a jó bort. Az alsóbb osztályokban latint tanított, nekünk a magyar irodalmat, öttől fölfelé egészen az érettségiig.

Ennyi sok mindent természetesen csak sorra, illetve csak később tudtunk meg róla. Akkor még csak annyit, hogy ő lett a szubrégens, aki a régivel ellentétben nem finomkodik, inkább nyersen beszél, nem is nagyon akar nevelni bennünket, hanem valami megértéssel kevert gúnnyal néz le ránk fátyolos tekintetű fekete szemével, ha rajtakap, hogy órák után nem éppen sietünk a hazamenéssel.

– Nos, amice, hát tekergünk egy kicsit?!

Hát ezt a magas, tekintélyes tanárt, öreg paptársát, a törpe termetű régens úr sem „ellenőrizhette” úgy, mint korábbi szubrégensét, a fiatal és civil legényembert. Így aztán meglazult a mi ellenőrzésünk is, s nem is állt helyre a régi szigorúságában azután sem, hogy visszaköltöztünk a gimnázium épületébe. A háború, a menekülés, az ellátási nehézségek – alkalmazhatatlanná tették a régi nevelési elveket, s a kudarc lehetőségét rejtették magukban a régens úr számára is, ha ragaszkodni próbált hozzájuk. A menekülés amúgy is megkavarta a szeminárium diákseregét. Sokan szóródtak el messze be az ország közepe felé, ott iratkoztak be más iskolákba. Hozzánk viszont Csíkból, Háromszékről, Udvarhely megyéből írtak be gyerekeket. A szülők talán már hazaköltöztek, de az iskolákat még nem szervezték újra, ezt az évet hát, hogy el ne veszítsék, már csak itt járják végig... Persze, vándormadarak, nem is illett volna olyan szűk kalickában tartani őket, mint az otthoniakat. De már azokat se lehetett, különösen a nagyobbakat. Hogyan is lehetett volna, amikor már besorozottak is voltak közöttük?! Olyanok, akik rövidesen bevonulnak; nem egy közülük már meg is csináltatta magának a karpaszományos egyenruhát, sőt fel is vette magára, hogy imponáljon benne a társainak...

S éppen az ilyenek okoztak már csak izgalmat nekünk is. Nem az apró csínyek, szabálytalanságok, amelyek megtorolatlanul maradtak. Ezekhez kezdtünk hozzászokni már. Hanem az érdeklődő feltűnést keltett, hogy Bencze úr, a

nyolcadikos, a gyergyóhollói igazgató-tanító fia milyen csinos katona lesz! S hogy még a régens úr is elnézően mosolygott, amikor előre megcsináltatott feszes egyenruhájában jelent meg közöttünk, s találkozott vele a folyosón. Hogyne mosolygott volna, amikor Bencze úr feltalálta magát, feszes vigyázzba csapta össze a sarkait, és szabályosan jelentkezett:

– Jelentem alássan: Bencze József egyéves önkéntes beöltözött!

Olyan jól sikerült, hogy meg akarta ismételni a jeletet Cirill páterrel is. Hanem Cirill páter rossz hangulatban volt. Elhúzta a száját:

– Nono, amice! Csak aztán meg ne bánja! – s ridegen hátat fordított.

Bencze megvárta, amíg a páter eltávozott, aztán elégtételt vett magának a ridegségért:

– Megint emészti az öreget a honfibú!

Hát az igaz, hogy az öreg érzelmi életéből a szűzdohány és a bor iránti erős vonzódásán kívül csak honfibúját ismertük. És ennek a honfibúnak is volt valami romantikusan avas dohányszaga, mint a reverendájának. Szerinte minden ragyogóbb volt a múltban, akkor igazán virágozott a nemzeti műveltség, költészet, irodalom. Nem is tanította az irodalmat csak Petőfiig, Arany Jánosig, Eötvös Józsefig, Kemény Zsigmondig, Jókainak még elfogadta néhány regényét, de már őt is csak felemlégette. Azok mellett, akik – szerinte – tudtak még írni az utolsó nagy nemzedék után. Ilyenek voltak – Jókai után persze, akit egyébként Gyulai Pál nagyon helyesen az őt megillető helyre állított – Herceg Ferenc, Gárdonyi Géza, Mikszáth Kálmán a regényírók, Ábrányi Emil és Szabolcska Mihály a költők közül. Utánuk már a fonnyadás, a hervadás szagát árasztja irodalmunk, amelynek ősi erejét megtörte az „erkölcstelen modernizmus” és az „átkos internacionalizmus”. Ez utóbbit egyébként, mint „fertőző gócot”, már Petőfiiben felfedezni vélte. Az Egy gondolat bánt engemet című Petőfi-verset éppen emiatt tartotta elválasztandónak a többi gyöngyszemtől. Nehezményezte benne a világszabadság gondolatát. „Olyan ez, kérem – mondotta –, mint amikor valaki egy nagyon emelkedett szellemű, gyönyörű beszédet

mond, s aztán amikor már elbűvölte a hallgatóit, egyszerre csak – bocsánatot kérek a szóért – harákol egy nagyot.”

Vele együtt fintorogtunk az ilyen szónok gusztustalanságán, s nem vettük észre, hogy maradt azért az enyhe undorból valami a versen is, amelyet pedig szerettünk, és szívesen megtapsoltunk az önképzőköri gyűléseken. Különösen ha olyan hetedikes vagy nyolcadikos szavalta, akit már eljegyzett magának a háború. Talán éppen ezt akarta elérni Cirill páter?! Ha igen, el is érte, mert ha sokszor mosolyogtunk is rajta, azért még szerettük, s egyik is voltunk vele a magafajta honfibus hazafiságban. Különösen ha az irodalomban jelentkezett, s Cirill páter visszafojtott könnyektől megremegő hangján szólalt meg.

Jelentkezett azonban az életben is, és pedig olyan dísztelen mindennapiságban, hogy azt még Cirill páter sem tudta költészeté varázsolni. Igaz, hogy ezúttal inkább a szárnyalással akart hatni, s csak akkor remegett meg kissé a hangja, amikor belekeverte a dologba a szlovák szülőktől származott Petőfit is, akinek „igaz magyarságában senki sem kételkedhetett”. Ezúttal nem bizonyult jó pedagógusnak: olyan gyanút ültetett el bennünk, amely nem a céljainak megfelelő gondolatokat termette.

Egy délelőtt, talán a harmadik órát követő szünetben, váratlanul megjelent a gimnázium épületének bejárata fölött a nemzeti zászló. Nem vettük észre mindjárt, aztán csak szorgosan találgattuk, hogy vajon mit ünnepelünk. S lesz-e belőle legalább egynapos vakáció? Vagy csak mára engedik el a hátralevő órákat?

Becsengetés után aztán hamarosan tisztázódott, hogy „győzelmet” ünnepelünk, mint már annyiszor, s hogy nem lesz belőle „szünnap”. Történetesen éppen Cirill páterrel volt óránk, s ő a nála nem szokatlan hazafias pátozzsal jelentette be, hogy a központi hatalmak csapatai bevonultak Bukarestbe, ezért tűzték ki a zászlót a mi gimnáziumunkra is. Amit az esemény jelentőségéről mondott, nem volt izgalmas a számunkra. Szinte előre tudtuk minden mondatát. De azután a hazafiasságról kezdett beszélni, s ebbe vegyítette bele a szlovák származású Petőfi „igaz magyarságát”, hogy előkészítse vele meglepetésnek szánt

bejelentését. Ez a bejelentés az volt, hogy nálunk is egy magyarrá lett román diák, Oltyán Sándor tűzte ki ebből az alkalomból a nemzeti zászlót, bizonyítékát adva ezzel hazafias érzelmeinek...

Oltyán Sándort valamennyien ismertük. Csendes fiú volt s nagyon szorgalmas. Jól tanult, de nem volt a legjobb saját osztályában sem. Miért érte hát őt ez a nagy megtiszteltetés? Nyilvánvaló ugyanis, hogy nem ő jelentkezett, hiszen mi diákok nem is tudtunk az eseményről. De akkor meg nem az lett volna a természetes, hogy valamelyik nyolcadikos magyar fiút bízzák meg a megtisztelő feladattal? Miért egy hatodikost s éppen román? S hátha nem is szívesen tette? Nem, ez nem volt természetes. Cirill páter ugyan azt mondja, hogy ezzel bizonyítékát adta hazafias érzelmeinek... De hát csak akkor lehet jó hazafi valaki, ha örül testvérei romlásának? S hátha nem is örült? Akkor meg képmutatásra kényszerítették? Ráparancsoltak, hogy légy jó hazafi, különben... Úgy, ahogy a mostohaanya tesz a fiával: „Tudod, hogy engem szeretni kell, különben kikapsz?” Ugyan! Ilyesmit nem lehet megparancsolni! Nem is parancsolták, az egészen bizonyos. Legfeljebb szóltak neki, esetleg rábeszéltek... Márpedig rábeszélni lehet szépen is, gorombán is. De miért nem mondta meg az igazat: ő ugyan szereti a hazáját, de ezzel a feladattal bízzanak meg mást... Ezt talán nem merte? Úgy látszik, gyáva. Gyáva? Próbáld meg te ellentmondani a tanárnak, hadd lám, olyan könnyű-e? Neki még nehezebb lehetett, román fiúnak egy magyar gimnáziumban, ahol amúgy is olyan törpének, kicsinek kénytelen érezni magát, hogy csak mosolyogni és csendesen beszélgetni mer, ha van kivel, de már egy vidám, hangos kurjantás nem hagyja el a torkát...

Nem állítom, hogy akkor is olyan rendszeresen gondoltam végig mindezt, mint most, amikor e sorokat írom. De emlékszem, hogy sokat vitáztunk róla mi ötödikesek. S arra is, hogy töprengő kíváncsisággal fürkésztem a tízpercek alatt Oltyán Sándort. Az bizonyos, hogy ezek a gondolatok ott kavarogtak, bukdácsoltak bennünk, s belőlem néha gonosz haragot, máskor néma sajnálkozást váltottak ki Oltyán iránt. Volt ennek előzménye is. Olyan, amely joga-

Göbe a Nyárádban Mikházánál, gyermekkorunk egyik kedvenc fürdőhelye

A székely ruhás kép. Jobbról Sikó János

san kelthetett kételkedést bennem Oltyán Sándor „igaz magyarsága” iránt, amelyet Cirill páter olyan jelentőség-teljesen hangsúlyozott. Egyre inkább úgy éreztem, hogy Cirill páter azt mondja, amit szeretne, s nem azt, ami tényleg van.

Oltyán esetével kapcsolatosan és töprengéseim során ugyanis eszembe jutott egy korábbi élményem, amely már elsüllyedt bennem, de most megint felszínre tolokodott, s világítani kezdett, csak másként, mint először. Harmadikos koromban volt még egy jegyzőfi a szemináriumban. Csécs Baláznak hívták, s ruházatában és viselkedésében egyaránt olyan volt, hogy őt még Fried úr is elismerhette annak, aminek mondta magát. Az apja Felsőrépán, egy tiszta román faluban volt jegyző. Nem akartam Balázs mögött nagyon lemaradni, s azért váltig dicsekedtem emlékezetes mezőhavasi tapasztalataimmal, de úgy, mintha kirándulásokon szereztem volna őket.

Balázs hitt nekem, s ő is elmondta kirándulási élményeit, de azok másfélék voltak: vidám kocsikázások, flekkenes és boros ebédek a zöldben, hatalmas fák alatt, kis és nagy kisasszonyok sivalkodása a friss patakvízben. Aztán még lovaglások is.

– Majdnem minden vasárnap megyünk... – mondta Balázs. – Apám csak szól a bírónak, s előáll két-három szekér...

– De az sokba kerül...

– Dehogyan kerül. Ingyen jönnek. Félnek azok a parasz-
tok, hogy apám be onultat! Embert vagy lovat...

Eltátottam a szájam. Bevallom, akkor némi lebecsülés kezdett ébredezni bennem apám iránt, mint aki nem tudja kihasználni a lehetőségeit. Persze el is szégyelltem magam miatta, s igyekeztem eltemetni magamban az egész beszélgetést. Most, két év múlva újra eszembe jutott Csécs Balázs. Nem volt már velünk; elmenekült a családjá, s valahol az ország közepén írárták be valamelyik gimnáziumba. Most aztán Oltyán Sándor esetével kapcsolatban egészen más értelmet kapott a két évvel azelőtti beszélgetés. S megértettem, illetve nem sokkal később megéreztem, hogy ez a második értelme az igazi. Addig fürkésztem

ugyanis minden lehető alkalommal Oltyán Sándort, hogy észrevette s rám szólt:

– Ne mind bámuljon rám, kérem! Nem vagyok új kapu.

– Nem is bámulom, nincs mit! – tromfoltam vissza, de attól kezdve elkerültük egymást. Oltyán visszahúzó-dása különben is egyre fokozódott. Tízpercenként az osztályban vagy a folyosón maradt, nem jött le a tágas udvarra nagydiákosan sétálgatni osztálytársaival, ahogy a hatodikosok szokták.

A következő évben pedig vissza se jött hozzánk. Úgy hírlett, hogy a balázsfalvi görög katolikus gimnáziumban lett hetedikes. De nem tért vissza akkor már egyetlen román fiú sem. Igaz, nem is voltak sokan, legfeljebb egykettő osztályonként. A mi osztályunkban nem volt egy se. Csak görög katolikusok iratkoztak be hozzánk, s azok közül is csak olyanok, akik Vásárhely közelében laktak. A távolabbiak már Balázsfalvára mentek. Görögkeleti valásúakat pedig, azt hiszem, akkor se vettek volna fel, ha jelentkeznek. De nem is jelentkeztek. Így aztán a román diákok elmaradását mi tanulók észre sem vettük. Lehet, hogy a tanári kar észrevette, de azt már nem hiszem, hogy jelentőséget tulajdonított volna neki.

Én jól végeztem az első főgimnazista évemet. Az elsők között. Apám ugyan azután, hogy Pista elestéről éppen én vittem haza a rossz hírt, mintha kevesebbet törődött volna velem. Nemigen kérte a bizonyítványomat, s nem érdeklődött egyéb dolgaim iránt sem. De azért tudomásul vette, hogy felsős vagyok, s el kell kezdenem formázni a bennem rejlő jövődó urat. S azt, hogy ennek megvannak a szükséges külsőségei. Egy ilyen külsőség az volt, hogy már nem szoktetett ki az ágyból kora hajnalban, ha kapálni vagy aratni kellett menni. Úgy látszik, anyám is egyetértett ezzel a kíméléttel, mert úgy szervezte meg, hogy én vigyem ki a reggelit „a dolgozóknak”. Ez persze lehetővé tette, hogy hétig-fél nyolcig aludhassam reggelenként, s egyben erkölcsi indokolás is volt erre az uraskodó lustaságra. „Valakinek vállalni kell ezt is, s örvendjünk – mondta anyám –, hogy Sándor férfiú léte nem szé-

gyelli hordozni a lábosokat, porgolókat.” A túrópuliszkát ugyanis lábasokban, a tejet a puliszkához kantárba tett porgolóban kellett vinni. Igen, de a nagyobbik hűgomnak, Rózának eszébe jutott, hogy hát hiszen ők igazán nem szégyellnék, s hozzájuk jobban is illenék edényekkel járni a falu között.

– Igen – duzzogta –, nem szégyelli, hogy többet aludhasson!

De apám megvédett:

– Ha később is jön, többet végez, mint ti!

Ez perdöntő volt. Az már egyiknek sem jutott eszébe, hogy hiszen többet is végezhet, mert nagyobb is, erősebb is. Középső hűgomat annyira meggyőzte az apai döntés, hogy riadtan magázni kezdett, s ezt máig se szokta le, amikor már mindkettőnknek unokáink vannak.

Erzsi néném a felnőttek pártján volt: nem kifogásolta az uras későn kelést, csendesítette lázadozó hűgaimat, és segített, hogy minél sikeresebben formázzam külsőleg a jövődöbéli úriembert. Nyár volt, a ruházkodás hétköznap nem okozott gondot: egy vászonnadrág, egy apacsing és egy fatalpú szandál és megtette a mezőn, legfeljebb esős időben kellett még a vállra egy viseltes kabát. Vasárnap azonban már illett szépen felöltözni egy felsősnek. Igen ám, de éppen olyan voltam, mint a vedlő hernyó: a régi bőrt, a falusit kezdtem levetni, az új, a városi azonban még ki sem alakult rajtam. Felemásan húztam ki az iskolai évet is: egy olcsó szövetnadrágot és kabátot kaptam s hozzá vastag talpú cipőt. De a felső kabátom télire tovább is csak a régi szűrposztóból készült maradt...

Erzsi jött a segítségemre, nem anyám vagy apám. Ők tán nem is akartak kezdeményezni, de nemcsak elnézték, hanem hallgatólagosan helyeselték is, ha Erzsi egyengette előttem az utat. Ő pedig nagy női érzékenységgel vállalta is ezt a szerepet, különösen amikor felfedezte, hogy milyen szívesen adom be az öregjegyzőhöz és a leányaihoz érkezett leveleket, azon a címen, hogy így hamarabb megkapják, mintha a falusi postás kézbesítené ki őket. Az öregjegyzőéktől is, akárcsak tőlünk, három katonafiú taposta messzi országok sarát, érthető volt tehát ez a buzgólkodó rokonszenv. Erzsi azonban nemcsak kiválogatta

az irodára érkezett postából a nekik szóló leveleket, hanem amikor átadta őket nekem, még rám is szólt:

– Cserélj inget! Mit szól majd Emma, ha ilyen gyűrött, átizzadt ingben lát!?

Ő, Erzsí találta ki azt is, hogy egy vasárnap délután, amikor közös sétát beszélünk volt meg, felöltöztessen – próbából – szegény Pista gondosan őrzött ünneplő ruhájába, cipőjébe.

– Próbáld fel, hátha talál már rád... Szegénynek már úgy sincs szüksége rá...

Egy kicsit elkomorodtunk mind a ketten, én vonakodtam-forma is, de aztán elszántam magam, s felöltöztem.

– Igazán talál rád – igazgatta Erzsí a kabát vállát. – Őszire egészen jó lesz. Legalább nem kell vitatkozni majd édesapámmal, hogy újat csináltasson. Most már ne is vesd le, szoktasd bele magad...

Igy aztán a Pista bátyám kicsit még bő ruhájában és csodálatosan puha, pontosan a lábamra illő cipőjében lépegettem séta közben az Emma oldalán. És nem kérdezte meg senki, hogy mikor és kinél csináltattam az új ruhát és cipőt, pedig ott volt még Ferenczy Sándor, a kántor fia, aki viszont a Sarolta oldalán lépegetett; s ott volt kék, papnövendéki reverendájában Kajtsa Laci is, egy élénk szellemű, villogó tekintetű nyolcadikos, aki szemmel láthatóan csak azért vállalkozott a papi pályára, mert ott az ingyenes ellátáson kívül még ruhát is ingyen adtak. Valószínűleg valamennyien tudták vagy sejtették, hogy hogyan tettem szert erre az „elegáns” öltözetre, azért nem kérdezősködtek. Nem az én érzelmeimet kímélték, inkább a hősi halált halt Pista emlékét tisztelték meg ezzel a hallgatással.

S nem kérdezett semmit édesapám sem, amikor este felé befordultam az udvarra. Csak megnézett, aztán – elfordította a fejét.

Hosszú volt ez a nyár is, de már nem azért, mint a megelőzőek. Kizárólag azért volt hosszú, mert mindig olyan sokáig kellett várni azokra az ígéretes délutáni sétákra, amelyeknek részemre olyan illata volt, mint az Emma mellére tűzött rózsabimbónak. Jórészt még a vasárnapjaink sem voltak szabadok. Jártuk a mikházi és a kösz-

vényesi határt, s felkutattuk a megtermett vadalma- és vadvackorfákat gyümölcsükért. Nem volt ecet a boltokban, nem tudtak főzni az asszonyok. Apám mint hűséges hivatalbéli azzal vigasztalt mindenkit, hogy a vadalmából, vadvackorból készült ecet sokkal egészségesebb, mint a hígított ecetszesz. Különben is háborús megpróbáltatások idején minden kallódó értéket össze kell gyűjteni és felhasználni, hogy könnyítsünk az ország sorsán. Hát könnyítettünk úgy, hogy elől jártunk a jó példával, gyűjtöttük zsákokba és cipeltük haza a vadgyümölcsöt, törtük otthon favályúban fakalapáccsal s öntöttük nagy csebrekbe a malátát, hogy meginduljon az erjedés.

Egyébként is nyomorúságos volt ez a nyár. Korán feküdtünk esténként, mert lámpaolajat is ritkán osztottak, takarékoskodni kellett vele. S erre nem volt semmiféle vadgyümölcs, amelynek a leve megfelelt volna. Volt azonban valami lehetőség arra, hogy pótoljuk a gyengének ígérkező kukoricatermést. Nyár elején sok volt az eső, elsárgultak a kukoricavetések, aratáskor pedig hetekig nem volt semmi csapadék, nem tudtak megerősödni. Ami termés várható volt, az nagyon kellett emberi enivalónak, puliszkának. Az állatoknak, különösen a disznóhizlálásra, nem maradt volna semmi. Szerencsére jó cseremakk-termes ígérkezett, s az öregeknek eszébe jutott, hogy régebbi makkoltatták a hízókat. Nos, meg kellene próbálni most is. De már nem voltak értő emberek, akik kondába gyűjtötték volna a hízókat s vállalták volna az erdei pásztorodást. Nem nagyon volt egyetértés a falvak között sem, hogy miképpen jelöljék ki, osszák el az alkalmas területeket. Nem maradt más hátra, úgy kellett begyűjteni a cseremakkot is takarmánynak, mint a vadgyümölcsöt ecetnek. Megjártuk a Cserét, Orotványt, Vargahegyet, Árnýéket, s ugyancsak csodálkoztunk, hogy az addig mind egyformának vélt cserefák között mekkora különbségek vannak egyenként. S hát még a termésük? Mennyire örültünk, ha szép fényes, hosszú és testes termésű fára akadunk. Az ilyen fákra fel is másztunk, megrázogattuk az agakat. Potyogott a cseremakk, s ott fénylett a lehullott sárga leveleken olyan tömötten néhol, hogy szinte csomóba söpörhettük, s marokkal gyűjthettük be a vékába. De

kevés volt az ilyen adakozó kedvű fa. A többség tömpe, feketés színű termést hozott, amely beleolvadt az avarba, nehezen lehetett megtalálni. S volt olyan fa is, amely a kupakjával együtt hullatta le a makkját, s egyenként kellett volna kifeszetegetnünk minden szemet a tokjából, mint valami drágakövet. Szidtuk is az ilyen fákat, s gyorsan továbbkotródtunk alóluk. Pedig előfordult, hogy fáknak szépek, tekintélyesek, terebélyesek voltak. Csak a termésük volt silány!

Mindebből kiderül, hogy már jól benne jártunk az őszben, s én még mindig otthon tapostam a határt. Bizony, október eleje volt már, amikor beállott az iskola. Addig még hazalátogatott Dénes bátyám is. Sebesült volt, kórházban feküdt vagy három hónapig. Azt hittük, szabadságot kapott, de nem, hivatalos megbízatással eresztették haza. Mégpedig nem éppen kívánatos megbízatással.

Igaz, hogy csak apám tartotta nemkívánatosnak az ilyen megbízatást, nem Dénes. Apámnak már volt tapasztalata, Dénes meg úgy vélte, hogy hatalmat kapott a kezébe, amellyel élni is fog. Hadnagyi rangja volt már és nagyezüst vitézségi érme, a modora parancsolóvá vált, és beszéde pattogó lett, mintha folyton vezényelne. Még apámat is utasította:

– Apám, holnapra állíttasson szekeret egész napra. Végiglátogatok annyi falut, amennyit tudok.

– Csak ne siesd el, hadnagy úr! – mondta apám némi éllel. – Jobb meggondoltan csinálni az ilyesmit.

Dénes hivatalos megbízása a lófelmentések ellenőrzése volt. Legalább ötszáz lovat kellett két járásból begyűjtenie ezrede számára. Ez azt jelentette, hogy sok felmentést vissza kell vonnia.

Ezért nem tetszett apámnak a megbízatás. Tudta, keserűség s harag terem a nyomában.

– Szebb s gazdagabb vidéket nem találtál ennél? – kérdezte. – Mért nem kérted másfelé magad?

Dénes fölényesen mosolygott:

– Jutalomként kaptam éppen az én vidékemet. Tudom én, hogy itt kevés a ló és rosszak. De annál jobbak van-

nak a régeni járásban. Ott jórészt szászok és románok lakkak...

– Nocsak! – mondta apám megütközve, mintha nem értené, amit hall. – Én csak annyit mondok, légy becsületes...

– Tiszti becsületszavamra mondom – fordította tréfára a dolgot Dénes –, hogy becsületesen teljesítsem a parancsot.

Két hétig járta a falvakat, szekérrel persze. Haza csak az első napokban tért vissza, a közelebbi falvakból, a távolabbiakban szállást kért magának jegyzőnél, papnál, tanítónál. Adtak szívesen, különösen ha ló is volt a háznál. De ilyesmivel, azt hiszem, nem lehetett befolyásolni. Ismertem rapszodikus, ingerlékeny természetét. Gondolom, ha valaki a szíveslátás révén előnyhöz akart jutni, s ezt éreztette is, nem azt érte el vele, amire számított.

Borús, ingerlékeny hangulatban volt, amikor két hét beteltével visszaérkezett hozzánk. S csakhamar megtudtam, hogy nem a sok és fárasztó szekerezés miatt. Eszembe jutott elemista barátom, Krajnik Miklós, aki Felsőköhében lakott. Még arra is emlékeztem, hogy jó lovakat tartottak. Megkérdeztem:

– A Krajnikék lovát meghagytad?

– Bevonultattam – mondta ingerülten.

– Miért? – csudálkoztam, de nem azon, hogy bevonul tatta azokat a jó lovakat, hanem hogy miért olyan ingerült.

– Mert az öreg arra hivatkozott, hogy a vendégük voltál! Hát azt akarta, hogy részrehajló legyek, s még tudjam is, hogy ő ezt tudja!

– Szóval megnyomtad őket?

– Nem nagyon – felelt megcsendesedve s elgondolkozva. – Úgy akartam, de egy öreg felsőköhéri paraszt valami egyezségről beszélt, amit 48-ban kötöttünk volna Remetén. Hogy bármi történjék is, nem bántják egymást. Ők ezen a földön akarnak élni s békében velünk...

– Te, erről én is hallottam mesélni valamit – kezdtem emlékezni.

– Szép mese! – legyintett. – De az csakugyan tény, hogy ez a vidék akkor is békében maradt.

- S annak az öregnek a lovait is bevonultattad?
- Nem... Nagyon lehurboltak voltak. Inkább a szászoknál keresgéltem. Azok gazdagabbak, jobb lovakat tartanak...

Együtt vonultunk be mi is Dénessel Marosvásárhelyre.

Ő az ezredéhez, hogy beszámoljon küldetése eredményéről, én a szemináriumba, hogy megkezdjem a hatodik gimnáziumi évemet. Boldog voltam, hogy újra pajtásaim között lehetek. S boldog voltam azért is, mert úgy hordoztam magamban egy bimbózó szerelmet, mint virág az illatát. Ez az állapot nyilván kedvesebbé, kellemesebbé tett engemet magamat is, mert – csak most tudatosodik bennem! – voltaképpen csak ettől az időponttól emlékszem azokra az őszinte, meleg, önzetlenül áradó baráti érzelmekre is, amelyek osztálytársaimhoz fűztek. Nyilván most keletkeztek, vagy most mélyültek el, együtt az első igazi szerelem bimbózásával. Wertán Pál, fia ama Wertán Pál tanár úrnak, aki elsős koromban olyan hasznosan borította le virgoncságomat szigorúságával, úgy megszeretett, hogy sokszor meghívott magukhoz közös játéokra, beszélgetésre, tanulásra. S ezt most édesapja is jó szemmel nézte. Szent-Iványi Sándorhoz valami különös érzés sodort közel, amilyen fiúszerelem-féle. Lelkesedtünk egymásért, és védtük egymást akkor is, ha nem volt rá semmi szükség. Angyal Bandi, egy fakereskedő fia, tapasztalatban és tudásban (nem az iskolai, hanem az iskolán kívüli tudásban és tapasztalatban) valóságos felnőtt volt közöttünk, ezért szerettük. Ő hozogatta be az első Ady-köteteket a gimnáziumba.

Ő magyarázta, elemezte, értelmezte a verseket is, ha mi – szokatlanságuk miatt – nem értettük meg őket azonnal. Angyal olyan családból származott, amely szerette és értette a költészetet. Bátyja Angyal Pál, aki két osztállyal feljebb járt, szorgalmas versmondó volt az önképzőkörben. Néha nemcsak elszavalt, hanem el is „játszott” egyetlen, de olyan színpadias hanghordozással, testmozgásokkal, vonaglásokkal, hogy borzongott tőle a hátunk, s többé nem szerettük azt a verset. Így ábrándított ki az olyan alkotásokból, amelyek népszerűek voltak ugyan a gimnáziumban, de ő nem tartotta sokra őket.

S volt még egy osztálytársunk a hetedikben, Ritter Endrének hívták, aki nem tartozott szűkebb baráti körünkhöz, de állandóan izgalomban tartotta azt. Az alsóbb osztályokban jeles tanuló volt, de a hatodikban hirtelen leromlott. Nem készült az órákra, vállvonogatva szekundázott be, s meglepte és elképesztette tanárainkat szertelenségeivel. Nekünk hideg fölényrel jelentette be, hogy „nem ambíciója” a jeles bizonyítvány, ő költő akar lenni. Nem az iskolában és az iskolának akar tanulni, hanem az életben és az életnek. Fel is szólított bennünket, hogy kövessük a példáját! Egy kicsit lebecsült, hogy nem akartunk egyek lenni vele a tanulási sztrájkban, de megértette, hogy „nem mindenki tudja felvenni a harcot a társadalmi konvenciókkal, ez csak a kiválasztottak kiváltság”.

Ez a Ritter Endre taszított bele engem a versírásba. Általában mindenkit biztatott, hogy ne hagyjuk magunkat az önképzőkörben, pipáljuk le a hetedikeseket és a nyolcadikosokat. Nem is látszott olyan nagy feladatnak, hiszen sorozták már a tizennyolc éveseket is, meggyérült a nagydiákok száma. Egy alkalommal a mikházi búcsúról beszéltem Ritter előtt, a nagy évésekről, ivásokról, verekedésekről, s ő nyomban belém akadt:

– Mi az, hogy búcsú? Ki búcsúzik kitől?

– Értsd meg, hogy ez egy egyházi ünnep. Búcsúban részesül az, aki részt vesz a misén, imádkozik.

Meg kellett ezt értenie, hiszen katolikus volt. Meg is értette.

– Ahá! Szóval a bocsánatos bűnök leimádkozása s új bűnök aratása!

Sikere volt, mindnyájan kacagtunk.

– Tudod mit? – csapott le rám. – Írd meg egy rövid epigrammában a legutolsó búcsút. A búcsú lényegét. Ha mered!

– Hogy merem-e? Hát merem!

Elfogadtam a kihívást, s egy hét múlva ezzel adtam át neki a kétsoros epigrammát:

– De ez nem az önképzőkörbe való! Különben sem lehet ott két sorral fellépni...

– Hadd lám – kapta ki a papirost a kezemből, s mindjárt olvasta is:

Hasas pléhlábasok mellett
Plébánosok hasa tellett.

Rábámult a papirosra, aztán felkacagott:

– Nyertél. Ne félj, ezt titokban tartjuk, nehogy bajod legyen belőle. S most kezdjünk nemes versenyt, hogy ki ír jobb verset. Jó?

De a rám kényszerített versenyben már nem én nyertem. Alig készültem el egy-egy kis versikével, ő hárommal felelt rá. S nem akármilyen! Műveltebb, olvasottabb volt, mint én, sok mindenről és változatosan tudott verselni, olyan megnyugtatóan iramlottak, csörgedeztek a sorai, mint egy vidám patak. S a verseiben nem volt semmi lázadó szertelenségéből; ha írni kezdett, megszépült benne a világ, amelyet nem tudott elviselni, ha nem benne, hanem körülötte volt. Tisztelettel és bensőmben mély elismeréssel néztem rá. Úgy éreztem, hogy költő lesz belőle, s igyekeztem, keserves erőfeszítések árán, lépést tartani vele.

A hazai irodalomban, már a régebbiben, elég jól kiismertem magam, de az újabb írók közül csak Mikszáth, Gárdonyi s persze Jókai műveiből olvastam elég sokat. S néhány Ady-verset. A világirodalom azonban csak mint elnevezés, mint fogalom henyélt a fejemben, semmit sem olvastam még, amivel életre kelthettem volna. Ilyen irányban kezdtem hát tájékozódni. Kaptam is több Dickens-kötetet és Zolát is néhányat. Copperfield Dávid életének történetéből egy másfajta emberi világ képe bontakozott ki előttem, amelyhez képest a miénk szürkének, szegényesnek, érdektelennek tűnt. Elbűvölt az író romantikába ágyazott gazdag életismerete. Mennyi ember és ahány anynyiféle! Zola taszított és vonzott egyszerre. Belőle megint egy másféle, egyáltalában nem rokonszenves világot ismertem meg, de van, ilyen is van! – erősítgettem, hogy igazoljam magamban az író ingadozó hitelét.

A legszemélyesebb élményem azonban Shakespeare-rel volt. Az akkor már magyarra fordított darabjaiból egy

kötetnyi megvolt Laci bátyámnak. Ebben a kötetben sülyedtem el napokra, de úgy, hogy még a mezei munka alatt is zsongtak bennem az oly bonyolult s mégis oly fülbemászó verssorok. Aztán egyszer, olvasás közben, egy olyan hasonlattal találkoztam, amelyet én is leírtam már egy népdalformától „ihletett” szerelmesvers-kísérletben:

Az én édes kedvesemnek

arca

A piros és a tejfehér

harca...

Csak néztem a shakespeare-i sorokat, s megfagyott bennem a lélegzet. Miért olyan erőteljes, friss, helyénvaló a hasonlat Shakespeare-nél, és miért olyan dísztelen, kopott nálam?

Írtam is erről Endre barátomnak. Egyébként ez volt utolsó érintkezésünk: egy verses levélváltás a nyári vakációban. Persze ezt is ő kezdeményezte. Beszámolt mindenről, ami elválásunk óta történt vele, pletykált a tanárainkról, osztálytársainkról, írt olvasmányairól, s mind olyan jóízűen, szellemesen, hogy valósággal letört vele, s olyan csüggedten ballagtam ki levelével kezemben az udvarra, hogy anyám megkérdezte:

– Mi baj van? Olyan bús vagy, mint a fancsali feszület!

Pedig talán nem is bús voltam, csak inkább reménytelen, hogy én nem tudok ilyen tartalmasan, versben válaszolni. De azért akkor, a levéllel a kezemben, már éppen azon gondolkoztam, hogy miként fogom rímbe szedni levelem utolsó két sorát, hogy olyan ügyesen belekombinálódjék az aláírás is, mint az ő levelében:

Most már befejezem. A további

rendre

Új levélbe írja hű barátod:

Endre

Ki is ötlöttem ott helyben az udvaron, a válaszlevél utolsó két sorát, s elégedett is lettem volna vele (bármennyire utánzata volt csak a mintájának), ha nem aggasztott volna már akkor, hogy a következő levélben hogyan ta-

lállok majd rímet a Sándorra. Most még találtam olyant, amilyent:

No de elég is már. A többit majd máskor,
Addig is üdvözöl hű barátod:

Sándor

A következő levélváltásra azonban már nem került sor. Sajnáltam ezt nagyon, mert – úgy éreztem – valami eredetit ötlöttem ki, amivel lefőzöm. Más versmértékben s csiklandozó tartalommal elkészült már a következő költői levél néhány sora:

A barátok templomában
Bizony gyakran járt a lábam,
De bár annyiszor betértem,
Mégse látott senki térden,
Mind azt lestem ágaskodva,
Merre villan Emma kontya.

Sajnos ezt már nem küldhettem el neki, hogy megfájdítsam vele a szívét. Apját ugyanis (valami állami tisztviselő volt) hirtelen áthelyezték Marosvásárhelyről valahová az ország belsejébe, s én többet nem hallottam egy szót sem felőle. Egy időre el is felejtettem...

Volt jó okom rá. Fordulatos idők következtek 1918 őszén. Először csak annyi történt, hogy a szabadságra hazajött katonák nem akartak visszamenni a harctérre, s a csendőrök csak figyelmeztetni mertek, erőszakoskodni már nem. Aztán érkezni kezdtek haza olyan katonák is, akik csak úgy „vették maguknak a szabadságot”, hogy hazajöjjenek, de a fegyverükkel együtt! Ezek járkálni kezdtek egymáshoz, csoportokba verődtek, italt szereztek, s aztán ittasan kimondták: ők már eleget háborúztak, most már menjenek azok, akik kivásárolták belőle magukat, akiket felmentettek, akik dekkoltak... Aztán egy éjszaka puska-lövések is keveredtek a hangos mulatozásba, s mi ébren vártuk a reggelt. Nem történt semmi; s másnap sem késő estig. Akkor vagy három fegyveres katona, falusiak mind, meglátogatta apámat. Erzsi néném a hátsó szobából, én az elsőből lestünk, hallgatóztunk a közepsőbe, ahol apám tárgyalt a katonákkal vagy inkább katonaszökevényekkel.

Volt nekünk is fegyverünk; annyi fegyver és töltény volt akkor a faluban – mannlicher is, de javarészt hosszú szuromyú, hegyes töltényű orosz puskák –, hogy fel lehetett volna szerelni vele egy szakasz katonát. Még akkor hordtuk haza a Bekecsről amikor eltakarodott onnan a front, aztán aki akarta, beszolgáltatta az irodán, aki nem akarta, az megtartotta, nem firtatta azt senki.

A beszélgetés a fegyveres látogatók és apám között csendesen folyt, nem volt hangos szó egyik oldalról sem. Aztán egyszer csak szedelőzködni kezdtek a vendégek, s az egyik hangosan, hogy mi is halljuk, így búcsúzott:

– A jegyző úrék pedig egyet se féljenek. Nem szolgáltak rá. S mi vigyázunk, hogy rend legyen a faluban...

Nálunk rend is volt, de máshonnan jöttek a riasztó hírek felprédált kastélyokról, lemészárolt jegyzőkről, menekülő urakról. És esténként lestük, hogy merről pirosodik az ég alja. A mi vidékünkéről csak a deményházi patikus menekült be néhány napra Marosvásárhelyre, de ő is feleslegesen, mert nem akarta bántani senki.

Aztán hivatalosan is megalakult a nemzetőrség, amelynek főemberei apám látogatói lettek. Erzsi és én „leszereltünk”; a puskát, amely eladdig ott állott a sarokba támasztva az ágy fejénél, beszolgáltattuk a nemzetőrségnek. A patikus is hazajött Vásárhelyről, s megtöltötte friss és rémítő hírekkel a környéket.

Pedig akkor már csend volt. És nyugalom. Nyugalom, már amennyiben a közrend helyreállott, és senki sem akarta többé megzavarni. De az emberekben ott volt a feszült várakozás: mit hozott vajon a forradalom? És mit hoz a béke?

A marosvásárhelyi Nemzeti Tanács úgy látta, hogy meg lehet nyitni az iskolákat. Bevonultunk hát mi is. Egyelőre ugyan nagyobb volt az izgalom a városban is, a tanárok között is, hogysen komolyan tanulni kezdtünk volna. Inkább felőszirózsáztuk a gomblyukainkat, s mi felsősök gyűlésekre, előadásokra jártunk, amelyekben rendszerint Antalffy Endre és Molter Károly voltak az előadók, a szónokok. S kívántattak velünk egy jobb időt.

De nem tartott sokáig ez a lelkes henyelés. A román királyi hadsereg bevonult a városba, s helyreállította a

régi rendet. A nemzetőrségek parancsot kaptak, hogy adják be a számukra kiosztott fegyvereket. És most ellenőrizték a rendelet végrehajtását. De be kellett szolgáltatni mindenkinek mindenféle fegyvert és minden olyan egyebet is, ami a hadseregből származott. Egyenruhát, ásókat, szekereket, takarókat, esetleg állatokat is, ha elmaradtak volna valahol. Márpedig a hazaáramlott katonák úgy érezték, hogy legalább annyi, amennyit magukon viseltek, a könnyen átalakítható egyenruha, a bakancs (azt alakítani sem kell!), a kis könnyű ásó kézbelinek, esetleg a „bajnét” disznóölő késnek, igazán megilleti őket. Ebből aztán rengeteg baj származott, mert házkutatások házról házra ugyan nem voltak, de katonai járőrök figyelték az utcákat, szekereket s még a vonatokat is. Bizony gyakran előfordult, hogy leszedték az emberekről a szemmel láthatóan katonai posztóból készült felsőkabátot, gyanús kinézésű bakancsot, s még örvendhetett az illető kitámadott, ha a nadrágjáról elhítték, hogy az háziposztóból készült.

Emiatt a falusiak városlátogatása hamarosan megcsappant, keresni kellett a vidéki szekereket, ha valamiért szükség volt rájuk. A Nemzeti Tanács is beszüntette működését, helyét a régi fajta városi tanács foglalta vissza, amelynek a régens úr is tagja volt. És régi maradt a városi közigazgatási szervezet is, persze az új helyzetnek megfelelően egy kissé átalakítva s kiegészítve. Ez nem volt nehéz, mert egyrészt a régiékből elég sokan riadtan elmenekültek, másrészt elég sok olyan vállalkozó akadt, aki szívesen vállalt hivatalt az új helyzetben, mert – most derült csak ki – román vagy román származású volt. Előnyt jelentett ezek jelentkezése a városi tanácsnak, mert mind a két nyelven tudtak beszélni, s erre szükség is volt, hogy jó kapcsolatot tudjanak tartani a polgársággal és a katonai parancsnoksággal egyformán. Ez a tény azonban azok hazaszeretetére, akik nem bent, magukban hordozták ezt az érzést, hanem szerették, ha virított is rajtuk, mint valami virág, úgy is hatott, mint dér a virágra. Lehervadtak tőle, s megkeseredtek. Sápadtan ismételték:

– Ki hitte volna, hogy ennyien vannak?

Minderről Cirill pátertől értesültünk, akit ugyan keményebb fából faragtak, semhogy fonnyadozhatott volna, de keserűnek annál keserűbb lett:

– Csak most látjuk, mennyi kígyót melenggettünk a keblünkön!

Annyi zordság is volt a keserűségében, hogy kígyós hasonlatával megborzongatta a hátunkat. Bennem azonban, bár igazán nem akartam, újra felkísértett Oltyán Sándor esete, aki Balázsfalvára menekült tőlünk, úgy „megmelenggettük a keblünkön”.

Ennek a dörögtette, megkeseredett honfibúnak azonban még volt annyi ereje, hogy megkíséreljen egy nagyobb-fajta tiltakozást. Már nem emlékszem pontosan, hogy december melyik vasárnapján, de megpróbált egy ellengyűlést megszervezni a gyulafehérvárral szemben. A szájra adott jelszó valóban mozgósított: a megjelölt időben megtelt néppel a város téglalakú főtere. Cirill páter ellopott minket is, hetedikeseket-nyolcadikosokat, a gyűlésre, s a plébánia előtt állított fel a maga közelében. Nem tudom már, hogy szónokolt-e valaki a városháza környékén vagy nem; mi nem hallhattunk belőle semmit, akora volt a zúgás, zajongás. Aztán egyszerre csak vonaglanlani kezdett a tömeg. Valaki kiáltozni kezdett a közelünkben:

– Katonáság vonult fel. Két oldalról!

Cirill páter megragadta a vállam:

– A himnuszt, amice, a himnuszt!

Én vezettem a karéneket a reggeli miséken, azért fordult hozzám. Én el is kezdtem, de izgalomban olyan magasan, hogy hamarosan foszlányokra szakadozott a tömeg ajkán a dallam is, a szöveg is.

Aztán, mintha megtettük volna azt, amiért jöttünk, gyorsan megindultunk haza, a szeminárium felé. De gyorsan oszlott a tömeg is, noha katonát sehol egyet sem láttunk. Cirill páter nagy igyekezettel siettetett minket, de ő maga lemaradt. Nyilván megvolt rá az oka, mert gurult már lefelé a Klastrom utcán a kis termetű régens, s olyan feldúltan nézett ránk, hogy megijesztett:

– Mit keresnek az utcán? *Ilyenkor?*

A mondatról leszakított s ezzel hangsúlyozottá vált *ilyenkor* kétértelműségét észre kellett venni. Jelenthette azt is, hogy nekünk most otthon, a szilenciumon kellene lennünk, tehát szabálytalankodunk, de azt is, hogy valami nagy s talán veszedelmes ügybe keveredünk. Én ennek a második jelentésének az értelmében feleltem:

– Kötelességünk volt lejönni, régens úr kérem!

Csak nem hagyhattam jóvá, hogy gyerekeknek nézzen bennünket! A gyerekek otthon vannak a szemináriumban, azokat mi sem engedték volna! De bátor is voltam, mert hiszen végül is Cirill páterrel voltunk, kihúz ő a bajból!

Azt hiszem, a régens úr maga is gyanakodott, hogy saját aligazgatója a főbűnös, mert nem szólt többet egy szót sem, csak nagyon dühösen nézett ránk, s kinyújtotta rövid karját a szeminárium felé mutatva: tűnjünk el arrafelé, de gyorsan!

Szürke, nyomasztó decemberi nap volt. Nem eső, köd-szítálás tette nedvessé az aszfaltot s vont a fátyolba a járókelőket. Ilyennek láttam a világot is, amint aznap délután kibámultam a múzeum ablakán. S így cammogott nap nap után. Ezért is nem emlékszem, hogy amaz emlékezetes gyűlés napjának délutánján vagy valamelyik utána következő napon láttam-e azt a jelenetet, amely úgy beleette magát az idegeimbe, hogy néha még ma is visszatér nehéz óráimban. Négyes sorokban egy kis csapat vasutistát kísértek lefelé a Klastrom utcán fegyveres katonák. Híre járt, hogy a vasutasok sztrájkolnak. Ez tehát a sztrájk következménye lehet. A katonákat vezénylő altiszt azonban elégedetlen volt, azt szerette volna, ha a menet gyorsabban halad, talán azért, hogy ne legyen idejük csoportokba verődni az utcai járókelőknek. Ezért ott keringett a kis menetelő oszlop körül, s hol az elsők, hol az utolsók bokáit rugdosva biztatta gyorsabb mozgásra őket, miközben a katonák fenyegetően kézben tartották fegyverüket. Hamar elhaladtak a szeminárium épülete előtt, de még hallottam, amikor az egyik vasutas tiltakozva felcsattant. Románul. És az altiszt is román volt, aki rugdosta őket!

Rémületet és könnyeket éreztem a torkomban...

A karácsonyi vakáció után helyreállt a fegyelem a szemináriumban és a gimnáziumban egyaránt. A szeminá-

Emma

Osztálykép az érettségi előtt. A felső sorban: Kováts Pongrác, Simon István, Wertán Pál, Ferencz Artúr, Orbán Lajos, Váray Zoltán; az alsó sorban: Kovács Ferenc, Angyal András, Szent-Iványi Sándor, Kacsó Sándor, Frank Miksa. A felvételi egy közös tanulás alkalmával Várayék kertjében készült.

riumban Cirill páter olyan szigorú rendet vezetett be, mint valami zárdában. Nem engedett ki senkit sétaidő alatt a városba, s beszüntette a kintlakó osztálytársak látogatását is, hiába hivatkoztunk közös tanulásra, közös feladatok megoldására, uzsonnameghívásra stb. A gimnáziumban pedig el nem késett volna az óráról egyetlen tanár sem. Pontosan feleltettek és magyaráztak, egyik sem vesztegette az időt mesélgetéssel. És szigorúan osztályoztak, nehezen lehetett egyest vagy kettest szerezni, de négyest annál könnyebben. Úgy látszik, utasítást kaptak, vagy maguk határozták el: lefoglalják a diákokat úgy, hogy ne igen legyen idejük a tanuláson kívül mással is törődni...

De hát saját családja ügyeitől nemigen zárhattak el senkit. Az izgalom forrásai pedig a családokban fakadtak föl. A nagy nyugtalanság sok kicsire aprózódott, de mindegyik egészen közelivé, személyessé vált, odaült az emberek vállaira. Bizonytalanná lett a jövő: az állás, a kereset, a megélhetés... Sokan úgy próbáltak enyhíteni ezen a bizonytalanságon, hogy oldozni kezdték azokat a szálatokat, amelyek a szülőföldjükhöz kötötték őket. Osztálytársaim között is nem egy akadt már, aki elmesélte: nem tudja, a jövő évben velünk jár-e, vagy pedig elköltöznék máshova valahová. Attól függ, hogy tudnak-e a szülei valami megélhetést biztosítani maguknak.

Az én családban, úgy véltem én, ilyen nyugtalanság nincs. Igaz, apám nem tett esküt, számíthat hát arra, hogy kiteszik a jegyzőségből. De mi azért nem mozdulunk: ott van a kis birtok, dolgozunk, megélünk belőle. Azzal, hogy velem mi lesz, ha túl leszek az érettségin, egyelőre még nem törődtem. Úgy látszott, hogy apám sem. Őt két nagyobbik fiának a sorsa foglalkoztatta.

Laci hazaérkezett a viharos októberi napok lezajlása után. Katonaköpenyét anyámmal megfestette sötétbarnára, aztán civil szabásúra alakította át, és – az orvosfőhadnagyból újra orvostanhallgató lett. Hátravoltak még az utolsó vizsgái. Egy kicsit bosszankodott, amikor megtudta, hogy tömpe orrú, amerikai szabású félcipőjét használatba vettem, de hamar belátta, hogy nem tudtam ellenállani a kísértésnek, amikor apám kijelentette, hogy márpedig cipőt nem tud venni, legfeljebb a régit tudja úgy-ahogy megcsi-

náltatni. Az pedig már reménytelenül rozoga állapotban volt; de megcsináltatása sem ígért semmi jót, mert a cipő nem, de a lábam alaposan megnőtt egy év alatt.

Laci megértette ezt.

– Nem baj, öcskös – vigasztalt –, nekem már úgyis szűk lett volna! Tudod mit? Neked adom a szmokingomat is. Kell az érettségire. Legyen már a tied, amikor majd használatba veszed. Nekem már úgyis kicsi...

Megértettem az enyhe gúnyt a szavaiban, s elpirultam.

– Vedd vissza! – nyújtottam feléje a cipőt. – Én majd csak megleszek valahogy a régivel is.

– Dehogyan veszem. Nem is jó már nekem. Négy évig tapostam hol bakancsban, hol csizmában a világot. Az én lábam is megnőtt, nemcsak a tied!

Így aztán bricsesz nadrágban, bakancsban és lábszárvédővel indult Kolozsvárra az egyetemre, hogy beiratkozzék, s letegye az utolsó vizsgáit. Civil ruha rajta csak a katonaköpenyből átalakított felsőkabát volt. Meg is gyűlt a baja a vonaton. Elkapta egy kincstári holmikra vadászó katonai járőr, s le akarta vetkeztetni. Hosszú ideig hiába bizonygatta, hogy mindent ő vásárolt a tisztí fizetéséből, semmi sem kincstári, hanem magántulajdon. Az, hogy főhadnagy volt, enyhített a helyzetén, de végleg csak akkor mondtak le a bakancsról és a lábszárvédőről, amikor az is kiderült, hogy orvosdoktor.

Járt otthon az októberi napokban Dénes is. Az olasz frontról jött haza, de nem értett egyet a „rendetlenséggel”, „fegyelmetlenséggel”, aminek ő a forradalmat nevezte, s főként azzal, hogy lesztek hadnagyi csillagját, amit pedig ő két sebesülésével és nagyezüst vitézségi éremjével becsületesen kiérdemelt. Főként az bántotta, hogy ez éppen itthon történt. Egész csomó közkatona között éppen az én egyik osztálytársam, a deményházi Orbán Laji szólt rá az állomáson: „Le azokkal a csillagokkal, s a sapkarózsával, hadnagy úr!” Ez a tény megbotránkozta apámat is. Olyan szemrehányóan nézett rám, mintha felelős volnék osztálytársam forradalmiságáért. Dénes ugyanakkor ingerülten tapogatta a bicskával levágott csillagok helyét. Ő továbbra is katonának érzi magát, nem is kapott felettesei-

től leszerelési parancsot, visszamegy tehát, s felajánlja szolgálatait ott, ahol szükség lesz rá.

Úgy is tett, visszament rangjelzés nélküli ruhájában Marosvásárhelyre, aztán hozták az üzenetet, hogy csatlakozott a székely hadosztályhoz, s visszavonult vele Magyarországra. Mi otthon minél kevesebbet beszéltünk róla. Nem tudtuk, hol van, ha kérdezősködtek volna utána, s nemigen akartunk tudni a székely hadosztályról sem. Féltünk, hogy meggyűlik a bajunk Dénes vitézkedése miatt, hiszen eleget nyugtalanított valamennyiünket már az is, hogy apánk nem jelentkezett eskütételre.

Úgy hiszem, apám régifajta tisztviselői szilárdságát, amely szerint addig nem esküdhetik új gazdára, amíg a régi fel nem oldja neki tett esküje alól, végül is Laci ingatta meg. Az embernek élnie és dolgoznia kell önmagáért és népéért, nem pedig rúdra szánnia a bőrét olyan régi formaságokért, amelyekből kiszáradt már a tartalom. Ezt mondogatta. Nem helyeselte a Dénes lépését sem. Ő – mondotta – megszerzi a diplomát, és körorvosi állást vállal. .

Mindez végül is rávette apámat, hogy beszekerezzék Nyárádszeredába az új főszolgabíróhoz, s felajánlja neki az esküt. Az be is vette. Talán nem tudta, hogy a prefektus már ki is szemelte, sőt ki is nevezte az új jegyzőt. Ez, egy udvarhelyszéki magyar ember, tavasszal meg is érkezett új állomáshelyére. Apámat megelőzőleg már elbocsátotta a prefektus, hivatkozva az eskütétel megtagadására.

– Úgy látszik, úgy akarja a sors, hogy ne legyenek hűtlen első eskükhöz – mondta apám szinte megnyugodva, s nem tett többet egy lépést sem. Súlyosabb változást már nem jelentett életünkben az, hogy kicseppent az állásából. A fizetést veszítette el csak, ami már akkor úgyszemint sokat. A külön jegyzői járulékokról könnyen lemondhatott, mert annyi komája, atyafisága, jó ismerőse volt a falvakban, hogy jórészt szívességből intézte az emberek ügyes-bajos dolgait. Költöznünk se kellett, mert a saját házunkban laktunk, s még irodahelyiséget is apám építtetett magának az udvaron, a gabonáshoz ragasztva, az út felőli részen.

Akkoriban kezdett ismertté válni falun is a cement. Az öreg gabonás meg már roskatag volt, s úgy megtelt patkánnyal, egerrel, hogy ezek a hambárokban, szuszékban elhelyezett gabonából nagyobb vámot vettek az elviselhetőségénél. A kártevők elleni eredményesebb küzdelem vágya adta apámnak az ötletet, hogy cementből építsen alapot a gabonásnak: azon fúrják át magukat a patkányok, egerek! Igen ám, de a falusi építőmesterek közül senki sem tudott bánni a cementtel, városi szakembert pedig falura hozni sokba került volna. Apám úgy segített magán, hogy szerzett valami könyvecskét, amely a cementöntéssel és ennek előnyeivel foglalkozott. Áttanulmányozta a könyvecskét, megtanácskozta a szomszéd áccsal, s aztán maguk is nagy kíváncsisággal, hogy lám, mi lesz belőle, nekifogtak. Mi gyermekek hordtuk a vizet a kezük alá, és kevertük a Nyárádból szerzett kavicssal a cementet! Beöntöttük ezzel a habarékkal a szokásosnál magasabbra emelt pádimentumot jó vastagon. Aztán napokig öntöttük még bőségesen Nyárad-vízzel, mert az állt a könyvben, hogy minél több vizet kap, annál jobban köt. Meg is kötött keményen, csak éppen durva volt egy kicsit a felülete, de hát nem magunknak csináltuk, hanem a patkányoknak, s így még az is tetszett benne, hogy durvára sikerült. (Ezzel az „újításával” apám nagyobb sikert ért el komái előtt, mint a kukoricavető- és a vele együtt szerzett kapálógéppel. Erről a két gépről még évek múlva is az volt a vélemény, hogy csak „mocskolják a földet”.)

Így építette volt apám – egy költséggel – a kis fülkés-szobás irodahelyiséget. Most jól fogott ez Lacinak, aki állotta szavát, s a tavasszal, diplomája megszerzése után visszatért a falujába körorvosnak. Én már otthon kaptam, amikor a hetedik gimnáziumi osztály sikeres elvégzése után hazaérkeztem nyári vakációra Nagy tisztelettel néztem rá, s hogy ennek kifejezést is adjak, együttérző hangon kérdeztem meg:

- Nagyon nehéz volt?
- Micsoda? – nézett rám értetlenül.
- Hát a vizsga.
- Á! – legyintett kedvetlenül. – Mertek is a profeszorok egy harcteret járt, négyéves katonát nagyon meg-

faggatni! Különben is, készül elfele valamennyi... Vagy legalábbis a többség. Éppen csak végzik még a dolgukat kötelességszerűen. Nem volt semmi örömöm benne, hogy tudtam...

Megértettem. Még a régi egyetem professzorai vizsgáztattak s főként katonákat. Nem akartak rossz emlékeket hagyni maguk után... S ez bántotta Lacit, aki szerette volna bizonyosságot adni, hogy megérdemli a diplomáját.

Én tudtam, hogy megérdemli, s úgy néztem rá, hogy ezt megértse ő is. Megértette, mert felkacagott:

– Most pedig gyógyítani fogunk... Mert nem a diploma gyógyít, hanem az orvos...

Megkezdte hát rendelését apám irodájában. Orvosi felszerelése persze igen kevés volt, éppen csak a legszükségesebb műszerek, de azt mondogatta, hogy az orvos legmegbízhatóbb műszere a szeme, a füle és a tudása...

Apám be se nézett többé volt irodájába, s úgy tett, mintha ez a Laci mestersége és tudása iránti megbecsülés lenne. Egyébként nem is igen tartózkodott otthon. Úgy látszik, rájött ő is, amire a vásárhelyi tanárok: minden fölösleges töprengés ellen legjobb az elfoglaltság, a kemény munka. Minden férfire váró munkát maga akart elvégezni. Gondozta a lovakat, járt a szekérral fáért, szénáért, szántott és kaszált, irányította a kapálást, aratást, hordást, cséplést.

Én mint felnőtt fiú, majdnem legény már, igyekeztem segíteni neki, de a szántások idején nem voltam otthon, s nem bízta reám a nyári ugarolást sem. Hanem a kaszálás idejét együtt töltöttük. Ide adta jó élű, könnyű kaszáját, szemléltetve magyarázta, hogyan fenjem úgy, hogy ne üssem az élibe a kezem, reám bízta a jobbik fénkövét is, de hogy ne hajszoljon meg s ne akadályozzam őt se az előhaladásban, a rét két végén külön-külön álltunk munkába. Eleinte, amíg bele nem törődtek az izmaim, kizuszogósodtam, hamar elfáradtam. Kioktatott, hogy ne az egész testemmel kaszáljak, csak a karjaimmal, s az erőt a suhintásba a derekamból adjam. Őt az apja úgy tanította volt kaszálni, hogy egy piculát dugott bal karjánál a hóna alá, s a karját úgy oda kellett szorítania az oldalához, hogy a picula ki ne essék. A jobb karjával aztán szabadon mozog-

hatott, azzal szabályozta, hogy nagyra vagy kisebbre vegye a rendet.

Igyekeztem követni a tanácsait, de még úgy is sokszor kellett eleinte bepanaszolnom a kaszát.

– Nem vág, édesapám, verje meg!

– Na, heverj csak le egy kicsit, aztán a magaméval együtt ebéd után megverem...

Mert a kaszaverést, azt nem sikerült megtanulnom. Megkíséréltem vagy kétszer, de úgy kicsipkéztem a kasza életét, hogy apám megcsóválta a fejét.

– Így nyaranként két kaszát is elhasználsz! Hadd csak, majd én megverem.

Ő verte hát rendesen mind a két kaszát. De magába a kaszálásba úgy belejöttem ezen a nyáron, hogy már össze mertem mérni szemmel a két lekaszált területet, amikor reggelizni vagy ebédelni az ő felébe mentem. S láttam, hogy ő is megteszi ezt, ha valamiért felém jön. Falun a legférfiasabb munkának a kaszálást tartják. Azért, mert a legfárasztóbb, a legtöbb erőt kívánja meg. No, én amikor belejöttem, nem így éreztem. A legszebb falusi munkának éreztem. Költőinek. Virágaratásnak! S mennyivel könnyebb volt a derékfájdító, hátgörmyesztő búzaaratásnál. S mennyivel tisztább, illatosabb, levegősebb a kapálásnál. Csak álltál egyenesen, húztad derekad kis mozdításával a kaszát, s hulltak előtted a fűszálak, vadvirágok. Harmatos reggelenként, amikor a legvidámabban vág a kasza, csillogó harmat gyöngyözött a rendbe hulló virágokon, s mindig eszembe juttatta egy Szűz Máriáról szóló szent ének két gyönyörű sorát;

Tiszta vagy te, mint a harmat,
Mely az égből gyöngyözött...

S milyen jól lehetett kaszálás közben gondolkozni, ábrándozni, verssorokon töprengeni. Már csak azért is, mert a kaszás, ha többedmagával van is, mégis egymagában érzi magát: egyedül legény a talpán!

Így kaszálhattunk ketten egy napon a Zakotán is, a Nyárád mellett. Pontosan ott, ahol a parajdi bányászfiúval azon az emlékezetes halászon voltunk. A tavaszi áradás megint megmocskolta a földet. Egy helyen el is vágott

belőle, s ott, a kiszakított földdarab helyén, veszedelmes siringó képződött, amely a part további alámosásával fenyegetett. Nem, ezt nem lehetett úgy hagyni, ha meg akartuk védeni a földet. Apám tehát vette a fejszét, bejárta a túlsó parton az erdő alatti cihertest, és erős karókat vagdosott benne. Én a vállamra vettem belőlük kettőhármat, egy másikkal a másik vállamról megtámogattam, s hordtam a siringó fölé őket. Ott kellett új gátlást építeni, hogy alatta a víz újra betöltse lassan a kivájt martot, s új partot formáljon iszaból-kavicsból az odahordott kövek fölött.

Bevertük két sorban a cövekeket, s be is fontuk fűzfavesszővel, hogy jobban megtartsa s térítse a víz árját. Aztán hordani kezdtük mögéje a követ. Nehéz munka volt, a köveket a Nyárad medréből kellett gyűjteni, ott pedig nehéz volt a járás-kelés. El is töltöttük az időt, pedig maradt még kaszálnivaló is, lefele a Nyárad mentén, a bokrok között.

Apám mind nézegette a kék ég ívén fölfelé gyalogló napot. Ha nincs ennyi bajunk a gáttal, délre tán nem, de kora délutánra végezhattünk volna a kaszálassal; nem hoztunk hát magunkkal semmi tarisnyálást. Arra pedig, hogy ebédet küldjön anyám, nem számíthattunk, mert a mezőn voltak valamennyien, a korábbi kaszálásaink eredményét forgatták, szárították, gyűjtötték össze, amíg ki nem fogyunk a napfényes időből...

Apám hát megszólalt egyszer:

– Innen estig haza nem megyünk, ha jó munkát akarunk végezni. Eredj hát, hozz valami falnivalót...

Fáradt voltam a sok kőhordástól, szinte pihenésnek számított a sétálás hazafelé. Az is volt, mert közben ábrándozni is lehetett. Emmáról, aki aligha mehet vissza már Budapestre a tanítónőképzőbe... Harctér esik közbe. Meg aztán a bátyja, Gyurka, aki ott kapott jegyzői állást valahol Pest közelében, azt izente, hogy náluk most zavaros a helyzet, a kommunisták kerültek uralomra, s az se biztos, hogy az iskolák egyáltalában megnyílnak. Sajnáltam Emmát, hogy tán elveszít egy évet, de örültem annak, hogy itthon marad Mennyivel édesebb lesz a karácsonyi vakáció, ha ő is itthon lesz!

Így értem be a faluba, s közelítettem a házunk felé, amikor megszólalt a falu harangja. Meghalt valaki – gondoltam, de aztán, hogy egyre csak verte ki a Szent-An-talt, de a templom harangjai némák maradtak, már éreztem, hogy valami rendkívüli dolog miatt harangoznak. Szaporábbra vettem a lépést, s láttam is már, hogy hivatalos ember húzza, a kisbíró maga, nem valami alkalmi vállalkozó.

– Miért harangoz, Ambrus bácsi?

– Budapestre bevonultak a román király csapatai. Megbukott a forradalom! – mondta, mintha jelentést tenne, s egykedvűen húzta tovább...

Sokáig matattam otthon, amíg megtaláltam a túrót, szalonnát, s hagymát szedtem a kertben... Nem tudtam: örvendjek-e, búsuljak-e? A forradalmon mi az októberi izgalmas, feszült napokat értettük. Sokat vártunk Károlyi Mihálytól. De a tavasszal értesültünk arról, hogy Károlyi Mihály is megbukott, s a bolsevisták kerültek uralomra. Az iskolában a tanároknak nyilván nem volt szabad beszélniük az eseményekről, mert még a kérdéseink elöl is kitértek.

– Az iskolában tanulunk, nem politizálunk!

Ehhez még Cirill páter is szigorúan tartotta magát, pedig néha annyira ellágyult, hogy megcseppent a szeme, amikor Berzsenyit olvastuk. Mert már nem magyarázott, inkább olvastatott, fennhangon, hogy hallja ő is a zengő mondatokat. „Szebben szólnak ők, mint én tudnék...” Hanem a kintlakók behordozták a városból a híreket s azok kommentárjait is. Persze, jórészt a szüleik és ezek barátai véleményét. Az pedig elég zavaros volt. Most már elítélték az októberi forradalmat is, amelynek pedig úgy örvendeztek, amikor azt hitték, hogy a békét hozza. És elítélték most már Károlyi Mihályt is, mert ő indította el véleményük szerint azt a folyamatot, amely a kommunisták uralmához vezetett. Hazaáruló banda az egész! – volt általános a vélemény azokban a körökben, amelyek alakították a gimnázium érzelmeit, hangulatát.

Zavarosak voltak tehát a mi ismereteink és érzéseink is. De azt, hogy mennyire örültünk a múlt ősszel – látszó-

lag legalább – a tanárainkkal együtt a forradalomnak, nem tudtuk olyan hamar elfelejteni.

– Jól megültél – tett szemrehányást apám, amikor visszaérkeztem. Nem mentetegetőztem, s ez feltűnt neki.

– Kinek harangoztak? – került a másik oldalról.

– A forradalomnak – feleltem kurtán.

– Mit beszélsz? – nézett rám megütközve.

– Budapest elesett – néztem rá, hogy kiolvassak valamit a szeméből; akár jót, akár rosszat.

De elfordította fejét, s tudtam, hogy szándékosan teszi.

Hallgattam én is, belehullva a nagy és gyötrő kérdésembe: most hát azok a hazaárulók úgy adták el a hazát, hogy a maguk számára is elvesztették?

De ezen a nyáron nyílt meg előttem a középiskolás szerelem virágoskertjének kapuja is.

S ott édes gyötrelmek s másfajta izgalmak termettek.

Völgyben volt a falu, a nap nem nyithatta ránk mindjárt a szemét, ahogy felkelt. Erdős hegyhát állotta el az útját, szűrte meg a tekintetét. Én mindig úgy is képzeltem el, hogy előbb egy kicsit szétdörzsöli a szempilláit, s csak azután néz reánk tekintete teljes fényességével...

Jaj, hányszor vártam én ezen a nyáron, hogy végezen már azzal a szemdörzsöléssel, s ragyogjon rám a tekintete! Osontam is el otthonról nyomban, s igyekeztem észrevétlenül belesni az öregjegyzőék kertjébe. Ott fésülte reggelenként, ha jó idő volt, hosszú és zuhatagosan leomló szőke haját Emma. Vigyáztam, nehogy észrevegye leselkedésemet. Szégyelltem volna ezt a sunyiságot, pedig már az se lett volna baj, ha észreveszi.

Értettük mi már egymást, amióta eprészni voltunk Kovács Gyula vágatjába. Sokan indultunk el, ott volt Ferenczy Sándor, a kántor fia is, ott Kajtsa Laci, a kék reverendás papnövendék, ott az én néném, Erzsi, és egyik húgom, Róza, ott Emma néneje, Sarolta, aki már nagylány volt, s mégis a velem egykorú Ferenczy Sándorka udvarolt neki azzal a be is jelentett szándékával, hogy érettségi után feleségül is veszi. Szoros együttesben mentünk, viháncoltunk, énekeltünk addig, amíg meg nem érkeztünk a vágatba, ott azonban oszolni kellett, hogy epret találjunk, s ha

találunk, ne kapkodjunk el egymás orra elől. Sándorka már jogot szerzett ahhoz, hogy Saroltával induljon kutató útra, Kajtsa Lacinak nem illett kettesben maradnia valamelyik nagyobb lánnyal, ő tehát az én testvéreimmel hármásban fogott pászmat a hegyoldalon. Kettesben maradtunk Emmával. Kék harangszoknya volt rajta fehér blúzzal, vas-tag hajfonatait a fejére tekerte, s a csípője ringott, amint szó nélkül megindult előttem felfelé egy dombocskán.

Nem tudom, beszélgettünk mi egyáltalán azon a nyáron, amíg együtt voltunk a hamvasan ifjú szerelem csodálatos állapotában. A hangjára csak úgy emlékszem, mint turbékoló kacagásra. S ahogy együtt énekeltünk az esti sétákon! Beszélgetéseink kihullottak az emlékezetemből. Úgy látszik, inkább csak néztük, éreztük egymást, a beszélgetések nem is voltak fontosak.

De most, ezen az eprészésen, sürgőssé vált nekem, hogy kinyissam annak a bizonyos kertnek a kapuját. Ki tudja, meddig leszünk még együtt? S visszakerül-e a jövő nyárra, ha visszamegy Pestre a tanítóképzőbe? Lépkedtem a nyomában, de nem eper után fürkészttem, a csípőjére vezetett a tekintetem. Aztán nem is tudom, hangosan mondtam-e, vagy csak leheltem inkább:

– Emma...

De ő így is meghallotta. Visszafordult, megfürdetett tekintete kék tengerében, s fölém hajolva felkínálta az ajkát. Nem volt ennél tisztább, légiesebb s mégis gyönyörteljesebb csók a világon. De nem is lehetett volna más. Petőfit olvastam én akkor bódult belefelejtkezéssel, hordoztam magammal egy kötetét a mezőre is, s elmerültem benne, ha magamra maradtam. Másfelől Jókai mindenben első, eszményien lovag és tiszta lelkű hőseit tekintettem mintaképeimnek. Lovag akartam lenni én is minden lánynyal szemben, hát még a magam szerelmében. Az is voltam. A mamák is észrevették ezt, s nagy-nagy bizalommal bízták rám a lányukat kirándulásokon, bálokban, esti sétálgatásokon... Megvédett engem ez a bimbozó szerelem minden kalandtól, olyan elégedett, boldog és telített voltam a Petőfi és Jókai nyomán kialakult rajongással. Csak azt nem értettem, hogy miért írnak és beszélnek sokan a szerelem gyötrelmeiről. Miért akarják elhíttetni, hogy mint

madár a kalitkában, úgy vergődik a szív a szerelem hálójában. Én a szabadság édes ízét éreztem a szerelemben. Nem is a földön jártam, hanem az illatos levegőben lépkedtem, olyan könnyűnek éreztem magam. Emlékszem, eladdig csak hetyke legénykedést éreztem ki ebből a falusi táncban (mert oda is eljárogattunk vasárnap délutánonként) gyakran hallott csujogatásból:

Én nem tudom, e világ
Egynek szoros, másnak tág;
Lám, énnekem e világ
Se nem szoros, se nem tág.

Igazán, mintha pontosan reám pászolt volna! Mint valami jó ruha. Mint a Sikó Ferenc díszruhája, amelyet most öltöttem magamra néhányszor, s ennek a története is Emmához kapcsolódott. Egy reggel ugyanis Sikó János rajtakapott, amint meglestem a fészülködő Emmát. Lecsúszott Emma válláról az ing, látszott jól a mellecskéje is.

– Szép mejje van – súgta mögöttem János, s én csak akkor vettem észre, hogy ketten látjuk azt, amire egyedül szerettem volna jogot formálni. De János benne volt a színjátzó csoportunkban is, amely Gárdonyi Géza Fehér László című betyártörténetének előadására készült. Oda-súgtam hát:

– Ne szólj senkinek róla, hogy mit láttunk.

János intett, hogy megőrzi a titkom, s ez a cinkosság úgy összehozott, hogy felajánlotta a Ferenc bátyjától örökölt díszruhát.

– Vedd fel egyszer. Ha abban meglát, többet soha el nem felejt.

Fel is vettem. S annyira tetszettem benne Emmának is, másnak is, magamnak is, hogy felújultak elemi iskolás ábrándjaim: elvégre nem muszáj úrnak lenni! Otthon maradok gazdálkodni, a jövő amúgy is bizonytalan, ki tudja, tudom-e folytatni tanulmányaimat az érettségi után. Persze, Laci annyit emlegette a gépészmérnökséget, hogy az szerettem volna lenni. De hát fogjuk-e bírni? Apám pénzzel, én meg tudással és szorgalommal? A megváltozott világ-

ban? S Emma is biztosan falun kap állást, miért ne kaphatna éppen itthon?

Egy napon eléálltam apámnak:

– Én is harisnyában, csizmában járok ezután... Mint édesapám. Visszapártolok a faluhoz...

Apám úgy nézett reám, mint aki azt is érti már, amit nem mondtam ki. Elővette és tömni kezdte a pipáját. Ez elfoglalta egy időre, volt ideje meggondolni a választ:

– Az ember úgy öltözködik, mint azok, akik között él...

Megértettem. Volt ebben hozzájárulás is, kételkedés is. Kételkedés abban, hogy csakugyan otthon maradok. Láta ő jól, hogy dolgozom ugyan becsülettel a mezőn, de az istállóban már kényesen félrehúzódok az állatok farától, a lovakat hajtani tudom, de elvárom, hogy ő hámozza fel és fogja be a szekérbe őket. Ha pedig beleesem egy könyvbe, akár a mezőn is, nehéz kihúzni engem onnan, sokszor kell szolongatni, amíg annak a „még csak egy mondatnak” a végére érek. Márpedig nincs szerencsétlenebb teremtménye az istennek, mint a paraszt, ha nem szereti a munkáját, ha örökösen elégedetlen a sorsával!

Elnézte hát, hogy „fussuk a bolondunkat”, végigénekelve a Kövesutat a vasúti átjáróig és vissza, minden este, közel éjfélig. Ott volt ebben az estéli önkéntes dalárdában a színjátszó csoportban is összeszokott ifjúság minden tagja, de csak az „úrfik és kisasszonyok”. Vagyis azok, akiknek nem kellett hajnali ötkor kelni. Én is ezek közé tartoztam Ferenczy Sándorral, Székely Saroltával és Emmával. Hajtsa Lacitól se kérték számon a korai felkelést a szülei: nagy tekintélye volt előttük, hiszen pap lesz belőle!

Miket énekeltünk? Egy évvel azelőtt még az érzelgőségben fuldokló háborús romantika műdalait. Most már egyet se tudnék egészen végigmondani közülük, csak sorok jutnak eszembe. Például:

Ágyúcsőre tábortűz világít,
Kajla írom ezt a kis lapot;
Néma, csendes, holdas itt az éjjel,
És az égen sok csillag ragyog.

A dal vége az, hogy „amikor senki sincsen, aki látja, rácsókolom a lelkemet egy halovány rózsaszálra”. Persze, arra a rózsaszálra, amit elindulásakor a kedvesétől kapott. Vagy az már egy másik ilyen dalnak a vége? Annak, amelyikben egy „gyerekarcú hadnagy” a főszereplő, és így kezdődik:

Mikor az est mesélni kezd,
Utánad édes vágy epeszt,
Szeretnék ilyenkor ott lenni nálad,
Hogy álomba én ringatnálak.

Mondom, nem tudok már eligazodni köztük. De nem is fontos, hogy eligazodjam. A lényeg az, hogy noha háborús nóták voltak, marcona hadfiak helyett minduntalan a „gyerekarcú hadnagy” bukkan elő belőlük. Bizony gyerekek segítségével vívtuk már akkor a háborút, s nagyon közel voltunk már mi is, hogy odakerüljünk a háborút viselő gyerekek közé.

Persze, termett a falusiak ajkán is háborús dal, de abban nem volt semmi romantika. És érzelgősség sem. Csak egyszerűség és őszinteség. Ezt az alábbit vidéken sehol nem hallottam, csak ott nálunk és akkor. Azért tartom érdemesnek lejegyezni:

Kövecses a, kövecses a demiházi vasút alja,
Azon visznek el engemet messze nagy Oroszországba;
Ugye, kedves kísangyalom, fájna a te gyenge szíved,
Ha engem a háborúba katonának elvinnének?

De mindez régen volt, még a múlt nyáron...

Most már, 1919 nyarán, felhagytunk a háborús nótákkal. Vége volt a háborúnak, s nekünk a szerelem mindenél fontosabbá vált. Persze, dalainkba rendszerint a bánatos szerelem került bele, amivel én akkori hangulatomban – amint már említettem is – nem értettem egyet. Én mind csak rajongani vagy dicsekedni szerettem volna. Ilyen dal azonban nemigen volt, magam pedig verset még csináltam ilyent, de dalt már nem tudtam. Meg aztán a készen kapott dalok versnek is szebbek voltak, mint amennyi tőlem tellett. Ezt például nagyon szerettem:

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A vadgesztenyének zúzmarás az ága,
Ablakomra hajlik, benéz a szobámba.
Ha megfújja a szél, olyan szépen beszél
Nekem egy kislánynak gyönyörű szeméről,
Aranyszín hajáról...

Kifejezte érzelmeinket az alábbi dal is, s még csak nem is éreztük szemérmetlen dicsekedésnek. Sem mi fiúk, sem a lányok.

Ahogy én szeretek, nem szeret úgy senki,
Ahogy én csókolok, nem csókol úgy senki;
Így sohase vártak, így sohase kértek,
Így még nem szeretett soha senki téged.

De közeledett az ősz, az elválás ideje. Már nem volt semmi akadály, hogy Emma visszamehessen a pesti tanítóképzőbe. Sarolta végzett, ő otthon maradt télire is öreg szülei mellett, Ferenczy Sándorra azonban ugyancsak várt a kolozsvári piarista gimnázium. Ő is érettségi előtt állott. Valamennyien az elkerülhetetlen elválásra gondoltunk tehát, s minden keresztút kicsalta valamelyikünkől az első taktust, hogy a másodiktól már együtt énekeljük valamennyien:

Megállok a keresztútnál, ahol nyáron annyi fehér virág van,
Visszahúz a szívem mindig, akármerre járok a nagy világban.
Vándordarvak búcsúznak fent, dér csillog a levelen...
Dérütötte havas alján parányi kis lábad nyomát keresem.

De gyakran csárdás-ritmusra fáj a szívünk!

Gerlemadár a párját siratja,
Az én szívem bánatát tagadja.
Mért tagadod? Igaz az a bánat,
Hát vétek-e siratni babámat?

Hanem az ilyen érzelmes dalos esténkbe nagyon belemondított egyszer Kajtsa Laci, a papnövendék. Persze hogy velünk énekelt ő is, s még ugyan érzelmesen, de utána ciniikus bemondásokkal igyekezett elkülöníteni magát min-

den ilyen érzelemtől, ami nekünk, alacsonyabbrendű civileknek természetes és megengedett, hozzá azonban méltatlan volna. Volt a teológián egy tanára, az nevelte belénk ezt a „felsőbbrendű érzést”, így védelmezve őket a szerelem kísértéseivel szemben. De volt még egy másik receptje is: vaskos drasztikummal kompromittálni Érost az ifjú s feltehetően széplelkű papnövédekben.

Ezen az estén még séta előtt voltunk, vártuk a késlekedő leányokat az utcán. Bizonyára szépitgették magukat. Ezért is jutott eszünkbe Petőfi dala, az Éj van, csend és nyugalomnak éje. S valóban: a magas menny is holdas és csillagos volt, meg kellett hát kérdeznünk:

Szőke gyermek, kék szemű kökényfa,
Drágagyöngyöm, mit csinálsz te most?

Az utolsó sort a dalban meg kell ismételni. Mi éppen teleszívtuk a tüdönket a langyos esti levegőből az ismétlésre, de mielőtt hozzáfogtunk volna, Kajtsa Laci félhangosan és nagyon tagoltan bementa bölcs tanára perszifláló verssorát:

A serblin ülök, s kérek papírost...

Olyan váratlanul jött ez a pimasz teológiai doktrína, hogy a refrént a kelleténél is pianóbban és elcsukló hangon énekeltük végig, s nyomban rá is támadtunk volna a Petőfi-verset is blaszfémizáló paptojásra, ha közben ki nem lépnek a lányok, mintegy megcáfolva, hogy nem igaz az, amit állított róluk. Hanem erről a dalról le kellett mondanunk a továbbiakban. Az a Kajtsa Laci-féle utolsó sor együtt jutott eszünkbe mindig a legelsővel, s belénk fojtotta az egész dalt, mielőtt elkezdtük volna. Igaz, nem is volt már sok időnk. Emma hamarosan elutazott legnagyobbik bátyjához, Gyurkához, aki a Duna–Tisza között kapott jegyzői állást valahol, s vállalta, hogy gondoskodik róla, amíg képesítőzik és állást kap. Én egy harmatos szerelem ízével, amelyet testem minden porcikájával átéreztem, Marosvásárhelyre tértem vissza, az utolsó gimnáziumi évre, Ferenczy Sándor pedig, a közeli

családalapítás szilárd elhatározásával, velem egyidőben a kolozsvári piaristákhoz.

Kajtsa Laci is visszament a gyulafehérvári teológiára. Pappá is szentelték rövidesen, s a gyakorlatban kellett meggyőződnie arról, hogy nem biztos ellenmérge a drasztikum a szerelemnek. Bevallom, nem minden jóleső káröröm nélkül hallottam jóval később, hogy plébános korában mennyi baja volt az asszonyokkal...

Az én számomra az ifjúság és a diákélet csúcsa volt a most következő 1919–1920-as tanév. A szemináriumban én lettem a főduktor, az önképzőkörben pedig egyetlen komoly vetélytársam javaslatára engem választottak meg elnökké. Wertán Pali alelnök lett, Szent-Iványi Sándor titkár, Váray Zoli jegyző. De én csak halmoztam tovább a diákméltóságokat. Jaross Béla hittanárunk apátplébános lett, s a helyébe egy nagyon csinos és nagyon vidám életű fiatal papot, Ágota Endrét nevezték ki hittanárnak. Ez a nagy társasági életet élő életveg pap érdemeket akart szerezni a püspök előtt, megszervezte hát a Mária-kongregációt, ami eladdig hiányzott a mi gimnáziumunkból. Pedig Majláth püspöknek szívügye volt: a kongregáció útján toborozta azokat a fehér nyakkendős felsősöket, akik megfogadták, hogy megőrzik ártatlanságukat a házasságig.

Nos, az újonnan alakított kongregációban prefektust kellett választani. A vallástanár három jelöltet javasolt. Az egyházi „demokrácia” szerint az első három legtöbb szavazatot kapott fiú közül bármelyik kinevezhető volt prefektussá. Ez persze azt is jelentette, hogy a diákok maguk is kezdeményezhetnek. Irányítani akart hát, hogy ne szóródjanak nagyon szét a szavazatok, hiszen úgyis azt nevezi ki majd a három közül, akit akar. Jelezte is, hogy kit akar: Wertán tanár úr fiát említette első helyen, a másodikon a legszelídebb nyolcadikost, Váray Zolit, s csak harmadiknak kerültem a hivatalos jelöltek közé én. Arra számított a vallástanár, s arra én is, hogy az első jelölt kapja a legtöbb szavazatot. Én rá is szavaztam. Nagy volt azonban mindkettőnk meglepetése, amikor a szavazatok összeszámlálásakor kiderült, hogy a másik két jelölt is rám szavazott, s az ifjúság is annyira egységesen, hogy

egyetlen szavazat volt csak ellenem. Az, amelyet én adtam Wertán Palira. Ez az eredmény aztán azt is lehetlenné tette, hogy válogasson a jelöltek között. Meg kellett erősítenie az egyhangú választás eredményét.

Megszédített ez a nagy népszerűség. Már-már valóban igazi Jókai-regényhősnek kezdtem érezni magamat, aki mindenben első. S aki méltó Emmához. És méltó különösen arra a szerelemre, amit Emma iránt érzek.

A kongregáció felavatására megérkezett a püspök is. Igazán nem volt nehéz beszédnie tőlem a „fehér nyakkendős fogadalmat”, Ő talán úgy gondolta, hogy a kongregáció prefektusától szedi be, de én nem mint prefektus adtam, hanem mint az Emma iránt érzett szerelmem hőse. Mint prefektusnak rövidesen pirulnom is kellett. A felavatási ünnepélyen ugyanis, amelyet a főtéri nagytemplomban tartottunk, nekem kellett üdvözölnöm a püspök urat, és fogadalmat tennem az egész kongregáció nevében. Az üdvözlő beszédbe azonban becsültem. Elfelejtettem a betanult szöveget, dadogni kezdtem, s alig tudtam kitalálni a dagályos mondatok útvesztőjéből. Nagyon szégyelltem magamat, különösen amikor láttam, hogy a diákársaim sajnálnak, s még egyik-másik tanárom is vigasztal, hogy „bizony az ilyesmi sokszor megeshet az életben”.

A prefektus kudarcáért a szerelmes igyekezett elégtételt szerezni magának azzal, hogy Emmára gondolt, és megsimogatta a fehér nyakkendőt. De a vége – sajátosság módon – zavaros fiaskó lett ennek a jelképes hűség-simogatásnak is. Nem az Emma iránti elszánt hűségem ingott meg, hanem éppen ez kergetett bele egy olyan kínos meghátrálásba, ami már nem növelte tovább népszerűségemet az ifjúság előtt, hanem ellenkezőleg: alaposan megtépászta.

Megírtam már ennek a történetét abban az Ady-szám-ban, amelyet a marosvásárhelyi Igaz Szó adott ki 1957-ben. Ebben a visszaemlékező írásban arról volt szó, hogy miképpen fogott vissza engem és önképzőkörünket – 1920-ban! – Cirill páter éppen akkor, amikor ízlelgetni kezdtük Adyban az új magyar költészetet. Most is úgy érzem, hogy azt, ami bennem akkor történt, nem tudnám pontosabban megfogalmazni, mint ahogyan 1957-ben tet-

tem. Ezért bekapcsolom ide annak a visszaemlékező írásnak a megfelelő részét.

A színhely az önképzőkör. Valaki szaval, és pedig előzetes összeesküvés eredményeképpen Ady-verseket. Mi pedig lessük Cirill pátert, a felügyelő tanárt, aki mélázva ül, hogy lám mikor figyel fel. A szavaló elszavalta már A befalazott diák című verset.

A vers elhangzott – idézek most már az 1957-es írásomból –, de Cirill páter nem kapta föl a fejét. S a taps is alig volt több az udvariasnál. Az anyám és én című vers viszont a már csak udvariassági taps mellett zavart sutto-gást váltott ki, Szent Margit legendája pedig élénkebb tapsot ugyan, de halk vihogást is.

S erre a vihogásra már Cirill páter is felkapta a fejét.

– Mit is szavalt maga, amice? – kérdezte a szavalótól.

– Szent Margit legendáját, tanár úr kérem, Adytól.

A páter csodálkozó pillantást vetett az elnöki asztal felé, majd fitymálóan legyintett a szavalónak.

– Jól van, amice, leülhet.

S azzal – látszólag legalább – visszasüppedt korábbi méla érdektelenségébe. Az ülés végén azonban odaintett nekem:

– Magával beszélni akarok, amice. Várjon meg az udvaron.

Keserű csalódás és sértődöttség fojtogatott, amíg a tanári felelősségvonasra vártam a tágas s már teljesen kiürült udvaron. Úgy éreztem, hogy egyedül maradtam, hiszen az egész dolog legföljebb két társamat érdekli még. A „hálátlan tömeg” nem törődik velem, magamra hagyott. Barbárok ezek, nem értették meg a verseket – szidtam magamban őket, s elhatároztam, hogy legyen, ami lesz, magamra vállalok mindent, egyedül vérzem el...

De Cirill páter ravaszabb volt, mint hittem. Világért sem akart hőst avatni belőlem. Előbb kétszer szótlanul végigsétálta velem az udvart, hadd főjék szorongásom keserű levében, s csak azután szólalt meg, s nem is barátságosan:

– Nos, amice, azt a hibát magának kell helyrehoznia...

– Milyen hibát, tanár úr kérem?

– Hm! Maga derék fiú, fel se tételeztem, hogy ki akarta volna kacagtatni egyik Árpád-házi szentünket. Bár nem is szent az, hanem csak boldog, még ezt sem tudja az a híres költő.

– Világért sem – tiltakoztam őszintén –, hiszen az a vers egészen mást mond...

– Érti is maga azt a verset... Tudott róla, hogy azt fogják szavalni?

– Igen! Én választottam ki.

– Maga ismeri Adyt?

– Igen... azazhogy nem még, csak két kötetét.

– Vagyis hát nem ismeri. Mert ha ismerné, egy ilyen becsületes fiú, mint maga, nem engedné az önképzőkör pódiumára a magyarság ócsárlóját.

– De tanár úr kérem, hát lehet rossz magyar az a költő, aki ezeket a sorokat írta?

Verecke híres útján jöttem én,
Fülembé még ősmagyar dal rivall,
Szabad-e Dévénynél betörnöm
Új időknék új dalaival?

– Nem szabad! – felelt Cirill páter tréfás gúnynyal, nem az én kérdésemre, hanem a versére. Aztán komolyan, de mintha inkább csak magában fogadkozna, hozzátette: – Legalábbis itt én leszek a tilalomfa!

Engem azonban elragadott már a vers varázsa, szinte nem is hallgattam rá. Eszembe jutott, hogy ennek a „bús-magyarnak”, valami olyasmi kell, ami „megcsavarja” a szívét.

– Vagy pedig ez – siettem az új idézettel –, tessék csak meghallgatni, ugye milyen megrázóan szép? És elmondtam az *Itt valahol, ott valahol* kezdetű verset.

– Ejnye! – nézett rám összehúzott szemmel, s megvonaglott az ajka –, hát maga csak így vágja az idézeteket?

Azt hittem, telitalálat érte legérzékenyebb pontját: a honfibúját.

– Hát nem szép? – kérdeztem újra.

– Szép! – bólintott. – Megejtően szép. S ez a baj, látja. Nos hát, amice, most nem mint tanára kérdek magától valamit, hanem mint férfi a férfitől. Mit gondol, jó-e a bűn vagy rossz?

Nem vettem észre a csapdát. Beleestem.

– Természetesen rossz! – feleltem habozás nélkül.

– Dehogy! – legyintett fölényesen. – Jó az, különben ki volna olyan barom, hogy elkövesse.

– Én nem úgy értettem – tiltakoztam zavartan.

– Persze hogy nem. Maga jól értette. A bűn factice jó, moraliter rossz. Na látja, így vagyunk ezzel a széppel is. Lehet szép, bár erkölcsi romlottság húzódik meg mögötte. Mint ennél az Adynál is. Szépen írja azt, ami erkölcsileg csúnya. Nem is írhatott másként, amikor erkölcstelen volt egész élete. Azt mondják, az vitte korai sírjába is. Az erkölcstelen élet.

– Nem hihetem, tanár úr, inkább a sok üldözés, értetlenség.

– Ugyan! Az egészséges élet hatalmas pajzs. Maga egyszerű falusi fiú, fogalma sincs, mivé teheti a gyenge erkölcsű embert a nagyvárosi élet és az az átkos modernizmus. Maga tiszta életű – pillantott fehér nyakkendőmre –, s bizonyára van otthon a falujában ideálja is, aki ugyancsak tiszta...

Elhallgatott, bár nem úgy fejezte be a mondatot, mint ha feleletet várt volna. Hát persze hogy volt otthon ideálom. S persze hogy tiszta volt, mint a hajnali harmat...

– Nos hát, amice – folytatta, miután tudomásul vette pirulásomat –, most én idézek magának egy Ady-verset. A címe az, hogy Az én menyasszonyom. Már mint az övé, azé a maga Adyjáé. A vers első két sora pedig így hangzik: *Mit bánom én, ha utcasarkok rongya, / De elkísérjen egész a síromba...* Nahát! Egyetért vele?

Megsemmisülve, lehajtott fejjel, szédülten lépkedtem mellette. Ő pedig úgy mélyítette el a győzelmét, hogy hallgatott, nem sürgette a választ. Szótlatlanul mértük végig a hosszú udvart. Csak a fordulónál szólalt meg újra:

– Nos, amice, a hibát, amit elköveltünk, helyre kell hozni. Maga követte el, magának kell helyrehozni. S ott, ahol elkövette. Mondja el az önképzőkörön az ifjúságnak,

hogy nem ajánljuk Ady olvasását, mert féltjük Adytól az új nemzedék erkölcsi tisztaságát. Hadd vesszen a feledés homályába.

– Talán hatásosabb lenne, ha a tanár úr mondaná ezt el – próbáltam kibújni a feladat alól.

– Szó se lehet róla! – tiltakozott. – Maga az elnök, én csak a felügyelő tanár vagyok. Nincs jogom beleavatkozni az önképzőkör önkormányzatába. Én csak tanácslok... Hiszen nem kell mást mondania, mint amit őszintén érez. Vagy nem?

– Igen... – mondtam bizonytalanul.

– Akkor hát megegyeztünk – bocsátott el.

Én állottam is az egyezséget, s elmondtam óvó s figyelmeztető beszédemet az önképzőkörön. Az eredmény persze egészen más lett, mint amire ez az egyébként okos és kitűnő pedagógus paptanár számított. Az ifjúság most lett csak igazán kíváncsi az „erkölcstelen” Adyra.

Állotta az egyezséget Cirill páter is, bár ő nem ígért semmit. Szemmel láthatóan pártolt, megbecsült, szeretett egész évben. Jeles dolgot tudott más írni neki a magyar irodalomból, csak én. Alighanem folyton felemltetett a tanári szobában is, mert éreztem minden tanár megbecsülő gyöngédségét.

Farkas József némettanár elnézte, hogy németdolgozataimat rendszeresen Kandell Gerő dolgozatáról másoljam le. Kandell elégséges osztályzatú tanuló volt, de tudott németül. Hadd legyen boldog tehát, hogy segíthet egy jeles tanulónak.

Büchler Pál, a görög tanár, nem feleltetett, hanem „megkért”, hogy olvassak fel egy részt, de skandalva, az Odüsszeiából. Nagyon muzsikáltak bennem a hexameterek, a második-harmadik olvasás után ritkán vétettem el a ritmust. Így aztán ellenőrizte első hallásra azt is, hogy foglalkoztam-e otthon a szöveggel. Rendesen megelégedett a feladott rész felolvasatásával; a szövegelemzéstől, fordítástól eltekintett. Áhítatosan hallgatta az ógörög verssorokat, s amikor befejeztem az olvasást, udvariasan megköszönte. Nagy megtiszteltetés volt ez az udvariasság reánk, mert tudtuk, hogy tudós ember, akit egyetemi tanárnak is hívtak már, de nem akarta otthagyni Marosvásár-

helyt. Engem még azzal is megtisztelt, hogy rábeszélte: tegyek érettségi vizsgát a görögből is. (Meg is tettem az ő kedvéért.)

Lerehenfeld Ernő, a fiatal és nagyon halk latintanár nem feleltetett, hanem megbeszélte velünk Horatius ódáit.

Baer Ferenc tornatanár az ifjúság „vezérének” tekintett. Akár elszökhettem volna az óráiról tekeregni, akkor sem szólt volna rám.

Az öreg Wertán Pál, ha valamilyen történelmi tételt jól meg akart rögzíteni a fejünkben, nem egyszerűen elmagyarázta, hanem megvitatta velem.

Csak Czibalmos József, a számtan- és fizikatanár patogott tovább, de már nem mondta egyikünknek sem, hogy ribanc, legfeljebb azt, hogy: „így, kérem, csak a ribanc alsósok viselkednek”. De hát ő mint osztályfőnökünk felelős volt a fegyelemért is.

No és Rettegi Géza, az igazgató recsegett végig heti egy filozófiaórát. Nem tekintette komoly tantárgynak ő maga sem a filozófiát, legalábbis középiskolás fokon. Nem feleltetett, csak előadott, s reánk bízta, hogy mennyit tartunk meg belőle a fejünkben.

Nem volt így nehéz dolog nyolcadikosnak lenni, volt időnk tervezgetni, szervezni. Leveleztem is szorgalmasan Ferenczy Sándorral. A terv az volt, hogy a karácsonyi vakációban előadjuk az Iglói diákok című dalos színjátékot, s utána nagy bált rendezünk Deményházán. Azért itt, mert a mikházi iskola kicsi, ott nem férnénk el. Meg aztán Mikházáról nem is telne ki annyi szereplő, amennyire a darabban szükségünk van, s mind olyan, akinek ne kelljen sok próba. Deményházán ilyent is találunk. Ott volt Kovács Pongrác, aki a katonaruhából bújt ki és tért vissza nyolcadikosnak közénk. Ott volt a bátyja, egy sovány és hosszú főiskolás, aki tanulmányai befejezése előtt otthon ragadt falusi úrnak, és nagyon unatkozott. Aztán ott voltak unokatestvérei, a Bencze fiúk, akik ugyancsak a katonaságtól tértek haza, s egyelőre tanácstalanok, hogy mihez fogjanak. János, a nagyobbik, elvégezte a tanítóképzőt, de elhelyezkedni még nem tudott. A kisebbik, Sándor, még a képesítés előtt állott, de már hadnagyi rangot szerzett

volt a háborúban, s most már nincs nagy kedve a tanítósághoz. Akárcsak az én bátyámnak, Dénesnek, aki a tél elején ugyancsak hazakerült azzal, hogy most már az ő részéről is vége a háborúnak.

A darab Évájára Székely Sarolta volt a jelöltünk, s ez meghatározta Ferenczy Sándor szerepét is: csak ő lehetett Éva szerelmes párja. Emma nem volt otthon, nekem tehát pártalannak kellett maradnom a darabban is. Így a dalos kedvű diák, Holéczy Pista szerepét kaptam. Dénes bátyám, aki ugyancsak tétlenkedett otthon, örömmel vállalta a tót kocsmáros, Odrobina Janó rokonszenves szerepét. Laci persze mint a vidék körorvosa nem vállalhatott színpadi szereplést, de ő lett a főrendező. A dalokat Szent-Iványi Sándor tanította be, aki tudott zongorázni, s titokban reménykedett, hogy őt is elengedi majd özvegy édesanyja erre a falusi bálra, amelynek a diákok révén már jó előre olyan nagy híre van. Sajnos, reményeiben csalódnia kellett, mert édesanyja félt a fiát falura engedni, ahol éjjel sötét van, s még hozzá egy olyan bálba, ahol „esetleg verekedni kezhetnek azok a bicskás falusi legények”.

Olyan nagy nyüzsgésben, levelezésben, izengetésben voltunk, hogy a tanárainknak is észre kellett ezt venniök. De nem szólt bele a dologba senki. Talán mert háború után voltunk, s mindenki mulatni akart: kipótolni, amit elmulasztott, s tombolni egy kicsit afölötti örömeiben, hogy szerencsésen megúsztá? Vagy tán Cirill páter legyintette le az esetleges aggodalmaskodókat? Elvégre a gimnázium csak két diákjáért volt felelős, Kovács Pongrácért és értem, a többihez nem volt semmi köze. Különben is az egész ügy lebonyolódik a vakáció alatt, amikor a fiúk szüleik felügyelete alatt állanak...

A színelőadás és a bál tehát megtörtént, mégpedig a „zajos siker” jegyében: reggelig daloltunk és roptuk a táncot fékeveszetten. Nagy volt a felvonulás is, hiszen már előre olyan nagy hírverést csaptunk, hogy messziről, még Nagyernyéből és Sáromberkéről is jöttek vendégek. Ez a nagy siker aztán következményekkel is járt. Egyrészt fokozta bennünk a lázas cselekvési vágyat, másrészt olyan kapcsolatot eredményezett a mi római katolikus gim-

náziumunk és a városi leánygimnázium között, amire nem volt példa iskolánk történetében...

Részt vett ugyanis a bálon a leánygimnázium egyik nyolcadikos növendéke is, akit úgy meglelkesített a mi „kulturális tevékenységünk”, hogy felajánlotta a két önképzőkör szorosabb kapcsolatát. Erről csak a vakáció után értesültem Vásárhelyen. A titkárunk, Szent-Iványi Sándor továbbította hozzám a javaslatot. Ő kintlakó volt, könnyebben hozzáférhető a lányok számára, mint én a szemináriumban. És családi ismeretség is összekapcsolta a leánygimnázium egyik tanárának két diáklányával. Néhanyszor engem is kikért Cirill pátértől a délutáni sétaidőben, s együtt látogattuk meg a Nagy lányokat, hogy megbeszéljük a nagy tervet. Értesülhetett-e tervünkről Cirill páter előre? Bizonyára értesülhetett, hiszen egy másik tanár házánál beszéltük meg, s tudott róla már a lányok önképzőkörének fiatal és nagyon lelkes ellenőrző tanára, Csergő Tamás is. S valóban Cirill páter meg sem lepődött, amikor „bejelentettük”, hogy ünnepi önképzőköri ülésre készülünk, amelyen „legjobb erőinket” vonultatjuk fel, s erre az ünnepi ülésre meg akarjuk hívni a leánygimnázium önképzőkörének a vezetését. Négyen lesznek a küldöttségben: az önképzőkör elnöke, az alelnöke, a titkára és a jegyzője. A páter masszírozni kezdte bal keze hüvelykujjával a manduláját (rendesen úgy tett, ha elgondolkozott valamin), aztán erősen a szemem közé nézett:

– Rendben van, amice, de aztán úrifíúk módjára viselkedjenek!

Ez az „úrifíúk” figyelmeztetés csak nekem szólhatott. Tanártársa fiában csak nem kételkedhetett! S nem Szent-Iványiban sem, aki kettőbe szakítva írta a családnevét s két nagybetűvel! Az az erős szembenézés pedig nyilván az Ady-ügyben kötött megegyezésre akart emlékeztetni. Rosszulesett a célzás is, az emlékeztetés is. De különösen az emlékeztetés. Hiszen ez azt jelenti, hogy fizet most valami szolgálatért, amit neki, a tanári karnak, vagyis a hatalomnak tettem, s amire nem nagyon lehetek – legalábbis önmagam szemében – büszke. S kitüntető figyelme is, amit egész évben éreztet velem, mind nem a valódi érdem, hanem egy kétes értékű szolgálat jutalma.

Akkorát nyeltem, hogy csak azért nem hallotta meg, mert éppen mind a hárman meghajoltunk előtte, ezzel jelezve, hogy köszönjük beleegyezését. Én meg azzal vigasztalódtam magamban, hogy hiszen az a megegyezés visszafelé sült el, mert az ifjúság érdeklődése Ady költszete iránt még csak jobban fellángolt.

Ünnepi ülésünk egy április végi vasárnap délelőtt megvolt. A lányok önképzőköre négytagú küldöttséggel képviseltette magát. Szépen ment minden, nagy tisztelettel fogadtuk a lányokat, Cirill páter álmos tekintete mögé rejtette érdeklődését, s amikor a lányok elhelyezkedtek az első sorban, intett, hogy kezdjük a műsort. Igen ám, de Szent-Iványi valamiért késett, pedig ő volt műsorunk parádés száma: neki kellett elénekelnie zongorakiséret mellett a Fürdik a holdvilág az ég tengerében című Petőfi-vers szövegére készült dalt. (Szóba került az Éj van, csend és nyugalomnak éje kezdetű dal is, de én ellene voltam, s nem mondtam meg, hogy miért!) Jelentettük a páternek sűgva, hogy várnunk kell még Szent-Iványi Sanyira, de nem járult hozzá:

– S addig mit csinálnak a lányokkal? Udvarolnak nekik? Kínos lesz a várakozás. S nekem is dolgom van még ma délelőtt...

Megkezdttük hát a műsort, s közben űltünk a tükön, hogy vajon megérkezik-e idejében Szent-Iványi?

Nem érkezett meg. Egy cédula jött helyette, amelyen az édesanyja értesített, hogy fiát útközben megtámadta egy részeg katona, meg is sebesítette az arcán, nem szerepelhet.

– Most mi legyen? – adtam át a cédulát az alelnökinek sápadtan. – Elmaradjon a legszebb számunk? Még azt hiszik a lányok, hogy csak blöfföltünk vele.

– Te is tudsz énekelni – sűgta vissza az alelnök. – S együtt tanultátok be a darabot!

Kellett-e több biztatás a hiúságomnak? Bejelentettem a Szent-Iványival történt balesetet, s azt is, hogy helyette magam ugróm be, „mert nem akarjuk, hogy egy váratlan baleset miatt megcsonkuljon nagy gonddal összeállított műsorunk”.

Hát hiszen tudtam énekelni én is! El is énekeltem a dalt, de nem úgy, mint Szent-Iványi énekelte volna. Biz az egy kicsit harsány, amolyan falusi legényes lett. Tapsolt a mi önképzőkörünk tagsága, hogy olyan ügyesen feltaláltuk magunkat, de a lányok csak finoman, udvariasan verték össze a tenyerüket. S én még csak nem is mutathattam, hogy resteltem a dolgot! Tartanom kellett magam ahhoz, hogy „muszájból” ugrottam be.

A lányok, mielőtt elvonultak volna a fiúk kettős sorfala között, kedvesen pukkedliztek Cirill páter előtt, s aztán megköszönték az önképzőkör vezetőségének a „szíves meghívást”. Nagy „műélvezetben” volt részük – mondták –, s hogy viszonzhassák, ők is meghívják bennünket a jövő vasárnapi díszülésükre. Kezdeté délelőtt tizenegy óra. Mi Cirill páterre lestünk, de ő elnézett a fejünk fölött, s megint a mandulájával foglalatzkodott. Válaszolni kellett, nem volt idő megbeszélni, megtanácskozni a dolgot. Némi zavarral tehát megköszöntem a meghívást, s megígértem vezetőségünk megjelenését a mondott időben. Hallotta ezt Cirill páter is, s nem volt semmi ellenvetése. Igaz, ott a lányok jelenlétében nem is szólhatott ellene. De nem szólt később sem. Mi tehát úgy vettük, hogy a felsőbbség tudomásul vette és helyesli ígéretünket. Elháríthatatlan akadály se látszott semmi. Mi vasárnap délelőttönként fél kilenckor mentünk misére az iskola kápolnájába. Rendesen a régens úr misézett, s bármilyen hosszú énekes misét mondott is, annak – beleértve az exhortációra szánt húsz percet is – tízre vége szokott lenni. Aztán már csak nekem kellett elkérezkednem magától Cirill pátertől mint szubrégenstől, hogy elhagyhassam a szeminárium épületét. Ő pedig már tud is róla...

Nem tartottunk tehát már semmitől, sőt boldogan híreszteltük mindenfelé, hogy milyen nagy jelentőségű újjátással adunk lendületet az önképzőköri életnek.

– Áttörtük a zárdarendszer frontját. Ezentúl így lesz már minden évben. Közös üléseket tartunk a lányokkal...

Csak Angyal Bandi harsány röhögésére, s amikor egybmondta a két szót, vettük észre, hogy ennyire talán mégsem törhetjük át a zárdarendszert. Szent-Iványi kerek

arca kigyúlt, szégyenkezve sütötte le a szemét, s azután – hosszú ideig – számúzta még a szótárából is az ülés szót, következetesen gyűlést mondott helyette mindig.

A nagy hírverés következménye az lett, hogy tudomást szerzett a dologról a régens úr is. Lehet, felelősségre vonta Cirill páter, s az is lehet, hogy együtt főzték ki, hogyan tudják szépszerével elbuktatni a mi újításunkat mindjárt a letelején...

Szombatig nem történt semmi, de akkor, mégpedig az utolsó órán, hirdetést köröztetett az igazgató. A hirdetés szerint másnap nem a gimnázium kápolnájában gyűl össze az ifjúság, hanem a főtéri nagy plébániatemplomban, ahol maga az apátplébános úr celebrálja az ünnepi énekes nagymiséjét. Tíz órára tehát a kintlakók is mind legyenek ott. Minket szeminaristákat a szubrégens úr vezet majd föl egy csapatban.

Ez bizony kellemetlen meglepetés volt, de még nem aggódtunk. Tizenegyig csak túl leszünk az apátplébános úr nagymiséjén is! De bizony nem lettünk túl. Az első evangélium után hosszú szentbeszéd következett, aztán beiktattak még egy litániát is valami egyházi ünnep ürügyén. „Titkos értelmű rózsza... Dávid király tornya... Elefántcsonttorony”... és így tovább – mondta keneteljesen elnyújtva egy szerep, s én vágtam rá sietve mind-egyikre, hogy „könyörögj érettünk”, de hiába siettem én, ha a többiek éppen csak döccentek egyet ájtatosan, már ahogyan a litániákat általában mondani szokták.

Háromnegyed tizenegykor kezdtem rájönni, hogy ez bizony kicsinált dolog! Hát ha az, akkor meg éppen nem hagyjuk így megszégyeníteni magunkat a lányok előtt! Halk léptekkel megkerestem a padot, amelyben Wertán Pali, az alelnökünk ült. Intettem neki, s ő szó nélkül kivackolódott a fiúk közül. Váray Zoltánt már együtt intettük ki egy másik pádból. Szent-Iványi unitárius vallású volt, neki egyáltalában nem kellett templomba járnia, még a sajátjába se.

Kiosontunk hárman a templomból, de még elkapta a szemem fent a templomkarzaton a régens úr figyelő alakját. Sürgettem is társaimat, nehogy még elfogjon valahogy.

– Siessünk! Egybe tizenegy, s nem illik elkésni!

Nem késtünk el, de a lányok ünnepi műsorára nem tudtam odafigyelni. Nem is emlékszem belőle semmire. Éreztem, hogy ebből baj lesz, és felelősnek éreztem magamat. Ha én nem kezdeményezem, Wertán Palinak és Váray Zolinak eszébe se jut elszökni a templomból. Viszont – szólalt meg bennem az opportunista – az jó, hogy őket is behúztam. Így benne van a kongregáció egész vezetősége. Emellett Wertán tanárnak a fia, majd csak kihúz bennünket az apja...

Délutánig nem történt semmi, ebéd alatt a régens úr bekukkantott az ebédlőbe, de nem szólt semmit, nyilván csak azt akarta látni, előkerültem-e. Én egyedül savanyodtam egy ideig aggodásom levében, mert nem akartam, hogy a többiek észrevegyenek valamit. Az esti szilenciumon azonban, amikor Cirill páter lassú léptekkel végigjárta a múzeumot, az asztalom előtt megállt, fölém hajolt, és fél szájjal dörögve megkérdezte:

- Voltak a lányoknál, amice?
- Igen, voltunk, tanár úr kérem.
- Hm!

Nem szólt semmit ezen a hmegetésen kívül, de ebből megértettem, hogy baj van, s erre akar figyelmeztetni. És azt is megértettem, hogy ő velem érez, de nem sokat tud segíteni.

S akkor már nem állhattam meg, odamentem Simon Pistához, a helyettesemhez, s elsuttogtam neki a bajt, amelybe valószínűleg beleestünk. Aztán ketten mérlegelni kezdtük az eshetőségeket. Éppen mint másodikos koromban amaz utálatos Fried úrék! S éppen úgy érveltünk mi is. Nem lehet, hogy pont érettségi előtt kicsapjanak! Ez a gimnáziumra vetne rossz fényt. Ezt nem engedheti meg magának a gimnázium vezetősége! S éppen a legjobb diákokat! S nem is követtünk el semmi főbenjárót, éppen csak nem vártuk meg a mise végét.

Másnap délelőtt nyomott hangulatban ültük végig az órákat. A tanárok vagy nagyon kimértek voltak, vagy kedélyeskedni próbáltak. Akik ellenünk voltak, azok ridegen viselkedtek, akik nem ítélték el szigorúan, azok kedélyeskedtek, de mindnyájan a „pártatlanságukat” igyekeztek

kimutatni azzal, hogy a történelekről egy szót se szóltak. Pedig tudtuk már, hogy délutánra össze is hívták az ítélkező tanári konferenciát. Az osztály együtt izgult velünk. A többségnek az volt a véleménye, hogy nagyobb baj nem történhetik. Olyan is volt már, aki azzal érvelt, hogy kisebbségi gimnázium lettünk, aligha érdeke a tanári kar-nak, hogy kiteregesse a szennyesünket. Ez olyan új érv volt, amit nem is mindjárt értettünk meg. Nem tudta világosan megmagyarázni az sem, aki felvetette. Valószínűleg otthon, az apjától hallott valamit, amit most alkalmazott a mi esetünkre. Az állami hatóságok addig nemigen szóltak bele a gimnázium dolgaiba, legfeljebb váratlan szünnapokat rendeltek el új, nekünk szokatlan nemzeti ünnepek alkalmával. A mi fejünk fölött az egyház volt a főhatalom! S mi éppen az egyházzal szemben rendetlenkedtünk. De csak rendetlenkedtünk, nem követtünk el semmiféle komoly hibát, amiért szégyellnünk kellene magunkat. Sőt! Még hibások sem vagyunk, mert csak muszájból jöttünk el a szokatlanul hosszú nyúltság miséről, hogy eleget tegyünk egy meghívásnak, s ne kövessünk el súlyos udvariatlanságot!

Addig vitatkoztunk, amíg az osztály többsége arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem lehet szó itt semmiféle súlyosabb büntetésről, hiszen Cirill páter is tudott a meghívásról, s hozzájárulását adta. Mert ugyebár csak azt tekinthetnék nagy hibának, hogy éppen a lányok önképzőkörére mentünk el. Ha fiúkról volna szó, egyáltalán nem találná olyan izgalmasnak a tanári kar sem. De hát lányokkal szemben szabad szószegőnek, udvariatlannak lenni? Bizonyára nem! Tehát nemhogy hibáztunk volna, hanem ellenkezőleg: helyesen jártunk el.

Úgy meggyőztük egymást, hogy végül már egy jó ügy hőseinek éreztük magunkat. Nem is volt hát bennem semmi szorongás, amikor másnap, osztályfőnökünk első óráján, elkövetkezett a nagy felelősségrevonás pillanata. Czibalmos tanár úr „beírta az osztálykönyvet”, aztán nem feleltető noteszét vette elő, hanem ünnepélyesen felállt:

– Kacsó, Wertán, Váray! Kérem, álljanak fel.

Felálltunk. Erre ő leült, mereven nézett ránk legalább tíz másodpercig, aztán feltette az első kérdést, amelyre bátran feleltem a többiek nevében is:

– Hová mentek el maguk vasárnap délelőtt a szentmiséről annak befejezése előtt?

– A leánygimnázium önképzőköri ünnepi ülésére, régens úr kérem.

– És hogy mertek elmenni, ha szabad kérdezni?

– Mert kötelességünk volt, régens úr kérem – sütöttem rá az „öntudat-ágyút”, amely egyszer már olyan hatásos volt, s bátran vártam a harmadik kérdést, hogy ugyan miért volt kötelességünk. Így akartam elmondani az előzményeket, hogy megértse belőle, milyen férfiatlan és sértő udvariasság lett volna a lányokkal szemben, ha nem teszünk eleget a meghívásnak. De több kérdésre már nem felelhettem se bátran, sem riadtan. Több kérdés nem is volt, vagy ha volt, az amolyan szónoki volt csak, amelyre nem jár válasz, amely önmagában hordja az egyetlen lehetséges feleletet. A kis kerek arcú embert ugyanis elöntötte a méreg magabiztos hettykeségem miatt. Felugrott újra a székeről, s már nem alakította a tárgyilagos bíró szerepét.

– Mit? Még maga beszél kötelességről? Maga, aki még az egyház öt parancsolatát sem tudja? Vagy nem parancsolja meg az anyaszentegyház, amelynek maguk tagjai, s amely iskolákat tart fenn, hogy maguk tanulhassanak, a vasárnap megszentelését? Hogyan szól ez a parancs? Ugye nem tudja? Vagy nem tartja érdemesnek törődni vele? Vasár- és ünnepnap szentmisét becsületesen hallgass! Ez a kötelesség! Ez a maguk kötelessége...

Aztán így tovább vagy tíz percig. S mi csak álltunk ott hárman megdermedve. Láttuk már, hogy formailag és a maga szempontjából vitathatatlanul neki van igaza. S azt is láttuk, hogy nyilvánvalóan ő volt az, aki erre az egyházi parancsra s ennek erejére támaszkodva megrendezte nekünk a hosszú misét. Bizonyára büszke is volt erre az ötletére – s a mi figyelmetlenségünk miatt kudarcot vallott vele Cirill páter előtt is, pedig fölötte, az ő „megértése és engedékenysége” fölött is győzni szeretett volna.

Hallgattuk tehát szótlánul súlyosan ítélkező megrovásait, amelyek lassan-lassan a szelídebb dorgálásba enyhültek, majd szinte a „bajtársi” felelősségérzet felkeltésére irányultak annak a hangoztatásával, hogy változik körülöttünk a világ, a mi viselkedésünk, magatartásunk nagyon kihathat vallásunkra és egész nemzetiségünk, gimnáziumunk további sorsára is. Ezt kell megértenünk, ezen a téren vannak kötelességeink, nem a lányokkal szembeni udvariaskodás terén. És ha nem is pontosan úgy, ahogyan osztálytársunk mondta, de valami afféle csendült ki a befejező mondatokból, hogy a tanári kar is figyelembe vette az új helyzetet, s azért döntött úgy, hogy nem jár el az iskolai törvények teljes szigorával, hanem megelégszik egy szigorú osztályfőnöki dorgatóriummal. Szívleljük meg tehát a hallottakat, s a büntetésről és az elkövetett súlyos vétségéről minél kevesebbet beszéljünk, hogy ne szivároghon ki túlságosan széles körbe, mert hátha máshol szigorúbban ítélik majd meg, mint a mi tanári karunk, amely figyelembe vette azt is, hogy végeredményében az érettségire álló nyolcadik osztály legjobb előmenetelű ifjai feledkeztek meg magukról ilyen súlyosan...

Befejezte, s végül leülhettünk. Meg is tettük, bűnbánattal lesütve a fejünket: s nem is volt nagyon tettetett a büntudat. A régens úr is elégedett lehetett a tanári konferencia határozatának végrehajtásával, mert az óra hátralevő részét csendes magyarázatra használta fel. Megilletődött hangulatunkat óra után Angyal Bandi oldotta fel gonosz, de ellenállhatatlanul humoros cinizmusával:

– Szavazzunk jegyzőkönyvi köszönetet az önképzőkör vezetőségének, hogy megúsztuk ezt az órát feleltetés nélkül...

A továbbiakban simán ment minden. Sem a leányok, sem mi nem erőltettük tovább az önképzőköri kapcsolatot. Igaz, nem is igen volt már rá időnk. Kintlakó gavalérjaink abban állapodtak meg velük, hogy majd érettségi után rendezünk közösen egy olyan bált, hogy évtizedekig emlegetik majd az utánunk következő évfolyamok az 1920-as érettségizőket! Addig nyugton maradunk, letesszük az osztályvizsgát, s jól felkészülünk az érettségire.

Tartottuk magunkat elhatározásunkhoz, s úgy felkészültünk, hogy nemcsak az utánunk következő diákgenerációk emlegettek elismerően, hanem a tanárok is a mi példánkkal pirítottak rájuk:

– Az volt az utolsó jó évfolyamunk!

Igaz, csak tizennégyen voltunk, de ebből négynek jelesre sikerült, hétnek jóra s csak háromnak elégségesre az érettségi vizsgája. Elégedettek voltunk valamennyien, még én is, noha az első helyet Wertán Pali elhódította előlem. A latinból gyengébbnek bizonyultam nála, nekem csak jóra sikerült a szóbelim, neki jelesre az is. Lerchenfeld tanár úr azt hitte, hogy sértődöttséget vagy keserúséget okozott nekem ez a váratlan fiaskó. Szinte riadtan hári-tott el magáról minden felelősséget:

– Én eleget érveltem az érettségi biztos úrnak, hogy egy Horatius-óda olyan, mint egy Beethoven-szimfónia; gyakorolni kell azt, hogy hiba nélkül lejátszsa az ember... A Horatius-ódát is gondosan elemezni kell előbb, hogy hiba nélkül le tudja fordítani az ember. Csak úgy kapásból, s amennyi időt engedélyezett rá, nem is sikerülhetett...

A bajt ugyanis egy Horatius-óda okozta, amelyet tán éppen azért választott ki az én számomra, hogy brillírozzak vele, s kétségtelenné tegye, hogy megérdemlem a büszke „prematurus” címet. De nem tudtam brillírozni, még csak hibátlan prózában lefordítani sem a kiszemelt két versszakot. Nem értettem meg, hogy mit akart mondani vele Horatius.

A „vizsgáló bizottság elnöke”, bizonyos Szentimrei István ezt vette figyelembe, s nem a latintanárunk mentegő, magyarázó fejtegetését. De nem voltam se elkeseredett, se sértődött, nem szorultam a tanár vigasztaló mentegetőzésére. S nem irigykedtem Wertán Palira se. Úgy magamban még helyeseltem is, hogy ő lett az első: valóban többet tudott latinból, mint én. Bennem a nyolcadik osztályig megmaradt a latinnal szemben az a félsz és bizonytalanság, amelyet még Jánossy tanár úr vert belém első és második koromban ékköves pecsétgyűrűjével.

Mit számított az az egy kettes a négy jeles mellett? (Öt tárgyból kellett ugyanis érettségizni: magyar irodalomból, történelemből, latinból, számtanból és fizikából.) Kárpótlásul a Büchler tanár úr kedvéért vállalt görög érettségi jelesre sikerült. Vidáman tartottuk meg tehát az érettségi vacsorát, s utána becsületesen hazamentünk, mielőtt eláztunk volna. Férfiasan helytálltunk táncban, udvarlásban és józanságban az érettségi bálon is, noha már nem kellett tartanunk semmiféle tanári ellenőrzéstől. Féken tartották fiatalos lendületünket a lányokkal megjelent mamák, nagynénik és más alkalmi gardedámok. Jól sikerült tehát a bál, és jó híre is maradt mint olyan kezdeményezésnek, amelynek kár, hogy nem volt folytatása. Mert az első és utolsó érettségi bál maradt a katolikus gimnázium történetében. A következő évben átvették a gimnázium felett az ellenőrzést az állami hatóságok, s ha ezek nem is követeltek nagyobb szigorúságot a nevelés terén, bevezette azt az iskolafenntartó egyházi főhatóság óvatosságából. Nem akart ürügyet szolgáltatni semmiféle vizsgálatra.

Érettségi bizonyítványainkat is visszakérte a nyár folyamán, hogy bevezettesse az állami iskolaügyi hatóságok verifikáló és nosztrifikáló sorait. Ezt okosan is tette, mert az egyetemi beiratkozásnál nem fogadták volna el más-képpen érvényesnek. A következő évben már a közoktatásügyi minisztérium küldött érettségi biztost, aki ellenőrizte a vizsgáztatást, s a kiállított bizonyítványok érvényességét aláírásával megadta.

De addig én megfürdettem magam az érettségizett ifjú büszke önelégültségében. Nem is egyedül érkeztem meg Mikházára, hanem három pajtásommal együtt, akiknek jelenléte csak fokozta dicsőségemet, hiszen első voltam közöttük, s ezt a családomnak is hallania kellett az érettségi vizsga, a búcsúvacsora és a városszerte híres bál emlékeinek felemlegetésével.

Bátyáim, Laci és Dénes, nemcsak megértették, hanem tán még fokozták is az én büszkeségemet. Dénes befogta a lovakat, s kijött elénk az állomásra. Laci mint a család szeme fényét fogadott. Volt egy elmélete, hogy minden családban az a legsikerültebb gyerek, aki a szülők ereje

teljében születik. Nos, én a testvérek sorában a középben helyezkedtem el, ha a születési időrendet számítottuk. Az érettséginek különben is nagy tekintélye volt a családban, mivel a fiúk közül csak kettő jutott el odáig: Laci és én. Ezt Laci hangoztatta is, amivel megbántotta Dénest. Viszont leszerelte édesapámat, aki nem volt éppen elragadtatva, hogy negyedmagammal érkeztem haza. Vendégekkel, akiket etetni, itatni kell, mégpedig nem is akárhogyan, hiszen városi urak. Elborult arccal nézte, hogy a húgaim csirkéket hajkurásznak az udvaron. S még csak meg sem kérdezte, hogy milyen eredménnyel végeztem. De tudomására adta Laci kérdezetlenül is:

– Legyen boldog, apám, hogy a fia jelesen érettségizett. És mégis szeretik a barátai...

Vendégeink két napig tisztelték meg a házunkat. Aztán úgy elbúcsúztak tőlem, hogy nem láttam többé egyiket sem. S már nem is látom: tizennégyünk közül négy olyan van, aki nem él már, amikor e sorokat írom. S ez a három a négy között van.

BORUL AZ ÉG ALJA

Az a két nap még, amíg a barátaim velem voltak, ráadás volt, amivel meghosszabbodott boldog diákéletem. Aztán egyszerre kifogytam belőle. Attól kezdve, hogy elmentek, észre kellett vennem, hogy részben már megváltozott, részben pedig folyton alakul a családi élet körülöttem. Kezdődött azzal, hogy Dénes egyre nyugtalanabb, ingerültebb lett. Persze, megvolt ennek az oka. Apám figyelmeztette, járjon utána, szerezzen magának állást őszire, mert a kicsi birtok nem tud eltartani annyi embert, urat meg éppenséggel. Szorgalmazta ezt Laci is, mert „minek szereztél tanítói oklevelet, ha lebecsülöd?!” Az volt ugyanis az igazság, hogy Dénes már lenézte a tanítóságot. Emiatt éles szóváltások csattantak is ki Laci és öközötte. Egy alkalommal különösen.

– Miért jöttél haza, ha olyan nagy militarista vagy? Itt akarsz katonatiszt lenni? – kérdezte valami fojtott indulattal Laci.

– Akkor ott sem akartam. Haza meg nem én jöttem, hanem hoztak.

– Igen, mert megadtátok magatokat!

– Hát, ha elárult a kommunista kormány!

– Vagy ti a kommunista kormányt. Ez igazán csak attól függ, melyik oldalról nézzük...

Így tudtam meg, hogy a székely hadosztály, amellyel Dénes visszavonult, megadta magát. Dénes szerint azért, mert a budapesti kommunista kormány nem bízott bennük, s nem látta el őket elegendő hadianyaggal. Laci szerint azért, mert ők nem voltak hívei Kun Béla kormányának, letették hát azt a fegyvert is, ami a kezükben volt. Így került fogságba Dénes is, s a brassói Fellegvárban ült hónapokig „egészségügyi vesztegzár” alatt. Mert megadták ugyan magukat, de mégiscsak a vörös hadsereg oldalán állottak egy darabig.

Ez után a vita után kerültek egymást. Laci el is költözött a háztól, és új helyet keresett a rendelőjének is. Én mind a kettővel jóban voltam, s így rá kellett jönnöm hamarosan a viselkedésükből és egymásra tett megjegyzéseikből, hogy mindkettő a kisöccsét látja még bennem, s ezért mindketten szeretnek, egymást azonban nem nagyon. Dénest bántotta Laci fölényeskedése, amely bizonyára már diákkorukban jelentkezett, Lacit meg ingerelte Dénes nagyravágyása.

Egy délután aztán Dénes összecsomagolt azzal, hogy benéz Vásárhelyre egy-két napra, de ne nagyon kutasunk utána, ha tovább maradna. Apám mogorván nézett rá, és kezet nyújtott neki. Anyám megcsókolta, aztán elfordult, és a könnyeit kezdte törölgetni. Sem az apai kézfogás, sem az anyai csók nem járt volna ki neki, ha csak ugyan egy-két napi elmaradásra készült volna. De hiszen értettük már mi is, Erzszi és én is, hogy mire készül. Remetén, Deményházán, Jobbágytelkén s körül a falvakban sok fiatalember ült már vonatra úgy, hogy csak bemegy egy kicsit Marosvásárhelyre, aztán nyoma veszett. Átszöktek a határon, mert úgy romantikusabb volt. Vagy tán nem is tudták, hogy törvényes lehetőség van a repatriálásra, amellyel élhet bárki, akit nem tud eléggé magához kötni a szülőföld szeretete.

Laci, amikor értesült a dologról, elgondolkozva mondta:

– Talán... talán helyesen cselekedett. Itt nem bírta volna ki, kevés volt már neki a tanítóság. Ott most olyan rendszer van, hogy játszhatja tovább a katonásdit.

Ezt úgy mondta, mint akiben szilárd az elhatározás, hogy ő pedig kibírja itt a maga választotta foglalkozását. Tetszett nekem ez a nagy és áldozatosnak érzett elhatározása, mert azelőtt sokat csodálkoztam azon, hogy miért helyteleníti olyan nagyon Dénes nagyravágyását, amikor még csak benne feszül igazán a nagy ambíció! Korábban ugyanis esze ágában sem volt megelégedni egy körorvosi állással. A szemészetre akarta specializálni magát, s úgy beszélt a kolozsvári egyetem szemészprofesszoráról, mint akinek az utódja szeretne lenni. Lemondott volna nagy álmairól? Vagy már elérhetetleneknek látja őket?

Ugyanakkor csalódást is éreztem, s némileg megingott az a hitem, hogy „Laci aztán mindent elér, amit nagyon akar”. Visszagondolva most arra a két évre, amit mint kör-
orvos otthon töltött, azt kell hinnem, hogy talán már akkor rájött: megváltozó világunk megváltoztatott életszemléletet követel. Fel kellett adnunk korábbi álmainkat, s az egyszerűség szívós életakarát kellett nagyobbra tartanunk.

Nem mondott ő akkor semmi efféle bölcsességet. De úgy rajzottak a gondolatai, mint a méhek a kaptár körül. S minden gondolata arra irányult, hogy honnan és hogyan lehet könnyebben mézet begyűjteni. E gondolatrajzásban önmagát úgy számította, mint példamutatót. Ezért is kezdte a gyakorlati munkát is a szürke és szorgalmas méhekkel, mint amelyek őt is útbaigazították. Mint engemet is most, amikor hasonlatnak kínálkoztak a tollam alá.

Laci észrevette, hogy a betegek hónapokig nem is lát-
nak cukrot. Nem volt rá pénzük. Márpedig az édességre szüksége van az emberi testnek. Méhészkedni kezdett tehát, s erre biztatta a gazdákat is. Nem volt nagy újítás ez a környéken, hiszen méhészkedett addig is egy-két ember minden faluban. Mégis ritkaság volt a méz, mert tapasztott kosarakban (köpükben) tartották a méhcsaládokat, s ezért minden esetben ki kellett kénköfűsttel irtani egy egész családot, ha mézhez akartak jutni. Így méhészkedett maga édesapám is. Így aztán ritka volt az a méhész, aki négy-öt köpűnél többre vergődött volna.

Laci szakkönyvek nyomán meghonosította a kaptáros méhészetet. Még a kaptárkészítést is megtanulta, hogy másokat is megtaníthasson rá. Azt akarta, hogy ne orvosságnak tekintsék a mézet, hanem tápláléknak...

Szorgalmazta a gyógynövények gyűjtését és szárítását is. Itt meg azt akarta, hogy az emberek ne csak azt tekintsék orvosságnak, amit drágán a patikából kellett megvásárolniok, hanem azt is, amihez egy kis fáradtság árán pénz nélkül is hozzájuthatnak. Ezt azért tartotta fontosnak, mert azt tapasztalta, hogy betegeknek először rendszerint pénzt kellett szerezniök, hogy a felírt orvosságot megvásárolhassák. Kézpénz a falusi házaknál ritkán akadt. Ezért egyre inkább utasításokat írt receptek he-

lyett: milyen burjánt, fűvet vagy virágot szedjen a beteg, hogy szárítsa meg, mennyit és hogyan főzzön meg belőle, s naponta hány csuporral igyék a levéből.

Ezekkel az utasításokkal természetesen nem kellett a patikába menni. A deményházi gyógyszerész érezni kezdte, hogy csappan a forgalma. Nem volt rest, maga is meglátogatott egy-két beteget, s kivallatta őket, hogy mit állapított meg s mit rendelt az új doktor. Nem titkolták azok, még áldották is, hogy igyekszik minél kevesebb költséget okozni nekik. Bezzeg nem áldotta a patikus. Neki a minél több patikaköltség volt az üzlete. Felháborodott, de ezt egyelőre még visszafojtotta. Előbb még nyájas, oktató hangú levelet írt „fiatal barátjának”. A patikusnak és a doktornak együtt kell dolgoznia – írta –, különösen falun, ahol amúgy is nehéz a sorsa mind a kettőnek. A paraszt csak végső esetben fanyalodik orvosra, előbb még megpróbál orvosságot szerezni a gyógyszerésztől. Persze, becsület kérdése, hogy a patikus ne adjon ki orvosságot recept nélkül. Ő tartja magát ehhez az úriemberek között természetes becsületességhez. Kéri azonban, hogy Laci se feledkezze meg a kölcsönösségről, küldje recepttel a gyógyszertárba betegeit, s ne füvekkel és burjánokkal gyógyítsa őket, mert úgyis éppen elegenden fordulnak még most is javasasszonyokhoz.

Ezt a levelet Laci még megválaszolta. Udvarias hangon magyarázgatta, hogy csak olyan esetekben nem ír receptet és nem küldi patikába a beteget, ha könnyűszerrel és ingyen hozzájuthat hatásos háziszserhez. Olyan kevés falun a pénz, hogy nem akarja fokozni a nyomorúságot a beteg családjában még felesleges költségekkel. Egyébként csak a szegényeknél él ezzel a módszerrel, a jómódúaknak minden további nélkül receptet ír, ezek unának is utánajárni a háziszsereknek.

Második levelében a gyógyszerész úr már nem fékezte felháborodását. Jelezte ezt külsőleg is azzal, hogy hol egyszerűen fekete, hol meg zöld, piros aláhúzásokkal adott különösen célzatos értelmet „*szerény véleményének*”, egyes „*minősítésének*, meg annak, hogy „*mit nem is akar hinni*”, mert nem szeret „*becsületbe vágó dolgokra*” gondolni sem. De volt a levélben gyanúsítás, sőt fenyege-

tés is. A gyógyszerész figyelmeztetett, csak úgy általánosságban, hogy a nemrégiben lezajlott „forradalmi események” után „gyanús az ilyen demagóg népszerűtet”, a hatóságok is könnyen felfigyelhetnek rá!

Laci nem vette komolyan a levelet. Lehet, nem félt a följelentéstől. Nem is volt oka semmi félelemre. Az októberi napokban, mihelyt tehetett, nyomban leszerelt, letette a még hiányzó vizsgáját, s nyomban körorvosi állást vállalt. Nem volt kapcsolatban semmiféle politikai mozgalommal, bár mindenről megvolt a maga véleménye, s ez néha meghökkentően különbözött attól, amit az emberek általában mondtak.

De nem is került sor arra, hogy a gyógyszerész felhasználja ezt a hihetőleg utolsónak szánt eszközét. Voltak neki hatásosabb és kivédhetetlenebb módszerei, amint az rövidesen kiderült. Lacit egyszer csak figyelmeztetni kezdték a jó emberei, hogy mindenféle hírek keringenek róla. Az például, hogy ő csak amolyan „hadi doktor”, nem olyan igazi „békebeli”. Letette ugyan a vizsgáit, de az csak „hadi vizsga” volt. A professzorok ugyanis mindenként átengedtek, aki egyenruhában jelentkezett. Mertek is azok az öreg civilek elbuktatni olyan diákot, akinek kard volt az oldalán. Márpedig Laci is úgy állott vizsgára. Hízen azért is nem akar recepteket írni, mert nem tud. Nem ismeri fel a betegségeket sem, azért főzet burjánokat, hogy legalább ne ártson a betegnek, ha már használni nem tud...

Egy ideig mulatott ezeken a híreszteléseken, de aztán azt kezdte észrevenni, hogy annak a „hadi doktori” minősítésnek, ami ő, és ellentétének, a „békebelinek”, ami ő nem, akkora ereje van, hogy még azok a jóakarói is kezdenek hinni benne, akik figyelmeztették a patikus alattomos aknamunkájára. Betegei fogyni kezdtek, sőt akadt olyan is, aki egyenesen követelte vizsgálat után a receptet, s kíváncsian leste, hogyan írja fel a titokzatos szavakat. Utána pedig bizalmatlanul forgatta kezében a papírost, mielőtt útjára ment volna.

Ez már soknak bizonyult Laci számára is. Ha volt is benne korábban valami olyasféle elképzelés, amelybe mi később a szerénység, a türelem és a makacs kitartás ge-

rendáit építettük bele, hogy tartósabb ház legyen belőle a fejünk fölött, nem tudott kitartani mellette. Nem kényyszerítette őt még semmi arra, hogy végleg lemondjon régebbi, színes álmairól...

Mogorva lett s elgondolkozó. Megint azt képzeltem, hogy

úgy rajzanak ki fejéből a gondolatok, mint méhek a kaptaíraiból. De ezek a gondolat méhek már nem nekünk dolgoztak. Kiderült ez egy csendes alkonyatkor, amikor apám hazaérkezett a mezőről, s a vacsorára várva leült a nyári konyha előtt a kőasztal mellé, az eperfa alá. Anyám a konyhában sürgölődött, de hallhatta ő is a beszélgetést.

– Édesapám, szeretném eladni az anyám utáni részemet – kezdte Laci.

– Hát azt mért? – nézett rá apám hökkenten

– Tovább akarok tanulni. Szakorvos szeretnék lenni.

Szemész.

– Azzal itt nem sokra mennél...

– Nem is maradok itt. Kimegyek Pestre, ott van már az én kedves szemészprofesszorom is.

Apám, amúgy parasztosan, levegőbe sújtott a jobbával. Ez amolyan káromkodást elfojtó jelképes mozdulat volt, de én úgy éreztem, inkább tehetetlen kapaszkodás van benne, mint mikor az ember patakban mohos kőre lép, s kiszalad alóla a lába.

Aztán hosszú csend következett. Laci türelmesen várt, hogy apám meggondolja a választ.

– Itt nem foghatlak. Nem is tudnálak. A részedet ajánld fel anyád rokonságának, a Balló családnak. Gondolom, meg is veszik. Én lemondok a haszonélvezeti jogomról. De cserébe te is mondd le a testvéreid javára arról, ami utánam járna majd neked. Diplomád van, eszed is hozzá, nem szorulsz rá erre az itthoni kicsi birtokra. De Sándorral nem tudom mi lesz. Próbál-e valamit, vagy most már itthon ragad...

– S a leányokat is férjhez kell adni még – szolt ki anyám is a konyháról panaszos hangon.

Laci arrafelé pillantott, de nem anyámnak válaszolt.

– Így gondoltam valahogy én is, édesapám. Csinálja meg a szükséges írásokat. Maga tudja, hogy mire van

szükség. Arra kérem, segítsen a földek eladásánál is. Jobban tudja, mint én, hogy melyik mit ér.

– Jó – egyezett bele apám. – Holnap beszélek Balló Antallal. Lássák legalább, hogy megegyeztünk, nem haraggal válunk el...

Újra a levegőbe sújtott, s most már világosan éreztem, hogy nem elfojtott káromkodás jele ez, hanem a tehetetlen kapaszkodásé.

Volt is oka rá. A nagy család megállíthatatlanul bomlásnak indult. Hát hiszen arra nem is számíthatott, hogy együtt tudja tartani élete végéig. Erről, ha volt benne valaha is ilyen érzelmi gyengeség, ami nemigen vallott volna józan parasztra, már letett akkor, amikor a fiait taníttatni kezdte. Tanult ember csak muszájból marad meg falun, s egy-egy falu amúgy is csak négy-ötöt bír meg belőle. Arra azonban nem számíthatott előre, hogy országhatáron túlra kerüljenek a fiai, ahol már nem is igen tudja figyelemmel kísérni további sorsukat. S kirepült már a háztól az első leány is, s éppen a legkedvesebb, Erzsi, aki a második gazdasszonya volt a háznak, és sohasem mondta, ha apám keresett valamit: ollót, metszőollót, szeget, kalapácsot, harapófogót vagy bármi egyebet, hogy „nem tudom hol van”, meg „két napja nem is láttam”; vagy ahogy anyám felelgetett: „nem én jártam vele”... Ő mindig kész volt a válasszal: „tudom, hol van, azonnal hozom”, vagy legalábbis ígérte készségesen: „mindjárt megkeresem”; és rendszeren meg is találta.

Most már nem nálunk tud mindent, hanem az ő otthonában, mert férjhez ment. Gazdasszonya lett a köszvényesi nagy háznak, ahonnan nagymámi pár évvel ezelőtt kihalt.

Nem maradt akkor üresen a ház és a jószág. Még nagymámi életében odaköltözött egy csendőrmester özvegye, csinos és dolgos fiatalasszony, aki kiszabadult már a nehéz paraszti munka nyűgéből, varrónő lett, s úgy is öltözködött, mint a falusi úriasszonyok. Talán nem érezte jól magát Nyárádremetén, volt leánytársai között. Ezek közben mind elcsigázott parasztasszonyok lettek, s csípős irigységgel leténsasszonyozták. Elköltözött hát nagymámihoz Köszvényesre, aki öregségére teljesen egyedül maradt

a nagy házban, s örvendett a fiatal lakótársnak. Örvendett édesanyám is, hogy van valaki az elgyengült öregasszony mellett. Hajdú Mariska különben sem volt egészen idegen a családukban. Édesapja jóembere volt édesapámnak Nyárádremetén, a bátyját, Andrászt pedig éppen édesapám szorgalmazta be a tordai mezőgazdasági szakiskolába. Diák lett hát Andrásból is, és barátja Lacinak. Tartották a diákkapcsolatot, s gyakran látogatták egymást akkor is, amikor mi hazaköltöztünk Mikházára. András különben is kötelességének érezte, hogy minden vakáción meglátogassa apámat, s megköszönje „pártfogását, támogatását”. Nem került volna ő soha iskolába, ha nincs aki rábeszélje az apját, hogy „engedje tanulni; gazdasági iskola az, első gazdája lehet a falunak a fiú, ha elvégzi”.

Így aztán szinte magától értetődött, hogy András udvarolgatott is Erzsinek, aki igen szép szemű és dús fekete hajú lánnyá csinosodott. És kedvence volt Lacinak is. Nem tudom, hogy látták akkoriban a szüleim, de én nem is gondoltam rá, hogy komoly az András udvarolgatása, s Erzszi férjhez is mehetne hozzá. Nagymámi halála után azonban komolyra fordult a dolog. A nagy köszvényesi háznak újra csak egyetlen lakója volt, a fiatal özvegyasszony. Hát az még nem lett volna olyan nagy baj, hogy egyedül lakik egy csinos özvegy, de az már kárral járt, hogy nem volt aki elszámoljon a részeseikkel. Nagypám halála után ugyanis részibe adták ki a földeket, s nagyanyám, bár úton-útfélen becsapták, mégiscsak elrendezte valahogy a gazdaság dolgát...

Most azonban anyám teljes jogú örökös lett. S övé volt minden gond és felelősség is, mert apám makacsul tartotta magát régi fogadalmához: nem fogadott el a köszvényesi jussból semmit, de nem is törődött semmivel, s bele nem szólt volna egy világért is semmibe, ami a köszvényesi földek kezelésére vonatkozott.

– Az a tied – mondotta ridegen anyámnak –, csinálj vele, amit akarsz, osztozz úgy öcséddel, ahogy akartok, nekem semmi gondom-bajom vele.

Így aztán talán nem is olyan lehetetlen, hogy anyámnak járta meg először az eszét: milyen jó volna, ha gazda kerülne a köszvényesi házba. Olyan gazda, aki levenné az ő nyakáról az ottani földek gondját, s akiben megbízhat-

na, hogy úgy gazdálkodik majd bennük, mintha magának gazdálkodnék. Így ő is jobban járna... Az meg, hogy megmaradjon a köszvényesi nagy ház a család kezén, kívánsága a Budapesten élő Menyhért bácsinak is.

Mi sem volt tehát természetesebb annál a gondolatnál, hogy amennyiben András komolyan gondol a házasságra, verjenek fészket pontosan ott, a köszvényesi nagy házban. Elfér ott tőlük Mariska továbbra is, s amilyen tiszta, rendes asszony, még segítségükre is lesz a továbbiakban.

Az is nagyon valószínű, hogy a másik oldalról Hajdú András is végigjárta ezeknek a kínálkozó gondolatoknak az útját. Így aztán már csak az illendőség és a falusi erkölcsök kívánták meg a hivatalos leánykérést, majd a nagy lakadalmat, amelyre a két ág közelebbi rokonságát és a keresztkomákat becsületből meg kellett hívni.

Ezen a nyáron tehát Erzsi már nem volt köztünk, s mi még nagyon éreztük a hiányát. Ő azonban csak a szomszéd faluba ment, élete szorosan kapcsolódik a miénkhez, hamar nálunk terem a férjével együtt, ha szükség van rájuk. Még az is előfordul, hogy átszaladnak hozzánk a köszvényesi határról, és segítenek idejében feltakarni a szénát, ha eső fenyeget...

Laci azonban messze megy, s ki tudja, közelebb hozzá-e hozzánk valamikor is a sorsa. És így ment el Dénes is a még nagyobb bizonytalanságba. Laci ugyanis olyan pályát választott magának, amelyet szeret, s amelyen még előbbre akar haladni, Dénes azonban úgyszólván szerencsét próbálni indult neki a nagyvilágnak.

Révbe a négy fiú közül csak egy érkezett: egy sírba a távoli Galíciában, Bobulince falu templomának az udvarán. Ez a sír is olyan messze van, amilyen messze lesz majd a másik kettőé. Mert ezek sorsa is végleg elszakad a család sorsától...

Ezek a gondolatok az én fejemet nehezítették ugyan, de nem az én fejemben születtek. Apám hullatta el őket azokban a most már elég gyakran ismétlődő mámoros napjaiban, amikor addig kóstolgatta az italt, amíg beteg nem lett tőle. Ez pedig nemegyszer két-három napig is eltartott. Ilyenkor sokat morfondírozott, beszélt, bár leginkább önmagának, akkor is, ha jelen voltunk. Józan ál-

lapotban szófukar volt, rideg, s jórészt csak utasításokat, parancsokat hallottunk a szájából.

Serdülő hűgaim félni kezdtek tőle, és panaszkodtak rá anyámnak, aki csendesítette, vigasztalta őket, s úgy értett velük egyet, hogy ezt soha ki nem mondta, pedig neki is lett volna oka panaszra.

Nekem nem panaszkodtak a hűgaim, mert én úgy értettem egyet velük, hogy magam is mogorva lettem és visszautasító. Én ugyanis megértettem apámat, megértettem a keserűségét is. Eltettem magamnak elhullatott gondolatait, újra és újra végiggondoltam, és jaj – ki is egészítettem őket. Kiegészítettem a negyedik fiú ügyével, aki én voltam. Csodálkoztam is, hogy apám sohasem jut el mámoros morfondírozásaiban hozzámig. Hiszen ott kellett zakatolnia a fejében ennek a többiek után természetesen következő kérdésnek: „S mi lesz a negyedik fiammal is? Ez is elhagy? Ennek a sorsát ugyan még én tartom valamennyire a kezemben...”

Úgy igaz, kezében tartja a sorsom. Én segítsége nélkül nem tehetek semmit. Még azt se, amit Dénes, hogy egyszerűen eltűnjek. Nem azért, mert énnekem nincs még semmi végzettségem az érettségim kívül, hanem főként azért, mert a történetek után nem tehetem meg vele, hogy – utolsó fiaként – én is elhagyjam. De akkor meg mi legyen velem? Egy évvel korábbi romantikus képzelgésemmel, hogy otthon maradhatnék parasztnak, teljesen elpárolgott, sőt tán éppen az ellenkezőjére fordult. Láttam már, hogy nem olyan könnyű a paraszti élet. S az enyém még apáménál is nehezebb lenne. A lányok sorra férjhez mennek, előbb-utóbb ki kell adni a részüket. Legjobb esetben is ötféle oszlik a vagyonka, s nekem azon az egyötödön kell majd gazdáskodni, vállamon azzal az erkölcsi teherrel, hogy tanítottak, s mégsem tudok lemondani a földekről a lányok javára, pedig ők húzták többet és jobban a paraszti élet igáját.

Körülöttem minden ismerős, aki hozzám hasonló helyzetben volt, kifelé készült az országból. Érettségiző társaim közül már kilencen döntöttek úgy, hogy külföldi egyetemre iratkoznak be. Jutott belőlük a prágai német egyetemre, de jutott még Olaszországba is. Angyal Ban-

dinak volt ott rokonsága, amely lehetővé tette, hogy oda menjen az orvosira. Wertán Pali Magyarországra ment a műegyetemre. Kémikusnak. Én is azt a gondolatot forgattam magamban, hogy oda mennék a legszívesebben, a gépészmérnökre. (Így belém ragadt az a gyermekkori tréfas célozgatás!) De ez azt jelentené, hogy én is – s talán végleg! – elszakadok a családtól. Nem, ezt fel sem vehetem apám előtt, ehhez nem adna semmi támogatást. Talán beszélhetnék Lacival, hogy ő vesse fel a gondolatot, s helyezze kilátásba a maga segítségét is. Nem, ezt se tehetem, csak sűrűsíténém vele apámban a sértődött neheztelést: „Nem elég, hogy ő elmegy, még az öccsét is magával viszi?” Milyen lehetőségem marad hát? Talán ha itthon folytatnám a tanulmányaimat, szívesebben adná apám is a támogatását. De itthon mit? Az egyetemen már román a tanítási nyelv, nem is beszélve arról, hogy mérnökre csak Bukarestbe mehetnék, tehát tiszta román világba, ahol még magamat megértetni is nehezen tudnám. Bár azok, akik külföldre mennek, azok is csak küszködnek egy ideig a nekik idegen nyelvvel! Mehetnék még Kolozsvárra. Ott van kereskedelmi akadémia, ott még magyarul tanítanak, de csak a felsőbb évfolyamokon. Nekem már ott is románul kellene kezdenem. Különben sem vonz semmi a kereskedelmi pályára. Ha már mérnökre nem mehetek, akkor inkább tanárira mennék Kolozsváron. Ha mernék. De úgy ellene vannak mindenütt, hogy magyar fiúk beiratkozzanak a románná lett kolozsvári egyetemre, hogy talán le is köpdösnének, ha megtenném...

Ezek elől a keserves tusakodások elől örömmel menekültem Radnótfájára, ahova Cirill páter ajánlatára hívtak egy érettségire készülő magántanuló felkészítésére. Itt tudtam meg, hogy lesz magyar nyelvű tanárképző is Kolozsváron. Házigazdám és megbízóm tájékoztatott erről, akinek a fiát elő kellett készítenem az érettségire. A magyar egyházak szervezik meg – mondotta –, hogy így gondoskodjanak középiskoláikban a kihulló tanárok pótlásáról.

Hát ezt a lehetőséget a mi számunkra kínálja a sors. Azok számára, akik nem tudják, mit tegyenek. Úgyis „tanár úrnak” titulált már Matskássy Isti, a tanítványom,

miért ne tekinteném hát a sors útmutatásának, hogy máris tanárrá avat, s éppen egy ilyen előkelő helyen! Matskássy István ugyanis méltóságos úr volt, s kastélyban székelte igen szerény, de rendkívül szertartásos körülmények között radnótfáji birtokocskáján. A család ugyanis a Rédey grófi család révén közvetett rokonságban állott az angol királyi családdal. Ezt Isti, a tanítványom, mindjárt az első héten tudomásomra adta, s én ennek megfelelő tisztelettel igyekeztem a fejébe verni az érettségi tételeket. Az öreg Matskássynak különben császári és királyi kamarási rangja volt, s hozzá vagy háromszáz maradék holdja. Ekkora birtok külön gazdatisztet már nem bírt el, a falu egyik jó gazdája volt hát a bizalmija, gazdasági tanácsadója és segítsége. Takarékoskodnia kellett, mert akkor adta férjhez a lányát egy huszártiszthez, s a fiatalok „természetesen” repatriálóban voltak Magyarországra. Sokba került ez azon kívül is, hogy éppen akkor csomagoltak vagy két héten át, és szinte a szemünk láttára fosztották ki a kis Maros-parti kastélyt minden értékesebb műemlékéből...

Így döntött a sors, szinte nálam nélkül (én pedig apám nélkül), hogy vállalom a címet és foglalkozást, amit már reám ragasztott, s tanár leszek. A kérdés most már csak az volt, hogy milyen szakot válasszak. Nem kellett sokat töprengenem, hogy mire van inkább hajlamom. Az önképzőkörön szép sikereim voltak, kedvenc tanítványa voltam Cirill páternek, verseket is írtam (Szent-Iványi el is szavalt néhányat belőlük), mi mást választhatnék hát, mint a magyar irodalmat? S melléje a latint? Igen, hadd legyen utódja mindenben Cirill páternek, kivéve papi állapotát. Hiszen ide Radnótfájára is az ő révén jutottam. Írtam hát Szent-Iványinak, hogy bővebb tájékoztatást kérek, s feladólul azt írtam: „K. S. magyar és latin szakos tanárjelölt”. Szent-Iványi tájékoztatott is, amennyiről tudott. Őt nem érdekelte különösképpen a tanárképző ügye, mert a családja úgy határozott, hogy miután külföldi egyetemre ő sem gondolhat, mert nem hagyhatja magára özvegy édesanyját, legjobb, ha az unitárius teológiára iratkozik be.

Így aztán kész tervvel érkeztem haza augusztus kö-

zépén. Először Ferenczy Sándorral egyeztem össze: ostromoljuk közösen az apákat, s legyen érv a kezünkben, hogy a másik is ugyanazt teszi. Őt maga a tanári kevésbé érdekelte. Nagyobb céljai voltak, amelyeket majd csak odakint Magyarországon valósíthat meg. Addig is azonban, amíg a Székely lányok ügye véglegesen eldől, hogy ne maradjon télire otthon, s ne veszítsen el egy évet, beiratkozik ő is a tanárképzőbe. Ha aztán a Székely család repatriál, akkor kimegy velük ő is, feleségül veszi Saroltát, s aztán folytatja a tanulmányait az ott legalkalmasabbnak látszó pályán. Egyébként az a véleménye, hogy tegyek így én is, hiszen nemcsak neki van Saroltája, hanem nekem is Emmám!

A Székely család ügye valóban az elrendeződés állapotában volt. Az öreg jegyző több mint nyolcvanéves korában meghalt. Egy házuk volt Mikházán s valami egészen kis birtokuk. A három fiú, amint már említettem, mind a Duna–Tisza közén helyezkedett el. A legutolsó, Gyula, éppen akkoriban érkezett vissza a krasznójarszki hadifogolytáborból, s ő is ott keresett tanítói állást magának, nem a szülőföldjén. Az özvegy nagyon öreg volt ahhoz, hogy tartani tudja otthon a háztartást. Az meg éppen nem biztos, hogy az új körülmények között nyugdíjat kaphasson Mikházán. Inkább odatúl, hiszen a férje is onnan kapta, amíg még kaphatta. A család érdeke tehát mindenképpen az, hogy eladjanak Mikházán mindent, s az özvegy és két lánya is menjen a fiúk után Magyarországra...

Hát hiszen éppen emiatt volt az az érzelmi vihar bennem, amelyben hajladoztam, mint szélben a fák. Ha Emmát otthon tudtam volna fogni, talán elszánom magam, s megmaradok falusi gazdának azzal, hogy az én földművességem és az ő tanítónősködése eltart majd egy családot. De hát elszakadna-e ő a testvéreitől azzal, hogy majd talán sikerül éppen Mikházán tanítónői alkalmazást kapnia, s én is hozzájutok majd évek múltán talán annyihoz, hogy lesz miben gazdálkodnom? Otthon nálunk még három lány van férjhez adni való, oda nem vihetem. S meg se beszélhetek vele semmit, mert haza se jött a vakációra, ott maradt a bátyjánál, a jegyzőnél. Igaza van Ferenczy Sán-

dornak, ő velük megy, ha a család repatriál, a többit aztán majd meglátja. De őt engedi az apja, legnagyobb gyerek a családban, s marad még otthon elég, csak tudjon embert faragni belőlük sovány kántortanítói fizetéséből. Én azonban nem mehetek. Nem hagyhatom el apámat... Én is, a többi fia után... Jaj, mennyire más az élet, mint az ábrándos költészet! Hiszen Petőfi is csak harcolt a szabadságért s a szerelemért... aztán elveszítette mind a kettőt, mert elvesztette az életét. S látom már, hogy nem vagyok Jókai-hős sem... Nem tudok én erőt venni a nehézségeken. Úgy látszik, csak arra vagyok jó, hogy alkalmazkodjam hozzájuk.

Szükszavú lettem én is, mint apám, s rideg a húgaimhoz. Fájt a szívem, s jártam a mezőket akkor is, ha nem kellett. Így készültem fel a nagy jelenetre, amely elindított életpályámon. Igaz, végül is nem oda értem, ahová indultam, bár lehet, hogy már akkor oda indultam, ahová végül is értem, csak nem tudtam róla. Ha az ember úgy indul el, hogy alkalmazkodnia kell a körülményekhez, sok váratlan meglepetést szerez magának... S abban az időben annyi hozzám hasonló fiatalember volt, aki végül más-hová érkezett, mint ahova indult.

Én is odaálltam egy alkonyatkor a kőasztal mellé, s bejelentettem apámnak:

– Édesapám, úgy gondoltam, hogy beiratkozom a tanárira.

– Hová? – kérdezte nagyon gyorsan.

– Kolozsvárra – siettem a válasszal, s bosszankodtam magamra, hogy miért nem tettem ezt hozzá mindjárt az első mondathoz. Ő töprengett egy kicsit, aztán némi sajnálkozó ámulattal a hangjában kérdezte:

– S megbírnád?

– Jelesen érettségiztem – sértődtem meg.

– Attól még nem tudsz románul...

– Nem oda – mondtam most már megkönnyebbülve.

– A magyar egyházak szerveznek egy tanárképző intézetet. A régi egyetemi tanárok adnak majd elő.

– Hát ők tudják, mit csinálnak... Én csak annyit mondok, hogy háromszázötven lejt tudok adni hónaponként. Kiszámítottam: többre nem telik. Tudom, hogy ez

kevés, de szerezz tanítványokat... S igyekezz, hogy minél hamarább a magad lábára állj...

– Igyekszem – mondtam egy kissé fátyolos hangon. Megrendített, hogy ő is gyötrődik az én dolgomon, ha nem is szólt róla eddig semmit.

Megtörtént tehát első nagy alkalmazkodásom a körülményekhez: most már elvégeztetett, otthon maradok, és tanár leszek. De erre is fel kell ám készülni. A nagy alkalmazkodást sok kicsivel kell lehetővé tenni. Ruhám csak egyetlenegy volt olyan, amelyben városon egyetemi hallgatóként mozoghattam. Ezt pedig meg kellett tartani ünneplőnek. Cipőm is csak egy volt városon is viselhető. De csináltathattam egy csizmát. Dénes kapott bőrt rá még hadnagy korában, de nem került már sor a megcsináltatására. A mikházi csizmadia szép csizmákat tud csinálni. De miért nem cipőt csináltatok? Azért, mert hagyott Dénes otthon egy csizmanadrágot is. Persze, az is festett katonaposztóbol készült, tisztí nadrágját szabatta át, mielőtt elment volna. Aztán egy szál ruhában távozott, nehogy útközben meggyűljön a baja. Egy volt katonaköpenyből került ki a rövid, bekecs-szabású felsőkabát is.

– Hát, gazdásznak még megjárna! – mondta Ferenczy Sándor, amikor bemutatkoztam neki új felszerelésemben... Neki tanárjelöltibb volt a külseje, mert nem voltak hadviselt bátyjai.

– Az se baj, ha gazdásznak hisznek – vigasztaltam magam. – S biztosan lesz ott még katonaviselt a diákok között. Azt hiszik majd, hogy én is az vagyok...

Betörtem hát s engedelmesebben, mint jóvérű csikó a hámba, amikor váratlanul hazaérkezett Emma. Kész tanítónő volt, s ígéretet is kapott, hogy a jövő iskolai évben kinevezik – Dévaványára. Addig kiköltöznek. Csak azért jött haza, hogy a kiköltözésben segítségére legyen néjének és édesanyjának. Persze, ő sürgette, hogy jöhessen és segíthessen. S amikor sürgette, akkor mindig reám gondolt. És egész nyáron sürgette, de hamarabb nem engedték, mert remény volt, hogy még ebben az évben állást kap, s azt nem lett volna szabad elszalasztani. Úgy áramlanak oda a repatriáltak, hogy rövidesen minden állásra négy-öt jelentkező esik...

Együtt voltunk hát újra, megbeszélhettük volna közös terveinket, s nem volt mit megbeszélni. Az ő dolgát is elrendezték már, s el én is a magamét. Azt persze megtehettük, hogy ideiglenesen tüntessük fel egymás és önmagunk előtt azt, amit már elhatároztunk. Meg is tettük ezt olyan értelemben, hogy ő úgy vette, mintha én is csak éppen azt az évet végezném Kolozsváron, s a jövő nyáron velük együtt utaznék én is, mint Ferenczy Sándor. S én hagytam ezt, nem mondtam ellen. Lehet, úgy halványan fel is parázslott bennem a szándék: miért is ne tehetném meg? De ha fel is parázslott, tudtam már akkor, hogy belefulladás a hamujába, amit addig gyűjt maga köré önvádból, kétkedésből, érzelmi bizonytalankodásból Emma és apámék között. Mégis kellett ez a csöppnyi remény is mindkettőnknek, hogy ne gyötrő búcsúzkodásnak érezzük azt a két-három hetet, amíg még együtt lehetünk. És együtt is akartunk lenni folyton, egymásba karolva, összekapaszkodva, egymás ajkát lesve, s erőszakkal választva szét egymástól esténként magunkat, amikor az illendőség legszélső határán külön-külön aludni kellett nekünk.

Úgy is szakadtunk el egymástól, hogy a karácsonyi vakációban folytatjuk ezt a kétségbeesett ölelkezést. De hamarabb sor került rá, mint számítottuk. Valamiért megváltozott a terv, nem vártak a következő évig a kiköltözéssel, útnak indultak még azon az őszön. Amikor indulásuk bizonyossá vált, Emma felszaladt Kolozsvárra elbúcsúzni. Megérkezett egy ködös őszi este, s a viszontlátás örömét is megzavarta a gond, hogy hol szerezzek neki szállást éjszakára. A szállodákban nem volt hely sehol, s különben sem szívesen engedtem volna egyedül szállodába. Egy gyergyói kollégám aztán azt tanácsolta, forduljunk a városháza portásához, az ad ki szobát, az ő édesanyja is mindig ott alszik, amikor látogatóba jön. Éppen üres volt a szoba, s a háziasszony nagyon rendes asszonynak látszott. Amikor megtudta, hogy én nem testvére, hanem udvarlója vagyok a kisasszonynak, felcsapott mindjárt gardedámnak, s kitette hamar a szűrömet azzal, hogy a „kisasszony utazott, fáradt, s pihennie kell”. Másnap aztán megszerveztük a bizalmas együttlétet is. Nem tiltakozott

egy szóval sem, amikor bejelentettem neki, hogy a Biaziniben, ahol Petőfi Sándor is lakott annak idején, sikerült egy nappali szobát szereznem. Jött velem olyan engedelmes bizalommal, hogy az nem elfelejteni segített, hanem ellenkezőleg, figyelmeztetett az én „fehér nyakkendő” fogadalmamra. Így hát kettesben is csak simogattuk egymást, gyötrődve öleleztünk, és sűgva ismételtük kölcsönösen az örök hűséget, amely megvéd majd bennünket minden „veszedelemtől”, amíg távol leszünk egymástól.

Így vesztegettük el a drága időt, ami vonatja indulásáig a rendelkezésünkre állt.

Az állomásról lecsűggesztett fővel ballagtam haza a Szentjóskaiba. Ez volt a diákos neve annak a marosvásárhelyihez hasonló fiűszemináriumnak, ahol végűl is hosszú titulálás és fázós vonakodás után sikerűl elhelyezkednűnk, amikor október közepén felérkeztűnk Kolozsvárra, hogy megkezdjűk főiskolai pályafutásunkat. A piaristák tartották fenn, főként főiskolás katolikus fiűk részére. Alapítványi helyek voltak benne, s ez korábban azt jelentette, hogy akinek sikerűl oda bejutnia, az teljesen ingyen teljes ellátást kapott. Az alapítványok értéke azonban a háborű alatt, majd az infláció következtében anynyira lecsűkkent, hogy századrészét jelentette csak az ellátási költségeknek. Nemigen folyamodtak hát a fiűk alapítványért, inkább magánházaknál igyekeztek szállást és kosztot biztosítani maguknak. Miért vegyék magukra a szemináriumi fegyelmet, ha még kedvezmény se jár érte? Ezért jártuk mi is a várost két napig, hogy szállást és kosztot találjunk valahol. S közben az állomáson aludtunk a váróteremben.

En Ferenczy Sándorra bíztam magamat. Ő ismerte a várost, az elsőtől ott járta végűg a gimnáziumot a piaristáknál. És alapítványi helyen volt végűg. Hát hiszen éppen azért kerűlte el most még a környékét is a szemináriumnak.

Végűl azonban mégiscsak az adott hajlékot a fejűnk fölé. Csűggedni kezdűnk már, amikor Ferenczy összetalálkozott egy volt tanárával.

– De hát miért nem folyamodnak alapítványért? – kérdezte az.

– Ér is az most valamit! – fitymálta le Ferenczy tiszteletlenül az ötletet.

– Hát pénzértéke valóban nincs. De erkölcsi még van. Aki alapítványt kap, annak a szálláshelye is megvan. Azt be kell fogadni, még ha fizető növendéket is tesznek ki miatta. De maguknak szerencsájuk van. Sokan lebecsülik ma az alapítványokat, s így van üres hely elég. Kevés a magyar főiskolások száma is. Adják be még ma a kérvényüket... A kosztolási díjat, igaz, fizetni kell, de az is olcsóbb sokkal, mint bárhol másutt.

A kérvényünket Vezér László igazgató maga vette át. Ez a szikár pap arról volt nevezetes, hogy egyházi hivatásához nem illően valami hadieszközt talált fel, amit állítólag fel is használtak a háborúban. Tudós híre volt hát, s mi papsága és fegyverszakértői mivolta furcsa kettőségeinek megfelelő kíváncsisággal néztünk rá. De nem volt rajta semmi különlegesen érdekes, legfeljebb az az elégedett mosoly, amellyel jeles érettségi bizonyítványunkat nyugtázta. Mindjárt ki is pipált valami kimutatásban két „előkelő alapítványi helyet” a számunkra.

Szállást vertünk hát, s én felmérhettem anyagi kilátásaimat. Elviselhetőnek látszottak. A kosztdíj majdnem felemésztette ugyan az apámtól kilátásba helyezett összegecskét, de már volt is egy privát tanítványom. Egy Holdvilág utcai asztalos második gimnazista fiacskáját vállaltam fel. Szállást keresni jártunk náluk, de szűken vannak ők is – mondták –, ellátni sem tudnának megfelelően, hanem van egy kisdíák fiuk, aki gyengécskén tanul. Tehetségükhöz mérten fizetnének is, ha foglalkoznám vele.

A szállásverésnél azonban ráfizettünk a kétnapos ténfergésre. Az alapítvány csak helyet jelentett, de nem biztosított semmi kiváltságot azokkal szemben, akik alapítvány nélkül kértek és kaptak szállást és kosztot a Szentjós-kában. Az igazgató nem akarja megsérteni az „egyetemi polgárokat” azzal, hogy egyenként ki is jelölje nekik, melyik szobában hányadik ágyat foglalják el. Ezt rájuk bízta. Így aztán élelmes csoportok verbuválódtak, amelyek gyorsan megszállták az Egyetem utcára néző kisebb és jobban felszerelt, tisztábban is tartott szobákat.

Ezek a szobák ugyanis arra a folyosóra nyíltak, amelyekre az igazgató kétszobás lakása.

Itt lakott az egyik négyes létszámú szobában Tamási Áron is akkor kenyeres pajtásával, a háromszéki Molnár Jenővel együtt, őket magukat azonban csak majd az év végén ismertem meg. Mi ugyanis, mint később jöttek, a várfal alatt elhaladó, keskeny Fogoly utcára néző részen kaptunk helyet, s ott is a „tömeg-szobában”, a legutolsóban, amelyen túl már csak az illemhelyek voltak. Tizennégyen is laktunk abban az egyébként tágas helyiségben, amely azonban minden tágassága ellenére is zsúfolásig tele volt ággyal, a közepében sorban elhelyezett vasos és összefarigcsált munkaasztalokkal, a falak mentén pedig szekrényekkel. S mindjárt az ajtó mellett ott terpeszkedett a hatalmas, téglából durván felrakott, agyaggal letapasztott és fehérre meszelt kályha, oldalán a neki megfelelő méretű fűsládával.

Ez volt a legbiztosabb a szobában. Úgy hírlett ugyanis, hogy fában nem lesz hiány. Az egyháznak erdői Vannak Kolozsvár környékén, fával hát ellát bőségesen, hogy ezzel vigasztaljon egyéb hiányokért. A meleget ígérő kályhán és fűsládán s a már említett ágyakon, asztalokon és szekrényeken kívül más berendezési tárgy nem is volt a szobában. Szék is csak pontosan annyi, hogy mindenkinek jusson egy a feneké alá. Fogasokat már mi sikerítettünk magunknak a falakba és a szekrények oldalába vert szegekkel.

A vásárhelyi szeminárium ehhez képest tisztára törölt pohár volt. De tán nem is lehetett volna nagyobb tisztaságot tartani ezek között az évszázados, vastag és folyton morzsolódó falak között. Úgy éreztem, olyan ez az épület is, mint maga a város: öreg, tekintélyes és olyan szigorú, hogy visszahökkeníti az ember torkára a kritizáló hangot. Hányszor volt a számon már a lefitymálás: „Hát ez is nagyváros? S ilyen mocskos! Aszfalt is csak a főutcákon van, ha egy kicsit kifelé tartasz, már macskafejekon jársz és sár van! Bezzeg Marosvásárhelyen kivisz az aszfalt a városból a kukoricásba!”

Nyilván a Holdvilág utca miatt zúgolódtam, ahová naponta kellett járnom a tanítványom miatt. De volt a Hold-

világ utcán kívül is számos alig vagy egyáltalában nem kövezett utca még elég, az aszfaltból pedig ugyancsak hamar kifogytunk, ha kiléptünk a belvárosból. Nekem pedig még, Marosvásárhely után, az aszfalt jelentette a várost. A szépen tisztára söpört aszfalt.

Nézetemnek azonban már nem mertem hangosan is kifejezést adni. Félttem, hogy újra letorkol Fülöp Károly, aki már öreg, háborút járt tanárjelölt volt, s a nagyenyedi kollégium helyettes tanári állásából jött Kolozsvárra, hogy néhány elmaradt vizsgáját letegye. Sokkal többet tudott, mint mi újoncok. S mindjárt az elején rám piritott, hogy nincs semmi történelmi érzékem. Hogy lehet egy olyan parvenü várost, mint Marosvásárhely, egy napon emlegetni a patinás Kolozsvárral? S még éppen fölébe helyezni! Márpedig a Fülöp Károly rokonszenvét nem kockáztathattam, mert ő lett a mentorom, ő választotta ki számomra azokat a kurzusokat, amelyeket ő is hallgatott. S vele loholtam az előadásokra is. Minden kurzus más helyen volt, egyedül eleinte talán el se táltam volna mindenüvé. Filozófiát például a református teológián hallgattunk Bartók Györgytől. Itt tartott egy latinkurzust Marót Károly is, a neves klasszika-filológus. A finn nyelvet a református kollégiumban adta elő Csúry Bálint, Petőfiről pedig az unitárius teológia egyik előadótermében Borbély István tartott előadássorozatot. György Lajos a Marianumban boncolgatta – ha jól emlékszem – a mesemotívumok vándorlását a világirodalomban. S még a Ferenc-rendi zárdában is volt egy tanárunk: Erdélyi János. Az árpádkori királyok pénzrendszeréről tartott kurzust. Kevés hallgatója volt, előfordult, hogy a szobájában tartotta meg előadását. De így szaladgáltak egyik helyről a másikra a többi szakosok is, hiszen központi épületünk nem volt, minden tanár annak a felekezetnek valamelyik épületében adott elő, amelyiknek a gimnáziumában vagy teológiáján helyet kapott.

Az órákra tehát Fülöp Károly társaságában jártam. Alkalmazkodtam menési ritmusához, s vele ritmizáltam a lépések ütemére mindenféle dévaj versikéket s szóki-mondó népi rigmusokat. Úgy járt, hogy nemcsak a karjai mozogtak, hanem sovány magas vállai is, s emiatt

libegett egy kicsit, mintha táncolva haladna. Időnként vidáman s kissé gúnyosan rám villantotta a tekintetét, hogy lám: botránkozom-e? Ha úgy látta, hogy igen, tanárosan megcsóválta a fejét:

– Milyen irodalmár lesz ön, fiatalember? Hát nincs önben semmi erotika? Jegyezze meg, hogy az irodalom legbővizűbb forrása éppen az erotika...

S új versikébe kezdett.

Így jártuk együtt a várost.

Otthon azonban a nagy téglakályha meleg kisugárzásában Závodszy Gusztival, egy számtan-fizika szakos tanárjelölttel melegedtem össze. Ferenczy Sándor is ezt a szakot választotta, s voltaképpen ő közvetítette a közelebbi ismeretséget, de hogy ebből igazi barátság fejlődött ki, azt Závodszy egyéniségének köszönhettem. Az apja a kudzsiri vashámor szakmunkása volt, de széles látókörű ember lehetett, mert gondja volt rá, hogy fia magyar anyanyelve mellett románul és németül is megtanuljon. Sokkal többet tudott tehát, mint én, mégsem volt benne semmi fölényeskedés; szerényen, szelíden viselkedett, s olyan jól nevelt és udvarias volt mindenkihez, hogy már szinte ingerelte az én faluról hozott s őszinteségnek tartott érdességemet.

Sajátságosan éppen egy ilyen természetű ellentmondásunk vitt közel egymáshoz. Egy alkalommal valaki románul kérdezett valamit az utcán. Guszti nyomban magamra hagyott, s nagy udvariasan még el is kísért egy darabig a kérdezősködőt, úgy magyarázta meg, hogy merre menjen. Ez engem felingerelt.

– Simulsz! Simulsz! – mondtam epésen, amikor visszatért.

Először nem értette, s csodálkozva nézett rám.

– Mért? Te tán nem mondtad volna meg, ha tudod?

– Én azt mondtam volna, hogy nem tudok románul.

– De én tudok. Miért tagadnám le?

– Nekem azt mondta valaki a tegnapelőtt, amikor én kérdeztem tőle valamit magyarul, hogy „vorbiți românește”.

– S te úgy tartod, hogy helyesen cselekedett?

– Dehogyan tartom! Ellenkezőleg.

– Hát akkor miért kívánnád, hogy én is ilyen helytelenül viselkedjem? Hanem tényleg udvariatlan voltam veled szemben, hogy szó nélkül magadra hagytalak. Bocsáss meg.

Azt hittem, tréfál vagy éppen gúnyolódik, de olyan őszinte volt a tekintete, hogy zavartan estem bele a társalgási konvencióba:

– Kérlek szépen. Igazán nincs miért.

Éreztem, hogy alul maradtam. S éppen azért, mert Guszti voltaképpen nem értette meg azt az érzelmi hátteret, ami kiváltotta belőlem a gúnyt, a sértődöttséget, a keserőséget. Ha megértette volna, talán megértőbb, elnézőbb, s nem ilyen határozott az állásfoglalása.

Igen, Guszti érdektelennek látszott az én sértődöttségem kérdésében. De hát éppen ezzel az „érdektelenségével” kényszerített, hogy belássam vereségemet, s eltöprengjek. Csakugyan: milyen igazság az, amit ilyen érzelmi háterek kormányoznak? S igazság az olyan, amely rászorul az elnéző megértésre? Lám, Guszti milyen természetes egyszerűséggel viselkedett, s megvan az a belső meggyőződése, hogy helyesen járt el... Nem neki van igaza?

Nem állítom, hogy már akkor helyes feleletet tudtam találni a kérdéseimre. Ahhoz másfajta érettségi bizonyítványt kellett volna hoznom Marosvásárhelyről.

De akkor még ez se tudatosodott bennem...

Nem zavart bennünket semmiféle szemináriumi fegyelmelés Vezér igazgató intézetében. Úgy látszik, fegyvert könnyebb volt feltalálni, mint azt, hogy miképpen lehet kielégítően ellátni éhes fiatalembereket annyi pénzből, amennyit bevett tőlünk erre a célra. Emiatt aztán elbújt a barlangjában, nemigen jött közénk, nem kérte számon, ki mikor jár haza s hogyan áll a vizsgálóival? Igaz, segítsége se volt a portáson kívül senki. A portásnak viszont a kapupénz volt a fontos. Vagy arra számított az igazgató is, főhatósága is, hogy olyan koszt mellett, amilyent kapunk, nemigen van kedvünk ficáncolni?

Nem is volt. Fanyar képpel hajtottuk fel a csészében felszolgált árva köménylevest reggelenként. Vásárhelyen

még ennek a tetején is úszkált valami zsírféleség, itt vigasztalanul matt, szürke színe volt, nem csillant meg rajta biztatás, hogy „igyál csak meg bátran, nemcsak meleg vagyok, hanem táplálok is”. Nem nagyon ösztökélt a melléje adott kenyérdarab sem arra, hogy beleharapjunk. Nekem mindig a mikházi földet juttatta eszembe. A szőlőhegy alattit, azt a szivájkost, amelyről visszapatant a kapa, ha száraz volt, beléfulladt, ha eső után kapáltunk. A kenyérnél persze a fogunk volt a kapa, ha a hasonlatnál akarok maradni. Jaj, drága volt akkor a tiszta búza, többet ért, mint az arany. Még a vásárokat is búzavalutában kötötték; különösen ha későbbi fizetési határidőben egyeztek meg. Hány mázsa búza árát teszi ki a vételár most? Nos, ugyanannyi mázsa árát kell majd fizetned három hónap vagy három év múlva, amikor az összeg esedékes lesz. Így adták el a repatriáló Székely fiúk is apai örökségüket Mikházán. S megtörtént, hogy a három hónap kétszeresére emelte fel pénzben a vételárat. Így volt ez akkor mindenfelé. A háború alatt rájött az emberiség, hogy legnagyobb értéke a mindennapi kenyér.

Rájöttünk mi is, hogy milyen nélkülözhetetlen az ehető kenyér. Ha azt legalább jót kaptunk volna, elmegy mellette ebédre és vacsorára a takarmányborsó és a paszuly. Húst ugyanis nagyon ritkán láttunk, s nagyon rövid ideig, mert olyan kicsi darabkákat kaptunk, hogy egy-két falással eltüntettük. S mennyivel többet ért volna ez is, ha jó kenyeret ehettünk volna melléje!

November második felére kifogytunk minden tartalékunkból. Még Fülöp Károly is, aki tudott takarékoskodni, s még akkor is volt egy kis darabka szalonnája, amikor mi már szilvaízes kenyérral sem tudtuk őt megkínálni. Akkor aztán ő – korábban nemigen közösködött velünk – nagyvonalúan közprédára bocsátotta maradék szalonnáját s kenyerét.

– Úgyse tudnék egyedül enni belőle, ha látom, hogy esik ki a szemetek, úgy nézitek – kacagott. – Így legalább egyszerre elfogy az egész!

De ezt a ritka alkalmat, hogy újra szalonnát ehettünk, ünneppé avattuk egy határozattal: hetenként más-

más utazzék haza, s hozzon utánpótlást. A vonatköltséget összeadjuk. Sorsot is húztunk, hogy ki legyen az első.

Ferenczy Sándorra esett a sors, s ez még külön szerencse volt, mert két hétre rendeztük vele a kérdést: elég erős, vállas legény volt ahhoz, hogy elhozza azt is, amit az én részemre küldenek otthonról. Így megtakarítottunk egy útiköltséget.

Ferenczy elutazott, s három nap múlva meg is érkezett nehéz csomagokkal. De felcsigázott reménykedéseinket csak félig elégitette ki. Hozott négy nagy falusi kenyert s vagy tíz kilónyi almaízet. Mi kolbászt, májast, vérest, disznófősjatot reméltünk, s ezeknek ízét éreztük a szánkban, amikor a kenyereket megszegtük. Bizony vékony eleség volt ezekhez képest a sovány almaíz.

– Nem volt egyéb, amit hozzak – mentegetőzött Ferenczy Sándor, mintha vádoltuk volna, hogy nem volt elég ügyes. – Hol vannak otthon is még a disznóöléstől! Majd a karácsonyi vakáció után hozunk azt is!

Hoztunk is, miután a háromhetes vakációt alaposan kihasználtuk úgy is, hogy báloztunk, udvaroltunk, vidékbe jártunk nagy büszkén: lámcsak, azért is egyetemi hallgatók vagyunk! De most már okosabb beosztással élünk, s kihúztuk a hazaival február közepéig. Azt aztán már nem tudom, hogy miképpen rendeződött el az otthoni utánpótlás kérdése akkor, amikor elérkeztünk az újabb koplalási periódushoz. Február közepén ugyanis beteg lettem. Fájt a fejem, rendetlenkedett a gyomrom, aztán magas láz fektetett ágyba.

– Folyton mondom, hogy ne zabáljatok annyit – nevetett rám Fülöp Károly, és megigazította fejem alatt a párnát.

Másnap reggel már nem tréfált, hanem inkább nagyon is elkomolyodott. Év elején valahogy úgy fordult, hogy éppen az én vaságyam bütüjére szereltünk fel egy borotvafenő szíjat. Többségünknek még nemigen volt szüksége a mindennapi borotválkozásra, de Fülöp Károly egyetlen reggelt is ki nem hagyott volna.

– A tanár szoktassa magát hozzá, hogy sohase menjen borostásan a kölykök közé!

Akkor reggel is csattogtatni kezdte borotvakését az ágyamra akasztott szíjon. Mintha egyenesen az agyamon csattogtatta volna!

– Ne rángasd az ágyat, Károly – nyöszörögtem –, egybe szétreped a fejem.

Elkomolyodott, felém hajolt, megtapogatta a homlokomat, aztán más ágyra akasztotta át a szíjat.

– Nagyjózsi – mondta borotválkozás közben –, te úgysem mész órára, mindig csak fűrészeled azt a csellót, vigyázz rá, kérlek – intett felém a borotvával. – Azt hiszem, komoly beteg. Én orvosért megyek.

Nagy Józsi derűsen bölintott. Kerek, szelíd holdvilágképe volt, úgyse látszott volna meg rajta semmiféle aggodalom. Szólni meg azért nem szólt, mert füle mindig a cselló hangját leste, nem akarta azt megzavarni a saját hangjával. Nem emlékszem már, milyen szakra iratkozott be, de könyvet, füzetet sohasem láttam még a munkaasztalán sem. Naphosszat a csellóját ölelgette. Komoly muzsikus akart lenni, ahhoz meg sok gyakorlatozás kell!

Dél felé megjött az iskolaorvos, egy kicsit vattott engem meg a többieket, aztán lázat mért. Tovább aztán nem vattott senkit, hanem intézkedett:

– Valamilyik úr hozzon egy bérkocsit. Be kell vinni a kórházba. Hastífusz! Én telefonálok a professzornak, hogy vegyék fel a belgyógyászatra, ne küldjék a járványkórházba.

Nem emlékszem, hogy kerültem ágyba a kórházban, csak arra, hogy egy kövérkés apáca törölgette az arcomat, s gügyögött fölöttem félig magyarul, félig németül. Aztán megjelent két fehér köpenyes orvos az ágyam előtt, és románul beszélgettek. Én megijedtem. Aztán megnézték az ágyamra akasztott táblát.

– Student? – kérdezte az idősebbik.

Lehet, hogy bölintottam, de szólni nem tudtam.

– Na mutassa azt a nagy, csúnya nyelvét – mondta mosolyogva, s én boldogan engedelmeskedtem, úgy megörvendtem, annak, hogy magyarul szólt hozzám. „Miért ne szólt volna, ha tud?” – zsongott bennem Závodszy Guszti hangja nagyon messziről, s aztán azt hiszem, hogy

attól a perctől kezdve hetekig folytonos lázas félálomban éltem. Először mind úgy éreztem, hogy a szájpadráson hatalmas szakadék nyílt, s nem tudom miért, de nekem át kellett volna kerülnöm a szakadék „túlsó” oldalára, mert a kocsiról az „innenső” oldalon szedtek le. „Az a Guszti is jobban vigyázhatott volna!” Aztán meg azt éreztem, hogy lepkekönnyű vagyok, s tudok repülni is. Csak meglibbentettem két karom, s megböktem egy picit lábujjam hegyével a földet, s már szálltam is. Egyik hegyről a másikra libbentem, át a kristálytisza s vidáman harsogó erdei vizek fölött... Máskor meg azt álmodtam, hogy automata vagyok, üvegből. Elromlottam, de látszik, hogy hol a baj, hiszen üvegből vagyok. Jön a szerelő, fehér köpeny van rajta, s kutatja a tekintetével, hogy hol a hibásodás. Hiszen láthatja, hogy a hasamban, miért nyit hát ki a mellemen egy ajtócskát, miért nyúl be, és miért babrál a szívem körül? Még leveri! Aztán megdermedek, mert tényleg leverte, lehullt a szívem a földre, és halk üvegpengéssel széttörött... Egész testemben megrándulva ébredtem meg.

– Akkor fordult meg a betegséged – mondta anyám, amikor később elmeséltem neki álmodat. S lehet, hogy igaza volt, mert utána megváltozott álmaim jellege. Aztán mind csak ettem álomban, azaz ettem volna, ha hagyják, de az utolsó pillanatban valaki valamiért mindig elkapta a szájam elől, vagy kiverte a kezemből az ételt. A legkísértetesebb ilyen álmod az volt, hogy valami nagyon előkelő helyen fehér kabátos pincérek siettek felém végeláthatatlan menetben. Húsleveses tálat hoztak a kezükben, de egyik is le nem tette elem, hanem sorban mindenik rám öntötte a levest. És sietett tovább. Jaj, hogy gyűlöltem őket. Belefürösztének a levesbe, hogy azután se ehessem belőle. Ki hallott olyant, hogy valaki megegye a fürdővizét?

Aztán csökkent a láz, s én már nemcsak álomban kívántam az ételt, hanem ébren is.

Ebből is látszott, hogy lábadozom már. De enni még most sem volt szabad. Csak valami teafélét kaptam, s azt is csak szopogattam egy szívókás kannából, mert rendes csészéből magamra öntöttem volna, úgy elgyengült a ke-

zem. A hathetes koplalási időből azonban nem engedtek el egy napot sem, nagy bánatára anyámnak, akit végre beengedtek hozzám, de szigorúan megkötötték, nehogy belopjon valami ennivalót. Két hete tartózkodott már Kolozsváron. Bekérezkedett egy Mikházáról elszármazott családhoz, hogy mellettem lehessen legalább azon a két látogatási napon, amit hetenként engedélyeztek. Rendszen könnyezett a felháborodástól, mert „kutyának való kemény szíve” volt a portásnak, elzavarta a kaputól, ha túl korán érkezett. S még meg is szidta, mert ötpercenként visszatért, hogy megkérdezze: bejöhet-e már? Bezzeg kedvesebb volt azokhoz, akik románul beszéltek velem! De legalább csakugyan jelen volt, amikor színesedni kezdett az arcom, mert az apáca már kezdett húslevest hozni, s nem öntötte rám, mint az álombeli pincérek, hanem segített felkanalazni.

Egy hét se telt bele, s már újra tudtam egyedül enni, sőt járkalni is egyik ágytól a másikig abban a kétágyas szobában, ahová elkülönítettek, s amelyben a másik ágyban csak ritkán és átmenetileg feküdt valaki.

Anyám a lábadozás második hetében megnyugodva hazautazott. Március vége volt már, s csak úgy sorjázta egymás után a fénylő keblű napsugaras kék tavaszi napok. Kezdődött otthon a tavaszi szántás, a kerti munka, nem hagyhatta nagyon sokáig magára a családot.

A lábadozás időszakában látogatott meg két ismerős fiatal leány is. Persze illendőségből. Az egyik a jobbágytelki kántor lánya volt, Magda. Sokszor látogattam át hozzájuk a nyári vakációban. Négy leány is volt a háznál, s úgy énekeltek, mint a pacsirták. Búcsúkon táncoltattam is őket, de leginkább ezt a Magdát, aki közel velem egyidős volt. Prepáskodott Kolozsváron, s amikor meghalotta, hogy kórházba kerültem, eljött egyik barátnőjével, és virágot hozott a – betegnek. Mondom, illendőségből jött, azért is hozta magával a barátnőjét, Bencze Erzsikét, akit egyébként ugyancsak ismertem, mert a húga volt annak a marosvásárhelyi szeminarista társamnak, aki nyolcadik gimnazista korában azzal tette nevezetessé magát, hogy még bevonulása előtt katonaruhát öltött magára, s úgy jelentkezett a régens előtt. Bennem azonban

a betegség utáni lábadozásban a szokásosnál is pezsgőbb volt az érzelmesség, s bár a látogatás félóráig ha tartott, utána az álmodozás belenyúlt az esteledésbe. Emma már elveszett számomra, bizonyára ő is tudja, hogy én utána nem mehetek, és ő sem jöhet vissza hozzám, ha hasznát akarja venni a Budapesten szerzett képesítőjének. A vele kapcsolatos álmoknak tehát vége. Lehet, így látja már ő is, azért nem írt, sőt nem válaszolt sürgető levelezőlapomra sem...

Márpedig egy fiatalembernek, aki éppen lábadozik egy hosszú betegség után, aki naponta erősebbnek, vidámabbnak és mohóbbnak érzi magát, nem lehet élni anélkül, hogy ne legyen valakije, akire várjon, s lesse, keresse vele a találkozást. Nos, én ott a kórházi ágyon még, egyelőre ábrándozásban csak, de már ezt tettem Magdával. Vagyis őt szemeltem ki magamnak erre a célra. A szülőföldemet jelentette ő is. Kamaszkodásom korából is fűztek hozzá emlékek. Nyaranta nemegyszer gyalogoltak át a hegyen Mikházára, hogy megfürödjenek a Nyárádban. Ha az ilyen átrándulás vasárnapra esett, feltétlenül összeverődtünk valahol. Fürödni együtt akkoriban nemigen illett volna, ők tehát a mikházi lányok közé vegyülve kerestek alkalmas helyet maguknak. Visibáltak fürdés közben, mi pedig kicsit lejjebb, a Siringóból, a fiúk fürdőhelyéről leskódtunk át hozzájuk, s példálózgattunk hangosan, hogy „bizonyosan valami libacsapat fürdött feljebb, mert igen sok tollut hordoz lefelé a víz”. Késő délután aztán messzire felkísértük őket a Nyiras oldalán, majdnem a jobbágytelki szőlőig, ahonnan már hazaérhettek egy negyedóra alatt...

Benne volt hát ebben az ábrándozásban a sóvárgás is az elveszített Emma után. Talán éppen ez keresett magának új virágos ágat, amelyre időnként le is szállhat, nemcsak lebeghet fölötte. Sűrűn le is szállott ezen a tavaszon. S eleinte úgy tűnt mindkettőnknek – Magdának is, nekem is –, hogy a sóvárgás madara jól érzi magát a virágos ágon, az ág pedig szívesen viseli a madár terhét. De ez a költői hasonlat csak bennem élt ilyen szépen. A valóságban ő megmaradt prepának, én pedig egy olyan csizmás tanárjelöltnek, aki gazdásznak elvi-

selhető lett volna, tanárjelöltnek azonban mulatságos volt a csivitelve is csípős nyelvű lánycsapat szemében. Így lett belőlem „csizmás kandúr”, amikor kezdtem Magda elébe járni előadások után, hogy hazakísérjem.

Persze, csak később vallotta be, hogy mivel bosszantották a társai. Akkor, amikor már más kísérgetője akadt, s én megtudtam, hogy ez ellen nincs kifogása. Értennem kellett a vallomásából: csizmás kandúr voltam az ő szemében is. Egyelőre azonban pironkodva csak annyira kért, hogy ne kísérgessem az utcán, mert megszólják miatta.

– Hiszen más lányokat is kísérgetnek...

– De azok nem édeshúgai a leánygimnázium igazgatójának – mondta némi büszkeséggel.

Ezt az érvet el kellett fogadnom. A bátyját, Petres Kálmánt nagyon tiszteltük mi nyárádmontiek. Akkoriban ő volt vidékünk diákjainak példaképe. Magas, szép ember, fiatal házas. Alig néhány évvel azelőtt szerezte meg tanári képesítését, s máris a Marianum leánygimnáziumának igazgatója! Pedig nem köszönhette ezt a gyors kiemelkedést másnak, csak önmagának. Ugyan milyen magas protektora is lehetett volna a hétgyermekes jobbagytelki kántortanító fiának?!

Szívesen fogadtam hát Magda javaslatát, hogy inkább otthon keressem fel időnként, a bátyja is nagyon fog örövendeni, mert szívesen elbeszélget velem. Látogatója lettem hát a Schütz János utcai státus-háznak, s tiszteletteljes beszélgetőtársa a gimnáziumi igazgatónak, aki fiatal kollégájaként bánt velem, s egyenesen, nyíltan beszélt előttem olyan kérdésekről is, amelyekben nagyon nem egyezett véleménye a fölöttes hatóságaival. Vele egy háznál lakott Bitay Árpád, a későbbi neves tudós is. Egy kettőjük közötti beszélgetésből tudtam meg például, hogy nem is olyan magától született az a társadalmi közvélemény, amely igyekszik távol tartani a magyar ifjúságot a román egyetemektől. Felelős körökben adták ki erre a jelszót s nem is oktanul. A mi tanárképzőnk egész sor egyetemi tanárt tart például Kolozsváron. Igen fontos tehát, hogy elegendő hallgatója legyen. Erre jó az irányított közvélemény. Csakhogy eléggé meggondolták-e a

dolgot az illetékesek? Persze, az is fontos, hogy ne veszítsük el régi szellemi értékeinket. De nem hazárdjáték-e és felelőtlenség, ha olyan útra tereljük fiataljainkat, amelynek magunk se látjuk a végét? Mi lesz, ha a tanárképzőt végül is nem ismeri el az állam?

Így értesültem róla, hogy a mi „hősi kitartásunk” a Szentjósikában és az egész tanárképzőben könnyen értelmetlen hősködésnek bizonyulhat. Persze, nem tartottam magamban, amit hallottam, s így éppen az év végi kollokviumok időszakában terjedt el bizonytalan helyzetünk híre.

S a bizonytalanságból rövidesen rossz bizonyosság lett.

Az illetékesek között nyilván már tudtak a közelítő veszedelemről, azért is vált olyan beszédtemává, amelynek én is fültanúja lehettem. Az államhatalom kívárta az év végét, aztán kategorikusan megtagadta a tanárképző elismerését. Még csak annyit sem értek el az egyházak, hogy elismertessék az elvégzett évet azoknál a hallgatóknál, akik készek a román egyetemen folytatni tanulmányaikat a következő évben. Azt azonban megígérték, hogy a magyarországi egyetemeken beszámítatják a két félévet azoknál, akik ott iratkoznak be. Ezt vállalhatják, hiszen kimegy és ott folytatja előadásait a tanárok jó része is. Kolozsváron csak azok maradnak, akik legalább középiskolai katedrát biztosíthatnak maguknak. Helyesebben azok, akik azelőtt is középiskolai tanárok voltak, s csak a szükség, az új „történelmi helyzet” kívánta meg tőlük, hogy felsorakozzanak az egyetemi előadó tanárok mellé.

A hír nagy felbolydulást, elkeseredést és szaladgálást okozott a tanárképzősök között. Kollokviumra természetesen senki sem állott többé, s ha valaki felkereste az előadó tanárokat, csak azért tette, hogy az indexét aláírassa: legyen lezárva az év, hátha mégis el lehet majd ismertetni valahol. Sokan hazaszaladtak a szüleikhez – tájékozódni. Mások már határoztak is: nem kínlódnak itt tovább, kimennek más egyetemekre. Így döntött Fülöp Károly is. Otthagyta nagyenyedi helyettes tanári állását, ott Áprily Lajos barátságát, s kiment azzal, hogy miután csak ott tudja megszerezni tanári oklevelét, végleg

kint is marad. Ferenczy Sándornak már korábban is ez volt a számítása, ő tehát nem csalódott. Akadt vagy három olyan is, aki egyenesen örvendett a fordulatnak: most már rá tudják venni a szüleiket, hogy kiengedjék őket.

Tanácsalanok voltaképpen csak ketten maradtunk: Závodszy Guszti és én. Mi nem számíhattunk arra, hogy másfelé mehetünk. ő egyedüli fia volt szülőinek, nem is hagyta volna el őket, de nem is bírták volna meg a külföldi egyetem költségeit. Aztán neki tisztán csak „erkölcsi” kérdés volt, hogy beiratkozzék-e a román egyetemre vagy ne, hiszen jól tudott románul, nem kellett attól tartania, hogy nem bírja majd az iramot... De mit tegyek én?

Elmentünk ketten Petres Kálmánhoz, hogy tanácsát kérjük. Végig se hallgatott, hamar megértette, mitől félünk.

– Ne törődjenek senkivel. Iratkozzanak csak be jövő évben a román egyetemre. Mindketten jelesen érettségiztek, kérjenek hát bursát. Nagyon tévednék, ha nem kapnák meg. Különben ősszel Bitay tanár úr is beiratkozik, bár van már egy szakból képesítése. Az a jó magyar, aki itt állja meg a helyét...

Ez nyílt, egyenes beszéd volt, s felszabadított bennünket szorongásaink alól. El is határoztuk Gusztival, megfogadjuk a tanácsát, s levelezésben maradunk, hogy ősszel lehetőleg együtt érkezzünk és együtt rendezzük a dolgainkat.

De addig még ott van a nyár. Nekem aligha lesz vakáció. El kell felejtetni az első egyetemi próbálkozás kudarcát, s meg kell magyarázni a háttérét úgy, hogy minden felelősség az előállott helyzetet terhelje miatta s ne minket, ártatlan áldozatokat. Ez azonban a könnyebbik fele. A nagyobbik a hozzájárulás és az anyagi támogatás megszerzése a következő egyetemi évhez, amely csak nekünk és szüleinknek következő, mert egyébként első éves egyetemi hallgatók maradunk, mintha egy évet könnyelműen elpocsékolunk volna...

Újrakezdünk hát valamit...

De nem! Újat kezdünk, egészen újat, amelynek – számomra legalább – igen bizonytalan a kimenetele...

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

MÁSODIK KÖNYV

SZÁRBAN A KALÁSZ

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

S most úgy érzem, be kell vezetnem néhány sorral életem új, második szakaszát.

Ha ugyan lehet egyáltalán szakaszolni egy ember életét!?

Kimeríthetsz a folyóból egy kanta vizet, aztán még egyet, akár ezerig. Sorakoztathatod azonban egymás végébe a kantákat, az mégsem a folyó! Az megy tovább a maga útján, folyik vagy éppen hömpölyög, a meregetést meg sem érzi, a csepp a csepptől el nem szakítható. És a kimeregetett víz nem idézi a folyót...

Így képezem az ember életét is: perc a perctől, nap a naptól el nem szakítható. Életed minden percében ott van az is, amely előtte járt, s benne áramlik már az is, amely utána jön. Kiszakítani belőle csak úgy lehet, mint – egy kantányi vizet a folyóból...

De hát van-e értelme akkor az önéletrajzi írásnak? Ha ez is csak amolyan kantával való meregetés? Megismételheti ez egy élet folyamatát? Bizonyára nem. Már csak azért sem, mert minden perc olyan gazdag lehet, annyi lelki rezdülés, annyi biológiai titok bújhatik el benne, hogy teljes értelmét felfogni se tudjuk. Sok percünk, napunk igazi tartalmát talán fel se ismerjük, észrevétlenül iramlík el, mint a vízcsepp milliárdnyi társa áradatában...

Csakhogy annyi virágos ág hajlott fölém, amíg folyt az életem, előbb mint csermely, aztán mint patak, s végül fáradtan ballagva már, mint a folyó! S én gyönyörködtem akkor a virágos ágakban és én áramlottam át sietve nehéz szagú iszapok fölött. Én, a folyó? Nem. Én: az ember. A folyó nem örvend és nem viszolyog. Az örömnnek és viszolygásnak emberi értelme van. Életünknek is. Megtaláltuk ezt az egymásba kapcsolódó percek folyamatában. Ezért tudtunk élni. Meg kell találnunk a végén életünk egészében is, hogy nyugodtan halhassunk meg.

Ennek a törekvésnek talán tökéletlen, de emberi eszköze a kantával való meregetés. Most teszem ezt öregkorban. Akkor nem is gondoltam rá, hogy lassan nemcsak körülöttem, hanem bennem, is megváltozott valami, hogy szívemben és eszemben egyaránt átléptem az ifjúkorból a férfikorba, amelyben egyre kevesebb lett fejem fölött a virágos ág, és egyre több iszap gyűlt meg alattam egy-egy partkanyarban.

A TÖRTÉNELMI TUDAT TENGERÉN

Az I. Ferdinánd Tudományegyetemre, amely névben és tanári garnitúrában felváltotta az I. Ferenc József Tudományegyetemet, nem volt nehéz bejutni. A régi hallgatók egy része a háború alatt elhullott; sokan kikoptak belőle: a nagy fordulat megváltoztatta életpályájukat, vagy eltávoztak. Azok a hallgatók pedig, akik az utolsó vizsgák előtt állottak, mint Laci bátyám is, az 1918–1919-es egyetemi év végén igyekeztek letenni minden hátralevő vizsgájuk terhét, s megszerezni a diplomájukat. Ezt minden módon meg is könnyítették nekik; különösen azoknak, akik a harcterekről tértek vissza vizsgázni.

Az új tanári garnitúrának az új név alatt egy kissé újra is kellett szerveznie az egyetemet. Onisifor Ghibu ismételt szorgalmazására egy királyi dekrétum 1919. szeptember 12-én rendelte el a régi egyetem átvételét, illetve átszervezését. Nemigen volt hát még idő, hogy hallgatói felszaporodjanak.

Az egyetem új vezetősége már az előző, az 1919–20-as egyetemi év alatt tapasztalta a magyar társadalom tartózkodásnál is több, szinte tagadó magatartását. Megérthette az okát is ennek, amikor a magyar egyházaktól szervezett tanárképző 1920 őszén megkezdte működését. Igaz, ez csak tanárokat képzett volna, de az orvosi és jogi karon kívül minden fakultása megvolt, s jelentős számú magyar fiatalot vont el az egyetemtől. Talán éppen ebben rejlett a magyarázata, hogy a kormány olyan keményen megtagadta engedélyezését, illetve elismerését. Ezzel viszont fájdalmas és dédelgetésre igen alkalmas kisebbségi sérelemmé avatta a felsőfokú oktatás hiányát. Jellemző erre az érzelmi sértődöttségre, hogy a jobbmódú magyar polgárok Prágába kezdték küldeni fiaikat. S felkelt a csillaga a magyar egyházak teológiáinak is: évtizedek óta nem jelentkezett annyi magyar ifjú a teológiákra, mint ezekben az években. Teológus lett, unitárius teológus az én kedves osztálytársam és barátom, Szent-Iványi Sán-

dor is, pedig a nagy múltú familia bizonyára nem papnak szánta a tehetséges fiút. Papnak lenni azonban akkor kívánatossá vált. Csendes és biztonságos megélhetést ígért. Igaz, a nagy többségnek csak falun, de ott is a hívek védelmi gyűrűjében. S különben is a háború forrataga után valami romantikus vágy fogta el az embereket „a csendes, nyugalmas, idilli életű falu” iránt. Nem látszott rossznak a paposkodás anyagi szempontból sem. Az állam ugyanis a kisebbségi egyházak elemi és középiskoláit nem, de magukat az egyházakat, illetve ezek papjait támogatta. Állami fizetéskiegészítést, kongruát adott nekik.

Magam is, ha unitárius vagy református lettem volna, bizonyára követem a barátom, Szent-Iványi Sándor példáját. De a katolikus pap, az más! Az nem civil ember, annak egyenruhája van! Az uniformist pedig, talán a háborús élmények friss volta miatt, semmilyen formájában nem szenvedhettem. Meg aztán az a fránya nőtlenségi fogadalom is! Ezt sem vállalhattam. Az első Kolozsváron töltött télen elvesztettem jogomat a fogadalmas fehér nyakkendő viselésére, az ezt követő nyáron pedig, vagyis pontosan azon, amelyről most esik szó a tanárképzős próbálkozás kudarcá után, már két asszony is tanítgatott arra, hogy milyen nagy a különbség a rózsaszínű szerelmi ábránd és a – ha nem is „az igazi”, de „valóságos” – szerelem között. S be kell vallanom, nem fájt a szívem a fehér nyakkendő után!

De térjek vissza a sok érzelmi tétováság végső eredményére: arra a Závodszy Gusztival közös elhatározásunkra, hogy legyen, ami lesz, mi beiratkozunk a román egyetemre.

Apámmal sikerült megegyeznem: ha egy kis ideig biztosítja még a havi háromszázötvenet, akkor a román egyetemen próbálom megszerezni a tőle is annyira tisztelt tanári diplomát. Nem adott rögtön-választ, de néhány napi hallgatás után megszólalt a szekéren, amelyen széna után mentünk a mezőre:

– Jól van, próbáld meg azt az utat is...

Szavak nélkül is úgy élt köztünk a kérdés, úgy tele volt vele mindkettőnk gondolata, hogy azonnal megértettem. De azért, óvatosságból, megkérdeztem:

- Milyen utat?
- Azt a románt...

Olyan vidáman forgolódtam aztán a széna körül s a szekér megrakásánál, hogy a végén aggodalom fogott el: még megbánja édesapám, hogy lemondott egy ilyen jó munkaerőről. Fékeztem tehát a buzgalmamat, de csak annyira, hogy a hála bennmaradjon.

Így telt el a nyár, amelynek végén, megegyezés szerint, levelet váltottam Gusztival. Megállapodtunk, hogy egyszerre érkezünk Kolozsvárra, a Szentjós-kába, ahol még érvényes a számunkra engedélyezett alapítványi hely. Závodszyra azért volt olyan nagy szükségem, mert nála nélkül be sem mertem volna menni az egyetem épületébe. Hát még a kérvények megírása, a tájékoztatások, útmutatások áttanulmányozása, megértése, a szak kiválasztása (mert a magyar–latin szakról lemondtam), az index kitöltése, a kurzusok okos kiválasztása! Tény, hogy a nyelvtudás hiánya is annyira fokozta kisebbségi érzésemet, hogy úgyszólván mankónak használtam a barátomat, egy lépést sem tettem nála nélkül.

Hamarosan kiderült azonban, hogy teljesen fölösleges volt a nagy szorongás.

Együtt jelentkeztünk ketten a felvételi kérvénnyel kezünkben, a dékáni irodában. A titkárnőt a kérvény nem érdekelte, a melléje csatolt érettségi bizonyítványok azonban felkeltették érdeklődését. Gondosan megnézte őket. Mi azt hittük, azért, mert a jeles érettségi bizonyítvány, ha nem is volt éppen ritka, de nem volt olyan gyakori sem. Pedig őt nem az érdekelte, hogy jeles, hanem az, hogy *magyarul* jeles, az egyik a marosvásárhelyi, a másik a gyulafehérvári római katolikus főgimnáziumból. Ránk mosolygott, aztán kedvesen hibás kiejtéssel, de magyarul szólította meg Gusztit:

- Bursát is nem kérvényelnek?

Ha nem mosolygott volna olyan kedvesen, biztosan gúnyosnak vélhettük volna a kérdést. Guszti tökéletes románsággal válaszolt, s azt kezdte fejtegetni, hogy arra bizony mindketten rászorulnánk, de nem pénzben, hanem úgy, hogy elhelyezést nyerjünk valamelyik diákotthonban. Erre különösen nekem volna szükségem, mert nem

tudok románul, s román diáktársaimtól szeretnék megtanulni...

Erre a titkárnő minden érdeklődése felém fordult. Ott hagyta Gusztit azzal, hogy írja meg kérvényét a bursáért, engem meg arra kért, várjak egy pillanatot, s már be is fordult a dékán párnázott ajtajú szobájába. Időzött ott jó néhány percig, de amikor végre kilépett, nyomban engem tessékelt be. Riadt tekintetemre újra mosolygott, s mögém állott, hogy ne féljek, jön ő is velem. Azért, hogy tolmácsoljon. Egy magas, ősz hajú, komoly tartású úr fogadott, s székéről felállva gratulálta meg érettségi bizonyítványomat. A titkárnő tolmácsolott, de csak a dékán szavait nekem. Az enyéimet nem kellett tolmácsolnia, mert egyelőre egy szót sem szóltam. Hanem a dékán kedves, biztató szavaira s arra az ígéretére, hogy bár későn ébredtünk egy kicsit, s a diákmenzák már jórészt tele vannak, ő mégis mindent elkövet, hogy a Tanítók Házában helyet biztosítson nekünk – hát erre nekem csak annyit kellett mondanom, hogy: köszönöm szépen. Ennyit pedig már románul is tudtam.

Gusztit még körmölte kint a kérvényt, amikor kiléptünk a dékán szobájából. Az én kérvényemet maga a titkárnő gépelte le villámgyorsan, nekem csak alá kellett írnom.

A folyosón egymásra néztünk. Gusztit egy kicsit diadalmasan.

– No látod! Mondtam én, hogy nem esznek meg...

– Sőt még ők adnak ennünk – válaszoltam tréfa mögé rejtve restelkedésemet, hogy olyan aggályoskodó és bizalmatlan voltam.

Másnap a hirdetőtáblán ott volt mindkettőnk neve: jelentkezzünk a Tanítók Háza gondnokánál. A dékán, Lapedatu Alexandru történelem szakos professzor, még az ellenőrzésről sem feledkezett meg. Titkárnője útján arról is meggyőződött, hogy jól elhelyezkedtünk-e. Hálából a történelmet választottam főszaknak, mellékszakként pedig a földrajzot. Lapedatu nevét és kurzusát első helyre írtam be az indexembe.

Gusztit nehezebb szakra vállalkozott: a matematika-fizikát választotta.

Kétségtelen, az első és gyéren érkező „magyar fecskéknek” szóló ez a kedves fogadtatás. Meg a bátorságunknak, hogy szembe mertünk szállni a közvéleménnyel. Bár az is igaz, hogy az a közvélemény a Tanárképző megszűnése után erős visszakozásban volt. Egy félév se kellett rá, s már nem néztek ki bennünket az ismerős magyar családok. Még sajnáltak is, hogy milyen nehéz lehet nekünk úgy magunkra hagyatva a sok román fiú között. Hát eléggé magunkra voltunk, az igaz. És kevesen. Az orvosin, úgy hírllett, többen is akadnak, de a bölcsészkaron eleinte csak Gusztival ketten tudtunk egymásról. Később kiderült, hogy lakik még egy harmadik magyar is a Tanítók Házában, bizonyos Elekes Gyula, de ő a jogra iratkozott, tehát rangosabbnak érezte magát, s ezt érezte is velünk.

A Tanítók Házában négy-négy diák lakott egy-egy szobában. Mi kértük, Guszti és én, hogy ne egy szobában kapjunk ágyat és munkaasztalt, hadd legyünk ráutalva a román társalgásra. Én három bánási román fiúval kerültem egy szobába. Módosak voltak, egészségesek, vidámak. Nem tudom, ők tudtak-e róla, hogyan vélekedik rólunk a magyar társadalom, de ha tudtak, más magatartást váltott ki belőlük, mint az egyetem vezetőségéből. Akadt közöttük egy olyan is, aki részvétbe mártott gúnnyal kérdezte meg Závodszytól:

– Mondja, jó érzés renegátnak lenni?

Závodszy azonban minden szelídsége ellenére is keményen s főként kitűnő románsággal megfelelt neki.

– Miért, magának talán az volt? – kérdezett vissza epésen. Az illető ugyanis még a régi egyetemen kezdte tanulmányait. Nekem Oltyán Sándor volt gimnazistatársam jutott eszembe, aki kitűzte volt a magyar nemzeti zászlót Bukarest elestekor, de aztán nem is jött vissza közénk a következő évben... Nem, renegátnak lenni nem jó. Ez a miénk azonban nem renegátság, hiába nevezte annak az a megkeseredett lelkű diák, aki talán az Oltyán Sándorhoz hasonló sebet rejteget magában... Mert nyilván erről van szó, ha éppen ő mondja nekünk. De hiszen mondják ezt rólunk magyarok is... Mi is hát az a renegátság?

Úgy eltöprengtem ezen, hogy elfelejtettem megdicsérni Gusztit talpraesett feleletéért...

Szerencsénkre azonban a diákok túlnyomó többsége, ha hallott is hírelni valamit, nem törődött vele. Fölényes volt és magabiztos. Az én lakótársaim például, amikor rájöttek, hogy nem tudok beilleszkedni a társaságukba, mert nemcsak vidám társalgásuk ízeit, finom célzásait, szellemes bemondásait nem értem, hanem még a szavak elsődleges jelentését sem tudom, egyszerűen magamra hagytak, talán azzal a gondolattal, hogy ne legyenek a terhemre. Csakhamar magányosan gunnyasztó szomorú varjú lettem közöttük. Igaz, időnként igyekeztek felvidítani azzal, hogy egyenesen az otthonról hozott kis hordócskából itattak meg erős szilvapálinkával. De nem mentek vele semmire: a szilvapálinkától rendszerint beteg lettem, nem tudtam köztük vidámolni.

Persze, magam is tettem erőfeszítéseket. Dühösen tanultam a román nyelvet, kitűnően megtanultam a nyelvtani szabályokat, szót is sokat naponta, s köztük ritkán használt rendkívülieket is, de mind könyvből és mind némán. A nyelvtani szabályokat nem tudtam alkalmazni, a szavakat nem tudtam mondatokba illeszteni vagy mondatokká szerkeszteni. Olvasni már tudtam, beszélni nem. S így van ez ma is. Úgy látszik, valami hiányosság van a fülemben, a hallásomban. Vagy pedig hiányzik a legparányibb nyelvérzésem is, antitalentum vagyok a nyelvtanulásra. Bebizonyosodott ez később, amikor sorra így jártam a francia, az angol, az orosz nyelvvel. Tanáraink mindig nagy elismeréssel nyugtázták szorgalmamat, amíg csak a szabályok és szavak megtanulását kérték számon. Az elméletből azonban sohasem tudtam simán átcsúszni a gyakorlatba: beszélni, társalogni csak nem sikerült. De már nem is nagyon mertem, annyira féltem, hogy nem tudom kifejezni magamat úgy, ahogy akarom. S nevetségessé válók...

Még jó, hogy anyanyelvemet kiskoromban sikerült megtanulnom – a fülemmel.

Akkor azonban nem tudtam még erről a gyarlóságomról, a sikertelenségért tehát a körülményeket okoltam. Guszti segíteni akart rajtam. Elhatározta, hogy indokoltá

teszi huzamosabb tartózkodásomat az ő szobájában, s ott az ő közvetítésével bevon a román nyelvű társalgásokba. Azzal kellett lakótársai előtt, hogy „vele játszodjatok, ha igazán meg akartok tanulni kaláberezni”. Össze is hozta a négyest kettőnkből és két román lakótársából.

A kártyacsaták megkezdődtek azzal a rejtett céllal, hogy az én fülemet hozzászoktassuk a román társalgáshoz. De aztán öncélúakká váltak. A játék hevében én feledkeztem meg leginkább eredeti célunkról, csak játszotam önfeledten, s úgy elárasztottam társaimat az otthon tanult szellemeskedő kártyabemondásokkal, hogy ők hamarosan megtanultak magyaros ízzel kaláberezni, én azonban nem haladtam előre a román társalgásban. Igaz, oka volt ennek Şireagu irodalomszakos tanárjelölt is, aki jól tudott magyarul, s csupa figyelmességből nyomban magyarra fordította a szót, mihelyt észrevette, hogy kínlódom valamilyen román kifejezéssel. Én pedig igazán sok alkalmat nyújtottam erre a figyelmességre, mert még azt is rosszul mondtam ki, amit leírni helyesen tudtam volna.

Az év közepe felé aggódásom és szorongásom egyre nagyobbra nőtt. Hogy tudjak én kollokválni év végén, ha ennyire eredménytelen minden próbálkozásom a román nyelvvel? Márpedig kollokválni kell, ha meg akarom tartani jövő évre is a bursát: a bentlakást a Tanítók Házában, valamint az ingyen és igen jó kosztot, amit kapunk. Ehhez legkevesebb heti hatórás kurzus anyagából indexbe beírt s legalább jóra minősített kollokvium szükségeltetett. Hogyan, miből hozom én ki ezt a heti hat órát, amikor még annyira se haladtam, hogy az előadásokat megértsem?

Az egyetemi vezetőség jóakarata és a jószerencse ezúttal még a segítségemre sietett. A második félévre, számomra-váratlanul és égből hullott mannaként megszervezték a magyar nyelv és irodalom tanszékét. Kristóf György lett a professzor, s én úgy olvastam a nevét, s kurzusainak címét, valamint heti kétórás szemináriumának kiírását a hirdetőtáblán, mint a megváltás hírét. Úgy, de úgy féltem, hogy véglegesen haza kell térnem annak a bevalásával, hogy hiába, nem megy. Hogyan állhattam volna a falu színe elé azzal, hogy a város nem fogadott be, kidobott magából? S mit mondhattam volna apámnak is?

Most bizonyára nem azzal fogadna, amivel az első gimnázium után az akkori megtorpanásomat. Most nem mondaná, hogy „ki mihez fog, azt fejezze is be”. Most megkönnyebbülten venné számításba, hogy megszabadul egy számukra nehéz anyagi tehertől, s öregkorára kap egy fiatal segítséget...

No de most már nincs semmi baj. Most már meg tudok birkózni a feladattal. A magyar tanszék, ha átiratkozom, s főszaknak veszem, mellékszaknak pedig megtartom a történelmet, év végén biztosítja nekem a kollokviumot heti négy órából legalább. A fennmaradó kettőre pedig egész nyáron készülhetek az egyik kétórás történelmi kurzusból, hogy ősszel abból is kollokválhassak. Igen, bemagolom a kurzus egész anyagát, hogy betéve tudjam...

Úgy látszik, más szakokon, sőt más karokon is voltak diákok hozzám hasonló szorultságban, mert tíznél is többen összeverődtünk végül Kristóf professzor Magyar nyelv és irodalom című, heti kétórás kurzusán, Eötvös Józsefről tartott heti egyórás előadásain és a hetenként egyfolytában tartott kétórás szemináriumokon.

Gusztinak azonban nem kellett menekülnie, ő megmaradt eredeti elhatározásánál.

Jaj, de nagyon megkönnyebbültem én, amikor minden nehézség nélkül sikerült átiratkoznom a történelem–földrajzról a magyar–történelem szakra. Meg is bátorodtam, magabiztos lettem és vidám, akárcsak szobatársaim. Eleddig egy kissé szorongva és esetlenül mozogtam közöttük, s örvendtem, ha nem törődtek túlságosan velem. Most én nem törődtem velük! Nem éltem már köztük, csak köztük tartózkodtam. Ha együtt voltam is velük a közös szobában, igyekeztem belebújni előlük a magam dolgaiba. Megfeledkeztem már arról, hogy hiszen én azért kérekedtem közéjük, hogy minél gyorsabban megtanuljam a román nyelvet. Ehelyett újrakezdtem önképzőköri irodalmi próbálkozásaimat. Ösztökélt erre az is, hogy Szent-Iványi Sándor az unitárius teológián egész kis irodalmi kör kedvence lett. Balázs Ferenc szervezte ott a fiatal irodalmárokat a Kemény János nevével indult Előre című irodalmi lap köré. Elismeréssel és tisztelettel jártak a ke-

zére teológustársai: Dobay István és Szent-Iványi Sanyi. De Balázs Feri nem hitbuzgalmi erjedést akart felekezeti alapon, hanem irodalmi a szabad szellemiség jegyében. Kutatta hát az „irodalmi ígéreteket” a főiskolások között. Maksay Albertet és Tamási Áront már felfedezte. Maksay a református teológiát végezte el, s már jelentek meg versei a Pásztortűzben, Reményik Sándor lapjában. Tamási meg éppen első díjat nyert egy akkor szokatlan, új hangulatú és ízű novellájával a Keleti Újság pályázatán.

Engem Szent-Iványi Sándor ajánlott be a tömörülő társaságba. Balázs Feri vett pártfogásába, s hamarosan az Előre szorgalmas munkatársává avatott. A Jancsó Béla barátságát is Balázs Ferinek köszönhettem; én meg Mihály Lászlót ajánlottam melegen nekik azon az alapon, hogy udvarhelyszéki és szép verseket ír. Az, hogy udvarhelyszéki, kedves volt Balázs Ferinek, mert ő maga is jórészt Parajdon nevelkedett a nagyszüleinél, s titokzatos erőket álmódott bele a székely fiúkba.

Ennyi volt a Tizenegyek magja, azzal a megjegyzéssel, hogy Maksayt, Finta Zoltánt és Tamásit amolyan védjegyként tartottuk magunk elé, ha később irodalmi csoportosulásként jelentkeztünk valahol. Nekik már nevük volt, és idősebbek is voltak négy-öt évvel valamennyiünknel; Finta Zoltán pedig már éppenséggel fizetéses újságíró volt. Talán éppen ez volt az oka, hogy az együttes fellépés gondolata nem bennünk, egyikben vagy a másikban született meg. A Balázs Ferenc gondolata volt ez, aki mint szervező is a legjobbnak bizonyult a társaságban. Hanem Tamási Áron nyomban felkapta a gondolatot, s bár ő volt az, aki külön is a leghamarabb s a legnagyobb eséllyel jelentkezhetett volna egész kötettel, mégis kitartóan szorgalmazta az antológia anyagának összegyűjtését, megszerkesztését, a könyv megtervezését, az illusztrációk kiválasztását, a képanyag elbírálását.

Szükséges is volt a közös munka sürgetése, mert mind ez ekkor még az ötletek, tervezgetések, készülő írárok jóleső szédületében élt csak. S ebben a szédületben legtöbbünk elrúgta lába alól a valóságot, s magányos hőssé magasztosulva, ha nem is az egész világot, de a maga népet legalább feltétlenül meg akarta váltani. Hős lettem

ennek érdekében én is. Arról verseltem az Előrében, mégpedig parázsló szenvedéllyel, hogy milyen elszántan döngetem a kaput, amely mögé apám elzárt, mert az ekeszarva mellett akar tartani, holott én ennél többre vágyom. Szegény jó apám, mennyire meghökkent volna, ha kezébe kerül a vers! Nem került oda soha. Én óvakodtam hazavinni magammal, az Előre pedig olyan csekély példányszámban jelent meg, hogy abból aztán egyetlenegy se juthatott el Mikházára, abban biztos voltam. Mert azért magam is éreztem, hogy álarcot visel az a vers: kitalált akadályt állít elém, hogy valami megfogható okom legyen a bánkódásra. S a hősiek küzdelemre.

Helyes volt az ilyen „szárnyalásokból” a könyvcsinálás kevésbé hősi, de valóságos erőfeszítései mellé visszarángatni a fiúkat.

A könyvcsinálás prózai nehézségei persze nem kerülhettek versekbe.

De felesleges volt kitalálni, volt leküzdésre váró akadály elég az életünkben is. A jövő nem ígért könnyű érvényesülést egyikünknek sem. A teológusok nem mind azért iratkoztak be a teológiára, mert feltétlenül papok akartak lenni, s méghozzá esetleg valamelyik kis faluban, mert a tekintélyesebb parókiákat érhetően az öregebbek kapják. A felekezeti tanárok sorsa sem volt olyan nagyon kívánatos. Az egyházak alapítványai értéktelenné váltak, vagyonuk egy részét elvitték a hadikölcsönök, csak ingatlanaik jövedelmére számíthattak, az pedig kellett a papoknak; az iskolák fejlesztésére, a tanárok, tanítók fizetésére kevés maradt belőle. Az állam a kisebbségi felekezeti iskolákat azzal támogatta, hogy különösen magas igényeket támasztott velük szemben; inspektorai a szokásosnál szigorúbban ellenőrizték a jó és eredményes oktatás egészségügyi erkölcsi és didaktikai feltételeit. Ezzel igyekeztek gyéríteni a számukat, hogy a helyükbe jobban ellátott, szilárdabb alapokra helyezett román tannyelvű állami iskolákat szervezzenek, vagy a már meglevő ilyenekbe tereljék át a magyar tanulókat,

Fintának – egyedül közülünk – állása volt már s fizetése is több, mint a felekezeti tanárok átlagának, de ő is elégedetlenkedett. „Ellepték az újságírást a volt köz-

életi méltóságok – zsörtölődött. – Alispánok, főszolgabírák, tanárok, hivatalnokok... Ezek érvényesülnek most, nem a hivatásos újságírók.” Pedig ő se újságírónak készült eredetileg, hanem orvosnak, de mert irodalmi ambíciói is voltak, a könnyebb utat választotta: újságíró lett. „Az közelebb áll az irodalomhoz.”

Valami komoly, ígéretes pályára készült Jakab Géza. Jól nevelt és jól öltözködő, úrifíú volt, aki adott is rá, hogy annak tartsák. A neve elé aláírásakor odabiggyesztett egy kicirkalmazott Sz betűt, ami azt jelentette, hogy szentgericei; vagyis hogy ő is a szentgericei Jakab Elek, a neves történetíró családjából származik, akinek az emléke elevenen élt még a Nyárádméntén. De vélhették az emberek nemesi előnévnek is!

– A legnagyobb jövője köztünk Tamásinak van – jósolta Finta. – Bevágódhatik majd valamelyik bankba, s valutázhatik feketén, amennyi jólesik...

Ennek a nem minden epe nélküli jóslásnak annyi valószínűsége volt, hogy akkoriban a legirigyeltőbb foglalkozásnak a bankszakma számított. A „bankfiúkat” messziről meg lehetett ismerni a főtéri korzón elegáns ruházódásukról, magabiztos magatartásukról. Igaz, nem kellett túlságosan megerőltetniök magukat. Az emberek többsége nyögte még a háborús szegénység megpróbáltatásait, nemigen tellett senkinek divatos és elegáns öltözködésre. Könnyű volt feltűnni közöttük...

A jövő tehát nem ígért gyors és könnyű sikereket. Ez azonban azt is jelentette, hogy messzinek tűnt, mint a ködbe vesző láthatár. A jelenben viszont, a fejünk fölött, sütött a nap, az ifjúság napja. Nem lehetett tudomást nem venni erről. Nem is mulasztottuk el, hogy sütkérezzünk benne. S miben érezhettük volna még jobban áldott melegét, mint a szerelemben. Tizenegyen voltunk, s a virágzó vagy burjánzó szerelem tizenegyféle árnyalatát hoztuk magunkban. Voltak köztünk, akik megható áhítattal kívánták, óhajtották és idézték. Ilyen volt Mihály László, aki verseiben megálmodta álmai tárgyát, de a valóságban még nem találta meg. Legalábbis nem vallott róla. Balázs Feri és Dobay Pista idézte is, meg is találta, s vallott is róla baráti beszélgetésekben. De más volt az íze az

egyik és más a másik szerelmének. Balázs Feri tbc-vel fertőzött teste sietve és tiszta tűzzel emésztette önmagát. Egész mesefüzért írt egy falun élő fiatal leányhoz, és érzelme minden hevével igényelte benne az „angyalt”. Abban azonban inkább a földi, mint az égi szerelemre áhító nő bontakozott ki, s a mesefüzérből kisugárzó légies szerelem inkább riasztotta, mint vonzotta.

Dobay Pista egy nagyon józan, nagyon okos leányt talált, aki nem engedte idealizálóját túlságosan magasra szállani a földi s különösen az anyagi valóságok fölé. Magához is kötötte úgy, hogy bár Pista szállott, szálldosott a verseiben, olyan szorosán tartotta a kötél, hogy földi mi-voltában mind csak körülötte keringett.

Jakab Géza okosan lett szerelmes. Választottja, már-már menyasszonya, az Erzsébet úti „Kerekes-vendéglő” leánya volt. Így neveztük magunk között, hogy jelezzük vele a „parti értékét”. Úgy tudtuk akkor, hogy a lány orvos akar lenni, s Géza is hajlik erre a pályára, hogy egymás segítségére legyenek a tanulásban. Jó elgondolásnak látszott ez, irigyeltük őket...

Jancsó Béla egy nagyon beteg leányba volt fájdalmasan szerelmes. Nemigen mertünk beszélni jelenlétében se a szerelemről, se a leányról, nehogy fájdalmat okozzunk neki. Maksay Berci szerelméről meg azért nem szólhattunk, mert nem illett tudni róla. Ő ugyanis egy asszonyba volt szerelmes, s nem is tudta, hogy mi tudunk róla. Tamási virágról virágra szállva gyűjtötte a szerelmeskedés mézét és tapasztalatait. Erősen célratörő volt: nem szerette a hosszú udvarlásokat, s rendszerint nem is volt szüksége rá. Virágról virágra szállt Finta Zolti is, de ő nem édes mézet gyűjtött, hanem fanyalgást. Mintha egyikben sem találta volna az egyre keresett légies ideált. Nem is találhatta, olyan kiábrándult volt már mindenből. Még ma is emlékszem egy versének alábbi négy sorára, amely vakmerő nihilizmusával mélységesen megdöbrentett:

Emberfiával nincsen dolgom,
Istennel rég nem taktikázom,
Köldöknéző egykedvűséggel
Immár csak magammal vitázom.

Kemény Jánosról keveset tudtunk, külföldön volt akkoriban, nem tartózkodott körünkben. Lapja, az Előre, a távollétében tömörített. Az én szememben Balázs Feri volt a helytartója. És Szent-Iványi Sanyi, aki nyilván a Feri révén kerülhetett a közelébe. Szent-Iványinak egyébként még nem volt előttünk is ismert kiválasztottja. Olyan csinos fiú volt, hogy sok lány közül kellett volna választania. S ő nem sietett.

Jómagam fájlaltam magamban Emma szép emlékét, enyhe sértődöttséget éreztem Magda „árulása” miatt, s Závodszy Gusztival és Elekes Gyuszival sűrűn látogattuk az Augusztin családot. Ott még az az ódivatú szokás járta, hogy a diákot megkínálták legalább egy uzsonnakávével, mert „így kívánta a család becsülete”. Pedig az öreg Augusztin bácsi sánta is volt, nyugdíjas is volt, a három leány közül pedig csak egy keresett: telefonos kisasszony volt a postán. Mi pedig, elsőéves egyetemisták, aligha számíthatunk a partiképes fiatalemberek sorába. Mentőségünkre mondom, hogy nem is igen játszottuk meg a szerelmezt. Udvarlásunk amolyan bevett társadalmi illendőség volt. Különösen nálam, aki nem tartottam szerelemnek mást, csak azt az érzést, amelyet egykor Emma iránt éreztem. És talán azt az erős vonzódást még, amelyet Magda olyan hamar elhervasztott. Igaz, nyílt még azután is néhány rózsabokor a mikházi réteken, amelyekre ahhoz a régihez hasonló érzéssel szállottam rá. De csak pillangónak bizonyult az érzés, bármennyire is hasonló volt ahhoz az elsőhöz: megrészegetett az illattól, s aztán hamarosan lehullott a földre, mint a pillangók általában. A két asszonnyal való kapcsolatomat pedig egyáltalán nem éreztem szerelemnek. Élettani szükségyszerűségnek tartottam csak, amelynek eleget kell tenni, hogy ne akadályozza fölöslegesen az ember szellemi életét.

Szellemi életemnek természetesen nem az egyetemi tanulmányokkal való foglalkozást tekintettem. Ez most már, hogy nem függött fölöttem, mint valami fekete felhő, a kollokválás több mint bizonyos sikertelensége, már csak becsületbeli kötelességgé vált. Szorgalmasan látogattam Kristóf professzor előadásait, kimutattam buzgalmamat a szemináriumon is, s mindenképpen igyekeztem felhívni

magamra a professzori figyelmet. Ez sikerült is, a professzor szemmel láthatóan megkedvelt: elbeszélgetett velem a kurzusában tárgyalt témakörökről, s könyvekre, tanulmányokra „hívta fel a figyelmemet”. (Ő mondta így, ilyen professzori finomsággal: „felhívom a jelölt úr figyelmét”.) Fontosnak éreztem ezt, mert ha már úgy fordult, hogy nincs más lehetőség, hát valóban tanár és jó tanár akartam lenni. Az ajánlott könyvek és a kapott professzori irányítás azonban igen rövid ideig elégített ki. Most szerzett új barátaim körében csodálkozva tapasztaltam, hogy az én Marosvásárhelyről hozott tudásom és szemléletem mennyire régimódi, maradi, avult. S hogy ugyanilyen a professzoromtól kapott szellemi irányítás is! Ady költészete és a benne feszülő forradalmiság most, hogy nem állott utamban Cirill páter mint tilalomfa, úgy zúdult rám, mint valami tavaszi vihar: megborzongatott, meghajszolt, de arra kényszerített, hogy megvessem a lábamat, ne hagyjam sodortatni magamat,

A jövő évi bursa biztosítása azonban előfeltétele volt minden további tervemnek. Szorgalmasan látogattam tehát az egyetemi előadásokat, dolgoztam a szemináriumon, de időm java részét az unitárius teológián töltöttem, Balázs Feriék társaságában, szenvedélyes viták közepette. Itt „szerkesztődött” ugyanis az Előre, és itt alakult a Tizenegyek antológiája a vitára bocsátott versekből, novellákból, mesékből, cikkekből.. Ide látogatott sokszor Tamási Áron is, s a „külsők” mind. A „belső”k” ugyanis maguk a teológusok voltak: Balázs Feri, Dobay, Szent-Iványi, akik mindig tudtak helyet biztosítani valamelyik munkateremben úgy, hogy hangos vitáinkkal a másik terembe űztük az éppen ott foglalatосkodó teológusokat. Balázs Feri azonban úgy tisztelték valamennyien, hogy a kedvéért elviseltek bennünket is.

A szokatlan nyüzsgés s különösen az, hogy annyi más-vallású fiatalember tapodja a teológia cementes folyosóit, feltűnt az unitárius egyház vezetőségének is. Egy alkalommal, amikor valamelyikünk éppen sietve elhúzott az irodájába tartó Boros György püspökhelyettes mellett a folyosón a patriarkálisan fehér szakállú egyházi főméltóság utána kiállott:

– Küldje csak ide le, kérem, Balázs Ferenc teológus urat!

Már ebből is látszott, hogy megelőzőleg tájékozódott valamennyire felőlünk. A Balázs Ferihez intézett kérdése aztán egyenesen célba talált:

– Mondja, kérem, miféle lobogó zsenik járnak ide annyit magához a teológiára?

Balázs Ferenc megnyugtatta a nyugtalankodó főpapot: Benedek Elek kolozsvári fogadására szervezkedik az ifjúság. Ez igaz is volt, mert Benedek Elek kolozsvári látogatására valóban lelkesen készültünk valamennyien. S ez ellen nem lehetett semmiféle kifogása a püspökségnek sem. Fejet kellett hajtani annak az embernek a neve előtt, aki biztos megélhetést, elismert írói hírnevet kockáztatva jött haza a szülőföldjére akkor, amikor mások riadtan szaladtak innen.

Megenyhült hát a püspökhelyettes is, ellágyult tekintettel nézte egy ideig a cementet, aztán élt az utolsó szó jogával:

– Helyes. Csak ne zavarják a teológia tanulási rendjét.

De már amúgy is a tanév végén tartottunk. Én hűséges maradtam elhatározásomhoz. Kollokváltam Kristóf professzor magyar nyelv és irodalomtörténeti kurzusából, Eötvös József életéről és műveiről tartott előadássorozatóból. Szereztem így egy-egy dicséretet s hozzájuk még egy ugyanolyant a szemináriumon végzett szorgos tevékenységgel. Ez összesen heti öt órát tett ki. Nem volt elég. Kellett még hozzá a történelemből is legalább egy vizsga. Ursu professzor Istoria universală című kurzusa heti két órát tett ki. Ez elég lenne, még túl is haladnám az előírt heti hat órát. Ezt szemeltem ki tehát nyári biflázásra. Másról nem is lehetett szó, csak biflázásról, mert nagy irodalmi és irodalomszervező buzgalmamban a voltaképpen tanulásról annyira megfeledkeztem, hogy a román nyelvben úgyszólván semmi előrehaladást nem tettem. Nemigen volt tehát más választásom: csakugyan be kellett magolni a kurzus anyagát, amelynek a tartalmát ugyan értettem, de a mondatok pontos értelmét, amelybe a tartalom elrejtőzött, éppen csak sejtettem.

– Nem baj – vigasztaltam magam –, legalább szaporítom szókinccsemet a kényszerű magolással!

Hát a szókinccsem gyarapítottam is, de a kiejtést nem volt aki egyengesse a hangos magolásnál. Furcsa, értelmetlen és gyötrődő robotolássá vált így ez a tanulás, amely semmiben sem hasonlított ahhoz az elmélyülő, tiszteletet kiváltó erőfeszítéshez, amelyet Lacinál figyeltem meg első éves orvostanhallgató korában. Pedig az ő példája lebegett a szemem előtt! De én semmiben sem hasonlítottam hozzá: a makacs kitartásban sem, s a vállalt feladat szeretetében, megbecsülésében sem. Úgy éreztem, én muszájból csinálom azt, amit ő önként vállalt. Meg aztán gőg is kezdett ágaskodni bennem: nekem ez a történelmi kurzus csak azért kell, hogy tovább is az egyetemen maradhassak! A tanárságra meg csak azért vállalkozom, hogy a mindennapi megélhetést biztosítani tudjam. Igazi pályám és hivatásom az irodalom lesz. Az irodalom, amelyet gyakorlok is, nemcsak tanítok majd.

Emiatt ízetlen, kesernyés volt nekem ez a nyári vakáció! Nem azért, mert tanulnom kellett, hanem azért, mert a tanulásnak végül csak annyi „értelmét” láttam, hogy kitérhettem a nyári munkák terhe elől. De ennek se volt meg már az a vidámító íze, mint kisdiák koromban, ha sikerült valamilyen ürüggyel árnyékba menekülnöm a nyári napsütés nyilai elől. Azt a vidám, sziporkázó örömet pedig éppenséggel nem éreztem, amit Lacinál tapasztaltam, amikor időnként otthagya a könyveit, és közénk vegyült a mezőn. Megtettem azt én is, nemegyszer, hogy beálltam a sorba leánytestvéreim mellé, de kedvetlenül, fanyar elszántsággal, nem azzal a jókedvvel, amelyet a sikeres munka nyugalma ad.

Ez az én nyári tanulásom igazán nem volt sikeres munka. Újra és újra nekiugrottam a magolásnak, át is vergődtem a szórengetegen, de nem azt éreztem, hogy tudom, amit tanultam, hanem azt, hogy sűrű és rendezetlen szórengetegben kóborlok, s nem előre haladok, hanem csak keringek benne folytonosan. S ez így is volt valóságosan, mert nemegyszer csíptem rajta magamat, hogy a már ismert mondatok rángatnak maguk után, ha vélet-

lenül két fejezet hasonló frázisokkal indult, ami történelemkönyvekben elég gyakori.

Nem nagyon sajnáltam hát, hogy elmúlt a nyár, s nekem az őszi vizsgaszezonra vissza kellett utaznom Kolozsvárra. Elutazásom előtt néhány nappal apám megállított a kertben, amint könyvvel a kezemben a Nyárad felé balagtam. Egy ideig gondolkozva nézett el a fejem fölött a gyepün nőtt két karcsú jegenye felé, aztán csendesen mondta:

– Fogj meg valamit, Sándor, mert nem tudom, hogy én még meddig tudlak támogatni...

Csendes, simogató ütés volt ez, olyan, mint amikor az ember éppen csak meglegyinti a korbáccsal a lovak hátát. De korbácból jött a legyintés is! S a lovak tudják, hogy merre kell menni! Hát hiszen tudtam én is. Volt már szó kettőnk között, hogy egyetemi végzettség nélkül is lehet kenyeret keresni. A kereskedelemben el lehet helyezkedni érettségivel is. Az ipar is kínál tisztviselői helyeket. S nem is mindenütt van szükség az államnyelv ismeretére.

Csakhogy én nem ebbe az irányba néztem. Csípősnek éreztem hát a korbács legyintését, s úgy megugrottam a nyomán, hogy Kolozsváron nem is töprengtem már: a legelső vizsganapra jelentkeztem Ursu professzornál.

Döntsön a szerencse!

Ha sikerül a kollokvium, egy évem még biztosítva van az egyetemen; ha nem, bármilyen munkát elvállalok, csak ne kelljen szégyenszemre visszamennem a falumba!

A szerencse mellettem döntött. Érvényben volt még az a gyöngédség, amely a múlt évi beiratkozáskor a magyar fiúkat fogadta. Ursu professzor ötös csoportonként várta a vizsgázóit, s én mindjárt az első ötben benne voltam. Két román fiú vizsgázott előttem. Meggyötörte őket alaposan. Mégis én izzadtam meg jobban, nem ők! Megriadva gondoltam arra, hogy rosszullét címén ki kellene mennem s vissza se jönnöm. Ha nem kellett volna ezért felállítanom két társamat, hogy utat engedjenek, tán meg is teszem. De a feltűnéstől, amit ezzel keltem volna, irtóztam. Aztán egyszer csak láttam, hogy a professzor nézi egy kicsit a névsort, amit a vizsgázókról kapott, s aztán mintha ízlelgetné, egészen furcsán és mosolyogva kimondja

az én nevemet. Felálltam, s olyan feszülten figyeltem, hogy megértsem a kérdést, mintha hipnotizálni akartam volna őt. Megjelölt egy korszakot, s annak a legfontosabb eseményeire volt kíváncsi. Beszélni kezdtem, az idegesség, az izgalom azonban olyan erővel vibrált első mondataimban, hogy újra elmosolyodott. De nyilvánvalóan nemcsak emiatt. Alig akadtam el ugyanis egy nekem nehezebben kiejthető román szónál, szinte sietve biztatott meg:

– Spune ungurește!

Tudtam, hogy nem is erdélyi, tehát semmit nem tudhat magyarul. Mégis olyan mohón és hangosan éltem az engedélyével, hogy szinte robajlottam. Még a folyosón is megállottak hallgatózni a sorukra várakozó következő ötös csoport tagjai. Tán négy percre ha vágtaztam, akkor váratlanul megállított, s egy kérdést tett fel, valami évszámra volt kíváncsi, de hogy milyen évszámra, azt nagy zavaromban nem értettem meg, csak akkor, amikor maga meg is felelt rá:

– Egyezerháromszázegy. Ebben az évben halt meg az utolsó király Árpád családjából!

Ezt kérdezte, s én még erre se feleltem meg! Mégis csak nekem egyedül adott jelest abból az ötös csoportból. A többiek csak „jót” kaptak.

A könnyű siker megszedített. De még inkább megtévesztett. Hajlamos voltam feltételezni, hogy immáron mindig ilyen parádés lovaknak kijáró, elnéző gyöngédségben trappolgotok majd a professzori jóindulatban. Csak azért, mert magyar vagyok! És mert a professzorok megértő, jó emberek! Vagy legalább ilyennek akarnak látszani önmaguk előtt is...

Persze, már az első év folyamán tapasztaltam azt is, hogy nem mind ilyenek ám. Növelnem kellett a történelmi kurzusok számát, mert főszakomból, a magyar irodalomból csak heti öt órára futotta. Ennyit tartott összesen Kristóf professzor; rajta kívül nem is volt senki más előadó a tanszéken. Így vettem föl a történelemből a többi között I. Lupaș professzor kurzusát is a jelenkori román történelemről. A professzor azonban bőven foglalkozott Erdéllyel is, s főként a magyar nemesek és a pápaság sze-

repével az erdélyi románok sorsának alakításában. Meny-nyivel más történelem volt ez, mint amit én a gimnáziumban tanultam! Persze velünk, a katolikus gimnáziumban, a katolicizmus oldaláról szemléltettek mindent: eseményt, eszményt, kultúrát, elmaradottságot. Az volt jelentős történelmi esemény, amit a katolikus egyház annak ítél, eszmény az volt, amit annak hirdetett, kultúra, amit ő hozott: elmaradottság pedig ott volt, ahol nem követték tanításait. Az is igaz, hogy jórészt ebbe illeszkedett bele a magyar nép történetének hivatalos felfogása, tanítása, szemlélete is.

Most aztán Lupaş professzortól vita, támadás és elítélő bírálat formájában megkaptam mindennek az ellenkezőjét. Lupaş professzor (egyébként papfinak hirdették, s olyan is volt rövidre vágott fekete szakállával, mint egy görögkeleti lelkész) az ortodox egyháznak volt lelkes, bár kissé már akkor is korszerűtlenül ható apologétája. Úgy vezetett végig tehát a román és a magyar nép viharos közös történelmének néhány századán, hogy mindig talált alkalmat a pápaság és a magyar nemesek viselkedésének megbélyegzésére. Nála természetesen az volt a fontos történelmi esemény, amit a keleti egyház atyái annak ítélték, az volt az eszmény, amit ezek annak vallottak, az volt a kultúra, amit ez az egyház adott a világnak zenében, festészetben, egyházi irodalomban; és ott volt az elmaradottság, ahol a másik szellemissége uralkodott a népek fölött. De annyi tüzzel tudott beszélni, olyan forró meggyőződéssel bomlottak kifelé belőle az adatok, elemzések, érvek, hogy a hallgató nem a múltban érezte magát, amelyért végül is nem felelős csak akkor, ha nem tanul belőle, hanem a jelenben élte meg mindazt, amit a professzor mondott, a jelenben érezte magát ártatlan üldözöttnek vagy alattomos, ravasz és kegyetlen elnyomónak. Már amennyit és ahogyan én megértettem az előadásaiból. Mert jó részét inkább éreztem, mint érttem. Gesztusaiból, szenvedélyes kifulladásából s villogó tekintetéből. S mindig úgy éreztem, hogy reám villant éles tekintetével a szemüvege mögül, s felém mutat felemelt fején előremeredő, hegyesre nyírt kecskeszakálla, amikor éppen a magyar nemeseket minősítette igen változatos, de nem-

igen megválogatott professzori kifejezésekkel. Hiszen ha református vagy unitárius lettem volna, talán nem érzem úgy, mintha éppen rólam és nekem beszélne. Nem osztályozta ugyan a nemeseket, de annyira együtt emlegette őket a pápasággal, hogy a protestánsok megdicsőülhettek tőle, még ha magyarok voltak is. Lehet, akadt a román fiúk között is, akikre árnyékot vetett pápistaságuk, mert görög katolikusok voltak. Ők meg gyenge jellemüket, ingtagságukat, a császári Bécshez és a magyar nemességhez törleszkedő természetüket szégyellhették – őseikben. Én viszont szégyellhettem egész jelenvaló magamat, mert pápista is voltam, magyar is voltam, sőt a nemesektől sem tudtam teljes egészében elkülöníteni magamat, hiszen Laci felkutatta, hogy nemesi származásúak vagyunk, különben nem kerülhetett volna be a linzi katonai akadémiára kedvezményes orvostanhallgatónak...

Elhagyatottnak, számkivetettnek éreztem magam minden Lupaş-féle előadás után! Nem mertem, nem tudtam a társaimmal megbeszélni, megvitatni gondolataimat, ellenvetéseimet. Talán nem is akadt volna senki közöttük, aki megérti „kényeskedésemet”. Így aztán le kellett nyelnem egyben az egészet, ellenvetés és tiltakozás nélkül, bármennyire is harmatos lett tőle sokszor a hátam.

Végül is úgy segítettem magamon, hogy nem jártam el többé a Lupas előadásaira. Egészen megkönnyebbültem, amikor erre elhatároztam magam. Nem vagyok köteles ilyen egyoldalú történelemszemléletet befogadni! Erkölcsi érvelés is volt ez. Megkönnyítette, hogy a magyar barátaimmal tegyem még sűrűbbé az amúgy is gyakori együttlétet az unitárius teológián, pedig a velük folytatott társalgás nem gyarapította román nyelvtudásomat. Már-már alig is voltam együtt román lakótársaimmal! Csak olyankor ültem otthon, amikor ők előadásokat hallgattak az egyetemen. S erre is találtam erkölcsi magyarázatot: írni csak csendben, elmélyülten lehet. Ha egyedül van az ember! Márpedig én írni akartam, hogy tőlem is legyen anyag készülő antológiánk szerkesztési megbeszéléseire.

Vittem hát irodalmi kísérleteimet a barátaim közé, bár szorongva egy kissé mindég, mert szemérmes természetű voltam. Nem szerettem a magam-mutogatást, pedig jól-

esett, ha foglalkoztak velem. Így inkább csak úgy oda-
loptam írásaimat Balázs Ferencnek, hogy olvassa el, aztán
majd beszélünk róla. Voltaképpen azt hiszem, nem is any-
nyira az irodalmi ambíció, mint inkább az a szellemi ideo-
lógiai erjedés vonzott ide, amelyben igen jól éreztem ma-
gamat. Volt ebben az erjedésben valami sajtóságon teo-
lógiai alázat, már ami a szolgálatvállalást illeti –a „nép
érdekében”. Volt ezen kívül valami biblikusán zsidós szen-
vedésvállalási készség, a „kiválasztott” és „megpróbált”
nép bűvöletében. De volt benne romantikus heroizmus is,
s ha az előbbi kettő alaphangulatában passzív volt, elviselő
és beletörődő, ez annál cselekvőbb indulatokat takart. Meg
akartuk mozgatni „egész népünket” az egységes felsorako-
zás, az egységes tudat és az egységes, de egészséges népi
szemlélet jegyében. Aztán könnyörtelenek akartunk lenni a
múlt bírálataiban: mindent ki akartunk vetni magunkból,
ami elfogultságnak, nemzeti gögnek, az emberi egyenlő-
ség megsértésének minősülhetett.

Nos, ezen a téren paradox módon sok hasznát vettem
érveléseimben Lupaş professzor sérelmezett előadásainak.
Ami ott az egyetemen bántott, itt vita közben bizonyítási
anyag volt arra, hogy „bizony nekünk is sok bűnünk van
ebben a tekintetben, isszuk is most a levét”... Elhatároztuk,
hogy magunkat tartjuk annak a nemzedéknek, amely
alkalmas egy új és tárgyilagosabb közszellem befogadá-
sára. És éppenséggel a mi csoportunk hivatott ennek az
új közszellemnek a megteremtésére.

De miképpen tudjuk ezt megtehetni éppen mi, ki-
sebbségi fiatalok, egy olyan győzedelmes államban, amely-
nek ifjúsága egyszerűen elnéz a fejünk fölött? S még
jó, ha csak ennyire törődik velünk, s nem törekszik teljes
kiküszöbölésünkre az állami és közélet minden területén!
Lám, Magyarországon numerus clausust vezettek be az
egyetemeken. Miért lennénk mi itt kedvesebb kisebbség,
mint ott a zsidók?

Azt hiszem, Balázs Ferinek volt ez ellen a csüggesztő
józanság ellen a legmegejtőbb érvelése. Éppen azért, ki-
sebbségi helyzetünk következtében vagyunk hivatottak
egy emberségesebb közszellem kierjesztésére. Erkölcsileg
ugyanis mindig a kismizettnek, a megalázottnak, az el-

nyomottnak, a kizsákmányoltnak van igaza. Elméletileg pedig még a politikai életben is mindig az ellenzéknek, mert az a kormányzás hibái ellen küzd... Mi lehetünk a legfogékonyabbak az igazságra, mert minden igazságtalanság a mi hátunkon csattan a leginkább...

Gyermekded filozofálás és társadalomszemlélet volt ez, de hát ezen a téren az akkori egyházi középiskolák semmiféle alpműveltséget nemigen adtak. S árulkodik arról is, hogy mennyire járatlanok lehettünk a politikai életben. Tudtunk ugyan a Magyar Pártról, de – én legalább soha nem hallottam azelőtt elnökéről, Ugron Istvánról, s arra sem emlékszem, hogy bár egyszer is szó lett volna közöttünk erről a politikai alakulatról, amelynek pedig – alapszabályai szerint – minden romániai magyar ember tagja volt, ha nem lépett be valamelyik más pártba, vagy nem jelentette be a kilépését belőle. Nem nagyon tudtuk akkor még, vagy legalábbis nem mindannyian, hogy ez a grófi-földbirtokosi vezetés alá került szervezet voltaképpen annak a riadtságnak az eredménye, amely természetellenes egységbe sodorta a kisebbségi helyzetbe jutott romániai magyarokat.

De aligha változtatott volna szemléletünkön, ha tudunk is róla. Mi is nagy hívei voltunk az „egységben az erő” megejtő jelszavának, s valószínűleg helyeseltük is, ha szóba került egyáltalán, hogy Kós Károly a maga néppártjával becurokkolt a Magyar Pártba. Persze az általánossá vált egységvágy nyomása alatt.

Az egység áráról nem tudtunk, vagy ha hallottunk is valamit róla, a jelentőségét nem mértük fel. Hiszen bizonyos, hogy Kósék sem a népet akarták „kihagyni”, amikor az egyesülésnél lemondtak a maguk pártja nevééről, cserébe a nemzeti megjelölésért, amelyről viszont az Ugronék pártja mondott le. Mindkét fél azt hitte, hogy a magyarban benne marad úgyszólván az, amit ő fontosnak tart...

De nem maradt benne, csak az egyik. A nép kihullott belőle. S ezzel a nemzeti még elavultabb tartalmat kapott.

Mondom, ennek a nagy érzelmi viharzásnak a politikai vetületéről nem sokat tudtunk. Sokkal többet hallottunk

például arról a politikai baloldalról, amely az osztályharc alapjáról tagadott minden vegyülést a polgári pártokkal, azok ideológiájával. Mi azonban a magunk részéről ugyancsak egységre vágytunk, azt féltettük. Persze azzal az elgondolással, hogy a tőlünk óhajtott egység alapja is a „Nép”. A népre kell épülnie minden elgondolásunknak, a népet kell szolgálnia minden társadalmi rétegnek s főként nekünk, az értelmiségieknek. Mit értettünk a „Nép”-en? Hát azt nem nagyon tisztáztuk. Valószínűleg mind a tizenegyen más-más ízt, érzelmi hangulatát, tartalmát éreztük a szónak és a belerejtett fogalomnak is. Abban voltunk talán csak egyek, hogy a „Nép” zömét a falvakban lakó földművesekben láttuk. Innen, a falvakból, a szorgalmas földműves-kaptárokból rajzottak ki a városi dolgozók, az értelmiségiek, s végeredményben közülük nőttek ki még a grófok is! Állítsuk hát helyre ezt az eredendő népi egységet. Indokolttá, szinte „parancsolóvá” teszi ezt a kisebbségi helyzet!

Ez az inkább érzelmi talajon termett s nem tudásból és tudatos felmérésből eredő ideológia tömörítette egységbe a Tizenegyeket, és szülte meg az Antológiánkat: egy fiatal írógárda első csoportos jelentkezését az új történelmi helyzetben.

De újszerűnek kellett lennie ennek a jelentkezésnek külsőségeiben is, hogy megfelelő feltűnést keltsen. Ez feltetele volt magának a csoportos jelentkezésnek is. Kiadó, aki könyvre pénzt kockáztatott volna, egyáltalában nem akadt. Könyvet előállítani csak úgy lehetett, ha a szerző vagy szerzők vállalták valamelyik nyomdában az előállítás költségeit, s erre biztosítékot is tudtak nyújtani. Ilyen biztosíték volt az előfizetésgyűjtés, amelynek eredménye – legalábbis megnyugtatóan nagyobbik felében – már be is folyt a vállalkozó nyomda tulajdonosához.

Ehhez a – később iskolát teremtő – módszerhez folyamodtunk mi is. De nem szürkén, szárazon, üzletszerűen. Valamelyikünknek – Tamásira vall leginkább egy ilyen gondolat – eszébe jutott, hogy mindannyiunknak van nem is egy leányismerősünk, aki „közel vagy még közelebb” áll hozzá. Szedjük listába ezeket, s ők legyenek a mi előfizetőgyűjtőink. Bizonyos, hogy szívesen segí-

tenek majd. Ám hogy még szívesebben segítsenek, forduljunk egy szép felhívással egyenesen hozzájuk. A gyűjtőív csak melléklete legyen a felhívásnak, amelynek viszont – mármint a felhívásnak – olyannak kell lennie, hogy elolvasása után a mellékletet minden címzett a keblébe rejtse!

A felhívás megfogalmazására is vállalkozott Áron.

Két napja ment rá, de szívesen csinálta, meglátszott ez a szövegből. Olyan szép volt, s annyi benne a fájdalomból született történelmi „hivatástudat”, repeső öröm a „hivatás” felismerése fölött, legényes erőtudat a próbák vállalására – egyszerűen olyan romantikus kifejeződése volt a mi nemkevésbé romantikus ideológiánknak, hogy megcsapolta a mi szívünket is: elérzékenyültünk, és meglelkesedtünk tőle. Ilyen mondatok dúsitották benne az érzelmeket: „Szikla tetejébe, virágos rét közepére kiállunk, és ünnepet kiáltunk.” „Egyformán szólunk mindenkinek, kit kedvességében nap nap után megáld és ölében tart Erdély.” „A leányocskáknak és leányoknak üzenjük ezeket: Jertek velünk a szikla tetejére s a virágos rét közepébe. Ott reánk sokáig nézzetek, és minket megöleljetek. Oltalmunk alá örömmel hajoljatok, de szépségeitek színéből és jóságtok nagyságából nekünk adjatok.” „Legyetek apostolai a megújuló erdélyi magyar irodalomnak. Mi vagyunk minden magyar ember szívdobogása és vére. Azt akarjuk, hogy megdobbanjunk minden magyar ember szívében.”

Aztán a felhívás vége felé, de már olyan szövegbe illoen és magától értetődően a mondanivalónk lényege:

„Könyveinknek ott kell államok Erdély minden magyar fiának asztalán. És kérünk titeket, hogy legyetek a kéz, amely széthordja az új aratás kévét.”

A felhívásnak akkora sikere volt a „leányocskák és leányok” között, hogy ez alapnak látszott egy szervezett és folyamatos könyvkiadás megszervezésére. Ezt a lehetőséget is Tamási ismerte fel. (Később a Szépmíves Céh meg is valósította, bár sokkal szűkebb alapon.) Az első felhívás április 22-én jelent meg 1923-ban. Július 5-i keltezéssel pedig minden előfizetőgyűjtőnk egy második felhívást is kapott már azzal a kéréssel, hogy küldje be nekünk ba-

rátnői, lányismerősei címét, hogy „növeljük a munkálódók számát”.

„Antológiára – így fejeződik be ez a második felhívás – akkor van szükség, amikor többen világba dobbantanak: vagyunk. De azután a reprezentálás helyett munkának kell jönnie. A jövő évadban jórészt önálló köteteket fogunk kiadni.” A kiegészített listákra e születendő önálló kötetek elhelyezésénél lett volna szükségünk. Az ötletet egyébként maguk a leányok adták. Sokan közülük „protezsálták” legjobb barátnőiket. Megtisztelve érezte magát az, aki felhívást kapott, és büszkélkedett is vele. Így aztán elfelejtettek, mellőzöttek érezte magát az, aki nem került bele a névsorunkba. Barátnői, ismerősei révén kereste a kapcsolatot hozzánk, s nekünk csak az eredeti s már akkor sem rövid névsort kellett egyre hosszabbítanunk az újonnan „beajánlottak” vagy jelentkezettek nevével.

Készen volt tehát önkéntes könyvterjesztő szervezeteink. Igaz, minden beszedett és beküldött hat előfizetés után egy dedikált példányt ajándékba, minden három után a negyediket féláron adtuk a gyűjtőknek. Ez persze nem szaporította a bevételt, de a példányszámot igen, s nekünk éppen ez volt a célunk.

Buzgalmunk és önbizalmunk azonban nagyobb volt erőnknel. Az a „jövő évad”, amelyre önálló kötetünket ígértük, kitolódott egy kissé. A következő kötet, amelyet „terjesztői szervezetünkre bízunk”, csak 1925-ben jelent meg. Igaz, ez a Tamási Áron Lélekindulása volt. Kívüle még csak Finta Zoltán Bort, búzát, békességet című verskötete jutott el leányaink kezén át az olvasóhoz.

Áron a Tizenegyek szétküldése után rövidesen Amerikába ment világot látni. Onnan küldözgette sok közül választott menyasszonyának újabb novelláit, melyek földrajzilag az „új világban”, de lélekben az itthoni régiben születtek. Azzal az igénnyel persze, hogy új világot teremt itt mindabból, ami a régiben kedves és életrevaló. Ezekből a novellákból állott össze a kötet, amelynek nyomdai gondozását én vállaltam. A nyomdai költségek biztosítása – ugyancsak előfizetők gyűjtésével – a menyasszony feladata lett. Nem tartotta nagy dolognak ezt Áron sem,

a szerelmes menyasszony sem, hiszen ott volt a mi nagy-szerű címlistánk a „leányocskákról és a leányokról”. De két év telt el már a címlista összeállítása óta, s a tavaszt és a leányságot nem lehet tartósítani, mint az édes befőt-teket. A Tizenegyek hangulata elszállt, mint a virág-porokat hordozó tavaszi szél, a leányocskák jó része iskolákba szóródott szét, a lányok egy része pedig férjhez ment a természet rendje szerint. A címlista tehát már el-avult, s kiigazítására, rendbentartására nem volt vállal-kozó. A menyasszonynak így komoly munkát kellett végeznie, hogy újra felsorakoztassa a korábbi lelkes leány-had megmaradt töredékeit. Segítségére volt ebben, hogy menyasszonyként fordulhatott hozzájuk. Persze, tartották a Tizenegyek is a szoros barátságot, de már mindegyiknek el kellett indulnia a maga külön életútján, s bizony kevés közülük találta meg azt úgy, ahogyan előre számította és remélte.

Ezek közé tartoztam én is. Pedig akkor éppen megint úgy éreztem, hogy egyenes út áll előttem. Az egyetemi évem biztosítottnak látszott a bursa szerencsés megtartá-sával, a fiatal írók tömörítésében játszott szerepem pedig megnövelte önbizalmamat. Úgy éreztem, hogy minden könnyen sikerül, csak merni kell. S bátran megvallani azokat az eszméket, amelyek ama „lobogó zsenik” között érlelődtek s leginkább éppen a szakállas öregek maradi-sága ellen. Ady költészete, világa, forradalmi ereje most már egészen elárasztott, s parázs vitákat robbantott ki be-lőlem a magyar tanszék megszaporodott hallgatói körében, ha valamelyik társam akárcsak megkérdőjelezte költői nagyságát. Sőt: Ady nyomán fedeztem fel Petőfi költésze-tének igazi forradalmi értékét is. Hiszen olvastam én ad-dig is Petőfi olyan verseit, amelyeket a gimnáziumi iro-dalomtanárok túlnyomó része éppen csak megemlített, de „esztétikai szépséget nem talált benne”, vagy nem tartotta szükségesnek elemezni ebből a szempontból. Így háttérben maradt költészetének ez a része, viszont a másik fele an-nál vakítóbb fénnel világított, hogy – a tanárok szándéka szerint is – az vonja inkább magára a figyelmünket. Most aztán Ady költészetének a hatása alatt megláttam Petőfi-

nek, a költőnek és embernek ezt az oldalát is. És most már ez kezdett vakító fénnel világítani!

Csoda-e hát, ha bosszantott, hogy a mi Kristóf professzorunk váltig csak a régi gimnáziumi recept szerint adagolta Petőfiből a nagy hazafit, a szülőiért rajongó fiút, a lobbanékony szerelmest, a hűséges hitvest? S még jobban felborzolt, amikor úgy szőrmentén „politizálni” is kezdett Petőfi költészetével. Nem, nem Petőfi korabeli politikai eszméiről vagy magatartásáról beszélt, hanem arról, hogy a nagy költő eszmei hagyatékát mindig is igyekeztek ki-sajátítani és a maguk politikai céljai szerint kihasználni egyes politikai pártok vagy csoportok, pedig milyen méltatlan eljárás ez, mennyire megcsúfolja a nagy költő emlékét, amelyet megkülönböztetés nélkül tisztelni illik minden politikai vagy eszmei áramlatnak. Hát hiszen ez így igaz is volt. De hazuggá vált abban a pillanatban, amikor professzorunk példával is érzékeltetni akarta, hogy mi váltotta ki belőle ezt a tiltakozást. Egy újsághír! Olvasta valahol, hogy Petőfi születésének századik évfordulója alkalmából egyes szocialista és munkáscsoportok kegyeleti felvonulást szerveztek Petőfi budapesti szobrához. Hát hiszen értettük mi is, ez a felvonulás nem 1848 emlékének szólt, hanem a mának, s nem is egyszerű felvonulás volt, hanem tüntetés, amellyel a résztvevők éppen az országosan ünnepeelt költő igazi hagyatékát, forradalmi szellemét kérték számon.

Bizonyos, hogy professzorunkban is hasonló értelmezés bujkált, de talán nem találta ildomosnak „politikát vinni” az egyetemi katedrára. Ugyancsak fortyogott nálunk is a közvélemény a magyarországi fehérterror miatt, amely a proletárforradalom leverését követte. Fölöslegesnek érezhette „olajat önteni a tűzre”, s különben is tisztában volt vele, mekkora megtiszteltetés, hogy éppen őt, a szászvárosi középiskolai tanárt nevezték ki a kolozsvári román egyetem magyar tanszékére. Óvakodott hát minden nyílt politizálástól. Ebből a „Petőfi-ügyből” azonban nem akart kimaradni, hiszen tanulmányt írt Petőfiről, kutatásokat is végzett, s ez évi egyik kurzusa is éppen Petőfiről szólt. Talán figyelmeztetni is akart, nehogy túlságosan „balra” sodródjunk. Erre volt is oka, mert hallgatói közül egynek

az édesapja ismertebb szociáldemokrata pártember hírében állott Temesváron.

Szemináriumi munkánk elmélyítéséről volt szó éppen, éspedig azzal a megnyilatkozott igényességgel, hogy valami új, eredeti témát is vessünk fel már Petőfi költészetével kapcsolatban, ne mind csak a régieket szajkózzuk újra! Így jöhetett kapóra neki az a bizonyos újsághír, s tanári jegyzetnek hozzá a nagy költői örökségek politikai kisajátítására irányuló törekvések kárhovatossága.

– Napjainkban is vannak ilyen törekvések – mondotta, s ismertette az újságcikket. – Én nem hiszem – folytatta aztán –, hogy politikai érvelésekkel ezeket a kísérleteket eredményesen vissza lehetne verni, az csak elmérgesítené a dolgot. De tudományos dolgozatokkal, alapos és tárgyyszerű érvelésekkel ki lehet formálni azt a közvéleményt, amelyről majd visszapattan minden ilyen próbálkozás. Nos – folytatta hangosabban –, gondolom, nekünk való feladat ez. Íme, egy friss téma: Joguk van-e a szocialistáknak kisajátítani Petőfit? Ezt kellene kidolgozni egy szép tanulmányban. Ki vállalkoznék rá?

Azt hittem, tanári provokáció akar ez lenni azzal a kollégámmal szemben, akinek szociáldemokrata pártember volt az apja. Elhúztam egy kissé a számat. Aztán felnéztem a professzorra. Éppen szembenéztem vele! Úgy látszik, ő meg engem nézett. Elpirultam: vajon észrevette-e iménti fintoromat? Azért néz? Nem, ez nem valószínű, hiszen meleg és biztató a tekintete:

– No?!

Villanásnyit arra gondoltam, hogy hátha éppen velem akarja figyelmeztetni célba vett kollégámat? Falusi fiú vagyok, bízik bennem, hogy nem „fertőzött még meg a város”. Mert voltak ilyesfajta célzásai. Vagy tán tudomást szerzett a Tizenegyek készülődéséről, az ott folyó vitatkozásokról, s máris többre tart többi hallgatóinál? Nem, nem! Hiszen én tudom, mit akar ő kibányászni belőlem ezzel a dolgozattal, márpedig ha a Tizenegyek közötti gerjedésünkről tud, akkor azt is tudja, hogy nem az van bennem, amire számít. Jó volna hát kibújni ez alól a feladat alól. Miért okozzak csalódást egy olyan embernek, aki lát-

hatóan szeret és számít rám? De hát férfias, becsületos volna egy ilyen szembekötödsdi?

– Nos?! – kérdezte újra. – Ne ijedjen meg, adok egy egész hónapot rá!

Csak a megijedést ne emlegette volna. Amilyen puzduri voltam, legénykedő és harcra kész, így már akkor is vállaltam volna, ha semmiféle hátsó gondolat nem bujkál bennem. Pedig ott bujkált már: most aztán itt az alkalom, üzenj hadat a maradiságnak, az öregeknek, a múlt hibáinak, mindennek, amiért és ami miatt elégedetlen vagy!

– Jól van, vállalom – mondtam egy kissé hangosabban a kelleténél, s magamban hozzátettem: csak meg ne bánd!

A nem éppen diákhöz illő s kissé udvariatlan „jól van”, valamint az ideges hangosság meglepte egy pillanatra. Újra rám nézett, csodálkozva. Aztán elmosolyodott. Talán megint arra gondolt, hogy „falusi fiú ez, nincs benne semmi városias simaság”.

A dolgozattal elkészültem, s fel is olvastam az egyik kétórás szemináriumon. Amire számítottam, bekövetkezett: erősen megleptem vele professzoromat. Mindjárt a bevezetés olvasásakor láttam az arcán, hogy nem erre számított: lassan elhidegült eleinte érdeklődő tekintete, s nemegyszer legyintett is, mintha legyet hajtana el az arcáról. Hát hiszen tudtam én, hogy nem a szája íze szerint beszélek, hanem éppen ellenkezőleg. Nem azt vitattam, hogy kinek nincs joga kisajátítani egy nagy költő nevét és szellemi hagyatékát, hanem azt kerestem, hogy milyen társadalmi rétegek vagy éppen politikai csoportok, pártok hivatkozhatnak a költő egyik-másik versére vagy éppen egész költészetére. Vagy az volna a célunk, hogy szűkítsük, kisebbsítsük egy-egy nagy költőnk híveinek, olvasóinak, rajongóinak a számát? Természetesen nem, hanem éppen ellenkezőleg: arra kell törekednünk, hogy nagy költőink szellemi hagyatékát minél több társadalmi réteg közkincsévé tegyük. Ami pedig Petőfi költészetét és a szocialistákat illeti, én úgy vélekedtem dolgozatomban, hogy a szocialistáknak ugyan nincs joguk kisajátítani maguknak Petőfit, de a legnagyobb mértékben hivatkozhatnak rá és költészetére, hiszen Petőfi nemcsak a nemzeti szabadsá-

gért, hanem a társadalmi megújulásért is harcolt költészetében. Így a szocialisták is bátran magukénak vallhatják, annál is inkább, mert mindaz, amit a szocialisták Petőfi korában eszmeileg vallottak és politikailag sürgettek, megtalálhatók Petőfi költészetében

Aztán bőséges idézetekkel bizonyítottam is ezt. Az idézetek jó része Az apostolból került ki, de felhasználtam a királyellenes, a főurakat leckéztető és a köztársaságot idéző verseket is. Persze, az így célzatosan kiválasztott versrészleteknek és soroknak dermesztő hatásuk volt. Pontosan olyan, amilyen nagyon természetes is volt egy *királyi egyetem* előadótermében, és – ott is egy *kisebbségi* előadótanár óráján.

A professzor megfagyott arccal olvasta rám, hogy nem láttam meg a fától az erdőt, iszapba fullasztottam a szép témát, nem vettem észre, hogy pártpolitikai anyagként kezelem a legszebb Petőfi-költemények egész sorát, amikor pedig az lett volna a célom, hogy egyetemességüket bizonyítsam. S ezenkívül könnyelmű és felelőtlen is vagyok, amikor éppen az ő óráján, a román egyetem magyar-óráján ilyen nézeteket hangoztatok...

Így fordította hát vissza ellenem a saját fegyveremet. De nem is ment mélyebben bele az érdemi bírálatba, s meg sem kísérelte más idézetekkel cáfolni az én tételeimet. Hosszasan foglalkozott ellenben dolgozatom stílusával. Megállapította, hogy újságcikkek hatása alatt és stílusfordulataival formálom ki mondanivalómat, ez pedig méltatlan a komoly irodalmi témákhoz, így nem lehet tudományos jellegű értekezéseket, tanulmányokat írni; csak amolyan „kézenfekvő” és „fennforgó” felületi megállapításokat, ahogyan magam is akaratlanul minősítettem őket.

A professzori vélemény után aztán a hozzászóló kollégák is felfedezték, hogy „tényleg, az előadó igen sokszor használt ilyen könnyű súlyú újságíró fordulatokat”.

Hanem ezzel a „hergelődéssel”, aminek ama temesvári kollégám nevezte súgva előadásomat óra után a folyosón, alaposan elrontottam további sima érvényesülésem az egyetemen. Nem azért, mintha professzorom kivitte volna lázadó előadásom hírét az előadóteremből, s ebből valami kellemetlenségem származott volna. Azt hiszem, ezt nem

tartotta volna okosnak, politikusnak a saját helyzete megszilárdítása szempontjából sem. Diáktársaim pedig néhány nap múlva tréfának vették az egészet, vigyorogtak, hogy mennyire ki tudtam hozni a sodrából a professzorunkat, s nagyokat nevettek, ha beszélgetés közben valamelyik – persze szándékosan – így fogalmazott:

– *Kézenfekvő*, hogy a *fennforgó* kérdés ilyen *kezelése* helytelen!

Azt hiszem, úgy megutáltam akkor ezeket a kifejezéseket, hogy örökre száműztem őket a szótáramból.

A tréfa, az élcelődés azonban, de még a csípős gúnyolódás is, mind csak színezte volna további diákoskodásomat, de az már aggasztott, hogy professzorom nem bízott többé bennem úgy, mint azelőtt. S ezt éreztette is. Nem nézett rám olyan melegen, nem adott új megbízást, s a szemináriumokon nem volt kíváncsi a véleményemre. Mintha nemlétezőnek tekintett volna. Márpedig ha nem létezem a szemében, hogyan jelentkezem kollokviumra az év végén? S mit ír az indexbe a balsikerű szemináriumi dolgozat után? S mi lesz a bursával, ha a magyarból nem tudok biztosítani sikeres kollokviumot heti öt órából?

Tavasza kelve ezek a kérdések egyre nyugtalanítóbbakká váltak. Mielőtt azonban magam kerestem volna valami ígéretes, megnyugtató megoldást rájuk, hirtelen elseprődtek.

Az egyetemek ifjúsága között szinte egész Európában erjedő nyugtalanság hullámai érkeztek hozzánk is. Előbb a háborút veszített országokban dúlták fel a közhangulatot és segítettek uralomra erősen jobboldali kormányokat. Ezeknél persze könnyebb volt a magyarázat: a korábbihoz viszonyítva erősen beszűkült a horizontjuk, a kilátástalanságból keresik a kivezető utat; azért forralják a nacionalizmust, hogy a maguk fajtájának kaparintsanak meg minden érvényesülési lehetőséget. Ez tette érthetővé előttünk, bizonyos fokig legalább, a németországi eseményeket. Magyarországon ugyanezért alkalmaztak numerus clausust az egyetemi felvételeknél a zsidók ellen, akiket minden jelenvaló és minden régebbi baj okozóinak igyekeztek feltüntetni. Ott tehát „keresztény kurzus” lett belőle, amelyet alaposan megnyergeltek a politikai pártok. De nacio-

nalista tüntetések voltak a győztes Franciaországban is. Olaszországban megint a faji mítosz bővületében lázadt a jobboldal a bal ellen, megfélelvezve arról, hogy a szív éppen a bal oldalon dobog.

Nálunk, akárcsak Magyarországon, ugyancsak „keresztényi alapon” szabadultak fel az egyáltalában nem keresztényi indulatok. Az orvostanhallgatók és a jogászok között kezdődött. A filológián szenvedélyesen „érvelni” kellett, hogy valamennyire gyökeret verjen a mozgalom. Pedig a filológia jellege volt a legnemzetibb. Ott készítették fel a tanárjelölteket a nemzeti irodalom, történelem, földrajz tanítására. És a hazafias nevelésre. Mégis a tanárjelöltek voltak a legkevésbé fogékonyak a szenvedélyes nemzetieskedésre.

A paradox jelenség magyarázata az volt, hogy a filológiára iratkozott be a legkevesebb zsidó hallgató. A zsidó fiúk gyakorlatibb pályákra törekedtek, s ilyeneknek éppen az ügyvédi és az orvosit tartották. Ott ajzották fel tehát jelenlétükkel a szenvedélyeket, ahol konkurrenciát jelentettek. Az agitáció azonban ellenük nem is annyira az egyetemen magán, mint inkább a diákszállásokon folyt, főként a két legnépesebb diákotthonban, a Menzán és a Tanítók Házában. Mind a két helyen elég sok jogász és orvostanhallgató is lakott ahhoz, hogy rákényszerítse akaratát a többiekre. A következmény az volt, hogy előbb csak nem engedték be a zsidó orvostanhallgatókat az előadásokra, később már meg is verték azokat, akik mégis belopakodtak valahogyan. A jogi karon nemigen került sor hasonló összecsapásokra, mert ott általános jelenség volt a „mezei jogászokodás”, nem tolakodtak a hallgatók az előadásokra, ott csak a vizsgák voltak a fontosak. Az orvosin azonban, ahol a zsidó hallgatók már csak helyzetük miatt is nagyon lelkiismeretesen dolgoztak, annál jobban elfajult a helyzet.

Az egyetemi vezetőség, az előadó professzorok s általában a hivatalos körök nemcsak hogy nem helyeselték, hanem el is ítélték a „felelőtlen akciókat”. Nem tudok olyan professzorról, aki szította volna a szenvedélyeket, de hallottam olyanról, akinek a védelme alatt zsidó hallgatók beosonhattak az előadásokra.

A tavaszi hónapokra a diákok mozgalma szervezett formát öltött. Már utcai tüntetéseket időzítettek az egyetemi városok egymás közt. S megkezdődött a zsidó vagy zsidónak vélt üzletek cégtábláinak ostroma furkósbotokkal, kövekkel.

Egy ilyen tüntetésre Závodszy Gusztit és engem is betaszígtak a felvonuló sorokba a Tanítók Háza szervező gárdája. Nem figyeltünk fel elég korán, hogy eliszkoljunk otthonról az első gyanús jelekre, elkaptak a gyülekezőnél. Persze vonakodtunk is, a szervezők sem éppen nézhetek ki nagy kombattivitást ezekből a „szegény kisebbségekből”, de azért „két emberrel mégis több, amit a Tanítók Háza ad” jelszóval betaszígtak a többiek közé. Így kerültünk egy nagy-nagy tüntető menet legvégére, a legutolsó sorba, s oda is külön, éppen csak mi ketten, töredék sornak.

Ekkor már katonaság vette körül a tüntető diákokat, hogy kordában tartsa őket, de egyben meg is védje a „békes tüntetés jogát.” Így vonult hát a menet végig a nagyobb utcákon: dzsidás huszárok vezették, azok kísérték két oldalon és azok is zárták be. Pontosan a Závodszy és az én hátam mögött jött az utolsó négy, vissza-visszartartva a lovát, nehogy a sarkunkra tiporjanak. A forgalom természetesen leszorult az útról, amerre mentünk. A járműveket félreterelték vagy visszafordították a huszárok, a gyalogjárók pedig megtorlódtak kétoldalt a járdákon és hangtalanul néztek minket.

De milyen szemekkel néztek! Talán értetlenül, talán csodálkozva, esetleg megvetően? A kolozsvári polgárságnak nem tetszett a randalírozás. S miközben fel-felharsantak a zsidóellenes jelszavak, én szorongva pillantgattam a járdán álló emberekre, s valami gombócféle remegett a torkomban. Hiszen tiszta véletlen, hogy nem ellenem harsog ez a nacionalista gyűlölet!

De ez volt az utolsó tüntetés ezen a tavaszon. A kormány bezáratta az egyetemeket, s hogy annál biztosabban hazautazásra bírja a vidéki diákokat, felfüggesztette az év végi vizsgákat is, a diákszállításokon pedig beszüntették az élelmezést.

A közeledő vizsgák lidércnyomása alól tehát felszabadultam. De kaptam a helyébe másfajtaikat. A Tizenegyek antológiája a megjelenés előtt állott, a könyvek postai szétküldését pedig én vállaltam. Emiatt nem utazhattam haza. Igaz, nem is kíváncsoztam. Mit mondjak otthon apámnak? Azt, hogy szerencsére nem kell vizsgázni, mert bezárták az egyetemet? Vagy azt, hogy nem tudom, őszszel mi lesz? Ha nem sikerül újra biztosítanom az ösztöndíjat, aligha maradhatok meg az egyetemen az ő hathatósabb anyagi segítsége nélkül. Erre pedig nemigen számíthattam. Figyelmeztetett is rá márciusban, amikor otthon voltam a sorozáson. Nem a szavaival, hanem a viselkedésével. Úgy, de úgy örvendett, hogy nem vettek be katonának elgépelt hüvelykujjam miatt! Hajlandó volt most az isteni gondviselésnek tulajdonítani a gyermekkori bal esetet, amely miatt egykor annyira elkeseredett:

– Tudja az Isten, mit csinál. Már attól félttem, meg-eszi a tisztiiskola a két tehenünket...

Nem mertem tovább folytatni a szót, vele örvendeztem én is.

Most hát hogy állhatnék elébe azzal, hogy a tehenekre esetleg mégis szüksége lesz – az egyetemnek.

Nem, nem vágytam haza, tán akkor se mentem volna, ha nem köt Kolozsvárhoz a Tizenegyeknél vállalt feladat. Így persze könnyebb volt, hogy okot is találtam a maradásra. De nem volt könnyű maradni sem. A Tanítók Házából ki kellett költözködni. A Szentjosházban húztam meg magam, ahová barátaim csempészték be – feketén. Ott mindig akadt ágy, amelyiknek véletlenül nem volt otthon a gazdája.

Az étkezés még nehezebb volt. Munkánkat Jancsó Bélaék lakásán végeztük, ott csomagoltuk a könyveket, Béla, Mihály László és én, onnan cipeltük a postára hárman a csomagokat, s oda tértünk vissza az új szállítmányokért. Úgy megtanyáztunk hát a házban, hogy a háziasszony családtagoknak tekintett már a tíz órai falatozásokon és az uzsonnáknál.

Ez a rendetlen és főként bizonytalan élet azonban igen rám nehezedett. A Szentjosházban attól félttem, hogy egyszer csak ottfognak az idegen ágyban, vagy valamelyik ri-

degebb lelkű „kolléga” egyszerűen kiutasít. Az alkalmi tíz-óraik és uzsonnák pedig szégyenérzettel töltöttek el, egyszerűen azért, mert már vártam őket, számítottam rájuk, tehát rájuk szorultam...

Mindez ott kavargott bennem, s hol elszántan bátorrá tett, hol elcsüggesztett. S ennek a tartós lelki hullámmásnak a következménye a túlságos érzékenység, pontosabban beteges önérzeteskedés lett.

Viharos kirobbanására Bethlen György grófné meghívása adott alkalmat.

Nem tudom ma már, hogy tisztában voltam-e akkor Bethlen György gróf társadalmi jelentőségével, politikai méltóságával. Talán tudtam, talán nem, hogy ő a Magyar Párt egyik vezetője. A valószínűbb az, hogy tudtam, de nem nagyon érdekelt, annyira el voltam foglalva a magam gondjaival, amelyek csak részben voltak anyagi természetűek s valóságosak. Nagyobb részük tán reménykedések, képzelgések, ábrándok, aggodalmak gomolyaga volt, s ezek csak azzal váltak valóságosakká, hogy ténylegesen gyötörtek vagy vigasztaltak.

Bethlen Györgyné azzal került bele ebbe a viharzásba, hogy észrevett mint író. Ezt egy levélből tudtam meg, amelyet Árkossy Lajosné, a Róm. Kat. Nőegylet ügyvezető alelnöke írt nekem az egyesület elnöknője, Bethlen György grófné megbízásából. A címemet pedig Reményik Sándortól tudta meg, a Pásztortűz című szépirodalmi folyóirat főszerkesztőjétől, aki felhívta a grófné figyelmét a lapjában nemrégiben megjelent novellámra. A grófné nagyon boldog volna – írta Á.L-né a levélben –, ha a szép novella után annak íróját is személyesen megismerhetné. Szívesen lát tehát ekkor s akkor Majális utcai lakásukon egy „rövid bemutatkozó látogatásra”.

Hát el tudtam volna én titkolni ezt a meghívást társaim körében?! Azzal az ürüggyel, hogy tájékoztassanak, ha tudnak, ki az az Árkossyné, mit tudnak a grófnéről magáról, s oktassanak ki, hogyan kell ilyen előkelő helyen viselkedni, megmutattam a levelet egy-két közelebbi barátomnak.

Nem tudtam én még akkor olvasni a sorok között. Nem kerestem a tények rejtettebb értelmét és bonyolul-

tabb hátereit sem. Nem töprengtem el, hogy miért keveredett bele ebbe az ügybe a Nőegylet, miért kellett a meghívást közvetíteni, miért figyelmeztetnek arra, hogy Reményik Sándor „hívta fel a grófné figyelmét” a novellámra. Engem akkor csak az érdekelt, hogy felfigyeltek a novellámra – s éppen egy grófné! Hiszen ha én legelőbb Reményiknek mutatom meg a levelet, ő bizonyára elmond az előzményekből olyasmiket is, amikből felismerem, hogy itt a katolikus nőegylet szabályszerű hivatásának gyakorlásáról van szó. Vagyis: játékonkodásról.

S ezt, tekintettel arra, hogy egy fiatal íróról volt szó, a grófné messzemenő tapintattal akarta megoldani. Az egyébként valóban rövid délelőtti látogatásom alatt is talált alkalmat arra, hogy a „szellemi arisztokrácia” iránti nagy megbecsülésének kifejezést adjon. Kissé értetlen tekintetemre sietett megmagyarázni, hogy szellemi arisztokrácián elsősorban éppen az írókat érti. S miután én – elfogultságom miatt is – nem bizonyultam folyamatos társalgónak, ő mesélt arról, hogy ismeri a magyar egyetemi hallgatók nehéz helyzetét. Arról is tud, hogy az enyém most különösen nehéz, mert az egyetemet bezárták, a diákmenzákon pedig beszüntették az ételmezést. Így akarják rákényszeríteni a garázda diákokat, hogy elhagyják a várost! Az intézkedés persze helyes; kár, hogy rám nézve olyan alkalmatlan időben jött, éppen akkor, amikor készülő Antológiánkon dolgozunk. Igen, erről is tud, elmesélte neki Reményik Sándor. Reméli, hogy az a novellám, amely annyira tetszett neki a Pásztortűzben, benne lesz az Antológiában. Mindenesetre ő is segíteni akar ebben, s azért estére szívesen lát vacsorára, de nemcsak erre az estére, hanem ezentúl mindennap, amíg csak Kolozsváron kell lennem a könyv miatt.

Ezzel kegyesen elbocsátott.

Persze, ez után a beszélgetés után valóságosabbá váltak a dolgok, én is lejjebb ereszkedtem büszke szárnyalásomból. Értettem már, hogy miért kezdett érdeklődni irántam egy grófné. Amit elmondott, minden nagyon hiteles volt. Tartalmilag pontosan fedte azt az aggodalmát, amelynek Reményik előtt kifejezést adtam, amikor további terveim iránt érdeklődött. Ez hát a magyarázat! De azért

szép ez így is! Az, hogy segíteni akar egy ilyen ügyben. S még szebb, hogy éppen engem akar segíteni!

Nem akaródzott leszállni az álmodozás színes felhői közül a sötét földre.

Este aztán olyan hirtelen szálltam le, hogy az már inkább zuhanás volt.

Kiöltözködtem, amennyire módomban állt, s a mondott időben megjelentem a vacsorán. Lépcső vezetett fel a földszintről az emeletre, s én e lépcső felé vettem az irányt, de a szakácsné megállított, mielőtt elértem volna. Egy másik lépcső felé tessékelt, amely lefelé vezetett, a szuterénbe. Ott, valószínűleg éppen az ő szobájában, meg volt terítve az asztal – egy személyre! Kihúzta a széket, s a teríték mellé biztatott:

– Tessék leülni, nyomban hozom a vacsorát.

Leültem, de akkor már sértődötten, forró dühvel a szívemben. Hiszen ha előre úgy fogom fel a dolgot, hogy „diáksegélyezés ez, amelyet igényelhetek én is”, nem éreztem volna olyan megalázóan ezt a fogadtatást. De olyan nagyon tapintatosan akartak jótékonykodni, mintha valóban egyenrangút hívtak volna meg baráti vacsorára – magukhoz. S én, ha természetesnek tartottam volna a segélyezést, természetesnek véletem ezt a második lehetőséget is. Most aztán úgy éreztem, félrevezettek, becsaptak, megsértettek. Az egyenrangúság látszatát keltették, de maguk sem vették ezt komolyan.

Vagy talán én csaptam be önmagamot, amikor annyi felismerhető jel ellenére is komolyan vettem a meghívást? Mindegy most már, ezért a keserű csalódásért elégtételt kell szerezni magamnak.

A szakácsnő visszaérkezett két tálal, és letette őket az asztalra. Hogy mi volt a tálakban, arra már nem emlékszem, talán akkor sem néztem meg úgy, hogy az agyam is tudomást szerzett volna róluk.

– Tessék! Jó étvágyat kívánok – biztatott kedvesen, s anyásan tálalni kezdett a tányéromra.

Letörtem egy darabkát a kenyérből, s olyan idegesen és zavartan babráltam az evőeszközökkel, hogy tán azt hitte, nem tudok bánni velük előírásosan, s megsajnálta:

– Egyék csak nyugodtan, fiatalúr, nekem egy kis dolgom van a konyhán – mondta, és magamra hagyott.

S akkor már tudtam, hogy mit kell tennem. A letört kenyérdarabkára ittam egy kis vizet, aztán elővettem egyik százaljesemet. A másikat csak megtapogattam, de a tárcámban hagytam. Első irodalmi honoráriumom volt ez a két százaljes, aznap kaptam őket a Pásztortűz kiadóhivatalában a szép és kibomlott sárgarózsához hasonlatos Zilahynétól, aki még egy kedves mosolyt is mellékelte hozzánk, amikor átadta őket.

Annak a grófnétól is emlegetett novellának a tiszteletdíja volt a két százás. Ezért volt nehéz olyan hamar megválni mind a kettőtől. De nehéz volt az egyiktől is. Mégis szépen kisimígtattam, s letettem az asztalkendőre. Úgy éreztem, kevesebbet nem lehet fizetni egy grófi vacsoráért.

– Kezét csókolom! – mondtam jó hangosan a szuterén szűk folyosóján, hogy a szakácsné meghallja. Ki is lépett nyomban, s elkerekedett a szeme, amikor hirtelen valóban kezét is csókoltam neki.

– Mi történt? Ilyen hamar?

Aztán csak állott, s nézte, hogy felsietek a lépcsőn, s eltűnök a fordulóban...

Nem nagyon híreszteltem el keserűség árán vett győzelmemet. Csak egy-két barátom tudott róla. Reményik Sándornak azonban megírtam. Tőle indult el a dolog, úgy éreztem, neki magyarázattal tartozom. A magyarázatom határozottan érzelmi volt s emiatt szenvedélyes. Azzal érveltem, hogy én nagyapámnál egy asztalnál és egy tálból ettem a szolgával, nem az bánt tehát, hogy a szakácsnéhoz küldtek vacsorára, hanem az, hogy aki meghívott, az rangján alulinak tartotta leülni velem egy asztalhoz.

Reményik persze válaszolt, nagyon megértette sértődöttségemet, de úgy vélte, hogy valami félreértés történt. Írt ezért Árkossynénak is, hogy tisztázzuk a félreértést. Árkossyné aztán egy újabb találkozást szervezett meg köztem és a grófné között, de ezt már a plébánián, a Nőegylet irodájában. Itt a grófné elnézésemet kérte, ő igazán nem akart megbántani, de a férje nagyon elfoglalt ember, alig

tudnak együtt lenni, ezért általában nem hívnak vendégeket az asztalukhoz. Írjam a mentségére, hogy ő valóban csak jót akart, s hogy eladdig fogalma sem volt „ilyen szép büszkeségről”, amilyent most az én révemen megismert, s ez bizonyára székelly jellemvonás, s ezért ezentúl még jobban értékeli.

Annyi őszinteség látszott az arcán, hogy még akkor is hittem volna neki, ha az „ilyen szép büszkeséget” nem teszi hozzá. Lehet azonban, hogy azt is komolyan gondolta abban a közhangulatban, amely akkor a magyarok között „az egység és összetartás” jegyében kialakulóban volt. Elmondtam hát én is, amit illendőnek éreztem az adott helyzetben. Kijelentettem, hogy én vagyok a keletkezett zavar okozója, mert úgy vettem a kedves meghívást, ahogyan az nálunk, egyszerű népeknél szokás, pedig sok mindentől felismerhettem volna, hogy ebben az esetben csak diáksegélyezési akcióról van szó, amit egyébként igen helyesnek és szükségesnek tartok.

Az én arcomon is ott lehetett az ő őszinteségének a párja, mert felállott, hogy a kihallgatás végét jelezze, s azzal búcsúzott, hogy reméli, ebből a félreértésből nem vonok le túlságosan szigorú következtetéseket az ő egész társadalmi osztályáról.

Ránéztem. Még mindig az őszinteséget láttam az arcán, de most már valami halvány mosoly keveredett bele. „Ez meg, ennek a különállásnak a hangoztatása, ez meg az ő »szép büszkesége«?”

– Bizonyos, hogy méltóságod a legjobb közöttük...
– hajoltam meg mélyen. A mondat másik fele: „...milyen lehet a többi?” bennem maradt, pedig ugyancsak tollakodott a nyelvemre. De lovagiatlannak tartottam kimondani.

Azután mindössze egyszer találkoztam még a grófnéval kézfogásnyi távolságban, egy irodalmi est szünetében, néhány udvarias mondatnyi időre. Az urával annál többet... De itt már idézőjelbe kell tennem a „találkoztam”-ot, mert ott álltunk a közélet porondján sokszor a világ szeme előtt, szemlélhettük egymást gyűléseken is, de kézfogásnyi közelségbe sohase jutottunk. Inkább egyre távolabb kerülünk a kézfogástól.

Igaz, ő volt az, aki igyekezett mindig elnézni fölöttem, s zavartan kapta el a tekintetét, ha akaratlanul rám tévedt. Észre se akart venni, s nagyon fárasztó lehetett rá ez az igyekezete, mert én mindig „rajta tartottam a szememet”, s „beszéltem is hozzá” sokszor és hangosan, amint ez a későbbiekből kiderül. Ő azonban úgy tett, mintha sem a szavam, sem a tekintetem nem érhetne föl hozzá...

Antológiánk elkészülte után a Tizenegyek társasága lényegében széteszlott. A könyvek sok csirizeléssel, spanyolviaszolással, bélyegnyalással járó munkáját – amint már említettem – már csak harmadmagammal bonyolítottam. De egészen rám hárult a folyamatosan beérkező gyűjtőívek nyilvántartása, a beérkező pénzek és a könyvek szétküldésével járó költségek könyvelése. A többieknek mind volt olyan komolyabb elfoglaltságuk, amely a jövőjükkel függött össze. Maksay Berci mór tanárkodott, ha jól emlékszem. Tamási Áron egy Amerikában élő nagybácsija segítségével tengeren túli útjára készült. Balázs Feri előtt is külföldi út állt. (Egyháza stipendiummal Angliába küldte, teológiai tanulmányai kiegészítésére és angol szóra.) Komolyan dolgozott a teológián Szent-Iványi Sándor, hogy ő is kiérdemelje a megtisztelő külföldi stipendiumot. (Ki is érdemelte, Amerikába kapott ösztöndíjat.) A harmadik teológusunk, Dobay István, aki ugyanolyan apostoli alázattal vállalta a küldetést, mint példaképe, Balázs Ferenc, engedett kardos menyasszonya kívánságának, lemondott a külföldi kiküldetés szép álmairól, papi állást vállalt, s megházasodott. (A falu felemeléséért folytatott keserves harcban égett el aztán Vargyason, akárcsak Balázs Ferenc Mészkon. Mindkettőjük életerejét a tüdőbaj emésztette fel, alig engedve megfutni életpályájukat a férfikor elejéig.)

Fintának kenyérkereső állása volt, helyt kellett állania. Kemény Jánosnak a bárói címen kívül nem volt ugyan semmije, nem nagyon hivalkodott a címével sem, egyik nagynénje után azonban rövidesen „várúr” lett, a marosvécsi vár gazdája, és jelentős erdőségek ura az Istenszéke alatti nagy rengetegekben. Jakab Géza kezdettől fogva komolyan vette felkészülését a polgári életre. Részéről elég teljesítmény volt az is, hogy a verseit ideadta az Antológia

részére, egyébként nem sokat forgolódott a körünkben, nemigen vett részt vitáinkban, világszemléleti gyötrődéseinkben. Az ő világszemlélete már kialakult a családi fészekben.

Hárman maradtunk tehát, akik nem éreztük szilárdnak az utunkat a polgári jövő felé. Jancsó Béla az irodalom szerelmese volt, nem érzett kedvet az orvosi pályához, amelyre édesapja szánta. Szerelme is, amelyet szemérmesen titkolt, Kolozsvárhoz kötötte volna, apja azonban úgy hátrázott, hogy Szegedre küldi az ottani orvosi fakultásra, szerezzék meg az oklevelet, aztán írhat, amennyit akar. Mihály Lászlónál is úgy döntöttek a szülők, hogy a következő évre kiküldik a budapesti egyetemre, ott biztosan könnyebb lesz neki érvényesülnie, mint költőnek is. Én pedig? Én facér egyetemi hallgató voltam, aki előtt most már igazán beborult az ég alja. Semmi reményem se lehetett a stipendium megtartására, hiszen ha ősszel Krisztof professzornál a történelem után is biztosítani tudom a heti öt órát, a történelemből aligha számíthatok a tavalyi szerencsém megismétlődésére. Ideges, izgatott az egyetemi hangulat, a professzorokra sem maradhat minden hatás nélkül a diákságban feltorlódtatott nacionalista indulatok nyomása. Apám további támogatására pedig most már nem nagyon számíthatok. Még az eddigi igen mérsékeltre sem. Férjhez kell adnia Róza húgomat is. Nagy költség az falun, ahol már-már azért dolgoznak csak, hogy meglegyen a betevő falatjuk. Semmi ára nincs a mezőgazdasági termékeknek. Különben is figyelmeztetett már két ízben is, a maga szűkszavú módján, hogy fogjak meg valami lehetőséget. Ha most hazamegyek úgy, hogy őszire nem biztosítok semmi lehetőséget, akkor már otthon is maradok végleg...

Csomagoltam hát szorgalmasan a könyveket, vezettem a nyilvántartásokat és könyveléseket, de közben sóhajtoztam is: „Ha nem kapok valami állást, vagy esetleg néhány jól fizető privát tanítványt, ősszel már be sem tudok iratkozni az egyetemre.” Erre tereltem alkalmas pillanatokban a beszélgetést baráti találkozóinkon is. Kértem, ismeretségi körökben szerezzenek nekem tanítványokat.

Persze, még jobb volna bejutni valamelyik lap szerkesztőségébe, ez rendes állást jelentene...

Nem sokáig kellett célozgatnom, mert Jancsó Béla a maga meleg baráti ragaszkodásával, megértésével és segítőkészségével már Balázs Ferencet is beavatta a „közös gond”-ba. Meg is magyarázta, hogy miért. Feri bejáratos a lapok szerkesztőségeibe, közölték már néhány meséjét, személyesen ismeri Paál Árpádot, Nyíró Józsefet, Zágoni Istvánt, Weiss Sándort és a Keleti Újság többi szerkesztőit.

Ismertem a felemlített neveket én is a lapokból, a Weiss Sándorét meg éppen a Napkelet folyóiratból, amelyben rovata volt ilyen címmel: Két hét politika. Ez megbotránkoztatott. Úristen, hát ez úgy méri a politikát, mint a mészáros a húst? Két kiló hús – két hét politika!

Bizalmatlan voltam vele szemben emiatt, a neve sem tetszett, s ennek kifejezést is adtam.

– De mi a székelyekhez fordulunk – mondta Balázs Feri –, székelyek, tehát segíteniök kell! Hátha felvesznek a szerkesztőségbe volontörnek? Az újságírás jól pászol az írásághoz! Azért persze az egyetemre is beiratkozhat.

Tetszett nekem ez az elgondolás, s bár böjtölve, de kihúztam addig még Kolozsváron, amíg ennek a próbálkozásnak a végére nem jártunk. Mert nem ment az olyan egyszerűen. Előbb Balázs Feri beszélt Paál Árpáddal, a főszerkesztővel, aki udvarhelyszéki alispánságból csapódott az újságíráshoz, amikor az új helyzetben alakuló új lapnak olyan név kellett, amely felcsigázhatja az olvasók érdeklődését. Paál Árpád Nyíróval beszélt, aki viszont felszentelt katolikus pap volt, de megházasodott, s emiatt „apostatává” válván most már a kidei molnárságot cserélte fel újságíróskodásra, mert az íráságból a családot eltartani nem lehetett. Zágoni volt hármójuk között egyedül úgynevezett „hivatásos” újságíró, akivel a kiadó laptulajdonos, Weiss Sándor dr. ügyvéd is a leginkább fogózott. Az első kettőt tisztelte, de szakembernek Zágonit tekintette. Zágonit kellett tehát, a lap felelős szerkesztőjét megnyerni, hogy ő viszont Weiss Sándort beszélje rá egy „újdondász” alkalmazására.

A Zágoni megnyerése annyira sikerült, hogy később egy keserűen szemrehányó cikkében már úgy emlékezett vissza, mintha a saját kezdeményezéséből választott volna ki pontosan engemet a Tizenegyek közül. Az viszont lehetséges, hogy nem került nagy fáradozásba a megnyerése, mert a Székely Társaságnak is egyik vezető embere volt, s így „hivatalból” is támogatnia kellett a székely fiúkat. Weiss Sándor is hajlott szakértője szavára, de egyelőre csak ígéretet tett: ősszel majd behív, nincs értelme a nyári időszakra, az uborkaszezonra volontőrt beállítani, nem tanul az nyáron egyebet linkségnél.

Meg kellett elégednünk az ígérettel, de Paál Árpád is biztatott, hogy kisürgeti ő azt a behívó levelet, ha a „tulaj” meg akarna feledkezni róla!

Így oszlottunk szét azon a nyáron azzal a tudattal, hogy – egyelőre legalább – mindannyian tudjuk, mit kellene tennünk a következő évben.

Áronnak és Balázs Ferinek tágabb és ígéretesebb horizontok is nyíltak. Áron a nyár közepén útrakelt a Litvánia hajóval Amerika felé, azzal a romantikus fogadkozással, hogy tíz évet tölt majd ott. (Mi volt egy évtizednyi idő abban a fiatal korban? Jut. Amerikának is, marad a Székelyföldnek is, amelytől végleg elszakadni nem lehet.) Balázs Feri is Áronnal közel egyidőben indult, egyelőre csak Magyarországra, ahová a szülei repatriáltak, hogy aztán ősszel tovább folytassa az útját Oxfordba, ahová alapítványt kapott egyháza révén. Ő csak két évet akart idegenben tölteni (ennyi időre szólt az ösztöndíja), de amíg Áron tíz évéből csak három lett, a Balázs Feri két évéből öt. Oxford után ugyanis kapott még Amerikában is a berkeleyi egyetemre újabb kétéves ösztöndíjat, s ha már ott volt, hát rászánt még egy évet, hogy Japánon, Koreán, Kínán, Indián, Palesztinán és Egyiptomon keresztül térjen vissza, mert járván a világot, rá akart „eszmélni ember voltára”, de „gyökeret eresztetni” számára csak Erdély talajában lehet. Honnan tellett neki, a szegény teológusnak ekkora útra? Amerikáig ösztöndíjai révén jutott el, onnan tovább pedig – mint maga mondja a nagy útról írott könyve előszavában: „Hol napszámkodással, hol hangicsálással a kívánatos dollárokat

összeszereztem, s utamat hazafelé a csodás Keleten által vettem.” Hazafelé útjában azonban hozta magával Amerikában szerzett, dán származású menyasszonya ígéretét, hogy eljön utána Erdélybe; s cserébe otthagyta a magáét, hogy papnévá teszi. (Állotta mindkettő a szavát: a törekény, idegen leányból unitárius papné lett Erdélyben.) Hogy érezhette magát először Székelykeresztúron, majd Mészkon, ebben az eldugott kis faluban, a tordai hasadék bejáratánál, a sziklák között? Mint Apáczai Csere János hollandus Aletta van der Haet-je férje oldalán Gyulafehérváron, majd Kolozsvárott? Vagy még nagyobb száműzöttségben?

Én csak a Nyárádmentére, Mikháza felé vehettem az utamat. De ez igazán nem okozott bánatot. Amikor eldőlt bennem, hogy maradnom kell, s meg kell találnom a számomra itthon kínálókozó lehetőségeket, nem álmodtam többé távoli világokról. Bennem talán fordítva rendeződtek el a magam dolgai, mint Balázs Feriben. Az én ember voltom tudata voltaképpen ott a faluban érett ki, romantikus „nagy utazásaim” pedig tisztán lelki természetűek voltak: megélni és megvédeni ember voltomat életem könnyebb-nehezebb fordulataiban...

Ilyen izgalmas „nagy utazást” ígér az újságírás, amelyre ösztől fogva rászánom magam. Persze, örömmel szánom rá, mert az írás lehetőségét nyújtja, előtanulmány az íróshoz... Ott kísértett-e akkor a tudatomban, valahol a mélyben legalább, hogy végleges életpályaként kell majd elfogadnom az újságírást? Egészen bizonyosan nem. Magam sem éreztem olyan szilárd, megtisztelő városi foglalkozásnak, mint például a mérnököt vagy a tanárit. Édesapám pedig, tudtam egész biztosan, egyenesen lenézte, félresiklott emberek foglalkozásának tartotta. Nem is mondtam meg neki, hogy milyen ígéretre alapozva akarok visszatérni ősszel Kolozsvárra. Egy délutáni tisztviselői elfoglaltságról meséltem valami magyar cégnél, amely szívesen alkalmaz egyetemi hallgatókat. Igaz, keveset fizet, de talán akad egy-két privát tanítvány is. Igyekeztem homályosan beszélni, hogy kérdésessé se tegyem a visszatérésemet, de ne keltsek olyan látszatot se, mintha most már nem volna semmi szükségem az ott-

honi segítségre; legalább a visszautazás után, az első hónapokban, a nekiindulásnál...

Nem, nem hízeleghetek magamnak azzal, hogy nagy megértéssel, bölcs belátással felmértem, milyen nehéz az otthoniak helyzete, s nemes lélekkel lemondtam minden további igényeskedésről. Olyan voltam, mint a borjú, nehezen tudtam leszokni a támogató otthon anyatejéről, tovább böködtem buta fejemmel a tejforrást, pedig láthattam jól, hogy kiszikkadóban van. Apámék öregedtek, és elnyűvödtek a nagy hajszában. Az erő kevesbedett, a munka pedig egyre több lett, mert fogyott a család munkaereje. Erzsi után Róza húgom is férjhez ment, s nem is a faluba, hanem a tizenhat kilométernyire fekvő Székelykálba, Mátyus Józsefhez, egy jómódú kisgazda fiához. Volt egy kis szőlőjük is, s nagyon forgódtak, hogy az örökösödéskor pénzzel fizethessék ki a másik fiút, akinek nem kellett az otthoni föld, mert iskolát járt, pap lett belőle, s egy távolabbi unitárius faluban helyezkedett el. Az ő segítségükre számítani tehát nem lehetett.

Erzsi nénémék ugyan közelebb laktak, csak a szomszédos faluban, de ők is gondokkal küzdöttek. Andrásnak nem volt annyi öröksége, hogy a tordai gazdasági iskolában szerzett tudományát a magáiban tudta volna értékesíteni. Abból a paraszti életformából azonban, amelyet gyermekkorában megismert, s amilyenhez kis vagyongója révén lehetősége volt, már kinőttek az igényei. Mást, jobbat akart a maga és a felesége számára, s mert iskolát végzett, jogosnak is érezte ezt a törekvését. Már Tordán megtanult annyira románul, hogy szóban és írásban meg tudta értetni magát. Ez elég is volt ahhoz, hogy megszerezzen egy dohányfelügyelői posztot az állami dohánytermesztési kirendeltségnél. A maga vidékén kellett dolgoznia, tehát tudott beszélni „a parasztok nyelvén”, jelentéseit pedig románul írta felettes szervéhez, a főfelügyelőséghez. Kötötte tehát a paraszttal a dohánytermesztési szerződéseket, s járta kora tavasztól késő őszig a falvakat, hogy oktasson, tanácsokat adjon és ellenőrizze a vetéseket, sürgesse a kapálásokat, idejét szabja a levelezésnek és osztályozza őszelel a papusálást. Szerette is ezt a munkát, alighanem azért, mert szétosztogathatott a

gazdák között valamit abból a tudásból, amit a gazdasági iskolában szerzett. A látogatások alkalmával ugyanis nemcsak pont a dohánytermesztésről volt szó. Ha elhanyagolt kertet látott, a gyümölcsstermesztésre terelte a szót; népszerűsítette az eddig nem sokra becsült konyhakerti növényeket, a paprikát és a paradicsomot, s nem mulasztotta el hangoztatni, hogy nemcsak a dohánynál, de a növénytermesztésnél is a legbiztosabb alap a jó istállótrágya. Gondolom, ebben lelte az örömét, s nem éppen abban, hogy dohánytermesztési felügyelő lehetett. Azon ugyanis nem sok szeretnivalót talált. Terhes elfoglaltság volt. Ma is úgy tűnik elém szegény sógorom, hogy egy nagy mosdótálban szítatja este a lábát, amelyet a gyötrődésig lejárt a nap folyamán. Járművet ugyanis nem kapott, s legalább egy jó tucat falu tartozott hatáskörébe, a Nyárad melletti völgyecskeben és a tőle jobbra és balra, a dombok-hegyecskek között megbújt települések közül.

Erzsi néném komor arccal töltögette a mosdótálba a langyos vizet, s nekem az volt az érzésem, hogy a lelke mélyén nem nagyon elégedett ezzel a sok talpalást kívánó hivattal. Lehetett is oka a belső elégedetlenségre, mert amíg férje a falvakat járta, neki jórészt egyedül kellett ellátnia a kis gazdaságot, s gondoznia a két tehenet s az egy-két növendék tulkot. De nem szólt semmit. Csodálatosan finom érzéke volt a lelki rezdülések felfogására, s talán ő már akkor megérezte, hogy valami egyéb lelki szükségletet takar ez a sok taposás a dohánytermesztés körül. Persze, fizetés is járt érte, s ha nem is sokat, de pénzben kapták, az pedig igen-igen kevés akadt abban az időben falun. Volt olyan időszak is, amikor kockánként vették a cukrot, ha már nagyon megkívánták, mert negyed kilóra már nem volt pénz a szegényebb falusi házaknál.

Apám tehát köszvényesi segítségre sem számíthatott a gazdaságában. Két húgommal járta a mezőket, amíg csak elég volt a teendőkhöz a leányok ereje. Anyámnak otthon kellett maradnia, hogy főzzön s vigyázzon az állatokra. A gyomlálást, kapálást, szénacsinálást így is megbírták valahogy, de már a nehezebb munkákhoz, aratáshoz, betakarodáshoz külső segítségre szorultak. Akadt

ilyen segítség önkéntes is. A régi jóemberek közül eljött egy-kettő a kaszáláshoz; előfordult, hogy aratáskor a kendői rokonságból is átjöttek kalákázni. Nem hagyhatták túlérés miatt kiperegni a „drága szemet”. Aztán Ágnes húgom is közeledett a férjhez menéshez. Neki a falu szegényebb rétegéből akadt egy szép szál és dalolós legénye, Szélyes Imre. Apámnak nem volt kifogása ellene. Talán az járta meg az eszét, hogy jó lesz biz ez az erős legény a gazdaságban, s még jó, hogy neki kevese van, legalább nem köti le az egész munkaerejét otthon a magukéban. Testvére is van, nem is egy, kevés örökségre számíthat, hamar átpártol hát a kicsitől a többhöz.

Mindezt természetesen akkor nem láttam ilyen világosan. Elbeszélgetni apámmal akkor már nemigen lehetett. Gyéren szólt, s mindig csak a nehezét mondta ki a gondolatainak. Pedig sok gondolata lehetett, érezte az ember, hogy vibrál körülötte a levegő. Hallgatagságát azonban tisztelni illett, s mi tiszteltük is. Gondolataiba, terveibe csak akkor pillanthattunk be, ha ivott egy keveset. Akkor mesélt, élcelődött, csúfolódott. Vártuk is mindenképpen az ilyen kilengéseit, és örvendtünk neki, mert ilyenkor tájékoztatott, hogy mire van benne hajlandóság s mire nincs. Talán Ágnes húgom is egy ilyen alkalommal tudta meg, hogy „nincs semmi baj, amiért szegény legényt választott; csak dolgoz legyen és becsületes, mert az mindennél nagyobb vagyon”. Ettől az elismeréstől aztán neki, Ágnesnek is olyan dalos kedve támadt, hogy égett a keze alatt a munka.

Égett az enyém alatt is ezen a nyáron. Bizonytalanok voltak az őszi vizsgáztatások, meg aztán most már amúgy sem a bursára tettem a nyerő lapot, hanem a megígért gyakornoki állásra, tehát nem is készültem semmiféle kollokviumra. Történelemből különben is reménytelennek látszott minden erőfeszítés, magyarból pedig – hadd csilapodjék egy kicsit a professzor felháborodása! Szorgalmasan látogatom majd az előadásait, aztán ha kiengesztelődik, vizsgálom nála az év végén...

Sokszor végiggondoltam ezt munka közben, bizonyára azért, hogy ezzel nyugtassam magam, amiért olyan könnyedén vettem az egyetemi vizsgák dolgát. Az igazi meg-

nyugvást azonban a munka hozta. Az a tudat, hogy jó segítséget nyújtottam apámnak. Együtt jártunk az egész vágású szekérral. Én adogattam fel a szekérra a szénát, sarjút, kévét, apám meg rakta a szekeret; lassan de konok elszántsággal, hallgatagon. Aztán megkötöttük a szekeret, s ő evezett karjával lefelé a dombokon a tehenek előtt, hogy a nyomában járjanak, nehogy feldőljön a megrakott szekér. Biztatta is őket, hol mérges, hol hízelgő szavakkal.

Így volt, hogy a tehenekkel többet beszélgetett, mint velem. Azok értették is a szavát, s ha vissza nem is tudtak válaszolni, úgy léptek a nyomában, ahogy kívánta s elvárta tőlük.

Értettük azonban egymást ketten is, ha nem is igen beszélgettünk. Ha dombon lefelé szálltunk, a szekér oldalán mentem, hogy tartsam hosszú nyelű villával, ha dőlni találna. Bent a köves úton megcsendesedtek a tehenek; mi is. Apám még mindig a szekér előtt ment, de már csak ballagott inkább, és nem csápolta karjával a teheneknek. Én is csak sétálgattam a szekér után. Nem volt már teendőm hazáig, legfeljebb ha lecsussant a szekérről egy-egy villahegynyi széna vagy sarjú. De ez ritkán történt meg, mert apám mestere volt a szekérrakásnak.

Nem siettünk, apám kímélte a teheneket. Tejet is kellett adniok és dolgozniok is. Szegényedő gazdálkodás ez már, nem tetszenék a szászoknak. Ők nem jármozzák a teheneket. Még az erős bivalokat sem. Nem annyira azért, hogy kíméljék őket, hanem inkább, hogy ne kíméljék a cselédeket. Nagyon lassan járnak a szarvasmarhák, sok időt elvesztegetnek az úton. A ló kétszer olyan gyorsan jár, és kétszer olyan gyors munkairamot diktál az embernek is. Csakhogy minálunk lófogat is, tehenek is – sok lett volna már az öregedő gazdának! Ballagtunk hát lassan, a tehenek békességes üteme szerint hazafele. A ház közelében aztán előresiettem, hogy kinyissam a szekér előtt a nagykaput. S ettől a pillanattól kezdve meggyorsult a munkairam. Mintha a tehenek is gyorsabban igyekeztek volna be a csűrbe. Én kiengedtem őket a járomból, s az istállóban ennivalót vettem eléjük a járszolba, aztán megoldottam a vastag és hosszú kötelet a

szekér hátulján, felmatriingoltam ügyesen, hogy össze ne bonyolódjék, aztán leszereltem a nyomtató rudat, s a szekér elején, a rúdról felszöktem a széna vagy sarjú tetejére. Apám ezalatt összeszedte a hógaimat, ha otthon voltak. Ha nem akadt más, anyámat hívta segíteni. Felmentek együtt a létrán az elég magas pajtahijára, s kurta nyelvű villával a kézben várták, hogy én a hosszú nyelvűvel feladogassam a szekérről a szénát, sarjút, ők meg ott fönt elrendezték-elegyengessék.

Ez a munka gyorsan ment, illet beleizzadni az ingbe. Utána ugyanis megint pihenés következett: a tehenek csendes ballagása végig az úton az újabb „terű” után. De most már felültünk a szekérre, nem mentünk gyalog. Apám a jobb oldali löcs mellé, én az oldalrúdra, legényesen. Ez fürgébbé tette valamivel a teheneket, a szekérről ösztökélőbb volt a hátukat legyezőtő ostor s a gazda biztató hangja.

Szívesen dolgoztam, s nem is kellett nagyon megerőltetnem magamat, hiszen apám oldalán nem is illet volna úgy szorgoskodnom, mintha őt is siettetni akarnám. Csak arra kellett vigyáznom, hogy mindig kéznél legyek, ha szükség van reám, és ne ügyetlenkedjem, ha valami bonyodalom támad a szekérral vagy a tehenekkel. Ki kellett érdemelnem, hogy munkámat elismerve ősszel eladjon valamit, s ne engedjen el minden pénz nélkül Kolozsvárra. Nem tudom, ő gondolt-e erre hallgatag szeke-rezéseink közben, de egyszer, s mikor éppen kiengedte itatni a kis, de már elválasztott bikaborjút, figyelmesen nézegette. Aztán megszólalt, de úgy, hogy én is halljam, pedig csak úgy magában morfondírozott:

– Kicsi még, csak tavasszal adnák meg az igazi árát!

Azt várná, hogy én döntsek a kérdésben? Már a számon is volt a kissé keserűre hangszerelt mondat: „Már a borjúját ne vesztegesse rám, édesapám!” De inkább hallgattam. Még így sem, keserűen sem járulok hozzá, hogy a borjúja fontosabb legyen, mint a fia. De bántani sem akarnám, hiszen látom, hogy valami megoldást keres. Talált is. Papp Ferenc, az új jegyző, valami bizottságot hozott össze írástudó emberekből, hogy tegyék tisztába Nyárádköszvényesen a telekkönyvi bejegyzéseket, s

ennek alapján véglegesítsék az adókiivetést a birtokok után. Vagy két tanító mellett engem is bevett az írástudók közé, s kétszer is hangoztatta, hogy neki jutott eszébe: „Sze van itt nekünk egy egyetemre járó tudósunk is!” Ha nem hangoztatja ilyen feltűnően, természetesnek tartottam volna, hogy gondolt reám, így felkeltette a gyanúmat, hogy apám ajánlott be neki, s ő még csak nemet sem mondhatott. Tisztességből! Csak nem tagadhatta meg a kérését annak, akinek a helyén ült!

Így aztán aratás és a gabona betakarítása után egy hónapig a telekkönyveket tisztázó bizottságban dolgoztam. Kaptam érte néhány száz lejt, eleget ahhoz, hogy fussa a vasúti jegyre, kiteljenek belőle a beiratkozási költségek, s még néhány napi ellátásra is maradjon valamenyny. Zsebemben a pénzzel már nem tudtam nyugodtan ülni Mikházán. Írtam Jancsó Bélának, hogy sürgessen: elesem a felajánlott állástól, ha nem megyek azonnal. Sürgetett is szívesen, mert számon tartotta ama két aszszonyt, akik osztozkodtak rajtam, s ezt ő, aki égiesen tiszta szerelmet érzett beteg választottja iránt, olyan erkölcsi fertőnek tartotta, amely lelkemet és testemet egyaránt elemésztéssel fenyegeti. Hogyne nyújtotta volna hát baráti kezét!

Kezemben a levéllel álltam apám elé, hogy bejelentsem:

– Azt írja a barátom, hogy sietnem kéne Kolozsvárra, ha meg akarom kapni azt az állást, amit most őszire ígértek...

Apám a levélre pillantott, s belenyugvó hangon ennyit mondott:

– Te tudod...

Aztán megfordult, és nehéz lépésekkel bement az istállóba, a tehenekhez. Eenne volt a lábamban, hogy utánalépjek, s mondjak valami szépet, hálást, valami olyant, ami megmarad az emlékezetében. De megtorpantam. Alighanem csudálkozva vagy tán meghökkenve nézne rám. Szokatlan lett volna köztünk az ellágyuló gyöngédség.

Anyámat vettem hát elé, s ugyancsak meghajszoltam szegényt, hogy rendbe tegye a fehérenműimet, ruháimat,

ágyneműmet. Úgy siettem, de úgy siettem. Mintha attól féltem volna, hogy ha nem adok elég kezdősebességet a lendületemnek, nem tudok majd végleg elszakadni a szülőfalumtól... Pedig hát nem is készültem én elszakadni. Minden nyáron haza számítottam térni, benne akartam otthon érezni magamat továbbra is. De hát ez csak amolyan zavaros képzelgés volt, gyerekes szentimentalizmus, talán csak az volt a szerepe, hogy könnyebbé tegye az elkészítés pillanatait.

Az igazság az volt, hogy ezzel az elutazással, amelynek a végén a kolozsvári állásvállalás állott célként, végleg elszakadtam a falumtól mint otthontól. Akkor persze még nem sejtettem ezt. Akkor még örvendtem, hogy az újságíróskodás mint mellékfoglalkozás lehetővé teszi egyetemi tanulmányaim folytatását, s elősegíti irodalmi törekvéseimet is...

VILÁGNÉZETI SZÉLVERÉSBEN

1923. október elsején léptem be a Keleti Újság szerkesztőségébe, de már napokkal azelőtt ott ténferegtem körülötte; köszöngettem a szerkesztőknek, akikkel „véletlenül” találkoztam az utcán, észrevétlenül elkísértem Paál Árpádot a szerkesztőség kapujáig, s messziről megfigyeltem azokat a fiatalabb újságírókat, akiknek nem köszönhettem, mert ők nem ismertek még engem, csak én őket.

Elsiettem volt a felutazást. Szeptember közepén már feljöttem Kolozsvárra, pedig nem volt itt még semmi tennivalóm, az egyetem is csak október közepén állott be. Barátaim közül is csak Jancsó Béla tétovázott még otthon, a többiek szétszóródtak aszerint, ahogy tanulmányaik folytatása megkívánta.

A szállásverés gondját is félig már Mikházán letettem. Egy nyárádköszvényesi származású hadviselt fiatal tanár látogatta volt meg édesapámat egy nyári vasárnapon, s engem „kolléga úrnak” szólított. Aztán összetegeződünk, ami nekem nagy megtiszteltetést jelentett, mert már negyedik gimnazista koromban Rácz tanár úrnak szólítottam, aztán főhadnagy úrnak a háború utolsó esztendejében, Szép magas termete volt, simára fésülte kicsi kerek fejét, erősen nyírott bajusza alatt kerekre szabott kicsi szájából formásan, tisztán, értelmesen gömbölyödtek ki a szavak. Kolozsvárról, a piarista gimnáziumból vonult be, végig nem kapta meg a kért felmentést, s amíg ő a harc-tereket járta, unokaöccsei úgy kifosztották minden civil felszereléséből, hogy leszerelési pénze elég se volt a legszükségesebb ruha, cipő s néhány ing és lábravaló beszerzésére. Tréfásan, enyhe gúnnyal, de rokoni megértéssel beszélt kifosztóiról, akik „elvégre mégse járhattak csórén, amikor tanár nagybátyjuk van”. A háború végére meg úgy belenőttek az ő ruháiba, cipőibe, hogy hát: „éppen akkor húzzam le róluk, amikor már jól áll nekik?”

Derültünk szavain is, de még inkább azon, hogy ő kacagott előre, mintha biztatni akart volna bennünket. Nevettem én is; az elején kicsit fanyarul, mert eszembe jutott, hogy bizony én is kisajátítottam csatázó bátyáim ruhadarabjait, de a végén már felszabadultan, hogy „no lám, így is lehet nézni ezt a dolgot, vidám megértéssel”.

A vidám mesélgetés egy sokat tartalmazó mondattal szaladt be céljába:

– Így hát most jól meg kell húznom ama bizonyos leszerelési pénzen vett nadrágszíjat, hogy a békére is felszereljem magamat. Azok a papok ott Kolozsváron az internátusban nem tudnak lakást adni, fizetést is csak éppen hogy! A bútorozott szoba pedig egyedül sokba kerül. Te hogyan próbálsz sátrat verni ebben az évben?

Láttam már, hogy előbb alaposan tájékozódott helyzetem felől, s csak azután látogatott meg. A tájékozódást nyilván Köszvényesen szerezte András sógoroméknál, mert apámnál ködösítettem szorult helyzetemet, amennyire lehetett, de Erzsi nénéméknél őszintén elmondtam mindent. Ők szóltak volna, hogy a segítségemre legyenek? Egy kicsit meghatódva mondtam:

– Hát ha a tanár úr ellaknék velem egy szobában, én örömmel benne volnék a közösben.

– Figyelmeztetlek, hogy a búcsún pertut ittunk. S ha együtt lakunk majd, nagyon kényelmetlen lenne a magázódás...

Megállapodtunk hát, hogy ő keres megfelelő kétágyas bútorozott szobát. Hamarább fel kell mennie Kolozsvárra, mint nekem, másrészt régebbi kolozsvári ismerősei segítségével könnyebb lesz neki a keresés is, a megállapodás is, mint egy ismeretlen egyetemi hallgatónak.

A volt Magyar utca, akkor Calea Victoriei (ma Bulevardul Lenin) vége felé, jóval túl a „kétágú” református templomon, de a vele szemben sorakozó, jómóddal épített házsor végén állt az a magas-földszintes ház, amely az utcáról legfölbjebb egy-két családnak ígért lakást, de bent a hosszú udvaron úgy megnyúlt mindkét oldalon az egymáshoz ragasztott épületek sorozata, hogy elfért volna bennük Mihháza bármelyik mellékutcája minden lakójával együtt. Ennek a hosszú udvarnak a jobb oldali felén, a

legutolsó lakószobában vert tanyát Rác tanár úr, s oda várt engem is egy matrácós üres ágygal, egy keskeny asztalkával az ágy melletti sarokban s előtte egy székkal. Ezt mind egyedül vehettem birtokba. Szemben az ágyakkal, a bejárati ajtó mellett elhelyezett mosdóasztalt a tiszta vizes és a szennyvizes vödörrel természetesen már közösen használtuk, valamint a mosdón a két vizespohár között elhelyezett kancsót és a benne naponta cserélt friss vizet is. Széke és munkaasztalkája természetesen külön volt Rác tanár úrnak is, de a saját ágya melletti sarokban. Ő jött először, idősebb volt, és kész tanár is már, természetesen találtam hát, hogy a kertre nyíló két nagy ablak oldalán foglalta le az ágyat s a sarkot magának. Különben is az utcai rész egyik felén, a magasföldszinten egy tanár lakott, régebbi barátja, annak az ajánlására kaptuk meg a szobát a háziasszonyunktól, egy tiszteletet parancsolóan egyenes tartású özvegytől, akinek elhunyt férje magas rangú hivatalnok volt a letúnt „magyar világban”. Most persze rászorul arra is, hogy kiadjon a lakásából egy szobát; de legalább megválogatja, hogy kinek!

Nyilvánvaló volt ebből, hogy én csak Rác tanár úr révén kerülhettem a szobába, becsüljem hát meg magam, s viselkedjem úgy, hogy méltó legyek a mások megbecsülésére is. Mindezt az özvegy magatartása és hozzám intézett szavai sugallták a megismerkedéskor, amelyet lakótársam távollétében és az ő pártfogása nélkül kellett meg ejtenem, mert nem volt otthon, amikor megérkeztem.

Jól megjegyeztem magamnak a tájékoztatást, és szívembe fogadtam a jóindulatú figyelmeztető szavakat. Nagyon tetszett nekem a szoba azért. Tágas volt, két nagy nyitott ablakán nyájasan ömlött be a napsugaras, gyümölcsszagot hordozó levegő, alma meg szilva ízét éreztem a számban, amint udvariasan helyeselgettem a háziasszonynak. Tetszett a szoba elrendezése is, a két külön sarok különösen. S az is, hogy mind a két munkaasztalkán egy-egy gyertyatartó állott: az enyém még üresen, a Rác tanár úréban azonban már ott volt egy gyertya is, kormos farkincával a tetején. Hangulatosnak éreztem, költőinek! Nyomban Petőfit láttam képzeletemben, amint egy árva gyertya fényénél ír! Az eszembe se jutott, hogy korsze-

rútlen már a gyertya egy városi lakásban. Mikházáról jöttem, ahol petróleummal világítottunk esténként, nem kerestem hát a villanyt a szobában. Valahogy magától értődőnek tartottam, hogy az ott alszik a plafonon, s csak kattintani kell a kapcsolón este, hogy felébredjen, s elárassza a szobát a fény. Egyfelől tehát a gyertya megajtó romantikája, másfelől a városi villany feltétlen jelenlétebe vetett bizalom elámította a megfigyelő képességet. Pedig a gyertya kormos farkincája szinte sugallta a kérdést: miért kellett gyertyát gyújtania Rácz tanár úrnak?

Este aztán megtudtam. Nincs villany a szobában, később építették azt a lakáshoz, s egyenesen azzal a céllal, hogy kiadják. A bérlő nem szokott spórolni a villannyal, folytonosan figyelmeztetni pedig, veszekedni vele, hogy ne égesse annyit, kényelmetlen és kínos egy úriasszonynak. Gyertyát annyit fogyaszthat a szobaúr, amennyit jólesik, a maga költségére teszi, senkinek semmi köze hozzá, a háziasszonynak éppenséggel semmi. Hát nem jobb így mind a két félnek?

Minderről lakótársam világosított fel ilyen okosan. Este, amikor keresni kezdtem a kapcsolót. A kérdést is ő tette fel úgy, mintha csak egy felelet lehetne rá: „Persze hogy jobb!”

De ha ő tette fel a kérdést, ő is felelt rá ilyen helyeslően. A katolikus hívők nagy családjához tartozott, az elégedetlenséget Isten akarata ellen irányuló érzésnek tekintette, hiszen Isten akarata nélkül nem történik semmi a világon. Meg is kereste mindenben a vigasztalót, megnyugtatót. S ha ilyent semmiképpen nem találhatott, akkor valami bűnt keresett a számára kellemetlen dolgok mögött, valami bűnt, amelyért büntetés jár. Ilyen például maga az elégedetlenség, amely a nagyravágyásból fakad.

A mi esetünkben azonban megtalálta a megnyugtató magyarázatokat is. Milyen jó például, hogy két külön asztalka mellett dolgozhatunk, legalább nem zavarjuk egymást. Ha villany volna, mindketten alatta helyezkednénk el, hogy jobban lássunk. Bizonyára feszélyeznők is egymást munka közben. Ő például alig tudja elviselni, ha valami a körme alá pillantgat, amikor ír, még ha csak éppen

jegyzeteket készít is másnapi óráira. Nem, ő nem szereti, ha belelesnek a gondolataiba!

Helyesltem erre az érvelésére, a másik azonban meggyőzőbb volt. A két egymástól távol álló munkaasztal s rajta a két erősen mérsékelt fényű gyertya lehetővé tette, hogy teljesen függetlenítsük egymástól a lefekvés idejét. Ő ugyanis szeretett este korán lefeküdni, mert reggel korán is kelt. Az előadások előtt mindig csendes misét hallgatott, s ezt általában korán végezték a piarista papok, különösen tanártársai. Erősen kényelmetlenül éreztem volna hát magamat, ha ő este korán lefekszik, s én még pisz-mogok egy ideig, írok vagy olvasok azzal a nyugtalanító gondolattal, hogy ő esetleg nem tud elaludni a fény miatt.

Nagyon megnyugtatót hát, amikor kijelentette:

– Mert ugyebár én korán lefekszem, hátat fordítok a te gyertyádnak, s durmolok vidáman, mialatt te tovább is dolgozhatsz. Az írók sohase tudják, hogy mikor szállja meg őket az ihlet. Nos, megtehetnék-e ezt, ha valami erős villanykörte égne a fejünk fölött?

Hát írni éppen, bármennyire ihletgerjesztő volt is, nemigen próbáltam a gyertya meg-meglíbbenő fénye mellett. Olvasni azonban annál többet. Alig költöztem be a szobába, révettem magam a Jancsó Bélától és főként Finta Zoltántól kölcsönkapott könyvekre. Különösen Ady versköteteteire. Sok vita folyt már Adyról a Tizenegyek között is, Dobay István erősen a hatása alatt is állott, de én csak óvatosan mertem beleszólani a vitákba, mert olyan szájalmasan keveset olvashattam még Ady verseiből. A vásárhelyi csúfos meghátrálásom óta csak félve, némi szorongással beszéltem róla, folytonos aggodalom közepette, hogy Szent-Iványi Sanyi el találja szólni magát, vagy éppen egészében elmeséli a mi Cirill páterrel esett kalandunkat. Azt azonban már igen jól éreztem, hogy Ady költészete vízváltató hegyé magasodott, jobbra és balra folynak tőle a folyók és patakok, s nem is csak irodalmi kérdés már, hanem társadalmi: a haladást jelenti a lemaradással szemben, a modernet az elavulttal szemben, a fiataloságot az öregséggel szemben.

Sürgősen pótolni kellett tehát az elmulasztottakat. Anál is inkább, mert a Keleti Újság, amelynek munkatársa

lettem, bal felé tartó folyó volt. A magyarországi ellenforradalom elől emigrált Ignotus nagy neve jelezte először, mindjárt alapítása után szellemi irányulását. Ignotus Adynak volt nagy barátja és tisztelője. S utána is, az én székelly pártfogóim mellett, a letört magyar forradalom három neves menekültje dolgozott még a lapnál. Darvas Simon az olvasó szerkesztő volt: az ő kezén ment keresztül minden kézirat, mielőtt a nyomdába került volna. Kádár Imre (tünetően ukrán szabású fekete ingben járt!) a lap egyik cikkírójaként is, de még inkább a Napkelet című s minálunk „erősen modern” folyóiratba írt verseivel és novelláival botránkoztatta a konzervatív irodalom művelőit és híveit És ott dolgozott az ugyancsak menekült költő, Győri Ernő. De hasonló szellemben írt, ha „polgárabb” hangon is, a lap másik két öreg újságírója: Ligeti Ernő és Kőmíves Nagy Lajos. Ez utóbbi férje és hozzáértő „menedzsere” Tessitori Nórának, akinek káprázatos versmondó művészete akkoriban pompázott ki a maga teljességében.

Ilyen szerkesztőségbe kerültem be tudatlan kis Benjaminként, és szívtam a levegőjét kábult érdeklődéssel. Rajtam kívül nem is volt más fiatal. Már életkorban olyan fiatal, akit magamhoz közel érezhettem volna. Újságíróként ugyanis volt ott még három is, akit kezdőként kezelték az utcai világos szoba szerkesztői, és „sakáloknak” becézték őket. Hogy miért? Megtudtam tőlük hamarosan, mert ők már kezdő újságírók voltak, akik „reszortbeosztást” kaptak, s ott ólálkodtak nap mint nap a rendőrségen, a városházán, a törvényszék folyosóin, a vasútállomáson. Zsákmányra lestek: híranyagra! A vasúti vezérigazgatóság és a vármegyei prefektúra az előkelőbb „reszortokhoz” tartozott: oda a jobban öltözött és jobb fellépésű kezdők jártak.

A mindössze kétszobás szerkesztőség sötétebb hátsó helyiségében tanyáztak a riporterek. Már amikor bejártak, hogy összeszedett híryanagyukat megfogalmazzák. Nem nagyon volt ugyanis kedvükre, amit csinálniuk kellett. A legidősebb közöttük, bizonyos Boronkai, csak ideiglenesen csapódott az újságíráshoz. Nyelveket tudott, kereskedelmi levelező volt azelőtt. De igen jól tudta, hogy az újságírásban talán mindig csak sakál marad, soha nem kerül-

het be a naposabb belső szobába, ahol a vezércikkeket, a belpolitikai elemzéseket, a külpolitikai tájékoztatókat, társadalompolitikai cikkeket írták.

Utálta a napihírgyártást Lőrincz „kolléga úr” is (így szólítottuk egymást, megkülönböztetésül az első szoba lakóitól, akiket szerkesztő uraznunk kellett), aki mindig gondosan elrendezte hosszúkás fején göndör szőke hajtincseit, s gyakran kecsesen hajlongva köszönetet még nekem is, mintha színpadon illegetné magát. Ő is muszájból vállalta a sakálságot, egy kicsit mintha le is nézte volna az újságírást. A zajosabb, parádésabb sikerekre vágyott: kabarészerzőnek „képezte” magát. Úgy tekintett az összegyűjtött hírekre is mint kabarétréfák anyagára. Sajnos, a rendőrség és a törvényszék, amelyet naponta kellett látogatnia, nem az élet derűsebb, tréfálkozásra alkalmas arculatát tükrözte, hanem városunk bűneit és bűnhődéseit halmozta aktacsomókba. A lap hírovtát is jórészt ezeknek kellett kitölteniök. Ezek között pedig ritkán akadt olyan, amelyből tréfát lehetett volna kicsavarni, vagy éppen viccet kicsattantani.

Hajnal László volt a harmadik kolléga a szobában. Ez éppen ellentéte volt külsőleg Lőrincznek: törpe volt, borzas, elhanyagolt, s gyakran keltette azt a benyomást, hogy éppen csak felkelt, de meg sem mosdott. Tudta, hogy ilyen, s még büszke is volt rá. Úgy érezte, elhanyagoltsága szerves tartozéka költészetének: hiszen azért hagyja el magát, mert nem értik meg. Pózolt, de a versei valóban szépek voltak; még a laptulajdonosnak is tetszettek, aki elnézte, hogy házi költőnk jórészt csak akkor jöjjön be a szerkesztőségbe, amikor egy-egy verset hoz magával nagy lelkendezés közepette.

Persze, egyikük se rekedt meg az újságírásnál, amire nem is éreztek kedvet. Fél év se telt bele, másfelé tájékozódtak mind a hárman. Boronkai helyet keresett egy magánvállalatnál, a másik kettő pedig úgy szárnyra kapott, hogy a határt is átrepülte. Lőrincz Budapesten szállott le, ahol nagyobb piaca volt a kabarétréfának. Hajnal Lászlót pedig Párizsba segítették ki pénzes rokonai. Innen küldte aztán verseit a lapnak. Lőrincz nevével is találkoztam később néhányszor a Színházi Életben. Hajnal egy időre

visszatért még hozzánk, aztán mindkettőjüket elnyelte szemünk elől a nagy forgatag, amelybe a sikervágy sodorta tőlünk őket.

De engem előbb még sorra bevezettek a rendőrségi, törvényszéki, vasúti és vármegyeházi riportázs titkaiba. A rendőrségnél a nyomozók voltak a fő hírforrások: mindenik szerette, ha neve ott szerepelt a lapban mint valamelyik zsebmetsző vagy tyúktolvaj lefűlője. Nagyobb ügyeknél Cotz kapitány nyilatkozott nyomozó csoportja nevében. Esetenként maga elé rendelte a rendőrségi tudósítókat maga a rendőrprefektus is, ha valamire „*intette*” vagy valamitől „*óvta*” a város lakosságát.

A törvényszéken általában az ügyvédek ismertették ügyeiket, hogy szerepeljen — hacsak lehetséges — a tudósításban a nevük. Szerepelt is, különösen ha szerelmi drámákban vagy nagyobb polgári perekben képviseltek vádlottakat vagy alpereseket, és sikerült felmentő ítéletet kiverkedniük. Ilyenkor ők lettek a beszámoló riport főhősei. De adtak tájékoztatót bonyolultabb jogi ügyekben az ítélkező bírák is. Ilyenkor meg a bonyolultság lett a riport főkérdése, hogy kitessék belőle: milyen komoly munkát végzett a bíró, amíg eljutott az ítéletig.

A megyeházán egy kistisztviselő állott szóba velünk. Jól tudott magyarul, és szívesen tájékoztatott a falvak helyzetéről, panaszairól, s főként a nyakukba sózott megyei rendeletekről. Készségét azzal magyarázta, hogy a „nagyobb publicitás” elősegíti a rendeletek végrehajtását. A vasútnál egy magyar osztályvezető volt a tájékoztatónk. Ő az utazóközönség érdekeit „tartotta szem előtt”, azért fogadta szívesen a magyar újságírókat. (A Patria című kolozsvári román lap, Maniu pártjának lapja, nem tőle, hanem fölötteseitől kérte és kapta az információkat). Ez a két ember nem tartott igényt, hogy a nevüket sokat emlegessük a lapokban. Az első, a megyei tisztviselő, nem tartotta szükségesnek nyilvánosságra hozni, hogy éppen ő, a román kistisztviselő tart kapcsolatot a magyar lapokkal, tisztán barátságos udvariasságból. Fölöttesei talán félreértették volna. A vasútigazgatóság osztályvezetője viszont attól tartott, hogy a magyar lapok iránt tanúsított rokonszenvét egyáltalán nem értik félre felettes hatóságai.

Az első hónapban, ennyi volt a próbaidőm, csak a rendőrségen és a törvényszéken szereztem tapasztalatokat. És kezdetleges jogi ismereteket. Az első héten leadott híranyagomban ugyanis annyi ilyen természetű tájékoztatlan-ságról árulkodtak a pontatlan vagy képtelen megfogalmazások, hogy Darvas szerkesztő úr ezek javíthatása közben felsóhajtott:

– Hiába, szükség van egy újságíró-iskolára. Az újságíróknak voltaképpen mindenhez értenie kell.

– De semmiben sem kell szakembernek lennie! – egészítette ki mosolyogva Ligeti Ernő, aki a simább, könnyedébb szöveg kedvéért sokszor tett engedményt a pontos fogalmazás rovására. – Az újságíró a nagy dilettáns, aki mindenről tud, mindenhez hozzászól, de semmit se tud pontosan. (Később ezt az ötletet fel is dolgozta egy előadásában.)

– A pontatlanság azonban lerontja az újságírás hitelét – tromfolt vissza Darvas.

Nekem jólesett Ligeti megértő közbeszólása, de azért Darvasnak adtam magamban igazat. S ezentúl nemcsak a kapott hírek eseményanyagát jegyeztem fel, hanem gondosan felírtam a rendőrtisztoktól, ügyvédektől, bíraktól hallott jogi, közigazgatási, kereskedelmi természetű szavakat, kifejezéseket, sőt meg is magyaráztattam ezek tartalmát, ha nem voltam egészen tisztában a jelentésükkel. Akadt persze olyan is, akit türelmetlenné tett gyerekesnek vélt kíváncsiságom (hiszen az ő szemében az elemi alapismeretek közé tartozott például az, hogy mi a különbség az „örizetbe vett” és a „letartóztatott” kifejezések jogi tartalma között). A legtöbb embernek azonban jólesik, ha okosabb lehet a másiknál, s így hírforrásaim egyben tanárainmá is váltak.

Így aztán első hónap végén Darvas nyugodtan jelenthette a kiadó igazgatójának:

– Van benne készség és szorgalom. Lesz belőle valami.

Fontos volt ez nekem nagyon. A fizetésem, az előzetes ígéret szerint, a második hónapban duplájára, ezeröt-száz lejre emelkedett. A próbaidőt jelentő első hónapban csak hétszázötvenet kaptam, s ezt is nyilván csak azért,

hogyan kibírjam a hónapot. De előre kaptam a hétszázötvenet, s akkor, amikor a megelőző két nap alatt már csak egy-egy zsemlyét ebédeltem, s egyebet nem ettem egész nap. Az otthonról hozott pénzt ugyanis felemésztette az útiköltség meg a hozzájárulás a szoba béréhez, az anyai tarisnyálást pedig az a két hét, amit ki kellett húznom valahogy október elsejéig.

November egytől tehát jelentősen javult a helyzetem. Abonálhattam rendszeres ebédre a Mátyás király szülőháza szomszédságában fekvő Eszperantó vendéglőben, amely – azt hiszem – a legolcsóbb kosztolóhelye volt abban az időben Kolozsvárnak; olyan, amelybe magamfajta úriemberek bátran betehették a lábukat. Valamivel tovább volt még egy hasonló, a Kis Pipa. Arról az a hír járta, hogy jobban főznek benne, de valamivel drágább is. Nekünk pedig a „valamivel” olcsóbb kellett. Azért írtam, hogy nekünk, mert Rácz tanár úr is ott abonált, ő ajánlott be engem is a szomorú arcú, körszakállas tulajdonosnak. Úgy vélte, hogy „csupa rendes lateiner ember jár oda, beleülünk a társaságba”. Úgy is volt. Összeszokott asztaltársaságunk kettőnkön kívül még két tanárból és egy szigorló ügyvédbojtárból állott. Bakó Kálmán valóságos tanár volt, előadott a Marianum leánygimnáziumában. Ezért nagyon vigyázott az öltözködésére, mindig szép, frissen vasalt ruha és ing volt rajta, hetenként stuccoltatta csinos kis bajuszkáját, s közöttünk is olyan választékos finomsággal társalgott, mintha a lányok között volna, az iskolában. Nagy Dénes, a másik „tanár”, ugyancsak a Marianumtól kapott fizetést. Titkár volt ott az igazgatósági irodán. Tanárit végzett, az is akart lenni, kedvesen s kissé mélabúsan álmodozott róla, hogy miként fog ő tanítani majd, ha katedrához jut. De nem volt meg a képesítési vizsgája, nem nevezhették ki, s románul nem tudott annyit, hogy huszárosan neki mert volna vágtatni ennek az utolsó akadálnak. Pedig a titkári állást is ennek a reményében kapta. Ígérte is minden évben, de mindig megtorpant. Később hallottam, hogy meghátrálásai mögött egy asszony húzódott meg, akinek kiskocsmája volt valamelyik külvárosban. A kocsmá jól ment, s „a tanár úr sok időt töltött a menyecske és a bor mellett”. A képesítési vizs-

gából így végül házasság lett, a tanár úrból pedig kocsmáros. Bizonyos, hogy a jobb, a módosabb lehetőséget választotta.

Ezt választotta néhány év múlva a tipp-topp és nagyon megbecsült kész tanár is, Bakó Kálmán. Talán vele is egy kínálkozó jó házasság kívántatta meg a jobb életlehetőséget. Nem akart sóher felekezeti tanárként belemenni egy „jó pártit” jelentő házasságba, amelyben előbb-utóbb alárendelt szerepet kellett volna játszania, holott úgy nézett fel rá minden leánytanítványa mint szerelmes ideáljára. Tény, hogy néhány év múlva Csíkszeredában találkoztam vele, ahol tán aligazgatója volt az egyik bankfióknak.

Asszony szólt bele az asztaltársaság ötödik tagjának, Radványi Józsefnek a sorsába is. Nála azonban, ellentétben Nagy Dénessel, nem visszatartó, hanem hajszólo hatással volt a szerelem. Katolikus pap volt eredetileg, de kilépett, hogy feleségül vehesse szerelmét. Ehhez azonban előbb lennie kellett „valakinek”, hogy hozzá is adják a leányt. Abban az időben egy kisebbségi emberből leginkább az ügyvédi vagy a kereskedelmi pályán lehetett „valaki”. Ügyvédként azonban – ha ügyes és élelmes – arathat valamicskét a magánkereskedelmi berkekben is. Beiratkozott hát a jogi karra, ahol még a teológiai éveiből is beszámítottak valamit. A vizsgáktól nem félt, mert egyrészt valósággal belevakult az igyekezetbe, másrészt olyan vidékről származott, ahol már gyermekkorában jól megtanult románul. Ezt külön megbecsülték abban az időben a vizsgáztató professzorok. Addig is azonban ügyvédbojtároskodással szerzett annyit, hogy egyéb kiadásai mellett az Eszperantó ebédkosztjára is jusson. De azért máris ő volt a leggondtalanabb közöttünk. Rác tanár úrnak is, noha már közel évtizedes „régisége” volt a tanári pályán (beleértve természetesen a háborús éveket is), nem érte el havi jövedelme a háromezret; s ebből még unokaöccseit is támogatnia kellett, hogy végre „kenyérbe jussanak, s megszabaduljak tőlük”. Bakó Kálmánnak a ruházzkodására kellett sok gondot fordítania, kénytelen volt az étkezést „másodrendű életfunkciónak” tekinteni. Nagy Dénesnek mint titkárnak legfeljebb ötszáz lejjel lehetett több fizetése, mint nekem.

Az öttagú asztaltársaságból tehát egyedül Rácz tanár maradt azon a pályán, amelyen eredetileg elindult. Benne azonban annyi eredendően vidám, mindent megértő és mindent megmagyarázó katolikus lélek fénylett, hogy elismerően didergett reggel a bebőrözött vizű mosdótál előtt:

– Brr! Brr! Be jó hideg van! Legalább jól mozgatja bennünk a vért ez a didergés és a jeges víz...

Kályha ugyan volt a szobánkban, de a fűtés nem volt benne a havi nem nagy bérösszegben. Arról nekünk kellett gondoskodnunk, akárcsak a világításról. Takarékoskodnunk kellett hát a fával. De hiába is fűtöttünk be este, reggelre a két nagy ablak mind kiszívta a meleget a kertbe. Ez aztán csak újabb takarékosagra szolgáltatott okot nekünk:

– Hát a kertet fűtsük? – kérdezte derűsen lakótársam. – Nem félek én a hidegtől, megszoktam a harctéren.

Ő valóban könnyedén, zúgolódás nélkül elviselte a didergetős reggeli mosdásokat, a meleg kávé hiányát, a gyors betrappolást a gimnáziumba, ahol legalább meleg volt, mert az egyháznak bőven volt fája, nem kellett takarékoskodnia vele, mint nekünk. Este is a kellő világítás hiánya miatt hamar lefeküdt, bemelegítette magának az ágyat, s olyan szelíden aludt el piros paplana alatt, mint egy modern szent.

Nekem azonban minden harctéri edzés nélkül kellett követnem a példáját. Nem tehettem egyebet, mert valóban az volt a legjobb védekezés a hideg ellen: este korán lefeküdni az ágyba, reggel korán kiszökni belőle, s dideregni addig, amíg a jeges víz valóban megkergeti a vérkeringést, s ez jólesően kimelegíti az embert. Pedig részemre az esti világítás úgy-ahogy megoldódott, maradhattam volna fenn este olvasgatni egy kicsit. Paál Árpádnak feltűnt, hogy miért tanyázom én esténként olyan sokáig a szerkesztőségben, amikor „az otthon bizonyára kellemesebb, mint a rendetlen és füstös hivatali helyiség”. Így tudta meg, hogy mennyire takarékoskodunk a világítással. Küldött hát nekem egy karimás-ernyős asztali petróleumlámpát. „Bethlenfalváról hoztam volt el, de most már nincs szükségem rá” – magyarázta később a városon szokatlan ajándékot.

A lámpa azonban csak világított barátságos meleg sárga fénnel, de nem melegített. Enyhe napokon még lakótársam is elmélázott mellette (odaült a közelembe, s jutott neki is a fényből), ezen a télen azonban sokkal több volt a csattogó fagy, mint akár a csak cirmoló csípős hideg.

Én pedig már kezdtem olyan helyzetbe kerülni, hogy lemondhattam volna a muszáj-aszkézisről. Újévkor ismét emelték a fizetésemet, s már nemcsak utolértem, hanem meg is előztem lakótársamat a „jólétben”. Egyedül voltam, nem voltak unoköccseim, akikkel törődnöm kellett.

Igaz, a lapnál egyre jobban befogódtam a szekerébe. Az eltávozottak helyére vettek fel ugyan vagy két új embert, de Weéry-Weisz Imre, a másik riporter, hamar otthagytott, világ körüli útra indult s a braziliai haciendákról küldött elrettentő riportokat a lapnak. A másik gyakornok olyan jelentéktelen maradt, hogy a nevére sem emlékszem. Pályát is változtatott rövidesen. Így aztán egyszer csak teljesen egyedül maradtam a kötelező reszortokra. Naponta be kellett szaladnom a rendőrségre, a törvényszékre, a vasútigazgatóságra, a vármegyházára. Ez sok volt szaladgálásnak is, de arra is, hogy az összekapart anyagot becsületesen feldolgozhassam. Szerencsére nem voltak jobb helyzetben a konkurens lapoknál sem a vellem hasonló rangban dolgozó kartársak. Hamar felülemelkedtünk hát a kötelező vetélkedésen: elosztottuk egymás közt a munkát, s becsületesen kicseréltük értesüleseinket. Ez simán ment a három reggeli lapnál, a Keleti Újságnál, az Új Keletnél és az Újságnál. Egyszerre jelentek meg ezek a lapok, érthető volt, hogy többé-kevésbé azonos a kolozsvári híryanag bennük. Az Ellenzék azonban kora délután került rikkancskézre, megelőzhetett tehát a dél előtt közösen gyűjtött egész anyag közlésével. A reggeli lapoknak pedig feltétlenül kellett „friss anyagot” is hozniok. Megegyeztünk tehát, hogy mit és mennyit engedélyezünk az Ellenzéknek, amivel „lemaraszthat” minket, s mi legyen az, amit elteszünk magunknak, hogy mi is „lemaraszthassuk” őt. A három reggeli lap riportere külön meg abban egyezett meg, hogy ők mivel marasztják le egymást kölcsönösen. A lemarasztás ugyanis érdem volt a

szerkesztők szemében. Ahogy visszaemlékszem, a Török Sanyitól gyűjtött híryanagnak már színe, íze, illata volt, amikor átadta nekünk. Végh Jóska értesülései felületesek voltak, ellenőrzésre szorultak, de sohasem hiányzott belőlük az érdekesség. Bihari Miklós szürke és száraz híreket tált, de mindent pontosan, megbízhatóan, adatszerűen. Minden riporter a maga egyénisége szerint látta, válogatta és tállhatta a szerinte nyilvánosság elé kívánkozó életanyagot. Nekem leginkább Török Sándor tetszett. Vele még abban is egyezkedtem, hogy melyikünk mit dolgozzon fel a gyűjtött hírekből „színesnek”. Könnyű volt megegyeznünk, mert neki az olyasmi tetszett, amiben megcsillant a humorizálás lehetősége, nekem meg az olyan, amiben – úgy véltem – érzelmes líraiság rejtőzködött. Utólag azonban rendszerint elégedetlen voltam; úgy éreztem, Török Sanyi a hatásosabb anyagot választotta...

Mindebből kiderülhet, hogy lassankint egészen jól beleéltem magam az újságírásba. De hiszen ezt akarom érzékeltetni éppen! Végre elérkeztem odáig, hogy el tudtam tartani magamat; s alig egy év múltán jobban is már, mint a lakótársam, az öreg felekezeti tanár. Az egyetemem ugyan még nem adtam fel, látogattam – ha nem is rendszeresen – az előadásokat, az indexemet is aláírtam a professzorokkal az első félév végén, de már ott bujkált bennem a kételkedés: vajon érdemes-e törnöm magam a tanárság után? Elhelyezkedni is aligha tudnék máshol, mint valamelyik felekezeti középiskolánál, tehát a Rác tanár úr sorsa vár rám az ő derűs türelme nélkül. Most már bizonyos, újságírónak beválok, s ez a mesterség jobb megélhetést nyújt majd.

Még jobban megerősödött bennem ez a meggyőződés, amikor egy néhány napos újságírósztrájk után a kiadók behajoltak, s négy évre szóló kollektív szerződést kötöttek az újságírók szervezetével. A szerződés a szolgálati évek és a szerkesztőségi munkabeosztás szerint szabta meg a fizetéseket, s elbocsátás esetén komoly felmondási időket állapított meg. Eszerint öt év múlva, még ha nem lesz is semmiféle szerkesztőségi rangom, hanem egyszerűen csak „szerkesztő úr” maradok, akkor is havi ötezer lejt kapok

legalább és hat hónapi felmondási időt. Az egyetemet persze jó volna elvégezni, de vajon kibírom-e a négy évet úgy, hogy közben meg tudjam tartani kenyérkereső állásomat? Aligha, hiszen az újságírás is hovatovább minden erőm felhasználására kényszerít...

Addig mérlegeltem ilyen töprengésekkel a jövőmet, amíg sikerült lebeszélnem magam a tanárságról. A második egyetemi félévre már csak a kurzusokat írtam be az indexembe, előadásokra nem jártam, indexemet év végén nem írtam alá. Valamelyes mentségem csak az volt, hogy a diákzavargások nem szűntek meg, maga az egyetemi év sem volt nyugodt, teljes és szabályos. Én azonban ezt már kívülről, újságíróként szemléltem és bíráltam. Závodszy Gusztival nem szűnt meg baráti kapcsolatom. Ezt is arra használtam fel, hogy tájékozottabb legyek a diákok között zajló eseményekről. Závodszy benne élt a román diákok tömegében, érezte mozgalmuk sodró erejét, de lelkiileg nem tudott azonosulni nacionalista indulataikkal. Nem volt erre sem oka, sem indítéka. Ő otthonról, a családból a magyar anyanyelvet hozta magával, bár édesapja bizonytalansággal lengyel származású lehetett, s német közvetítéssel került a magyarságba (sokat és szívesen is beszélt németül!), talán édesanyja révén. Nem sok jót várhatott tehát a faji kizárólagosság híveitől. Másrészt egyszerű, nehezen élő munkáscsaládból származott. Erről magam is meggyőződhettem, amikor második közös évünk karácsonyán magával vitt vakációzni Kudzsirra, hadd lássak egy igazi nagyipari üzemet. Sajnos, időnk nagy részét az Úri Kaszinóban töltöttük, ahova a Guszti apja aligha tehetne volna be a lábát. Bizonyos, hogy nem is voltak ilyen vágyai. Mi azonban mint egyetemi hallgatók már az úri osztályhoz tartoztunk. Mi biliárdozhattunk, sakkozhattunk, kártyázhattunk a játékteremben, még étkezhettünk is az étteremben. Jól fogott ez a lehetőség, hiszen éppen azért jártunk oda, hogy minél kevesebb gondot okozzunk otthon a szűk lakásban. (Viszonzásul én meg székeltyt látni vittem el Gusztit a következő őszi Mátýus sógoromhoz Székelykálba a szüretre.)

Kettős életet élt hát Guszti a Tanítók Házában: egyet kifelé, egyet meg befelé. Szerencsére nyugodt, higgadt ter-

mészetű ember volt, egyik életét sem vitte túlzásba. A külsőt elviselte mint az ő helyzetében elháríthatatlant: nem mondott ellent, de nem is helyeselt. Ez megkönnyítette a belsőt is, nem gyötörte magát lelki válságokkal, legfeljebb csendesebb, elgondolkozóbb lett:

– Hiszen ha a szüleim nem vágyódnának annyira arra a tanári diplomára, talán én is másfelé tájékozódnam...

Hogy miért éppen a tanári diploma volt szülei vágyálma, azt egyikünk se tudta megmagyarázni. Ma arra gondolok, hogy talán azt tartották az egyetlen olyan úri foglalkozásnak, amelyben fiúk ártani keveset, használni nagyon sokat tud a munkásosztálynak.

Így hát a Guszti helyzete sem kötött az egyetemhez, inkább eltaszított a tanárjelöltségtől. Számításom most már így alakult: feladom a tanárságot, és újságíró leszek. De ezt csak foglalkozásnak tekintem, kenyérkeresetnek, amint a tanárkodást is ennek szántam. Hivatásomnak továbbra is azt érzem, hogy író legyek. Ez jól összefért volna a tanársággal, de még jobban összefér az újságírással. Lám, az új erdélyi irodalom művelőinek java része is éppen újságíró. Kenyérkeresetből... Pusztán az irodalomból megélni nem lehet. De nem tekinti hivatásnak az újságírást Kádár Imre sem, Ligeti Ernő sem, nem is beszélve Nyírőről. Mesterségként tekinti Paál Árpád, a főszerkesztőnk is; ő is inkább írónak érzi magát, közírónak. Olyan vezércikkeket ír, hogy napokig beszélnek róla a városban az emberek.

Székelykedésből is, de tán mégis inkább azért, mert Nyíró már nevezetes írónak számított, Paál Árpád pedig apai jóindulatot tanúsított irántam, őket választottam mintaképeimnek. Zágonitól inkább tartottam mint „hivatásos felelős szerkesztőtől”. Ő volt a döntő tényező a felvételemnél, s nyilván befolyással lesz további újságírói pályámra is. Fényes fekete haját mindig gondosan simára fésülte, ez is a kimért hivatalfőnök benyomását keltette bennem. Érdekes, szokatlan metszésű barna arcán csak ritkán vonaglott végig futó mosolygás. Éber figyelem mindig tükröződött a vonásain, de meleg érdeklődés ritkán. S valóban rideg, gögös, számítóan politikus természete volt. Ezt

akkor még csak ösztönösen éreztem meg rajta, később tapasztaltam is.

Amikor volt már valamelyes újságírói nevem, egy katolászegi gazda felkeresett, s arra kért, hogy segítsek, tegyük be a fiát valamelyik nyomdába inasnak. Annyira hízelgő volt, hogy éppen hozzám fordult: nem volt elég lelkielőzettel azzal csorbítani „tekintélyemet”, hogy nálamnál befolyásosabb szerkesztőhöz utasítsam. Majd beszélek Zágonival – gondoltam, s megígértem, hogy „pártfogásomba veszem a fiút”. Hát beszéltem is. *Tálaltam* is az „anyagot”, hogy hatásosabb legyen. Akkor ismertem meg a kérelmezőt – mondtam –, amikor egy Bárdos Péterrel készült riport ügyében kint jártam a faluban. Bárdos Péter Kós Károly jó embere volt, a Néppárt ügyének egyik buzgó mozgatója, felemlegetése tehát nem hagyhatta hidegen Zágonit sem. De bizony hidegen hagyta! Hallgattott egy darabig, de amikor kiderült, hogy mi a mese igazi magja, bosszúsan mondta:

– Ó, hagyja a fenébe, ne éppen mi szaporítsuk a proletárok számát!

Ezt persze érthettem úgy is, hogy sajnálja a fiút; annyi oldalról szorongatják a városi proletárokat, biztosan boldogabb lesz, ha a falujában marad. De érthettem úgy is, hogy ne éppen mi szaporítsuk a proletárok erejét.

Nem is vált igazán meleggé a kapcsolatom Zágonival soha. Bizonyos feszélyezettség maradt köztünk mindvégig, úgyannyira, hogy „kolléga uraztuk” egymást még akkor is, amikor már én is régen vele egyenrangú újságírónak tekinthettem magam.

Bezzeg Nyírőnél egyszerre ugrottam a „szerkesztő úr, kérem”-ről a „szervusz, kérlek”-re. Egy boros estén történt a Nagy József vendéglőjében, amelyet akkor a volt tulajdonos fia, S. Nagy László, az Erdélyi Szemle alapítója, tulajdonosa és főszerkesztője tett „irodalmivá”. Úgy kerültem ide, hogy én továbbítottam Nyírőhöz egy székelyföldi ügyvéd meghívását: itt van Kolozsváron, de foglalt az egész napja a törvényszéken, nem teheti tiszteletét, este azonban a „Nagyjósában” vacsorázik, s nagyon szeretne találkozni vele. Már mint Nyírővel!

– Szívesen látom a szerkesztő urat is egy kis székely pletykálkodásra – egészítette ki kedvesen a Nyírónek szóló izenetet.

Mentem is szívesen egy társaságba Nyíróvel. Nagy dicsekedő volt, de olyan közvetlen, tréfás legénykedéssel, hogy a hallgató arcáról soha nem engedte lehervadni a mosolyt vagy éppen a ki-kirobbanó nevetést. Rendszerint testi erejével és férfiúi képességével volt nagyra, s az első három pohár után már úgy hangulatba jött, hogy csak úgy sorjazta erről a két tulajdonságáról az ízes történeteket. Igaz, ihatott egyfolytában huszonnégy órán át, ritkán látszott részegebbnek, mint az első három pohár után, legföljebb két kedvenc dala vált harsogóbbá: a *Nincs cserepes tanyám...* és az *Esik eső, sűrű csöppje...* És a történetei váltak erőszakosabbakká és borsosabbakká.

Ezúttal a testi erő fitogtatása került először terítékre:

– Kiemelem én karosszékéből a legtestesebb tekintetes urat is. Csak megmarkolom tarkójánál a kabátja gallérját, persze a nadrágtartójával együtt, s már kalimpálhat is a lábával.

Tudtam, hogy nem szabad kételkedni, mert nyomban bizonyítani akar. Vendéglátónk azonban nem tudta, s mintha kétkedően mosolygott volna.

– Megmutassuk neki, kolléga úr?! – nézett rám, s kacagott.

– Igen, de hogyan? – gyanakodtam, hogy engem is belevett a játékba.

– Azt úgy, hogy én felemelem a kolléga urat. Fél kézzel. A székről.

Hátrafelé fésült, hullámos haja alatt nedvesen fénylett magas homloka, vastagra nyírt bajusza alatt kacagott szépen formált szája, s a szeméből is sziporkázott a féktelen jókedv.

– No, mit szól hozzá, kolléga úr? – sürgette kajánul.

– Hát... én kibírnám – mondtam bizonytalanul –, de a ruhám aligha...

– Azt pedig kímélni kell, ugye? – kacagott fel harsányan, s megértően ütögette a vállamat. – Nincsen sok belőle, ugyebár...

Aztán vendéglátónkhoz fordult, s már nem először biztatta *ex-re* azon az estén ezzel a tréfájával:

– Te vagy az idősebb, de én vagyok a több. Igyunk pertut! Szervusz!

De most hozzám is fordult, koccintásra nyújtva a poharát:

– Én vagyok az idősebb is, a jócskán több is, szerusz! S nappal is érvényes!

Ez volt az első bepertusodásom a „szerkesztő urak” szobájába. A második Paál Árpáddal történt meg, s az is boros asztal mellett. Unalmas lehetett neki folytonos kolléga úrazással viszonzni az én sűrű főszerkesztő urazásomat.

– Szólíts bátyádnak. Szervusz! – indítványozta felém emelve a poharát. Ő nem mondta be, hogy „nappal is érvényes”, de másnap előre köszönt:

– Szervusz. Hogy aludtál, mit álmodtál?

Örömöm azért nem volt teljes. A főszerkesztő példamutatását a két Nagy Lajos követte csak, Darvas Simon, kedves szerkesztőm, aki pedig először írta oda egy saját kezével erősen átjavított cikkem alá a nevemet, nem akarta észrevenni, hogy én már a főszerkesztővel is tegeződöm. Neki megmaradtam „kolléga úr”-nak, ő pedig „szerkesztő úr” maradt nekem mindvégig, pedig néhány év múlva ott hagyta az újságírást, s a lap- és könyvterjesztés ügyes megszervezésével teremtett magának olyan biztos megélhetést, hogy sokan irigyelték miatta. Ligeti Ernővel és Kádár Imrével is csak később, az első helikoni összejövetelem tegeződtem össze. Igaz, velük azelőtt nem is igen találkoztam fehér asztal s borospohár mellett. A társaságukba azonban már befogadtak, irodalmi és politikai vitáikba, ha szerényen is, de beleszólhattam. A szerénységet láthatóan nem ők igényelték, én tartottam szükségesnek. Annyival többet tudtak, mint én, hogy néha, különösen ha elméleti kérdésekről beszélgettek, nem is értettem világosan: mi benne az, ami talál a mi helyzetünkre, s tanulhatunk belőle. Kádár egy vita közben tett mérges kijelentése azonban már akkor megragadt a fejemben. „Nem irányíthat senki jól nemzetiségi politikát – mondta –, ha nem ismeri Mocsáryt, Eötvöst, Jászit...”

A Magyar Párt urairól volt szó a vitában.

A polgári baloldal politikai iskoláját jelentette számomra a húszas évek első felében a Keleti Újságnál töltött közel két év. Bizonyos, hogy azokban az években ez volt az a tekintélyes magyar napilap Erdélyben, amely a leginkább képviselte a haladás harcos gondolatát és sugározta ennek szellemiségét. Ma persze látom már azt is, hogy szerkesztőségünk érzelmi és felfogásbeli egysége nem volt éppen olyan szilárd, mint amilyennek látszott – ellenfeleink szemében. Paál Árpádban, főszerkesztőnkben, és Kós Károlyban, legharcosabb külső munkatársunkban, az egység vágya és igénye fékezte a néppárti elképzeléseket, s ők, akik közül az egyik Udvarhely megyében, a másik Kalotaszegen „szervezett köztársaságot” az októberi őszirózsás forradalmak idején, korábbi forradalmiságukat most vonakodva ugyan, de alárendelték az egységes politikai magatartás formáinak. Az emigránsok viszont kevesebbet érzékeltek a hazai rögből, ők a tágabb horizontokra figyeltek, s ezért botladoztak a mi sajátosan erdélyi problémáink között. De Ady neve olyan zászló volt mindannyiok előtt, amely mellőzhetővé fokozta le a gyakorlati politikai kérdések vitáit, és maga köré tömörítette valamenynyüket.

Én is, teljes elszántsággal, ifjú szív akartam lenni, aki-ben tovább él Ady életének és költészetének eszmeisége. Nem irodalmilag, mert – úgy éreztem – így elvont felhőzés lenne csak, hanem az emberek között, a társadalomban, a mindennapi életben. Rendeztem is olyan parázs vitákat lakótársammal, az egyébként szelíd Rác tanár úrral, hogy nemegyszer idejében abbahagyni se tudtuk, s kialvatlan mentünk reggel a dolgunk után: ő abba az „ásatag katolikus gimnáziumába”, ahogy én mondtam, én meg a szerkesztőségembe, abba a „destruktív kígyófészekbe”, ahogyan ő nevezte. Hát idáig fajult néha a vitánk, amely pedig rendesen halkan kezdődött, hiszen ez az igazán derék tanárember éppen csak irányítani akart egy kicsit (a szülőföld révén jogot is érzett hozzá!), amikor olyan Ady-idézetek megfajtását kérte tőlem, amelyek „egyszerűen érthetetlenek, vagy pedig erkölcsrombolók, ha mindenképpen értelmet keresünk bennük”. Előfordult persze, hogy

sarokba szorított, nem tudtam „megfejtetni” a felmutatott szöveget. Ilyenkor szelíden mosolygott rám.

– No látod, édes öcsém!

De éppen ezzel a szelíd mosolyával hozott ki a sodromból.

A magyarországi ellenforradalmi kurzust ő sem szerette. Szégyenkezett, hogy a Héjjas és Prónay különítményei „éppen a keresztény eszme jegyében” garázdálkodnak, s utálta őket cselekedeteik miatt. Nem helyeselte a numerus clausust, s elítélte – mint „jó katolikus is” – a fajvédő „ébredőket”.

Én tehát, nem egészen következetesen, éppen erről az oldaláról indultam ellentámadásra. Kijelentettem, hogy a forradalom leverése után minden emberi és társadalmi gonoszság az Ady-ellenesek táborából indult ki. A fehérterror fekete lovagjait is azok a körök indították útnak, akik soha be nem fogadták, ellenkezőleg, elítélték, kitagadták, megbélyegezték Adyt és költészetét. A neofiták buzgalomával helyeseltem Adynak, hogy kárhoztatja a silány hazaffyakat, a nacionalista uszítókat, bajkeverőket. Lám, hová vezetett mindez? Ez a nagyfene nemzeti ébredés? Vak fajvédelemhez, terrorhoz, gyilkoláshoz, a magyar nép gyötréséhez... „Mi is ennek isszuk a levét – tettem hozzá. – Ezért kell folytonosan sorba állnunk egy kis bizalomért...”

S ömlesztettem rá a „bizonyító anyagot”, az elborzasztó híreket. Bőséges készletem volt belőle, hiszen a szerkesztőségbe kétszer annyi is begyűlt az emigránsok hírforrásai révén, mint amennyit a lapban közöltünk. Persze, ezek a hírek jórészt ellenőrzésre szorultak, de hát ki törődik ilyen aprósággal vita közben?

A szelíd Rác tanár kevésbé bírta hangerővel, mint én. Jobban ragaszkodott a tisztességes vita szabályaihoz is, egyenrangúnak akart elfogadni, a viláért sem tett volna célzást fiatalságomra. Én kevésbé voltam lovagias: én ki mondtam, hogy a jobboldal sötét lovagjai közé sorolok mindenkit, aki nem híve, hanem ellensége Ady költészetének. Ezt személyi célzásnak vette, hirtelen elhallgatott, az arca fokról fokra pirosabb lett, a tekintete pedig perzselni kezdett.

– Tiltakozom – kiáltotta. – Tiltakozom, hogy egybekevered a becsületes hazafiakat a politikai huligánokkal! Ez is uszítás! Ez is huliganizmus! A másik oldalról!

Tátva maradt a szám. Nemcsak azért, mert meglepett, hogy ennyi szenvedély rejtőzött megszokott szelídsége mögött, hanem azért is, hogy olyan találóan jelzősítette a huligánokat. S ha ő személyi célzásnak vehette, amit én Ady ellenségeiről mondtam, én is találva érezhettem magam abban, ahogyan ő a politikai huliganizmust értelmezte. Túlzásaim miatt!

– Bocsáss meg, de... – akartam tiltakozni, de gyorsan a szavamba vágott, s már szelíd volt újra s meleg a tekintete.

– Kérlek alássan... nem történt semmi. S különben is én nem vagyok ellensége Adynak. Csak gyötrődöm, hogy megértsem. Közelebb akarok kerülni hozzá. Azért vitatkozom...

Nagyon tudott uralkodni magán.

Többet nem is volt ilyen heves vitánk, hatott rám is az ő higgadtsága. De azért csak nem tudtunk teljesen egyetérteni, folytonosan ellenfelek maradtunk egész időszak alatt, amíg együtt laktunk. Pedig jól visszagondolva a vitáinkra, ma már látom, hogy lényegében egyetérttünk: mindketten a megbékélést akartuk, az embersége-sebb társadalmi és politikai levegőt, amelyben szabadon, szorongás és félelem nélkül szívhatjuk tele a tüdönket. Csakhogy én mind arra kerestem bizonyító jelenségeket, hogy mennyire igaza van Adynak, amikor elátkozza nacionalista vadságunkat, s egymás megértésében és megbecsülésében keresi a boldogabb jövő útját az együttlakó népek számára, ő meg soha „nem tévesztette szem elől”, hogy „a politikai huliganizmus nem magyar specifikum, van belőle más népeknél is éppen elég”.

Sodródtunk tehát az egymással és most már a bent, önmagunkkal is folytatott vitáink zavaros áradatában. A külső világ ugyanis ontotta a vitára ingerlő eseményeket. Itthon nálunk is, kívül a nagy világban is. Emlékezetem nyilván annyit raktározott el magának életem e korszakából, amennyit későbbi alakulásom szempontjából öntudatlanul is fontosnak éreztem. Így őriztem meg máig ezek-

nek a sorozatos vitáknak az emlékét és lelki tartalmát, de már az események, amelyek kiváltották őket, a maguk ténybeli és időbeli konkrétságukban régen elhomályosodtak. Ezért is, no meg néhány életemben fontosnak tetsző időpont pontosabb megállapításáért átlapoztam a Keleti Újság évfolyamait attól az időponttól kezdve, amikor a szolgálatába léptem, egészen addig, amíg ennél a lapnál dolgoztam. Elöntött, megzavart, elkábított az így felidézett emlékek forgataga. Meg is ijesztett: hogyan találom meg önmagamat ebben a sodró áradatban? Pánikérzés vett erőt rajtam, s napokig nem tudtam rendbe szedni az idegeimet. Aztán elhatároztam, hogy csak azokkal az eseményekkel törődöm, amelyekkel kapcsolatban személyes élmények is alakították életemet. Így sorba állottak azok a politikai események is, amelyek kiváltották belőlünk a nagy vitákat, hiszen szenvedélyesen éltem a szerkesztőség életét, s nem állhattam meg, hogy az ott felszedett véleményeket, állásfoglalásokat otthon tovább ne adjam a viták során.

Emlékszem, milyen diadallal lobogtattam meg Jászi Oszkár cikkét, amely a Revista Vremii-ben jelent meg, s amelyet a Keleti Újság is közölt a román folyóirat nyomán. A cikk Erdély válságáról szólt (ez volt a címe is), s én Ady szellemiségének az érvényesülését láttam benne. A lelki kibékülést, a kölcsönös megértést, a baráti kézfogást sürgette benne a társadalmi haladás és a politikai fejlődés érdekében. Úgy vélte, hogy erre meg is vannak az alkalmas szellemiségek mind a két oldalon. Azt írta, hogy csodálja Constantin Mille „*éles és hatalmas lendületét*”, Costa-Foru „*sugárzó morális erejét*”, Goga „*költői intuícióját*”, Guszti professzor „*átfogó európai kultúráját*”. Mindezek írók vagy kimagasló újságírók voltak, de felmelegetett tekintélyes pártpolitikusokat is. Az erdélyi magyarok közül Paál Árpád nevét emelte ki.

Paál Árpád fel is olvasta a cikket a szerkesztőségben. Akkor kevés ragadt meg bennem az általános mondanivalóján kívül, de visszaemlékezem negyvenöt év távlatából is, hogy volt a cikk végén egy mondat, ami erősen felkeltette a figyelmemet.

Most, az újságot böngészve, reáakadtam erre a mon-

datra: „...ez a reform, mely örökre meg fogja szüntetni a feudális nagybirtokot, a közeljövőben csodálatos eredményekre fog vezetni...”

Hiszen ha valóban megszüntette volna...

Paál Árpád és Zágoni István egyébként is nagy Jászihívők voltak. Sokat beszéltek róla, és sokat vártak tőle. Bennem most odakerült a neve az Adyé mellé, s rajongva beszéltem róla is a mi otthoni vitáinkon Rácz tanár úrnak. Neki ugyanis Jászival kapcsolatban is voltak fenn tartásai. Azt mondta hát, némi megbocsátó megértéssel, hogy „gyerekesen rajongok a nagy nevek iránt”, ő azonban már sokat tapasztalt életében...

Ezzel a rajongásommal azonban nem állottam egyedül azokban az időkben. Látom ezt most is, amikor újr alapozom egykori lapom már-már sárguló oldalait. Alig van lapszám, amelyből ne csendülne ki valamilyen formában a hódolat Ady szelleme előtt. Vagy a küzdelem érte. Ízelítőnek csak néhány mondatot idézek a lap két számából. Az 1923. okt. 18-as keltezésű számban egy közlemény arról ad hírt, hogy „Az ébredők pörölnek már Adyért”. A cikkecske az ébredők budapesti lapjával, a Szózzattal vitázik, s ezekkel a sorokkal zárul: „A költő zsenijének »gyémántmagván« és örök fényén ez sem tud változtatni. (Mármint az, hogy az ébredők is találhatnak benne „gyémántmagot”.) Valamint az sem, hogy az erdélyi megveszekedett néhány ébredő, kik a pesti kurzus utáni sötétségben is csak nagy későre, hátramaradottan kullognak, még nem jutottak el a költő megértéséhez és illő tiszteléséhez.” A következő év március 9-én pedig Kádár Imre ezekkel a sorokkal fejezi be *Ady sírja körül* című cikkét: „Aki igazán tiszta lélek, aki valóban igazságot, emberiséget akar a maga s más fajtája számára, Ady Endre sírjánál testvéreire lel, akár Budapesten, akár Bukarestben.”

A cikk egyébként arról szól, hogy elmaradt Ady halála ötödik évfordulójának méltó megünneplése, s bejelenteti azt, amiért talán megíródott: Octavian Goga ígéretet tett, hogy egy Ady nevéhez méltó ünnepen a „román-ság nevében ő maga fog ünnepi beszédet tartani”. A cikk különben még több kiváló román személyiség lelkes egyetértésére is hivatkozik.

Szükség is volt már ilyen megnyugtató, vigasztaló természeti hírekre. Az elmúlt nem is egészen fél év igen nagy izgalmakat, sőt megrázkódtatásokat hozott. Az 1923. okt. 10-es keltezésű lapok egy kormányellenes összeesküvés leleplezésének a hírét közlik. A fasiszta összeesküvők meg akarták gyilkolni Brătianu miniszterelnököt, és át akarták venni a hatalmat. Az összeesküvés nem korlátozódott Bukarestre, szálai elvezetnek a vidéki egyetemi városokba, így Kolozsvárra is. De az összeesküvők nemcsak a miniszterelnökkel akartak végezni, egész névsoruk volt a kivégzésre szántakról. És a névsorban ott szerepelt Constantin Mille és Costa-Foru is, akiknek a nevét már megtanultam a Jászi cikkéből, tehát szinte személyes ismerőseimnek éreztem őket.

„A bukaresti lapjelentések szerint – írja a Keleti Újság –, kétségbevonhatatlan bizonyítékokat találtak arra is, hogy a fasiszta antiszemiták teljesen a budapesti ébredő magyarok módszerei szerint szervezkedtek.”

Aztán újabb neveket tanultam meg a jelentésekből: „A letartóztatottak között van ifjú Zelea Codreanu; és Moța ismert antiszemita és fasiszta vezérek... Moța a Petru Maior diákegyesület elnöke...”

A Petru Maior diákegyesületet és Moța nevét ismerem már, eleget emlegették az előző évben a Tanítók Házában is. Ez az egyetemi év azonban csendesén kezdődött Kolozsváron. Csak a felvételi vizsgák bevezetése okozott némi izgalmat az újonnan jelentkezettek között. Gyanúval fogadták a kisebbségi diákok is, a jobboldali diákmozgalom hívei is. Addig az érettségi képesített az egyetemi tanulmányokra, most tehát politikai rostálási szándékot láttak egy újabb vizsga bevezetésében. Bukarestben a professzorok sem helyeselték, s nem is vezették be az új vizsgát. Kolozsváron vizsgáztattak, de csak formálisan, átengedtek mindenkit, aki jelentkezett. Nyugodt maradt a diákság a Bukarestben leleplezett összeesküvés hírére is, pedig féltünk, hogy kiújulnak az elmúlt évi antiszemita tüntetések.

A baloldali sajtó ugyan már korábban ennél többre is figyelmeztetett. Úgy vélte, hogy a diákság már túljutott az „egyszerű antiszemitizmuson”, ahogyan a hatósá-

gok szerették volna tekinteni a dolgot. A hatóságok viszont erre a figyelmeztetésre azzal válaszoltak, hogy fasiszta politikai szervezkedés ugyan van elszórtan az ország területén, Arad megyében például egy Dionisiu Bemea nevű orvos az apostola, s röpcédulákkal igyekszik híveket toborozni, de az egyetemi hallgatóságnak ehhez semmi köze nincs.

A bukaresti kormányellenes összeesküvés leleplezése csattanós válasz volt erre a hatósági jóhiszeműségre. A fővárosban erősebb rendszabályokhoz is nyúltak, de ezek hatása nem jutott el Kolozsvárig. Itt, látszólag legalább, teljes volt a nyugalom a diákság körében. Különben is, még be sem állt teljesen az egyetemi év! S ha készült volna is valami, annak is útját vágta a bukaresti leleplezés.

Nyilván így gondolkoztak a kolozsvári illetékes hatóságok is, különben nem fogadták volna olyan fölényes nyugalommal annak a híret, hogy a romániai újságírók éppen Kolozsváron készülnek kimondani a különböző területek sajtószerveinek és szindikátusainak a federációját. Az egyesülés előkészítése ugyanis hónapok óta folyt, s kezdeményezői és fő szervezői olyan baloldali román újságírók voltak, akik a lelki megbékélés és a társadalmi haladás jelszavával akarták tömöríteni az újságírók mintegy tíz szervezetét Általános Sajtófederáció néven.

Kolozsváron két olyan sajtószervezet volt, amely készült a csatlakozásra, s szervezte a jelentősnek szánt díszközgyűlést és a nyomában tervezett társadalmi ünnepeket: az erdélyi román sajtószindikátus és a magyar és német nyelvű sajtó munkásait tömörítő Erdélyi és Bánági Népkisebbségi Újságírók Szindikátusa.

A bukaresti küldöttségben olyan nevek szerepeltek, mint a Federáció elnökének kijelölt Bacalbaşa, és az egyesülés fő szervezői, Constantin Mille és Costa-Foru.

Nem kétséges, a Federáció szervezői maguk is politikai jelentőséget szántak a három napra tervezett ünnepi tanácskozásoknak. Bukarestben és Iaşi-ban kiújultak az antiszemita és jobboldali tüntetések. Iaşi-ban katonaság, Bukarestben rendőrség vigyázott a rendre az egyetemeken, a rektorátusok pedig határozatokat hoztak, hogy végleg

kizárják az egyetemről azokat a diákokat, akik részt vesznek a tüntetésekbén.

Gondosan kidolgozták hát a Kolozsvárra tervezett három „ünnepi” nap programját.

A kongresszus szervező bizottsága december 16-án, vasárnap délelőtt 11 órakor érkezett Kolozsvárra Bukarestből. Már a fogadtatást nagyszabásúra méretezték. Nemcsak a közvetlenül érdekelt újságírószervezetek üdvözölték az érkezetteket (D. Tomescu elnök a román, Kádár Imre ügyvezető alelnök Paál Árpád helyett románul a kisebbségi újságírók nevében), hanem a hatóságok is.

De a hivatalos műsoron kívül üdvözölte az érkezőket az állomáson a diákság képviselője is. Üdvözölte, de – nem válogatás nélkül. Kijelentette, hogy a diákságnak „csak a nemzeti érzelmű sajtó rokonszenves, és csak annak a képviselőiért vállal felelősséget”.

Ez bizony figyelmeztetés, sőt szinte fenyegetés volt...

Az ünnepélyes díszközgyűlést délután négyre irányozták elő a vármegyeház dísztermében. Ennek is pontosan előre meghatározták a menetrendjét. A megnyitót Bacalbaşa elnök tartja, aztán a csatlakozó sajtószervezetek nevében felszólalnak D. Tomescu a román, Paál Árpád pedig a kisebbségi sajtó képviselőjében. Aztán sorban üdvözlik a díszközgyűlést Mureşan prefektus a vármegye, Utalea polgármester a város, Bănescu rektor az egyetem, Marin Ştefănescu elnök az Astra román közművelődésügyi egyesület, Ivan püspök az egyházak, Petala tábornok a hadtestparancsnokság, Dózsa Endre elnök az Erdélyi Irodalmi Társaság, I. Agârbiceanu a román írók, Zaharia Bîrsan a Nemzeti Színház, Janovics Jenő pedig a Magyar Színház nevében.

Estére ünnepi előadást terveztek a Nemzeti Színházban. Utána a román újságírószervezet látta volna vendégül a küldötteket és a meghívott előkelőségeket. Hétfőn estére a Magyar Színház készült ünnepi előadásra, és magyar újságírók adták volna a vacsorát.

S végül kedden este a prefektus és a polgármester közös bankettje zárta volna le a háromnapos ünnepségsorozatot, amelynek megnyitó díszülésére és bezáró ban-

kettjére meghívják „a kisebbségi kulturális, egyházi, politikai és gazdasági élet reprezentánsait is”.

A mi sajtószindikátusunk még azokat is kijelölte, akik magyar részről a munkaüléseken és a vacsorákon felszólaljanak. Íme, ezek az akkor mindkét oldalon jól csengő nevek: Balogh Artúr, Hegedüs Nándor, Szász Endre, Zágoni István, Zima Tibor, Kuncz Aladár, Murányi Győző, Tanódi Endre.

A szervezők a kormánytól is ígéretet kaptak, hogy Lăpădatu miniszterrel képviselteti magát a megnyitó díszülésen.

A Keleti Újság vasárnap reggeli számában Zágoni István Áldás és békesség című vezércikke üdvözölte a vendégeket s a szándékot, amellyel érkeznek.

A következő lapszám csak kedden reggel jelent meg. Vezető helyen a hadtestparancsnokság rendelete van, amely az ostromállapotot Kolozsvárra is kiterjeszti, s megtilt minden utcai tüntetést, gyülekezést. A Sajtófederáció megalakulásáról, amelynek ünnepélyességét olyan gondosan eltervezték, csöppet sem ünnepélyes hangulatú riport számol be a lap belsejében, szándékosan szürke, erőszakoltan tárgyilagos hangon, minden kommentár nélkül. (A kommentálást – amint meg is jegyzi – az ostromállapot bevezetését közlő rendeletre bízta.) A riportból megtudjuk, hogy a Federáció megalakulását hétfőn este az Astoria szállodában, Bacalbaşa szállásán elvileg kimondották, de a „tárgyalások folytatását” január 26–28-ra halasztották, a Bukarestben tartandó ülésekre. Volt egy szűkebbre fogott kis bankett is, de utána a delegátusok elutaztak Kolozsvárról, amely „nem biztosította a nyugodt tárgyalások lehetőségét”.

A riport beszámol azokról az eseményekről is, amelyek megelőzték a delegátusok idő előtti elutazását. Már az állomási ünnepélyesnek szánt fogadtatást is ellenséges hangok zavarták meg. Nemcsak a diákok szónokának figyelmeztető beszéde, amelyet a hatóságok nem vettek komolyan, hanem ellenségesen tüntető kiáltozások is. Kiderült ez Costa-Foru nyílt leveléből, amely a Patriában jelent meg azokban a napokban. A levél utolsó bekezdése a Keleti Újság magyar fordításában így szól:

„Diák urak! Önök közül egy a pályaudvaron ezt kiáltotta: Nem akarunk humanizmust! A tegnapi rút napon látottak és hallottak közül semmi sem volt számomra szörnyűbb, mint ez a kiáltás. Hogy kifejtthessem, miért, várom az Önök meghívását. I.C.G. Costa-Foru.”

Nem valószínű, hogy a diákok elfogadták volna Costa-Foru felkínálkozását. Nem azért vonultak be mintegy százötvenen a vasárnapi ünnepi gyűlésre sem, hogy ők hallgassanak meg – mást. Azt akarták, hogy rájuk hallgasson mindenki. Hangos énekléssel kezdték, s olyan jel-szavak kiáltásával, hogy a meghívott közönség egy része mindjárt az ülés elején riadtan elhagyta a termet. Aztán Bogdan Duică egyetemi professzor felszólítására valamennyire elcsendesedtek, de amikor Paál Árpád magyarul kezdte el üdvözlő beszédét, olyan tiltakozó hangzavar keletkezett, hogy a szónoknak el kellett hallgatnia. Ekkor Bacalbaşa, az elnök utasította rendre a zavargókat, és sikerült is viszonylagos csendet teremtenie.

Azt hiszem, minden szónok rövidebbre fogta üdvözlő beszédét a tervezettnél, s így végül is az előirányzott díszközgyűlés egészében megtörtént, azaz *lezajlott*.

Nem volt ilyen szerencsénk a Nemzeti Színházban tervezett díszelőadás szervezőinek. A hívatlan vendégek itt is megjelentek, s már nem is érezhették hívatlanoknak magukat, hiszen díszelőadásról nem szokás kizárni, oda inkább toborozni kell a közönséget. De ezúttal sem a mások szereplését akarták látni, hanem maguk kívántak szerepelni. A dalolás, tüntetés itt is megismétlődött, s nem akart vége szakadni; úgyannyira, hogy D. Tomescunak végül is be kellett jelentenie: *A díszelőadás elmarad!*

A tüntetők ekkor kizúdultak az utcára, s menetté szerveződtek. A menet aztán nyilván felszívta a vasárnap esti sétálók, ténfergők, mulatozók jó részét is, mert valóságos folyammá dagadva hömpölygött végig a központi útvonalakon, s kövekkel, botokkal bezúzta a roló nélkül hagyott kirakatokat, s összetörte a cégtáblákat, amelyeken idegenül hangzó vagy gyanús név állott... A romboló felvonulás addig tartott, amíg a katonaság a rendőrség segítségére sietett, s elállva a tüntetők útját, feloszlatta a tömeget.

Ilyen előzmények szorították össze a federációvá alakulás ünnepélyesnek szánt kihirdetését egy szűk körben hozott elvi határozattá. A határozatnak azonban indokolása is volt. Egy tiltakozó nyilatkozat. Hadd idézzem ebből a legkeserűbbnek s egyben leglényegesebbnek érzett mondatot:

„...a népesség egy részének állandóan megnyilatkozó ellenséges magatartása, a sajtó ellen heves tüntetések, a diákság elnöke által a hatóságok aprobáló magatartása közben elmondott fenyegetések... arra indították a delegátusokat, hogy a közvélemény előtt felemeljék tiltakozó szavukat a gondolatszabadság ellen ama nemzeti érzés nevében elkövetett merénylet miatt, amely mindnyájunk előtt szent.”

A januárra halasztott tárgyalásokból aztán már nem lett semmi. Az erdélyi román sajtószindikátus 1924. január 22-én tartott közgyűlése ugyanis hosszas vita után úgy határozott, hogy elvileg ugyan csatlakozik az országos sajtófederációhoz, de úgy véli, hogy „a kezdeményezők által javasolt feltételek nem nyújtanak garanciát a román nemzeti érdekek védelmére, s ezért elhalasztja a csatlakozás kimondását”.

Ezzel az országos sajtófederáció ügye le is került a napirendről. A kezdeményezés baloldalról jött, nem kedvezett neki az idő. Az olasz fasizmus alig egy hónapja ünnepelte a *Marcia su Roma* egyéves évfordulóját, Hitler legényei pedig már rohamozták a weimari német köztársaságot. Hitler Münchenben ki is kiáltotta – egyelőre ugyan csak pár napra – a „nemzeti diktatúrát”.

Pontosan tisztáznom kellett ezeknek a viharos kolozsvári napoknak az eseményeit, hogy el tudjam helyezni közöttük egy emlékezetes élményemet, amely ezeknek a napoknak az eseményeihez kapcsolódott. A tüntető és romboló tömeg nyomán, de idegeimben inkább *előle* lopakodtam azon a vasárnap estén úgy az utcákon, hogy lássam, mit is művel, s mégse keveredjem bele, vagy kerüljek az útjába. Így vettem észre, hogy szerkesztőségünk ablakai világosak. Mi lehet ott? Talán dolgozik a szerkesztőség? Különkiadásra készül?

Felszaladtam. Kádár Imrét találtam ott három idegen úrral. Azaz csak az első pillanatban látszottak ismeretleneknek, hamar ráismertem nagy bajuszáról Constantin Millére, aztán már nem volt nehéz felismerni Bacalbaşát és Costa-Forut. Mindhármukat jól megnéztem a délelőtti viharos ülésen.

Egyiküknek, talán Bacalbaşának vérzett az arca.

Magukba roskadtan ültek hárman, csak Kádár Imre tevékenykedett egy zsebkendővel a kezében a sebesült körül.

Bizonytalanul, megfordulásra készen állottam az ajtóban. Nem tudom, miért, de úgy éreztem, mintha olyan titokba botlottam volna, aminek a megismerésére nem vagyok illetékes. De Kádár reám nézett nagy fekete szemével, s mindjárt feladatot is talált a számomra:

– Látja, kollégám, alig tudtunk kiszabadulni a kavargó tömegből. Egy kipattanó üvegdarab meg is sebesítette az elnök úr arcát... Most arra kérem, menjen le, s adjon hírt, ha annyira felszabadul az utca, hogy hazakísérhetem őket a szállodába. Az Astoriában laknak...

– Éppen arra kanyarodott be a tömeg...

– Menjen a nyomukban, legyen szíves. S jöjjön vissza, ha már elvonultak a szálloda környékéről...

Az út közepén mentem, a járda sok helyen tele volt üvegcsereppel. Nem kellett kitérnem járművek előtt, olyan csendes lett a város. Messziről hallatszott a tüntetők rivalgása, lassan mentem hát, nehogy beleütközsem valamelyik csoportjukba. Így mire a Szamos hídja közelébe értem, már inkább a rendőröktől kellett félnem, akik könnyen diáknak nézhettek.

A mellékutcákon siettem vissza a szerkesztőségbe, hogy jelentsem a helyzetet. Akkor már Bacalbaşának ragtapasz volt az arcán. Valószínűleg valamelyik szomszédból szerzte Kádár Imre.

Vendégeink kézfogással búcsúztak tőlem, Kádár kísérté őket. Én szívem mélyéből együttéreztem velük, osztottam szomorúságukban, s hazafelé menet már fogalmaztam a kérdéseket, amelyeket felteszek majd lakótársamnak:

– Hát ez korunkban az a híres nemzeti eszme? Mindjárt szennyes tajtékot habzik, ha egy kicsit forralják?

Ezúttal azonban a vita elmaradt. Vitapartneremet jobban megviselték az események, mint engem. Sok baj volt az iskolában is, az egyházzal is: tele volt sérelemmel és sérelmek híreivel. A diákokra csak keserűen legyintett:

– Ezek tüntetnek, s kirakatokat törnek. A kormány azonban módszeresen fojtogatja minden intézményünket...

Egy időre beszáradt az én vitázó kedvem is. Zavarban voltam. A kolozsvári események a politikai megnyilatkozások zavaros áradatát indították el. A politikai pártok érdekeik szerint ítélték el vagy *értették meg* és *magyarázták ki* a diákok viselkedését. Voltak politikusok, akik Gogának is terhére írták a történeteket, én pedig tisztelni akartam Gogát mint költőt, és szeretni akartam őt mint Ady barátját. S még magamon éreztem sugárzó kék tekintetét, amellyel néhány nappal azelőtt reám nézett, s magyarul kérdezte meg, hogy melyik lapot képviselem...

Jámbor Ferenc, az Új Kelet munkatársa gyűjtött akkor maga köré néhány fiatal riportert, hogy ne egyedül a maga lapja, hanem a „kolozsvári magyar sajtó nevében” kérhessen nyilatkozatot a költő-politikustól.

Sok szó esett azokban a napokban Gogáról a magyar lapokban. November utolsó napjaiban Averescu tábornok és politikai vezérkara Nagyváradon tartott gyűlést. Ennek egyik szónoka Goga volt. A sajtó azonban ebből az alkalomból hírt adott arról is, hogy a gyűlés előtt fontos tanácskozás folyt le a csucsai kastélyban magyar politikusok részvételével. A lapok a „csucsai magyar titokról” cikkeztek, s Ugron István, a Magyar Párt elnöke csak annyit cáfolt, hogy ő ott lett volna Csucsán, de nyilatkozatában leszegezte: „Ha Goga Octavianhoz vasárnap olyanok is kimentek abból az alkalomból, hogy Averescu tábornok is ott időzött, akik tagjai a Magyar Párt vezetőségének, ez semmi esetre sem történt a párt törekvéseinek ellenére, sem a pártfegyelem megsértésével.” Nyilatkozott Goga is, bejelentve, hogy „a Magyar Párt és a Néppárt tárgyalásai kedvezően haladnak”, s hogy pártja „a magyar kérdés

lényegbeli megoldását keresi”, a „szembenállás helyett az együttműködést”. Bejelentették a lapok azt is, hogy Goga befejezte Az ember tragédiája román nyelvű tolmácsolását, s rövidesen több Ady-vers friss fordítását is közreadja.

Ezek a hírek felajzottak. Ady szellemét éreztem lebegni a csucsai kastély fölött. Szilárd volt a meggyőződés, hogy Ady barátja, Goga Octavian, elhunyt nagy költőtársa álmát valósítja meg a két nép baráti kézfogásával.

Kolozsváron nem politikai gyűlést, hanem előadást tartott Goga a Nemzeti Színházban. Természetesen telt háza volt, a román társadalom Erdély nagy román költőjét tisztelte benne, a magyarok ezen kívül még azt is számon tartották, hogy mint politikus is őszintén érdeklődik a magyar kérdések iránt...

Előadása ezek után nyugtalanító meglepetésként hatott a baloldalon. A Keleti Újság másnap elég hosszasan, de tartózkodóan számolt be róla. A szónok – írta – a nemzeti eszme „motorikus erejét” s „fejlődésének útjait” vázolta. Hevesen támadta az idegeneket, akik szerinte kiszipolyozzák az országot. Kemény szavakkal illette a román sajtó egy részét is, mert „elidegenedettnek” tartja. Sürgette, hogy a sajtó is, irodalom is „térjen vissza a román népszellemhez”...

Érthető tehát, ha másnap éppen a zsidóságot képviselő Új Kelet munkatársa toborozta össze a magyar lapok riportereit, hogy világosabb magyarázatot kérjünk előadása néhány kijelentésével kapcsolatban. De Goga is megérezhette ezt a háttér, mert sorra megkérdezett, hogy melyikünk melyik magyar lapot képviseli. Csak ennek tisztázása után kezdett el „beszélgetni” velünk, s csupa megnyugtató dolgot mondott. Újra szólt Madách művéről, a Tragédiáról, amelynek éppen befejezte a fordítását. Adytól is több verset fordított...

Aztán rátért a „politikai kérdésekre” is. Sejtette, hogy előadásában mi volt az, ami „egyes körökben” nyugtalanságot keltett. Ő nem a más fajtájúakat tekinti általában idegeneknek, hanem csak azokat, akik a békeszerződések értelmében „nem a mi állampolgáraink”. Szerinte

közel egymillió ilyen „káros elem árasztotta el az országot”. Ami pedig a zsidóságot illeti, itt is az a véleménye, hogy „feltétlenül respektálni kell mindazokat a jogokat, melyeket zsidó állampolgáraink javára a békeszerződésekben elismertünk”.

Siettem be a szerkesztőségbe, s jelentettem, hogy Goga fogadott bennünket, riportereket, és interjút adott. Darvas szerkesztő aprólékosan kivallatott, s aztán azt az utasítást adta, hogy írhatok akármilyen színes körítést, de a beszélgetést magát a lehető legpontosabban adjam vissza, ragaszkodjam a Goga szavaihoz, még ha nem is azzal az igénnyel írom meg a cikket, hogy szó szerint idézzem a hallottakat.

Úgy látom, ő mint emigráns nem volt éppen elragadtatva a nyilatkozattól, s talán azért is utasított az elhangzottak lehető leghűbb tolmácsolására.

– Egyébként erre azért is szükség van – mondotta –, mert kollektív interjú volt, nehogy ellentmondásokba kerüljünk a többi lappal...

Igyekeztem követni az utasítását. Szép, szubjektív bevezetőt írtam a költő-politikusról és a magyar irodalomhoz fűződő meleg kapcsolatairól, aztán jegyzeteim nyomán igyekeztem hűségesen leírni a beszélgetés lényegét. Egyes kifejezéseket ellenőriztem még Jámbor Ferenc kollégám emlékezete és jegyzetei nyomán is. Ő volt a legidősebb és legtapasztaltabb közöttünk, benne a leginkább megbízhattam.

Este beadtam a kéziratot a belső szobába, s vártam, hogy miképpen jön ki másnap a lapban.

De nem az én interjúm jött ki. Egy egészen más beszélgetést közölt a lap. S aki a beszélgetést lefolytatta, nem nevezte meg magát: a lap nevében jelentkezett Gogánál, s nem riporterként, hanem politikusként „tárgyalt vele”, bár kellő tisztelettel, de tartásos tárgyilagossággal. S belekerült a beszélgetésbe a „csucsai magyar titok” ügye is, amiről pedig szó sem esett a kollektív interjún. Sőt: ez kapta a nagyobb hangsúlyt, az „én beszélgetésemből” alig került bele tartalmilag néhány mondat, s egészen elmaradt a lírai bevezetés.

Bizonyos, hogy valaki felkereste a szerkesztőségből

Gogát, s az enyémnél sokkal közvetlenebb beszélgetést folytatott vele. Politikus beszélgetést. Talán még abban is megállapodtak, hogy a tárgyalásukból mennyi kerüljön be a lapba és milyen formában. Bizonyos, hogy ez a beszélgetés is része a „csucsai titoknak”, amiről a beszélgetők mindent tudhattak, de csak ennyit tartottak szükségesnek nyilvánosságra hozni belőle. Íme, ilyen mondatokat olvasok a közleményből:

„Más oldalról hevesen támadták az Averescu-pártot, azt állítva, hogy a magyarság reakciós elemeivel egyezett meg.”

S a Goga felelete ezekre a támadásokra:

„Nevetségesek azok, akik azt állítják, hogy mi a magyarság reakciós elemeivel tárgyaltunk, mikor tudnivaló, hogy a tárgyalásokon a legszélsőbb demokratikus elemek képviselői is részt vettek.”

A cikk tehát a csucsai paktumot veszi védelmébe, amely talán már meg is van, vagy most készül, s amelyben Goga a demokratikus magyarokkal fog kezét. Úgy, ahogyan Ady is elképzelte. Vajon ki írta ezt a cikket, amely kiszorította az én interjúmat? Paál Árpád vagy Zágoni? Nyíró aligha, ő nem ilyen „politikus kedély”. Vagy talán Kós Károly, ez az örökmozgó kalotaszegi mérnök-író, aki politikusnak is a legtevékenyebb?

Én azt szerettem volna, ha Paál Árpád van benne ilyen komolyan ebben a politikai titokban. Iránta volt a legtöbb bizalmam. De annyi mégsem volt, hogy kérdezősködni mertem volna. Olyan fiatal és kezdő voltam hozzájuk képest! S különben is, ha titok, akkor úgysem beszélhet nyíltan. S annál kevésbé, minél inkább benne van ő is. Márpedig benne van Kós Károllyal és Zágonival együtt, különben hogyan hivatkozhatnék Goga „legszélsőbb demokratikus elemekre”? Elöttem ők voltak akkor a legszélsőbb demokraták!

Így tévesztettem meg önmagam. Mekkora volt aztán – de már csak évek múlva – a kiábrándultságom a csucsai paktumból, amikor megtudtam, hogy 1923 decemberében, amikor én először töprengtem örvendező reménykedéssel fölötte, már két hónapja készen is volt, de olyanok írták alá magyar részről (Grandpierre Emil, Hajdu

István, Pál Gábor, Gyárfás Elemér, Szele Béla), akikkel én világnézetileg már akkor szembenálltam, s jó részükkel ténylegesen szembe is kerültem a későbbiek során. Vajon kiket tartott Goga ezek közül „legszélsőbb demokratikus” elemeknek? Kiket tartott demokratáknak ezek közül Paál Árpád és csoportja, hiszen nyilvánvaló, hogy melléje állottak a paktumnak, védték is a támadásokkal szemben? Mi készítette őket erre? Tán éppen a tőlük sürgetett politikai aktivitás tetszett benne? Vagy Gogában bíztak?

Igaz, maga a paktum is nyújtott alapot a bizakodásra. Bőséges szövegű volt, sok mindenre kiterjedt a figyelve. Valóban alkalmat szolgáltatathatott volna a kisebbségi kérdés hosszabb időre nyugalmat biztosító rendezésére. Ez indokoltta tette legalább a várakozó bizakodást. Lehet, hogy a költő Goga, a volt kisebbségi író és népi politikus többnek is szánta ennél, és többé is akarta tenni. A pártpolitikában azonban külön és főként más törvények érvényesültek, mint az ő költői világában: a politikai és gazdasági hatalomért való tülekedés törvényei. Ő pedig akkor már inkább pártpolitikus volt, mint költő. Ezért nem számolt vele, hogy nacionalizmusában már nem az a tiszta és nemes hazafiság a „motorikus erő”, amelyről előadásában beszélt.

Érezte volna ezt, s meg akart küzdeni vele? Ismételten tiltakozott a baloldali román sajtó támadásai ellen: ő nem antiszemita, nem hirdet gyűlöletet, ellenkezőleg, a megértést keresi! A magyar lapoknak külön nyilatkozik: „A fellobbanó új nemzeti gondolat képviselője vagyok, azé szívem minden dobbanása, de nem hirdetek faji gyűlöletet.”

De hát, ha jól meggondolom, ugyanebben a fazékban főtt Paál Árpád is azzal a különbséggel, hogy Gogában a költő ki is élhette a nemzeti eszme ilyen dinamizmusát. Paál Árpádban a kisebbségi politikus pedig már csak megszervezhette.

Úgy hiszem, mindkettőt megnyugtatta 1924 tavaszán a hír, hogy a decemberi fasiszta összeesküvés minden vádlottját felmentették. A bíróság elfogadta a védekezésüket, hogy hazafias érzelmek vezették őket, az volt a céljuk, hogy az országot a román gondolat vezesse. Be-

szerzett fegyvereikhez csak akkor nyúltak volna, ha mozgalmuk törvényes úton nem vezet sikerre. Letartóztatásban egyedül Moța maradt, de ő is csak azért, mert felelnie kellett egy társuk haláláért, akit agyonlőtt, mert árulónak hitte.

„Az ítélet kihirdetését – írja a Keleti Újság 1924. április elsejei száma – az összes bukaresti lapok megnyugvással fogadták, mivel az összeesküvést mondvacsinálnak tartják.”

Kolozsváron pedig a diákság fáklyásmenettel kíserte be az állomásról a felmentett Codreanut és társait. A diákmenzán szállásolták el őket.

Mi, fiatal riporterek, illetve közülünk a keresztények, órákig ólálkodtunk a Menza körül, hogy megpillantsuk a diákság „hőseit”. Más célunk nem is lehetett: mi is ahhoz a bizonyos sajtóhoz tartoztunk, amellyel nem rokonszenvezett a diákság.

A bukaresti perrel közel egyidőben tárgyalták Münchenben Hitler lázadási perét is. Őt elítélték. Őt évre. De Ludendorft, akit a „nemzeti mozgalom” katonai támogatójának tekintettek, ott is felmentette a bíróság...

Averescu tábornok néppártjának másik erdélyi tekintélye Goga mellett Petru Groza volt. Már korábban, tárca nélküli minisztersége idején tett „kijelentései és nyilvánosságra adott nyilatkozatai – írta róla a Keleti Újság – a megnyugtató, reménykeltés hangjain szólottak”. A „csúcsai titok” körül keletkezett nagy magyar várakozás érdeklődéssel vette körül az ő alakját is. Annál is inkább, mert egy Désen tartott gyűlésen megfelelt a kormánypárti sajtó megújuló támadásaira, s védelmébe vette a csucsai tárgyalásokat. Az egyetemes államérdek szempontjából szükségesnek tartotta a magyar kérdés rendezését. Arról is beszélt, hogy Erdély népei között meg kell teremteni a belső lelki kapcsolatot. Elítélte a „sovinizmus bántó túlkapásait”. Ezek „vétkesen zavarják meg a szükséges közeledés útjait”.

Ennyit tanulhattam meg róla a Keleti Újság cikkeiből, még mielőtt személyesen megismertem volna. Erre is sor

került hamarosan s méghozzá igen sajátos körülmények között.

A Groza személye iránti magyar érdeklődésnek ugyan is egy más forrása is volt, amelyről akkor én még nem tudtam. A kolozsvári társaságokban sokat beszéltek romantikus érzelmi kapcsolatáról, amely egy magyar aszszonyhoz fűzte. Ez a diszkrét kapcsolat sokszor elhozta Kolozsvárra akkor is, amikor inkognitóban kívánt maradni. Nos, egy ilyen látogatását megneszelte valahogyan Zágoni István. Valamiért nagyon sürgős lehetett neki, hogy beszélhessen Grozával. Talán éppen a csucsai paktum körül keletkezett sajtópergőtűz tette ezt szükségessé. Az akkori sajtóerkölcsök ugyan nem nagyon törődtek a diszkrecióval, sőt az volt a „nagy újságíró”, aki mindent kifürkészett s ki is kürtölt. De Zágont kötötték a társasági szabályok is: a tapintatlanság „bűnét” nem vehette magára a társaság előtt.

Engem azonban – véleménye szerint – nem feszélyezhettek ilyen társasági gátlások. F fiatal voltam, tájékozatlan, s nem is forogtam olyan körökben, amelyekben bűnnek számíthat a tapintatlanság. Különben is a tájékoztatatlanság ártatlanságának hiteles bélyegével s a riporteri szorgalom izgalmával az arcomon jelentkezhettem Groza előtt, ha egyáltalában hozzáférhető. Hát hiszen éppen azt kellene megtudni!

Egész biztos, hogy nem beszélte előre meg a dolgot Paál Arpáddal, akinek mélységes puritánsága szinte betegesen irtózott az álnokság minden fajtájától. Engem pedig már megismert annyira, hogy igen jól tudta, hogyan kell bánnia velem. Nem is a szerkesztőségben „bujtatott” fel, a többiek jelenlétében, hanem kifelé menet felszájjal s halkán odaszólt:

– Nincs semmi dolga a városban? Szeretném, ha elkísérne egy kicsit...

Persze hogy azonnal akadt dolgom a rendőrségen, es-tére ígérték meg valamilyen nyomozásnak az eredményét.

A református teológia épületében volt a Sallak-féle nagy fűszer- és csemegeüzlet. Finom falatokat lehetett kapni benne. Megállott a bejárat előtt, s megfogta a kabátom hajtókáját.

– Véletlenül megláttam az állomáson, hogy Kolozsvárra érkezett Groza Péter miniszter úr. Jó lenne beszélni vele...

– Biztosan fogadja majd a prefektúrán az újságírókat.

– Az oda nem megy – mosolygott elnézően. – Hát nem tudja? Nem most miniszter, csak volt az! Az Averescu kormányában.

Elszégyelltem magamat. Hát persze hogy tudtam, hiszen olvastam már róla, de mert miniszter urat emlegetett, magától értetődően a liberális kormány valamelyik miniszterére gondoltam, ezeknek rendszeren a vármegyházán szervezték meg a sajtófogadást.

– Bocsánat! Hát persze, hogy tudom. Csak...

– Ezzel nehezebb beszélni, ennek nem rendeznek sajtófogadást. Pedig szép újságíró-feladat volna...

„Mit akar hát? – töprengtem. – Kipróbálni engem? Vagy alkalmat adni valami ilyesmire, amivel kitüntethetem magam? Biztosan erről van szó. Támogat, mert székegy vagyok” – bizsergett végig a hátamon a hálás el-
érzékenyedés.

– Felkereshetem én? – kérdeztem habozva, mintegy érzékeltetve, hogy talán mégis nálamnál tekintélyesebb embernek kellene mennie...

– Nem azért, hogy a kolléga úr beszéljen vele... Csak időpontot kérjen: mikor és hol? Aztán majd elmegy valamelyikünk...

– Hol találom meg? S mikor menjek?

Pontos címet adott: utcát, házszámot és egy nevet is.

– Magánlakásban van szálláson – magyarázta. – S reggel kilenc előtt ne menjen. Nem illik. De kilenc után mindjárt, nehogy már ne találja otthon.

Reggel derűsen sütött a tavaszi nap, vidám voltam én is, s úgy éreztem, rugók vannak a horgasinamban, azok mozgatják szinte akaratom ellenére a lábaimat. Sétáltam hát egy tette ajzót kilenc óra előtt. Aztán belülről nagy ügybuzgalommal, kívülről azonban igen szerényen csöngtettem kevéssel kilenc után a megadott házszám alatt s a megadott névtábla fölött. Néhány pillanat múlva magas, derűs arcú, tiszteletet parancsoló fiatalasszony nyitott

ajtót. Látszott rajta, hogy úrasszonya, nem szobalánya a háznak! Ennek megfelelően hajoltam meg, mondtam meg a nevemet s a lapot, amelynek a nevében jöttem.

– Mit óhajt?– kérdezte komolyan.

– A miniszter urat keresem.

Egy pillanatra mintha bosszankodás árnyékolt volna végig az arcán.

– Tessék bejönni – mondta aztán. – Szólok neki...

– Itt tessék... – mondotta az előszobában, s úgy húzta be maga után a szobába vezető ajtót, hogy kiegészítette vele a hiányos mondatot: várakozni...

Beljebb aztán nem is jutottam. Várakoznom azonban nem kellett sokáig. Még jól körül sem néztem, már ki is lépett az ajtón egy magas, karcsú, széles vállú férfi, akinek mosolygás derengett bronzosra barnult arcán. Első gondolatom az volt, hogy hol barnulhatott le így, hiszen még csak a tavasz elején járunk, a második pedig az, hogy ahhoz a teniszbajnokhoz hasonlít, akinek a képét nemrégiben láttam valamelyik külföldi képeslapban.

– A sajtó nagyhatalom – mondta tréfásan –, nem merek kikötni vele. Nos, mivel szolgálhatok? – kérdezte, s egy kicsit megállott, mielőtt befejezte volna a mondatot

– fiatal barátom – tette hozzá végül.

Megértettem: a „szerkesztő urat” soknak tartotta volna. S volt ebben a címzésben bizonyos rendreutasító méltatlankodás is: hát ilyen tacsót küldtök hozzám, ha már zavartok? Úgy látszik, Zágoni finomkodása nem ért cél. Megfagyott bennem az ügybuzgalom, amellyel jöttem. Zavartan, egy kissé leckemondó hangon mondtam el küldetésem célját, s végül még hozzátettem:

– Úgy látszik azonban, hogy alkalmatlan időben jöttem.

Figyelmesen nézett rám. A kissé tréfás vagy talán gúnyos mosoly eltűnt az arcáról. Komolyan mondta:

– Az én magyar barátaim sohasem jöhetnek alkalmatlan időben. Várom hát őket Minden magyar laptól egy-egy embert. Két óra múlva, itt...

Nem, Groza nem volt hipokrita, nem méltányolta a különben is átlátszó tapintatot.

– Igen, itt! – ismételte meg. – Szeretettel várom őket...

Ha tovább mosolygott volna, ezt is gúnynak érzem. De olyan komolyan mondotta, hogy elhittem: komolyan is gondolja. Kiengedett bennem a feszültség.

– De ne interjúra jöjjenek, hanem baráti beszélgetésre. S nagyon kérem önt, úgy szervezze meg, hogy hívatlanok is el ne árásszanak. Magánháznál vagyok, kellemtelen volna a sokaság...

Úgy siettem be a szerkesztőségbe Zágonihoz, mint akinek fontos feladatot kell nagyon rövid idő alatt megoldania. Semmit sem beszéltem megfigyeléseimről, benyomásaimról, csak a két órát hangoztattam nyomatékosan, s azt, hogy jól meg kell válogatni az embereket, akiknek szóljon, mert a miniszter *barátokról* beszélt, s nem kívánja volna újra verni a mondanivalóját. Telefonáljon hát, s hívja meg azt a három-négy embert, akit jónak lát, de többet nem, mert akkor én maradok szégyenben a miniszter előtt...

Zágoni valami olyasmit dünnyögött orra alatt, hogy ez bizony csak fél újságírói siker, az igazi az lenne, ha a miniszter csak a mi lapunkat fogadná; innen is vinni tudna ő két-három embert még magával... Én riadtan bizonygattam, hogy a miniszter határozottan „minden magyar lapról” beszélt, s bizonyára megvan rá az oka, ha egységesen akar látni bennünket, s nem egymás közt is civakodva, amikor a román lapok egy része amúgy is eleget támad bennünket is, őket is – miattunk...

Zágoni elgondolkozva nézegetett el a fejem fölött, talán nem is hallotta, amit mondtam. De a telefonhoz lépett, rátette tenyerét a készülékre, megtekerte párszor a tárcsát, aztán felemelte a kagylót, s belekiabált:

– Halló, csentrálé!

A baráti beszélgetés bizonyára megtörtént, de nem találtam most semmi közvetlen nyomát az egykori lapokban. Hát hiszen igaz is: azért volt baráti, hogy ne kössék mindenkinek az orrára. Megtaláltam azonban a Keleti Újság 1924. május 13-i számában az Averescu-párt előző vasárnapi gyűléséről közölt tudósítást. Szokványos újság-

írói jelentés ez, de van benne néhány állásfoglalástól át-fűtött mondat. Íme: „Mikor Averescu megkezdi beszédét, kellemetlen tüntetés kezdődik Groza Péter volt miniszter ellen. Az udvar egyik sarkában néhány fiatalember taktusra kiáltja: Jos-cu Gro-za! Jos-cu Groza! (Le Grozával!) Még Palesztinát is emlegették vele kapcsolatban. A Groza elleni tüntetés Averescu beszéde során is többször megisméltődött, de mindig elnyomta a viharos ellentüntetés, mely Grozát ünnepelte...”

Pedig nem is szólalt fel, csak éppen megjelent a tábor-nok kíséretében...

Nagyon drukoltam Grozáért azon a gyűlésen. Így közvetve nyoma maradt hát az én életemben is. Igaz, eszköz voltam csupán a Zágoni kezében, de mégis én tettem lehetővé a találkozót egy inkognitóban Kolozsváron tartózkodó miniszterrel. Ez pedig teljesítménynek számított az újságírásban. Kezdték felfigyelni rám a többi lapoktól az idősebb kollégák. Azok, akik nem rohángáltak naponta napihírekért a szokásos reszortokban, hanem bent dolgoztak a szerkesztőségben a lap törzsanyagán: a távirati irodák jelentéseit dolgozták fel, kommentálták a világ eseményeit, állást foglaltak belpolitikai kérdésekben, színeseket írtak, társadalmi jelenségekre hívták fel az olvasók figyelmét, művészeti eseményekről számoltak be több-kevesebb hozzáértéssel. A legelső mégis, aki megszólított az utcán, hogy szakmai elismerését fejezze ki, Mátrai János volt, az Ellenzék munkatársa, a híryanagyszerzés „fejedelme”, aminek mi, kis reszortriporterek, magunk között elismertük. Nem tartozott az „előkelő” újságírók közé, szerény és szürke ember volt, nem a tollával, hanem újságíró-szimatával aratta sikereit a szakmabeliek előtt. Feltűnő benne kissé ferde válla s emiatt púposnak tetsző háta volt, de ez is csak abban az értelemben, hogy aki ránézett, onnantan siklott róla tovább a tekintete, hiszen akkorácska volt csak ez a púp, hogy sajnálkozni nem volt érdemes rajta, észrevenni meg valahogy nem is illett. Így aztán szinte „látatlanul” volt ott mindenütt, szedett fel minden hírt, látott meg minden eseményt. Összegyűjtött anyagát azonban csak igen kis részben dolgozta fel ő maga. Szétosztogatta a kollégái között, hogy minél hama-

rabb kint lehessen a szerkesztőségéből az utcán, a piacon, hivatalokban. Olyan tárgyilagos és szűkszavú volt, ha írt, hogy már nem is tartotta érdemesnek írni. Az ő tol-lából ez aranyifjú bankfiú szenzációs sikkasztása pár soros rendőrségi közleménnyé tárgyilagosságot, az ünnepelt pri-madonna eljegyzése pedig fizetett hímen-hírnek hatott.

Megfogta a rendőrség előtt a kabátom hajtókáját.

– Mondja, kolléga úr, honnan tudta meg, hogy Groza miniszter Kolozsváron van? – kérdezte szinte úgy, mint-ha felelősségre vonna. De volt a hangjában elismerés is, féltékenység is.

Kedvem lett volna titokzatoskodni, ködösíteni egy ki-csit, hogy nagyobbra nőjek az ő irigykedésében. Haboz-tam, de aztán csak kipakoltam:

– Én Zágonitól tudtam meg. Ő látta meg az állomá-son. – Újra haboztam egy pillanatig, de győzött bennem a becsületes őszinteség: – Ő küldött el hozzá, hogy ki-hallgatást kérjek a számára...

– Vagy úgy! – derült fel Mátrai keskeny arca, amely a valóságosnál is soványabbnak látszott széles ko-ponyája alatt. – Derék dolog volt – dicsért meg.

Attól kezdve minduntalan felcsípett az utcán, rendőr-ségen, törvényszéken, s hurcolt magával, hogy társa le-gyek a hírvadászaton. Ügyvédeknek, bírának, közéleti embereknek mutatott be, s felém villantotta tekintetét, hogy lám, figyelem-e az ő kérdezősködési módszereit. Az így szerzett híryananyag egy részéről aztán teljesen lemondott.

– Ezek a maga tollára valók, kolléga úr, én nem szó-lok róluk semmit a magam szerkesztőségében.

Egy másik frissen szerzett „öreg” pártfogóm ugyan-csak az Ellenzék szerkesztőségéből került ki. Peiele Ernő ereszkedett le hozzám annyira, hogy egymás után négy-szer is körülsétáltatott magával a Fötéren. Csinos barna arca volt, gondosan nyírott szénfekete bajuszkája s olyan elegáns ruhája, hogy séta közben minduntalan szorongva tévedt a szemem élesre vasalt nadrágjára s aztán utána az enyémre, amelyet hiába tettem éjjelente gondosan összefogva a párnám alá, mégiscsak elmosódott az éle utolsó vasalása óta. Dr. Peiele a város aranyifjai közé

tartozott, nem is újságíró akart ő lenni, hanem tán ügyvéd vagy bíró, de nem tudott románul, s a szükség nem kényszerítette rá, hogy ragaszkodjék eredeti pályájához. Mi „fiatalok” nem tartottuk tehetséges újságírónak, az volt a véleményünk róla, hogy családi összeköttetései révén vitte be a laphoz Groisz László, az Ellenzék kiadóhivatali igazgatója, aki ugyancsak a kolozsvári magyar társadalom előkelőségei közé tartozott.

Peiele dr. felajánlott pártfogása azonban egészen más természetű volt, mint a Mátraié. Ő szépfű volt, s valószínűleg kedvence a nőknek. Ez volt tehát a fő beszélgetésre ösztökélője is. Nem a szerelem, hanem a nők. De „úrifű” volt, lovagiasan hallgatott a kalandjairól, csak általában lelkendezett:

– Higgyc el, kollégám, nem érdemes élni másért, csak a nőkért. Nincs igazam?

Megszólalt bennem az ellentmondási vágy. Vagy tán egy kis hivalkodás, dicsekvési hajlam dolgozott volna, amikor igyekeztem elkülöníteni magamat ettől az „aszfaltbetyáros léhaságtól”, aminek magamban minősíttem? Hát hiszen volt is ennek az elítélő minősítésnek valami alapja! Megelőzőleg ugyanis, hogy a nők utáni csillapíthatatlan szomjúságát érzékeltesse, egymás után legalább tíz nőre mondta rá félszájjal felém selypítve s közben mély kalaplengetéssel köszöngetve:

– Ezt is szeretném – szeretni...

Ilyen finoman fejezte ki magát, de a szó előtti szándékosan hagyott szünet és a hangsúly eléggé érthetővé tette, hogy milyen más szót helyettesít vele. Bántotta ez az én katolikus gimnáziumban alakított ízlésemet is. „Meg kell mutatnom – gondoltam –, hogy én nem árulok vele egy gyékényen, különb vagyok, komolyabb.” Megráztam hát a fejemet, s nagy nyomatékkal mondtam:

– Én más véleményen vagyok. Nekem más tapasztalataim vannak... Olyanok, hogy a nők csak terhet jelentenek a férfi számára. Elvonják a komoly munkától, elrabolják az idejét, nem hagyják dolgozni .. Megzavarják a nyugalmat...

– Ó, maga fakír! Hiszen hallottam is valami furcsa kalandjáról! Mondja, igaz?

– Miféle kalandomról?

– Hát hogy H. báróné fel akarta venni a kocsijára, de maga nem volt hajlandó, elszaladt előle...

Elképedtem. Micsoda pletykát hordoz ez? Vagy tán a Bethlen grófné félresikerült vacsorameghívásának ügye torzult idáig a szóbeszédben? Siettem a cáfolattal:

– Hazugság. Nem is ismerek egyetlen bárónét sem...

– Hát grófnét?

– Azt igen. Egyetlenegyét. De az éppenséggel kített a kocsijából.

– Ki volt az? Hogy volt? – csapott rá éhesen a pletykára.

– Ez csak jelképes beszéd – tértem ki a faggatása elől. – Írói fogás. Annyit jelent csak, hogy egyszer egy grófnő elnézett a fejem fölött, olyan magasan fölöttem állónak érezte magát. Igaz, még gyermek voltam s gyermekben is törpe növésű...

Gyanakodva nézett rám. Erről már érezte ő is, hogy csak „amolyan képes beszéd”, de nem tudta követni. Nem folytatta hát a beszélgetést, hanem megragadta az alkalmat, és sietős intéssel leszakadt mellőlem egy szemközt tartó nőismerőse oldalára, mélyen meglengetve előtte a kalapját:

– Kezét csókolom! Elkísérhetem egy kicsikét?

Közös sétánk azonban nem maradt következmény nélkül. Egy hét se telt el, s újra elfogott az utcán. Ezúttal azonban nem pártfogóan, leereszkedően, hanem fagyos tekintettel meredt rám, s rideg hangon vont felelősségre:

– Miféle pletykába kevert engem a kolléga úr? Kompromittált egy csomó tiszteletre méltó hölgyet. Tudja, hogy ez vért kíván?

– Nem értem... Miről van szó? – kérdeztem értetlenül.

– Elhíresztelte a rendőrségi riporterek között, hogy nekem egy egész csomó tiszteletre méltó hölgygel viszonyom van. Mi lesz, ha valamelyiknek a fülébe jut? Akkor aztán fegyverrel kell torkára forrasztanom a hazugságot?

Nagyot nyeltem, mintha máris gyürném lefelé a hazugságot. Megvillant a fejemben, hogy csakugyan elme-

séltem főtéri sétánk történetét a kollégák között; s azt is, hogy milyen telhetetlen nagy aszfaltbetyár ez a Peiele, bár inkább csak a vágyaiban, mint a valóságban. De megvillant az is, hogy az újságírók között újabban divatossá kezdenek lenni a virtuskodó lovagias ügyek. Indig Ottó pisztolypárbajt vívott Bérczi Mihály színházi titkárral, s Olajos Domokosnak is volt valami lovagias ügye, amelyet csak „nehezen” tudtak békés megegyezésre vinni a párbajsegédek. Még megérem, hogy Peielét is megbűvöli ez az úri virtuskodás, s ő is kicsihol magának egy kis divatos feltűnést ebből az ostoba fecsegésből. S nekem még sohasem járt sem pisztoly, sem kard a kezemben. Bicska igen, de az is csak inkább szalonnázásra. Ki kell hát térni előle, de lehetőleg úgy, hogy ne látszodjék félénk meghátrálásnak.

Összehúztam hát a szemöldökömet, ráncoltam a homlokomat, hogy elszántságot olvasson ki belőle, s keményen szembenéztem vele:

– Nem igaz. Nem azt mondtam, hogy dolga volt velük, hanem azt, hogy mennyire eseng utánuk. Vagyis, hogy milyen szívesen szeretné szeretni őket... Ez pedig nem sértés egy hölgyre, inkább elismerés... Bók. A kolléga úr pletykája, hogy én otthagytam volna H. bárónét, az az igazán sértő. A bárónéra...

Elkerekedett a szeme, s babrálni kezdte a bajuszát.

– Azt hiszem, igaza van. Nahát! Most látom, hogy nem is olyan fakír! Így már egészen más!

Nem volt szürke foglalkozás egyébként sem az újságíróskodás azokban az években Kolozsváron. A kisebbségi magyar közélet egyik legértékesebb fórumává vált. Az állami közigazgatásból kiszorult volt magyar korifeusok jórészt itt találtak megszólalási lehetőséget, sok esetben mindennapi kenyeret is. Paál Árpád – mint már említettem – Udvarhely megye alispáni székéből került a Keleti Újsághoz, Krenner Miklós, az aradi lapok, majd az Ellenzék későbbi Spectatora tankerületi főigazgató, Sulyok István főszolgabíró, a Brassói Lapok Teleki Dezsője ugyancsak főszolgabíró, Tompa László, a székelyudvarhelyi Székely Közélet szerkesztője vármegyei főlevél-

táros volt pár évvel azelőtt még. Sipos Domokos is városi hivatalból szorult a sovány megélhetést biztosító dicsőszentmártoni helyiérdekű laphoz.

De a magyar egyházak képviselői is elvesztették régi kapcsolataikat, nem szaladgálhattak kívánságaikkal, kéréseikkel, igényeikkel az államhatalom legfelsőbb szerveihez, ott maradtak összeköttetések és védelem nélkül éppen akkor, amikor tisztviselőik, papjaik, tanáraik, tanítóik tömege tőlük várta a védelmet, az egyházak életének olyan új átszervezését vagy inkább a régi berendezkedések legalább olyan mértékű átmentését, ami biztosíthatná mindennapi megélhetésüket. Az ezért folyó küzdelem is az újságokban zajlott. Panaszokat, sérelmeket tártunk fel, nyilatkozatokat közöltünk, vidéki hatalmaskodásokat lepleztünk le.

De, bizonyos mértékig legalább, védett kisebbségi területnek tekintették az újságírást a hatóságok is. Tisztelték a bukaresti lapokat, s ebből a tiszteletből az első években kijutott a mi kolozsvári magyar lapjainknak is. Metes megyei prefektus nemegyszer fogadta testületileg a riportereket, s kérte őket olyan hírek és hatósági utasítások közlésére, amelyek megítélése szerint a nyugalmat és a közrend biztosítását szolgálták. Még a rendőrségi erőszakoskodások meghonosításáért hírhedtté vált Gritta Ovidiu rendőrprefektus is súlyt helyezett arra, hogy barátságos kapcsolatot ápoljon az újságírókkal.

Grittát királyi dekrétummal hozták át Temesvárról Kolozsvárra a diákszavargások megfékezésére. Emiatt az egyetemi hallgatók minden alkalmat megragadtak, hogy csúffá tegyék. Ezért váltak az újságírók természetes szövetségeseivé. Jó volt, ha az ő beállítása szerint közölték a lapok „afférijait” a diákokkal. Még azt is, amelybe már majdnem belebukott...

Nevezetes eset volt az, sokáig beszéltek róla Kolozsváron. A határozottságáról híres prefektus nem riadt vissza attól sem, hogy bemerészkedjék a medve barlangjába. Bănescu egyetemi rektor hivatali helyiségében akart tanácskozni az egyetemi rend biztosításáról. Nyilván a rektornak is imponálni akart. A diákok azonban megneszelték, hogy bemerészkedett az egyetemre. Percek alatt meg-

szállták a rektorátus folyosóját, s hat egész óra hosszat tartatták blokádnál a rektori dolgozószobát. Csak akkor oszlottak szét, amikor Bănescu hivatalosan közölte velük, hogy a „rendőrprefektus úr lemondott megbízatásáról”.

A diákok főtéri, de békés tüntetéssel ünnepelték meg a rektori bejelentést. Mi pedig megírtuk az esetet, de azt is, hogy a „rendőrség szolidáris a prefektusával”, majd az elégedettség hangján számoltunk be, hogy a miniszteri vizsgálat eredménye Gritta kinevezésének a megerősítése lett. Furcsán, ellentmondásosan, kétértelműen alakult így a kisebbségi magyar sajtó szerepe. Kormánypárti nem lehetett, ehhez nem kapott volna semmiféle társadalmi támogatást a magyar tömegektől, amelyek éppen eléggé érezték a híressé vált Brătianu család pártjának, a liberális párt kormányának megkülönböztető törvényeit, elnyomó rendeleteit, részrehajló közigazgatási intézkedéseit. Pedig, a polgári rétegekben legalább, meglelt volna a hajlam egy ilyen opportunisták kormánypárti áramlat kibontakozására. Kínálkozott a mozgalom vezére is Bernády György, Marosvásárhely híres polgármestere személyében, aki okos politikai helyezkedéssel, szellemes pénzügyi ügyeskedéssel modern kis várost varázsolt a régi por- és sárfészek, valóban „vásárhely” helyébe. Hamar feltalálta magát az új helyzetben is: már az 1922-ben tartott választásokon képviselői mandátumot szerzett a liberális párt oldalán. Ő hamar felismerte, hogy az ország urai bankjaik, gyáraik, iparvállalataik révén liberálisok, a politikai aktivitás szükségességének, a győztes román állam életébe való szerves beilleszkedésnek a jelszavát tehát a liberálisok oldalán látta volna eredményesnek. Tudom, hogy ha nem is teljes szívvel, de támogatták Bernády kezdeményezését Kós Károlyék háttérbe szorult néppárti csoportjai is, Bárdos Péter kalotaszegi parasztjai, Paál Árpád udvarhelyszéki hívei, Zágoni kolozsvári barátai, feltörekvő kisiparosai és megszervezett hóstáti földeszei is. Kívánatosabb lett volna ez az ő szemükben is, mint a konzervatív maradiságot természetükben hordozó egyházi vezetőségek összefonódása az egyenesen reakciós földesúri, földbirtokosi réteggel, s ennek a szövetségnek nyomasztó eluralko-

dása a kisebbségi magyarság egyetlen politikai szervében, a Magyar Pártban.

A fordulatnak Brassóban, az 1924. december 14-én tartott nagygyűlésen kellett volna megtörténnie. Mi a Keleti Újságnál reménykedtünk is ebben. Cikkezett is az elgondolás megvalósítása érdekében a Keleti Újság több ízben. Először Zágoni István írt átlátszó célzásokkal tele vezércikket, aztán a kalotaszegi parasztvezért, Kós Károly régi hívét és jóemberét, Bárdos Pétert szólaltattuk meg a lapban. Ez a cikk amúgy darabosan, minden komolyabb stiláris „átsimítás” nélkül jelent meg, amint ezt az elejére írott szerkesztőségi jegyzet hangsúlyozta is. Nagyobb ereje volt így az őszinte szónak? Úgy látszik, mi azt tulajdonítottunk neki. Bárdos Péter aztán meg is írta, hogy „Mit várjunk Brassótól”. Olyan pártot, amelyről ne mondhassák el „országunk vezetői sem, hogy nem az egész magyarság képviselőivel tárgyalnak, és akkor nem zárkozhatnak el a tárgyalás felvétele elől, és akkor nem lesz joga senkinek, hogy azt kérdezze, hogy Mágnás párt-e a Magyar Párt? Mert a párt csak magyar párt lesz.”

Harcoltunk tehát két fronton is. Kerestük a népi megújulás ígéreteit a magunk soraiban, és támadtuk, bíráltuk a kormány intézkedéseit. Panaszkodtunk, sérelmeztünk, de helyi viszonylatokban hatóság-pártiak maradtunk. Támogattuk a polgármestert, a rendőrprefektust, a hadtestparancsnokot, noha ezek mind a kormánypárt emberei voltak. Tőlük vártuk ugyanis a védelmet a minduntalan hevesen kiújuló nacionalista diáktüntetésekkel szemben. Különösen az Új Kelet szerkesztősége ellen szervezett és rombolással fajult diáktüntetés után. Attól féltünk, megismétlődik a támadás a mi lapunk ellen is. S a legfurcsább az volt, hogy tudtuk, hiszen nem is nagyon titkolták: ezek a hivatalbeliek is rokonszenveztek – természetesen mint magánemberek – a tüntető diákokkal. A rend biztosítása azonban feladatuk volt, nem helyeselhatték a kilengéseket, mert akkor őket vették elő, őket helyezték át vagy éppen váltották le.

Ebben a furcsa, ellentmondásos, de elfojtott érzelmekkel és kirobbanó szenvedélyekkel telített levegőben dúsan, színesen, gazdagon virult ki a polgári sajtó. Jól mentek a

lapok, s a kisebbségi életünk legjobban fizetett alkalmazottai ezekben az években kétségtelenül az újságírók voltak. Különösen amikor a mi ügyes és a szakmai szervezkedésben tevékeny emigráns kartársaink megtanítottak bennünket sztrájkolni is, aminek még a gondolata is idegen volt addig az alispánságból hullott Paál Árpádnak, a féldzsentri világból érkezett és jogot végzett Zágoninak, a bécsi Pazmaneumban nevelt Nyírónek. Nem emlékszem már, hogy a többi lapnál, az Újságnál, Ellenzéknél, hogyan szervezték meg az ottani kartársak a sztrájkot, de arra igen, hogy a kollektív szerződés megújítására irányuló tárgyalások alatt fokozatosan hidegedtünk el kiadónk igazgatójától, Weiss Sándortól, aki maga is jogot végzett ember volt, állta hát a vitát a mi jogászainkkal. Persze, nem ezeken a vitákon dőlt el végül is, hogy a „tárgyalások megszakadtak”, s egy délután Darvas Simon szerkesztőnk minden elheverő vagy frissen készült, minden kívülről beérkezett vagy külföldi lapokból tartaléknak ollózott kéziratot gondosan az aktatáskájába gyűjtött, de kiürítette az altiszttel még a papírkosarakat is, s úgy vonultunk ki az így „kisepert” szerkesztőségéből. (Másnap azonban kiderült, hogy mégsem volt elég gondos a sepregetés, mert egy Osvát Kálmán *Kézirat* és egy Dózsa Endre visszaemlékezés *A régi jó időkből* ottmaradt. Vagy tán szedésben állott a nyomdában? Mindkettő ismétlődő rovatcím volt a lapban.) Magunkkal sodorhattuk volna a szerkesztőség titkárnőjét, Miluskát is, aki ijedten tanácsalankodott:

– Hát most velem mi lesz? Én hová tartozom? A szerkesztőséghez-e vagy a kiadóhivatalhoz?

– Azt a szíve mondja meg, édes lányom – mondotta Paál Árpád kenetteljesen.

Miluskának úgy döntött a szíve, hogy a szerkesztőséghez tartozik, de azért addig habozott, amíg a „szerkesztő urak” elmentek, s ő ott maradt egyedül. Megvárta, amíg Weiss Sándor „igazgató úr” lihegve megérkezett. Az aztán úgy rendelkezett, hogy „nincs semmi baj, maga, Miluska, leveszi telefonon a vidéki jelentéseket gyorsírással, aztán gépbe teszi, én címekeket adok, s már küldjük is nyomdába a kész kéziratot”. Le is vette Miluska még aznap este „temesvári tudósítónktól” a két „nagy feltűnést keltő szen-

zációs” hírt, amit valamelyik imposztor sztrájkoló újságíró telefonált be a kolozsvári postáról: A Begába fulladt fürdőzés közben Stan Vidrighin, Temesvár főpolgármestere. (Az államvasutak későbbi híres vezérigazgató-diktátora.) Meg hogy: Temesváron államellenes igazgatás vádja miatt (így!) letartóztatták Hurne S. A. és Kornis dr. amerikai unitárius lelkészeket.

Másnap aztán, amikor meg kellett cáfolni a hamis híreket, nem ment munkába Miluska sem.

Engem Kádár Imre az utcán visszatartott:

– Mit gondol, kolléga úr, nem kellene sztrájkorséget szervezni?

– Mifélett?

– Sztrájkorséget.

– Hát... ha szükségesnek látja a szerkesztő úr...
– dadogtam.

Rám nézett, s mosoly csillant meg fekete szemében.

– Különbén hagyjuk! – legyintett. – Megússzuk mi ezt verekedés nélkül is. – Az volt az érzésem, hogy észrevette rajtam: nem tudom, miről van szó, csak tapogatózom a szó tartalma után...

Tán négy-öt napig tartott a sztrájk. Ezalatt Weiss Sándor maga csinálta az erősen csökkentett terjedelmű lapot Sebesi Samuval és Ötvös Bélával. De igazi sztrájk-törőnek csak az utóbbit tartottuk, aki Nagyváradról jött át hirtelen, talán azzal a gondolattal, hogy most itt az alkalom megragadni Kolozsváron. Sebesi Samu öreg és nyomorgó nyugdíjas volt, örvendett a váratlan keresetnek, s talán annyit tudott a sztrájkáról, mint én a sztrájkorségről.

A sztrájk győzelme aránylag gyors volt és teljes értékű. Csak három újság szerkesztősége sztrájkolt: az Ellenzék, az ennek érdekeltségi körébe korábban átcsúszott Újság, és a mi lapunk, a Keleti Újság. Az Új Kelet kiadója engedett az Újságíró Szervezet kívánságainak, ott tehát be se szüntették a munkát. Nem viselhetette el sokáig a másik három lap, hogy az Új Kelet egyedül maradjon a piacon. Egy kis felcsattanó, aztán elhalkuló vita után meghátráltak a lapkiadók, s az Újságíró Szervezet bejelentette a munka felvételét.

Az új kollektív szerződés nemcsak az újságírásban eltöltött idő és munkabeosztás szerint kategorizálta a fizetéseket, hanem vegyes bizottságot is alakított, amely figyelemmel kísérte a mindennapi élet drágulását, s a megállapított százalék arányában előírta azok időnkénti automatikus emelését.

Még jobban megszilárdult az újságírók társadalmi tekintélye, amikor – ugyancsak az emigránsok kezdeményezésére – a Monostori úton egy volt főúri palotában megszervezték az újságírók klubját. A klub igazgatóságába és különösen védnökei közé bekerültek Kolozsvár politikai, gazdasági, társadalmi előkelőségei, beleértve közvetve vagy közvetlenül a hatóságokat is. Az ízlésesen és kényelmesen berendezett termekben sűrűn megfordultak a pénzügyi, gazdasági, politikai élet közismert alakjai. Ez nyújtotta a szükséges védelmet, hogy a klub az írók és újságírók, de a festők és szobrászok, a muzikusok és pódiuménekesek, a színészek és általában a művészetek vonzási körébe sodródó mindenféle foglalkozású emberek kedves tanyája, egyik-másiknak szinte otthona legyen.

Konyhát is szervezett a klub vezetősége, s íróknak, újságíróknak, művészeknek kedvezményes ebéd-vacsora előfizetést biztosított. Ez tett hűtlenné a szerény és kedves Eszperantó étteremhez, amely pedig olyan biztos menedéket nyújtott a nekiindulás első garasos időszakában. Hálátlanul úgy éreztem, hogy kinőttem már ottaniasztaltársaságom „tanári színvonalából”, többet tudok már a világról, mint ők, s főként modernebb vagyok, haladóbb gondolkozású és „baloldali” világnézetű. Hát ez úgy is volt bizonyosan, ha azt veszem, hogy ők az irodalomban, politikában s a társasági életben általában nem azt szerették és tisztelték, amit én. Ady költészetének megítélésében ugyan már enyhült az ellenállásuk, s jól mulattak maguk is rajta, amikor a vásárhelyi Osvát Kálmán epés szarkazmussal egy ilyen mondatot csúsztatott be a Pásztortűz irodalmi estélyéről írott beszámolójába: „S a szünetben Nagy Károly református püspök szidta Adyt.” Szerették Tabéry Géza történelmi patinás *Kolozsvári bálját*, az ebből kiötlött „új kolozsvári bál”, amelynek egyik fő szervezője Szentimrei Jenő lett, csak azért nem vet-

tek részt, mert „ők szégyelltek” korhű jelmezeket kérni Janovics Jenő színházától. Ez célzás volt arra, hogy én és néhány fiatal újságíró társam innen kölcsönzött jelmezekben pompáztunk a bálon. Tetszett nekik az Irodalmi Olimpiász is. Janovics Jenő kezdeményezésére a jelentősebb városok magyar írói sorra ellátogattak Kolozsvárra, és irodalmi estélyeket tartottak a színházakban. Ez nagyon jó gondolat – vélték –, dicséretére válik Janovicsnak. Az Erdélyi Szépmíves Céh megalakulása fölött azonban már egymás közt is vitáztak. Elismerték, hogy helyes kezdeményezés, de nem bíztak a sikerben. Hát hánynak van az olvasó értelmiségiek közül havonta száz leje könyvre? (Természetesen elsősorban a tanárookra gondoltak.) Aztán meg a Nyíró neve jó az alapítók közül, a *Rapsonné rózsája*, amivel megnyerte az Ellenzék irodalmi pályázatát, kiváló alkotás, de Kós Károly inkább építészmérnök, Paál Árpád politikus, Zágoni újságíró. És mit keres közöttük Kádár, ez az emigráns? Ligeti, az még megy, ő régi kolozsvári, de mit tud a mi erdélyi dolgainkról Kádár?

A Haladás néven létrejött írói csoportosulás is gyanús volt előttük.

– Ebbe megint becsempésznek valamit – emelte fel tanárosan az ujját még a legliberálisabb szellemű Bakó Kálmán is. – Valami olyasmit, mint Kádár Imre novellája a Napkeletben... A lueszes tábori lelkészről, aki misézés közben, az oltár előtt kifordulva, a dominus vobiscum éneklése közben ujjaival jelzi szeretőjének az esti találka óráját...

Rám meredt két fekete gombszemével, s előrehajolva kérdezte meg:

– Hát mondd meg, ez nem tiszta vallásgyalázás?

Szorogtam az ilyen jeleneteknél, mert nem egy hasonló akadt vitatkozásaink közben, bármiről beszélgettünk. És sokszor megesett, hogy nem tudtam úgy riposztzni, ahogyan szerettem volna. Mert az ugyebár nem látszhatott elégnek még önmagam előtt sem, hogy én az írói bátorságot és őszinteséget becsülöm az ilyesmiben.

A lapok közül is jobban szerették az Ellenzéket, mint a Keleti Újságot. Pedig a két lap között mélyebbre ható különbséget, azt hiszem, nem is láttak, hiszen mindkettő

ugyanazt a kisebbségi panaszt és közeledési kívánságot hangszerelte az időszerű politikai kérdésekben. Mégis úgy érezték, hogy az Ellenzék „valahogy magyarabb”.

Hogy miért volt az Ellenzék „magyarabb”? Hosszú volna ezt most magyarázgatni, hiszen akkor sem a józan érvelés, hanem az érzések révén minősültek ilyenek vagy olyanok a lapok. Hanem megérzékeltetni talán sikerül. Sikerül egy entrefilé révén (így neveztük szaknyelven ezt az újságírói műfajt), amelyet a Keleti Újság 1924. május 3-i számából emelek ki, pislogó gyertyafénynek egy kicsit önmagam számára is. Íme:

„Az ember látja a Kolozsváron egymás után megjelenő cikksorozatokat Károlyi Mihályról, s ha nem is kell ezeket elolvasni, mert érdeklődést egyáltalában nem keltenek fel, felkeltenek azonban egy gondolatot: vajon mi célt szolgál ezeknek az Erdélybe való beerőszakolása? Mert érdekesség nélkül erőszakolják, de nem érdektelenül. Kik, miért? A cikkeknek és a cikksorozatoknak csak a címei foglalkoznak *elsősorban* Károly Mihállal, a cím alatt nemcsak Károlyiról van szó, hanem az ébredők kurjongatással juttatnak bőségesen gúnyolódást, terrorista fenyegetést mindennek, ami nem előkelően és rátartian főúri.

A német, a magyar és az osztrák tábornokoktól, sőt a Habsburgoktól a demokrácia hitvallásáig mindenki bűnös, és minden csak eltévelyedés. Károly Mihály legnagyobb bűne az, hogy a főúri befolyások láncolatából kiszakította magát. Az erdélyi nemzetek... törekvéseiről erdélyi magyar lapba, az Ellenzékbe beerőszakolt e cikksorozatokban olvashatunk „a keleti Svájc honfoglaló csatái” és e kifejezésekhez hasonló gúnyolódásokat. Erdélyben olvassuk, a magyar kisebbségi küzdelem ötödik esztendejében. A cikkeket, a cím alatti megjegyzések szerint „kiváló pesti lapokból veszik”. Ezek a kiváló pestiek a ma már nagyon lejárt pesti kurzuslapok. Magyarországon már elkopott a hangjuk, nincsen olvasójuk, és úgy látszik, itt akarnak számukra hallgatóságot szerezni. Milyen érdek kívánja ezt? Az alá a bizonyos egység alá helyeznek el ilyen kerülő utakon aknákat?...”

Természetesen nem tudom, hogy ki írta ezeket a sorokat, amelyekből akkor is több rejtett célzást, mint világosító vitaszándékot érezhettek ki az olvasók. Ma úgy érzem, hogy a hang Zágonira vall, de a kézirat fölé hajló fejek között a Paál Árpádé mellett bizonyosan ott volt Kós Károly is.

A túloldalon pedig, az Ellenzék oldalán, az éledő transzilvanizmus ellen irányuló rejtett szándék mellett ott volt még az akkor a középosztály széles rétegeiben élő ferde meggyőződés is, hogy a magyar tragédia Károlyi Mihállyal kezdődött, az ő őszirózsás forradalma vezetett el a proletárdiktatúráig. Ezek a rétegek, ha egy kis időre meg is szédültek volt a polgári forradalom békét ígérő mámorától, régen kiábrándultak már, s azt is letagadták volna, hogy örvendtek az olyan epedve várt békének. Az Ellenzék urainál, akik a lap politikáját megszabták, nem is voltak kíváncsiak a két magyar forradalom emigránsai. Azt hiszem, az egyetlen lap volt akkor Kolozsváron, amely nem szerződtetett emigráns újságírókat. Igaz, régi kolozsvári lap volt, már régebből kialakult szerkesztőségi törzsgárdára támaszkodhatott, nem szorult új szerkesztőség toborzására, mint a történelmi változás sodrában született Keleti Újság vagy a cionizmus szolgálatára életre hívott Új Kelet. Persze neki is meg kellett újulnia, mert az új helyzetben megnőtt terjedelme is, példányszáma is, de olyan szerencsés volt, hogy magáénak tudhatta a kolozsvárinak számító Hunyady Sándort, Indig Ottót, és a francia háborús internálásból hazatért Kuncz Aladárt. Mindhárman a kolozsvári újságírás elit gárdájához számítottak. Mi fiatalok akkor még nem tekintettük beérkezett íróknak őket, mint például a vásárhelyi Berde Máriát, a nagyváradi Tabéry Gézát, a kolozsvári Szentimrei Jenőt vagy az udvarhelyi Tompa Lászlót. Azt azonban számon tartottuk, s fojtott irigykedéssel vegyes tisztelettel emlegettük, hogy „bejáratosok az Óváry-szalomba”. Az Óvári család szalonja akkor a szellemi előkelőség körülbástyázott fellegvárának számított Kolozsváron.

Volt hát éppen elég érzelmi tényező, amely az én akkori társaságom szemében rokonszenvéssé tette az Ellenzéket, s gyanakvó vagy éppen bíráló megjegyzésekre kész-

Az érettségi-kép, 1920

Egyetemi hallgatóként, 1923 őszén

tette őket a Keleti Újsággal szemben. Engem azonban ezek a megjegyzések mindig bántottak, felajzottak, vitára késztettek. S annál inkább, minél jobban éreztették, hogy maguk közé tartozónak tekintenek. A vitákban azonban nemegyszer alulmaradtam. Én csak hirtelen fellobbanó érzelmekkel érveltem, ők tényeket, adatokat emlegettek. Nemcsak többet tudtak, hanem sokkal tapasztaltabbak voltak. Jaj, de mennyivel tapasztaltabbak! Valamennyien megjárták a harctereket! Hivatkoztak is rá minduntalan, akaratlanul is hozzájárulva ahhoz, hogy még jobban meggyűlöljem a háborút, s bizalmatlan gyanakvással néztek mindenkire, aki akárcsak rideg tárgyilagossággal tudott beszélni róla.

S még mindig ott volt választóvíznek közöttünk Ady Endre neve és költészete is. Július 20–21-én egy bizottság, amelynek élén Paál Árpád, Janovics Jenő és Józsa Endre, az Erdélyi Irodalmi Társaság elnöke állottak, megszervezte Érmindszenten azt az Ady-emlékünnepet, amelyről már az év elején szó esett, amikor egy vak hang megemlékezés nélkül múlt el a költő halálának ötödik évfordulója. Nekem rejtett bánatot hozott az ünnepség, mert nagyon szerettem volna ott lenni, de a szerkesztőség elfogadta Jakab Géza ajánlkozását a tudósításra, a lap nevében pedig Kőműves Nagy Lajost küldte ki parádés riporternek. Előállhattam-e így a magam kívánságával? Egy kis irigy keserűséggel a szívemben lemaradtam hát, de annál éberebben figyeltem fel aztán minden hírre, amelynek valami köze volt a lezajlott ünnepségekhez. Mélységesen együttéreztem így Ignó Hugó levelével, amely felpanaszolta, hogy nem hívták meg Érmindszentre Ady olyan fegyvertársait, mint Hatvány Lajos, Reinitz Béla; és természetesen ő is ezek közé tartozónak érzi magát. Felháborodtam azon, hogy az irodalmi társaságok viszont, noha meghívták őket, nem képviseltették hivatalosan magukat. Dózsa Endrének azt a mentegetőzését, hogy hiszen a három védnök (Paál Árpád, Janovics Jenő és ő maga), valamint a szereplők nagy része (Janovics, Áprily, Szombati-Szabó István, Szentimrei Jenő, Tabéry Géza) tagjai az Erdélyi Irodalmi Társaságnak, nem éreztem sem őszintének, sem meggyőzőnek. Nagyon jól tudta

mindenki, hogy a Társaság tagjai közül aligha akadt még egy, aki a fentiekén kívül megjelent volna Érmindszenten... A szereplők nem az Irodalmi Társaságot képviselték, hanem az Ady-hívők és rajongók növekvő tömegét, bárhogyan is fáj ez a hivatalos irodalomnak!

Ilyeneket mondtam asztaltársaságomnak az Eszperantóban. Hevességem azonban ellentmondásokra ingerelte őket, s így álláspontjaink nem közeledtek, inkább távolodtak egymástól. S kibékíthetetlenül ellentmondásossá váltak, amikor eljutottak hozzánk is a magyarországi sajtóhangok az ünnepegekről. Ezeket persze siettem felolvasni nekik. Én sápadoztam, ők azonban fontoskodó érdeklődéssel hallgatták, hogy Herezeg Ferenc és Rákosi Jenő az Újságban és a Budapesti Hírlapban megtámadták Adyt.

– Nagy nevek ezek – bólogattak. – Nem lehet nem törődni a véleményükkel...

De ők nem akartak törődni azzal, amit én ellenvetésül rájuk olvastam a tudósításból: „A magyarországi sajtó felvilágosultabb orgánumai visszaverték a támadásokat.”

– Ez így olyan általános, hogy nincs tanúbizonyossági értéke – mondta ügyvédi fifikával s bizonyos felhúzási szándékkal is Radványi. – Neveket kérek!

Én észrevettem a szándékot, de már nem tudtam fegyelmelni magam. Kapkodva, fulladozva olvastam a tudósításból, hogy az Adevărul Literal című bukaresti lap is megbotránkozva foglalkozik az ügygel, s idézi Herczeg Ferenc következő mondatát: „A román hatóságok egyszerűen azért asszisztáltak az Ady-ünnepen, hogy a románság háláját tolmácsolják a magyar költő iránt, aki elárulta nemzetét.”

– Még az Adevărul Literal is megütközik ezen az otrombaságon – olvastam tovább a tudósítást, s így utasítja vissza: „Ady emlékét tisztelni fogják mindig, mert nagy költő volt, a jogtalanok költője, s a magyar reakciósnak nem marad más hátra, mint nem olvasni Ady verseit. A veszteség az övék.”

Mondom, dadogva olvastam a felindulástól, s a végén panaszos szemrehányással néztem rájuk:

– Úristen, hát nem érzitek, hogy milyen lealázó ez?

Lakótársamnak, Rác tanár úrnak megtelt megértő melegséggel a tekintete.

– De hát neked se kellene éppen egy román lappal bizonyítanod Rákosi Jenővel és Herczeg Ferencsel szemben. Ez meg bennünket aláz meg. Nem gondolod? – kérdezte szelíden.

Úgy éreztem, nem bírom tovább ezt a pártfogói fölényeskedést. Még ott megfogadtam magamban, hogy végleg kiszakadok ebből a társaságból. Otthagynom az Eszperantót, s új lakást is keresek magamnak.

De azért ez nem ment olyan könnyen. Még könnyeztem is miatta, mielőtt végrehajtottam volna elhatározásomat.

De ez már külön történet. Talán nem is tartozik szervesen ide, de elmondom, mert jellemző a szereplőire. És rám.

A Nagy József-féle vendéglőben történt, ahová Győri Ernő hívott meg, hogy őrizője legyek Somlyai Eller Gizellának, aki akkoriban tűnt fel üdén ható, erősen nőies és nagyon tiszta verseivel. De hát miért kellett énnekem a költőnő őrizőjévé lennem? Azért, mert nemcsak a verseiből, belőle is, egész sovány, karcsú alakjából, ellágyító öztekintetéből áradt a Szilágysomlyóról hozott ártatlanság. Győri Ernő azonnal hozzácsapódott, s a költőtárs jogán annyira pártfogásába vette, hogy Darvas Simon kötelességének érezte bizalmasan figyelmeztetni a szende költőnőt: vigyázzon, Ernő igen-igen csélcsap természetű. A figyelmeztetést természetesen maga a figyelmeztetett árulta el kitűnő női érzékkel Győri Ernőnek, akit annyira lenyűgözött ez a bájos őszinteség, hogy megfogadta: elválik a feleségétől és őt veszi el. Csak azért, hogy Darvasnak ne legyen igaza! Állotta is a szavát, de addig is, amíg beválthatta ígéretét, mindig szerzett maguk mellé társaságot is, hogy rápiríthasson Darvasra: ott volt *velünk* X.Y. is!

Most hát én voltam *velük*, s így esett, hogy Gizella gyöngéden letörölte a könnyeimet, amelyek azért hullottak ki, mert már két üveg bor után voltunk, s mert ebben az állapotban magam is elérzékenyedtem, amikor elmeséltem, hogy milyen csatát kellett már megint meg-

vívnom Adyért. Félek, hogy az elmesélésben ellenfeleim sokkal hevesebbek és félelmetesebbek voltak, mint a valóságban, s a szelíd Rácz tanár úr mögé odasejtettem még valami titokzatos hatalmat is, mivelhogy közeli ismerőse apámnak, akinek mindent elmond...

Ezt az utóbbi kikerekítést valószínűleg a lelkiismeret-furdalás játszotta bele a mesébe. Apámnak ugyanis, mióta nem szorultam a segítségére, egyáltalában nem írtam. Lehet, ez váltotta ki ellágyulásom könnyeit is...

Másnap aztán igen-igen restelkedtem, amikor találkoztam Győri Ernővel, bár ő úgy tett, mintha nem emlékeznék semmire. Jólesett ez a figyelmessége, s első dolgom volt, ahogy befejeztük a szerkesztőségi munkát, hogy levelet írtam haza apámnak, megnyugtattam, hogy jól vagyok, keresek már annyit, amennyire szükségem van, s látogatom, amennyire pénzkereső elfoglaltságom megengedi, az egyetemi előadásokat is. Ez igaz volt annyiban, hogy valóban beszaladgáltam az irodalmi és történelmi előadásokra a tél és a tavasz folyamán; de tudatos ködösítés volt mégis, mert azt a hiedelmet kelthette apámban, hogy én még mindig komolyan készülök a tanári pályára. Kellett ez a látszat, mert féltem, hogy új pályaválasztásom aligha volna ingyére. Viszont elé is kellett készítenem, hogy lemondtam eredeti szándékomról, ne-hogy egyszerre, minden előzmény nélkül érje a meglepetés. Ezért hát beleírtam a levélbe azt is, hogy „az előírt vizsgákra azonban nem vállalkoztam, úgy éreztem, nem vagyok előkészülve rájuk.” Ez legalább teljesen igaz, s talán megmozgat benne is valami belátást: nem is mehet olyan könnyen, ha csak úgy mellékesen tanulhat a fiú! Ezt az érzést feltétlenül fel akartam kelteni benne, hiszen még emellett is biztosan megkapom borús apai ítéletét, amikor megtudja majd az igazságot, így valahogy: „Laci ezt nem tette volna. Ő mindig befejezte azt, amihez hozzáfogott.”

Elküldtem a levelet, s mindjárt utána úgy éreztem, hogy ez még nem elég, egyenesebbé kell tennem az utat is, amelyet választottam. Különösen érzelmileg. Most már higgadtabban is felmértem korábbi elhatározásomat. Nem, nem szabad tovább is hányódnom szerkesztőségi ideál-

jaim, barátaim és az Eszperantó-beli asztaltársaságom között, amellyel váltig vitázom ugyan, de mindig meg is zavar, kétségekbe ejt, meghátrálásokra kényszerít.

Kapóra jött, hogy Rác tanár úr bejelentette: az ő jövedelméhez képest még felesben is túl sok a bútorozott szoba ára. Szerencséjére a gimnázium igazgatósága ajánlott egy felügyelő tanári posztot a bentlakásban. Ez lakást és kosztot jelent a következő tanévre. Rajta csak így tud segíteni az igazgatóság, a több fizetést a családostanároknak kell adnia. Felmondja hát a lakásközösséget, keressek más lakótársat vagy valami más megoldást őszire.

A „más megoldást” választottam: a lakáscserét. De úgy, hogy benne legyen a lakótárs is, mert egyedül nekem is túl költséges lett volna egy bútorozott szoba, ha csak nem költözöm ki valamilyen külvárosi lebuja. A Tizenegyek közül Finta Zoltánnal kerültem a legbajtársiasabb viszonyba. Újságíró volt ő is, úgyszólván naponta találkoztunk, nézeteink is egyeztek, Adyról többet is tudott, mint én, sok versét kapásból idézte. De idézett még Komját Aladártól is, persze csak úgy kuriózumképpen, akiről én még nem is hallottam. Igaz, ő se tudott róla semmit, éppen csak a kezébe került valahol egy versköteget, s beleragadt az agyába néhány versszak.

Zoltinak ugyancsak feljavult annyira a sorsa, hogy szebb, nyugalmasabb s főként függetlenebb fészket szeretett volna a város valamelyik előkelőbb negyedében. Kapott is egy szobát a Rákóczi út legelején, egy özvegyen maradt ezredesné kínálta, de annyit kért érte, hogy bizonyára azzal akarta fedezni egész lakbérét. Viszont nagyon szép, kívánatos kétágyas szoba volt! A villa maga a dombnak támasztotta hátát, elől emeletest mutatott, hátul azonban csak földszintnek bizonyult az emelet. Itt volt a kiadó szoba. Lépcső vezetett fel hozzá az épület bal oldalán, s fent csinos kis teraszt ástak ki a dombból a bejárat előtt. Lombos, halkán sóhajtozó nagy fák árnyékkolták napsütésben, védték esőben-hóban a kis teraszt. A szoba nagy volt, két ablaka az utca felé nézett, más kettő oldalra nyílt, a fal melletti lépcső fölött.

Csábító volt a mi szemünkben a berendezés is. Amolyan igazi kúriába illő. És férfias. Nagy, nehéz, faragott ágyak, ugyanolyan stílusú mosdószekrény porcelánkanocsóval és mosdótállal.

– Sajnos, a készlethez tartozó vödör eltörött – sóhajtott panaszosan a háziasszony, amikor észrevette, hogy megakadt a tekintetünk a szennyvíznek odakészített rozoga pléhedényen. – És most már nem is lehet beszerezni...

Az íróasztal azonban megint impozáns volt. Nagy és súlyos, szinte elmozdíthatatlannak tűnt, ahogy ott állott srégen a sarokban, maga mögé szorítva a szegletbe egy föléje magasodó virágállványt, ormós cseréppel s az ebből kimagasló szép fikusszal a tetején. Ekkora súlyosság láttán az ember önkéntelenül is az öblös, sárgaréz szögecsekkel kivert bőrfoteleket kereste s köztük a dohányzóasztalt. De ezek is hiányoztak a készletből. Mindössze egy filigrán szalonzasztalka szerénykedett a két súlyos ágy előtt, s mellette három közönséges tonettszék. Hanem az íróasztal előtt ott volt a hozzá illő öblös és bőrpárnás karos fotel, s máris kínálta magát, hogy valamelyikünk beleüljön.

Zoli, aki azért vitt magával, mert társbérlőnek jelentkeztem nála, rám nézett:

– Beszállsz?

– Veled úszom – mondtam, azt jelezve ezzel, hogy drágának tartom ugyan, de már egye fene, hadd legyünk egyszer mi is urak. S azok is lettünk, még nagyobbak is mindjárt, mint amennyire rászántuk magunkat. A magas, fekete ruhás dáma ugyanis már a magáénak tekintett bennünket, s ellentmondást nem tűrő hangon közölte:

– A reggelit természetesen külön számítom fel. Tejeskávé, két szelet vajaskenyérrel.

Egymásra néztünk Zoltival. Eladdig a reggelivel nem volt gondunk. Szerettük reggel az ágyat, mire kiszöktünk belőle, rendesen már nagyon kellett sietnünk, két-három cigaretta után pedig már meg is feledkeztünk róla. Az hát nem is szerepelt a költségvetésünkben. Háziasszonyunk észrevette habozásunkat.

– Nincs semmi értelme, hogy a kávéházba hordják a pénzüket. Én is adok olyan jó reggelit, mint azok a rablók.

Mit tegyünk? Eláruljuk neki, hogy addig nemigen reggelizgettünk? Még azt hiszi, olyan sóherek vagyunk, hogy nem is futja reggelire, s elveszítjük a bizalmát a szoba-kérdésben is.

– Hát igen... és mennyit tetszik felszámítani? – esetlenkedett Zoli olyan gyáván, mintha soha a harctérnek a színét se látta volna.

– Mindig kevesebbet, mint a kávéházban. Vagy a cukrászdában. Előre csak azért nem tudom megmondani, mert ugyebár, drágulhat a tej is, a vaj is, a kávé is. Ezekről minden kitelik ...

Nem mondtunk igent, de nemet sem mertünk.

Várákozva nézett ránk kissé fátyolos tekintetével, aztán ellágyult a hangja.

– Hagyják már, hogy én is gondoskodhassam valakikről – mondta anyásan. Aztán hirtelen élesen, támadóan:

– Éltem én jobb idöket is, elhihetik...

Annyira meglepő volt ez a hirtelen hangváltás, hogy Zolti is, én is szinte egyszerre rebegtük:

– Igenis, kezit csókolom.

– De azt nem várják, ugyebár, hogy egy ilyen öregasszony maga hozza fel a reggelijüket azokon a lépcsőkön?

– Dehogysis – tiltakoztunk, s vártuk, hogy akkor meg mi legyen, hogyan legyen.

– Én, amikor készen vagyok, megkopogtatom lenről az ablakot.

– Lenről? – néztem rá bizonytalanul, hogy akkor ugyan nagyon nagyot kell nyújtózkodnia. Megértett, s elnevette magát. Öregasszonyosan, de kedvesen csilingelt a hangja:

– Van egy hosszú nyelű kefeseprűm. Azzal kopogtatok. Akkor lejön valamelyikük, s felviszi a tálcát. A mosatlan aztán fennmaradhat, lehozza majd a bejárónő, amikor később kitakarít.

Az a kefeseprű aztán néhány nap alatt otthonossá tette új szállásunkat. Ha a megbeszélrt időben puhán, de

hallhatóan megtapogatta a feljáró lépcsőre nyíló ablakunkat, fűrgén ugrott a soros, hogy lemenjen a reggeli kávéért. Elhatároztuk ugyanis, hogy ha már rendszeresen reggelizünk, akkor nem is gyújtunk rá többet reggeli előtt, mert az különösen egészségtelen, állította Zolti, aki orvostanhallgató is volt vagy két szemeszteren át. Alig vártuk hát a kefeseprűt, hogy szaladjon már valamelyikünk a reggeliért s utána végre rágyújthassunk. Azóta sem estek olyan jól a reggeli első cigaretták!

A nagy fűrgeség azonban néhány nap múlva húzózkodó vonakodássá változott nálam. Ennek az oka pedig nem a lustaság volt, hanem az ügyetlenség. Nem tudtam úgy felegyengetni a lépcsőn a fatálcát a két tele csészével, hogy ki ne loccsanjon a kávé. Ez pedig igen kihozta a sodrából lakótársamat.

– Megint kilocsogtattad? Hát nem látod, hogy milyen gusztustalan, ha kávé loccsan a vajaskenyérré? S ha megcseppen a csésze alja, mikor a szádhoz emeled?

Próbáltam hízelkedéssel elterelni a figyelmét:

– Te hogy lehetsz olyan ügyes, hogy egy csepp is ki nem loccsan?

– Jaj, barátom, én egy nyáron felszolgáltam a baróti nagyvendéglőben. De ez is csak azt bizonyítja, hogy meg lehet tanulni. Már ha egyáltalán van valami ügyesség a praclidban.

– Ne morogj már annyit – igyekeztem kiengesztelni. – Hiszen ami azt illeti, meg lehetne azt oldani észszel is, nemcsak ügyességgel.

– Na, szeretném látni, hogy hozod fel az eszeddel a kávé-t a kezéd helyett.

– Úgy, hogy segíték a kezemnek az eszemmel.

–Hát azt hogy?

– Mint az egyszeri csicskás tette. Az ő kapitányának sem tetszett, ha kilocsant a kávé, amíg a konyháról az ágyáig vitte. Gusztustalannak tartotta...

– Az is, hiába példálózol. ..

– Így aztán az egyszeri csicskás, hogy ne szidódjék meg minden reggel, kiszívott egy hörpintést a csészé-ből, amint betették mögötte a konyhaajtót, s aztán szépen visszaeresztette a hálószoba ajtaja előtt...

– Te, meg ne próbáld! – kiáltott fel riadtan Zoli –, mert hozzád vágom az ágyat.

Így segített rajtam egy naptárból olvasott anekdota. Azontúl az én Zoli barátom gondosan megszemlélte a csészéket, s mindig azt választotta, amelyeknek végigszaladt az oldalán legalább egy cseppnyi.

– Ebben legalább biztos vagyok – dörmögte.

Idővel, amikor már tűrhetően megtanultam pincéresen egyensúlyozni a tálcát felfelé a lépcsőn, már az okozott gondot, hogy az egyik csészéből legalább kiloccsanjon egy cseppnyi.

A költözködéssel egyidejűleg pártoltam el az Eszperantó vendéglőtől is. Egyelőre nem mentünk messze tőle, alig ötven lépésnyire csak, a Kis Pipába. Ez az örökös konkurrencia már a kora őszi hónapokban kifüggesztette a bejáratát ékesítő táblácskát: Disznótoros ebéd! Finta korábbi törzsvendég volt ott, s nagy előszeretettel rendelgette a jól befokhagymázott kolbászadagokat, holott váltig panaszkodott, milyen gyenge a gyomra, alig tud enni valamit.

De nem sokáig ültünk meg ebben a kocsmában sem. A sikeres sztrájk után úgy megnőtt a biztonságérzetünk, hogy egyre vágyóbban tekintettünk a magasabb kategóriájú újságírók életformája felé. Ez pedig az Újságíró Klubban zajlott színesen, kívánatosán. Az én szerkesztőségem „nagyjai”, Paál Árpád, Zágoni, Nyíró, Darvas Simon, Kádár Imre mind házasemberek voltak, ott-hon étkeztek, de az Ellenzék kiválóságai, Kuncz Aladár, Hunyady Sándor, Indig Ottó otthon híján ott vertek tanyát, s mert délelőtt volt a munkaidejük, ebéd után is megültek ott úgyannyira, hogy gyakran a kártyaasztal mellől ültek át a vacsoraasztalhoz. De itt töltötték szabad idejük jó részét Gara Ákos és Gara Ernő, Gyomai Imre, Győri Ernő, Giszkalay János, Olajos Domokos és az újságírás halványabb csillagai közül is még sokan.

Ide kívánkoztunk mi is. Persze, én a magam részéről nem annyira a „halványabb fények” miatt; ezekkel találkoztam elégszer munka közben is, hanem éppenséggel a fent emlegetett hármasért. Ó, nem azért, mintha különös kiválóságnak láttam volna bármelyiket is. Írói neve

és tekintélye akkor még egyiknek se volt. Indig Ottó tűnt fel közülük színpadi próbálkozásaival, de ott is idegen volt nekem, amit írt. Én irodalomban a „miénk”-nek akkor Benedek Eleket éreztem. És Reményik Sándort, Áprilyt, Nyírőt, Tompát, Kós Károlyt, Berde Máriát. És Szentimrei Jenőt még, aki felkarolt, biztatott, kéziratokat kért tőlem Vasárnapi Újságja számára, talán Benedek Elek megbízásából és biztatására, aki a fiai közé számított, amióta leadta egy Mikesről szóló versemet a Cimborában. Az újságírásban pedig nem ismertem nagyobbat Paál Árpádnál, akinek minden gondolata súlyos volt a benne rejlő becsületességtől, megfontoltságtól és közöségünk szolgálatának elszántságtól.

Nem a példaképet kerestem tehát az Újságíró Klubban. Ezt megtaláltam már rajta kívül. Ellenkezőleg: az élet könnyebbik felét, a színességét, vidám nagyvonalúságát vágytam benne. Ebből, a háború előtti idők édes ízeiből, úgy éreztem, a fenti hármast mentett át legtöbbit. Szép férfi volt mind a három, hírelni se kellett őket, úgyis tudta mindenki róluk, hogy a nők kedvencei. Mégse ragadtak lépen, talán mert világfias szellemességük a nők hódítására és visszaverésére egyaránt jó fegyvernek bizonyult. Nekem Kuncz Aladár és Hunyady férfias barbasága, a gondosan nyírott bajusszal, jobban tetszett, mint Indig Ottó lány szökesége, simára borotvált és púderezett arca, lapulásig lekefált haja, amely úgy fénylett mindig, mintha bőven olajozta volna.

Ez az egyébként titkolt vonzódás kétségtelenül szerepet játszott abban, hogy bár az én fizetésem kevesebb volt, mint a Fintáé, mégis engedtem rábeszélésének, amikor felvetette:

– Én azt mondom, hagyjuk a fenébe már azt a Kis Pipát. Már a nevét se állhatom. Nem tudom megenni a szilvaízes derelyéjét, mert mindig a pipaszutyok jut az eszembe...

– Olcsóbb helyet azonban aligha kapunk...

– Én nem is keresnék olcsóbbat. Az Újságíró Klub kedvezményt ad, ha előfizetünk. Ha meg ebéd-vacsora jegyet veszünk, talán nem is kerül többbe, mint most, amikor hol itt, hol ott vacsorázunk...

– Már amikor vacsorázunk.

– Ne sajnáld magad. Nem állhatom. Csak akkor nem vacsorázunk, ha előzőleg felfaltuk minden pénzünket.

Ez igaz volt. Néha könnyelműen előkelősködtünk, nem elégedtünk meg a Nagy Jóskával sem, hanem egyenesen a New York Étterembe mentünk, ahol hűtövedrek állottak az asztalok mellett, azokból emelte ki a pincér könnyed mozdulattal a borosüvegeket. Nagy Jóskánál magunk töltögettünk az asztalra elénk rakott félliteres üvegekből. Ilyenkor aztán a hónap végén már csak papirosból szedegetett falnivalóra telt, a leginkább töpörtyűre, mert az volt a legkiadósabb.

Nem kellett hát nekem sok rábeszélés, hiszen az húzott az Újságíró Klubba is, ami a New Yorkba: az „előkelőbb” életforma. Itt szerettem volna kijárni a könnyed viselkedés, a szellemes társalgás iskoláját. Példálózgatam is erről Fintának, milyen nagy dolog is, ha valaki jó társalgó; ha egyforma könnyedséggel tud beszélni irodalomról, zenéről, festményekről...

– Építészetről, politikáról, társadalmi kérdésekről – egészítette ki a felsorolást ingerülten ő. – Mit akarsz ezzel? Talán nem vagyok elég művelt neked?

– Én sem vagyok elég művelt neked. Vagyis nem vagyunk elég műveltek egymásnak... De ezen még segíthetünk, ha sokat olvasunk.

– Hát olvass sokat!

– De mind olvashatsz, ha benned marad, amit tudsz, mert nem tudod hasznosítani... úgy értem: felhasználni beszélgetés közben.

Rám bámult, aztán elkacagta magát. Most értette meg, hogy nem is annyira a műveltségről van itt szó, hanem egyszerűen a társalgási készségről.

– Csakhogy a kettő együtt jár, hékás. Az tud szellemesen társalogni, aki sokat tud.

– De nem mindenki szellemes ám, aki sokat tud!

– Ez igaz. De az ilyen embernek szervi hibája van: eredendően szellemtelen.

– Vagy nem volt alkalma pallérozódni...

Felkacagott. Vidáman, értően. Most már világosan látta, hogy mire mind célozgatok.

– Szóval pallérozódni akarsz! Hát bizony reád fér még egy kicsi malter – tette hozzá, hogy valahogy ki ne hagyjon egy ziccert.

– Reánk fér – igazítottam helyre –, mert bizony rajtad is kiütközik itt-ott a falusi vályogfal...

– Hát akkor – nyugtázta a riposztot –, keressünk magunknak pallérokat.

Ő mutatott be Kuncz Aladárnak is, Hunyadynak is, amikor megkezdtük a világfi-iskolát az Újságíró Klubban. Erre szükség volt, mert „személyesen” még nem ismertem őket, csak úgy az utcáról, kalapemelési távolságból. Ezt a kalapemelést eleinte némi meglepődéssel fogadták, és túl szívélyesen viszonyozták, ahogy ez már az ismeretlen tisztelőknak kijár. Később barátságosabb tekintet vagy közvetlenül hanyag intés nyugtázta a köszöntésemet. Akkor már elhelyeztek ismerőseik sorában. Igen, ez a Keleti Újság fiatal riportere! A szabályos bemutatásra azonban még szükség volt, az ismeretséget kézfogással meg kellett pecsételni, azzal vált törvényessé.

Finta velük egy szerkesztőségben dolgozott; velük, de mélyen alattuk: amolyan városi riporteri rangban. Megjelent versei azonban íróvá rangosították. Engedélyt se kért tehát, hanem csak odavitt egy ebéd után kártyaasztalukhoz.

– Bemutatom a barátomat...

Nevet csak nekem kellett mondanom, nekik nem, hiszen úgy is illett, hogy tudjam, kikkel fogok kezét. S ők úgy tettek, mintha nem is bemutatkozásról lenne szó, hanem csak oda akarunk ülni mögéjük, kibicelni. Mert erre aztán engedélyt kellett kérni. Nem minden játékos szerette a kibiceket.

– Üljetek le – intett Kuncz Aladár kedvesen.

Csakhogy nem mondta meg, melyikük mögé ülhetünk.

Finta fürgén mögéje telepedett, így én már csak Hunyady

Sándor és a harmadik játékos, bizonyos Fóris szerkesztő úr között választhattam, aki ugyancsak az Ellenzék munkatársa volt, a közgazdasági rovat vezetője. Haboztam egy pillanatig, aztán őt választottam. Hunyady mögé nem mer-

tem ülni, hiszen nem hívott. „Így legalább én mindkét kiszemelt „pallérunkat” szemből tanulmányozhatom – vigasztaltam magam némi kajánsággal –, Finta meg csak nézze Fóris savanyú arcát!”

Preferanszot játszottak, persze pénzben, hogy a játék természetes izgalmát fokozzák még valami kis anyagi érdekeltséggel is. Hunyady vakmerően játszott, makacsul licitált a két lapból álló talon rejtett lehetőségeire, Kuncz Aladár viszont vidáman versengett vele, sokszor csak azért, hogy feljebb verje barátja kockázatát. Az én emberem óvatos közgazdász volt. Nem ment bele a licitálásba csak akkor, ha majdnem biztos volt a hat ütés a kezében. Nem rokonszenves az ilyen falmelléki játékos, de ő tetézte ezt még azzal is, hogy folyton panaszkodott: nem tud licitálni, nem jár neki a lap. Hüvelykujja egyetlen mozdulatával sodorta szét az első öt lapot.

– Pocsék – mondta reménytelenül.

Aztán ugyanilyen mozdulattal sorakoztatta melléje a második ötöt, de akkor már így sóhajtott:

– Se egy király, se egy ász! Se egy király, se egy ász!

Játékosársai annyira megszokhatták már, hogy észre se vették. Különbén is ők voltaképpen csak ketten játszottak, egymás kedvéért, a harmadik csak a partihoz szükséges kellék volt. Én azonban nem bírtam már szó nélkül, amikor legalább harmadszor hallottam:

– Se egy király, se egy ász!

– Hiszen királya van, kolléga úr – szólaltam meg.

Keménygallért viselt, megtekergette benne előbb a nyakát, mintha a felháborodástól nehezen jönne ki a torlán a szó, s csak azután hördült.

– Így nem lehet játszani – csapta le a kártyát. – Ha bemondják az ember lapjait...

Kuncz Aladár érdeklődéssel nézett a felháborodott emberre, Hunyady pedig az én valószínűleg nagyon elsápadt arcomra. Úgy elszégyelltem magam, hogy a mentegetőzésre se maradt hangom. Hunyady összehúzta dús fekete szemöldökét.

– Ugyan már! Mit árthat az neked? Hiszen nem is te vagy a játékos...

Volt a hangjában valami rendreutasítás? Vagy az érződött ki belőle, hogy „mit adod a felháborodottat, hiszen ismerjük mi úgyis a te sunyi módszereidet”? Elég annyi, hogy az én emberem felszedte a lapjait, még valami savanyú mosoly is megjelent az ajkán.

– Csak arra akartam figyelmeztetni – mondta, s már valami kegyes tréfálózás is csendült a hangjában –, hogy ne feledje el a közmondást: kibic kuss!

– Üljön ide mögém, kolléga úr! Én szeretem a szórakoztató kibiceket... – intett Hunyady nekem.

Ilyen felemásan sikerült az én világfő-iskolám első leckéje.

S nem a kívánt irányban haladtunk előbbre a következőkön sem. Mestereink nem azért ültek ebéd után a kártyaasztalhoz, hogy szellemesen elcsevegjenek, hanem hogy feloldódjanak, szórakozzanak délelőtti munkájuk után. Szorgalmasan kibicelgettünk, Finta Kuncz Aladárnak, én meg Hunyadynak, de csak alkalmi élcelődéseket nyugtázhattunk készséges nevetésekkel. De hát hogyan is várhattunk volna komolyabb beszélgetéseket kártyázás közben? Legföljebb a könnyed odamondások művészetéből kaptunk némi ízelítőt. És Hunyady Sándor oktatgatott néha osztás közben a sikeres irodalom egyetlen nagy titkára:

– Csak a szerelemről, fiúk! Arról írjatok. Ez a világ egyetlen nagy, örökre kimeríthetetlen témája. Igen bizony! Jancsi és Juliska. Ők az élet főhősei. Ezer meg ezer változatban...

Délután öt körül Kuncz befejezte a kártyapartit. Hívták társadalmi vagy inkább társasági kötelezettségei. Hunyady még maradt, új kártyapartit toborzott össze; vagy beült beszélgetni a színészek társaságába, esetleg festőkkel vitázott, Szolnay Sándorral, Ács Ferencsel, Ciupe Aurellal. Most kellett volna nekem is közéjük sündörögnöm, de már nem volt rá időm, munkába kellett menni.

Az „esti tanfolyam” már izgalmasabb volt, de ez nem a kívánt értelemben. Kilenc után mehettem csak vacsorázni, s olyankor gyakran akadt olyan társaság, amelyben kivirágzott már a jókedv. És engem az idősebb kartársak, az ott szerzett ismerősök jó része olyan fiatal reménységnek tekintett, akit illet kedvesen és pártfogólag asztalhoz

invitálni. Hiszen hozzátartozhatott volna ez is a világfi-iskolához, de rendszerint csak igen rövid ideig, egy-két óráig voltam megfigyelő képességem birtokában. Aztán ragadt magával az áradat, nemegyszer a hajnali órákig. Egy májusi vasárnapra virradó éjszakán odáig sodródtam különféle kocsmák hullámtörőin át, hogy a reggeli órákban egy vadidegen társaságban találtam magam az utcán: senki sem volt már ott, akiknek az asztalához este leültem. Megborzongatott a reggeli hűvösség, vagy tán valami áldott belső dérvérés remegtetett meg? Megvettem a lábam, s csak úgy magamnak magamban kiadtam a jelszót:

– De most már tovább nem megyek!

Részeg kiáltás lett belőle... A társaság egyik tagja felfigyelt:

– Hát ez itt kicsoda?

– Egy link újságíró. Mindig oda csapódik, ahol inni lehet!

Nem tudtam visszaszájálni, csak csúnyán néztem, s kiöltöttem rájuk a nyelvemet. Kacagtak. Hátat fordítottam nekik, s megindultam visszafelé. Pedig arra nem is hazafelé vezetett az út.

Egy hétig ezután lesütött szemmel jártam a klubban, nem ültem oda kibicelni a délutáni partikhoz, s este nem vettem észre, ha invitáltak valahová, vagy pedig mereven mentegetőztem:

– El kell mennem! Hivatalos vagyok valahová.

Persze, valóban el is kellett mennem ilyenkor s járkalni az esti utcákon két-három órát, hogy a lakótársam se vegye észre nagyképű csalafintaságomat. Meg is untam hamar ezeket a céltalan és muszáj-sétákat. Más megoldást találtam. Elhatároztam, hogy nem térek ki a meghívások elől, de éberem vigyázok, hogy én is rendeljek és fizessek annyi bort, mint mások. Engem többé senki potyalesőnek ne nézhessen.

Ez a módszer néhány napra bevált. Figyelnem kellett, hogy a társaságban ki s mennyit rendel, s ez megakadályozta, hogy fegyelmetlenül és mértéktelenül igyam. Sokszor csak megemeltem a poharamat, s bele se ittam, úgy koppintottam vissza az asztalhoz. Ilyen mértékletes mulatás mellett hamar látnom kellett, hogy az én számom-

ra túlságosan költséges ám még a szerény poharazgatás is. És valahogyan illetlen dolog. Kedvezményes ebéd-vacsora jegyet kérek a klub vezetőségétől, megadják, s akkor én borozgatásra fordítom az így megtakarított pénzt! Nem, ez se mehet így tovább. Finta Zoli már rég ki is húzódott belőle. Igaz, ő az estéit részben egy román medikánál töltötte, akinek komolyan udvarolt, s már arra is célozgatott, hogy hamarosan felbontja a lakásközösséget. De került a boros asztalt akkor is, ha nem ment a „menyasszonyához”. Sok pénzről álmodozott, amit könnyen meg lehet szerezni, s amivel minden problémáját meg tudná oldani: a házasságát is, és azt is, hogy ne dolgozzék, csak „versiket írjon”. Ez az álmodozás csábította be őt a klub legbelső „titokzatos” szobájába, amelynek rendszeren csak este tíz óra után nyílt meg az ajtaja, s akkor se mindenkit engedtek be mögéje, csak a beavatottakat és a klubtagokat. Kártyázás folyt ott bent, de nem a délutáni szerény kommersz-játékok, hanem rendszerint a nagyobb összegeket vonatoztató smendöfer (chemin de fer) és a makaó (macao).

Itt keresett Finta magának valami türelmes játékost, aki megtúrta őt a háta mögött, sőt bevette tétjébe az időnként szerényen odacsúsztatott húszlejest is. Önálló játékosnak nem mert beülni soha, de kipirult és diadalmasan nézett körül, ha pótléknak becsúsztatott húszlejesét néha duplán kapta vissza.

Ide húzódtam be én is a boros asztalok elöl Finta Zoli példája nyomán. Én azonban odáig se vittem, mint ő. Igaz, nem is volt szándékomban játszani. Francia kártyát talán akkor láttam először életemben.

Időnként beült a játékosok közé Hunyady is. Hidegvérrel játszott, s jelentős összeget veszített is, nyert is anélkül, hogy „úri kedélye” bármit is változott volna. Mégis más volt most, mint a délutáni kedélyes partikon. Feszültebben figyelt, látszott rajta, hogy nyerni akar. Itt nem hívott, hogy üljek mögéje kibicnek, pedig nemegyszer elröpült a tekintete a fejem fölött.

De azért itt is kaptam pártfogót, s mindjárt az első este, amikor a Finta háta mögött én is beóvakodtam. Karádi Nagy Lajos látott meg, a mi lapunk közgazdasági ro-

Milus

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A Tizenegyek Antológiájában, 1923

vatának a vezetője. Jó kedve volt, egy fröccsös pohár is állott mellette egy kis asztalkán. Szerkesztőségi kartársam volt, feléje indultam hát, annál is inkább, mert mintha hívott volna a tekintete. Belehörpintett a poharába, s úgy kérdezte:

- Játszani akar, kolléga úr?
- Dehogya! Hiszen még az ilyen kártyákat sem ismerem.
- Lehetetlen. Akkor hát sohasem játszott még.
- Játszom én! De nem ilyen játékot s nem ilyen kártyával.
- Nagyszerű! Akkor szűz kéz! Hozzon egy széket, üljön mellém, s maga vegye fel a nekem osztott lapokat...

A kedve szerint tettem, s bár kabalája azon az estén nem nagyon vált be, s hamarosan nem is volt türelme kivárni, amíg az én „szűz kezem” felveszi és kezébe adja a lapokat, mégis állandó kibice lettem. Elnéztem idegesen türelmetlen kezét, amint a kiosztott lapok után nyúl, s aztán azt az idegfejtő nyugalmat, amikor a harmadiknak kért lapot a másik kettőre fektetve apró csusszantásokkal gusztálta-leste meg, kihasználva az időt, amíg a bankár a többieknek osztott. Néhányszor azt is megkérdezte, hogy nem kaptam-e kedvet én is, de én riadtan tiltakoztam. Megfigyeltem ugyanis, hogy a játékosok valamennyien milyen villámgyorsan, egyetlen futó pillanattal mérik fel a kapott lapok értékét, s már döntenek is, hogy kérjenek-e harmadikat vagy ne. Mire én kiszámítottam, hogy az első két lap mit ér, Nagy Lajos már a harmadikon is túl volt. Nem, nem tudtam volna én elviselni, hogy sürgessenek, még ha kedvet is kaptam volna egy-két százás megkockáztatására. De annyival nem is lett volna érdemes. Így hát csak élveztem Nagy Lajos felszabadult jókedvét, ha nyert, s éppen úgy ízes, zsörtölődő káromkodásait is, ha veszített.

Egyszer aztán nagyon jó napja volt. Csak úgy látogatták a nyolcasok és a kilencesek. S kitartott a szerencséje akkor is, amikor a bankot adta. Jól emlékszem, nyolc osztásnál sepegte be az összes téteket. Okom lett rá, hogy ilyen jól megrögződjék az az este az emlékezetemben...

Nyolcadik győzelme után hazavitte az ezrekre rúgó bankot. Vidáman adta le belőle egy dobozba az előírt pinkapénzt, aztán hirtelen hátranyújtott válla fölött egy százast nekem is.

– Hadd örüljön a szerencsét hozó kibicem is – mondta kacagva.

– Nem, igazán nem... – tiltakoztam még magam is nevetve, de ő hátrafordult, s most már komolyan mondta.

– Ne sértsen meg, kolléga úr! Eltréflizi a szerencsémét!

Elhallgattam, s zavartan gyűrögtem kezemben a százast. Hát lehetséges ez? Alamizsnát fogadjak el egy kártyanyereségből? Vagy nem is így, hanem: alamizsnákat adnak nekem a kártyanyereségből? Ide süllyedtem? Én, aki kifizettem a grófné jótékonyaságából adott vacsoráját?

Nem tréfliztem el a szerencsét, Nagy Lajos újra kilencest vágott ki. Mindenki zajosan csodálkozott:

– Tiszta boszorkányság! Ilyen még nem volt!

Én pedig csendesen felálltam, mintha a dolgomra mennék, s a nyolcrétűre összehajtogatott százast útközben kihullattam a kezemből...

Többé „nem volt időm” belátogatni a kártyaszobába. A világfí-nevelésnek ez az eszköze sem vált be. Le is mondtam róla véglegesen. Két év múlva, a marosvécsi helikoni napok alatt, közelebb s főleg társadalmilag egyensúlyosabb kapcsolatba kerülhettem volna Kuncz Aladárral és Hunyady Sándorral. Ott, az ottani beszélgetések során többet is tanulhattam volna tőlük. De korábbi velük kapcsolatos lelki kalandjaim emléke, amelyről ők persze semmit se tudtak, olyan feszélyezetté tettek, hogy nem kerestem, inkább kerültem már ott is a társaságukat.

KITÖRÉSI KÍSÉRLET - BALFELÉ

Úgy látszik, ideje is volt leszállani a nem nekem nyergelt lóról. Külső körülményeim alakulása is ebbe az irányba terelt. Az az egyensúly ugyanis, amely olyan szép és eredményes belső egységet eredményezett a Keleti Újság szerkesztőségében, váratlanul megbomlott. Paál Árpád, szellemi vezérünk, ellentétbe került a lap igazgatógazdájával, s kivált a lap szerkesztőségéből.

Bizonytalanná vált ezzel hívei helyzete is: a Zágonié, a Nyíróé – és természetesen az enyém.

Mi váltotta ki Paál Árpádból ezt az elszánt és további súlyos következményeket eredményező lépést?

Most, közel egy fél század múltán, bevallom, előttem is néhány homályos háttérű mondatba tömörülnek az akkori események. Valahogy így: A lap igazgatója lepakolt a Magyar Párttal. Egy bihari képviselő jelöltséget kapott érte a következő választásokon. Paál Árpád, hogy fenntarthassa a párt vezetőségével szemben a demokratikusabb néppárti vonalat, átvette a sorvadozó s az Ellenzék melléklapjaként tengődő Újságot, s oda tömörítette a Keleti Újságtól is a „maga székeleit”. Itt kezdett aztán ellenzéki küzdelmet a pártvezetőség jobbszárnya ellen. Nem sokáig bírta a harcot. Másfél évi keserves vergődés után arra ébredtünk, hogy kivásárolta alólunk a lapot az ellenfél, s azzá lettünk, ami elől menekülni akartunk: a Magyar Párt hivatalos orgánuma. Ilyennek azonban érthető okokból nem voltunk megbízhatóak, s ezért néhány hónap múlva bekövetkezett az újabb fordulat: a Magyar Párt megvásárolta a Weiss Sándor Keleti Újságját is, azt tartotta meg hivatalos lapjának, az Újságot pedig végérvényesen megszüntette.

Csakhogy: ilyen egyszerű lett volna maga a folyamat is, mint amilyennek az eredmény látszik? Hiszen Paál Árpád a Magyar Párt egyik alelnöke volt és maradt. S Weiss Sándorral együtt ő is képviselő lett a következő

választásokon. A Keleti Újság pedig, amíg a Weiss Sándor igazgatósága alatt állott, továbbra is a polgári baloldal lapjának számított, sőt erősítette is ezt a hangot a magyar polgári forradalom külföldre menekült nagy emigránsai, mint például Ignotus Hugó, Hatvany Lajos, Bölöni György, Nagy Vince sűrűbb szerepeltetésével. Nem gyérültek meg a lapban Dienes László remek cikkei és Osvát Kálmán szellemes csipkelődései sem.

Mi rejlik hát ezek mögött az ellentmondások mögött? Kerestem Ligeti Ernő *Súly alatt a pálma* című visszaemlékezéseiben, de ő is kétségeskedik, hogy mi válthatta ki a törést Paál Árpád és Weiss Sándor között, hiszen világnézeti ellentét nemigen választhatta el őket egymástól. Mikó Imre a *Huszonkét évben* nem is próbál elemezni, Ő a Magyar Párt oldaláról nézi az eseményeket, nem a folyamatot vizsgálja hát, hanem mindjárt eredményként könyveli el, hogy a pártvezetőség a Keleti Újság megvásárlásával végre szert tett egy hathatós propagandaeszköze. Úgy értékeli hát, hogy nagy sikere volt ez a Magyar Párt vezetőségének.

Az volt, valóban az.

Az én emlékeimben azonban sem a Paál Árpád, sem a Weiss Sándor alakja nem úgy él, mint akik hozzá akarták volna segíteni a pártvezetőséget ehhez a sikerhez. Az én életem e szakaszának gyorsuló áramlásában jelzőbójaként szerepel ez a két név.

Ezért is tartom most olyan izgalmasnak aprólékosabban végigjárni azt a nem is nagyon hosszú, mégis a pártpolitikai és ideológiai tilalomfák miatt változatosan kanyargós utat, amely végül is e két ember szakításához vezetett, s ezzel megkönnyítette a visszahúzó erők győzelmét. Előszedem hát újra a korabeli lapokat, s bennük kutatom az írásos nyomokat.

Felidézük ezek a múltból az én lesüllyedt emlékeimet is annyira, hogy segítségükkel talán meg tudom közelíteni az akkori valóságot, amellyel szembesíteni lehet a mai történeti igazságokat.

Sok-sok ilyen tájékoztató nyomra bukkanok, válogatnom kell közülük, hogy a „legbeszédesebbeket” idézzem. Hosszú vezércikkekből a legtartalmasabb mondato-

kat, terjedelmes nyilatkozatokból azt a néhány kijelentést, amely leginkább rávilágít a lényegre. Íme:

1924 májusában a köztiszteletben álló tudós, Iorga Miklós ilyen szavakkal nyugtázza azt a gesztust, hogy az Erdélyi Múzeum Egyesület és az Erdélyi Irodalmi Társaság elküldte képviselőit a Román Kultúrliga suceavai kongresszusára:

„Szép dolog, hogy amikor mi elismerjük: a magyar egy olyan nép, amelynek jogait tiszteletben kell tartani, ők viszont elismerik, hogy itt az élet nagy eleme mi vagyunk, s keresik megértéssel a feltételeket, amelyek között együttműködni tudnak velünk.”

Paál Árpád egész vezércikkben válaszol Iorga elismerő szavaira. Ennek utolsó mondata:

„A Iorga szavait kísérő viharos taps a megnyilvánulása annak, hogy a román népnek megvan a nagy lelki hajlama az ilyen »szép dolgokra.«”

Iorgának van más gesztusa is ebben az időben a magyar demokraták biztatására. Janovics Jenő román nyelvű levelére, amelyben egyik darabjának magyar nyelvű előadására kér engedélyt, Iorga „*felesége magyar nyelvén*” válaszol, adja meg a kért engedélyt, és mond köszönetet a magyar színháznak a román kultúra iránt tanúsított érdeklődéséért.

Pártfogolni igyekszik a demokrata magyarok mozgalmát az uralmon levő liberális párt is. De mennyire más eszközökkel! Támadja a Magyar Párt vezetőségét, de a magyar egyházak, a magyar iskoláztatás, a magyar tisztviselők ellen hoz kemény intézkedéseket. Így kívánják ezt a polgári demokrácia játékszabályai. Ezzel „bünteti” a reakciós pártvezetést, és igyekszik „aktivizálni” benne a demokratikus elemeket. 1924 nyarán a kormánypárt kolozsvári sajtóorgánuma, az *Înfrățirea* terjedelmes interjút közöl először Paál Árpáddal, aztán Zágoni Istvánnal. Íme ezekből néhány mondat:

Înfrățirea: Önt a Magyar Párton belüli ellentétek egyik tényezőjeként jelölték meg. Mi erre a megjegyzése?

Paál Á.: A Magyar Párton belül, mint minden pártéleten belül, ellentétek és taktikai nézetkülönbségek vannak, de én ezt még mélyreható és elválasztó ellentétnek nem tudom tekinteni...

Paál Árpád tehát védi az egységet, de a további beszelgetés során nem tagadhatja, hogy ő és társai népi vonalat képviselnek.

Înfrățirea: De akkor önöket mégis világnézeti kérdé-

sek választják el egymástól, s ez azt teszi szükségessé, hogy önök világnézeti különbségek szerint a román progresszív és konzervatív pártokhoz csatlakozzanak.

Paál Á.: Hogy világnézeti különbségek vannak közöttünk, az lehetséges. De mindnyájunkat összetart egy előzetes kérdésnek, magának a magyar nyelv jogának a problémája.

Zágoni nyilatkozatára, ugyancsak az Înfrățirea-ban (de közölte mindkét nyilatkozatot a Keleti Újság is), pontosan egy hónap múlva került sor. Közben zajlik a magyar közvélemény hullámverése a Magyar Párt már említett, Braszóba tervezett elnökválasztó nagygyűlése körül. A pártvezetőség baloldali szárnya a régi, Kalotaszegről felröppent népi jelszót szeretné tartalommal megtölteni, s ennek érdekében, mert esélyesebbnek látja a nemzeti jelszót hangoztató feudális jobbszárny visszaszorítására, dr. Bernády György útját egyengeti az elnöki szék felé.

Goga következetes: köti a csucsai paktum, de nem tagadhatja meg a magyaroktól sem a nemzeti alapot, amit román viszonylatban a magáénak vall. Így nyilatkozik a Keleti Újság 1924. április 21-i számában:

„A valóság után ítélve úgy látom, hogy a romániai magyarság minden szociális árnyalata, nemzeti alapon egy pártba tömörül. Ez a magyar párt körülbelül ugyanaz a történelmi formula, amely a régi rezsím alatt népünket egy pártba tömörítette.”

Goga voltaképpen Tătărescu miniszternek válaszolt, aki úgy vélte, hogy a Magyar Párt az arisztokraták vezetése alatt nem képviseli a magyar népet. Így vallotta ezt a pártvezetőség néppárti szárnya is. Taktikailag is jó húzásnak tűnt tehát előttük, ha Bernády Györgyöt tolják előtérbe, akinek kapcsolatai a liberális párttal közismertek

voltak. De hát demokratikusabb erőt jelentett a liberális párt, mint – mondjuk – Goga pártja? Bizonyára nem. Illetve egy pontban igen: mentesnek látszott a már sovinizmussá forrósodott nacionalizmustól. Ez pedig kisebbségi szempontból igen fontos tényező volt...

Éppen ezért a liberális lapban közölt Zágoni-nyilatkozatból éppen az erre vonatkozó mondatokat idézem:

Zágoni: Iskolai ifjúságunk nem tüntet, hanem a rázúdított nehézségek alatt görnyedve is tanul, olvas, érdeklődik a reális életpályák kultúrigényeinek megfelelően, s ezt az új generációt már nem mérgezte meg a sovinizmus...

Înfrățirea: Hogy van az, hogy bizonyos magyar körökben s a Magyar Párt egyik oldalán nem szívesen veszik, ha Önök állandóan a demokráciát emlegetik?

Zágoni: Ha ez így van, akkor sem szűnünk meg a demokráciában hinni és remélni, de közeledünk ahhoz a belátáshoz, mely mind kevesebbre redukálja azoknak a számát, akik nem ebben hisznek, és nem ebben remélnek. Mi a demokráciáért kívánunk dolgozni éppen azért, mert testestől-lelekestől transzilvanisták vagyunk...

Szó van még a nyilatkozatban a zsidókérdésről is. Az *Înfrățirea* azt firtatja, hogy milyen címen tekintünk magyaroknak zsidókat is. Zágoni kifejti, hogy csak azokat a zsidókat tekintjük magyaroknak, akik átvették a magyar kultúrát, ragaszkodnak hozzá, s maguk is magyaroknak vallják magukat. Ilyenek pedig a cionista mozgalom terjedése ellenére is sokan vannak...

Mindezeknek a sajtóban lezajlott párbeszédnek a során nem találok semmi ellentmondást Paál Árpád és Weiss Sándor között. Sőt, Paál Árpád sűrűsödő aláírott cikkekben magyarázza, mélyíti, népszerűsíti a fenti gondolatokat...

Egészen az újságírósztrájkig...

A sztrájk után, július 11-től október 25-ig egyetlen aláírt cikke sincs a lapban Paál Árpádnak. Ebben a számban is nem tőle van, hanem róla szól a cikk: a bejelentés, hogy kilép a Keleti Újság szerkesztőségéből...

Mi történhetett? Emlékeim itt tisztán csak hangulatiak. Ligeti Ernő is csak sejtet valami olyasfélét említett könyvében, hogy a sztrájk következtében romlott meg a baráti egyetértés Paál Árpád és az igazgatóságot képviselő Weiss Sándor között. Az igazgató talán a bérharcban is a maga oldalán remélte látni a szerkesztőség elismert vezetőjét, hiszen egymás oldalán állottak a lap irányításában is. Nagy lehetett tehát a meglepetése, amikor ott látta a sztrájkolok, sőt a sztrájk irányítói között Paál Árpádot. A volt alispánt, a higgadt politikust! Hiszen baloldali volt Weiss Sándor is, de nem szerette a „szélsőségeket”. Márpedig a sztrájk a szélsőbaloldal fegyvere, amelytől óvakodni kell...

A sztrájkot és Paál Árpád szerepét a sztrájkban az igazgatóság veszedelmes precedensnek tekinthette... Erről folyhatott a vita hónapokon keresztül. Emlémem róla csak annyi, hogy Paál Árpád egyre többet ült az igazgatóság Unió utcai irodájában s egyre későbbben ballagott fel, lúdtalpai miatt nehézkes lépésekkel, a Kossuth utcai szerkesztőség lépcsőfokain. S emlékszem arra a jelenetre, amikor egy ilyen alkalommal, megriasztó ellentétben megszokott s mindég szándékosan is hangsúlyozott nyugalomával, ingerülten csapta le kalapját íróasztalára.

– Márpedig az embernek is két oldala van: a jobb és a bal. S úgy egész ember, ha megvan mind a kettő...

E jelenet után nemsokára, talán először a lap életében, nem a szerkesztőség, hanem az igazgatóság adott vezércikket Weiss Sándor aláírásával. A cikk a Magyar Párt belső kérdéseivel foglalkozik, s „megéri”, hogy a pártvezetőség egy ideiglenes direktórium kinevezésével akarja elhárítani az elnökválasztás kérdésében kitört harcot. Túl soknak tartja a hangulatkeltést Bernády mellett, s leszögezi: „Bernády elkövette azt a hibát, hogy már szinte megválasztott elnöknek tekintette magát, s így érthető, ha most degradálásnak tekinti, hogy kiemelkedő elnöki tisztség helyett egy sorba állítják a többiekkel.”

A szerkesztőség tudta nélkül került ez a cikk a lapba? Talán így történt, mert a következő lapszám már a Zágoni vezércikkét s abban egy ilyen mondatot hoz: „Bernády György ilyen kemény vállú, akaraterős munkabíró-

nak mutatkozott meg, s a direktórium terve azért vetődött fel, hogy ő elnök ne lehessen.”

Ez azonban már csak amolyan szerkesztőségi visszajelzésnek bizonyult. A csata már eldőlt. A pénz fölött az igazgatóság rendelkezett. S a pénz győzött. A következő, 1924. október 25-i lapszám már bejelenti, hogy Paál Árpád kilép a Keleti Újságtól. Az erről szóló cikk nyilván megint az igazgatóság közleménye, bár aláírása nincs. Nem állhatom meg, hogy ne idézzek bőven ebből a cikkből, annyira jellemző, ahogyan – egyébként méltán – „*megbecsüli*” Paál Árpádot, s ahogyan „*megérveli*”, hogy mégis miért kell megválnia a laptól. De jellemző arra is, hogy milyen jelentős eseménynek számított ez az akkori időkben:

„Ezekben a küzdelmes, munkás esztendőkből Paál Árpád egyénisége úgy rajzolódott az erdélyi horizontra, mint a puritán jellem, az önzetlen áldozatkészség s a bölcs önfegyelem szimbóluma. Paál Árpád egyszerű, szerény újságíró maradt akkor is, amikor szavaló és hazafiaskodó ellenfelei közül sokan gyanús vagyionokat szereztek..

„Paál Árpád újságírói munkássága irányt mutató volt, s ez az irány, teljesen fedve a Keleti Újság programját, a haladó demokrácia s a szociális és kisebbségi jogok biztosítékain épülő társadalmi és nemzeti kiengeztelődés céljait szolgálta...”

„Hogy a konkurrens lapvállalatok átlátszó célzatú üdvívalgással kísérik az ő távozását, bizonyára Paál Árpádot kellemetlenebbül érinti, mint a Keleti Újságot. Akik azt remélik, hogy a Keleti Újság le fog térni kezdettől követett útjáról, azok csalatkozni fognak. A Keleti Újság kitart a szociális és nemzetközi béke, a fokozódó fejlődés, a kisebbségi népek szabadságának ügye mellett...”

Aztán az indoklás:

„Amilyen tökéletes volt az egyezés eszmei kérdésekben a Keleti Újság igazgatósága és Paál Árpád között, a gyakorlati politikai kérdésekben ellentétek merültek fel. Paál Árpád úgy érezte, hogy a Keleti Újság igazgatóságának e kérdésekben, így a Magyar Párt vezetőségének kérdésében elfoglalt álláspontja az ő

politikájának szabadságát akadályozza – viszont a Kéleti Újság igazgatósága azt tartotta, hogy Paál Árpád pártpolitikai állásfoglalása e kérdésekben megköti a lapot, amikor az igazgatóság minden irányban a független politika szerepét akarja biztosítani magának.”

Úgy fest a dolog, mintha Bernády jelölése körül keletkezett volna a törésre vezető feszültség. Paál Árpád távozása után a lap mégis visszazökken a jelölést erőteljesen támogató régi szerepébe. Közli a marosvásárhelyi határozatot, amely Bernádyt kívánja az elnöki székbe, közli Bernády nyilatkozatát is, hogy „ha megválasztják, kötelességének tartja az elnökség vállalását”, sőt amikor a pártvezetőség huszonnégy szavazattal négy ellenében hivatalosan Ugron Istvánt jelöli, közli Zágoni István *Bernády vagy Ugron* című vezércikkét, amelyben a lap felelős szerkesztője határozottan Bernády mellett foglal állást.

Iorga is, közvetve bár, a Magyar Párt megújulását igyekszik elősegíteni. Nyilatkozik a lapnak, s mondatait átmelegíti a jóindulatú bírálat és a megértés.

Iorga: Maguk is hibásak, mert lehetetlen politikát folytatnak. Beszorították magukat egy sarokba, s onnan ismételtetik: tiltakozunk! tiltakozunk! Az önkéntes izolálódás végzetes következményekkel járhat. Miért nem választottak dolgos, modern, felvilágosult képviselőket...

Riporter: De hiszen a választások... (a választási visszaéléseket akarja felemlíteni, amelyekkel már a jelöléseknél sorban elgáncsolták a Magyar Párt embezeit...)

Iorga (közbevág): Tudom, tudom. De a megválasztott képviselőket se látom soha. Jó, csak hárman vannak. De akkor éppen ott kellene lenniök minden ülésen, szóvá tenni komoly, európai formában minden bajt, részt követelni minden munkából...

A november 25-iki számban újra nyilatkozik: „*A kisebbségeknek részt és felelősséget kell adni az állam vezetésében...*”

A nagy csata azonban, amely ennyire foglalkoztatta a román szellemi életet is, már a brassói nagygyűlés előtt eldőlt. Bernády visszalépett, s a megújulást követelő polgári

baloldal csatát vesztett. Hogy milyen okok miatt s főként milyen körülmények között, arról a Keleti Újság 1924. december 14-iki számában megjelent *Brassó elé* című aláíratlan vezércikk ad némi ízelítőt. Íme:

„Bernády György szintén inkább konzervatív politikus, azért zúdította magára az „istenkísértő” jászizmus vádját, mert az egyházi férfiak úgy sejtették, hogy nem híve az ő politikájuknak. Sajnos Bernády nem ismertette a maga álláspontját senkivel, s ezért úgy álláspontja, mint visszalépése is olyan talányos esemény, amelyre talán a nagygyűlésen kapunk feleletet, ha ugyan egyáltalában kapunk.

„...Másik elkedvetlenítő jelenség az a megdöbbenően demagóg propaganda, amelyet a szélsőjobboldal ki-

fejtett. A pesti ébredőkursus első esztendejében lehetett csak az ottani újságokban olyan cikkeket olvasni, mint például a brassói népámítási lapokban.”

A sorokból kicsorduló keserűség a Zágonié. Ő írta a cikket. S volt értelme annak is, hogy éppen a pesti ébredőkursust emlegette fel. A liberális kormány demokráciája ugyanis erre az oldalra nem állított tilalomfákat. A másik oldalra azonban igen! A brassói nagygyűlés eredménye neki sem tetszett, de nem az Adevărul bírálatát hallotta meg, amely helytelenítette, hogy „a demokratikus elemeket kiszorították a gyűlésről”, hanem az Universulét, amely hevesen támadott, mert szerinte „kommunistákat is” szerepeltettek a felszólalók között. Tătărescu miniszter intézkedett is: Csetri János marosvásárhelyi cipészt, akinek a nevére én még az őszirózsás októberi forradalom idejéből emlékeztem (amikor ugyancsak a „munkásság támogatását” szállította), le is tartóztatták kommunista propaganda miatt. Az ügy pár napig olyan vihart kavart, hogy még a szociáldemokrata pártvezér Flueraş képviselő is sietett elkülöníteni magát Csetritől; és természetesen a kommunistáktól.

„Minekünk, a szervezett munkásságnak – írta nyilatkozatában –, soha semmi közünk ehhez a Csetrihez nem volt, aki a Maros menti kommunista csoportosulás agitátora. És bár először nem vettük komolyan ezt a hírt, mégis, hogy az esetleges félreértéseket eloszlassuk,

a brassói szocialista párt elnökét, Bartha Károlyt kértük fel: reflektáljon a kongresszuson a munkássággal kapcsolatban felmerülhető kérdésekre. Amikor a Csetri-féle misztifikáció megtörtént, és a kommunista agitátor megbízás nélkül bejelentette az erdélyi magyar munkásság csatlakozását a brassói kongresszushoz, Bartha Károly azonnal fel akart szólalni, de ettől a jogától őt elütötték.”

Csetrire azonban nem bizonyult rá a kommunistaság, s így a Magyar Pártra sem, hogy „cimborál a kommunis-tákkal”. Az eljárást megszüntették, a vádaskodás a megérdemelt humorizálásba fulladt, az eredmény azonban az újonnan választott elnök s vele a konzervatív irányzat megszilárdulása volt a magyar közvélemény előtt.

Kós Károly és Paál Árpád tiltakozó nyilatkozata már úgy kongott, mintha a nagygyűlés kiürült termében kiáltották volna el...

Pedig erős kiáltás volt mind a kettő, különösen a Kósé:

„A brassói magyar párti gyűlés a magyar demokrácia határozott vereségét jelenti... A brassói nagygyűlés nem volt a romániai magyarságé, hanem egy érdekelt társaságé, amely egy ezeréves hűbéruralom beteg maradványait képviseli.”

Paál Árpád bízni próbált a progresszív erőkből:

„...A magyarság tevékeny és progresszív rétegei legnagyobb részben tartózkodtak az ülésen való részvételtől, mert jelöltjük néhány nappal az ülés előtt viszszalépett, hogy elhárítsa a még szenvedélyesebb választási harcokat.”

Paál Árpád a haladó erőket érezte tevékenyeknek. Valóban, bennem is valami olyasféle elképzelés élt, hogy a grófok, bárók s mindenféle földbirtokos maradványok elkényelmesedtek, elpuhultak, nem szeretnek dolgozni, s régen volt, amikor még a közügyekkel törték magukat. Kisebbségi sorban a közügyek szolgálata sok lemondást, erőfeszítést, elszántságot kíván, hatalmat pedig alig jelent valamit. Miért törik hát úgy magukat, hogy az élen maradjanak? S mivel tudják úgy maguk mellé állítani az ügyvédek, papok, tanárok, tanítók, tisztviselők, kisemberek seregét, hogy ezek alájuk tartják a vállukat? Talán olyan

nehéz szabadulni a régi illúzióktól, a régi tudatelemektől, beidegződött érzelmektől? Még akkor is, ha már felismerhetően károsak?

Mintegy három év múlva, már a Brassói Lapoknál, csattanósan egyszerű választ kaptam e töprengésemre Szele Bélától, amikor egy alkalommal közelvitába sikerült keverednem vele (mert olyan főszerkesztő volt, aki általában nem járt be dolgozni, csak *izengetett a szerkesztőségnek*).

– Jegyezze meg magának, öcsém – mondta, s figyelmeztetően emelte az orrom elé a jobb keze mutatóujját –, én mindig ahhoz tartom magamat, amit Budapesten csinálnak. Mikor a kommunisták voltak ott uralmon, pedig igazán nem kívánta se testem, se lelkem őket, mégsem támadtam a rendszert, inkább hallgattam...

Ugyanaz a Szele Béla volt az, aki a brassói nagygyűlés előtt úgy irányította a baloldal elleni sajtóharcot, hogy az – a Keleti Újság véleménye szerint – a pesti ébredőkurszus első esztendejének sajtóhangjaira emlékeztetett...

1925 húsvétjára jelent meg Paál Árpád független lapja, a megújított Újság. Megvásárlása körülményeiről semmit se tudok. Lehet, nem is kellett fizetnie érte semmit, csak éppen átvennie, hogy kifizetődővé tegye, s ezzel megszabadítsa az Ellenzék részvénytársaságot egy tehertételtől. Valamelyes kapcsolat ugyanis maradt az új vállalkozás és az Ellenzék Rt. között, amint az a későbbiekből kiderült. Az akkori bonyolult kereskedelmi jogban, a betéti társaságok, korlátolt és korlátlan felelősségű társaságok és részvénytársaságok, a különféle hangos és csendes társulások útvesztőjében még az ügyvédek között is csak a külön kereskedelmi jogászok igazodtak el. Mit törődtem én akkor, hogy milyen alapon kerülök szerződéses viszonyba Paál Árpád lapjával? Mentem volna utána akkor is, ha semmiféle anyagi háttérrel nem szervez vállalkozása mögé, pusztán csak a lapengedélyt szerzi meg. Ez pedig ugyan csak könnyen ment azokban az időkben. Nem kellett hozzá egyéb, mint egy büntetlenségi bizonyítvány s egy bejelentés a városi tanácshoz. A törvény csak a felelős szerkesztő megnevezését követelte meg, s ezzel már szárnyára

is eresztette a lapot, vállalkozójára bízva, hogy miből és hogyan állítja elő, és hogyan juttatja el az olvasókhöz. Így lehetett időlegesen Magyarország című lapja Olajos Domokosnak, Független Újságja Ligeti Ernőnek, és egymás után három hetilapja is Osvát Kálmánnak...

Ezek azonban mind hetilapok voltak, amelyek nem kívántak nagy befektetést, legfeljebb egy-két szám nyomdai előállítási költségét. Igen gyakran még ezt sem, csak a nyomdahitelt egy-két számra. Így persze kockáztatott valamit a nyomda is, de megérte, mert ha „megragadt” a hetilap, az eladott példányszám és a felvett hirdetések ára egy-két hét késéssel fedezte a munkadíjat s egyben a nyomda folyamatos foglalkoztatását is.

Elvileg ilyen egyszerű lett volna egy napilap alapítása is, csakhogy ebben az esetben nem lehetett megelégedni az ilyen üzleti „ágyarással”, állandóbb, biztonságosabb és főként – kifelé legalább – parádésabb, bizalomgerjesztőbb fészket kellett biztosítani a lapkiadónak. A napilapnál igen fontos a megszervezett kiadóhivatal; kell ez az előfizetők és előfizetések nyilvántartására, a sor szerint fizetett apró- és a négyzetcentiméterenként értékelt „ablakos” hirdetések kezelésére. Ez legalább négy-öt tisztviselőt jelent. S kell könyvelő is, mert a pontos és hiteles könyvelést megköveteli az adóhivatal. S végül igazgató is a kiadóhivatal élére.

Az Újság esetében is a könnyebb kérdés a szerkesztőség megszervezése volt. A „törzs” ugyanis Paál Árpád személyes híveiből került ki, olyan újságírókból, akik nem nagyon firtatták a vállalkozás anyagi megalapozottságát, nem követelődtek a fizetést meghatározó minősítések kérdésében, s bizonyára elviselték volna azt is, ha késik is a gázsi néha „a pillanatnyi fizetési nehézségek” miatt. Paál Árpád azonban, aki egy éve sem múlt még, olyan elszántan vállalta velünk együtt a sztrájkot, noha vele bizonyára kivételt tett volna a Lapkiadó Rt., kínosan ragaszkodott az akkor megkötött kollektív szerződéshez. Így aztán nemcsak a régi fizetéseket biztosította, hanem egyeseknél emelt is, minthogy reszortszerkesztőként alkalmazta őket. Hogy miből volt ilyen bőkezű? Én csak annyit tudtam, hogy eladta bethlenfalvi apai örökségét, s ez biztosítja az

elinduláshoz szükséges kezdő tőkét. A többi aztán megy már magától...

– Mi? Ha mi székelyek egyszer nekifekszünk! – mondta Nyíró József olyan hangsúllyal, hogy nem kellett befejeznie a mondatot, anélkül is eléggé meglepett.

Gondolom, Paál Árpád maga, ha nem is volt ilyen harányan magabiztos, ez nem is futotta volna csendes és inkább szerény természetéből, ugyancsak bízott annyira a székelyekben, mint Nyíró. Olyan értelemben természetesen, hogy a székelyek aztán biztosan megtámogatják azt a lapot, amelyet ő jegyez főszerkesztőként... Biztosan kapott biztatásokat is: ismételten hosszú heteket tartózkodott a Székelyföldön azután, hogy otthagyta a Keleti Újságot. Hírelték is akkoriban újságíró-körökben, hogy saját lapot szervez. S nekünk, akik ott maradtunk a Keleti Újságnál, tett is ilyen célzásokat, sőt az is nagyon valószínű, hogy Zágoni és Nyíró már jóval korábban tudott a tervéről. Zágoni maga is több ízben megjárta a Székelyföldet, s aláírásos riportokat hozott onnan, ami felelős szerkesztői rangja mellett egy kissé szokatlanul hatott. Egyik ilyen nagyszerű riportjából tudtam meg, hogy milyen híres festő Gyárfás Jenő, aki akkor még élt Sepsiszentgyörgyön, de már teljes önkéntes elzárkózottságban. Ezek a riportok ugyan a Keleti Újságban jelentek meg, de talán már a mi újságunk részére készítették elő a hangulatot. Azért hangsúlyozódtak bennük a Székelyföld nagyjai...

Így aztán nem is keltett olyan nagy szenzációt, amikor a Keleti Újság március utolsó napján bejelentette egy hírben, hogy „barátságos megegyezés alapján” kiválik a lap szerkesztőségéből Zágoni István felelős szerkesztő és Nyíró József író. S velük megy a „fiatal Kacsó Sándor is”... Azt azonban, hogy ezek hárman hova mennek, már nem jelentette be. Ez ingyen reklám lett volna egy nyilvánvalóan konkurrens lapnak...

A „barátságos megegyezés” igaz volt, de hangoztatására inkább a Keleti Újságnak volt szüksége, mint nekünk. Őt érinthette kellemetlenül, hogy Paál Árpád után most a felelős szerkesztője és még egy olyan neves és népszerű író is otthagyja, mint Nyíró József. A barátságos meg-

egyezés ezt a kellemetlenséget volt hivatott halványítani az olvasók előtt. S ez volt a célja annak is, hogy a következő lapszám úgy beajánlotta az új felelős szerkesztőt, Szász Endrét, hogy nemcsak őt magát ismerhette meg belőle az az olvasó, aki esetleg nem hallott volna róla, noha évtizedes újságírói tevékenység állt mögötte, hanem apai és anyai családfáját és oldalági rokonait is. S mintha ez utóbbi lett volna a fontosabb! Róla csak annyit közöltek, hogy az Erdélyi Néppártnak volt egyik alelnöke, de amikor a Néppárt beolvadt a Magyar Pártba, ő visszavonult a politikától, és azóta „csak újságíró”. Két éve tényleges szerkesztője volt az Ellenzéknek, innen nyerte meg magának a Keleti Újság. De: apja Szász Béla dr. egyetemi tanár, „Böhm Károly elődje, nagyapja Szász Károly, tanár Nagyenyeden, 48-as államtitkár, anyai nagyapja Mentovich Ferenc költő és professzor, nagybátyjai Szász Domokos református püspök, Szász Károly műfordító és Szász Zoltán, a magyarországi progresszív újságírás kimagasló vezére voltak”.

Öt napig ezzel köszöntöttek a velem egyenrangú kartársak:

- Szervusz, te *kiváló* újságíró!
- Hogyhogy? – jöttem zavarba.
- Hát nem *kiváltál* a Keleti Újságtól!

Öt nap múlva két új bejelentés kavarta fel a sajtóberkeket. Az elsőt már várták, az nem keltett különösebb meglepetést, csak a részletei voltak érdekesek. Az Újság bejelentette, hogy húsvéti számában megújul, s az eddiginél nagyobb terjedelemben, új gárdával és vezetőséggel szerez becsületet a *független és haladó szellemiségű újságírásnak*. A lap főszerkesztője Paál Árpád lesz, felelős szerkesztője Zágoni István, tényleges szerkesztője (más szóval szerkesztőségi titkára) Szentimrei Jenő, szépirodalmi szerkesztője Nyíró József, művészeti szerkesztője Kós Károly. Külső munkatársak Benedek Elek és Dózsa Endre.

– Ez mind nagyon szép – mondták az élcelődő kartársak –, de honnan jön a pénz? Ki lesz a kiadó? Vagy kik lesznek benne, ha részvénytársaság lesz?

Erre a kérdésre én nem tudtam felelni, hát átsiklottam felette:

– Azt bízátok csak Paál Árpádra. Ő tudja, mit csinál...

Tudták azt persze a kereskedelmi szakemberek is. Különösen amikor a megújult Újság első lapszámán nem szerepelt kiadóként semmiféle bejegyzett cég, vagyis semmiféle ilyen vagy olyan társaság, hanem csak annyi, hogy felelős kiadó György Dénes kiadóhivatali igazgató. Paál Árpád tehát egyedül vagy legfeljebb egy-két barátja segítségével vágott neki a nagy vállalkozásnak. S legfeljebb az Ellenzék Lapkiadó Rt.-vel került valamelyes kapcsolatba, hogy a nyomdahitele szükség esetén egy-két hétre biztosított legyen. Hanem ez üzleti titok, senkinek semmi köze hozzá mindaddig, amíg rendben mennek a dolgok.

A Keleti Újság sajtóhíre, amely egyébként *pontosan azon a napon jelent meg*, amikor az Újság megújulásának a bejelentése, azt adta hírül éppen, ami az Újság bejelentéséből hiányzott: Magyar Sajtó névvel lapkiadó vállalat alakul azzal a céllal, hogy a *Magyar Párt körei megalapíthassák, a hivatalos pártlapot. A meghívók az alakuló közgyűlésre kimentek. A meghívó leveleket Kovács Kálmán unitárius püspöki titkár írta alá.*

– Akkor az komoly! – mondták sajtókörökben.

A törpécske, fürgé mozgású, minden lében kanál püspöki titkár közismert szervező volt. Úgy lüktetett, mint szövőszéken a nyüst. És szőtt is mindenfélét, akár a nyüst: pletykát, gyanút, vizsályt is, ha erre volt szüksége annak az oldalnak, amelynek az érdekében nyüzsgött. Alantasai azt mondták róla, hogy ha a mosolygó gonosz-ságnak tanszéke volna az egyetemen, keresve sem lehetne nálánál hivatottabb embert találni rá. Ha ő vette kezébe a dolgot, akkor az sikerül. S valóban: már öt nap múlva hírül is adta a Keleti Újság, hogy megalakult a Magyar Sajtó Lapkiadó Részvénytársaság. A hárommilliós alapítókat lejegyezték. A megválasztott igazgatóság tele van történelmi nevekkal: Báró Bánffy Ferenc, Gróf Bethlen Bálint, Báró Jósika Gábor, Báró Jósika János. És egyházi főméltóságokkal: dr. Balázs András prelátus kanonok, dr. Makkai Sándor ref. püspökhelyettes, dr. Tavaszgy Sándor ref. teológiai tanár, Vásárhelyi János kolozsvári református lelkész (a későbbi püspök), a már említett Kovács

Kálmán az unitárius egyház képviselőjében, dr. Nagy László ügyvéd, a római katolikus egyházközség ügyésze, dr. Vékás Lajos, a Minerva nyomdaipari vállalat vezérigazgatója és mások.

Célzatos volt ekkora tőke és ennyi társadalmi tekintély felvonultatása éppen a mi indulásunk napjaiban? S célzatos volt, hogy éppen a Keleti Újság számolt be egy új napilap alapításának ilyen alapos előkészítéséről? Bizonyára az. Annak is tekintették újságíró-körökben is, s nem közönséges kíváncsisággal várták a fejleményeket. Vajon megtorpannak a lázadó székelyek? Rokonszenvvel, de némi sajnálkozással is tekintettek Paál Árpádra. Vakmerőnek tartották a próbálkozását, de: hátha sikerül!

Lehet, hogy titokban ugyanúgy érzett maga Paál Árpád is.

Első szerkesztőségi helyiségünk a református kollégium pincéjében volt, ott állítottuk össze a húsvéti ünnepi számot. Szándékosan az ünnepre időzítettük első számunkat, hogy kivádjuk a rezet. Szinte két hetünk volt rá, április elsejétől tizenkettedikéig. Volt időnk hát felvonultatni a mellettünk álló összes erőket, megtárgyalni minden cikket, megrágni minden szavunkat. Nagyon fontosnak tartotta ezt Paál Árpád.

– Egy biztos: megelőztük őket! – állapította meg elégedett mosollyal, amikor az új sajtóvállalat megalakulásáról esett szó. – Ezt ki kell használnunk. Ahogy én őket ismerem, időt adnak rá. A hárommilliót csak lejegyezték, de azt be is kell ám fizetni, azt pedig halogatni fogják. Csináljunk hát olyan jó lapot, hogy gyökeret verjünk az olvasók szívében addig, amíg ők megindulnak...

Csakhogy talán éppen az volt a baj azzal a bizonyos induló, ünnepi számmal, hogy annyi időnk volt rá. A napilap akkor sikerül, ha lázban és lázzal készül. Mi addig szerveztünk és rágtuk újra a cikkek minden szavát, hogy súlya legyen annak, amit mondunk, amíg kilúgoztuk a lapból a frissesség ízeit és színeit. Nem „súlyosra” sikerült az első számunk, hanem nehézkesre. Pedig szerepelt benne a mi szerkesztőségünk kiválóbb tagjai mellett Benedek Elek is. Aztán Tabéry Géza, aki készülő

Szarvasbika című regényéből adott egy részletet, politikai cikkel jött Kecskeméti István református teológiai professzor, verssel Endre Károly, zeneesztétikai fejtegetéssel Járosy Dezső. Ez újdonságnak számított a napisajtóban, amely Bartók Béla előző évi kolozsvári szerepléséről alig tudott többet mondani, mint hogy milyen „megtisztelő” ránk a „világhírű” zeneszerző és zongorista látogatása. Megnyitotta művészeti rovatát Kós Károly is.

Mégis, húsvét után az első hétköznapi számban ilyen című cikkel üdvözölt bennünket az Ellenzékben Kuncz Aladár: *Jó napot – jobb lapot!*

Nem volt ebben rosszakarat semmi, de kajánkodó heccelődési kedv annál több. Reggeli lapként jelentkeztünk a piacon, versenytársat tehát nem az Ellenzéknek, hanem a Keleti Újságnak jelentettünk, de az ottani kollégák sem ellenségesen, inkább kíváncsi érdeklődéssel kísérték vállalkozásunkat. Hanem azért, néhány napig minden újságíró így köszöntött vagy fogadta a köszöntésünket:

– Jobb lapot, szerkesztő úr!

Hát igyekeztünk is. Nagy újításnak szántuk a vasárnapi képes mellékletet. Ilyen még nem volt a magyar sajtóban! Szentimrei Jenő olvastotta be a maga Vasárnapi Újságját ugyanilyen címmel és négyoldalas képanyaggal. Igaz, vesztett csatából mentett zászló volt a Vasárnapi Újság, de nekünk éppen ezért volt értékes. Még a Magyar Szövetség idején indult kezdeményezésből született meg elődje, a Vasárnap című néplap. A Kisbaconba hazatért Benedek Elek javasolta, de tán éppen azért, mert ő kezdeményezte, nem tartotta sürgősen szükségesnek a nép nevelését a hivatalos vezetőség. Erre Kós Károly, Paál Árpád, Zágoni István, Nyíró József és Szentimrei Jenő, Benedek Elek nevének az erejével és Szentimrei szívós szervezői kitartásával, összehozták Kaláka néven a néplap megjelenítését anyagilag biztosító kiadói társaságot. A Vasárnap meg is indult, főszerkesztője Benedek Elek, szerkesztője Szentimrei Jenő lett. De most már, semhogy ilyen radikális társaság végezze, sürgősnek tartotta a népnevelést a hivatalos vezetőség is, s pár hétre rá már az egyházak irányítása alatt álló Minerva Rt. is

kidobta a maga néplapját Magyar Nép címmel és Gyalay Domokos szerkesztésében.

A Magyar Népnek, felsőbb egyházi utasításra, ügynöke és terjesztője lett minden lelkész és felekezeti tanító. Ezek között akadtak olyanok is, akik mérges ellenzői voltak minden radikalizmusnak. Elegük volt – mondták – az októberi forradalomból. Ezek a lapterjesztésbe belevitték a maguk elfogultságát, politikai gyűlöletét is. Akadt község, ahol a szószékről hurcolták meg Benedek Elek tisztességes nevét, mert fia, Benedek Marcell, előbb a „Károlyi Mihály, majd – ó, szörnyűség! – a Kun Béla embere volt”.

Ilyen eszközök ellen nem volt akkor hatásosan forogatható fegyvere a Kaláka embereinek. A Vasárnap visszavonult a falvokról, s Vasárnapi Újság címmel a városi kispolgárság és értelmiség köreiből igyekezett szert tenni annyi előfizetőre, hogy a folyamatos megjelenését biztosíthassa. A megújuló Újságba való beolvadását azonban már úgy tekintették a Kaláka tagjai, de különösen Szentimrei Jenő, mint egy lassan és folytonos harcban visszahúzódó, de végig hősiességgel védekező osztag végleges kivonását az arcvonalból. A Vasárnapi Újság megmaradt előfizetői beolvadtak az Újság előfizetői közé, a lap maga vasárnapi képes mellékletként semlegessé vált, illetve növelte az új lap vonzóerejét.

Hoztunk azonban új hangot a politikában is. Mindjárt indulásunk után közöltük Costa-Foru Paál Árpádhoz küldött meleg üdvözlő levelét. Az egész levelet nyilvánosságra hoztuk, azt a részét is, amelyben intett, hogy ne ellenségeskedjünk arisztokráciánkkal, mert a béke és egyetértés mindig jobb a viszálykodásnál, s különben is az arisztokrácia felkészültségét és műveltségét nehéz volna nélkülöznünk.

Paál Árpád a levélnek erre a részére válaszolt – különösen. Kifejtette, hogy mi nem gyűlöljük az arisztokráciát, állanak a mi oldalunkon történelmi nevek viselői is, amint a „másik oldalon” is éppen elég polgári elem hangoskodik. Helyeselte az egyetértést sürgető jókívánságokat, de az egység szükségesnek ítélt jelszaván belül nem tartotta hasznosnak a világnézeti és elvi ellentmondások

elhallgatását vagy elnyomását. Megpróbálta tisztázni a „keresztény magyarság – zsidó magyarság” folyton kavargó kérdését is. „Itt nem árról van szó – írta vezércikkében –, hogy sok-e vagy kevés közöttünk a zsidó magyar, s hogy rászorulunk-e vagy sem az ő segítségükre. Itt egyszerűen arról van szó, hogy vallási világnézetek képzelt ellentétéért szűkebbre szorítsuk-e azt a nemzeti életünket, melyre kifejlődtünk, s melyre nemcsak jogunk van, de amelyből ránk kötelességek is fakadnak.” Erre az állásfoglalásra főként azért volt szükség, mert Anghelescu közoktatásügyi miniszter iskolarendelelete kitiltotta a zsidó gyermekeket a magyar tannyelvű iskolákból. Szervezzenek a zsidók külön héber tannyelvű iskolákat maguknak, vagy pedig járjanak román iskolákba!

Nagyobb közéleti zajlást idézett elő ennél is váratlan szembefordulásunk a csucsai paktummal. Ez megzavart engem személyileg is. Eladdig úgy tudtam, hogy mi a paktum hívei vagyunk. Paál Árpád mindig tisztelettel beszélt Gogáról, akinek minden megnyilatkozását szívesen közöltük már a Keleti Újságban, ha pedig megjelent Kolozsváron, Zágoni is igyekezett mindig közvetlen kapcsolatba kerülni vele. Igaz, heveny nacionalista megnyilatkozásai némi viszolygást váltottak ki belőlem, magyarbarát gesztusai azonban, amelyek miatt támadásoknak is kitette magát, rendszerint meg is vigasztaltak... Egy időközi választáson már gyakorlatilag is bevált – legalábbis a Goga javára – a paktum: magyar szavazatok vittek be képviselőnek a szászrégeni választókerületben, Maniu népszerű pártjának és az ezúttal is erőszakoskodó kormánypártnak a jelöltjeivel szemben. A szászok nem akartak részt kérni a választási küzdelemből, tartózkodtak a szavazástól.

Csakhogy éppen Goga e nem várt győzelme ingerelte fel Maniu Nemzeti Pártját. Rossz tapasztalat és fenyegető figyelmeztetés volt ez neki a közeledő általános választásokra. Érthető hát, ha sajtója cikkezni kezdett: a kisebbségi kérdés nem lehet egy párt ügye, az „pártok fölötti állampolitikai kérdés”. Ez olyan igazság volt, hogy senki kétségbe nem is vonta. De akkor miért dobta be

ugyanaz a sajtó a Csucsá – Gyulafehérvár ellentétpár gondolatát?

Goga azzal válaszolt a támadásokra, hogy megkérdőjelezte a gyulafehérvári határozatok közjogi értékét. Szerinte „alkalmi megnyilatkozás volt az csak”, nem tekinthető jogalpnak. Nem volt az kétoldali szerződés, hiszen a magyarok ott se voltak. „Egyébként a Magyar Párt is nagyon könnyen lemondhatott a gyulafehérvári formuláról – írta egyik májusi cikkében –, minthogy annak szerzői, amikor lehetőségük lett volna azt érvényesíteni, a legbrutálisabb csapásokkal sújtották a magyar kisebbséget.”

Goga cikkének ismertetése 1925. május 7-én jelent meg a Keleti Újságban. S rá a második napon, május 9-én Kós Károly tagozati elnök és Deutscher Géza titkár aláírásával egy levél a mi Újságunkban, amelyet a Magyar Párt kalotaszegi tagozata a pártvezetőséghez intézett, s amelynek Paál Árpád ezt a címet adta: *Kalotaszeg a csucsai paktum közzétételét kívánja.*

Ez a kívánság új politikai magatartás zászlóbontása volt. Kós Károly is tudta, hogy a paktum szövege nem tehető közzé csak mindkét fél közös beleegyezésével; vagyis akkor, ha Goga pártja olyan helyzetbe kerül, hogy be is válthatja a megegyezés pontjait. Ennek ellenére támadott. Egy hétig ugyan még várt, mintha a pártvezetőség valóban közzétehetné, ha akarná, a megegyezés szövegét. Aztán cikket írt az Újságba. A cikk lényeges tartalma ez a két mondat volt:

„...Zsákban macskát nem veszünk. Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy jövő sorsunkat nekünk ismeretlen, előttünk titkolt, de minket kötelező kötéseknek vessük alá.”

Benne volt ebben a két kemény mondatban Kós egész egyénisége: viharos szenvedélyessége, karjai csépelő mozgékonyasága, kos módjára harciasan előrefeszülő homloka.

– De hiszen mi lelkesedtünk a csucsai paktumért! – csodálkoztam, amikor reggel bementem a szerkesztőségbe, s elolvastam a cikket.

Nem volt még bent senki, csak Szentimrei Jenő.

– Az akkor volt! – szólt rám rideg tárgyilagossággal szerkesztői asztala mellől.

A Regina Maria (volt Deák Ferenc) utca 35. szám alatt volt ekkor már a szerkesztőségünk is, kiadóhivatalunk is. A Pásztortüzet szorítottuk ki innen. Azzal, hogy előnyösebb szerződést kínáltunk a háztulajdonosnak: nemcsak az utcára nyíló üzlethelyiséget, hanem az utána következő két lakószobát is kibéreltük. Volt itt hely anynyi íróasztalnak, ahányan voltunk.

Az én íróasztalom egy ideig a Szentimrei jobbjá felé esett. Az is akartam lenni neki: jobbkeze a lapcsinálási hajszában. Bántott hát cinikusnak vélt ridegsége. Észrevette. Felállott, s topogott egy kicsit, mintha elzsibbadt lábaiból akarná kirázni a bőr alatt zsibongó bolhákat. Aztán egyszer-kétszer végigsétált a szobán, s megállott mellettem.

– Nézd – szólott egy kissé oktatóan –, akkor azért folyt a harc, hogy ne üljünk tétlenül, ne nézzük a köldökünket, hanem kapcsolódjunk be az ország életébe. Így nézve a csucsai paktum hatalmas eredmény volt. Most a bekapcsolódáson túl vagyunk, tán túlságosan is céltábla lettünk a pártok közötti harcokban. Most az a feladat, hogy politizáljunk, de okosan... *Reálpolitikát* akarunk...

– No, de amit egyszer vállaltunk...

– *Mi* aztán nem vállaltunk semmit!

Most tudtam meg, hogy arról az oldalról, amelyet mi a magunkénak éreztünk, senki, de senki nem írta alá a csucsai paktumot. Annak aláírói mind, egytől egyig a másik oldal emberei közül kerültek ki. Nem leszünk hát hűtlenek magunkhoz, hanem ellenkezőleg, következetesen ragaszkodunk a régi néppárti zászlóhoz, ha most a reálpolitika jelszavával támadunk.

A támadás – az tetszett nekem. Miért csináltunk új lapot, ha nem ezért? Megnyugvással olvastam hát Paál Árpád másnapi cikkét, amely a rá jellemző hömpölygő mondatokkal körülményesen kifejtette, hogy a csucsai paktum annak idején azért jött létre, mert remény volt rá, hogy egy közeli kormányváltozás hasznosíthatóvá teszi a magyar kisebbség számára is. Az azóta kialakult politikai helyzet alapján azonban „kölcönösen le kell számolni,

hogy ez a reménység a közeli időben” nem lehet valóság...

Sietett ennek az álláspontnak a támogatására Zágoni István is. Hosszú cikkben ismertette azokat a „titkokat”, amelyek a paktumról a különböző nyilatkozatok, hírlapi találgatások nyomán ismertekké váltak (bár bizonyosat nem tudott senki); de az ismertetés lényege egy újabb érv volt a paktum ellen: az Averescu-párt időközben megszavazott olyan, a nemzeti kisebbségek ellen irányuló törvényjavaslatokat, amelyek „ellentétben állanak a paktum elvi alapjaival”.

A párt vezetősége, amelyben egyébként az egység jegyében benne volt Paál Árpád is, annak fogta fel az Újság közleményeit, amit ténylegesen jelentettek is: támadásnak a pártvezetés ellen. Kolozsvárt nem akadt lap, amely a maga ügyének tekintette volna a támadás visszaverését. A Brassói Lapok azonban többszörösen is érdekeltnek érezte magát egy ellenünk irányuló sajtóhadjáratban. A maga győzelmének könyvelte el a brassói nagygyűlés eredményét: a jobboldal győzelmét. Érdekelt volt a csucsai paktum védelmében is, mert annak egyik aláírója éppen Szele Béla, a lap főszerkesztője volt. S végül az Újság maga is éppen a Székelyföldön, a Brassói Lapok bőséges előfizető-termő területén igyekezett meggyökeresedni; ide küldte ki legsűrűbben a szervezőit, innen igyekezett barátokat, támogatókat szerezni politikája számára, innen gyűjtötte híryanaga nagy részét is. Ez az érdekütközés pedig egyáltalában nem volt mellékes „háborús ok” egyik lap szempontjából sem.

A harcot, amely eladdig üzletileg folyt, a terepen, a Brassói Lapok tette nyilvánossá – elvi alapon. Védelmébe vette a csucsai paktumot, de nem politikai érvekkel, hanem személyi támadással. Szemére vetette Paál Árpádnak, hogy bezzeg annak idején ő is „gratulált a csucsai megállapodáshoz”, megette „a csucsai ebédet is” Goga kastélyában, a volt Boncza-kúrián, most pedig egészen következtelenül ellene fordul... Felelemlette azt is, hogy Paál Árpád nemrégiben még, amikor állástalanná vált, alkalmazásért kopogtatott a Brassói Lapoknál...

Paál Árpád nem könnyedén, inkább méltóságteljesen

utasította vissza a személyét ért támadást. Most vallotta be, hogy mihelyt kivált a Keleti Újságtól, nyomban az Újság átvételének a szervezését kezdte meg. Ebben járt Brassóban is, ahol a Brassói Lapok egyik munkatársa említette neki, hogy – állástalan lévén – talán elhelyezkedhetne „náluk” is. Ő elengedte a füle mellett a jóakaratot, mert nem akart a terveiről beszélni, de félrevezetni sem akarta a kollégát. Egyébként pedig politikai kérdésekben csak olyanokkal érthet szót, akik nem bújnak a névtelenség mögé...

Ezzel elült egyelőre a nyilvánosság előtti vita. Történt azonban, hogy Udvarhely megye tanítói kara a nyár közepén közgyűlésre készült, s erre az alkalomra nagy lapterjesztési csatára készítette fel az Újság terjesztőit és barátait György Dénes, a lap kiadóhivatali igazgatója. Ezt már megint csak nem viselhette el szó nélkül a Brassói Lapok. Vezércikkben figyelmeztette a megyei tanítóságot: vigyázzon, ne menjen az Újság után, mert a tanítók egyesülete „könnyen összeütközésbe kerülhet az állami hatóságokkal”.

Paál Árpád valóban sokat foglalkozott az iskolakérdéssel. Egyik tétele az volt, hogy az iskolafenntartó egyházakat ne vonják be a pártpolitikai küzdelmekbe, mert ez nehezebbé teszi számukra iskoláik védelmét. A másik meg, hogy politikai úton viszont fel kellene vetni a párizsi szerződésben kilátásba helyezett székelyföldi tanügyi kérdéseket. Nyilván erre célzott a cikk.

Az Újság erélyesen visszautasította az alattomos támadást, de most már nem elégedett meg ennyivel. Kapóra jött, hogy éppen ezekben a napokban zajlott a kolozsvári törvényszék előtt egy sajtóper, amelyet a Brassói Lapok indított Győri Illés István, a Gyilkos szerkesztője ellen. Az egyébként közismerten zsaroló időszaki lap ugyanis cikket közölt a Brassói Lapokról, amelyben azt állította, hogy a lap gazdái a kormánytól is, Magyarországtól is támogatást fogadtak el, s amíg a lap hangosan magyarkodik, titokban kiszolgálja a kormányt. Győri Illés bizonyítási eljárást kért, amelynek során a tárgyalást Vezető bíró is láthatóan gunyoros érdeklődéssel élvezte ki a sajtóvilág furfangos módszereit. Tetszett neki a per

maga is, aprólékosan hallgatta ki az alperes tanút, s a feltárt „tények” alapján „szakértőt” hívott be, hogy véleményt kapjon a „sajtóerkölcs” íratlan szabályairól. Ennek alapján hozott aztán ítéletet, amelynek indokolásához hozzátartozott az is, hogy erkölcsileg a felperesnek és az alperesnek egyaránt nincs mit a másik szemére vetnie, a Gyilkos állításait azonban bizonyítottnak kell vennie, miután Győri Illés István levelet mutatott fel, amely kétségtelenné teszi, hogy a Brassói Lapok jelentős összeget kínált fel neki, ha kiadja kezéből a bizonyítékait. A bírósági eljárás a felmutatott levél után nem tartotta különösebben szükségesnek annak a firtatását, hogy milyen szerepet játszott a per anyagának „begyűjtésében” bizonyos Tyrnauer István, a Brassói Lapok elbocsátott, nem éppen jó hírű munkatársa.

Ezt az adott körülmények között a mi lapunk se tartotta fontosnak. Az ítéletre támaszkodott, a szakértői véleményre a perben álló lapok erkölcsi színvonaláról – s ezek alapján „tárgyilagos”, de bőséges tudósítást közölt a tárgyalásról. Kaptunk erre olyan szitkozódó választ a Brassói Lapokban, hogy „szalonképesebb” feleletünk már nekünk sem lehetett, egyszerűen iszapvulkánnak minősítettük laptársunkat. S minthogy éppen akkor sem Paál Árpád, sem Zágoni István nem voltak otthon, mi is névtelenül, illetve az egész szerkesztőség nevében közöltük a cikket. De nem elégedtünk meg ennyivel sem. Szemére hánytuk a Magyar Pártnak: lám, egy ilyen lap „ma is úgy szerepel a köztudatban, mint a Magyar Párt félhivatalosa. Itt jelentek meg a párt régebbi és mostani ügyvezetőinek hol névvel, hol név nélkül írott cikkei, nyilatkozatai, melyek a hivatalos álláspontot kívánták megismertetni életbevágó kérdéseinkben...” Nyomatéku­l közöltük még Tarnóczy Lajos református esperes cikkét, amelyben ilyen kitételek voltak: „Iskolapéldája ez a per annak a megállapításnak, hogy a sajtó üzlet. A Brassói Lapok üzletének tőkéje azonban a sovinizmus volt.” S a cikk zárómondata: „A Brassói Lapoknak el kell pusztulnia az erdélyi életből.”

Nem, nem éreztem jól magamat ezekben a napokban. Félreértés ne essék, szívvel-lélekkel a magam szerkesztő-

sége mellett álltam, az volt az érzésem is, hogy a mi válaszcikkeink méltóak hozzánk, nem alacsonyítanak le. De hát vannak az embernek irodalmi élményei, amelyek bármennyire mulattattak egykor, kellemetlenkedni is visszajárnak, ha találva érezzük magunkat általuk. Nekem is minduntalan feltolakodott képzeletemben Dickens remek paródiája az Eatanswilli Hírlap és az Eatanswilli Függetlenség mucsai párviadaláról. Úgy tolakodott fel, mint a jóllakottban a fölöslegesen megevett tizedik gombóc. Érthető hát, hogy magamban mind sürgettem Paál Árpádot és Zágonit: „érkezzenek már haza”, s vegyék saját kézbe a harc irányítását. Az is megnyugtatót azonban, amikor úgy döntöttek, hogy nem folytatjuk tovább ezt a csúnya szócsatát, hanem becsületbíróságot kérünk a lap nevében. S éppen a Magyar Párttól! S nem is ők ketten csak, hanem az egész szerkesztőség, minthogy ők személyileg is érdekeltek: név szerint támatta őket a Brassói Lapok. Felhasználtuk az alkalmat, hogy egy dévai hozzászólás (amelyet természetesen közöltünk a lapban) világosságot követelt a „szomorú ügyben”, s levelet intéztünk a Magyar Párt vezetőségéhez, amelyben kértük, hogy a felügyelete alatt „választott bíróság döntsön a Brassói Lapok rágalmairól”. A levelet a szerkesztőség nevében Szentimrei Jenő és Nyíró József írták alá.

– No, ujjbegyükbe megy a héja, amikor feltörik ezt a diót!

Ez a Nyíró véleménye volt. A pártvezetőség azonban nem vállalkozott diótörésre. Azt válaszolta, hogy bizalmunkat elfogadja, de csak akkor él vele, ha nem becsületbíróságról lesz szó, hanem békebizottságról. Az is megállapíthatja, hogy melyik fél hol követett el hibát, s elégtételt is szolgáltatathat a sértetteknek. A javaslata az, hogy mindkét fél jelöljön a bizottságba két-két tagot, elnököt majd a párt elnöki tanácsa küld.

Mi elfogadtuk ezt a megoldást is azzal a feltétellel, hogy a bizottságnak egy hónapon belül össze kell ülnie. A magunk részéről Zima Tibor országgyűlési képviselőt és Kapdebó Szilárd bánffyhungyadi ügyvédet kértük ügyünk szószólóiként.

Nem emlékszem már, s nyomát a lapban sem talál-

tam, mit végzett vagy végzett-e valamit egyáltalán ez a bizottság. A legvalószínűbb az, hogy addig nyújtotta-halasztotta a tárgyalásokat, amíg már meguntuk sürgetni. Illetve nem nagyon volt már ereje a sürgetésünknek. S akkor elaltatták, mint a rossz csecsemőt szokták a türelmetlen anyák – rézmozsárban tört mákkal.

Fél év múlva egy kis hír jelzi lapunkban az ügy érdemi folytatását: a tábla megsemmisítette a törvényszéki ítéletet a Gyilkos elleni sajtóperben s új tárgyalást rendelt el. Erre azonban talán már sor sem került, vagy ha igen, sajtónyilvánosság nélkül zajlott le.

Minket mindenesetre harcos politikai ábrándjaink foglaltak le, nem obskurus sajtóperek. Kalotaszeget sorakoztattuk csatarendbe újra. A bánffyhungyadi tagozat állást foglalt: nem tartja kötelezőnek magára nézve a csucsai paktumot. NyomatékuK Kós Károly is lemondott a tagozati elnökségről, de lemondását a többség nem fogadta el. Így elnökként nyilatkozhatott az Adevärulnak: *Miért Csucsá, miért nem Gyulafehérvár?* A nyilatkozat a kisebbségek és a román pártok viszonyát fejtegette, de nem titkolta el azt a véleményét sem, hogy „a csucsai paktum az erdélyi magyar politikának immár csak történelmi emléke”. Aztán egy rövid hírben *Az első világitó erejű szó* címen a kolozsvári Patria cikkét nyugtázzuk hálásan.

A Nemzeti Párt kolozsvári hivatalosa ugyanis visszaverte a liberális Viitorul támadását. A Viitorul Kós említett nyilatkozatában a Nemzeti Párthoz való közeledést látta, ezért támadott.

Az volt-e csakugyan? Bizonyára, de megint csak az új jelszó, a *realpolitika* jegyében. Ezzel egyidejűleg Paál Árpád Anghelescu közoktatásügyi minisztert ostromolta nyílt levélben. A félelmetes hírű miniszter ugyanis „további együttműködést remélt a Magyar Párttal”, mivel a mezőgazdasági kamarai választásokra kötött helyi kolozsvári megállapodás mind a két fél részére bevált. Ezt a kolozsvári példát egyébként követték jórészt a többi tagozatok is, csak Csík „nem békült” Anghelescuval.

Szövődtek tehát a kapcsolatok a hatalmon levő párt felé is, a legesélyesebb ellenzéki párt felé is.

Mindezek lekötötték a lap vezetőit. A nyár közepe után azonban már csak Kós Károly folytatja a lapban a politikai harcot. Augusztusban az iskolakérdésben noszogatja új utak, módszerek keresésére a pártvezetőséget, szeptemberben pedig már a reálpolitika addigi értelmezését kérdőjelezi meg.

Jókor még, mert októberben már erre sem igen lett volna lehetősége. Előre látta ő ezt? Látnia kellett, hiszen ha részese nem is, mert nem az ő anyagi gondjait szaporította. de bizonyára szemtanúja volt a lapra nehezedő egyre súlyosabb pénztelenségnek.

Mikor vettük észre mi, a lap apróbb csillagai, hogy baj van a számítások körül? Mert csillagpk voltunk valamennyien, annyira bíztunk magunkban. És a székelyekben. Éppen ezért azt akartuk, hogy mindenkinek legyen egy kis saját fénye is, aki lapunk, a Nap körül bármilyen minőségben kering.

György Dénes, felelős kiadónk és első kiadóhivatali igazgatónk, marianumi tanári állását hagyta ott a lapért és Paál Árpáért. Egyik előfizetést gyűjtő és hirdetéseket szerző ügynökünk joggal mutatkozott be mindenütt úgy, hogy „Dr. Vass András vagyok”, valóban megillette őt a doktori cím. Nem is igen emlegette a főszerkesztőt és a felelős szerkesztőt sem doktori címek nélkül sehol, hadd hangsúlyozódjék lapunk rangossága. Közéleti ember volt másik ügynökünk, Adorján Jenő is. Ő tudományos kutatásaival s ilyen természetű közleményeivel dicsekedhetett. S a végén még a kisiparos rovat szerkesztőjeként is doktort vonlattunk fel: Dr. Veress Endrét, aki ugyan cipésműhelyt nyitott az Egyetem utcában, de a cégtábláján is ott állott neve előtt a Dr.

És a szerkesztőségben, a vezérkar fénylő nevei mellett szereztünk némi csillogást már magunknak mi is: Jakab Géza, a Tizenegyek egyik költője és jómagam.

Hittük hát szilárdan, hogy ellenállhatatlanul magunkhoz ragadjuk az előfizetők egy részét a Keleti Újságtól, ahonnan kiváltunk; és a Székelyföldön a Brassói Lapoktól, amely a maga vidékiességével nem állhatja a versenyt egy olyan kolozsvári lappal, amelynek nagyrészt

székelyek a munkatársai. A kolozsvári magyar kereskedők pedig örvendeni fognak, ha hirdetéseiket az évtizedeket számlálóan régi s most újra felfénylő lapban közölhetik...

Így ábrándoztunk mi. A baj azonban az volt, hogy így ábrándozott Paál Árpád is, a laptulajdonos. Erkölcsi és érzelmi tényezőkkel számolt, nem a pénz természetével.

Nem panaszkodhattunk, jöttek az előfizetők, de csak lassan. Meg kell várniok – mondták –, amíg lejár előfizetésük a másik lapnál. Nem baj, az is feladatunk, hogy új olvasókat toborozzunk a sajtónak. Nagy meghökkenésünkre azonban kiderült, hogy egyelőre tiszta ráfizetést jelent minden olyan új előfizető, aki nem magától jött, hanem be kellett szervezni. Az ügynöki jutalék, az úti költség és a napidíj rendszeren elvitte minden új olvasó fél évi előfizetését. Erre a fél évre tehát „ingyen” kellett küldenünk neki a lapot. Rájöttünk, hogy a nagy példányszám csak akkor kifizetődő, ha az olvasók már minden szervezés nélkül, maguktól újítják meg előfizetéseiket. Vagy pedig akkor, ha a rikkancsok és trafikok adnak el naponta nagy példányszámot. Ez azonnali pénzt hoz. Erre azonban csak Kolozsváron számíthattunk, mert az Újságot azelőtt nem is igen terjesztették más városokban. S nem volt piacunk Kolozsváron kívül a hirdetésekből sem, pedig ez hozott volna még azonnal pénzt a heti nyomdászamlák és a havi fizetések biztosítására.

De hiába okosított így ki a tapasztalat, nem tudtuk, mihez kezdjünk vele. Ne küldjük utazni ügynökeinket? Igaz, akkor nem kell napidíjat és útiköltséget téríteni nekik, s minden erejüket Kolozsvár megdolgozására fordíthatják. Csakhogy Kolozsváron nagy a konkurrencia, sok a versenytárs! Nem keresnek majd annyit, hogy érdekes legyen nekik ügynökösködni. S ha nem növeljük az előfizetők számát, kevesebb lesz ugyan valamicskével a papiros- és nyomdászamlánk, de elborul előttünk a horizont, a jövő. Egyetlenegy menekvésünk van hát: kihúzni valahogy egy évig, amíg a beszervezett előfizetők, jó részben legalább, maguktól újítják meg előfizetéseiket... Addig, ha ráfizetéssel is, de elszántan folytatni kell a szervezési munkát, mert ebben van a jövő...

Utaztattuk hát tovább szervező ügynökeinket, de kiadóhivatalunk is mindent megtett, hogy szaporítsa a költségmentes előfizetők számát. Először egy házat sorsoltunk ki az önként jelentkező előfizetők között, azután meg a lap barátait mozgósítottuk új előfizetők szervezésére. Havonta tízezer lej kisorsolását ígértük azok között, akik legalább egy fél éves új előfizetőt szereznek lapunknak. A főnyeremény ötezer lej volt, de nyerni lehetett kétezer, ezeröttszáz, ezer és ötszáz lejes jutalmakat is.

Nem tudom, végül is ezek a módszerek kevesebbe kerültek-e a lapnak, mint az ügynököltes. Annyi azonban bizonyos, hogy a költség számlák mindig pontosan beérkeztek, akcióink eredményeire azonban várni kellett. Emiatt Paál Árpád egyre gyakrabban maradt ki a szerkesztőségből, s mi tudtuk, hogy a „nyomdaszámlát” vagy a „papírszámlát rendez”. Kitaláltuk persze azt is, hogy miképpen rendez, amikor gyakran láttuk együtt a Boksa-likőrgyár igazgatójával, Szántó Miklóssal, sőt az aligazgatóval, Pálfy Lászlóval is. Aztán bekapcsolódott ebbe a baráti együttesbe egy vagyonos öreg bácsi, Mántó Miklós is. Bankokba jártak együtt, nyilván váltókat írtak alá a Paál Árpád kedvéért, akinek valamennyien nagy tisztelői voltak.

Ez a baráti támogatás is elfogyott azonban, s mi még mindig nem jutottunk egyenesbe. Úgy látszik, be kellett hódolnunk az üzleti világ törvényeinek, mert egyszerre csak lekerült a lapról György Dénes kiadóhivatali igazgató és „felelős kiadó” neve, pedig Paál Árpád legszorosabb baráti köréhez tartozott. Ő persze nem tudott friss pénzt hozni a laphoz.

A friss pénzt egy újabb dr. hozta, dr. Juricskay Barna Nagyváradról. De jött a pénzével ő is, hogy vigyázzon rá. Kis emberke volt, savószínű szemmel, gondosan nyírott szőke bajusszal és felfelé fésült zilált gyér hajjal. Őt nem érdekelte a politika. A pénzét akarta befektetni. Természetesen eredményesen. S milyen kis emberke volt, olyan nagy volt a hangja. Megjelenése után mindjárt a fizetések kezdtek érdekelni, s láthatóan bosszantotta, amikor Paál Árpád figyelmeztette, hogy a szerkesztőség a kollektív szerződés alapján kapja a fizetését, azt tehát

nem szabad bántani. No, majd a kiadóhivatalt vizsgálja meg, hátha ott lehet keresni valamit...

Hetek teltek el csak, s már nyakunkon volt az újabb meglepetés. Előre jelezte Paál Árpád felhős homloka. Nem is ő jelentette be a lapban, hanem Zágoni István. Mégpedig úgy, hogy eredménynek tüntesse fel a közvélemény előtt. „Új erő lendületével” – írta, s aztán azt fejtegette, hogy az Újság addig is „üzleti összeköttetésben” állott az Ellenzék lapvállalattal. Nos, ezentúl egy még erősebb üzleti összefogás részese lesz. A Magyar Sajtóvállalat ugyanis „koncentrációban fogott össze” az Ellenzékkel, s ezzel egyidejűleg lemondott a tervezett új magyar napilap kiadásáról. Így tehát a Magyar Újságkiadó Rt. is, amelynek lapja az Újság, szintén „befűződik” az üzleti koncentrációba.

A bejelentés nagy feltűnést keltett sajtókörökben. Kiderült ugyanis belőle, hogy az Újság már nem a Paál Árpádé, hanem egy részvénytársaságé, amelyet valószínűleg hirtelen kellett összehozni, hogy egyáltalában helyet kapjon a „koncentrációban”, De milyen szerepe lehet egy ilyen együttesben, amelyben nyilvánvalóan a leggyengébb?

A közvéleményt Győri Ernő, a Keleti Újság munkatársa fejezte ki a legtalálóbban:

– Mindig mondtam, hogy az ember ne bújjon ki a bőréből. Hogyan is akart Paál Árpád, ez a magyar úr, a volt alispán, lapot gründolni? Most aztán elbánnak vele...

– Hogyan?

– Azt még nem tudom. Nem értek annyira a kereskedelmi jog fogásaihoz, de bizonyos vagyok, hogy kifürocsztik a lapjából...

Nem értettem meg akkor én sem, hogy miképpen történt, most meg már nem is érdemes kinyomozni. Akadna tán néhány szakértője még az akkori kereskedelmi jognak, de már ők is utána halnak lassan egykori tudományuknak. Győri Ernőnek igaza lett. Néhány hónapi nyugalom után ugyanis arra ébredtünk, hogy ismét új gazdánk van: a Romániai Magyar Sajtóvállalat. A bejelentés azonnali következménye az lett, hogy dr. Juricskay

Barna „másfelé történt elhivatása folytán” megvált lapunktól, s felelős kiadó a Magyar Újság Rt. nevében ismét György Dénes lett. Azok a bizonyos öreg szakemberek bizonyára következtetni tudnak a kereskedelmi elnevezések apró, sohasem nagyon feltűnő módosulásaiból is. Mi nem tudtunk. Talán észre se vettük, hogy egy ideig felelős kiadónk van, aztán a Magyar Újságkiadó nevében felel a felelős kiadónk, s végül már csak a Magyar Újság Rt. nevében. S meg vagyok győződve, hogy már Paál Árpád se tudta biztosan, hogy mi történik vele és velünk. És az Újsággal, amely már nem is az övé, pedig annyi vergődés után a lap vezetése – kifelé legalább – ugyanazoknak az embereknek a kezében van, akik útnak indították. Lám, visszakerült György Dénes is!

S mi nem tudtuk, hogy örvendjünk-e neki. Paál Árpád láthatóan nem örvendett. S bennünket se biztatott örvendezésre, de nyugtatott azzal, hogy ezentúl tán nyugodtabban dolgozhatunk, mert megszabadulunk az anyagi gondoktól.

– S a függetlenségünk?

– Arról az a vélemény – mondotta keserű szarkazmussal –, hogy csak most válik igazán valóságossá. Már-mint azzal, hogy nem nekünk kell törődni ezentúl a pénzzel... Minden erőnket a szellemiekre fordíthatjuk.

Nem is ő jelentette be a változást a lapban. De most már nem vállalkozott rá Zágoni sem. Vagy tán nem is bízták rájuk?

Vásárhelyi János, a későbbi református püspök írt vezető cikket a nagy eseményről. Azt fejtegette benne, hogy a *független újság* (ez volt egyébként cikke címe is) régi vágya már a hazai magyarságnak. Aztán olyan költőien fejt ki ennek a függetlenségnek a tartalmát, hogy nem tudok ellenállni, muszáj idéznem a cikk néhány mondatát. Tehát: „Ezzel a jelszóval indult el két lelkes csapat *két teljesen különböző táborból*. (Az aláhúzás tőlem származik, s remélem, felfedezi benne az olvasó a célzatosságot.) Az egyik csapatban kiválóan öntudatos, hivatásuknak felelő kötelezettségét mélyen érző újságírók indultak el, hogy megszerezzék a független újságírói lel-

kiismeret érvényesülésének lehetőségét, a másik csoport szélesebb egyházi és társadalmi rétegek képviselőiből toborzódott azzal a jelszóval, hogy meg kell szerezni az anyagi lehetőséget egy olyan sajtóorgánum számára, mely a magyarság szélesebb rétegeinek köztulajdonát képezi, s így teljes felelősséget érez a szélesebb rétegek törekvéseivel és eszményeivel szemben. Sokáig úgy látszott, hogy ez a két csapat *sohasem fog találkozni* s a nagy cél szolgálatában egyesülni.” (Aláhúzás mint fent!)

Most azonban mégis találkozott. Az „Újság fenntartó érdekelttségébe” ugyanis „belépett” a Romániai Magyar Sajtóvállalat, mely „az újjá vált fenntartó érdekelttségben magának a *túlsúlyt is biztosította*”.

Az első, ami feltűnhetik ebben az eredetinel jóval rövidebbre fogott bejelentésben az, hogy az Ellenzék egyáltalában nem szerepel benne. Úgy látszik, ez a lap megelégedett annyi függetlenséggel, amennyije volt, nem kívánta „valóságosabbá” tenni. A másik, amire viszont fel kell hívni a figyelmet, a „túlsúly” biztosításának hangoztatása. Ez rejtette ugyanis magában függetlenségünk új értelmét. No és újonnan választott igazgatóságunk. Mert új igazgatóságot kapott a Magyar Újság Rt. is. A régi igazgatóság négy delegátusa mellé (ezeknek a neveit nem említik, úgy látszik, egyelőre nem is sikerült megegyezni a személyekben) bekerült az igazgatóságba Ugron István, dr. Boros György, id. báró Bánffy János, dr. Tavaszy Sándor és Vásárhelyi János. Az Rt. ügyvezető igazgatója pedig dr. Fritz László, a Magyar Párt kisebbségi szakosztályának előadója lett.

Önállóak maradtunk tehát mint részvénytársaság, éppen csak kibővült igazgatóságunk a Magyar Sajtóvállalat embereivel, de úgy, hogy ezek elnyomó többségben legyenek. Egyébként a szerkesztőségben, kiadóhivatalban nem változott semmi a György Dénes visszatérésétől eltekintve. Vele azonban szívesen kicseréltük Juricskay Barnát, aki végül is nem segített rajtunk semmit. Ő sem a saját bőrét viselte, amikor újságcsinálásba fektette a pénzét. Saját bőrében legfeljebb szatócs lehetett volna ötlettelen krajcároskodásával. Most nyilván nagyon örvendezett, talán még a kezét is dörzsölgette, hogy nagyobb

veszteség nélkül vásárolták ki merésznek bizonyult álmából, a lapvezérségből. Nem is hallottunk róla többet...

Megnyugodva dolgoztunk tehát tovább. Azzal áltattuk magunkat, hogy a pártvezetőséget ugyan ezentúl tisztelnünk kell, politikai kérdésekben nyilván jobban alá kell vetnünk magunkat az egység eddig is vallott parancsának, egyébként azonban mondhatjuk a véleményünket közéletünk kérdéseiben ugyanúgy, mint eleddig. Főként dolgozhatunk egy szélesebb tartalmú és mélyebb értelmű egység megteremtéséért, amely felé tettünk már néhány bizonytalan lépést.

Hamar a szemünk közé vágta azonban új gazdáink, hogy ők nem politikai megegyezésnek, hanem világnézeti behódolásnak fogják fel a felettünk aratott győzelmüket. Ennek első jele az volt, hogy irodalmi kritikusként bevonult a laphoz Kristóf György professzor. Nálunk nemrégiben még Becski Andor írt könyvismertetéseket és elemző bírálatokat, a legmelegebb elismerés hangján méltatta Dienes László Művészet és világnézet című könyvét, s a lap igyekezett népszerűsíteni Dienes nemrégiben indult Korunk című baloldali folyóiratát is. A Szépmíves Céh első köteteit Szentimrei Jenő kezdte ismertetni, népszerűsíteni. S bírálni is, ahol s amennyiben szükségét érezte. Készült Nagy Dániel Cirkusz című s akkor kétségtelenül merész kezdeményezésű regényének az elemzésére is, azzal a céllal, hogy közelebb hozza az olvasókhoz a regény újszerűségét. Nem tudom, értesült-e erről Kristóf György, vagy ezúttal frissebb volt mindenki másnál, mert – sikerült megelőznie Szentimreit. Behozott a laphoz egy olyan ellenséges, gúnyos, lecsepülő bírálatot, hogy az egyenes hadizenet volt. Kiknek? Hát úgy általában mindazoknak, akik a „modern irányzatok” mellett kardoskodnak. Megállapította a regényről, hogy az formailag nem szépirodalmi alkotás, hanem egyszerűen csak írás, de nem is nagy í-vel, hanem egészen kicsivel. Tartalmilag pedig káros és veszedelmes, mert erkölcstelen és istentelen. Sandán csodálkozását fejezte ki amiatt is, hogy a Szépmíves Céh kiadhatott egy ilyen könyvet.

Tán egy hónappal azelőtt tartotta legelső összejövetelet az Erdélyi Helikon Marosvécsen. Itt Kós Károly, bi-

zonyára az Újságnál történt változások miatt is, frissebb és biztonságosabb fedezet keresett a már üzletileg is elindított Szépművészeti Céhnek, átadta tehát a Helikon „szabad írói közösségének”. Elméletileg. Mert gyakorlatilag bizonyára már akkor tudta, hogy az anyagi védelmet Kemény János, a helikoni tanácskozások házigazdája és a nemrégiben hazaérkezett Bánffy Miklós gróf, az írói tömörülés legidősebb tagja és elnöke jelenti. Bánffy, aki azzal kapta meg a román állampolgárságot, hogy vállalta a „nem politizálok” fogadalmát, bizonyára nem véletlenül tűzette műsorra Janovics Jenővel Maskara című színdarabját. Jelezni kívánta vele, hogy irodalmi-művészeti téren vállal szerepet közéletünkben.

Darabja előadása után lelkesen megünnepeltük az Újságíró Klubban. Nagyon örvendtünk mi akkor mindenkinek, aki hazajött, nem pedig itthagyt bennünket! Az ünnepi pohárköszöntőket Janovics Jenő, a színház igazgatója, Makkai Sándor, az új református püspök, és Deutschek Géza, a néppárti mozgalom egyik kalotaszegi vezére tartották. A többi felszólalóra nem emlékszem, de ennyi is elég volt, hogy gyanút és féltékenységet váltson ki a Magyar Párt vezető köreiben. Az Újságíró Klub különben is baloldali „boszorkányüst” volt a szemükben.

Kristóf György támadó cikkének tehát több mellékértelme is volt. Szentimrei azonban nem ezek miatt nem hagyhatta szó nélkül. Ezek fölött vívjanak csatákat, nyíltan vagy burkoltan, a mi hátunk mögött azok, akik érdekeltek benne. Ezt a felfogást bizonyítani kívánta azzal, hogy szó nélkül közölte a Kristóf cikkét. De a következő vasárnapi mellékletben válaszolt rá a tiszta irodalmi szempontok védelmében. Cikkében megvédte a regényt, és megcáfolta Kristóf György állításait. A professzor bizonyára kitűnő irodalomtörténész – írta –, de nem esztéta, és alkalmatlan irodalmi művek elbírálására egyszerűen azért, mert nincs érzéke hozzájuk, nem tudja megközelíteni és megérteni az írói szándékot.

A visszautasítás kategorikus volt, de sokkal emelkedettebb hangú, mint a Kristóf bírálata. Új igazgatóságunk mégis mélységesen felháborodott. Annyira, hogy nem elégedhetett meg a bármilyen mérges belső helyte-

lenítéssel, hanem a nyilvánosság elé tárta haragját. Nyilatkozatot közöltetett a lap belső oldalán, amelyben erőteljesen visszautasítja Szentimrei megállapításait, s kijelenti, hogy a cikk az ő tudomása és beleegyezése nélkül került a lapba. A nyilatkozat utolsó mondata pedig így szól: „Gondoskodtunk, hogy lapunkban jövőre ilyen közlemények napvilágot ne lássanak.”

A legcsúnyább azonban az volt, hogy a szerkesztőségnek is hozzá kellett járulnia szerkesztője méltatlan megalázásához. Szánalmas mentegetőzésben jelentette ki, hogy a cikk a Szentimrei egyéni szerkesztésében készült vasárnapi mellékletben jelent meg, s így az csak írója egyéni véleményét fejezi ki.

Ma már nem tudom, talán akkor se tudtam, hogy Paál Árpád milyen érvekkel, rábeszéléssel, fogadkozásokkal vette rá Szentimrei Jenőt, aki egyébként az egész lap s nemcsak a vasárnapi melléklet tényleges szerkesztője volt, hogy eltúrje ezt a példátlan sértést. Talán még mindig volt valami reménye, hogy fordul az anyagi helyzet, s vissza tudjuk szerezni magunknak a lapot? Aligha. Inkább talán arról lehetett szó, hogy egy esetleges kenyértörés most már, a kialakult új helyzetben, Paál Árpád teljes anyagi tönkretételéhez, korábbi segítőtársai meghurcolásához vezethetett volna. Azok a korábbi aláírt és kifizetetlenül maradt váltók ugyanis már az új igazgatóság birtokában voltak.

Feszültséggel telt meg a szerkesztőség levegője. Nem mintha nem szerettük s becsültük volna már egymást, hanem rejtegetett szégyenkezésünk miatt. S nemigen volt alkalom a szerkesztőségben a becsületes, nyílt kibeszélésre, feszültségoldó szitkozódásra, új helyzetünk zamatosan jelzősített minősítésére sem, mert az igazgatóság beváltotta a nyilatkozatban tett ígéretét, s ellenőrt küldött a nyakunkra. Fritz László ügyvezető igazgató ült be közibénk. Ez a csupaszra borotvált, piros képű s fél lábára bicegő ügyvéd ott téblábolt közöttünk, délelőtt a kiadóhivatalban, délután a szerkesztőségben. S olyan komolyan vette feladatát, hogy az idősebb kartársaknál nyájas érdeklődéssel, nálunk fiataloknál némi számonkérés-sel tudakolta ki mindig, milyen anyagot hoztunk be, mit

írunk, milyen szempontokat érvényesítünk ennek vagy annak az eseménynek a feldolgozásánál. S közben folytonosan harmatozott a homloka, talán az izgalomtól, hogy ő most újságírókat, a „közvélemény irányítóit” – irányítja. Végül olyan kellemetlenné vált a pusztja jelenléte is, hogy már egymást sem igen tudtuk zokszó nélkül elviselni.

– El kellene távolítani – mondtam egyszer lecsilapodva egy hevesebb szóváltás után Jakab Gézának. – Csak akadályoz a munkánkban!

Az első szóra tudta, hogy kiről beszélek.

– Agyonüssük? – kérdezte fanyar mosollyal, de aztán felcsillant a szeme. Kivihetőbb ötlete támadt.

Te, engem szeret Boros György, az unitárius püspökhelyettes. Igazgatósági tag az új Rt.-ben. Menjünk el hozzá, s kérjük meg, hogy hívják vissza. Mondjuk meg őszintén, hogy csak feszélyez a munkában. S nem kell nekünk már ellenőrzés...

– Mintha bizony a mi ellenőrzésünkre vezényelték volna ide! Ne legyünk nagyképűek!

– Hát jó, az ellenőrzésről ne tudjunk.

– Kérdezzük meg Paál Árpádot. Vagy legalább Zágonit.

– Azt ne – vakarta meg a tarkóját. – Még célzásnak veszik. Hogy ezt nekik kellene...

– Hát hiszen ez igaz is!

– Lehet, de hátha nem tehetik valamiért. Nekem pedig igazi jóakaróm a püspökhelyettes.

Elmentünk. Géza szónokolni kezdett, szépen megvágotta a szavakat, s érzékeltette, hogy igazi atyai pártfogójának tartja a püspökhelyettes urat. Ezúttal azonban nem vált be ez a taktika, amellyel azelőtt nyilván sikereket ért el, olyan magabiztos közvetlenséggel beszélt. A főlének magasodó ősz főpap nem neki válaszolt, hanem – úgy látszik, bennem gyanította a felbujtót – felém fordulva ingerülten kérdezte:

– Mi bajotok van azzal a derék emberrel? Miért nem állhatjátok? Talán bűdös a lába?

Választ se várt, otthagyt bennünket a teológia folyosóján, ahol elfogtuk.

S attól kezdve, ha megpillantottam ellenőrünk gyönyöző homlokát, nyomban bicegő lábára gondoltam, s úgy éreztem: valóban szaglik...

Így telt el pár hét. Aztán egy délután kéziratot nyújtott át Fritz László Paál Árpádnak.

– Kristóf professzor úr cikke... Gyallay Domokos új könyvéről ír...

Paál Árpád nem nyúlt a kézirat után, szárazon mondta:

– Tessék átadni Szentimreinek. Ő szerkeszti a lapot...

– Gondoltam, a főszerkesztő illetékes...

– Nálunk eddig nem volt szokásban az ilyen szolgálati cifraság.

Ellenőrünk megtörölte izzadó homlokát, s a Szentimrei asztalához lépett.

– Tessék!

Szentimrei átvette a kéziratot, s bele se nézve kezdte ráírni a szedőnek és a tördelőnek szóló utasításokat...

Ezen az estén lapzártakor Paál Árpád egy kissé fakó hangon többet mondott a már megszokott s fáradtan hangzó „nyugodalmass jó éjszakát”-nál. Ezt mondta:

– Megihatnánk vacsora előtt egy üveg bort. Kerekessel...

Az Árpád úton lakott. A Kerekes-vendéglő útba esett, egy kis kitérővel az Erzsébet út alá. Beszélgetni akar; magyarázkodni tán?

– Engem várnak otthon – háritotta el a meghívást Szentimrei.

– Igazán sajnálom – mondta Paál Árpád, s elborult az arca.

Mi elkísértük. Zágoni szótlanul, Nyíró legényes hetykeséggel, hogy ő a bor előtt soha ki nem tér. Ő aztán nem!

A bor előtt, hogy jobban csússzon, „színészrostélyost”, azaz pirítóss fokhagymás kenyeret is rendelt Paál Árpád. Jelezni akarta ezzel, hogy nála is állandósult az örökös pénzszüke, akár a színészeknél? Amíg a kenyereket pirították, Nyíró tartotta szóval a társaságot. Olyan ízesen tudott anekdotázni, hogy kész műsorszám lehetett volna bármelyik kabarészínpadon. Az első pohár után a bort

dicsérte, s méltán, mert Kerekes tartott rá, hogy mindig jó bor legyen a pincéjében.

– Jó bor – törölte szét a bajuszát –, ha anyám ilyennel szoptatott volna, soha el nem választ.

Nem volt akkora sikere, mint amilyent máskor megszokott egy-egy ilyen jó kiszólása után. Csodálkozva nézett körül, s rajtam állott meg a tekintete, mintha számon kérné a fanyar mosolyt, amely a várt kacagást helyettesítette az arcomon.

– Mi bajotok van?

Engem Szentimrei elmaradása gyötört. Folytonosan ezen járt az eszem, s talán ez dobta ki belőlem ezt a társalgásba egyáltalán nem illő mondatot:

– Persze, Gyallay könyvét, a *Vaskenyérent* biztosan az égis magasztalja.

– Ki magasztal? Kit magasztal? – kérdezte Zágoni.

Nyíró felkacagott, s a vállamat veregette:

– Hát ez még mindig itt tart?

Paál Árpád nyomban megértette a kérdést is, érzelmi hátterét is. Egy kicsit eltorzult az arca, aztán keserűen, döcögve kacagni kezdett.

– Aki vaskenyéret eszik, rozsdát szarik...

Egyedül maradt a kacagásával. Egyikünk sem csendített bele, színezte, enyhítette. Úgy maradt durván, bánatóan, meghökkentően. Nem azért, mintha megbotránkoztunk volna a drasztikus kifejezésen. Mondtunk mi ennél különbeket is. De most Paál Árpád „mondott csúnyát”, aki olyan szelíd, finom, sőt finomkodó ember volt, mindig választékosan beszélt. Szemérmetlenül hatott ez a durva kiszólása s az ezt követő döcögő kacagás. Pedig tragikus volt. Hiszen megértettem én: a véleményét jelentette ez a szó magáról a regényről, az arról írott bírálatról s az egész mocskos szituációról, amelybe kerültünk. De éppen ezért! Hát csak így tudunk védekezni? Ennyire tehetetlenek vagyunk? S Paál Árpád maga csak ennyi és ilyen elégtételt vehet a bennünket ért sérelemért?

A poharazás nem tartott sokáig, hiába igyekezett Nyíró javítani a hangulaton. Paál Árpád nehézkesen, mentegetőzve szedelőzködött fel már a második üveg után.

– Vár otthon Franciska, a feleségem. És a gyermekek! Nem, ne kísérjetez haza. Egyedül akarok maradni...

Úgy megsajnáltam, hogy én is egyedül akartam maradni. Gyorsan elköszöntem a többiektől, és szinte rohánva indultam meg a Szamos partján a Rákóczi út felé.

Valóban ilyen nagy jelentősége volt érzelmi életemben ennek a félresikerült kocsmai epizódnak? Vagy csak most látom ilyen regényesnek?

A jelenet ma is él bennem, tehát valóságos volt az a mélységes sajnálkozás, ami akkor elfogott. De jogos a második kérdés is: akkor ugyanis már egy hosszú érzelmi folyamat végén voltam, amely fokozatosan hígtotta bennem a „főnökeimbe helyezett” feltétlen bizalmat. Sajnálkozásomba tehát, bármilyen őszinte volt, csatlódás, bizonytalanság, kiábrándultság, zavar is vegyült.

Rájöttem ugyanis, hogy a szekerünkbe fogott két delgetett jelszólovunk: *Egység* és *Reálpolitika* egyre gyakrabban kétfelé húz, bár ennek még a látszatát is kerülni akarjuk. Addig nem is volt még baj, amíg Paál Árpád szilárdan a kezében tarthatta a gyeplőt. Az Egység Kós Károlynak is kedves volt, noha ő a Reálpolitikát kantározta.

Rátérve azonban az egyenes beszédre, az egység kérdésében egyetértett Kós Károly és Paál Árpád: mindketten úgy vélték, hogy csak akkor erős és tartós, ha minél nagyobb tömegre támaszkodik. S ez harci zászló is lehetett a Magyar Párt vezetőségének gyökeres átalakítására. Támogatni kezdtük hát a baloldali kezdeményezéseket irodalomban, zenében, képzőművészetben. Melegen népszerűsítettük a szocialista párt könyvkereskedésének kiadásában megjelent *Proletárok verseskönyve* című versgyűjteményt; megírtuk, hogy „mi a munkások bérmozgalmát indokoltnak tartjuk”, amikor a nyomdászok sztrájkjal fenyegették a lapkiadó vállalatokat, s nem vállaltunk szolidaritást a többi lappal abban az esetben, ha nem teljesítik a nyomdászok követelését, s valóban kitör a sztrájk. Támogattuk a Renner-börgyár munkásainak sztrájkját is, amellyel új kollektív szerződést akartak kiharcolni, s helyeseltük a munkásszervezetek harcát a tö-

megecs leépítési tervek ellen. Indulásunk ötödik hónapjában ezt a tájékoztatóunkat Tarnóczy Lajos egyik vezércikke már világnézeti állásponttá szélesítette *Konferenciák a vajúdo világ fölött* című vezércikkében: „Nem vagyunk bolsevisták – írta –, az azonban kétségtelen, hogy Szovjet-Oroszország erőszakos megszüntetése mindenféle reakció diadalát jelentené. Félünk, hogy ezáltal először Oroszországban, aztán a nemzeti államokban kíméletlen és kegyetlen megtorlás és elnyomatás következék...”

Az ilyen hangok és állásfoglalások azonban az év végére már szinte teljesen megszűntek. Megkezdődtek Paál Árpád anyagi gondjai, s ezzel egyidejűleg a reálpolitikai szempontok érvényesülése. Ilyen irányban a Magyar Párt vezetősége is hajlékonyabb volt. A mezőgazdasági kamarai választások után a községtanácsi választásokra is a kormánnyal kötött egyezséget. Igaza is volt, ha a reálpolitikának csak az opportunisták oldalát nézzük. Ők pedig csak ezt nézték. A liberálisok tartották kezükben az ország gazdasági erejét. Övék volt s úgy látszott, övék is marad a politikai hatalom is. Új választási törvényt szavaztattak meg, amelynek alapján szinte bizonyos a kormányzó párt mindenkorai győzelme, még akkor is, ha csak mérsékelt nyomást gyakorol közigazgatása útján a választókra.

Nekik kedvezett a külpolitikái fejlődés is. A Stresemann, Briand, Baldwin által létrehozott locarnói szerződés hosszú időre nyugalmi állapotot ígért Németország és egykori ellenfelei között. Chamberlain angol külügyminiszter ünnepélyesen a világpolitika legfontosabb eseményeként értékelte ezt a megállapodást, amelytől a világ népei „az örök béke korszakának megnyitását” remélik. Hát, ha az örök békét nem is – tette hozzá –, mindenesetre „a béke újabb hosszabb periódusát nyitja meg, amelyben a népek ismét egymás testvéreinek tarthatják magukat”.

Ha Chamberlain ilyen naivan reménykedő volt a maga birodalmi portáján, miért lett volna okosabb a Magyar Párt vezetősége, beleértve még az olyan belső ellenzékiet is, mint Paál Árpád és Kós Károly, a mi apró

szérűskertünkben? Bizonyosra vehették, hogy a liberális párt megtartja, sőt megszilárdítja hatalmát. Felült tehát a pártvezetőség is a Kós Károly lovára, megtagadta a csucsa paktumot, s ő is új és boldogabb korszakot remélt a megállapodástól, amely megnyugtató képviseletet biztosított a magyarságnak a városi és községi tanácsokban.

A választások során azonban kiderült, hogy a realpolitika sem táltosodik meg mindig, néha bizony vesszőparipának bizonyul. Leghamarabb Kós Károly maga ébredt rá erre. Az Újság ugyan kürtölte a közös listák győzelmének híreit, de részletező jelentéseket csak erdélyi vonatkozásban közölt. Országos vonatkozásban ugyanis az ellenzéki blokk kerekedett felül. S Erdélyben is csak a vegyes lakosságú falvakban győztek majdnem mindenütt az egyezményes listák. A városok közül harmincban szótöbbséggel a kormánypárti–magyar közös jelölések listái kerekedtek felül (kicsiholva mindenütt a többségében nemzeti párti román lakosság sértődött felzúdulását!), tizenháromban azonban még így is az ellenzék győzött.

Harmadnap Kós Károly levonta a tanulságot, így: „Ma csak baj, holnap veszedelem.” Aggasztónak tartotta, hogy ellenséges hangulatot keltett a választási küzdelem a magyarság ellen éppen a vele együtt lakó románok jelentős tömegeiben. De látott egyéb bajt is. A három legnagyobb erdélyi városban ugyanis: Kolozsváron, Temesváron és Nagyváradon elveszítettük a csatát, s lehet, hogy jó időre választóink jó részét is. Ezekben a városokban a szervezett munkásság segítette győzelemre Maniu pártját, mert abban több demokráciát látott, mint a kormánypártban.

Nekem személyesen ez a választás külön is belső ellenkezést és nyílt megszegyenüléseket hozott. „Szövetségese” lettem a kormánynak, s így „bejáratos” a választási küzdelemben olyan szobákba is, amelyekből újságíró-társaim egy részét, az Új Kelet munkatársait például kizárták, mert a lap az ellenzéki pártok választási blokkját támogatta. Ennyi megkülönböztetés azonban még elviselhető lett volna. Számukra azért, mert nem is nagyon kíváncsoztak be azokba a bizonyos kormánypárti szo-

bákba, amelyekből a választási propagandát irányították, számomra azért, mert nem tekintettek még ellenségnek, csak a munka szempontjából szerencsésebb helyzetbe került kartársnak. De ellenséggé váltam abban a pillanatban, amikor az akkori idők politikai erkölcsének megfelelően a kormány kezdett visszaélni a hatalmával a választási harcban. Nem mulasztotta el ezt most sem, mihelyt észrevette az ellenzéki tömörülés kidomborodó fölényét. Kedélyes kortesfogással lehetetlenné tette néhány napra az ellenzék támogató lapok megjelenését. Nem, nem betiltásról volt szó, abban csak erőszak lett volna, nem pedig szellemes kortesfogás. Betiltásra a helyi hatóságnak különben sem lett volna joga. De arra volt joga, hogy köztisztasági ellenőrzést végeztessen a nyomdákban, s a kiküldött bizottság hivatalos jegyzőkönyvben megállapítsa: a nyomda piszkos, takarítatlan, sok a papírhulladék mindenfelé, legalább három napba beletelik, amíg az előírt tisztaságot megteremtik. Szó sincs tehát arról, mintha a hatóságok gáncsolni akarnák az ellenzéki pártok propagandalehetőségeit. Mindössze arról van szó, hogy érvényt szerezzenek a köztisztasági és egészségügyi előírásoknak.

Ilyen értelemben nyilatkozott a kormánypárt választási propagandáját irányító vármegyei prefektus cinkosan mosolygó arccal. Hát hiszen értette mindenki, hogy miről van szó. Sokan még elismerően is mosolyogtak a prefektus szellemes húzásán. S ezt a prefektusi nyilatkozatot nekem kellett meghallgatnom, lejegyeznem és bevinnem a laphoz, hadd igazolja, magyarázza, népszerűsítse a hatósági intézkedést.

Rajzottak a rendőrségen, a vármegyei prefektúrán az ellenzéki pártok és az érdekelt lapok felháborodott, tiltakozó küldöttségei. Ezek nem tartották szellemesnek a prefektusi nyilatkozatot. S köztük nem egy olyan újságíró-kartársam sem, akivel pár nappal azelőtt még kicseréltük a híryanagunkat. Most piros szemmel néztek rám, vagy elnéztek a fejem fölött... Nem kértek a híryanagomból... Az most már csak az én lapomnak volt híryanag...

Bevittem prefektusunk nyilatkozatát a szerkesztőségbe, de nem írtam meg magam. Odaálltam a Zágoni íróasztala elé, s olyan fahangon daráltam el neki a szöveget, hogy csodálkozva felpillantott.

– Na, mi van magával? Beteg? – De már mosolygott is elismerően. – Ügyesen kívágta magát – nyugtázta a prefektusi rátermettséget.

Szerencsémre nem is kívánta, hogy magam írjam meg a behozott anyagot. Ő volt a belpolitikusunk, beleillesztette a maga cikkébe.

SZÉLÁRNYÉKBAN

Ezekben a napokban kezdtem el újra gyakrabban látogatni egy ideig hűtlenül mellőzött barátomat, Závodszy Gusztit. Mostanában megint örvendeztünk, ha véletlenül láttuk egymást. Ő már közel volt a tanári diplomához, s ez megnövelte önbizalmát. Már nem érezte úgy, hogy én messzire elébe vágtam, mert lám, megtaláltam a pályámat, fizetésem van, nem szorulok a szüleimre. Neki ugyanis ez volt élete első nagy célja és fogadalma: minél hamarabb felmenteni öreg szüleit az ő eltartásának terhei alól. Ezért feszélyezte az én előretörésem...

Egy ideig én sem kívántam az ő társaságát azután, hogy végleg felhagytam a tanári pályát. Bennem is valami hasonló irigység furkált, mint benne, csak hogy kevésbé volt tiszteletre méltó érzelmi háttere, mint az övének, s éppen ezért én nem is mutattam ki olyan nyíltan, mint ő. Inkább rejtegetni szerettem volna, még magam előtt is. Irigyeltem őt szorgalmáért, kitartásáért, bátorságáért. Lám, ő nem hátrált meg, szilárdan kitartott választott pályája mellett, nem tért le a főútról egy könnyebben járható mellékút kedvéért, mint én.

Mentségemre legyen mondva, küzdöttem ez ellen az érzés ellen, amikor tudatossá vált bennem, s ő – talán nem is tudott róla – segített ebben a küzdelemben. Az újságírásért ugyan nem rajongott, mert nem szerette a politizálást, amely nem segítette őt elő a pályáján, hanem csak akadályokat gördített az útjába, de becsülte irodalmi törekvéseimet, s nem fukarkodott az elismeréssel. Mégis inkább a csalódások hoztak bennünket újra közel egymáshoz. Csalódásról ugyan inkább csak én beszélhettem, mert én feszültem volt úgy, mint szárban a kalász, a belém szorult nagy bizakodástól. Ő józanabb volt, az emberek és a társadalom megítélésében egyaránt. Ő tervezett, s ha terveiben helyet kaptak reménykedések is, azok mindig a valószínűség határain belül maradtak. Ő tehát voltaképpen nem is csalódott, hanem: mér-

gelődött! Mérgelődött például amiatt, hogy kimaradtak kötelező szemeszterei, és elmaradtak előírányzott vizsgái, mert hol bezárták az egyetemet a diáksztrájkok miatt, hol a diákok mondták ki a vizsgasztrájkot vagy az előadások látogatási tilalmát. Nem is volt ő sohasem azoknak az oldalán, akik az egyetemi rend megbontásával próbálták politikailag zsarolni a kormányt. Az elsők között jelentkezett a vizsgákra, ha erre lehetőség kínálkozott, s azok között volt mindig, akikre a rektor bátran hivatkozhatott: „...a hallgatók jó része folytatni kívánja tanulmányait, s nem helyesli a rendzavarásokat.”

Gusztin nemcsak nem helyeselte, hanem bátran és mérgesen helytelenítette is. Szerencséjére szűk körben mozgott az egyetemen, s az uszító hangoskodók nem a matematika–fizika tanszék hallgatói közül kerültek ki. De itt is megkapta a jóindulatú figyelmeztetést:

– Kolléga úr, vigyázzon, még zsidónak nézi valaki. A templomban sem igen látjuk...

– Én sem láttam a kolléga urat a főtéri templomban! – vágott vissza kissé harciasan, de nyomban meg is bánta. Nem illett ez a harciasság sem egyéniségéhez, sem terveihez. Még kivereti magát az egyetemről, s akkor végleg fuccs a tanári oklevélnek. A harmadszori újrakezdést már aligha vállalhatja szülei terhére. Nekem panaszkolt hát el a kalandját. Piroslott sovány arcán kétélfől a pofacsontján megfeszült bőr, szikrákat villantott sűrű szeme:

– A huligánok! De a kormány a hibás. Túlságosan kesztyűs kézzel bánik velük... Fél, nehogy az ellenzéki pártok karjaiba hajtsa a nacionalista ifjúságot... Nem lesz jó vége ennek az engedékenységnek...

Igazolva is látta jóslását, amikor 1924 decemberében előbb Iași-ban, utána Kolozsváron és Temesváron hőmpölygött végig a nacionalista diákok újabb hatalmas tömegtüntetése. Kolozsváron megismétlődtek a kirakatrombolások is.

– Félek, hogy ez újabb szemeszterünkbe kerülhet – sóhajtozott.

A következő 1925-ös esztendő aztán egyenesen bővelkedett az ilyen természetű meglepetésekben.

Májusban felmentették Zelea Codreanu jobboldali diákvezért, aki agyonlőtte volt Iași rendőrprefektusát. Több védőügyvédje is volt, s ezek mind nemzeti hősként ünnepelték a vádlottat, aki „méltán büntette meg a diákokat brutalizáló” rendőrprefektust. A tanúk egyike, Ștefănescu egyetemi tanár úgy vélte, hogy a vádlott nagy szerepet hivatott betölteni az ország életében. A lapok nem nagyon kommentálták az ítéletet. Megelégedtek apróbb beszámoló cikkekkel. A kormánypárti lapok is!

Augusztusban újabb antiszemita zavargások törtek ki Iași-ban.

Novemberben Henry Barbusse-nek, a híres francia írónak volt kellemetlen kalandja Bukarestben. Meghívásra jött, a romániai munkásmozgalom támogatása volt a célja, s az Egyesült Munkásság székházában tartott előadást nagyszámú hallgatóság előtt. Előadás után a munkásság utána tódult az utcára, s a kialakult utcai ünnepléshez csatlakozott a Független Diákok Szövetségének egy szervezett csoportja. De Barbusse előadása az épület környékére mozgósított igen sok jobboldali diákot is. Ezek zajos ellentüntetésbe kezdtek, s végül is szétkergették az ünneplőket. Henry Barbusse maga kocsiban menekült el a támadók elől. Ez a siker annyira fellelkesítette a támadókat, hogy az Adevărul szerkesztősége elé vonultak, s bezúzták az ablakait; nyilván azért, mert népszerűsítette a francia író előadását.

Decemberben a román újságírás kiválóságát, a hetvenkét éves Costa-Forut érte brutális támadás a kolozsvári vasúti étteremben. S ezúttal is a kisebbségek iránt tanúsított baráti magatartása miatt. A kisebbségi újságírók szervezete most már nem Kolozsváron, az egyetemi városban, hanem Nagyváradon rendezte meg évi közgyűlését. A távollevő Paál Árpád helyett Krenner Miklós, akkor még aradi publicista elnökölt. Nem volt már szó semmiféle országosan egységes szindikátus megalakításáról, de azért részint tiszteletből, részint az összetartozás érzésének kifejezésére, újra meghívták Constantin Millét és Costa-Forut. Meg is jelentek, s fel is szólaltak mind a ketten. A súlyosabb dolgokat Mille mondotta: „Mi be-

valljuk önöknek – jelentette ki –, hogy kormányzatunk szerencsétlen politikát folytat a kisebbségekkel szemben... Az önök fájdalom az elnyomás és a visszaélések miatt a mi fájdalmunk is. Együtt kell küzdenünk az igazságos és demokratikus rezsím helyreállításáért.” Costa-Foru általában beszélt a megértésről, megbékélésről, emberségességről. Az elnöklő Krenner Miklós köszönő beszédében Constantin Millét „a tiszta ész bátor harcosának”, Costa-Forut a „jóság politikusának” nevezte.

A lapok – köztük a mi Újságunk is, amelyből az idézeteket vettem – december 8-án számoltak be a kongresszusról. Mille Nagyváradról egyenesen Bukarestbe utazott vissza. Costa-Foru azonban később indult, és ki is szállt Kolozsváron, ahol előadást akart tartani. Támadói a vasúti étteremben ismerték fel december 10-én este. A hetvenkét éves öregember természetesen nem is gondolatott eredményes védekezésre. Az első súlyosabb ütések után eszméletét veszítette. Támadói erre szétszaladtak. A sebesültet a mentők térítették magához, kötözték be és tették fel az első Bukarest felé induló vonatra, mert mindenáron otthon akart lenni, a családja körében. Így a szolgálatos mentőorvos nem tehetett mást, telefonon értesítette a családot, hogy feltétlenül legyenek kint a vonat érkezésekor az állomáson.

Mindezeket az eseményeket nagyon jó volt megtárgyalni Gusztival, egyetérteni vele az erkölcsi értékelésben, azonosulni a mélyszéges felháborodásban... S elítélni a kormány kétszínűségét. Mert bizonyos volt, hogy vagy nem találják meg a bűnösöket, vagy megtalálnak és letartóztatnak olyanokat, akikről a vizsgálat során kiderül, hogy nem is voltak jelen a tettek színhelyén, vagy csak egészen jelentéktelen szerepük volt.

Mi mást várhattunk volna Zelea Codreanu felmentése után? Mégis éppen ebben az ügyben ért az a nem várt meglepetés, amely – úgy éreztük – némi elégtételt hozott, ha egyébként nem is érdemelt többet egy gúnyos mosolynál.

– Most aztán mit szól ehhez az igazságügyminiszter?

A bukaresti törvényszék kéthónapi elzárásra és tízezer lej pénzbüntetésre ítélte Savu diákot, aki dicsőítő röpirat-

tot írt Zelea Codreanuról és tettéről. Az ítéletet ugyan-
is *büntett feldicsérése* címén mondta ki a bíróság.

Még el se telt ez a hónap, vagyis 1926 márciusa, s már
én rontottam rá Gusztira hasonló kérdéssel, amely – ér-
zelmi fedezetét tekintve – hasonlított az övéhez, de mégis
más volt amiatt, mert ez az ügy közelebb esett mind-
kettőnk szívéhez.

– No, most aztán mi a fenét csinál a Magyar Párt?

– Mi történt megint?

– Megbukott a kormány. S a király Averescut nevezte
ki miniszterelnöknek.

– Mondd már... Mi ebben az érdekes?

– Hát a felmondott csucsai paktum!

Arra a kaján politikai fordulatra, amellyel a király aján-
dékotta meg az országot, valóban nem lehetett számítani.
Igaz, a kormánypárt némileg megtépetten került ki a köz-
igazgatási választásokból, viszont még erősnek érezte magát
arra, hogy ne iktassa be azokat a választott városi taná-
csokat, amelyeknek az összetételét kedvezőtlennek ítélte
magára nézve. Az ilyen városokba különböző ürügyekkel
időközi bizottságokat nevezett ki. S egyidejűleg keresztül-
hajszolta parlamenti többsége segítségével az új választói
törvényt, amellyel biztosítottnak látta a hatalmát újabb
négy évre.

S akkor a király váratlanul lemondatta Brătianu kor-
mányát, és Averescu tábornokot bízta meg az új parla-
menti választások levezetésével. A Magyar Párt bennfente-
sei riadtan nézhettek egymásra. Belső ellenzékük meg-
megújuló követelésére alig egy hónapja mondotta fel a
pártvezetőség a csucsai paktumot, s helyezkedett el ké-
nyelmesebben a „reálpolitikai” nyeregben. Mit tegyenek
most? Végül is nem ingadozhatnak úgy, mint szélben a
nád. Valamelyes elvi következetességet mégiscsak mutat-
niok kell!

Goga gesztusa hozta meg számukra a könnyű kibonta-
kozás lehetőségét. Értésükre adta, hogy nem neheztel, ő
sem ellensége a reálpolitikának. Most azonban a reálpoli-
tika az, ha az ő pártjával szövetkeznek. De csak a választá-
sokra, mint a liberális kormánnyal tették...

Ugron István elnök annak idején nem szerepelt a csucsai paktum aláírói között. Nem kötötte hát semmi hozzá, talán nem is esett nehezére, amikor a belső ellenzék nyomására felmondotta azzal az indokolással, hogy amúgy sincs érvényben, hiszen nem ratifikálta az intéző bizottság. Kétségtelen, a reálpolitika érvényesülése előtt akart kaput nyitni. Most aztán annál inkább megriasztotta a váratlan fordulat. Egyéni problémáját úgy oldotta meg, hogy félreállott, s Bethlen György grófot, az ügyvezető alelnököt kívánta maga helyett az ügyek vezetésére.

Bethlen György vállalta az új megegyezést. Ez azonban már nem a régi csucsai paktum volt: nem tartalmazott semmiféle elvi álláspontot a kisebbségi jogokról. Csak Paál Árpád szeretett volna ilyesmit belesóhajtani, amikor egy aradi gyűlésen, még a megkötése előtt, de már a pártfegyelem nyűgében és a pártvezetőség álláspontjának védelmében, azt fejtegette, hogy „a népkisebbségi kérdés több jelentőségű, mint a nemzetiségi kérdés, amely csak sérelmi jellegű volt”.

A ténylegesen megkötött választási egyezmény csak a magyaroknak engedélyezett képviselői és szenátori helyek számát szegezte le kötelezően. Egyébként – elvi vonatkozásban – nem is volt egyezmény jellege. A kisebbségi jogok tekintetében csak ígérte a kormány a megértő jóindulatát.

De tizenöt képviselői és tizenhárom szenátori helyben állapodtak meg. Az eddigi sorozatos kisemmizések után szinte nem remélt ajándéknak hatott a kilátásba helyezett sok képviselői és szenátori méltóság.

S ezt az ígéletét állotta is a kormány: a kiszemelt helyeket mind meg is kapták a magyarok – egy szenátorság kivételével. Ennél tán nem működött pontosan a beállított választási gépezet.

Hanem ebben az alkuban Kós Károly már nem vett részt.

S lassan kihúzódott az Újságból is...

Úgy esett valahogy, hogy házasságomnak negyvenharmadik évfordulóján érkeztem idáig történetem elmesélésében. Persze, teljesen véletlen volt ez. Véletlen volt még az is,

hogy felfigyeltem az évfordulóra, hiszen nem ünnepeltük, szóba se került. De éppen az, hogy ennek ellenére is a tudatomba tolakodott, babonás töprengésre késztetett. Úgy éreztem, hogy valami figyelmeztetés rejlik benne... Keresni kezdtem hát, hogy lám, mi lehet az, amit észre kellene vennem. S aki keres, talál. Rájöttem, hogy e korszakban életem szöttekének alapanyagát az a szerelem adja, amelynek máig tartó eredményét jelzi az említett évforduló. S magába gyűjti ez az alapanyag mindazt, ami életem e korszakában színessé s ezzel elviselhetővé, sokszor széppé is tette azt a furcsa, ellentmondásos zajlást, amely körülvett, s amelyben sokszor kapkodva, zavartan és idegesen, máskor dagadó szívvel vagy konok elszántsággal tapostam szövőszékem lábítóját, tologattam jobbra-balra a vetélőjét.

Miért ne szöhetném hát erre az alapra e könyv további meséjét? Felgöngyölíthetem véle életem e korszakának személyileg fontos eseményeit, de visszatérhetek azokra is, amelyeket eddig mellőztem, mert úgy éreztem, belevész a részletek tömkelegébe a lényeg, ha minden személyes apróságot felemlgetek. Most jelentőssé tehetem ezeket az „apróságokat” is, mert valóban azok is voltak, hozzájárulván magánéletem alakulásának olyan sodrásához, amely ennek a könyvnek a végén válik sorsfordítóvá a számomra.

Milyen volt ez a szerelem? Nem olyan, mint tavasszal a reggeli napfény, nem kápráztatta el a szememet, nem robbant bele az életembe.

Lassan jött, lábujjhegyen, észrevétlenül. Úgy lepett meg, hogy nem is figyeltem oda. Házasság is úgy lett belőle, mint ahogyan a májusi tavasz simul bele észrevétlenül a júniusi nyárba.

Az én nemzedékeket elkerülték a nagy, lángoló vagy fergeteges szerelmek. Minket didergető, józan reggelekre ébresztett a történelem. A nagy háború után a messzi-messzi idegen partok színes ködévé távolodott tőlünk a byronizmus. Grieg-dallamok is csak a háború előtt csendültek meg Tompa László, Szentimrei Jenő költészetében.

Petőfi szerelmi rajongását én magam gimnazista koromban éltem meg, de ez hamar elszállt Emmával együtt,

csak az illatát hagyta hátra. Az illat nyomán keresgélttem még egy ideig. Ez vitt először Magdához, de nála bimbójába fonnyadt, mielőtt illatát felismerhettem volna. Aztán Ady bűvöletében héjanászos, öntépő, délszaki virágok néhez illatát árasztó szerelmet próbáltam kicsiholni Irénke oldalán, de szárnya tört a héjának, mielőtt a magasba lendült volna, a délszaki virágok pedig kétségbeejtően korszerűtlenek voltak már a mi rideg valóságunkban.

A többi, ami még volt, mind amolyan szerelemre vágyó ténfergésnek bizonyult csakhamar.

Ennek az egynek a kivételével, amelyből eleinte hiányzott a vágy is.

Nem tudom ma már, hogy annak a bizonyos újságíró-sztrájknak az idején, amikor némi késedelemmel ugyan, de szerkesztőségünk üdvöskéje, Milus titkárnő is csatlakozott hozzánk, mennyi része volt elhatározásában annak a ténynek, hogy akkor már gyakran kísérgettem haza esténként a kapualjig. Én ezt természetes udvariasságnak tartottam, vagy még inkább lovagias kötelességnek. Késő estébe nyúlt télen a szerkesztőségi munka, udvariatlanság lett volna egyedül útnak engednünk a titkárnőt, akit egyébként a szerkesztőség minden tagja becsült és dédelgetett. Azelőtt a szerkesztőség öregebb tagjai vállalták ezt a szolgálatot. Hol ennek, hol annak volt szüksége egy kis fejszellőztető sétára. Nem lakott messze a szerkesztőségtől, néhány percnnyire csak, a Kereszt utcában.

Mi sem volt természetesebb, hogy belépésem után néhány héttel szinte mindenki reám nézett a szerkesztőségben, amikor Paál Árpád atyai gondoskodással feltette a kérdést:

– Ma ki kíséri haza Miluskát?

Legfiatalabb is voltam, az én utam is arra vezetett hazafelé a Magyar utcába, természetes volt hát, hogy hamar és készségesen jelentkeztem:

– Én úgyis arrafelé lakom!

Így aztán az is szerkesztőségi feladatommá vált, hogy esténként hazakísérjem Miluskát. Vállaltam is szívesen, hogy buzgalmamat bizonyítsam. Egy ideig csak elköszöntem a kapujuk előtt; aztán el is beszélgettünk egy kicsit, mielőtt elköszöntem volna. Később elbúcsúzásnak minősí-

tettük az elköszönést, s hogy tartalmat is adjunk a megkülönböztetésnek, a kézfogás kézcsókká változott át; bár, ha jól emlékszem, a kézfogás is külön közbeeső mozzanat volt az elköszönéstől az elbúcsúzásig terjedő folyamatban. Később gazdagodott az elbúcsúzás is azzal, hogy bekísértem pár pillanatra, s ott búcsúztunk el.

Egy este aztán teríték várt engem is a kis szoba közepén uralkodó nagy kerek asztalon. Vacsorázom ott – hívott meg az édesanyja –, ha már olyan kedves és kitartó lovagja vagyok a lányának.

Maradtam örömmel. Aztán, hogy megháláljam a szíves vendéglátást, másnap délelőtt is beütöttem magam hozzájuk, hadd menjünk együtt a hivatalba, ha már együtt dolgozunk. Ebből végül az lett, hogy egy-két hét múlva vasárnap is beköszöntem hozzájuk, pedig akkor nem is kellett a hivatalba mennünk. De indokolást is találtunk hamarosan, hogy rendszeresítsük a vasárnap délelőtti együttlétet. Mikor látogathatunk tárlatokat, képkiallításokat, ha nem ilyenkor? Így nőtt meg érdeklődésünk a festészet iránt. Emlékszem, az első kiállítás, amelyet közösen látogattunk meg, Gruzda János zalatnai református lelkészé volt. Április végi, gazdag tavaszt ígérő, olyan sugaras vasárnapon apróztunk a református teológia felé (itt volt a kiállítás), hogy panyókára kíváncozott rajtam a tavaszi felöltő. (Egyébként ezt is közösen vettük, az ő ízlésére bíztam magam. Zágoni csóválta is a fejét: „Erősen világos, kényes színe van, nem praktikus. Feltűnő is!) A kiállításon viszont sok volt a tél! Gruzda a havas tájakat, fehér hegyoldalakat szerette. Vagy azt a kora tavaszt, amely Aprily versét idézte: márciust, amikor „hökken a hó a hideg havason”. A vers ihlette volna a festőt vagy a képek a költőt? Vagy még inkább az ihletforrás volt közös? A nagyenyedi református kollégium költő-tanára és a zalatnai református egyházközség festőművész-papja barátságot tartottak egymással. De hiszen az ilyen havas hegyoldalak, az ilyen csípős márciusi szeleket idéző kora tavaszok nekem is ismerősök. Bátran mozogtam tehát a képek között, s igen bátran elbeszélgettem a festővel is. Meg is kért, nagy papi szerénységgel, hogy írjak a kiállításról néhány

sort. Zágoni ugyan megígérte neki még a kiállítás megnyitásakor, de nyilván megfeledkezett az ígérteréről.

Akkora önbizalom volt bennem, hogy azonnal vállalkoztam rá. „Műbírálatomban” ugyan csak lelkes általánosságok voltak s néhány ellesett, szakmai, „hozzaértést” érzékeltető kifejezés, de a festő így is elégedett volt. Meg is ajándékozott egy képpel, amelyen nem volt egy csepp tél, egy szemernyi hó, faluvégi rozoga házat ábrázolt Zalatnáról (Vettem is később melléje egy olyant is, amelybe inkább beleérezhettem Áprily hideg havasát. Ma is örzöm ezt a két Gruzda-képet.) Hanem Győri Ernő kollégám, aki igen jól ismerte felkészültségemet, másnap az ő jellegzetesen szétfolyó, édesen hízelgő mosolyával gratulált:

– Nem is tudtam, hogy a képzőművészethez is ért, kolléga úr!

Aztán a Keleti Újság egy új riporteréről, a sváb származású Jenzer Béláról kezdett beszélni, aki „úgy igyekszik, olyan nagy emberbarát és filozemita, hogy az már nem is emberi”.

– Meg is mondtam neki: kollégám, magának nem ez a konjunktúrája. Maga legyen inkább antiszemita. Maga szidjon inkább engem és zsidó gazdáját, Weiss Sándort. Persze, egyelőre nem a lapban, csak úgy, társaságokban...

„Mit akar ez ezzel a példalózással? – töprengtem elválásunk után. – Nem bízik bennem, azért emlegeti Jenzer Bélát? Vagy arra figyelmeztet, hogy ne mutassak mást és többet, mint amennyi valóban bennem van? Vagy tán nincs is benne semmi célozgatás, csupán szellemeskedés az egész?”

Ez volt akkor számomra a legmegnyugtatóbb magyarázat, ezzel tértem hát napirendre fölöttem. (Később volt okom visszaemlékezni rá, s hajlani arra a magyarázatra, hogy valóban több volt pusztán szellemeskedésnél. Jenzerből rövidesen Jávör lett, s mert a Magyar Párt birtokába került Keleti Újságnál még csak mérsékelten lehetett antiszemita, ezt a formáját a nagyváradi Erdélyi Lapoknál futotta ki, az egyetlen napilapnál, amely a hazai magyar sajtóból a hitlerizmus szálláscsinálójává vált.) Hanem több képzőművészeti kritikát mégsem írtam. Nagy István sötét tónusú képeinek ereje előtt megnémultam, még elmondani

se tudtam, nemhogy írni róla, mi nyugözött le bennük olyan megsemmisítően. De hát Nagy Istvánnak akkor már nemzetközi hírneve volt, ez is hozzájárulhatott megilletődöttségemhez. Dóczyné Berde Amál kiállítása tetszett, de még nemigen mertem beszélni róla, hogy mi tetszik, benne. Ács Ferenc képeinél már megláttam, hogy egyik fő festői problémája a fák lombjai között átszűrődő napfény színei és foltjai a réten, a tárgyakon, a meztelen női testen. Szolnay Sándor inkább meghökkentett, mint elbűvölt, s Demian Tassy és Widmann modernsége is csak útkereső próbálkozásaiikkal váltották ki érdeklődésemet. Arra még emlékszem, hogy Börtsök Samu kiállítását is megnéztük, s ha parancsból írni kellett volna, talán erről tudtam volna a legtöbbet mondani halandzsázás nélkül; ma azonban már csak furcsán magyaros nevére emlékszem, a képei közül egyetlenegyre se.

Nagy Imre 1926 márciusában rendezett első kolozsvári kiállításáról azonban parancsra se mertem volna írni. Pedig mind közül az ő képeit éreztem a legközelebb magamhoz. Ő ugyanis olyan képeket festett, hogy láttukra minden bibliai emlékünk és hangulatunk székellyé kezdett átlényegülni; Betlehem pedig Csíkzsögöddé. De hát elégséges szempont lett volna ennyi a képek művészi értékének elemzéséhez?

Úgy emlékszem, vasárnap délelőtti matinén hallgattuk meg néhányszor Hevesi Piroska és Pfeiffer Alfréd együttes hangversenyét. Illett támogatni őket, mert neves művész volt mind a kettő, és sínylette a kisebbségi elszegényedés terhét. Időnként ma is visszacseng a fülemben Pfeiffer erőteljesen zengő basszusa, ha operára kapcsolok a rádióban.

Mindezek a vasárnap délelőtti közös műélvezetek ünnepi ebédeket vonzottak maguk után.

Színházba vasárnap nemigen mentünk. Sokszor két délutáni előadással húzta-vonta be ilyenkor Janovics Jenő az ünneplő köznépet: szakácsnékat, piaci árusokat, érdeklődőbb cselédlányokat és legényeket, hóstáti földészeket. Nagyon kellett a színháznak a sűrű krajcár, mert állami támogatást, adókedvezményt nem kapott, egyedül hűséges közönsége támogatására számíthatott. Vasárnap tehát ké-

sőn kezdődött és későn végződött a harmadik, az esti előadás. Hétköznap azonban gyakran használtuk ki a lehetőséget, amit a lapoknak engedélyezett két állandó belépőjegy kínált. A jegyeket Milus kezelte, tőle kérte el mindenki, és az ő kezeibe kellett visszaszolgáltatni. Persze, a ranglista döntötte el, hogy az igénylők közül ki kapja előbb, ki később. Mi rendszerint akkor jutottunk hozzá, amikor senki se kérte. Ez is elég gyakran előfordult. Ilyenkor egyenesen a munkából mentünk az előadásra, a vacsora színház utánra maradt. S mert természetesen hazakisértem, sőt be a házba is, hogy illendően számba adjam, meg is vacsoráztam vele együtt. Legalább nem kellett olyan későn vacsora után vendéglőkbe kódorognom, ami fiatalemberekre kész kísértő veszedelem. Kitalapasztaltam ezt már az első idők borozó estéin és a klubban esett kalandjaimon.

De a kedvessel való együttlét édes ízei mellett vajon rejtettem-e el magamban olyan emlékeket is ezeken a színházi estéken, amelyeket most elővehetek és gyönyörködhetem bennük, mint régi ékszerekben? Nem sokat, de eleget. Elsősorban színészek emberi alakjait, amelyek most már bennem élnek halálomig; elé is jönnek egy-egy mai színházi előadáson, hogy a megszépítő múlt varázslatában irigyen elszíntelenítsenek nem egy mai színészi alakítást, ilyenformán: bezzeg, ezt Táray Ferenc másképpen csinálta volna! Táray egyébként 1924 júliusában mutatkozott be Kolozsváron, együtt Ihász Aladárral. Azonnal első színésze lett a Magyar Színháznak. Alakja rövidesen társult bennem a Poór Liliével. Rendesen együtt játszottak, s ha ők ketten szerepeltek valamelyik darabban, mindent elkövettünk, hogy hozzájussunk a színházi jegyekhez. És ez a legtöbbször sikerült is, mert az ilyen darabok elég-szer mentek ahhoz, hogy mi is sorra kerülhessünk a szerkesztőségi jegyek igénylésében.

A következő év januárjában a kormány visszavonta Az ember tragédiája előadásának tilalmát. Janovics sietett élni az engedelemmel, s már februárban műsorra tűzi a darabot. Ekkor láttam színpadon először Ádámot, Évát, Lucifert. Ádám Táray volt, Éva Poór Lili, Lucifer Forgách Sándor. Sok helyen suttogva mondtam velük az is-

mert szöveget, s boldogan ismertem el, hogy egy-egy hangsúlyuk mennyire világosabbá teszi előttem is a nehéz költői sorok értelmét. Azóta sokszor láttam a Tragédiát, de a legforróbb élményt máig ennek a hármasnak az alakítása nyújtotta.

Szentgyörgyi István már nagyon idős volt ebben az időben, Tiborca mégis a parasztság hatalmas képviselőjévé magasztosult a szememben. S ugyanilyen felejthetetlen alakítás maradt előttem Janovics Jenő Biberachja! Neki megfelelő Biberachot se találtam azóta, hogy őt láttam.

Ibsen Peer Gyntjét is ekkor láttam először. Úgy borított el északi hideg köde, hogy nem értettem meg a darabot, kínlódva kerestem az összefüggést egyes jelenetei között. De Forgách Sándor volt Peer Gynt és Neményi Lili Solveig; ők érzékeltették az író mondanivalóját, s olyan erővel, hogy borzongva és megrendülten térünk haza az előadásról. Azt hiszem, ez után az előadás után nem kísértem be a lakásba is társamat; rövid köszönéssel búcsúztunk el a kapuban.

Másfajta, de hasonló erejű hatással volt rám Hegedűs Gyula alakítása Molnár Ferenc Ördögében. A darabról magáról ma már csak egy rövidke mondatba összetömöríthető tartalmat tudnék mondani; nem is tudom, hogyan lehetett ennyiből egy három felvonásos izgalmas színdarabot felépíteni. De Hegedűs Gyula Ördöge kitörölhetetlenül az emlékezetemben maradt.

Aztán voltak színielőadások, amelyekből megmaradt emlékezetemben a darab, amelyet akkor láttam először, de alig vagy egyáltalában nem emlékszem a szereplőkre. Ilyenek a Shakespeare-darabok általában, de közülük is különösen kettő: A Rómeó és Júlia és az Othello. Lehet, nem is láttam akkor többet Janovics színpadáról, mert amikor én rendszeres színházlátogató lettem, már vége volt híres Shakespeare-ciklusának. Emlékszem még Paul Gerald Szeretni című darabjára, de nem is annyira magára a darabra, mint arra, hogy Poór Lili és Táray Ferenc is játszottak benne. Molnár Ferenc Vörös malomjára inkább a címéért emlékszem, meg érdekes felépítésű és berendezésű színpada miatt. Szereplői közül nem jut eszembe

senki, s a tartalmából se tudnék ma már mondani semmit. Homályosan rémlik vissza Strindberg Haláltánca is. Tudom, hogy láttam, de nem tudom, kik és mit játszottak benne. Igaz, nem jutnak eszembe Bródy Sándor Tanítónő című darabjának a szereplői sem, de itt a darab tartalma, társadalmi mondanivalója maradt meg az emlékezetemben kivételes élességgel. Persze, hozzájárult ehhez Hatvany Lajos bevezető előadása is. Lehetséges, hogy akkor a darab maga olyan erővel hatott rám, hogy kiszorított maga mellől minden más, járulékos élményt? A Tanítónő esetében talán túlzás volna ezt állítanom, de egy másik darabnál – úgy érzem ma – minden bizonnyal erről lehetett szó.

Oszip Dimov *Szomorúságának énekese* című darabját először a vilnai, emlékezetem szerint jiddis színház művészei játszották Kolozsváron. Akkor inkább a kuriózum s a darab különös zsidó levegője hatott, hiszen a szövegből úgyszólván semmit sem értettünk. De aztán előadták magyarul a kolozsvári színészek is. Úgy látszik, maguk is annyira a vilnaiak hatása alá kerültek, hogy szinte lemásolták amazokat, felfogásban és játékban egyaránt. Mégis akkora sikerük volt, hogy felülmúlta a vilnaiakét is. A hallgatóság most értette meg igazán a darabot.

Csak a darabra emlékeztem s a darab nagy sikerére; a szereplőkre nem. De az emlék olyan élénk maradt, a visszaemlékezés maga olyan követelőző lett, hogy utánanéztem most az egykori szereposztásnak. Íme, ezek játszottak benne: Izsáki Margit, Marsi Gizi, Laczkó Aranka, Miklóssy Margit, Forgács Sándor, Mihályfi László, Kemény László, Hoykó Ferenc, Mester Tibor. A főszerepet, Joske-t, Forgács játszotta.

Operára kevésre emlékszem. Zenei műveltségem meglehetősen hiányos volt és maradt, csak annyira érdekelt az operák, amennyit be tudtam fogadni belőlük. A Trubadurt, az Álarcosbált, a Carment, a Parasztbecsületet és a Hoffman meséit tudom ma csak felmutatni, pedig megnéztünk bizonyára többet is. Az operettek, zenés játékok voltak könnyebben megközelíthetők a számomra. A János vitézt azonban nem főszereplője (nem is tudom, ki volt), hanem Réthely Ödön Bagója rögzítette bennem. A Három

a kislányból is Leövey Leó Tschöll papája maradt meg a legjobban. Az operettek? Csillógó, színes füzér jut eszembe róluk, annyian voltak... S elfoszló meg makacsul visszavisszatérő dallamok. Kétségtelenül az operett volt ennek a korszaknak a legnépszerűbb színpadi műfaja, az hozta a pénzt a színháznak, operettek sorjázták a színház heti műsorát feltüntető plakátokon. Mégis olyan keveset tudok – csak úgy kapásból – említeni közülük; talán a Bajadért, a Mágánás Miskát, a Fügefálevélet, a Három gráciát, a Nótás kapitányt. Az operett-királynők közül is csak Kiss Manyinak, Kolbay Ildikónak, Neményi Lilinek, Karácsonyi Ilinek, Zöldhelyi Annának a neve jut eszembe, pedig szinte minden szezonra jutott belőlük legalább egy.

Mindezek Milussal közös szórakozást, ritkábban közös élményt jelentettek. Volt azonban a színházzal kapcsolatban olyan élményem is, amelyben neki nem volt része. Nem azért, mintha eltitkoltam volna előle, hanem azért, mert annak már politikai, közéleti vonatkozása volt, ezt pedig ő – talán valami női babonából – úgy tisztelte, hogy „férfiak dolga” az, amibe neki, a nőnek nem lehet beleszólása. Magánéletünk irányítását többé-kevésbé már átvette, de újságírói és közéleti dolgaimat szinte alázatos megértéssel tisztelte.

Iorga darabjának kolozsvári magyar bemutatója ilyen politikai, közéleti esemény lehetett a szemében. Erre vall, hogy nem is emlékszik rá. Egyébként a darabra magára én sem emlékszem; lehet, ott sem voltam a bemutatóján. Annál jobban fel tudom azonban idézni magamban azt az izgatott nyüzsgést, amely a színháznál és újságíró-berkekben a bemutatót megelőzte. Janovicsnak volt érzéke ahhoz, hogy a színházat politikai céljainak szolgálatába állítsa. Iorgát, a tudós történetírót amúgy is a magyarok barátjának tartottuk, volt tehát hála is abban, hogy Apáról fiúra című darabját Bitay Árpád fordításában műsorra tűzte. Bitayt magát is meleg kapcsolatok fűzték Iorgához, akinek Vălenii de Munte-i szabadegyetemén először hallgató volt, később már maga is előadó tanár, sőt a professzor barátja. (Rövidesen kinevezést kapott a legfőbb közoktatásügyi tanács tagjai közé. Meg is érdemelte.

Többet ígérő fiatal tudós-tehetség nem volt akkoriban tájainkon.)

A hála mellett azonban Janovics további terveinek előmozdítója is volt ez az 1925. január első napjaira esett előadás. Január végén ugyanis a kolozsvári magyar színház drámai együttese pár napra Bukarestbe látogatott. A Torga-darab mellett Caragiale Năpastáját játszották Szemet szemért, fogat fogért címmel. Aztán Móricz Tanító úrját, Lengyel Menyhért Antóniáját... A kezdeményezés sikerrel járt: a január 26-i parádés előadáson megjelent V. Eftimiu, „a román írók büszkesége”, Costa-Foru vezetésével „számtalan román újságíró és művész”, aztán Hossu kolozsvári CFR-igazgató, Utalea Octavian, Kolozsvár város polgármestere, Groza Péter volt miniszter, Dăianu esperes, Socol Aurel képviselők és mások... – számoltak be róla az akkori lapok.

Iorga maga, sajnos, Párizsban tartózkodott ezekben a napokban. Janovics Jenő és a vendéglátó Teatrul Popular igazgatója táviratban üdvözölték. Ő levélben válaszolt Janovicsnak. Egy mondat ebből a levélből: „Örülök, hogy így is segíthettem két nép közt bizonyos megértést teremteni, azon két nép közt, mely ha már régebben megértette volna egymást, megváltoztathatta volna a világ ezen részének sorsát...”

Ezeket a tudósítás-részleteket persze csak a teljesség kedvéért másoltam ide a Keleti Újság jelentéseiből. De arra világosan emlékszem, amikor Iorga professzor újév napján megérkezett Kolozsvárra, hogy részt vegyen darabja másnapi főpróbáján. S arra is, hogy még el sem ült bennünk a Iorga-látogatás láza, amelyhez annyi reménységet fűztünk, s máris újabb s ezúttal váratlan látogatás csigázta fel érdeklődésünket. Tătărescu miniszter is saját színdarabja bemutatójára érkezett Kolozsvárra. A darabot ugyan (a Keleti Újság Ha vihar jön címet adta neki magyarul) a román nemzeti színház mutatta be, de illetett ott megjelenőnek a magyar irodalom és színházi világ képviselőinek is, hiszen a miniszter éppen a kisebbségi ügyek minisztere volt. S emellett még az előkelő vendég, a bemutató előtt, megtisztelte látogatásával az Újságíró Klubot is, ahol hosszasan elbeszélgetett az őt fogadó újság-

írókkal. Persze, nem politikai, hanem művészeti kérdésekről. Hiába, ha darabja bemutatójára készül, a miniszter is csak – szerző. De azért talán ez a darab és ez a látogatás is hozzájárult ahhoz, hogy a kolozsvári magyar színészek bukaresti vendégszereplése elé nem hárult semmi akadály.

Mindez azonban már 1925 elején történik, tehát közel életünk nagy fordulatához, amikor kiválunk a Keleti Újságtól s megyünk Paál Árpád után az újjászervezett Újsághoz. Hiszen addig is láthatta, akinek szeme volt, hogy nemcsak amolyan pajtáskodó kapcsolat van köztem és a szerkesztőség titkárnöje között. Az elhatározó nagy lépésnél ez olyan nyomatékosan megnyilatkozott, hogy felelősséget is hártott rám. Elkötelezettséget, amelyet vállalnom kellett. Titkárnökünk ugyanis ezúttal minden habozás nélkül minket, a „kiváló” újságírókat választott, és senki előtt nem volt kétséges, hogy ez azért történt így, mert úgy érzi, hogy hozzám tartozik, hogy velem vagy inkább utánam jön, megosztva az új vállalkozás kockázatát.

Mondhatom, hogy gyanútlanul sétáltam bele egy szerelem kellős közepébe, amely házassággal végződött? Világért sem. Én már az első hetekben „felfedeztem”, hogy aranyszínű hajkoszorúja alatt, kék szemében és kerek babaarcán megértő, segítséget ígérő mosoly világít. De segítséget ígért elkomolyodó, érdeklődő arca is. Nemcsak a szerkesztőség ügyeit intézte, hanem mindenik szerkesztő más, munkájával kapcsolatos, de mégis személyi ügyeit is. Nekem mintha ennél is többet ígért volna mosolya és komolysága egyaránt. Aztán hamar tisztába jöttünk egymással. Nem titkolta sokáig, hogy a magáénak érez, és szeretne megtartani. A húgának, egy áldottan szelíd és engedelmes lelkű lánynak, aki az első hetekben úgy vélte, hogy a nénje talán neki akar kedveskedni velem, hamar értésére adta, hogy nem erről van szó, ő maga tart igényt rám. Viszont én sem titkoltam, hogy nincs ez ellen kifogásom, próbáljuk meg.

A próba nem járt semmiféle erőfeszítéssel egyikünk részéről sem. Mosolya s komolysága egyaránt egyéniségének hű kifejezője volt. Nemcsak ígérte, tényleg a pártfogásába is vett. Először csak nyakkendő-problémáimban

adott tanácsokat. Rávillantott a zoknimra is, és figyelmeztetett, ha a színe nem talál a ruhámhoz vagy a nyakkenődőmhöz. Sok esetlenséget hoztam magammal falusi rusztikusságomban, jólesett ez a tapintatos női segítség. Később már a ruhaszövet kiválasztásánál is segített, értett hozzá, hogy megtalálja a jó minőséget akkor is, ha alkalmazkodni kellett a pénztárca tartalmához. Hamarosan együtt vásároltuk számomra még a rejtőzést kívánó fehéreneműt is.

De nemcsak öltöztetni tudott, hanem öltözködni is. Nem emlékszem, hogy valaha olyan ruhadarabot láttam volna rajta, amely azzal tűnt fel, hogy szúrta volna a szememet. Általában: nem láttam rajta külön a ruhadarabokat, mindig a harmonikusan egész ruházatot csak, amelyben úgy ringott, mint apró szélben a búzaszál. Pedig felismerte a feltűnő, a különös szépségét is. Ő vezetett rá, hogy a maga idejében és helyén ez is kifejezhet vagy kihangsúlyozhat esztétikumot. Megvédte Tessitori Nórát velem szemben, amikor modorosnak, kirívónak, erőszakoltnak éreztem a művésznő „cigányos hajviseletét”, „ógörög papnős” ruháját egy előadói estélyén.

Viselkedése is úgy illett egyéniségéhez, mint virághoz a színe. Elég sokáig megőrizte lányos tartózkodását, de nem úgy, hogy megjárta a tapasztalatlan kislány riadozását, hanem inkább azzal a bölcs belátással, hogy talán kényelmetlen és elriasztó lenne mindkettőnk számára, ha mások előtt titkolni volnánk kénytelenek vonzódásunkat. Az a szép, ami szabadon megnyilatkozhatik! De bizonyítékát adta annak is, hogy fel tud hevülni kedvemért, s nem titkolta, hogy ez neki is a kedvére van. Ekkor azonban már éberem őrködött, és hamar megtérített, ha vissza akartam térni korábbi szerelmi ténfergésemmhez, s érdeklődni kezdtem egy bizonyos Kláriska, majd egy Margaréta iránt. Nem a féltékenység könnyeivel hatott rám, szemrehányásokat sem tett, de olyan kitartoan, makacsul, aprólékosan kérdezősködött, hogy inkább felhagytam az egészzel, semhogy felelgetnem kelljen.

A vasárnap délutánokat rendszerint egészen nála töltöttem. Behúzódtunk az utcai szobába, s olyan szorosan ültünk egymás mellé a díványon, amennyire csak lehetett,

s amennyire az utcára néző ablak, amelyen bármelyik járókelő benézhetett, megengedte. De a Kereszt utcában vasárnap délutánonként nem jártak sokan. Magunkra lehattünk, mert édesanyja a másik szobában olvasgatott, Piri húga pedig mindig talált meglátogatásra váró rokont, hogy tapintatosan magunkra hagyhasson.

Ilyen vasárnap délutánokon bontakozott ki előttem családja története. A nagyapja, Hantz György, egyetemi könyvkötő volt, tekintélyes és elég vagyonos kisiparos, a lutheránus egyház megbecsült tagja. Igen, bizonyára német származású; szász, esetleg cipszer, de már a dédek is Kolozsváron születtek, és magyaroknak vallották magukat. Apai nagyanyja is német nevű, Schun Amália, de már református. Ennek a nevére keresztelték őt, az Amália, becéződött Milussá.

De hát hogyan lettek végül unitáriusok?

Édesanyja, Bodolai Erzsébet után, aki ugyancsak kolozsvári születésű, de édesapja már, Bodolai József, székelgyanus neve és vallása ellenére Kassán született, onnan vetődött iparosként Kolozsvárra, s vette nőül itt az unitárius Debreczeni Zsuzsannát. A dédek azonban itt is kolozsváriak: Bodolai Ferenc is Kolozsváron született, s innen vetődhetett el ugyancsak kolozsvári születésű feleségével, Molitorisz Máriával Kassára, hogy ott adjanak életet fiúknak, aki aztán megint csak visszatért Kolozsvárra. Ezen az ágon nincs is távolabbi emlékük a családfáról. Hantz-ágon Hantz Sámuel a dédapa és Szentpétery Zsuzsanna a dédanya. Schun Amáliának pedig Jákob volt az apja és Bányai Anna az édesanyja. Ezek is mindketten Kolozsváriak. És reformátusok.

A német vér tehát jól felhígult az idők folyamán. A nemzetiség pedig még inkább. Az első Hantzok és Schunok talán még Heltai Gáspár korában magyarosodtak el, követvén példáját a nagy mesemondónak, papnak, reformátornak. (De maradt mégis annyi német vér és természet bennük, hogy megőrizték őseik szorgalmát és kitartását!)

A könyvkötő nagyapa, György mesterségét tanulta meg a fia, János is. örökölte a műhelyét és az egyetemi könyvkötő címet is, de beteges ember volt, s az öröklés címén nyert önállóságát már nem nagyon tudta felhasz-

nálni a maga és családja anyagi gyarapítására. Meghalt még az első világháború kitörése előtt, s magára hagyta feleségét két kislányával és a műhely vezetésének gondjaival. Az özvegy bátor és vállalkozó szellemű asszony volt: üzletvezetőket szerződtetett, egyet éppen Németországból hozatott, s igyekezett kiszedni a gépekkel is jól felszerelt műhelyből azt, amit lehetett. De már csak látszatra volt ő a gazda. Az üzletvezetők irányították a munkát, nekik engedelmeskedtek a segédek és az inasok. A jövedelemből is ők vitték el a nagyobbik részt. Aztán jött a háború, s megcsappant a munka és a bevétel. Az özvegy felmérte, hogy gyarapítani már nemigen tud, legjobb lesz hát megmenteni, amit még lehet. Anyja és testvérbátyja halála után ő örökölte az Árpád út legelején, a Szamos partján álló régi családi házat. Kegyeletből talán nem is gondolt volna az eladására, de a város új hídát tervezett át a Szamoson, annak nagyobb hely kellett, kisajátította hát, és szép összeget fizetett érte. Háromszobás, összkomfortos, kertes villát vásárolt belőle az Attila úton. Úgy számított, hogy leányai elvégzik a kereskedelmi iskolát, állásba mennek, s akkor ő eladja a könyvkötőműhelyt, s beköltözik mind az Attila úti villácskába.

A terv jó volt, az elkövetkező idők voltak rosszak. A lányok elvégezték a kereskedelmi iskolát, állást is kaptak, Piroska egy kereskedelmi vállalatnál, Milus pedig Kovács Dezső református kollégiumi igazgató irodájában. Hanem a kívánatos villába beköltözni már nem sikerült, amikor túladott a Király utcai könyvkötőműhelyen is. Fel kellett előbb mondania a villa bérlőjének, báró Kemény Simonnak. A felmondási idő három hónap volt, s az még nem járt le, amikor a bárót a hatóságok hazatelepítették a falujába, a villát pedig elrekvirálták Furnea Octavian törvényszéki bíró számára. A Király utcai lakást pedig a szerződés szerint ki kellett üríteni: vidékről költözött bele az, új tulajdonos nagy családjával. Mit tegyenek? Lakást bérelni a háború után csordultig telt Kolozsváron reménytelen volt. Még reménytelenebbnek látszott felszabadítani az elrekvirált villát, amelyben éppen egy törvényszéki bíró helyezkedett el. Az özvegy mégis reménykedett: majd csak megcsendesedik a világ, helyreáll a régi rend, beköltöz-

hetik ő is a saját házába. Addig is azonban, mit tehettek volna egyebet, a lányok otthagyták állásukat, összeszedték a legszükségesebbeket, s kihurcolkodtak mind Torockóra, az unitárius papiakba. Papné volt itt a nénje, aki testvéri szeretettel fogadta hűgát és gyermekeit. Áldott jó lélek volt a pap is, Németh István. Nemcsak a szószékről hirdette, de gyakorolta is a krisztusi parancsot, segített a szűkölködőkön.

De telt az idő, s a kolozsvári házat felszabadítani nem lehetett. Emellett még bosszúságot, anyagi gondot is jelentett. Az adóért a tulajdonost hajtották végre, a házbérért pedig, bármilyen kevés volt, minduntalan porolni, sőt pereskedni kellett. Ezt megint csak sok bajjal, költséggel lehetett lebonyolítani – Torockóról. Az özvegynek be kellett látnia: a huzamosabb vendégeskedés Torockón nemcsak a rokoni szeretetet terheli meg, hanem lassan felemészti kis tartálékát, a leányait pedig ott falun se kenyérkeresethez juttatni, se férjhez adni nemigen tudja. Vissza kell tehát jutnia Kolozsvárra! De hogyan?

A megoldást nem az özvegy találta meg, hanem az új idők gyakorlata. Neki egy ügyvéd rokona tanácsolta. El kell adni a villát, s egy olcsóbb házacskát venni az árából. A nehezebb a villa eladása. Olyan vevőt kell találni rá, akinek a törvényszéki bírónál is nagyobb politikai befolyása vagy hivatalbéli méltósága van. Az ügyvéd rokon vállalta is, hogy keres ilyen vevőt, ha felhatalmazást kap az eladásra. Persze, figyelembe kell venni az árcsökkenő körülményeket is, a vevő is kockázatot vállal azzal, hogy ki kell telepítenie, esetleg ki kell perelnie a lakásból a törvényszéki bírót.

Az ügyvéd ügyes volt, talált vásárlót, aki megfelelő árengedmény fejében vállalta a kockázatot. Jutalékot is kapott a közvetítésért. Aztán jutalékot kapott az özvegytől is, amikor a kaszárnya háttára ragasztott kis kétszobakonyhás házacskát megvételre vele a Kereszt utca 7. szám alatt. Egy négyszögben beépített telek egyik oldala volt a kis házacská. A négyszög másik három oldalára épített kétszoba-konyhás lakások négy lakó tulajdonában voltak. Az udvar közös volt, de rajta egy kis zöld hely és egy közös vízvezetéki csap éppen a megvett házacská kony-

hájának az ajtaja elé esett. S volt külön pincéje és padlása is.

Ebbe a házacskába költöztek vissza három év elteltével Torockóról. Nagyobbra és szebbre nem futotta, mert az Attila utcai villa árából még félre is kellett tenni valamennyit a megélhetésre addig, amíg a lányok elhelyezkedhetnek, állást kaphatnak valahol.

Így került Milus a nemrégiben indult Keleti Újsághoz egy régebbi asszonyismerősük révén, aki már ott dolgozott, és melegen pártfogolta. S mert megelőzőleg három évig a torockói unitárius parókián élt, amolyan pappleányfélének tekintették, s némi romantika is fonódott az alakja köré. A régebbi kolozsváriak pedig az ismert egyetemi könyvkötő, Hantz György unokáját tisztelték benne. Előbb a lap irattárát szedte rendbe, aztán a szerkesztőségnek volt szüksége gyors- és gépírónőre. Rendszeretete, megbízhatósága és pontossága a titkárnői minősítést hozta meg számára, bár ez a munkájában változást nem jelentett.

Énnekem tetszett pappleányos híre, aztán megtetszett homályba vesző német származása is. Bizonyára innen hozza jó tulajdonságainak egy részét – gondoltam.

Megtérésem Gusztihoz megközelítőleg egybeesett azzal az idővel, amikor már felhagytam „a világfi-tanfolyammal”, s kezdtem egyre kevesebb időt tölteni az Újságíró Klubban s egyre többet Milusnál; először az ebédlőszobában, az egyenes és magas hátú széken, amelyen igazán csak illedelmesen, feszesen lehetett ülni, későbben már a hálószobában, a díványon, amelyen már kényelmesebben s főként bizalmasabb közelségben helyezkedtünk el egymás mellett. Guszti ekkor még a szerelmi csapongás idejét élte. Átesett már egy érzelmi megpróbáltatáson. Diákori első szerelme meghalt tüdőbajban. A kolozsvári kórházban volt sokáig, néhányszor én is meglátogattam Guszti társaságában, aki megható erőfeszítéssel igyekezett a haldokló utolsó hónapjait megszépíteni. Nem volt könnyű dolog ez a számára, mert már nem szerette. Talán félt is, irtózott is egy kicsit tőle, bizonyára az egészséges fiatal test életöszönével. Emiatt aztán időnként, hiszen katolikus gimnáziumban nevelkedett ő is, lelkiismereti válságok gyötörték. Azzal vádolta magát, hogy a lelke mé-

lyén, hiába igyekszik elfojtani, várja, sőt tán kívánja is a leány halálát.

– Ha meghal szegény – vigasztaltam –, nem a te várakozásodra vagy kívánságodra történik, biztos lehetsz benne. Légy istenhívő!

Úgy látszik, Isten hallgatott ki nem mondott kívánságára. A leányt eltemették otthon Kudzsiron, ő meggyászolta Kolozsváron, aztán hol ennél, hol annál a kolleginájánál kötött ki néhány hétre, egy-két hónapra. Szerette volna, ha követem ilyen útjain, ha már újra megtaláltuk egymást.

Szüksége volt segítőtársra. A lányok akkoriban sétálni sem igen indulhattak meg csak úgy egyedül. Kellott a kísérő, még ha az szövetséges volt is, bizalmas barátnő, aki inkább segíteni akart, mint akadályozni. Ezt a „bizalmas barátnőt” kellett lefoglalnia a „bizalmas barátnak”. És a barátnő rendszerint örömmel foglaltatta le magát. Nagyon megfelelt ez az állapot Gusztinak, hiszen az áhított tanári oklevél, amelyért olyan mérgesen és keservesen verekedett, még messze volt, házasodásra pedig nem is gondolhatott, amíg katedrához nem jut valahol. Úgy vélte tehát, hogy nekem is korán van még az olyan kapcsolat, amely elkötelez. Érvelt is ezzel, de ez az okoskodás az én helyzetemet tekintve könnyen a visszájára fordult. Nekem nem kellett a tanári diplomára várnom, mivel már lemondtam róla. Erre csak azt felelhette volna, hogy igen, sajnos eladtad örökségedet egy tál lencséért. De ezt, ha meg is járta az eszét, nem mondta ki, mert annál tapintatosabb volt. Meg aztán az a tál lencse már akkor megért annyit, amennyire ő csak két-három év múlva számíthatott. S akkor is csak úgy, ha visszautasítja felekezete meghívását, s állami gimnáziumnál helyezkedik el, ami ismét lelkiismereti kérdés elé állítja majd.

Így aztán a legrosszabb módszert választotta, hogy lebeszéljen: a választottamat kezdte bírálgatni tréfás, ugrató hangon. Ő nem tudja megérteni – mondta –, hogy egy ilyen tősgyökeres székely hogyan választhat holdvilágképű szőke német típust. Se nem szőke, se nem barna, az az igaz magyar fajta – idézte rám a szállóigét, amely bizonyára valaki olyan legény fejében született meg, akinek seszínű babája volt. Nekem ugyanis vagy a szőke tet-

szett, vagy a barna, de a barnában is inkább a fekete. Ez csak azért van – vágtam vissza –, mert egy szemerényi se szorult beléd a székely népi bölcsességből, amely azt mondja, hogy „kinek-kinek szép a maga babája”.

De Guszti komoly fiú volt, s tanárnak készült: szeretne meghányi-vetni a dolgokat. Tudott ő érvelni komolyabban is. Összefogta jobb keze három ujját, mintha tút tartana közöttük, maga elé emelte, mintha cernát is fűzne a tübe, aztán hagyakozni kezdett a kezével:

– Nehéz ennek a mi generációnknak, barátom. Kallódik nemcsak társadalmilag, szerelmileg is. De hát ki házasodhatik manapság, ha csak egy kis felelősséget érez? Ki tudja eltartani a feleségét, becsületesen felnevelni gyermekeit? Akinek van valami vagyona is. Vagy pedig a felesége hoz valamit a házhoz. Amennyit manapság egy fiatalember kereshet, az csak a maga puszta fenntartásához elég...

– Ne légy hozományvadász – figyelmeztettem. – El lehet képzelni azt is, hogy dolgozik az asszony, fizetése van: Számítsd ki: mekkora hozománynak felel meg az az állás, amelynél a havi fizetés csak a tőke kamatjának tekinthető?...

Persze hogy az én esetemre gondoltam, aminthogy ő is nekem példálózott. Ellenérvem azonban felcsigázta számtantanári fantáziáját.

– Micsoda tőke? Micsoda kamat?

– Hát az asszony fizetése, ha állásban van, csak kamatja annak a tőkének, amit az állása jelent. Illetve a tudása, amivel az állását tartani tudja...

Ez a gondolat annyira meglepte, hogy nyomban számíthatni kezdett: mekkora tőkének felel meg ha valakinek, mondjuk, három-négy vagy éppen öt-hatezer lej havi fizetése van. S ha méghozzá a feleségének is, mondjuk, három-négy.

De aztán belefáradt, s félig kedvetlenül – ez önmagának szólt! –, félig meg figyelmeztetően – ez meg nekem! – kezdte fejtegetni:

– Igen, ha az állások olyan biztosak volnának, mint a régi világban!

– No hiszen – fordítottam tréfára –, a biztosító-

intézetek sem gutaütésre játszanak. Bízunk az isteni gondviselésben, azért kötnek életbiztosításokat...

Gusztai azonban nem hagyta abba. Egy másik alkalommal arról kezdett beszélni, hogy ő, ha megházasodik, magánál jóval fiatalabb leányt választ majd. Olyant, akinek biztos lehet a tisztaságában. Olyan zavaros időkön estünk át, háborús éveken, amikor az erkölcsök fellazultak, forradalmon, amikor erőszakoskodások történtek... Szinte bizonyos, hogy minden húsz éven felüli lánynak van már múltja...

Olyan durva célzásnak éreztem ezt, hogy szikrázva vágtam közbe:

– Számítantánárnak készülsz, vagy vallástanárnak?

– Nono! Csillapodj – hátrált meg –, csak elméletileg mondom azt, ami valószínű, nincs benne semmi célzás.

– Tudsz valamit, vagy csak pimaszkodsz?

– Nem tudok én semmit, dehogyan tudok. Mondom, hogy csak elméletileg...

– Akkor hát pimaszkodsz – szikráztam tovább, de már inkább csak a lovagias megtorlás kedvéért. Boldogság öntött el belülről, hogy nem hallott semmi rosszat, pedig talán külön érdeklődött is. Ezért nem is veszünk össze, tovább tartott a barátságunk, bár elmaradt belőle az a lelki-érzelmi kitárulkozás, ami azelőtt jellemezte.

Valamit azért hagyott bennem ez a beszélgetés. Azt a gyanút, hogy Gusztai talán érdeklődött ismerősei körében választottam után. Ezt nekem kellett volna megtennem – gondoltam. De hiszen még megtehetem! Csakhogy megtegyem-e? Hátha csakugyan van múltja? Mi az, hogy hátha? Hát persze hogy van. Nekem tán nincs? Valóban idősebb, mint én, már nagylány volt, amikor érettségiztem. Az lenne természetellenes, ha nem lett volna senkije előttem. Bimbó volt még, amikor a református kollégium igazgatói irodájában Kovács Dezső mellett titkárnősködött. Lehetetlen, hogy a fiatal tanárok szeme meg ne akadt volna rajta. Olyanoké is esetleg, akik aztán bevonultak, a harctérre mentek, s kiváltották az otthon maradt kedves romantikus érzelmi pózát: hűségesen várni a visszatérő hős katonára! A torockói három év sem telhetett el érzelmi sivárságban. Oda meg papnövendékek jártak az ünnepekre legációba, a legátusnak pedig szinte kötelessége

udvarolni a papkisasszonynak. Ott pedig ő volt a papkisasszony, miután nagynénje gyermektelen maradt. A vidéki parókiák jó részébe ilyen legátusi udvarlások nyomán kerül papné. Tiszta véletlen lehet, hogy utána is nem ment vissza valamelyik papnövendék, amikor parókiához jutott. Hiszen emlegetett is tán nem is egyet, aki úgy búcsúzott el, hogy hamarosan visszatér még. De ez a múlt az övé, s én nem vehetem el tőle azzal, hogy utána nyomozzak vagy kifaggassam őt. Ő se faggat engem, meghagy régi élményeim birtokában, s én hálás vagyok érte. Legyek hát hálás azzal, hogy én se vegyem el tőle azt, amit meg akar tartani magának. Mondjon el annyit, amennyit akar, s akkor, amikor akarja.

Én friss pataknak érzem magam, amelyben most tiszta víz folyik; a régi víz messze van már, elfolyt, s csak a feléje hajló virágok képét s csörgedezése emlékét hagyta hátra. Iszapot még nem sokat hagyott.

Így tekintem hát őt is, tiszta pataknak, amelyben a rég elfolyt víznek aligha maradt iszapja.

Többé nem beszéltünk Gusztival erről a kérdésről. Én pedig büszke vagyok, hogy máig hű maradtam fogadalmamhoz.

Sürgetett végső elhatározásom kialakulása felé lakótársam, Finta Zoltán is. Ő azonban anélkül, hogy tudta volna. Nem törődött ő egy ideig a más szerelmi ügyeivel, a magáéval is csak unottan. Pózolta is az egykedvűt, a mindenből kiábrándultat, az érzelmi nihilistát. Dús fekete fűrtjei a homlokába hulltak, s félig eltakarták erősen barna szilva-arcát. Lógatta a fejét, mint egy szomorú ló, s lefelé nézett mindig, mintha lépéseit figyelné a sír felé. Pedig volt benne humor és élcelődési kedv, s nemegyszer remekül elévődünk egymással, ha elfelejtkezett verse igazolásáról, a „köldöknéző egykedvűségről”. Világnézeti vitáink sem voltak, egyszerűen azért, mert ő „elvből” nem védett és nem támadott semmit és senkit, neki minden és mindenki egyformán unalmas és érdektelen volt...

Én, aki együtt laktam vele, meg-megújuló dohogásai-ból, keserű kiszólásaiból felismerni véltem ennek a pózolásnak az okát. Úgy érezte, hogy ő már olyan pénz, amely kikerült a forgalomból. A legidősebb volt a Tizen-

egyek közül, de semmivel sem emelkedett a többiek fölé. Bort, búzát, békességet című verskötete igen mérsékelt érdeklődést keltett, novellában pedig Tamási Áron Lélek-indulása aratott le minden sikert. Fájts is ez neki, magyarázatot keresett rá:

– Persze, az olcsó romantika! Áron nincs itthon, Amerikában van, onnan küldözgette haza a novelláit... S a menyasszonyának küldözgette, aki megható hűséggel várja haza. És nyomdával tárgyal, előfizetőket gyűjt. Hát nem szívdöglesztő?

– Ez a romantika a külső körülményekben van, nem a novellákban. Azokban semmi nincs a szívdöglesztésből... Csak nem irigykedsz éppen Áronra?

– Ugyan – legyintett. – Hiszen én költő vagyok, csak véletlenül írok egy-egy novellát. S különben sem érdekel...

Úgy tűnt, önmagával elégedetlen, ez emészti. És ez elől menekül az egykedvűség, az érdektelenség pózába, amely közvetlenül a háború után átsegítette már egyszer egy érzelmi krízisen. Tett ő velem kapcsolatban is megjegyzéseket, amelyekből irigykedést olvashattam ki, ha nem hízelgek magamnak egyrészt azzal, hogy „belelátok a lelkébe”, másrészt hogy „hiszen igaza van”. Ugyanis az újságírásban is csak az utócsapatban bandukolt, sehogyan se tudott felzárkózni az Ellenzék élgárdájához, Kuncz Aladár, Hunyady Sándor, Indig Ottó oldalára.

– Neked könnyű – mondta keserűen –, te a ti új lapotokban kifuthatod a formádat...

Aztán egyszer csak váratlanul megváltozott a helyzete: „saját lapja” lett, mégpedig abban az időben, amikor mi már kezdtük elveszíteni a magunkét.

De ennek arra a korszakra erősen jellemző története van.

Az 1926-os parlamenti választásokra készülő nemzeti pártot Goga szászrégeni győzelme, a mezőgazdasági kamarai választások eredménye, a közigazgatási választási küzdelem eseményei eléggé meggyőzhették, hogy milyen fontosak minden párt számára a magyar szavazatok. Maniu nemzeti pártjának, amely – Erdélyben legalább – minden választáson a győzelem küszöbén állt, különösen érdeke volt, hogy a magyar választók átsegítsék ezen a kü-

szöbön. 1925 októberében híre is járt, hogy a nemzeti párt központi vezetősége elhatározta az érintkezés felvételét a Magyar Párttal. Nyilatkozott ilyen értelemben a nemzeti párt titkársága, s örömmel üdvözölték a hírt a párt egyes vidéki korifeusai. Csak Maniu, a párt elnöke hallgatott. Talán azért, mert olyan dühösen támadta pártja nemrégiben a csucsai paktumot és Goga „magyarbarátságát”, hogy most nem akarta ugyanennek a visszáját kiprovokálni? Vagy tán nem akart szövetkezni egy olyan párttal, amelynek vezetőségét annyi jelentős magyar ember sem tartotta eléggé demokratának? Pedig a Magyar Párt vezetőségében is voltak hívei a két párt összefogásának. Sándor József kezdettől emellett kardoskodott, most meg éppen elérkezettnek látta az időt a liberális párt elleni közös összefogásra. Csakhogy ekkor már a „reálpolitika” bűvös jelszava hódította meg a vezetőség többségét, Sándor Józsefnek pedig nem volt elég tekintélye maga mellé állítani az ingadozókat.

Ám, ami nem ment hivatalos politikai vonalon, mehetett baráti vagy vonzódási alapon a társadalomban. A nemzeti pártnak kialakult egy magyar gárdája, éppen csak tömegeket kellett mögéje állítania. Ehhez pedig propagandára volt szükség – vagyis pénzre. Előkerült az is. A Consum című közgazdasági lapvállalat igazgatóságában – politikai biztosítéknak – ott ült a nemzeti párt egyik kolozsvári bennfentese is. Itt született meg hát az új lap, a Consum kiadásában. Heti néplap lett belőle, parasztlap, mert a parasztságban van a választók tömege.

Finta Zoltánnak ismerősei voltak a Consumnál, talán ezek révén ajánlották fel neki a lap szerkesztését. Ő – úgy emlékszem – nem habozott egy pillanatig sem, otthagya az Ellenzék megunt szerkesztőségét, s beült az új lap „főszerkesztői” székébe. A lapnak ma már a nevére sem emlékszem, de akkor nem volt bennem semmi erkölcsi aggály barátom e lépésével kapcsolatban; még kéziratot is adtam neki lapja számára.

A nemzeti párt nem sok hasznát vette Fintának, ő azonban annál többet a lapnak. Végre a maga gazdájának érezte magát: a politikai anyagokkal nem törődött, egyébként pedig tényleg ő volt az úr a lapnál. Emellett pedig még új emberek közé, új társadalmi környezetbe is került,

amely fontosnak tartotta munkáját, s reményeket fűzött hozzá.

Ebben az új társaságban találkozott azzal a leánnyal, aki leparancsolta róla az egykedvűség pózát, s kicsiholta belőle – alig néhány hét alatt – a csillogó szemű, pajzán szatírt. Neki nem volt szüksége „bizalmas barátira”, mint Gusztinak. S nem volt szüksége már rám mint lakótársra sem. Egyedül akart maradni a nagy, kétágyas szobában. De becsületére legyen mondva, meg akart barátkozni azzal a gondolattal, hogy máshol szerezzek szállást magamnak, s ezért „szakaszolt”. S nem tekintett el a szoktató átmenetektől sem.

Az első szakaszt az jellemezte, hogy kezdett esténként későn hazajárni, s ha én már nem olvastam, igyekezett óvatosan leengedni a cipőit az ágya mellett, mielőtt a paplan alá bújt volna. Ez néhány napig tartott. Aztán egyszerre hangosan koppantak a cipők, s harsogott is a hangja:

– Ne légy olyan álomszuszék! Az élet tele van zajjal, küzdelemmel, a mások akaratával. Szokjál hozzá.

Amikor ehhez két nap alatt hozzászoktatott, új igényvel lépett fel:

– Az embernek szüksége van arra, hogy kicserélje másokkal a gondolatait. Különösen a barátaival; s különösen, ha együtt lakik valamelyikkel...

Így hát mondta a gondolatait, s nem is tartott igényt rá, hogy cseréljen az enyéimmal, szerencséjére.

De ez is csak pár napig tartott. Utána nemegyszer mámorosan érkezett haza, nem akart lefeküdni, sétált a szobában, s hogy legyen akivel szót váltani, ébren akart tartani engem is. Evégből cigarettával tömött.

– Nem kell – tiltakoztam az első kettő után. – Éppen elég volt egész nap. Máris úgy érzem, hogy egy harmadosztályú vasúti váróterem van a szájamban...

– Pusztuljon más is, rokkanjon más is! – idézte rám Adyt, s olyan ellenállhatatlan volt, hogy engednem kellett.

A következő szakaszhoz az volt az átmenet, hogy hajnalban kezdett hazajárni, de néhány napig olyan csendesen lopózott be, mint valami kikapós férj. Mintha rej-

tegetni akarta volna, hogy mikor jön haza, nehogy kérdezősködni kezdjek. Aztán egy lángolni kezdő májusi hajnalon úgy botorkált fel a fal melletti lépcsőn, hogy a lába a lépcsőfokokat, ökle pedig a falat verte. El se hitette volna, ha teszem magam, hogy nem ébresztett fel. Különb is kihívólag, támadóan köszönt:

– Friss, tavaszi jó reggelt kívánok. Szökj fel, s menjünk ki a hegyoldalba. Jobb és édesebb most a levegő, mint az anyatej!

Engem már elválasztott anyám. Te pedig már nem érdemelsz anyatejet. Mégiscsak sok, hogy hajnalban botorkálsz haza.

– De milyen üdítően vidámak ezek a hajnali *botorkák!*

– Mifélénk?

– Botorkák. Ha poroszka van, miért ne lehetne botorka is?

– No jó, hol voltál ilyen sokáig?

– Virágosvölgyön...

– Hol?

– Virágosvölgyön. A vasúti állomáson.

– S ott miért?

– Virágért. Szabadjegyem van. Nem került pénzbe...

Igaz, ekkor már az Averescu-kormány elsőprő választási győzelme után voltunk. És a választási szövetséggé változtatott csucsa paktum meghozta a „reálpolitika” első eredményeit: a Magyar Pártnak annyi képviselői és szenátori mandátumot, amennyit azután sohasem tudott többé szerezni, a magyar újságíróknak pedig annyi első osztályú vasúti szabadjegyet, hogy még Fintának is jutott belőle. Ő már eléggé öreg újságíró volt hozzá, én még nem.

A magyar kisebbségnek azonban nem hozott a közös győzelem semmit. Az új kormány nem akart vagy talán nem mert változtatni a korábbi megkülönböztető intézkedéseken. Amúgy is eléggé fejére vonta választási győzelmével a magyarbarátság vádját! Még le sem telt az év, s az Újság így írt: „Az Averescu-kormány, mely a választások alatt oly gazdag bőkezűséggel osztogatta ígéreteit, a választások óta csak modorbéli különbségekben mutat

eltérést a liberálisok kisebbségelnymó, drasztikus kormányzó módszereitől.”

Októberben pedig minden eddiginél hevesebb támadást intéztek – a bukott Anghelescu továbbélő törvényei és rendeletei alapján – a magyar nyelvű oktatás ellen. A revizorok különösen a Zsil völgyében rendeztek nagy faji elkülönítést. Kérlelhetetlen névelemzéssel egyetlen nap alatt háromszázharminckét növendéket utasítottak ki a magyar iskolákból. A vallás sem számított. A román iskolákba kellett átíratni azt a református vagy katolikus magyar gyereket is, akinek a neve idegen származásra vallott. Szatmáron ellenben a vallást helyezték előtérbe. Az ottani református főgimnáziumból a zsidó vallású tanulókat távolították el.

Májusban azonban még, a közös győzelem mámorában, a nagy várakozások idejét éltük. Zolti szabadjegyzéknek tehát még varázsa is volt: a győzelem hangulata áradt belőle, s előttem annál inkább, mert Zolti csak mint magyar számíthatta magát a győztesek közé a maga nemzeti párti néplapjával...

Felvidulva, heccelődve kérdeztem hát:

– S melyik kasszatündérnek hoztál onnan virágot?

Vidoran, megjátszott fenyegetőzéssel húzta össze fekete szemöldökét, szedte ráncba a homlokát.

– Ne sértegsd, mert...

– No jó, akkor hát holnap éjjel utazz Kenderesre.

– Oda mért?

– Kendermagért. Ott is kapsz annyi kendermagot, amennyi virágot a virágosvölgyi állomáson...

– Szerelem-magot mondj! Látszik, hogy semmi érzéked a költői képekhez. Virágot is innen viszek, a virágboltból... De Virágosvölgybe mentem utána...

Az utolsó szakaszban aztán fokozatosan elfogyott a vídamság is, az élcelődés is. Egyre nyugtalanabb lett, aztán ingerlékeny is. Rájöttem, terhére vagyok, mint lakótárs. Szabadulni akar tőlem, de miért? No hiszen, mintha nehéz lett volna kitalálni! De azt akartam, hogy öntsön tiszta vizet a pohárba. Egy alkalommal hát, amikor megint ingerült kedvében volt, rászóltam:

– Vesd le végleg.

– Mit?

– Amit eddig is már csak időnként hordtál. A köldöknéző egykedvűség pózát!

– Most már a más köldökét nézem – felelt meg, s olyan egyértelműen mosolygott hozzá, hogy már mit sem számított, amikor eszébe jutott a kötelező lovagias diszkreció, és sietve hozzátette:

– Legalábbis szeretném...

– S többször, mint eddig, ugye?

– Hát igen. Úgy számítjuk, hogy talán hamarosan összeházasodunk...

– És szeretnéd ide hozni!

– Stop! Kitaláltad.

– Akkor hát beszéljünk a háziasszonnyal...

– Én már beszéltem vele.

Kiderült, hogy voltaképpen már mindent el is rendezett. De ez volt neki a legnehezebb: közölni velem. Ezért volt olyan mogorva. Most, hogy túlestünk rajta, újra megjött a kedve. A háziasszonynak nincs semmi kifogása ellene, még örül is, ha fiatalasszony kerül a házhoz. A régi bérhez ragaszkodik csak, s nem vállal semmiféle címen több szolgáltatást. Gondoskodik rólam is, hogy megfelelő más szobát kapjak. Van egy jó ismerőse, özvegyasszony. Annak is katonatiszt volt a férje: ezredorvos. Finom úriasszony. A kiadó szoba kisebb ugyan, de egyedül leszek benne. S külön bejárata is van. A gyümölcsös-kertre nyílik ajtaja is, ablaka is. A lakásba nyíló másik ajtót lezárják s eltorlaszolják, én egészen egyedül érezhetem magam benne. Reggelit azonban nem adnak, mert csak egy kis leánykát tartanak, s arra a reggeli órákban sok szükségük van. Takarítani a délelőtti órákban fog, amikor én már elmentem. S igen, valamivel drágább lesz nekem egyedül, mint itt, ahol megosztott a bér, de nagyon szépen berendezik a szobát, még perzsaszőnyeget is tesznek bele. Nézzem meg.

Megnéztem. A Pasteur utcában volt, a Pasteur-intézet után következő, kissé hegyen ülő villában. A villa körül nagy gyümölcsöskert. S két bejárat: egy kiskapu vezetett egyenesen a házba és egy nagy a kertbe, mert oda

szekereknek is be kellett járniok; a télire beszerzett tűzifával be, jó termés esetén pedig az almával terhelt szekereknek ki. Én ezen a nagykapun közlekedtem. Megfelelt a beajánlásnak egyéb is: a ház úrnője valóban finom úriasszony volt, s a kis kerti szobában csakugyan ott lapult talpam alá a perzsa szőnyeg; egy kis asztalka állott rajta enyhén kifelé hajló lábakkal, körülötte három tonett-szék, az egyik sarokban rézcsövekből hajlított ágy matracokkal, a másikban karcsú, de magas csempekályha, ugyanezen az oldalon ruhásszekrény, alul fiókkal a cipők számára, felül polccal a fehérneműnek, az ablak mellett pedig egy karcsú kis könyvespolc is négy rekeszszel. Íróasztal sehol, de az volt a szerkesztőségben, írhattam ott annyit, amennyit akartam...

Új háziasszonyom elismételte a feltételeket, amelyeket már megtudtam otthon a régitől. Így hamar megállapodtunk: elsején már be is költözhetem. Nem tudom, Zoli számolta-e a napokat elsejéig. Én igen. Szerettem volna minél hamarabb új helyemen lenni, hogy ő egyedül maradjon a régin...

Első éjszakám azonban, amelyet új helyemen töltöttem, nem sikerült. Pedig tisztába húztam az ágyat, s úgy feküdtem bele. Megszámláltam a sarkokat is, hogy álmodjak valami szépet, s aztán befelé mosolyogva arra gondoltam, hogy Zolti most mit is csinálhat egyedül. De talán nincs is egyedül? Bolond volna, ha egyedül lenne. Miért ne élne az alkalommal? Ha már így a kezére játszottam én is. Meg lehet elégedve velem...

Addig forgattam magamban ezt a gondolatot, amíg magammal elégedetten, de vele szemben egyre fokozódó elégedetlenséggel éreztem, hogy hiszen én neheztelek rá. Igaz is, mégsem volt szép tőle, hogy így kiutált onnan. Egy nőért!

Ezzel aludtam el.

S lucskosan, izzadtan ébredtem hajnalban. Azt álmodtam, hogy valaki fekszik az én régi ágyamban, s Zolti szemtelen vigyorral nézi annak a valakinek a – köldökét. És én nem láthattam. Se azt a valakit, se a köldökét! Pedig úgy éreztem: valami borzasztó történik, ha

meg nem tudom, ki fölé hajlik Zolti bozontos fekete feje...

Ebből az álomból riadtam fel. S nem is tudtam már többé elaludni...

Reggel visszahúztam ágyamra a régi lepedőmet. Csak egyetlen ágynemű-váltásom volt, nem tehettem frisset. Aztán sokáig tébláboltam még a szobában, amíg rászántam magam, hogy munkába induljak. Előbb azonban megfogadtam, hogy nem nyomozok utána, de még csak nem is érdeklődöm, volt-e valaki Zoltinál azon az éjszakán vagy sem. Büntetésül! Büntetésül, mert mi is lehetett volna más gyökere ennek az undok álomburjának, mint az irigység? Pirigység, ahogy mi magunk közt szóösszetétellel mondani szoktuk, s amely szóösszetételben a p betű egy egész szót jelentett.

Fordulatos volt az 1926-os évem a Zoltival esett s érzelmileg némi salakot hagyó kalandomtól eltekintve is. Május végén hazaérkezett Amerikából Tamási Áron. Tudtuk, hogy jön, s vártuk. Menyasszonya, a szép barna Holitzer Erzsi repesve, mint egy fekete galamb, én meg sürgöve Erzsi körül, mint egy nyugtalan veréb. Kapcsolatban voltunk egymással, mert együtt gondoztuk Áron első könyvét, az 1925 tavaszán megjelent Lélekindulást. A gondozás dédelgetőbb része természetesen a menyasszonyé volt. Ő őrizgette az itthon hagyott és kötetbe szánt novellák kéziratát, s illesztgette melléjük az Amerikából érkezett újabb kéziratokat. De e dédelgetés mellett övé volt a kiadással járó gondok nagyobb része is. Ő alkudott meg a nyomdával a fizetés módozataiban, és ő szervezte meg az előfizetés-gyűjtést is a Tizenegyek kiadása idején összeállított címlista alapján. A címlista megbízhatósága ugyan alaposan megcsappant, de még így is jelentkezett annyi régi és ezek révén új lelkes gyűjtő, hogy Erzsi nyugodtan vállalhatta a nyomda fizetési feltételeit. A novellák sorrendje a kötetben nem okozott gondot, erre Áron pontos utasításokat adott. Előírta azt is, hogy a címlap két színnel legyen: erős fekete alapon piros betűk. A címlap grafikai megtervezésére Kós Károlyt kívánta. Kós vállalta is szívesen az Erzsi kérésére.

Reám így a gondozásból csak a nyomdai rész maradt: a korrektúra, majd az elkészült ívek ellenőrzése a nyomás előtt. Végeztem is ezt annyi gonddal és szívvvel, mintha magamnak csináltam volna. Mégis maradt a könyvben néhány otromba sajtóhiba. Méghozzá nem is olyan, amely azonnal felismerhető lett volna arról, hogy értelemzavart okozott, hanem olyan, amely a korrektor helyesírási tájékozottságát tette gyanússá.

Ezért vártam én némi idegességgel és kevesebb türelmetlenséggel Áron érkezését, mint a menyasszonya. Az ő türelmetlenségét viszont csak a muszáj változtatta át két évre türelemmé. Nem is hiszem, hogy Áron fogadkozása a tízéves távollétre belülről komoly lett volna. Erzsi már menyasszonya volt, amikor elment, új írásait is szorgalmasan küldözgette át a tengeren haza, s tudomásom szerint soha komolyan nem is esett szó arról, hogy végleg s éppen mindketten kivándoroljanak. Erzsi pedig nem az a nő volt, akit tíz évig lehetett volna vártni! Így is sok volt már neki az a néhány hét híján három év, amíg Áront várta. Úgy is határozta meg nyomban a hazaérkezése után, hogy mindkettőjük kárpótlására a hosszszas várakozásért, még a nyáron egybekelnek.

Előbb azonban Áron meg akarta mutogatni magát Kolozsváron, aztán otthon Udvarhelyen és szülőfalujában, Farkaslakán.

Kettőnk találkozása meleg és baráti volt, a sajtóhibákról egy szó sem esett. Igaz, szóban elmaradt a köszönet is. Pár hét múlva azonban, mielőtt hazament volna Udvarhelyre, egy üveglapra szerelt nikkelezett fém cigarettatartót küldött nekem, amely három csiszolt üveg edényt foglalt magában a cigaretták részére, a keretre szerelt gyufatartóra pedig ezt vésette be: *Kacsó Sándor székely testvéremnek Tamási Áron 1925*. Először azt hittem, Amerikából hozott ajándék. Az évszám azonban a Lélekindulás megjelenési éve volt, s ez nyilvánvalóvá tette, hogy köszönet ez; s persze nem a sajtóhibákért.

Amerikából egyébként – emlékezetem szerint – csak önmagát hozta. A házasságra is itthon kellett felkészülnie, a szükséges dolgokat beszereznie. Volt hát dolga Kolozsváron. Udvarhelyi látogatásáról július 2-án közölt szí-

nes beszámolót az Újságban Vitézi élet Udvarhelyszéken címmel. Június végén tehát már újra Kolozsváron volt, ott írta meg a cikkét, amelyet amolyan bemutatkozásnak szánt, mert már akkor szóba került, hogy az ősz folyamán belép majd szerkesztőségi gárdánkba, harmadikul a Tizenegyek közül, Jakab Géza és mellém.

Július negyedikén Vásárhelyi János már említett bejelentésével a Magyar Párt rátenyerelt egyik kezével az Újságra. Nyugtalan, fanyar hangulatban voltunk valamennyien. Emiatt kevesebbet beszélünk az Áron esküvőjéről, mint egyébként tettük volna. Pedig nagy esküvő volt, a főtéri Szent Mihály-templomban, sok meghívottal s még több alkalmi érdeklődővel! Áronban volt érzék a pompázatos külsőségek iránt, s volt ízlése is, hogy minden kihívás nélkül keltsen feltűnést. Így tudott öltözködni is. Soha rajta gondozatlan ruhát, elnyűtt cipőt, kopott nyakkendőt nem láttam. S a kalapja? Hát az mintha nem is boltból került volna ki, hanem egyenesen az ő fejére szabták, alakították, vasalták volna. Ilyen rászabottnak tűnt az esküvője is. Pompázatosan feltűnő volt és mégis megkapó. Sok leány törölgette szemét a meghatottságtól: lám, Amerikából jött haza a vőlegény, hogy megesküdjék hűséges menyasszonyával. S még hozzá tehetséges író.

Lakodalmi lagzi nem volt nagy, csak a családtagok, egészen közeli rokonok kaptak meghívást.

Szentimrei és én a templomból egyenesen a szerkesztőségbe mentünk. Nem a pompás esküvőről beszélgettünk, hanem a készülő helikoni összeövetelről, amire – úgy hírllett – mi is meghívót kapunk. De csak úgy hírllett, én pedig bizonyosat szerettem volna tudni. Gondoltam, Szentimrei talán többet tud, kisedek belőle valami biztatót. De ő sem tudott többet; illetve amennyivel többet tudott, az nem volt vigasztaló reánk. Benedek Elek nem lesz a meghívottak között.

– Ez biztos. És érthető – mondta fanyarul. – Ott Bánffy Miklós lesz a fővezér, nem kell neki vetélytárs!

Én semmiképpen sem akartam osztozni a fanyarságában. Elvégre Kemény János ott a házigazda, őt pedig

nagyon szerettük mind a ketten szelídségéért, szerénységéért.

– Biztosat kellene tudni, beszélni Jánoskával – töprengtem inkább csak magamban.

Ő legyintett.

– Biztosat csak a bennfentesektől tudhatsz. Kuncz Daditól, Hunyadytól. Esetleg Kóstól, aki Bánffyának régi jó barátja, s biztosan benne volt az előzetes megbeszélésekben. De ő már aligha jön felénk a Vásárhelyi János bejelentése után...

Nem tetszett nekem ez a fanyar bizalmatlankodás. Nem akartam egyetérteni vele. Pedig nagyon tiszteltem Szentimrei tiszta látását, józan ítéleteit. S tőle kaptam az életem első, kérés nélkül dedikált könyvét, az Egy nyári délután Egeresent. Nem akartam hát ellentmondani neki. Csak úgy tapogatózva jegyeztem meg:

– Most azonban mégiscsak jól jönne nekünk ez a szabad írói közösség... Most, hogy ránk tenyereitek...

Írói körökben ugyanis mindenütt tudták, s élénken kommentálták is, hogy a Magyar Párt urai gyanakvással figyelik az írói szervezkedést. S éppen Bánffy Miklós vezetésével!

Megértette, hogy a Magyar Párt tenyerére gondolok, s még fanyarabb lett.

– Fene tudja! Ez is csak gróf. S talán az egymás közti vetélkedés a hátere az egésznek, semmi több. Igaz, ez a gróf legalább műveltebb, nagyvonalúbb...

Aztán hamarosan megjöttek a meghívók Kemény János aláírásával. Az Újságtól hárman is kaptunk: Nyíró József, Szentimrei Jenő és én. A Tizenegyek közül tehát ketten is ott leszünk a házigazda oldalán: Tamási Áron és én. De miért nem lesz ott Finta, aki a legidősebb közöttünk? És Jakab Géza, aki a legszorgalmasabb, s aki két évvel azelőtt a budapesti Petőfi Társaság Vigyázó-pályázatán első díjat nyert egy versével? Igaz, ő még fiatal, várhat. Balázs Ferenc pedig nincs itthon, most már ő is Tamási nyomdokait járja Amerikában...

Bosszantott, hogy a „nagy összejövetel”-ről a mi lapunkban előre csak egy kis 18 soros, petittel szedett hí-

recske jelent meg. Új helyzetünk következménye ez? Vagy benne van a Szentimrei fanyalgása is?

Tántorogtam az ellentétes érzelmek között. Büszke voltam a meghívásra, és szerettem volna minden fenntartás nélkül lelkesedni az ügyért. Erre biztatott az is, hogy a Magyar Pártnak minden jel szerint nem nagyon tetszik ez az írói felvonulás. De fanyalog Szentimrei is, pedig ő igazán nem lelkesedik a párt uraiért. Ezzel ugyancsak rontja a kedvemet! Meg aztán meghívást kapott Gyallay Domokos, aki a párt hivatalos néplapját szerkeszti, s nemegyszer mutatta ki ellenséges érzéseit irántunk. Tamási Aron miatt én is otrombán összecsaptam volt vele alig egy éve. Az otrombaság nem hangom élességében vagy éppen abban volt, amit mondtam; inkább abban, hogy alkalmatlan helyen történt, az akkor még csak püspökhelyettes Makkai Sándor vendéglátó asztalánál, és egy budapesti vendég, Hartmann János irodalomtörténész jelenlétében. Hartmann látható helyesléssel hallgatta Gyallay beszámolóját irodalmi életünkről. Gyallay a fiatalokról is beszélt, s ezek között első helyen Tamásiról. Berde Mária és Tompa László véleményére hivatkozva kissé sajnálkozó mosollyal mondta ki az ítéletét: „...a fiatalember novelláiból bizony *elsuvadt* a művészet.”

Ekkor szóltam én közbe az asztal végéről kissé váratlanul s az izgatottságtól talán a kelleténél emeltebb hangon:

– Márpedig mi fiatalok nem így látjuk!

Csend lett, s a szelíd és jól nevelt Jancsó Béla nagyon elpirult mellettem. Csak ő volt fiatalabb nálam a társaságban. Ketten képviseltük a Tizenegyeket, másképpen hogyan is kerülhettem volna éppen én a református püspökhelyettes asztalához?! A házigazda nem is tagadott meg mint vendégét. S emellett nyilván inkább velem értett egyet, mint Gyallayval, mert egészen komolyan ezzel indította el újra – nem a Gyallay beszámolóját, hanem – a beszélgetést:

– Márpedig a fiatalok véleményét sohasem szabad figyelmen kívül hagyni. A jövő mindenképpen az övék...

Feszültek hát a meghívottak között világszemléleti elmentmondások, érzelmi szembenállások mindjárt a Heli-

kon első összejövedele idején. Hiszen a bejelentett cél éppen az volt, hogy az ilyen szembenállások fölött hozzunk létre egy szabad írói közösséget. Ebben egyet is értettek mind a résztvevők, különben el sem mentek volna. S a jószándék megteremtette az összhangot arra a három napra, amíg együtt ültünk. Csodálatos napok voltak. Mindenki szerette egymást, s Gyallay is gyöngéd volt hozzám. Az okos szervezés úgy rendezte, hogy ő legyen az első tanácskozási nap elnöke, s ő engem kért fel – mint legfiatalabb meghívottat – a jegyzőkönyv vezetésére. Ennek igen örvendtem, mert állandó elfoglaltságot adott, s egyben feloldott az alól a kényszerképzet alól, hogy „valamit csak nekem is muszáj lesz majd mondanom, ha már itt vagyok”. A jegyzőkönyv vezetőjének jegyeznie kell, amit más mond, nincs is ideje felszólalni, mert akkor ki jegyez, amíg ő beszél. De megnyugtató ez az elfoglaltság azért is, mert Hunyady az ülés előtt megsúgta: mindenki tegezhet mindenkit, vagy ha ez valamiért nehezére esik, szólíthatja egyszerűen a nevén, így: Nyíró, Áprily, Kuncz Dadi... Nem kell tehát szerkesztőurazni, püspökurazni, tanárurazni senkit. Kivétel csak egy van: Bánffy Miklós. Az ő megszólítása: kegyelmes úr! Egyedül Kosnak van az a kiváltsága, rég szerzett jogánál fogva, hogy egyszerűen gróf urat mondhat.

Ez aztán külön is megijesztett. Rendben van, egyszerűen néven szólíthatom én azokat, akikkel már pertut ittam, de hát ilyen csak kevés van a társaságban! S vannak olyanok is, akiket most látok először. Azt pedig el sem engedném magamnak, hogy Gyallayt ne tanárurazzam. Ez jár ki neki! S mi lesz, ha elcsúszik a szám, s Kós után én is gróf urat mondok Bánffynál? A kegyelmes úr olyan szokatlan. Még sohasem is mondtam senkinek...

Felével sem éreztem volna annyira jól magamat azon a három napon, ha a jegyzőkönyv vezetése el nem oszlatja mindezeket a gondjaimat. Így aztán az ülések utáni pihenőkben, vacsora előtti és utáni sétákon vidám voltam és önfeledt, mert igyekeztem mindig azok társaságában tartózkodni, akiknek a megszólítása nem jelentett semmi problémát.

Helyeseltem is később Hunyady színes beszámolóját

az Ellenzékben a „vécsi szép napok”-ról, s bosszankodtam, hogy hasonló nem jelent meg a mi lapunkban. Hiszen megírtam volna én szívesen, de hát nem Nyírőt illette volna meg ez a feladat, aki zamatos székely anekdotáival szinte sztárja volt az elmúlt szép napoknak? Meg aztán én „érdekelt”-nek is éreztem magamat, res-telltem volna magamról írni. Lám, Hunyady rólam is milyen finoman, mennyi ízléssel helyez el riportjában egy mondatot: „Bárd Oszkár, mint egy alkimista, azt sut-togja a fülembe: milyen kedves volt Kacsó, amint meg-tudta, hogy az első helikoni jutalom az övé.” A megfo-galmazás persze nem a legpontosabb, mert nem jutalom-ként kaptam, hanem inkább biztatásként s megszabott célra: tanulmányútra.

Szentimreitől nem is vártam ilyen színes lelkesedést, ismertem a benne szorongó fenntartásokat. Arra akkor nem gondoltam, hogy a háttérben tartott, de a Bethlen György és Bánffy Miklós között akkor már sokak előtt ismert vetélkedés magyarázza az Újság tartózkodó „tár-gyilagosságát”. A már említett petittel szedett hír után az Újságban nem is jött más tudósítás, csak szinte rideg, jegyzőkönyvszerű felsorolása a megjelenteknek, aztán azoknak, akik kimentették magukat, s végül a római számmal sorszámozott határozatok felsorakoztatása. A VIII. számú határozat tartalmazza a Hunyadytól felemlegetett harmincezer lejes helikoni „jutalmat” így: „... s az első évben ezt az összeget egy fiatal, tehetséges erdélyi író külföldi tanulmányútjának lehetővé tételére kívánjuk fordítani”.

S mindez egy egész oldalon!

Mintha ezt mondta volna ez a felsorakoztatás: itt van-nak a határozatok! Majd meglátjuk, mi lesz belőlük!

A „szép napok” mögött rejtőző feszültségek azonban kidugták borzas fejüket Hunyady Sándor jól fésült mon-datai mögül is. Talán éppen azért, mert olyan szép egy-formává próbált fésülni valamennyiünket. Gyallayt pél-dául „jójú... somolygó székely almá”-nak nevezte. „Mi-lyen kedves – írta róla –, amikor némi röstelkedéssel bejelenti... aggodalmát: ő a világszemléletére nézve konzervatív, és mély kapcsolatainak a szinte álláspontot

képviselő Minervával. És nem akar lemondani sem az elveiről, sem a munkahelyéről. Kérdi, elfogadja-e a Helikon így is a működését? Hamar megnyugtatóják, hogy szó sem lehet itt konzervativizmusról vagy progresszióról.” Már a kettő közötti harcról, természetesen!

Szentimrei Jenő fanyalgása is kapott elsimogató mondatot a riportban: „Szentimrei Jenő aggodalmaskodik. Ő az a józan mozdulat, amely szüntelenül figyelmeztet rá: jó néha félrehúzni a lábast a tüzes plattenről, mert a nagy lelkeségben még oda talál kozmálni a kása...” Feltűnik Hunyadynak Olosz Lajos „romantikus” egyénisége, aki „inkább a kettős párbeszédre van berendezve. Hallgat.”

„És vele hallgatnak – folytatja a beszámoló – a szerény fiatalok: Tamási Áron, aki első mézes napjait áldozza föl a Helikonért. És Kacsó Sándor, aki mindössze egyszer szólal meg, hogy a tanácskozás plénuma elé idézze barátjának, Finta Zoltánnak a nevét.”

Hát az igaz: az én hallgatásomban bizonyára volt valami zavart szerénység is. Abban azonban már nem vagyok biztos, hogy Tamásit is valami ilyesfajta szerénység készítette volna szótlanságra.

Benne hevesebben zajlott a visszafojtott méltatlankodás Benedek Elek mellőzése miatt!

RÉVKERESÉS

A Helikon után úgy éreztem, mintha meggyorsultak volna bennem és körülöttem a dolgok.

Bennem sürgetővé vált életem határozottabb elrendezésének a vágya. Ajzotta ezt Guszti is, aki otthon készült utolsó vizsgájára, de a lapokból értesült a helikoni harmincezer lejes díjról, s ez felcsigázta jövőmmel kapcsolatos elképzeléseit. Azt persze tudta, hogy az összeg még a kijelölt célra, a külföldi utazásra is csak szerény lehetőségeket biztosít, de gratuláló levélben hívta fel a figyelmet, hogy értéke nem is összegében, hanem erkölcsi tartalmában van: megnövelte személyi ázsiómat, lehetőséget nyújt, hogy feljebb tekintsek, s valami jó házassággal vagyonilag függetlenítsem magamat, mert „íróként, újságíróként, politikusként” egyaránt akkor mehetek a saját fejem után, ha a magamét aprítom a tejbe, s nem a mások zsebéből lesem a rávalót.

Hízelt, hogy ilyen nagyra tartja a sikeremet, hozzáfűzött tanácsán azonban mosolyogtam. Tudtam, hogy nem az ő bölcsessége ez, másoktól kapta, akkoriban minden fiatalembert ilyen tanácsokkal láttak el jóakarói. Guszti maga is tisztában volt a jó partira aspirálás erkölcsi és főként gyakorlati értékével, s ha már a maga számára túlságosan rózsaszínűnek tartott volna egy ilyen „szerencsét”, továbbadta nekem, hátha én a magam helyzetében pirosabbá tehetném... Persze, benne lehetett szándékában az a ravasz elgondolás is, hogy hiúságom simogatásával felkelti bennem a nagyralátást, s – legalább egyelőre – eltereli figyelmemet a szerinte túl korai házassági szándékomról.

Hiúságom azonban a saját törvényeinek engedelmeskedett s nem a Guszti számításainak. Úgy éreztem, most már vagyok valaki, helyzetem megszilárdult, legalábbis nem dobálhat minden széljárás úgy, mint eddig. Bizonyos, hogy újságírói állásomból sem tudhatnának ki már olyan

könnyen, hiszen már „nevem” van. Ez a biztonságérzés azonban erkölcsi kötelességgel is jár ám! Nem vendégeskedhetem tovább egy özvegyasszony és családja terhére úgy, hogy éppen csak reményeket keltek a közelebbi családi kapcsolatra, de semmi határozott lépést nem teszek. De bizony most már teszek! Választottam Torockón tölti majd nyári szabadságát a nagynénjénél. Kapom magam, s kiutazom hozzá. Előbb persze bejelentem az édesanyjának, hadd lássa: olyan szorosán odatartozom már a lánya oldalára, hogy nem is tudom kívánni a hazaérkezését. Ennél azonban még többet is jelent ez a látogatás. Papi családhoz megyek, a ház tisztessége is megkívánja, hogy csak akkor kérjek ott szállást, ha vőlegényként jelentkezem. Utána aztán hazalátogatok Mikházára is: apámhoz, anyámhoz, testvéreimhez. Először természetesen anyámnak súgom meg, hogy mire készülök, aztán kilesem a legalkalmasabb pillanatot, amikor apámnak is szólhatok. Csendesen, halkán, kényelmesen rakom majd egymás mellé a szavakat, ahogyan ő is szokta, ha valami nagyon fontosat mond, de ott feszül majd a csendes szavakban az én egész nagy büszkeségem és örömöm, hogy lám, nemcsak magamat tudom eltartani már a segítsége nélkül, hanem egy egész család eltartására is vállalkozni merészkedem.

Mindezeket így persze csak magamban gondoltam el, de a gondolatok egy része ott motoszkálhatott a Milus fejében is. Ez lehetett a magyarázata, hogy olyan csodálatosan egyetértettünk mindkét látogatásban. Mintha egyszerre, ugyanabban a pillanatban találtuk volna ki, hogy ezt kell tennem, illetve ezt feltétlenül meg kell tennem. A mikházi hazalátogatás kimódolását reám bízta, a torockóira azonban ellátott útbaigazításokkal. Szombaton este induljak úgy, hogy hajnalra Tordán legyek. Ott el kell fognom az Abrudbányára induló keskeny vágányú vonatcskát, amely elvisz Borévig. Onnan gyalog kell bemennem Torockóra, mert a tiszteletesnek nincs szekere-lova, arra pedig restelli megkérni, hogy értem vasárnapi fuvart fogadjon. De különben is: a látogatásnak, legalább egy kicsit, meglepetésnek is kell lennie; azzal a jelentéssel, hogy én nem sajnálom a fáradságot, annyira látni kí-

vánom a választottamat. Igaz, az út, amelyet gyalog kell majd megjárnom, van vagy nyolc kilométernyi, de ha jól kilépek, beérek még a vasárnapi istentisztelet előtt. Ez fontos volna, mert a templomba együtt kell majd mennünk; főként azért, hogy együtt is jöjjünk ki onnan, mert akkor akar bemutatni a papicsalád falusi ismerőseinek, akik persze mind az ő ismerősei is, hiszen évekig leánykodott Torockón...

Úgy történt minden, ahogy megbeszéltük. Idejében megérkeztem Tordára, ott megkerestem az abrudbányai vicinálist, elhelyezkedtem benne, s megpróbáltam behozni valamicskét az elmulasztott éjszakai álomból, de ez a kisvonat olyan szorgalmasan zötyögött, zakatolt és füttyög-tetett, mintha eleve tiltakozni akart volna minden alvási szándékom ellen. Így aztán kiállottam a folyosóra, hogy a szél kifújja szememből az álmot. Ki is fújta. Boréven, amikor leszálltam, már csak annyit éreztem, hogy éget egy kicsit pilláim körül az álmatlanság, de a lábaim frissen váltogatták egymást a poros út fölött. Egy ideig. Aztán elindult a homlokomról egy kövér csepp; és sűrű egymásutánban kezdte követni a többi... Hiszen gyalogoltam én eleget napsütésben, méghozzá rendszerint könnyű, ruganyos léptekkel; azt is tudtam, hogy mennyi az a nyolc kilométer, most mégis minden útfordulónál azt vártam, hogy no, most bukkan elém a falu, ahová igyekszem, s ahová be kell érnem még a délelőtti istentisztelet előtt...

Jól tudtam, hogy idejében beérkezem, teljesen fölösleges tehát a nagy igyekezet, amely miatt pocskékká izzad frissen vasalt fehér inggallérom. Mégis siettem. S amikor egy forduló után teljes tömegében feltűnt előttem a Székelykő, szerettem volna, ha az én szívembe is olyan hatalmas nagy nyugalom költözik, amilyennel ez a köröngeteg szemléli a tövében megbúvó falut. No hiszen, ostobaság volt ez a kívánság még költői hasonlatnak is, mert hogyan is kerülhet egymás mellé a nagy, mozdulatlan kőhegy és a valamiért – talán az éjjeli álmatlanság miatt?! – most a megszokottnál is szaporábban verdeső kicsike szív?!

Hasonlatnak azonban, bármilyen képtelenség is volt

egyébként, mégis bevált. A papilakban volt valaki, aki már lesett reám, s elémbe is sietett, amint feltűntem az utcán. S mihelyt mellém ért, csendes sétára fogtuk a lépést mind a ketten. Úgy mentünk egymás mellett, mintha azt akartuk volna, hogy mindenkinek legyen ideje gyönyörködni bennünk, aki csak lát. Evégből nem is mentünk egyenesen haza.

– Van időnk bőven a templomozásig, s különben is bátyóka most készül a prédikációra – nyugtatott meg a párom, s megkerültette velem a piacon a Nagy Vajort, amelyből dúsan harsogott elő a friss hegyi víz s csoborgott aztán egyik cementvályúból a másikba. Fialat asszonyok, lányok állottak mellette vödrökkel, kannákkal, s mosolyogva integettek nekünk.

– Mi nem innen hordjuk a vizet – fogadta a köszöneteket a párom –, nekünk külön Kis Vajorunk van a papilak udvarán, s annak tán még hidegebb is a vize...

Így tanultam meg, hogy itt vajornak nevezik a forrást vagy a forrásból vezetett csurgót, s hogy a piaci kút a Nagy Vajor, nagy kezdőbetűkkel, hogy ugyancsak nagy kezdőbetűt érzékeltessen az a büszkeség, amivel a papilak udvarán felbuzgó Kis Vajort kiejtették. S ennek valóban még hidegebb volt a vize, mint a piacnak. Magam tapasztaltam ki, amikor egy félórai pihenés után a papilak verandáján egy kis vizet kértem, hogy lemossam magamról a gyaloglás izzadságát.

A tiszteletes asszony, aki először tartózkodó kíváncsisággal figyelt, aztán tartózkodás nélkül kezdett kérdezősködni kivoltomról-mivoltomról (pedig unokahúga bizonyára aprólékosan beszámolt már rólam, de hát az a különbség is sokat elárul ám, ami a húga tájékoztatója és az én feleleteim között esetleg felfedezhető!), ellentmondást nem tűrő hangon utasította a hűgát:

– A piacról hozz vizet! A mienk túl hideg most neki! Ki van melegedve.

Az unokahűg engedelmesen perdűlt, de rám villantott tekintete azt mondta, hogy miattam esik olyan jól az engedelmesség.

A piacról hozott vajorvíz valóban lehűtött és felűdített. Utána aztán engedélyezett a tiszteletes asszony egy

pohárral a Kis Vajor vizéből is, hadd lássam a különbséget.

Akkor azonban már köztünk volt a tiszteletes úr is, bár még nemigen beszélt, mert prédikáció előtt volt, s nyilván azon járt az esze. De apai szeretettel fogadott, minthogy úgyszólván apja volt elárulásuk után sógora gyerekeinek is. És ismertük is már egymást. Tavasszal hadbírószági tárgyalása volt Kolozsváron. Valami hatósági intézkedést kifogásolt a szószékről, emiatt fogták perbe. El is ítélték háromezer lej pénzbüntetésre, mert „illetéktelenül kritizálta a szószékről a hatóságokat”. Ő nem fellebbezett. A „tényállást” nem tagadhatta, az újabb tárgyalás pedig újabb „beromlást” jelentene neki Torockóról Kolozsvárra, s olyan újabb izgalmakat, amelyek az ő korában már nem kívánatosak. Így érvelte ezt meg a védőügyvédjének, s ennek nyomán így írtam meg én is a lapnak a tudósítást, amelyből természetesen egy magyar pap mártíriuma kerekedett ki. Ez jólesett neki, mert így értelmet kapott az igazságtalannak érzett megpróbáltatása. Meg is köszönte akkor ezt az újságírói melléállást. Így:

– Hát hiszen igazad is van, öcsém. De én azért többet a szószékről hatósági intézkedést szóvá nem teszek!

Most befelé mosolyogva jutott eszembe ez a józan fogadkozása azzal, hogy „vajon ma miről fog prédikálni”. De nemigen tudtam odafigyelni az igére. Az a nagy nyugalom, ami már a verandán elborított, most bágyadt álmoságba fűrösztött, mint valami langyos vízbe. Alig tudtam nyitva tartani a szemem, pedig muszáj volt, mert bizonyosra vettem, hogy többen figyelnek rám a templom padsoraiból, mint a tiszteletes úrra. A tiszteletes urat minden vasárnap hallhatták, a tiszteletbeli papkisasszony jövődöbelijét azonban most látták először, illetett hát jól szemügyre venni. S én tudtam, hogy voltaképpen ezért is jöttem el a templomba, erre a bemutatásra; annyira vigyáztam hát magamra, hogy együtt álljak fel a többivel, együtt üljek vissza, amikor így írta elő az áhítat rendje, s együtt hajoljak ima alatt elmélyülve a pad fölé, hogy másra nemigen maradt erőm és figyelmem. Hanem az istentisztelet Végét jelző, vidáman dübörgő kimozdulás

a padosorokból magamhoz térített. Elvegyültünk a tömegben, s én jóleső meglepődéssel figyeltem fel, hogy az én jövődöbelim mennyire otthon van a falusiak között, milyen természetesen válaszolgat kíváncsi kérdéseikre, s mennyire élni tud még a falusi illedelmesség társalgási fordulataival is. „Ez jó, ez nagyon jó – gondoltam örvendezve magamban –, erre szüksége lesz Mikházán is, az én atyafiságom körében, bizonyára oda is éppen ilyen jól beletalálja majd magát...”

Annyira felvidített ez a gondolat, hogy a templomban orvul rám tört álomosságom utolsó maradványa is szétfoszlott, s élénk és magabiztos társalgást folytathattam ebéd közben a tiszteletespárral jövődö terveinkről. Az ezekre ürített pár pohár bor még jobban felajzotta vidámságomat; annyira, hogy bár felajánlották az ebéd utáni szundikálást, amelyre nekem az éjszakai utazás miatt bizonyára nagy szükségem van, hallani sem akartam róla.

– Nem vagyok én olyan álomszuszék – bizonygattam, s csak akkor vettem észre magamat, amikor a két öreg tanácstalanul összenézett. Őket persze inkább elálmosította a bor. De hát lefeküdjének, s bennünket magunkra hagyjanak? Ez nem illik. Milus találta fel magát. Indítványozta, hogy mi ketten menjünk el sétálni egy kicsit. Megmutatja nekem a régi bánya bejáratát. Arrafelé szép rétek is vannak, tele margarétával. Majd szedünk egy csokor virágot!

Ez összefért a falusi hiedelemmel, kielégítette az öregeket is. A mezőn nem vagyunk egyedül, mindenki szeme előtt leszünk... Ők tehát lepihenhetnek egy órácskára.

Így sétáltunk ki ketten valóban a falu szeme láttára a régi bányához, jártuk margaréták után a réteket, s megálltunk az olyan magaslatokon, ahonnan messze láttunk, ahol tehát bennünket is messziről láthattak... De az összeszedett virágot csokorba kellett rendezni. Evégből tehát leültünk egy bokros részen, ahonnan már nem láttunk messze, de bennünket se láthattak messziről. Úgy véltük, hogy közlőről se könnyen...

Itt, amikor a virágok összerendezésére került a sor, megbeszéltük, hogy még mielőtt elutaznám Párizsba, elkölteni a helikoni harmincezret, megvesszük a jegygyü-

rúket, s minden külön bejelentés nélkül viselni kezdjük. Nem fog már nagy meglepetést kelteni ismerőseink körében. Nem is értük tesszük, inkább magunkért, az egymással szemben vállalt elkötelezettség jeléül. Némi aggodalom csak az én szüleim miatt zsongott bennünk. Ők nem tudtak még semmiről semmit! A fiú nem olyan kényes portéka, mint a lány, fiúnál nincs szükség olyan gondos előkészítő külsőségekre, mint a lánynál. A fiú szülei így elhanyagolhatók az utolsó percig! Mindketten éreztünk valami büntudatot.

– Hátha ellene lesznek? Hiszen még nem is ismernek. Talán nem is tudnak rólam? – nézett rám kérdően Milus.

Hát ez bizony igaz volt: nem is tudtak róla! Azt sem, hogy a világon van. Olyan kevés levelet írtam haza, s abban a kevésben sem említettem meg soha még a nevét sem. Emiatt most egy kissé érdesen próbáltam igazolni magam – önmagam előtt:

– Nem kérünk tőlük semmit! A magunk erejéből fogunk megélni. Milyen címen ellenezhetnék?

– De mégis sokkal jobb volna, ha ők is inkább örvendeznének neki...

Így hát elhatároztuk, hogy a párizsi utat és az eljegyzésünket egyszerre jelentem be otthon. Így a két hír elensúlyozza egymást, ha valami ellenvetésük volna; ha pedig nincs semmi kifogásuk az ellen, hogy házasodni készülök, úgy még növelik is egymás jelentőségét. A jövő nyáron pedig első dolgom lesz hazavinni és bemutatni őt a nyárádmenti rokonságnak.

A délutáni órákban megjártam újra a borévi gyalogutat, de most már visszafelé számítottam az útfordulókat: hány lehet még az állomásig? Persze, most is sietnem kellett, hogy elfogjam a kisvonatot, amely beszélít majd Tordára. Onnan volt helyi járat az aranyosgyéresi állomásra minden jelentősebb vonathoz. De így is ráment erre a kirándulásra egy második éjszakám is. Hétfőn délelőtt azonban szabályosan munkára jelentkeztem a szerkesztőségben. Valamiért fontosnak tarthattam ezt, talán éppen azért, mert senki se kérte volna számon

a késésemet. Paál Árpád és Zágoni éppen a nagy visszavonulás útját járták. Jelszavuk most is az egységmentés volt, de már nem a régi tartalommal. Most a kalotaszegi néppárti követeléseket már nem az egység szilárdabb alapjának tekintették, hanem a létrejött egységet fenyegető veszedelemnek, amelyet mindenáron el kell háritani. Segítettek hát újjászervezni a bánffy-hunyadi párttagozatot, hogy – amint lapunkban írtuk – „ne tekinthesse senki lőrésnek Kalotaszeget, amelyen keresztül a magyarság ellen aknákat lehet elhelyezni. Kalotaszeggel csak az Országos Magyar Párton keresztül tárgyalhatnak úgy egyesek, mint politikai csoportok.” Az átszervezés tökéletesen sikerült is: Kós Károly és emberei helyét Bokor Márton református lelkész és emberei vették át a bánffy-hunyadi tagozatnál, megyei elnök pedig Szentiványi József farnosi földbirtokos, az unitárius egyház főgondnoka lett. Zágoni István az újságírók asztala mellől szólalt fel, de csak közvetve idézte a régi kalotaszegi programot azzal a kívánsággal, hogy a gyűlés „ne a gyűlölködés hangjait szólaltassa meg, hanem a szeretetét, összefogását”.

Paál Árpád és Zágoni tehát nem a lapcsinálással voltak elfoglalva, hanem menteni próbáltak a lapból annyit, amennyit még lehetett: a veszett fejszének a nyelét, a vállalkozást magát, az alkalmazott újságírók, kiadóhivatali tisztviselők mindennapi kenyerét. Azt hiszem, Zágoinak már ekkor megfogant az agyában az a gondolat, hogy rá kell édesgetni a pártvezetőséget, tegye hivatalos lapjává az Újságot, ha már a kiadásában amúgy is túlnyomó anyagi érdekeltséget vállalt. Ennek a gondolatnak ugyanis igen kedveztek a kialakuló politikai és társadalmi körülmények. Zágoni érvei között bizonyára ott szerepelhetett a helikoni közösség megalakulása is. Az Ellenzék feltétlenül a Bánffy-kezdeményezés lapjának tekinthető, nem szabad ellensúlyozás nélkül hagyni. Emellett nincsenek véglegesen leküzdve a pártvezetés demokratizálását követelő ellenzéki mozgalmak sem. Legutóbb Krenner Miklós, a Spectator néven közismertté vált aradi publicista indított mozgalmat a párt átszervezésére. Szerinte a párt jobbfelé tolódott, holott „egy szárnyat sem szabad szolgálnia”. Nyílt levelének nagy visszhangja van, s azok,

akik egyetértenek vele, már szervezkedő gyűléseket is tartanak a nagyobb városokban.

Mennyire érdekelt volna bennünket, az Újság szerkesztőségét ez a mozgalom ezelőtt egy fél évvel még! Mennyire melléje állunk, mennyire siettünk volna támogatni, népszerűsíteni! Ezt a szerepet azonban most – s már nem is olyan nagy meglepetésre – Weiss Sándor Keleti Újságja vette vissza – tőlünk. Ez a lap ugyanis, bár a gazdája valóban elnyerte a kilátásba helyezett képviselői mandátumot a Magyar Párt listáján, egy időre beszüntette ugyan a pártvezetőség bírálatát, de emellett igyekezett megtartani a lap haladó polgári jellegét is. Most aztán, hogy az Újság egyre nyíltabban vállalta a Magyar Párt irányítását, a Keleti Újság karolta fel az ellenzéki mozgalom ügyét: gazdája határozottan Krenner Miklós mellé állott, s vele együtt követelte mint képviselő is, hogy a pártvezetőség kezdjen tárgyalásokat az ellenzéki mozgalom képviselőivel. Micsoda fordulat! Paál Árpád és Weiss Sándor ismét szembekerültek, de mekkora helycserével! Most nem azért támadta Paál Árpád az ő régi hívét és nem is olyan régi ellenfelét, mert engedett a pártvezetőségnek, hanem azért, mert lázad a pártvezetőség ellen, amikor már „az elnökség *hona alatt* belovagolt a parlamentbe”...

– Ez aztán az igazi páfördulás, sőt Paál-fordulás! – fejezte ki az újságírói közvéleményt Győri Ernő a klubban.

A Paál Árpádnál szokatlan képzavaros fogalmazás nagyobb zavarokat is takart. S ezekben a zavarokban Paál Árpád menthetetlenül eltévedt. Weiss Sándor – amint a következmények majd mutatni fogják – nem.

De erről majd később.

Egyelőre magam is ott tévelyegtem Paál Árpád oldalán, bár most már inkább csak a régi tisztelet és hűség vonzása következtében, mint lelkesedésből. Érdeklődésem vezéreim politikai és eszmei tevékenykedése iránt igen erősen megcsappant. Nem, még nem elvi okból! Nem láttam én se tisztábban, mint Paál Árpád, akit váltig sajnáltam már azokért az önfeláldozó erőfeszítésekért, ame-

lyekre a lap – s végeredményben a mi megmentésünkért kényszerült. És drukkoltam is, hogy sikerüljön neki, amit tervez. Hiszen – házasodni készültem... És előtte Párizsba, a helikoni díjjal...

Nem éreztem hát tárgyilagos, érdektelen résztvevőnek magamat azon a gyűlésen, amelyet a „lázdók” tartottak Kolozsváron, a New York-étteremben, s amelyre a Székelyföldről is meghívtak olyan vezető embereket, akiknek a támogatására számítottak. Persze, most is Zágoni küldött, de nem mint újságíró, akinek be kell majd számolnia a gyűlésről, hanem mint megfigyelőt. Beszámolómm csak neki készült, házi használatra. Így aztán semmi sem került a lapba Molnár Dénes kézdívásárhelyi ügyvéd felszólalásából, aki a felső-háromszékiek ízes magánhangzóival s a kicsinyítő képzők sűrű használatával dicsérte a demokráciát, s fogadkozott, hogy „mutassatok nekünk csak egy utcacskát, amely biztosan oda vezet, s mi azonnal ráfordítjuk a népünket”. Az elmaradt beszámoló helyett a lap arról cikkezett, hogy Barabás Béla és Sándor József, az erdélyi magyarság harcos veteránjai, nem tartják nagy jelentőségűnek Krenner Miklós kezdeményezését. Erre a megnyugtatóra talán azért volt szükség, mert a párt konzervatív szárnyán is felütötte fejét az aggodalom: a Gyergyószentmiklósról meghirdetett esedékes pártkongresszuson igen könnyen kettészakadhat az annyira féltett egység. Úgy látszik azonban, hogy a reformisták sem tudták megmutatni a székelyeknek azt az „utcacskát”, amely „biztosan” a demokráciához vezetett volna. Gyergyószentmiklóson maga Krenner Miklós is az egységföltő megrendülés hangján szólalt fel. Így aztán Bethlen György grófot, az ügyvezető alelnököt egyhangúlag elnökké választották. Az intéző bizottságba beengedtek ugyan néhányat a reformisták közül, az elnökségben azonban nyoma sem maradt már a régi néppárti törekvések képviselőinek.

Weiss Sándor követte Kós Károly példáját, és kilépett a Magyar Pártból. Felszabadította ezzel lapját a további harcra, amelyet meg is hirdetett.

Ezt is okosan tette, amint később kiderült...

Be kell vallanom, hogy mind e politikai eseményeket csak most szedtem rendbe ilyen szépen. Úgy kell lennie, hogy bár ezek az események akkor sem hagytak egészen hidegen, hiszen a mesterségembe vágtak, mégsem tudtak már érzelmileg is érdekeltté tenni úgy, mint korábban.

A magam személyi ügyei foglalkoztattak inkább. A Torockón elhatározott hazalátogatásom nagyon sürgetővé vált, ha még az októberre tervezett párizsi út előtt meg akarom ejteni. Márpedig meg kell, mert ha a jövő nyárra marad, úgy esetleg nem a házassági szándékot jelentem be úgy, mintha a hozzájárulást kérném, hanem a már megtörtént házasságot, mint aki nem sokat törődik velem, hogy mit szólnak hozzá.

Szeptember közepén tehát szabadságot kértem, egy egész hetet, hogy elutazásom előtt meglátogassam a szüleimet. Paál Árpádot még meg is hatottam vele. Elmélete volt, hogy a család az egészséges társadalom legfontosabb építőköve. Hát még kisebbségi sorsban! Szétfoszlik ott a társadalom, ahol meghígul a családot összetartó szeretet. Külön üdvözlét küldte hát édesapámnak, hogy ilyen családszerető fiút nevelt, s kihangsúlyozottan a kézcsókját anyámnak, noha jól tudta, hogy az én anyámnak a gyermekeim kívül aligha csókolt valaki kezét, nem volt szokás ez akkor a falusi asszonyoknál. Egy kicsit pirultam is befelé, hogy távolról sem ápoltam úgy az utóbbi években a családi szeretetet, mint ahogyan ő gondolja rólam. Még a nyári szabadságokból is alig-alig töltöttem otthon valamennyit azzal az öncsaló megnyugtatóssal, hogy csak gondot jelent nekik egy magamfajta „városi ember” ellátása éppen a nagy nyári mezei munkák közepette. Hát hiszen volt is ebben annyi igazság, hogy segítséget már nemigen igényeltek tőlem, anyám pedig igyekezett úgy ellátni, mint valami úri vendéget.

Magammal vittem hát ezt a belső pironkodást is hazafelé. Ez egy ideig nehezítette az utamat. Bántott, hogy most is csak ennyit viszek haza, de semmi olyan ajándékot nem, amit átadhatnék otthon a kezükbe, hogy örvendezzenek neki. Igaz, nem is várnak ilyesmit. Nem alakult ki az ajándékozás szokása a családukban. Mi fiúk éveken keresztül mint diákok érkeztünk haza a szülői ház-

hoz s mindig pénztelenül. Nem vittünk magunkon kívül semmit, mi magunk voltunk az ajándék a családnak. De hát az is voltunk valóban, akkora örömet keltettünk pusztá megérkezésünkkel...

Marosvásárhelyig hol bántottak, hol andalítottak ezek a gondolatok. Ott az jutott eszembe s késztetett fanyar, elhessegető mosolyra, hogy mi az, hát az én házassági szándékomhoz szinte jelképként kapcsolódik a keskeny vágányú kisvonat? Igaza volna Gusztinak? Itt is ilyenre tellett ugyanis ülnöm, hogy elvigyen Deményházáig, ahonnan Traian császár köves útján gyalogolok majd hazáig.

A vonaton magán azonban, amelyen annyiszor dőcögtem haza diákkoromban, annyira elárasztott a régi utazások és hazaérkezések hangulata, hogy megédesedett benne korábbi nyugtalanságom is: igen, most is olyan csórén, üres kézzel érkezem haza, mint eddig is annyiszor, hiszen nem ők várnak ajándékot tőlem, hanem én kapok tőlük szíves fogadtatást, szeretetet, együttérzést! Derűssé vált ebben a hangulatban a keskeny vágányú kisvonat jelképe is. Eszembe jutott, hogy mivel szokták bosszantani a mozdonyvezetőt a Szovátára utazó jókedvű fiatalok. A szakadati hágó előtt bejelentik neki: „Mi itt leszállunk virágot szedni, de ne aggódjék, a tetőn majd megvárjuk...” Kár, hogy nem Szovátán lakunk, akkor én is leszállhatnék s vihetnék virágot. A jókedvű élcelődés azonban észrevétlenül új jelképpé mélyült bennem, amely végleg elűzte az előbbit. Úgy éreztem, hogy az életem immár zavaros és sodró folyó, amelyben annyiszor akaratom és minden erőfeszitésem ellenére sodródom tovább, de tán van lehetőség még, hogy néha a virágos partra meneküljek belőle. Virágot szedni! Mint ezen a keskeny vágányú vonaton...

A virágos part az irodalom...

S az irodalom valamilyen titokzatos mélységben összefügg a házasságommal is. Hogyan? Talán úgy, ahogy Tamási Áron magyarázza ezt kissé dévajul, de mélységes meggyőződéssel. Szerinte a tehetség a férfias erő egyik megnyilvánulása. A férfias erő gyakorlásában a teremtés misztériuma rejtőzik. Éppen úgy, mint a művészi alko-

tásban. Ne mulaszd hát el férfias erőd gyakorlását, sőt keresd rá az alkalmakat...

Az érzelmeknél, ha van bennük, ne a felületen keresd a logikust...

Így keveredett össze érzelmeimben a zavaros folyó, a virágos part, az erőlködve felfelé igyekvő kisvonat képe házasságom tervével és irodalmi ábrándozással egy olyan színes gomolyagba, amelyben már nem is volt szétválasztható a valóságos és a képletes jelentés.

Én nem is akartam szétválasztani. Így volt az szép, a maga színes összevisszaságában.

Deményházától felfelé szembe gyalogoltam a Mezőhával. Szelíd délutáni párába öltözött előttem a Görgényi-havasok vonulata s alatta Kaea erdős, bokros, irtásos nagy területe is, amelyet Fogarasi Andrással olyan kalandosan jártunk meg annak idején a két tinó után. Közlebb, mindjárt a mikházi torony felett azonban tisztán és éles zöldben ragyogott még a Csillaghegy s ugyanúgy jobb felé a Vargahegy is, csak a róla befelé vezető teknő mélyét sávozták barnássárga szántások, világosabb tarlóföldek, sötétzöld herések, amelyek egyik-másikán már sorba is állottak a karóba rakott karcsú boglyák. A harmadik kaszálás eredményét gyűjthették ott össze s rakták félzölden még ágasokba, hogy ott szikkadjon tovább, s minél kevesebb levele hulljon el száradás közben. Úgy elfogott a türelmetlenség, hogy szerettem volna átrepülni a még hátralevő utat, s lehuppanni egyenesen otthon, az udvaron, a sütőház előtt. Azért ott éppen, mert anyám, ha nincs valahol a mezőn, bizonyára ott tartózkodik, a nyári konyhán: készíti már a vacsorát, mert korán feküsznek, hogy korán kelhessenek.

De hát repülni nem tudok, az utcán pedig, különösen a falu között már, sietni se nagyon lehet. Oda kell köszönni minden ismerősnek, némelyiknél meg is kell állani, kezet kell fogni vele s megérdeklődni a család egészségi állapotát, a nyári termést, az őszi reménykedést...

Jó idegcsillapító ez, fegyelmezi, visszatartja az érzelmeik kicsordulását, higgadtságra inti a látogatót...

Én is már egészen tempósan léptem be a kapun, las-

san lépkedtem végig az udvaron, s csendesen köszöntem be a sütőház lécajtáján:

– Jó estét adjon Isten. Itthonjában vannak?

Játszani akartam valami messziről jött idegent, de ha külsőm pillanatra meg is téveszthette volna anyámat, a hangomat nyomban megismerte.

– Sándor! – kiáltott fel, de mintha lett volna a hangjában egy árnyalatnyi szemrehányó kétkedés is: ő volna, csakugyan?

Ennyi elég is volt, hogy elhárítsa fenyegető ellágyulásomat; hogy száraz maradjon a szemem és higgadt a hangom, amit falun elvárnak a férfiaktól.

– Én vagyok hát, édesanyám! Azt hiszem, éppen ideje!

– Hát az igaz! – törölte meg a szemét, de már mosoly volt az ő tekintetében is.

Így aztán hamar helyreállt az egyensúly mindkettőnkben. El tudtunk beszélgetni higgadtan, amire meg is kellett ragadni az alkalmat, ha már úgy érkeztem, hogy egyedül kaptam őt otthon. Apám a leánykákkal sarjút mereklyézett a Vágásban.

– De már érkezniök kell. Legalábbis a leánkáknak... Apád tudod milyen... Ott totyorog még egy ideig a kész mereklyék körül, igazgatja, csinosítja őket, aztán megnézi a vízelvezető árkokat, a kerítéseket; útközben a Nyáradot is, hogy nem ásta-e valahol alá a martot...

– Hogy van apám?

– Megöregedett. S még szótalanabb, mint addig volt. Sokszor napokig alig halljuk a szavát. Csak akkor, ha parancsol...

– Sokat dolgozik?

– Sokat. A nyáron is egyedül kaszált le mindent...

– Hát olyan nehezen vannak?

– Azt éppen nem mondhatnám... Ennivalónk van. A ruházat miatt mi öregek már nemigen szégyenkezünk. Apád még vasárnap is a trottyos hétköznapi harisnyájában jár. Csizmája már nincs, bakancsát maga tajkolgatja. Ráeresztve viseli a harisnyát, amelyről levágta a talpallót... Nekem is jó már a szőrszoknya, az legalább tovább is tart. A leányok pedig csak kiügyeskedik vala-

hogy, hogy csinosak legyenek. Megvagyunk hát, csak pénz nincs a háznál soha. Apád már a pipázásról is leszokott. Tiszta kacagás, hogy szopogatja időnként az üres pipa-szárat...

Aztán rólam kezdtünk beszélgetni. Hallották, hogy ott voltam én is a vécsi báró vendégei között. Anyám ismeri is a várat. Láttá egyszer, amikor alatta szekerezett el. Hagymát vittek volt eladni Szászrégenbe, de ott nem kelt el, feljebb mentek hát vele Hévíz felé. Apám csak morogott valamit a bajusza alatt, amikor erről beszélgettek, de megszerezte valahonnan az Ellenzéket, amelyben „az a cikk volt”, s ott tartotta napokon keresztül az ágya mellett. Igaz, hogy jutalmat is kaptam? Harmincezer lejt? Jaj, az nagy pénz!

– Még nem vettem fel, de ott van már Kolozsváron a bankban. Külföldi utazásra kaptam. Október közepén-végén indulok is Párizsba... – Elhallgattam, töprengtem egy pillanatig, hogy ne ünnepélyesebben csináljam-e, de aztán eszembe jutott, hogy erre talán apám szótlan mogorvasága miatt nem is igen lenne alkalmam, meg aztán tán jobb is, ha előbb anyámnak mondom meg, kivágtam hát: – Utána pedig megházasodom!

A szája elé kapta a kezét.

– Mit csinálsz? Megházasodsz?

Elnézett a fejem fölött, ki a konyhaajtón, s láttam, hogy nem a szomszéd Török Antalék rozoga istállóját nézi, hanem azon keresztül a jövőben keres valamit a tekintete.

– Hát... az ideje itt van. Jobb is, ha a fiatalember megállapodik egy asszony mellett. Csak nehogy valami puccos dámát végy el fiam, aki majd lenéz bennünket, vagy éppen szégyelleni fog...

Nem siettem a tiltakozással. Tudtam, a higgadt beszéd megnyugtatóbb a heves fogadkozásnál...

– Nem olyan fajta az. Egy szegény özvegyasszony lánya. És egy falusi unitárius pap unokahúga.. Szerény leány, aki falun is élt, ismeri a falusi életet, embereket...

– Hát az se jó éppen, hogy szegény – vélte anyám, de már nem volt időnk folytatni, mert megérkeztek a hűgaim. Egy pillanatig érdeklődve néztek az „idegen úr-

ra”, aztán felismertek, s körülcsiviteltek, mint a fecskék egymást, amikor nyár közepén a közös fészekhez érnek.

– Hát haza is eljött? Mikor érkezett? Meddig marad? Olvastuk ám, milyen híres emberek közé került! Jó volt Marosvécsen a bárónál? Miért nem jött a nyáron? Most már kevés munka van a mezőn – kacagtak derűsen, élcelődve –, nemigen jut belőle.

– Ne féljeteK – kapcsolódott be a tréfába anyám –, nem is azért jött, hogy kivegye a kezetekből a gereblyét. Fontosabb dolga van... Házasodni készül...

– Házasodni? – ámuldoztak. – Itthonról? Ugyan kit?

– Nem itthonról. Városi dámát keresett...

Hát ez nekik, ez a hír, érdekesebb volt minden másnál. Nálamnál is. Annál is, hogy hazaérkeztem s köztük vagyok. A házasság maga volt az érdekes. A kérdések záporát zúdították rám, a választottamról, családjáról, édesanyjáról, hűgáról, rokonságáról. Miért nem hoztam el a fényképüket? Vagy legalább a menyasszonyét. Tán csak nem púpos? S mikor lesz a lakodalom? S hol? Nem jönnek-e el haza is egy kis rokoni lagzira? Össze kell ám barátkozni a rokonságnak...

Fénykép volt nálam, azt hosszasan elnézegették. Kielégítettem a kíváncsiságukat is, amennyire tudtam. Kitértem a torockói rokonságra, elmeséltem ottani látogatásomat, de fölöslegesnek bizonyult a részletezés, bennük nyoma sem volt az anyám aggodalmának, hogy az új rokon talán lenézhetné őket. Azt azonban nem helyeselték, hogy nem csinálunk semmiféle lakodalmat, csak éppen egy ebédet a legszűkebb családi körben. De hát a násznagyokat csak meghívjuk? Azokat persze meg. S ki lesz az én násznagyom, nem itthonról kérek fel valakit? Nem, nem csinállok ilyen költségeket. Felkérem majd a főszerkesztőmet, az ott van helyben, Kolozsváron, nem kell a vonatra is költenie. Az a cél, hogy minél kevesebbe kerüljön az egész céció! Nem illik most hozzánk a hivalkodás, vége annak a világnak! Az esküvőre is utcai ruhában megyünk? Mi? A menyasszonynak se lesz slájere? Nem bizony!

Elkedvetlenedtek. Már azt ők nem engednék el. A szép, népes, díszes templomi esküvőt. És a lakodalmat. Nagy esemény az az ember életében, nem szabad ott takarékoskodni. És úgy is illik. Megszólják az embert, ha külöködik, ha nem részeltet másokat is a maga örömeiben...

Próbáltam meggyőzni őket, hogy micsoda pazarlást jelent egy-egy nagy lakodalom, bőjtölhetnek utána jó ideig a szülők, de maguk a fiatalok is! S mi most már éppen azért küzdünk, hogy felhagyjunk ezekkel a költséges népszokásokkal. Nem elég csapás például a családnak a haláleset, még rá kell szánni a torra is legalább egy tinót? S mennyi pénzt égetünk el például halottak napján! Minden évben építhetnénk belőle jó sok iskolát, ha országosan összegyűjtenénk!

Én boldogtalan, nem gondoltam rá, hogy ők már nem az én esküvőmről beszélnek, hanem a magukéről. Vitatkozni persze nem tudtak úgy, mint tanult bátyjuk, s talán nem is tartották volna illendőnek makacsul erősítgetni a maguk igazát. De nem értettek egyet velem, s ezt kimutatták azzal, hogy örvendező csivitelésük alábbhagyott, s egyik fülük legalább a kapu csattanását leste, hogy idejében észrevegyék apánk érkezését. De miért? Akkor jöttem rá, amikor valóban csattant a kapu. A fénykép, amely addig ott hevert a konyhaasztalon, hogy bármikor kézbe lehessen venni, hirtelen eltűnt, Ágnes húgom pedig piszszegni kezdett:

– Pszt! édesapám előtt ne folytassuk. Sándor külön beszélje meg vele a maga dolgát!

Így aztán apánk megjelenése egyszerre keltett zavart és megilletődést. Zavart azért, mert hirtelen kellett félbehagynunk egy beszélgetést, megilletődést pedig azért, mert rögtön megismert, ahogy meglátott, s valami meleg mosolygás villant meg a szemében és a bajsza alatt.

– Hát megjöttél? – nyújtotta a kezét, de már árnyékba borult újra az arca. – Vártam is, hogy beköszönsz legalább, mielőtt útra kelnél.

– Hová? – kérdeztem csodálkozva.

– Hát nem azért kaptad a pénzt, hogy külföldre látogass vele?

Megértettem, hogy az a felvillanó mosoly s ez a mondat az ő gratulációja.

– Igen – mondtam –, a jövő hónapban indulok Párizsba. De nem ezért jöttem haza, vagy legalábbis nemcsak ezért...

De nem mondtam meg, hogy még miért. Nem Ágnes figyelmeztetése miatt, hanem azért, mert úgy éreztem, hogy illetlenül hirtelen volna csak így, minden előkészítés nélkül beköpní a nagy hírt. Azért hát csendes és szokványos beszélgetés indult kettőnk között arról, hogy mit dolgozom, meg vannak-e elégedve velem, s végleg otthagytam-e a tanárit, vagy számíthatok-e még a diplomára.

Nem mertem bevallani az igazat sóhajtva s kétértelműen jegyeztem meg, hogy jaj, bizony sokat kell tanulnom még. A komoly dolgokra majd külön beszélgetési alkalmat keresek vele – gondoltam –, s ő mintha helyeselné ezt, vette a kalapját.

– Na, ezt szeretem! De menyek, s vacsora előtt megítatom a teheneket. Jól elláttátok őket? – kérdezte szigorúan anyámtól.

– El, hogyne! Háromszor is vetettem nekik...

– Akkor készítsd a vacsorát. Korán le akarok feküdni...

A családi gyűlés feloszlott. Apám kilépett az ajtón, s húzni kezdte a kútból a vizet a kővályúba. Anyám a tűzhely körül kezdett mozogni, húgaim pedig felmentek a házba, hogy elkészítsék a hálóhelyeket.

Rántottát és tejes puliszkát vacsoráztunk.

– Ezeket még meg tudom rágni – mondta apám. – A húsfélét már nemigen. Pedig egész életemben a húst szerettem igazán! – tette hozzá, s lemondóan legyintett.

Hallgattunk. Nem szerette, ha sajnálkozunk. S éppen rajta!

Aztán két napig nem is találkoztunk. Én későn keltem reggel, ő nagyon korán. Én meglátogattam Erzsébet németéket Kőszvényesen, ahonnan csak késő este érkeztem haza, ő akkor már régen aludt. Megjártam Székelykált is, hogy lássam Róza húgomékat is, onnan meg éppen csak másnap kerültem haza. Hanem azon a napon, dél-

után, ő is otthon volt, a szénahordó szekeret készítette elő, s beszólt a konyhára:

– Az egyik leánka készüljön, jöjjön velem, s adogassa fel a szekérre azt a kicsi sarjút a Vágásban.

– Megyek én, édesapám! – szöktem hamar.

Láttam, hogy jólesett neki a készségeskedésem, de amikor az egyik tehenet magam akartam befaroltatni a járomba, félrehárított a karjával.

– Hadd csak reám! Te több kárt tehetsz a ruhádban, mint amennyit a segítségem ér.

Aztán együtt ballagtunk felfelé a falun. Ő a tehenek előtt, én meg a szekér után. Félszegnek éreztem ezt a helyzetet, de nem mehettem mellette, mert ott csak zavartam volna a teheneket, amelyek megszokták már, hogy az apám háta mögé igazodjanak. Nem ülhettem fel a szekérre sem, nem is annyira azért, mert ő gyalog ment, hanem inkább azért, mert figyelmeztetett már, hogy városi viseletem nem nagyon talál a munkához, amelyre vállalkozom. Így aztán szívesen lemaradtam útközben, beszélgetni egy-egy ismerőssel. Ő hátra se nézett, csak akkor kezdett keresni a szemével, hogy merre vagyok, amikor befordította már a teheneket a sarjúboglya mellé, s s enni is vetett nekik.

Nincs is jobb alkalom a komoly falusi beszélgetésre a szekérrakásnál. Amíg a szekér dereka megtelik, addig még hallgatni kell, hogy szaporábban gyűljön a sarjú, mint a szó, de mihelyt kiszámítottan rakni kell már a szekeret, alakítani a sarkokat s völgyeim közepén, hogy szegyen szemre el ne csússzék a rakomány a döcögős úton, minden felnyújtott villa vihet magával egy mondatot is, mert a meggondolt válaszra is van idő bőven.

Így küldtem fel én is egy villa sarjúval az első mondatot.

– Úgy gondoltam, édesapám, hogy megházasodom!

Ez az én tudatomban lehetett bejelentés is, engedélykérés is. Az övében azonban egyéb is lehetett, amire én nem is gondoltam: segítségkérés. Ő erre válaszolt.

– Hallottam. Elmondta anyád. A te dolgoz, mi ebben segítségedre nem lehetünk.

Ez rosszulesett. Nem az, amit mondott, hanem az, hogy ennyire félreértett. S úgy látszik, megtárgyalták már anyámmal is. Vagyis mindketten félreértettek. Hát most már mit feleljek? Pattanjak fel, hogy nincs is szükségem segítségre?

Hallgattam. A következő villa sarjával nem küldtem fel mondatot. Ez annyira feltűnő volt neki, hogy magyarázkodni kezdett, ami nem volt szokása.

– Két húgod még hátra van. Azokat férjhez kell adni. Ott nem állhatunk félre. Nálad már félreállhatunk. Mert melletted állottunk akkor, amikor az iskolákat végezted. Annyi sok esztendőn keresztül...

A feszültség nem enyhült, inkább fokozódott bennem. De hiszen ezt én is nagyon jól tudom. S helyeslem is. Miért tételezik fel hát, hogy megfeledkeztem róla?

– Akkor hát melyik szomszédban fogadjak szállást, ha hazahozom a feleségemet megmutatni?

Megértette. Nemcsak a kérdést, hanem ami mögötte viharzott. Előrehajolva ölelte magához a felnyújtott sarjucsomót, s megint megvillant a szemében és a szája szélén az a mosoly, amivel érkezésem estéjén fogadott.

– Vendéglátóbb házat a miénknél nemigen kapsz a faluban – mondotta. S mert érezte, hogy ennyi kedveség tán még nem elég, érdeklődve hozzáfűzte:

– Anyád szerint jól választottál. De miféle nemzetiség, hogy idegen neve van?

– Valamilyik ősapja biztosan német volt. De az anyja magyar. S ő is unitárius!

– Nafene! A német, az jó. Takarékos és szorgalmas fajta. De hogy unitárius? Akkor meggyűlik a bajod a papjainkkal...

– Miért?

– Mert nem esketnek meg. Hacsak nem követelsz ki tőle reverzálist, hogy a gyermekeket mind katolikusoknak kereszteltetitek. Az meg neki lesz nehéz, ha unitárius pap nagybátyja van...

– Nem hiszem, hogy a nagybátyja beleszólna ebbe a dologba. Nem olyan ember. Reverzálist azonban akkor se kérnék, ha mégoly szívesen adná is. Ellensége vagyok minden lelkiismereti erőszaknak...

– Helyeslem. De akkor nem esketnek meg a templomban.

– Megesketnek a városházán. S ha az ő rokonságának szüksége van rá, megesket majd templomban a nagybátyja, a torockói pap...

– Hát a magad rokonságával nem törődsz? – kérdezte, de nem volt a hangjában semmi, amit rosszallásnak vagy ellenkezésnek vélhettem volna.

– Apám ellenzi?

– Nem én. Nem azon múlik egy házasság sorsa, hogy milyen pap előtt esküszik az ember... Ha pedig erőszak történik valamelyik oldalról, szinte bizonyos, hogy előbbutóbb rossz lesz a vége... Add a nyomtató rudat.

Feladtam a nyomtató rudat, ő rátekerte elől a kötelet, aztán hátrajött, s ott együtt szorítottuk le a tengelyhez bogo-
gozva a hátsó kötélcsomó végét. Így is ereszkedett le a szekérről, a nyomtató rúd végére tekert kötélén.

Pedig akkor már túl volt a hatvanon.

S amikor újra egymás mellett állottunk a földön, a szemembe nézett:

– Aztán, ha ott városon valami nagy baj ér, ide mindig hazajöhettek... Itt, ha dolgoztok, éhen nem haltok... Akkor aztán felhúzhatod a harisnyát, amit úgy megkívántál volt hetedikes korodban...

Nem tudtam, hogy a bujkáló szeretetet vagy a belékeveredő enyhe gúnyolódást érzem-e inkább a szavaiban. Vagy Szabó Dezső Elsodort faluját, amelyet olvasott, s amelynek része volt benne, hogy ilyen teljesen, minden fenntartás nélkül visszahullt a falujába?

A hét eltelt, s én készültem vissza Kolozsvárra.

Anyám csomagolni akart valami otthonit, de lebeszéltem róla: csak elszárad, megpenészedik nálam a száraz étel, rendes kosztom van énnekem Kolozsváron.

Először történt meg, hogy így utaztam el otthonról: nem vittem magammal semmit.

Azaz nem, most is vittem még, csak nem magamnak. Szép napsütéses szeptemberi nap volt, mosolyogtak a kertben az érett almák. Ezt a mosolyt akartam elvinni a menyasszonyomnak. Szedtem is minden fáról néhányat, a legszebbeket. Volt vagy négyféle fajta: batul, pónyik, arany-

pármen, pirospárizs. Örvendett is nekik, amikor átadtam. Pedig Kolozsváron már nem mosolyogtak úgy, mint otthon a kertben, a szelid őszi napsugárban...

Beszámolóm az otthoni látogatásról a mosoly eredeti fényét igyekezett visszavarázsolni. Sikerült is: menyaszszonyom és édesanyja teljes bizalommal és megnyugodva készítettek fel a nagy útra. Le is vették vállamról a készülődés gyakorlati gondjait: fehérneműkészletem kiegészítését, ruháim rendbetételét s az egész rúd szebeni szalámi beszerzését.

A lelki felkészülést rám hagyták. Ebben meg Benamy Sándor volt a segítségemre. Az Új Kelet munkatársaként megjárta már Párizst, beutazta a Közel-Kelet országait, könyvet is írt róluk, de színesebben beszélt kalandjairól, mint ahogyan leírta őket könyvében s Ben Ami aláírású cikkeiben. A helikoni díj óta kerestem a társaságát, s ő szívesen is kívántatta velem az utazást itthoni elzártságunk, elmaradottságunk, sűrű életünk felemlégetésével.

Így ajzottam magam a közeledő nagy út reménybeli csodálatos élményeire...

Benamy Sándor révén találkoztam először – már közvetlenül az elutazásom előtt – Gaál Gáborral. Emlékezetemben úgy maradt meg ez a találkozás, hogy szemerkélő őszi esőben igyekszünk hárman, Benamy, Gaál Gábor és én, át a Szamos hidján az Astoria szálloda felé. Az Újságíró Klubból indultunk, ahol azzal a céllal csatlakoztunk Gaál Gáborhoz, hogy segítségével talán hozzáférünk Hatvany Lajos báróhoz. Gaál Gábor ugyanis úgy szerepelt az újságírók előtt, mint a báró személyi titkára.

Hatvany járt már azelőtt is Kolozsváron, de akkor jól megvolt személyi titkár nélkül is. Viszont mindenki azt tartotta róla, hogy van szeme a tehetségek felismerésére és szíve a támogatásukra. Gaál Gáborról csak annyit mondott Benamy, hogy nagyon képzett tanár, s „benne volt a magyar forradalomban”. Nem úgy néztem hát rá, mint egy báró személyi titkárára, hanem mint olyan üldözött tehetősre, akit Hatvany már pártfogásába is vett.

Szinte jólesett hát, hogy nem úgy viselkedik, mint egy személyi titkár. Nem látszott észrevenni, hogy mi tu-

lajdonképpen nem őt kísértük a szemetelő esti esőben hazáig, hanem – a bárót. Benamy különös újságírói teljesítménynek tartott volna bármilyen rövid beszélgetést Hatvanyval, célzásokat is tett rá, de Gaál Gábor elbúcsúzott a szálloda előtt anélkül, hogy a segítségét ígerte volna.

Így aztán anélkül utaztam el Párizsba, hogy Hatvany megismerhetett volna. Nem is találkoztam vele soha az életben. Gaál Gábort azonban itt kaptam Kolozsváron hazaérkezésem után. S most már Hatvany nélkül. A személyi titkárságot felcserélte a sokkal bizonytalanabb újságíróskodással, egyelőre mint a kolozsvári lapok alkalmi cikkírója. Csodáltam és tiszteltem bátor elszántságát...

Párizsba hárman indultunk együtt Kolozsvárról. Jancsó Elemér francia–magyar szakos tanárjelölt, Péter Károly vegyész és én. Ők ketten egyházi ösztöndíjjal utaztak a francia fővárosba, hogy továbbképezzék magukat a Sorbonne-on. Én? Hát én csak azért, hogy elköltsem a helikoni díjat, s felszedjek annyi nyugati mázt magamra, amennyit időm és készségem lehetővé tesz. Hiszen nagyon rám fért egy kis világlátás: szülőfalum volt a legkeletibb s Nagyvárad a legnyugatibb földrajzi pont, amelyek között eladdig mozogtam. Észak-déli irányban pedig még rövidebb vonalat húzhattam a térképen: Marosvéctől Dicsőszentmártonig csak, ahova Mátyus sógorom szekereztetett el egyik korábbi nyáron, hogy saját természetű dinnyét vigyünk a bátyjának, Mátyus Gergely unitárius papnak Szőkefalvára.

Jancsó Elemér volt az útimarsallunk. Ő már tán harmadszor utazott vissza Párizsba, tisztában volt az útlevélezés, vízumszerzés nehézségeivel és szabályaival, ismerte a tartózkodási és átutazási vízumok közötti különbségeket pénzürtékben és felhasználhatóságban, tudott franciául, s már németül se lehetett eladni – beleszólása nélkül. Feltétel nélkül alávetettük magunkat az ő akaratának, alkalmazkodtunk útitervéhez. Magyarországra tartózkodási vízumot váltottunk, ott időzni is akartunk néhány napig. Megengedtük ezt magunknak Bécsben is, miután Elemér vállalta, hogy olcsó szállást és kosztot szerez ott néhány napra a Collegium Hungaricumban.

Budapesten Dénes bátyám várt ránk az állomáson. Laci akkor már évek óta Amerikában volt. Hazaküldött néhány leveléből csak annyit tudtunk róla, hogy orvosi diplomát szerzett ott is, magánrendelője van Clevelandben. Hatalmas akarateréjével egy év alatt megtanult angolul annyira, hogy letehetette a megkívánt vizsgákat, miközben orvosnak is felhasznált ápolói alkalmazást vállalt egy szanatórium üzemben, s jórészt tejjel táplálkozott az alatt az egész év alatt.

Dénesnek kevésbé sikerült az otthonról való elmene-külése. Mindenáron katona akart maradni, annyira büszke volt hadnagyi rangjára. Be is osztották a déli határőrség-hez, de ott, az egyik sokác faluban revolvere után kapko-dott egy kocsmai vitatkozás során. Fegyelmi vizsgálat lett belőle. Határozott magatartása miatt megdicsérték, de a „fegyveres fenyegetőzést” elsietettnek tartották, mert nyugtalanságot okozott a határszéli lakosságban. Emiatt főhadnagyi ranggal rendelkezési állományba helyezték. Egy ideig nem tudott álláshoz jutni, alkalmi munkákkal tartotta fenn magát, aztán nagybátyánk, Kiss Menyhért segítségével, aki kereskedelmi akadémiai tanár és városi tanácsos is volt, bejutott tisztviselőnek a városi adóhiva-talhoz. Nem volt büszke rá, nem is nagyon dicsekedett ve-le. Viszont tisztnek érezte magát itt is: *adótisztnek*. Vol-tak altisztjei, a hivatali alárendeltek. És legénysége: az adófizetők! Ezek közül kedvesek voltak előtte mindazok, akik „igenis, adótiszt úr!” hangon válaszolgattak neki. Eze-ket minden módon támogatta, kedvezett nekik, segített ügyeik intézésében...

Nagy szeretettel fogadott engem is, pártfogásába vett, gondoskodni akart rólam. Az ingemet nem tartotta eléggé frissen vasaltnak, kivallatott hát a felszerelésemről, amivel Párizsba utazom. Nem volt elégedett. Különösen a fehér-nemű-készlettemmel. A ruha még megy addig, amíg nem nagyon kopott, de a fehéreneműnek mindig tisztának, fris-sen vasaltnak kell lennie!

– No nem baj – nyugtatott meg –, veszünk még egy fél utcat inget és alsónadrágot!

Be is cipelt mindjárt az egyik előkelő divatkereskedés-be, s ott egyenesen a főnökkel akart beszélni. Jött is az

udvariasan, az előírt mosollyal az arcán, de én már éreztem, hogy baj lesz, mert semmi jelét sem mutatta, hogy felismerte volna bátyámban – az *adótsíztet*. Pedig úgy lehet, találkoztak már, bátyám legalábbis határozottan várt erre a felismerésre, hiszen imponálni akart nekem.

– Nos, nem ismer meg? – kérdezte bántódott hangon.
– Én vagyok ennek a kerületnek az adótsíztje.

– Igen? Mi tetszik? – kérdezte a kereskedő olyan fintorral az arcán, amely nemcsak adóhivatallal kapcsolatos érzéseiről árulkodott, hanem arról a gyanújáról is, hogy itt most alighanem egy kis hivatali zsarolás készül.
– Mivel szolgálhatok? – ismételte meg a kérdést most már egészen ridegen.

– Fehérneműt szeretnék vásárolni az öcsémnek...

– Kérem, azonnal küldök egy segédet – mondta, s már ott is hagyott.

Én mélységesen elszégyelltem magam, bátyám pedig sértődötten pattant fel;

– Micsoda eljárás ez?

Sápadtan, suttogva hívtam, menjünk azonnal, nagyon rosszul érzem magam. Kint aztán próbáltam lecsendesíteni, megmagyarázni neki, hogy a kereskedő joggal gyanakodhatott.

– Azt kellett hinnie, hogy nagyon olcsón vagy éppen ingyen akarsz fehérneműhöz jutni...

– Igen? Akkor ez még nagyobb sértés, mint az, hogy faképnél hagyott... – fordult meg, s csak makacs tiltakozásom s az a fenyegetőzésem tartotta vissza, hogy nála nélkül indulok meg a pesti forgatagban, s egészen biztosan eltévedek...

Az, hogy az öccsének szüksége van rá, lecsendesítette.

– A marha – kacagott fel. – Most aztán, ha majd megnyomják adóval, azt hiszi, hogy én állottam boszút...

Hamar látnom kellett, hogy az a hét, amelyet útitársaim Budapestre szántak, mindenképpen nagy teher lesz a bátyámon. Beköltöztetett kis hónapos szobájába, s mivel csak egy fekhely volt benne, ő máshol keresett szállást, azt mondotta, hogy az egyik barátjánál. Ebben azonban nem voltam biztos. Tudtam egy barátnőjéről, bizonyos Bo-

rikáról – az első este ő látott vendégül vacsorán mindkettőnket, hogy „megismerhessen engem is” –, gyanakodtam, hogy hozzá kérezkedett be. Borika egyébként hadiözvegy volt, ezen a címen jutott házmesteri állásba egy nagy béraplotában.

A házmesteri lakásban töltött éjszaka után azonban annál nagyvonalúbb lett nappal. Be akarta mutatni nekem Budapestet, legjobb vendéglőit, divatos vacsorázóhelyeit, s már kívánni se mertem semmit, mert megaláznál tartotta, hogy az öccse fizessen valahol, ahol ő is ott van. Igyekeztem hát minél hamarabb magára hagyni, hogy visszatérhessen a szobájába s megszokott olcsó vendéglőjéhez. Amúgy is meg akartam látogatni Ferenczy Sándort és a feleségét, Saroltát, Emma nényjét. És persze Emmát is, ha lehetséges... Ez a helikoni ügy, a párizsi kiküldetés, eléggé beszédes ahhoz, hogy ne értse félre a látogatást. Látni fogja belőle, hogy már megvettem a lábam otthon, nem volna semmi értelme otthagyni Erdélyt... S emellett éreztetné vele azt is, hogy nem hozzá lettem hűtlen, hanem a szülőföldemhez maradtam hűséges...

Ferenczy Sándorék Szolnokra kerültek. Beiratkozott ugyan az egyetemre, de családja volt már, nagyon kellett az állás, azt pedig Szolnokon kapott, a postánál. Dénes úgy tudta, hogy szűken élnek, de annyira gyökeret vertek már, hogy vendégül láthassanak egy gyermekkori jó barátot. Nekiindulhatok hát előzetes bejelentés nélkül is, meglepetésnek...

Hát meglepetésnek is bizonyultam: előbb örvendetesnek, aztán nemkívánatosnak. Amikor megjelentem, Sarolta arcán szemem láttára bomlott ki a viszontlátás öröme bazsarózsává. Túlságosan gazdag volt ez a bazsarózsa ahhoz, hogy gyanút ne keltsen bennem. Kezdtém szorongni, hogy talán mégsem cselekedtem jól ezzel a látogatással: nem tisztességgel lezárok, hanem tán felújítók egy kapcsolatot, amelynek a tartalma bennem időközben megváltozott, de bennük nem, ők tán még mindig Emma párjaként szeretnének látni...

De mindjárt az első reám záporozó kérdések tájékoztatni kezdtek, hogy nem éppen erről van szó:

– No, csakhogy végre te is kijöttél! Mire is mehettél

volna ott? Nem terem ott most már tanult ember számára megélhetés, ugyebár? Csak a parasztok élhetnek meg a földjeiken. Nem igaz?

Szirmonként hervadt le arcáról a bazsarózsa, amint beszélgetésünk során kiderült, hogy én nem „kijöttem”, hanem csak átutazom, hogy Párizsba megyek egy „kis tanulmányútra”, de aztán visszatérek haza, Kolozsvárra, ahol jó állásom van. Hullottak tovább is még a kérdések, de már egyre fáradtabban, mint a kedvetlen őszi esőcseppek. Kiderült belőlük, hogy férjét sokszor gyötri a nyugtalanság: kár volt kijönniök, elpocsékolták ezzel az ő szép jövőjét, korai házassága miatt most már bizonytalanok egyetemi tanulmányai is, de hát „ez elől nem térhettünk ki, ha már együtt menekültünk, pedig jól tudod te is, hogy még náladnál is tehetségesebb, végig tiszta jeles volt a gimnáziumban, az első osztálytól az érettségiig, még a királygyűrűre is pályázhatott volna”.

– Arra kérlek – nézett rám –, mondd azt, hogy Emmát jöttél meglátogatni. Párizsi utadról, ha megteheted, lehetőleg ne beszélj...

Bólintottam, de felmutattam a bal kezemet, hadd lássa meg ujjamon a jegygyűrűt.

– Lehúzhatnád, amíg itt vagy? – kérdezte bizonytalanul.

– De akkor félrevezetem Emmát, ha csakugyan meglátogatom. Pedig szeretném... Hol van?

– Dévaványán tanítónő. Együtt megyünk majd hozzá... És én neki mindent megmagyarázok...

Így aztán, amikor férje hazajött a szolgálatból, megújrázhattuk a kettőnk közötti találkozás első pillanatait, a falusfelek és gyermekkori játszótársak találkozását hosszú évek távolléte után, azzal a különbséggel, hogy mi most egy kicsit színészkedtünk. De jól ment minden. Ferenczy Sándorkában is dolgozott valami, talán öntudatlanul védte magát valamitől, mert nemigen volt kíváncsi rám, inkább magáról beszélt, keveset a kezdeti nehézségekről, amelyek persze még tartanak, sokat további terveiről, amelyek remélhetőleg minél hamarabb megvalósulhatnak... Amikor pedig megtudta, hogy a tanári pályáról alighanem véglegesen lemondok, és újságírással keresem

meg a kenyeremet, még vigasztalt is, hogy bizony nehéz lehet nekünk odaát, tisztel is kitartásomért, de tán mégiscsak jobb lett volna, ha én is még idejében kijövök, mert most már egyre nehezebb...

Aztán megfeledkeztünk a kicsit sötét háttérről, amely előtt játszottuk a szerepünket, ki-ki egyénisége és sorsa szerint a magáét, annyira elárasztottuk magunkat a diák-kori emlékekkel, amelyek persze mind-mind megszépültek; a vármezői kirándulások, a bekecsi eprészések, a sziródbérci málnászások; de nem is igaz, hogy megszépültek, szépek voltak és azok is maradnak most már mindörökké, különösen, ha együtt emlékezhetünk rájuk, mint most például...

Segített az emlékezésben a borozás is, s ez is jó volt, mert egyrészt megkönnyítette Saroltának és nekem, hogy jobban játsszuk a szerepünket, amit egyébként már nem is éreztünk olyan nehéznek, másrészt elzsongította a férj figyelmét, ha véletlenül valami olyasmit mondtunk volna, ami nem illett bele egészen az általa kialakított viszonylatokba. Az különösen tetszett neki, hogy együtt látogassuk meg Emmát. Meg is szervezte az utazást úgy, hogy beleférjen az ő némileg meghosszabbított szabad idejébe is. Amikor bejelentette, hogy ez is sikerült, kajánkodva jegyezte meg:

– Most aztán mind udvarolhat Emmának az igazgatója...

Szemrehányó és figyelmeztető tekintetet kapott miatta Saroltától, engem pedig elkedvetlenített a megjegyzés. Eléggé oktalanul persze, mert inkább megnyugvást kellett volna keltenie, hogy „neki is akadt már valakije”, nem pedig értelmetlen féltékenységet.

Úgy emlékszem, vasárnap s kora reggeli órákban érkeztünk Dévaványára. Emma az iskolában lakott, egy keskeny kis szobácskában, amely jobb időkben talán az iskola kamrácskája lehetett, takarító eszközöket s más szerszámokat tarthattak benne. Olyan korán volt még, hogy hangozó énekszóval ugyan közösen riasztottuk fel a kamrácska lakóját, de bemenni hozzá csak Sarolta mehetett, mi férfiak az iskola udvarán telepedtünk le, egy fakecskére szerkesztett asztallap mellé. Valami iskolai ünnepély ma-

radványa lehetett ez az asztal. A dísztelenség és elhagyottság hangulatát árasztotta. Enni- és innivalót előrelátóan hoztunk magukkal, mert Emma nem tartott konyhát, maga is máshová járt kosztolni. Hozzáláttunk hát a szalonnás, pálinkás reggelihez, amíg a nők rendbe teszik magukat és a szobácskát.

Ez elég sokáig tartott. Bennem szorongás feszült, de nem mutathattam, legfeljebb kíváncsi türelmetlenséget, hogy lám: hogyan fogad Emma annyi év után? Tudtam, hogy Sarolta most tájékoztatja, oktatja a hűgát. Vajon sikerül-e rávennie, hogy úgy örvendezzen nekem, mintha visszakapta volna egy gyermekkori játékszerét, de már nemigen tudja, mit csináljon vele, el kell rejtenie valahová porosodni legkedvesebb emlékei közé?

Úgy látszik, sikerült. Emma annyi közvetlenséggel, lányos kedvességgel és baráti bizalommal hagyta megölelgetni magát, hogy Sándorka és Sarolta, a férj és feleség is csókolózni kezdtek a kettőnk viszontlátása örömeiben. De Emma a csók elé már az arcát fordította csak, és hozzám simulása is csak pillanatnyi volt, mindjárt jelentkezett is karjában a kibontakozás izomjátéka, a tartózkodó „elég volt”. Láttam ebből, hogy Sarolta csakugyan tájékoztatta helyzetemről, s egy kicsit sajnálni kezdtem, hogy olyan becsületesen őszinte voltam.

Aztán vígan voltunk, újabb gyerekkori közös emlékeket csiszoltunk fényesre közös és egymás szavába kapcsolódó mesélgetéssel, levelezőlapokat írtunk ismerőseinknek, s elénekeltünk néhány dalt azok közül, amelyeket együtt dalolgattunk volt nyári esténként, a vasúti átjáróig tartó sétáinkon, a deményházi úton. Emma a közelemben volt, de nem ült mellém „minél közelebb”, mint annak idején. Nem kínált alkalmat négyszemközti beszélgetésre (amitől egyébként a bensőmben magam is riadoztam), sok időt fordított arra, hogy ebédünket minél civilizáltabbá tegye ott az iskola udvarán, abroszt és evőeszközöket kerített, aztán tájékoztatta kilételemről a szomszédokat és a plébános urat (tán azért, nehogy baj, pletykaság legyen később az iskola udvarán tartott vendégeskedésből), s végül, amikor megtudta: estére Pesten kellene lennem, hogy ne szakadjak el útitársaimtól, személyesen indult el, hogy megsze-

rezze azt az egyetlen dévaványai autóst, aki alkalmi fuvarozásokra vállalkozott.

Ez volt egyébként az egyetlen eset, amikor kiestünk vállalt szerepünkből, s gyanakvást váltottunk ki Ferenczyből. Emma azzal, hogy olyan készségesen elősegítette elutazásomat, én pedig azzal, hogy könnyedén áldoztam a drága autótaxira, amikor vonaton sokkal olcsóbb lett volna, ha körülményesebb is.

– Fene sok pénzed lehet – dohogott –, ha autókázásra is telik...

Játsztam hát tovább a szerepemet.

– Jár le az útlevelem – ámitottam –, s minálunk nem sokat kukoricáznak azzal, aki nem tartja magát a szabályokhoz... Kicsit későn jöttem ki hozzátok...

Így azt a látszatot keltettem, mintha éppen csak miattuk vertem volna magam ilyen nagy költségbe. Ez elhallgattatta. Nem furdalt emiatt semmiféle lelkiismeret, mert jól láttam már: nemcsak mi játszunk szerepet előtte, hanem ő is azt játszik – előttem. Megjátssza magabizottságát, határozottságát, nagy elégedettségét, hogy elrejtse mögötte bizonytalanságát, nyugtalanságát, a csalódástól való félelmét...

Úgy búcsúztunk el, olyan könnyedén, mintha néhány hét múlva újra találkozoznánk...

(Erre az új találkozásra azonban pontosan két évtized múlva került csak sor. Néhány napi kutatás után akadtam rájuk 1946 őszén egy ostromtól megviselt házban, Budapesten. Még mindig postatiszt volt, de már a fővárosban és szolgálati idejének megfelelő beosztásban. Elégedett lehetett két szép és okos gyermekével, akiket feltétlenül egyetlenre szánt, és nagyon sokat várt tőlük. Valami csodálatosan szép felemelkedést, érvényesülést, karriert, amilyent talán önmagának álmodott valamikor. Velük volt Emma is, öregedő tanító néni már, s leány maradt, de nagyon vigyázott, nehogy olyan érzést keltsen bennem, mintha ez miattam történt volna. Sarolta nem volt otthon: élelemszerző körutat tett valahol a vidéken... Egyébként ez a második találkozásunk sokban hasonlított az elsőhöz. Csak a viszontlátás öröme volt csendesebb, fáradtabb,

mintha azt is természetesnek találónk, ha már nem is találkozunk többé a fölöttünk elzúgott nagy vihar után. Emma mellém ült le, de illedelmesen távol, Sándorka pedig megint nem az én életemre volt kíváncsi, hanem a magáéről beszélt, öntudatosan, elégedetten, hogy bár igazán nehéz időket éltek át, ő mindig derekasan, bátran megállotta a helyét, s mindig jelentős szerepet játszott a közéletben... Ez maradt az utolsó találkozásunk. Őt rövidesen elvitte egy szívroham, családját pedig, Emmával együtt Clevelandig sodorta 1956-ban az a bizonytalansági érzés, amelyet a családfő akkora elszántsággal igyekezett kibeszélni önmagából és családjából egész életében. Mint annyi sokat még csak az én legszűkebb pátriámból is, a Bekecs aljáról, akiket már az az első vihar kiszakított és elsodort a szülőföldről. Jelenleg még, nagy ritkán, érkezik levél egyik-másikától; vagy már csak a származására még kíváncsi utódtól – az Egyesült Államokból, Kanadából, Kaliforniából, de még Afrikából is.)

Távollétem csak még jobban felajzotta bátyámat a szíves vendéglátásra. Közben minden ismerősének elújságolta, hogy az „öcsém Párizsba megy irodalmi tanulmányútra”, most meg még a taxisofőrnek is bementa, hogy íróat visz a kocsiján, úgy vigyázzon.

– Az jó, kérem! Abból kevés van manapság, pedig szeretik az emberek! – felelt az olyan ironikus hangsúlyval és mosollyal, hogy semmi kétséget sem hagyott, ő a vajjal kapcsolatos íróra gondol; még csemcegett is hozzá. A Margit-szigetre mentünk, ott adtunk találkát útítársainknak, hogy azt is lássuk, s egyben az indulást megbeszéljük. Bátyám még egy közös ebéden is vendégül akarta látni „öccsét és öccse barátait”, s ezért „egy napig legalább” még Pesten akart tartani, de nekünk már nagyon mehetnéünk volt, hiszen Párizs volt az úticél, s még Bécsben is időzni akartunk legalább egy hétig, ha már keresztülutazunk rajta. Ki tudja, elkerülhetünk-e még erre valamikor, ha beleszövődünk az otthoni megélhetés szűk körülményei közé? (Én nem is kerültem többé túl Pozsonyon.)

Jancsó Elemér korábbi útjain szerzett avatottsága

Bécsben nagy segítségünkre volt, hogy hasznosítani tudjuk az ottani tartózkodásra szánt hetünket. Élő bedekkerünk lett. Előírta, hogy mit kell megnéznie minden turistának, miről illik tudni egy egyetemi hallgatónak, de elvitt olyan helyekre is, ahol érdekes tapasztalatokat szerezhattünk. Megnéztük hát a schönbrunni császári palotát, megbámultuk tündéri gobelinjeit, s mindjárt utána a Kapucinusok templomának kriptáiban a Habsburg-család szarkofágjait, a méretekből és a művészi kivitelből következtetve, hogy ők maguk melyiket tekintették kimagaslóbbnak maguk közül. Az azonban meglepett, hogy a kellő megilletődéssel megjárt s a történelem hidege és a kriptahőmérséklet folytán egyaránt didergető séta után vezetőnk, egy szakállas szerzetes, elibénk tartotta a markát. Persze volt szövege is, de németül, amit nem értettem; csak a szerzetesi hangon dörmögött szöveg szelíd melódiája és a határozottan élönkbe tartott tenyér közötti diszszonanciát „hallottam meg”. Mi az, hát haláluk után is adóznunk kell nekik?

– Adomány a templom és a kripták karbantartására – mondta halkan Elemér, mintha felelni akart volna ki sem mondott ellenkezésemre –, két schilling elég!

– Az más! – bólintottam, s már nem is sajnáltam a két schillinget.

Jártunk a Práterben és az egyetemen – illendőségből, s megnéztünk egy előadást a volt Burgtheaterben. Ezt is inkább illendőségből. Nehezen jutottunk jegyhez, s olyanhoz, amelyet meg tudtunk fizetni, már csak a legfelső erkélyen. Itt hallani még lehetett, de látni már alig valamit. Az operát hallani kell, sokszor még jó is, ha az ember nem látja az énekest – nyugtatott meg Elemér a hozzáértőbb fölényével. Én azonban azt hiszem, hogy azért emlékszem most vissza a tényre magára, mert *láttam* az Operaházat, lábam elé kellett figyelnem, amint kanyargóztunk felfelé a lépcsőkön a harmadik erkélyre; de egyáltalában nem emlékszem, hogy milyen operát *hallottunk*, mert alig *láttam* belőle valamit.

Sokáig eltérferegünk a Stephanskirche mennybe szökő gótikus ívei alatt is, tovább is a kellenél, mert végül is láb alatt éreztek azok, akik nem csodálkozni jártak oda,

hanem a háború utáni vallásos megindultság szédületében kívántak részesülni az isteni kegyelemben. Sokan voltak és – türelmetlenek istenkeresésükben. Amikor rájöttek, hogy mi csak turistai érdeklődéssel járkalunk egyik oszloptól a másikig, s nem imádkozni állunk meg a mellékol-tárok fülkéiben, reánk is uszították az egyik templomi „rendőrt”.

– Ne bámuljanak, kérem – figyelmeztetett –, ez nem múzeum, ez templom!

A Collegium Hungaricum régebbi lakói megértéssel kommentálták ezt a türelmetlenséget. Nem, nem vezett ki a bécsiekből sem a kedélyesség, sem az udvariasság; politikai magatartás szigorkodik a templomi figyelmeztetés mögött. A keresztényszocialisták és a szociáldemokraták politikai küzdelmének egyházi vetülete ez. Szinte minden vasárnap utcai felvonulást tart vagy az egyik, vagy a másik párt. Így mutatja erejét. Az idegenek egy része a szociáldemokraták sorait gyarapítja, mert azok nemzetközileg is összetartók. Azok tehát, akik turistákként látogatják a templomokat, politikailag gyanúsak.

– Nem baj – vigasztalt tájékoztatónk –, vasárnap a keresztényszocialisták lesznek soron, beállunk mi is a felvonulók közé.

– De mi idegen állampolgárok vagyunk. Nem akarunk belekeveredni semmiféle kavarodásba!

– Ó, nem lesz ott semmiféle kavarodás. Rendes, figyelmeztett felvonulások ezek. A pártok betartják a rendet: az egyik felvonul, a másik a járdáról bírál, mérlegel vagy heccelődik, amúgy bécsiesen...

No, ez a politikai vetélkedés inkább játéknak tetszett előttünk. Akkor még. Talán éppen ezért is nem vegyültünk bele. Lenéztük, hogy ez is valami? Bezzeg nálunk komolyabb tétre mennek a dolgok. Nemzetre, nemzetiségre, fajtára, fajra. Ennek viszont itt mintha nyoma se volna. A bécsi kereskedőnek minden náció egyaránt kedves, ha vásárolni tér be hozzá. Mi otthon megnéztük előbb a cég-táblát, s aztán mentünk be a boltba. Itt a kereskedésekben megnézték a vásárlót, s ha tanácstalannak látszott, felkínáltak neki néhány idegen nyelvet, hogy rájöjjenek a nemzetiségére. Akadt ott kiszolgáló minden szomszédos

és balkáni ország nyelvén; úgyannyira, hogy a francia próbálkozás gyakrabban maradt sikertelen, mint a szerb, horvát vagy román.

Ebbe a játékba már belementünk néhány ott a kollégiumban szerzett ismerős segítségével. A kísérletek jó része sikerült, s mi gyerekesen kuncogtunk, hogy lám a volt császár népe milyen szívélyesen hajlong a szavunkra! Végül már bosnyákul meg albánul szerettük volna megszólaltatni őket, csak hogy erre nem akadt közöttünk alkalmas vállalkozó. Olyan, akinek nem kellett volna attól tartania, hogy esetleg szégyenben marad...

Párizsba, Ady szép ámulásainak szent városába egyetlen vonatfutamodással érkeztünk. Igaz, hogy hosszú futamodás volt, két éjszakát is a vonaton töltöttünk. Sokszor cserélődtek ezalatt kocsinkban az utasok, nemigen mertük hát otthagyni elfoglalt sarkunkat, amelyben hol kuporogtunk a kemény padon, hol derekunkat egyengetve kibámultunk – felváltva persze – az ablakon. Sok volt az utas, s mi beszélgetni sem tudtunk, nemhogy esetleg vitába keveredni valamelyikkel. Keveset és halkán társalogtunk egymással is, hogy ne vonjuk magunkra a figyelmet. Így aztán, hacsak a fáradság szunyókálásra nem kényszerített, bámultam ki az ablakon a soha nem látott mesebeli tájakra, a csodálatosan karbantartott utakra, pohártisztának képzelt városkákra (bár csak az állomásokat láttam belőlük!), folyócskákra és patakokra, amelyekben nem is víz, hanem olvadt kristály csordult lefelé. És a folyók mellett itt-ott képeskönyvekből kivágott s odahelyezett erdei nyaralók, a hegycsúcsokon meg kápolnák! És romok; romok, amelyek úgy beleillenek a tájba, mintha egyenesen romnak is készültek volna!

Éjjel pedig az egyenként, csoportosan vagy éppen kószorútkban jelentkező fények; fények hegyoldalokban, csúcsokon, erdőrengetegek fáitól sejtelmesre szűrve, vagyis olyan helyeken is, ahová mifelénk csak a vadon sötétsége képzelhető, ahol tehát minékünk ismeretlen életformák rejtelmeibe világíthatnak. Persze, olvasmányélmények dolgoztak bennem, de ezek még csak szárnyat adtak képzelgésemnek, amelyek féléber állapotban születtek, félálom-

ban színesedtek, s végül álomban enyésztek el. S nem tudtak a valóság szintjére szállítani ezekből az álmodozásokból a hajnali ébredés fáradt nyújtózkodásai sem.

Párizsba reggel érkeztünk meg. Hajnalban zsúfolttá tömődött a kocsink, s az új utasok frissek, élénkek voltak, felverték volna akkor is, ha történetesen kívánjuk az álmot. De nem kívántuk. Fájt a szemünk az álomtalanságtól, piros foltokban égett arcunkban a fáradtság, de felajzottan figyeltük a világváros közeledésének első jeleit. Vártuk Ady Endre Párizsát, az „embersűrűs, gigászi vadont”.

Őszi pára burkolta be az ébredő várost, amikor megérkeztünk. A felkelő nap sugarai ezüstszínűre varázsolták ezt a könnyű reggeli ködöt. Fátyolnak tűnt így a nyilvánvalóan szépséges arc előtt, de valami éjszakai kaland során megtépett fátyolnak, mert lám, egy foszlányát éppen előttünk libbenti tovább a szél a tisztára mosott széles sugárúton, amelyen szállásunk felé segít az autótaxi.

A varázslat, az álomvilág, a mesebeliség tehát, amelyben egész utunkat tettük, még tart.

Egyszerre szálltunk ki belőle és az autótaxiból. A sofőr nem csapta le a taximétert az induláskor, s most ugyancsak borsos viteldíjat követelt. Kora reggel van még s ezekről az utasokról az első pillanatban lerítt, hogy valahonnan Ázsiából jönnek! Jancsó Elemér bosszankodik, de mi irtózunk minden vitától, s vállaljuk a többletet.

Ott állunk a járda szélén, egy szálloda előtt, valahol a Quartier Latinben, de ezt csak Jancsó Elemér tudja, s no még az az öreg tanárjelölt, aki Bécsben csapódott hozzánk. Ő sem először jár Párizsban, élénk megbeszélést folytat hót Elemérrel. Mindketten ismerik a szállodát, amely előtt állunk. Azért hoztak ide, mert laktak már benne. De most nincs szerencsénk. A szálloda tele van, a „patron” sajnálkozik, hogy el kell utasítania régi vendégeit. Sebaj, van ezen a környéken olcsó diákszálló elég...

Ez igaz is: alig száz lépést kellett tovább cipekednünk a csomagjainkkal, már egy másik előtt állottunk. Ebben meg is állapodtunk. De csak annyi időre éppen, hogy megszusszanjunk. A következő két napban ugyanis még kétszer költöztünk, s csak a harmadikban akadtunk rá arra,

amelyben megragadtunk. Hotel d'Alger – olvasom egy akkor küldött levelem borítékján, amelyet a feleségem megőrzött, nyilván azért, hogy válaszolni tudjon a feladónak. Van persze pontosabb cím is: 8, Rue des Fosses Saint-Jacques. Úgy emlékszem, a Boulevard Saint Michel egyik mellékutcácskája volt, nem nagyon messze a Luxembourg-kerttől és a Panthéontól.

A Hotel d'Alger csak annyiban különbözött a megelőzőleg otthagytott szállodáktól, hogy tisztább volt, formásabb asztal állott a szobákban, és szekrénybe lehetett költöztetni gyűrődéstől féltettebb ruhadarabjainkat a kofferekből. Ezenkívül még kandalló is volt a szobákban, de Elemér riadtan fogta le a kezemet, amikor felgyúlt papírajaimat el akartam égetni benne. Álkandalló volt, csak dísznek, hangulatnak, tűz tán sohasem volt benne. Itt sem voltak azonban egyágyas szobák. Azazhogy: egy volt biz azokban az ágy, a szoba legfeltűnőbb bútordarabja, de két személyre szólt, s hiába feküdtél bele egyedül, két személyre számították a szoba árát.

Elemér már felvilágosított, hogy jó és olcsó megoldás ez így. Aludhatnak a széles ágyban házastársak, alkalmi szeretők, de diáktársak is. Beletörődtem hát, hogy huza-mosabb időre is vállalom a közös ágyat, pedig diákkorom óta mindig sikerült éjszakára külön vackot biztosítani magamnak. Péter Károlynak lettem szoba- és ágytársa. Beszédhibás s emiatt hallgatag fiú volt; a szemével beszélt inkább, amelyből szavak nélkül is sugárzott az értelem. Hamar megértettük egymást: elosztottuk az éjszakát. Meg egyezés szerint, hol az első, hol a második felében valamelyikünk az asztalnál ült, és olvasott vagy tanult. Ha pedig valamilyen közös program miatt úgy fordult, hogy egyszerre kellett kihasználnunk az alvásra szánt időt, egyikünk bebújt a paplan alá, a másik meg ráfeküdt a másik oldalon, s a télikabátjával takarózott.

Elemér a Bécsben hozzánk csapódott Török nevű öreg tanárjelölt-társával rendezkedett be egy másik szobában ugyanígy.

Ágyunk közelében ott állott itt is ama jellegzetes tisztálkodási eszköz, amellyel most találkoztam először életemben. A bidé. Itt tanultam meg, hogy mire használják;

szemet szűrő női jellege miatt jó ideig olyan riadtan kaptam félre a fejem, ha rátévedt a tekintetem, mintha éppen használatban volna. Végül le is terítettem egy törülközővel, s rátettem a kofferemet – polcnak, hadd legyen mire rápakolnom a napközben szerzett újságokat, képes levelezőlapok garmadáját és az esetleg megkívánt egy-két könyvet.

A bidével így hát elbántam, az illemhelyet azonban semmilyen fortélyal nem tudtam ízlésem szerint alakítani. De hát miért is kellett volna alakítani? Hiszen modern alkalmatosság volt, vízöblítéses. A vízöblítés azonban csak arra a kicementezett kis területre volt érvényes, amely egy mélybe vezető üreget fogott körül. A cemen-ten jelölték is kétfelől azt a talpalatnyi helyet, amelyre rátalalva a legalkalmasabban guggolhatsz az üreg fölé. Az angol W.C. legfontosabb része, az ülökével fedett porcelánkagyló – az teljességgel hiányzott. Ez is új volt nekem, itt találkoztam vele először, s nem a civilizáció világvárosi színvonalát éreztem rajta. Én a falusi árnyékszéktől egyenesen az angol W.C.-ig léptem a marosvásárhelyi „fi-nevelde” segítségével, s városi mivoltomban nem is léptem vissza többé az itt-ott szennyesebb vagy éppen mocskos, máshol tisztább, de mindig megülhető formájától. S itt, Európa fővárosában guggolnom kell, mint kisgyerek koromban Nyárádméntén a kert végében! S mi még, jó derekú s rugalmas horgasinú fiatal emberek! De gondoljunk csak a gyengébb női nemre, s benne különösen azokra, akik – nos hát, hogy is mondjam – jó magasan hordják a vízvezetéküket. Hogy eshetik az ilyeneknek naponta többször is ilyen kényelmetlen testgyakorlatokat végezni? Én azt hiszem, a végsőkéig halogatják, s csak betegséget szereznek maguknak...

Elemér megint kötelességének érezte „megvédeni Párizst” velem szemben. Hosszasan fejtegette, hogy az ilyen helyeken, ahová a világ minden részéről mindenféle nép-ség érkezik, ez a legegészségesebb megoldás. Könnyebb így megőrizni a tisztaságot, de ennél is fontosabb, hogy kevesebb így a lehetőség valami nemkívánatos fertőző betegség „beszerzésére”. Meg aztán a franciák egészséges szemléletűek, nincs bennük annyi álszemérem, mint ben-

nünk, a könnyed őszinteség jellemzi őket, természetesnek veszik s könnyedén végzik ilyenfajta testi szükségleteiket; figyeljem csak meg, tele vannak a legforgalmasabb utcák is alig rejtett piszoárokkal, kilátszik a férfiak feje és lába, amikor dolgukat végzik a pléhből készült „spanyolfalak” mögött...

– De bizony én nem kelet-európai „álszemérmes szemléletem” következtében zsörtölődöm – tiltakoztam –, hanem a lábzsibbasztó kényelmetlenség miatt!

Hát hiszen meg lehet szerezni ezt a kényelmet is, az egyágyas külön szobáét is – tájékoztatott Elemér –, csak meg kell fizetni érte. Vannak itt egy fokkal előkelőbb szállodák, de azok jóval drágábbak ám. Pár napra, egy hétre még megbírná tán a mi zsebünk is, de hosszú hónapokra nem futná az egyházi ösztöndíjából. Ezeket ugyanis nem azért adják ugyebár, hogy ilyenfajta dolgainkat éppen Párizsban végezzük...

Hát volt ebben valami tanáros kioktatás, de olyan egyértelműen és humorosan igaz volt, hogy nem tudtam ellene vetni semmit. Bizonyos, hogy én se erre kaptam a Helikon harmincezer lejét. Azért hát nem is vegyültem bele abba a beszélgetésbe, amelyet – véletlenül úgy fordult – még ugyanezen a napon kellett folytatnia erről a tárgyról Elemér barátomnak. Összetalálkoztunk egy „prijiszes” (prix fixe) vendéglőben Petres Kálmánnal, a kolozsvári Marianum leánygimnáziumának igazgatójával, aki ugyancsak azokban a napokban érkezett Párizsba fiatal feleségével. Az ilyen vendéglőkben szabott árért, kérdés nélkül, ömlesztve hordták a vendégek elé a három fogásos igen könnyű ebédet. Felelni csak egyetlen kérdésre kellett: sört vagy vörös bort óhajtunk-e az ebédhez. Az ugyanis benne volt a szabott árban.

Amikor a szép magas emberpár feltűnt ezen az olesó helyen, nem akartam hinni a szememnek. Más, előkelőbb helyet kívántam nekik. Annál áradóbb örömmel üdvözöltem őket, a férfit magát a szülőföldi kapcsolatok címén is. Irigyeltem Elemért, hogy ő akár kolléga urazhatja, nekem azonban be kell érnem az „igazgató úrral”, mint-hogy a tanárit végképp abbahagytam.

De örvendeztek ők is nekünk. Petres Kálmán mindjárt letegezett mindkettőnket, s ezzel jócskán felmelegítette társalgásunkat. Sorstársak voltunk ott kint, a messzi idegenben... Így aztán hamarosan kiderült, hogy legnehezebb problémájuk nekik is a szálloda volt. A Panthéon mellett helyezkedtek el, de csak két napja, előbb ők is olcsóbb helyeken próbálkoztak.

– De az olcsóbbak olyan kényelmetlenek, gusztustalanok, hogy nem bírtuk elviselni. Különösen a feleségem...

Elemér buzgón helyeselt. Én a királynői termetű fiatalasszonyra pillantottam, s megértően bólogattam. De mindketten tartottuk magunkat „álszemérmes” szemléletünkhöz: nem érdeklődtünk a kényelmetlenség és gusztustalanság mibenléte felől. Azt se kérdeztük meg, hogy nem a szálloda drágaságát egyensúlyozták-e a prifiszes ebédekkel?

Pedig alighanem erről van szó – néztem Elemérrre úgy, hogy megérezze azt a vitázó kedvet, amely megszorult bennem a „kelet-európai álszemérem” és a „könnyed őszinteség hiánya” miatt. Meg is érezte, mert nagy buzgalommal arról kezdett beszélni, hogy jó volna tán közös programokat összeállítani, s úgy megnézni Párizs látnivalóiból legalább azt, aminek az elmúlasztása valóban bűnös könnyelműség volna. Fel is ajánlotta szolgálatait: szívesen a rendelkezésünkre áll, tervet készít, megszervezi a kirándulásokat...

Meg is állapotunk, hogy a következő vasárnap együtt rándulunk ki Versailles-ba, megnézzük a kis és a nagy Trianont. A továbbiakra azonban nem tudtunk közös programokat tervezni. Petres Kálmán nem kirándulni jött Párizsba, hanem tanulmányútra. Dolgozni akar, előadásokat hallgat meg a Sorbonne-on, könyvtárakat látogat. Ezért is több hónapra tervezik párizsi tartózkodásukat.

Elemérnek viszont a fő gondja én voltam. Nekem kellett megmutatnia Párizsból mindazt, aminek elmúlasztása „bűnös könnyelműség” lett volna. A bűn azonban nem engem terhelne, a járatlant, az avatatlant, hanem őt, aki nek volt már alkalmja tájékozódni Párizs szépségei és rejtelsei között.

Az én lehetőségemből pedig legfeljebb négy-öt heti tartózkodásra futja. Ebbe a négy-öt hétbe kell tehát összeszűfölnia mindent, huszonnyolc-harmincöt délelőttbe, délutánba, estebe és éjszakába, amit fontosnak, szükségesnek, érdekesnek vagy meghökkentőnek tart.

Tán ezen az alkalmi beszélgetésen tisztázta magában Elemér azt a feladatot, amit velem szemben baráti kötelességének tartott? Tény, hogy nem közönséges pajtási, sőt bajtársi készségeskedéssel, fáradhatatlansággal és – malíciával meg is felelt önként vállalt feladatának. Megtanított ugyan a Metrón is közlekedni, de csak annyira éppen, hogy hazataláljunk, ha valahol magunkra maradnánk valamiért, de utazni rajta már kevésszer hagyta. Csak gyalog lehet igazán megismerni egy várost – vélte –, Párizsban meg lépten-nyomon érdekességbe ütközik az ember. Hurcolt hát magával kör- és sugárutak hosszán, utcák tömkelegében, sikátorok zürzavarában templomokhoz, szobrokhoz, nevezetes épületekhez; vagy egyszerűen csak történelmi nevezetességű sugárutakra, utcákra, terekre és terecskékre. Délutánra rendszerint annyira telített tudnivalókkal és élményekkel, hogy csak úgy zúgott a fejem – s remegett a fáradtságtól a lábam. Igen, a párizsi aszfalton újra eszembe jutott, hogy kisdíák koromban is mennyire megviselte lábam a vásárhelyi flaszter. Szülőföldem hegyvölgyeit frissen jártam akár napokon keresztül, de a városi aszfalt kemény simasága nyomta a talpam, s ez hamar kikészítette a lábam. De csak nem vallhattam be ezt a gyengeségemet a társaim előtt, akik éppen a keménykötésű falusi fiút becsülték bennem? Így csak a móhó érdeklődéssel lassítottam az iramot, ha már nagyon elfáradtam. Hát ez mi? Ez miről nevezetes? Ehhez a templomhoz nem fűződik valami esemény? Nagy próbák elé állítottam ezzel Elemért, aki Párizst már eléggé megtanulta ahhoz, hogy jó vezetőnk lehessen, de nyelv és irodalom szakos volt, nem történész.

E nagy vándorlások – a múltban és a kultúrában is! – megszerezték aztán a „szép ámulások” alkalmait. Ezek közé tartozott természetesen Versailles is, ahová a megbeszélés szerint együtt vonatoztunk ki Petres Kálmánékkal. Sokáig jártuk a parkokat, pedig a virágágyások már csak

azokkal a virágokkal hivalkodhattak, amelyeket a park-örök és más alkalmazottak a tél prédájára hagytak a nemrég múlt halottak napja után. Nyilvánvaló, hogy – ha szabad volt nekik – a legszebbeket választották ki szeretteik sírjára. A virágágyások hát szomorúak voltak, de tartották még magukat az őszi lombok, s régi feladatukhoz híven ma is rejtegetni igyekeztek a királyi szeretők pompás fészkeit.

Sajnos, a szökőkutak pihentek. Beállott már az idegenforgalomban a téli szezon, nem volt érdemes üzemeltetni őket. Üzemeltetni! Micsoda kiábrándító, prózai szó szökőkutakkal kapcsolatban. Hiszen azok a maguk jókedvéből járnak tündéri táncukat! Haragudtam társaságunknak arra a tagjára – igazán nem tudom már, melyik volt –, aki ezzel a rideg szóval leleplezte, hogy szolgálatot teljesítenek – parancsra. Körüljártuk a hatalmas medencét, s próbáltuk elképzelni, hogy milyenek akkor, amikor teljes üzemben vannak. Kár volt azonban erőltetnünk a fantáziánkat, mert alig léptünk be a királyi nyaraló főkapuján, az egész Versailles-ról, a parkról, minden benne hivalkodó vagy rejtőzködő épületről s a teljes üzemből pompázó szökőkutak rendszeréről egész halom – minden fényképezési trükk felhasználásával készült – felvételt, levelezőlapot vagy éppen egész albumot vásárolhattunk. De vásárolhattunk művészi festményekről készült reprodukciókat is, amelyek ugyancsak a szökőkutakat ábrázolták. Én úgy éreztem, szebbek ezek, mint a valóság; akárcsak a műtermekben gondosan retusált arcképek!

Megjártuk aztán a termeket, borraivalókat osztogatva minden új vezetőnknek, aki a régitől átvett, fölismerhetően azzal a céllal, hogy ő is részt kapjon – a szolgálatból és az érte járó hálából.

A szolgálat meghálálása szabály volt Párizsban, amelyet be kellett tartani a moziban és a templomban egyaránt. A moziban a jegykezelők tartották a markukat, akik a helyedre vezettek, a templomban az a mindig kéznél álló templomszolga, aki megmutatta a minden nagyobb templomban feltétlenül létező s valamiért nevezetes melékoltárt. A főoltár ritkán volt nevezetes; azt könnyen

megtalálhatta bárki. Párizsban senki sem figyelmeztetett, mint Bécsben, hogy a templom nem múzeum. Misézés közben is vezetgették klienseiket a templomszolgák, legfeljebb magyarázó hangjukat fogták halkabbra valamivel. Az egyház fenntartására perselyező pap is természetesnek vette a turistákat, nem félt attól, hogy járkálásukkal zavarják az áhítatot, eléjük is odatartotta a halk csengettyűszóval figyelmeztető és pénzadományra éhes tarsolyt. Nekem tetszett ez a híveire s nem az államra támaszkodó egyház, szívesen tettem adományomat a tarsolyba, amelyet még meg is löktem egy kicsit: hadd csengessen hangosabban mások biztatására is!

A városnézés első hetének kóborlásai közben megtanult lecke felmondása nem volt hát nehéz Versailles-ban sem. Nyújtottam az egy- és kétfrankos pénzdarabokat mindannyiszor, ahányszor alkalmat adott erre egy-egy elibém tartott tenyér. Megtettem ezt kis Trianon egyik szobájában is. Abban, amelyben egy kis, filigrán asztalkát mutogattak azzal, hogy azon országok sorsa fölött döntő szerződések írtak alá. Persze, az asztal nem érdemelt ki ezzel sem megbecsülést, sem kárhoztatást. S nem az a teremőr sem, aki a történelmi tényre fahangon, a megunt ismételtetés egyhangúságával felhívta a figyelmünket. Mégis vegyes érzelmekkel néztem rájuk, s ujjaim mintha vonakodtak volna elengedni a kétfrankos pénzérmét. Mennyi értelmetlen kicsinyesség is terem meg az emberben, ha érzelmeire bízza magát! No, nem tartott sokáig. Amúgy is programunk végére érkeztünk, igyekeztem hát tudatosítani a többiekben: ezen is átestünk hál' istennek, mehetünk haza! De nem volt sikerem. A sok élmény kifárasztott valamennyiünket...

Szótlanul lépdeltünk el újra – most már visszafelé – a nagy medencék mellett, amelyekből már nem is hiányoltuk a csillogó vízsugarak tündéri táncát. Tudtuk már, hogy késő ősszel nem *üzemeltetik* őket. A nap azonban sütött, s még elég melege is volt, bár időnként vándorló fellegek tolultak elébe. De hát a Napkirálynak, mindezen gyönyörűségek első „üzemeltetőjének” sem fürdött mindig királyi fényben az arca. S az utódjainak még kevésbé!

A Notre-Dame kívülről ámulattal szegezett a földhöz, belsejében áhítattal árasztott el és emelt föl a földről. Kint borzongtam csodálatos szörny-szobrai bővületében, valóban úgy éreztem, hogy valamennyi reám néz, engem akar; bent felfelé húzták tekintetemet a csúcsívek, s amikor már elfáradtak a nyakizmaim, s kénytelen voltam lehajtani a fejem, gyóntatószéken akadt meg a tekintetem. A gimnázium befejezése óta nem gyóntam, s akkor is csak muszájból, eleget téve az iskolai fegyelemnek. Vallásos érzés sem volt már bennem semmi, a magam vallására is úgy tekintettem, mint a vallások történetének egy olyan fejezetére, amelyben éppen élünk, de már nőünk is ki felé belőle, hogy úgy nézzünk vissza majd rá, mint a görög és római mitológiára vagy a zsidók bibliai őstörténetére. Csak azt sajnáltam, hogy minél modernebb a vallás, annál kevesebb benne a költészet. Bosszantottam is ezzel református és unitárius barátaimat, ha azzal próbáltak legőgölni, hogy ők korszerűbbek. Ha lúd, legyen kövér, ha vallás, legyen minél misztikusabb!

Nos, itt a Notre-Dame-templomban úgy megfogott a kövekbe, szobrokba, képekbe öltöztetett misztikum, hogy vágyakozva tekintettem a gyóntatószék felé. Szerencsémre – üres volt. Mert mi is történik, ha véletlenül éppen gyóntat benne egy francia abbé, s én elébe térdelve megszólalok székely magánhangzókkal enyhén színezett ékes magyar nyelven: „Gyónom a mindenható Istennek, és Isten helyett neked, lelki atyám...”

Templom-e az invalidusok palotája Párizsban? És a „szentje” Napóleon? Bennem úgy maradt meg, hogy igen. Pedig tudom, hogy amikor beleköltöztették a Szent Ilona szigetéről hazaszállított száműzött császár holttestét, még nem volt templom. Mikor lett hát az?

Igaz, több más templom és neves kegyhely meglátogatása után tértünk be ide; s azért, hogy megnézzük az egyetlen francia császár szarkofágját, ha már Bécsben láttuk a Habsburg-dinasztia nagyjait is. A szarkofágok, különösen ha királyokat vagy császárokat rejtenek magukban, templomot idéznek az ember képzeletébe. Lehet, ezért vagyok most zavarban, hogy templomnak nevezhetem-e. De hát, ha nem is egészen az, a francia nép, amelynek a

szívében egyházi szentesítés nélkül is szent helyé változott, imádkozni járt ide. Vagy inkább imádni valamit, ami megvolt neki azelőtt is, de Napóleon nyomán gyorsan tudatosodott benne: a saját nagyságát. A nagy korzikai ugyanis elragadott valamit a francia királyoktól, és a nemzet közös kincsévé tette: a dicsőség vágyát és imádatát. Vajon ez volt az a mikroba, amely a nemzeti eszmét végül is lázas nacionalizmussá erjesztette? Mert most már az volt, kétségtelenül: nyugtalanító, fenyegető, elfogult és hatalmaskodó nacionalizmus.

Nem rajongtam a nagy hadvezérekért. Az első világháború csömörében engem a pacifizmus hatalmas áradata ragadott magával, amely szenvedélyesen vallotta, hogy az emberiség igazi nagyjai nem a királyok és a hadvezérek, hanem a tudósok, felfedezők, feltalálók. Vagyis azok, akik védik és világítótávként teszik, nem pedig kioltják az emberek életét. Napóleon sírja mellett sem éreztem semmi megrendülést vagy megilletődést. Száz ezreket öletett meg más népek fiaiból a franciák fiaival, és százezerszámra ölette le a francia nép fiait más nemzetek fiaival. S mi maradt meg ebből a francia népnek? Ez a kegyhely! S mi haszna ennek is? Tovább fertőz dicsőségvágygal, elfogultsággal, türelmetlenséggel, nacionalizmussal. Az újabb öldöklések érdekében... S nem is csak a franciákat... Hát mikor lesz már vége ennek?

Persze, ennek az egyáltalában nem könnyű szívvel, inkább tán egy kissé könnyű fejjel hozott ítékezésnek voltak előzményei ott Párizsban is. A győztes rivalgó hazafiaskodása akaratlanul is megalázó ütés a legyőzöttön. Párizsban pedig nagyon sok volt akkor még az ilyen rivalgásokból. Egy ilyen adta meg – egészen véletlenül – párizsi tartózkodásom hangulatát, amely aztán folytonosan ott leleskedett a hátam mögött, s meg-meglökött, ha el akartam feledkezni róla.

Megérkezésünk harmad- vagy negyednapján akartuk meglátogatni a Sorbonne-t, ahol Jancsó Elemérnek hivatalos dolga is volt. De nem juthattunk be a falai közé. Hatalmas tüntető diáktömeg lepte el előtte a teret, s úgy kavargott, forrongott és habzott fölötte a viharzó lárma,

hogy én hirtelen körülnéztem: Párizsban vagyok-e vagy Kolozsváron? Meg se próbáltunk a tömeg közelébe menni.

Tudtuk már, hogy Párizsban időnként végigviharzik az idegengyűlölet, s ilyenkor a szitkok mellett egyebet is kihúzhatnak a lutrin a „sales etrangers”-ek, a piszkos idegenek. Persze, itt is a diákok a kezdeményezők s nem is véletlenül. A háborús költségek megviselték a francia valutát, s olcsósága rengeteg külföldit vonzott Párizsba. Az egyetemre is. Akkor már szilárdult a frank, a hatóságok sem támasztottak semmi akadályt az idegenek beáramlása elé. Nekünk is, az egyszerű jelentkezésen kívül, mindössze egy nyilatkozatot kellett aláírnunk a rendőrségen, hogy nem vállalunk munkát, s már kaptuk is a hónapokra szóló tartózkodási engedélyt. Az egyetemi hallgatók azonban még a régi és bevált jelszavakkal tüntettek, ha valami panaszkodás volt.

Egy ilyen tüntetés riasztott vissza bennünket akkor is a Sorbonne bejáratától, s én többé már nem is próbálkoztam. Elment tőle a kedvem. Amiatt ment el, mert a tüntetőknek ott a szemem előtt jött meg. Úgy látszik, elérték céljukat, vagy legalább ígéretet kaptak, mert egyszer csak felharsant a tömegben az új jelszó: *Vive la France!* S aztán ez harsogott tovább szakadatlanul, most már a mellékutcákban is, amerre a lelkes diákcsoportok elvonultak, kierőszakolva a járókelőkből is ezt a harsány hazafiasságot.

Mi nyomott hangulatban igyekeztünk kitérni a tüntetők útjából. Nagyon éreztük idegen voltunkat... És legyőzöttségünket, megalázottságunkat. Azt, hogy mi nem tartozhatunk e diadalmas fiatalok közé.

De aztán hamarosan találkoztam olyan tüntető hazafiaskodással is, amikor már nem nagyon bántam volna, ha nem tartozom a tömeghez. De most akaratlanul is benne voltam. Egész napi járkálás után délután beültünk egy kis moziba, talán megpihenni. Nem sokat értettem a filmből, s bizonyára nem is erőltettem magam a fáradtság miatt. Így aztán szinte pánikba estem, amikor a mozi közönsége egyszer csak felugrott a helyéről, s fergeletes tapsal éltette a hazát. A vásznon egy hatalmas hajó látszott, amelyen éppen felvonták a zászlót, hihetőleg a francia

trikolórt. Ezért volt hát a nagy lelkesedés? De hiszen anyyi francia hajó jár a tengeren, s mindegyikre felvonják a trikolórt. Ez igaz, de nem mindegyik hajót mutatják a moziban, amikor éppen felvonják rá a trikolórt. Ezt azért filmezték, mert tudományos kutatóútra indult. Ezért volt a tüntetés? Nem, nem ezért. Azért volt, mert valaki elkiáltotta: Vive la France! Erre pedig ugrani kell, megköveteli a tömeg a győztes háború óta.

A Louvre-ra egy egész hetet szántunk. Nekem ez végtelenül kevésnek bizonyult. Társaim, akik nem először jártak s főként nem olyan tömény adagokban kapták az élményt történelemből, korszakok művészetéből, életérzéséből és titkokat sejtető hangulatából, mint én, avatottabban viselkedtek, s magabiztosan vezetgettek alagsorokból vissza a földszintre, földszintről emeletekre, termekből termekbe. Én az első forduló után eltévedt kisgyerekké váltam, akinek még titkolnia is kellett rémült tanácstalanságát. Ha elmaradtam tőlük, véletlenül sem arra „követtem” őket, amerre mentek, hanem visszafelé tartottam, amerről jöttünk. Nem ismertem fel a már látott faragott köveket, törött szobormaradványokat. Egyiptomi? római? görög? asszír? – tovább kellene nézelődni, belerévülni évezredek előtti népek és emberek életébe, hogy megértsd, amit látsz, ne csak csudálkozz rajta. Emiatt minduntalan elmaradoztam társaimtól, kutatniok kellett utánam, bosszankodniok miattam. Közrevettek, s úgy hurcoltak magukkal azzal, hogy a nevezetesebb látnivalókra úgyis figyelmeztetni fognak. De hát ez így nem sokat ér, ha csak így keresztünyargalunk mindenben! Mi marad meg ebből? Csak egy nagy, nyomasztó kavargás, ami semmit sem tisztáz, inkább mindent még jobban összekavar bennem.

– Majd a végén, ha láttad az egészet, elrendeződnek benned a dolgok – nyugtattak –, mi is így voltunk vele...

A Louvre ma is úgy él bennem, mint az Ezeregyéjszaka meséiben olvasott csodálatos szultáni kincstárak, amelyekbe a mesehősök két szemmel, de az olvasók csak féllal kukkanthatnak be, hogy annál szabadabban száll-

hasson a képzeletük. Szorongásos álmaim között pedig, különféle változatokban – ott szerepel az is, hogy ott állok sok előkelő nép között a Louvre-ban, de mezítláb vagyok, és Leonardo da Vinci Mona Lisája, gúnyos mosollyal az ajka szegletében, éppen az én mezítlábomat nézi...

A Rodin-múzeumra csak egy vasárnapot szántunk. Persze, ezt sem éreztem elégnek, de már nem azért, mintha nyugtalanított volna, hogy nem tudom áttekinteni, hanem azért, mert szerettem volna sokáig megülni benne. Csodálatosan harmonikusnak, megnyugtatónak, felemelőnek éreztem a sok fehér márványszobrot együtt; és külön-külön is mindegyiket. Úgy éreztem, Rodin a harmónia szépségét bontotta ki a fehér márványból és tette örökévalóan kívánatosá az ember előtt. Neki sikerült megvalósítania szoborban azt, ami az életben csak vágya, örök vágya maradt az embernek. Vezetőim mind Keresztelő Jánosára terelték a figyelmemet, én meg minduntalan az Örök tavaszhoz tértem vissza. És utána kedvem támadt visszatérni a Louvre-ba a milói Vénuszhoz is, valami homályos szégyenkezéssel, hogy nem néztem volt meg olyan figyelemmel és áhítattal, ahogyan kellett volna...

Művészettel kapcsolatban a legbensőbb élményt innen vittem haza magammal Párizsból.

A Louvre-látogatások hatása alatt határoztuk el, hogy felkeressük Szervácziusz Jenőt, akinek párizsi címét Kolozsvárról hoztam magammal. Nem véletlenül jutottam a címhez: ismertük már egymást Kolozsvárról, én vittem be első szobra fényképét az Újság szerkesztőségébe, a vasárnapi képes melléklet számára. Meg is jelent a kép a következő aláírással: „Szervácziusz Jenő, a kolozsvári legfiatalabb művésznemzedék tagja, Vágó iparművész tanítványa, első szobrával”. (A név helytelen írásáért nem a mostani, hanem az akkori felületesség a felelős!) Egy fiatal leányt, a művész hűgát ábrázolta az agyagból formált mellszobor; talpzata szegélyén ott volt – a képen is jól látszik – a nagybetűkkel bekarcolt név: Margit.

Ez az alig egy évvel korábban szerzett kapcsolat szerezte meg nekem a párizsi címet. Valahová a Boulevard

Vilette-re vagy ennek valamelyik mellékutcájába utasított bennünket. De jó cím volt, mert megtaláltuk, akit kerestünk, s nem is egyedül, hanem harmadmagával. Lehet, együtt is laktak, vagy legalább egymás közelében, de emlékezetem szerint közös „műtermük” volt, amelyet szinte egészen megtöltött egy a közepén magasodó meztelen női alak. Persze agyagból.

– Kleopátra! – mutatott rá hármójuk közül a legidősebb nem minden büszkeség nélkül.

Néztük a szobrot, s én azon töprengtem – annyi, de annyi meztelen nőt ábrázoló szobrot láttam azokban a napokban bronzból, kőből, márványból! –, mi lehet az, ami ezt a meztelen nőt éppen Kleopátrává teszi? Megkérdezni azonban nem mertem. Alkotójának annyi lelkesedés volt a szemében, mozdulataiban, amint elmagyarázta: ez az első nagy alkotása, s most azért kell megfeszített erővel dolgoznia valami kőfaragó műhelyben, hogy megszerezze hozzá a bronzba öntés költségeit – inkább feszült és hozzáértő érdeklődésemet mutattam hát, nehogy járatlanságom elárulásával megzavarjam szép lobogását. Riportot írtam akkor e látogatásunkról az Újságnak. Azt írtam meg, hogy milyen nehéz körülmények között, de milyen elszántan készülnek jövőjük megalapozására ifjú művészeink Párizsban. Kőfaragó műhelyekben dolgoznak alacsony bérért (hiszen voltaképpen nem is volt szabad munkát vállalniok), s csak az este és az éjszaka az övék, hogy művészi tudásukat fejlesszék, műveltségüket kiegészítsék. Ebből a riportból újítottam fel most akkori vendéglátónk nevét. Ő volt ott hármuk közül nemcsak a „legöregebb”, hanem a legtekintélyesebb is. Ez meglátszott abból, hogy közös „műtermük” az ő első nagy művével telt meg először; de meglátszott társai viselkedéséből is, akik természetesnek tartották, hogy ők majd csak azután kerülhetnek sorra.

Az ő neve Huszár Imre volt.

A társaié pedig Szervátiusz Jenő és Kovács Zoltán.

Elmesélték, hogy miért laknak ebben a negyedben: sok benne a műterem, de még inkább a műhely, amely munkaalkalmat kínál a fiatal képzőművészeknek. Az egyetemisták a Saint Michelen és környékén helyezkednek el, a festők, szobrászok, fafaragók a Boulevard Vilette szom-

szédságában. A kalandorok, szélhámosok, munkátlanok viszont a Saint Paul környékén vernek tanyát. Ők persze csak a magyarok után érdeklődtek, de így lehet ez más nemzetek fiainál is, ha Párizsba kerülnek. Úgy látszik, a Saint Paulról nyílik a legtöbb ajtó a párizsi alvilágba. De mi még kíváncsiságból se próbáljunk magyarokat keresni arrafelé, mert csúnyán megjárhatjuk. Külön banda van ott, amely anyanyelvén gyakorolja a szélhámoskodás különféle fogásait, mivel franciául még nem tud eléggé...

Így oktattak bennünket ezek a fiatal képzőművészek, akiknek olyan széles volt az érdeklődési körük, hogy még Jancsó Elemérnek is tudtak újat mondani, pedig ő volt a legöregebb párizsi a társaságunkban. S mégse tudott semmit erről a legnépesebb párizsi magyar gócról...

De esteledett, s mi készülödni kezdtünk, hogy idejében visszaérjünk „rendes vacsorázó helyünkre”. Ez persze felvágás volt, mert a legtöbbször otthon vacsoráztunk májpestétomot és kenyérre kenhető svájci sajtot. Ez volt a legolesőbb.

A vacsora emlegetése azonban azokra az étkezési kalandokra terelte a beszélgetést, amelyeken „újonc” körünkben valamennyien átestünk. Én éppen csak azelőtt pár nappal. Meguntam a „prifiszes” egyhangúságot, rendelni akartam az ételt, étlapról. Így tértünk be egy útba eső vendéglőbe, ahol valóban azzal kezdték, hogy kezünkbe nyomták az étlapot. Hosszasan próbáltam eligazodni az ételek nevein, amíg megakadt a szemem valamin, amit érteni véltem. Pied de porc. Ez a francia *disznóláb*, magyarul *sonkaboka* lesz – teltem meg otthon evett pácolt sonkák ízével.

– De bizony francia disznóláb maradt az, annak is a legelső ízecskeje, még a körmök is rajta voltak!

Hangos nevetéssel nyugtázták kalandom elmesélését. Tettek is még hozzá a maguk hasonló eseteiből. Olyan jól telt így az idő, hogy hosszabbítani kívántuk az együttléteket mind a két oldalról. Ennek ők igen jó módját találták meg azzal, hogy meghívtak vacsorára. Mi anyagi hozzájárulásunkat ajánlottuk fel, de nem volt szükségük rá, hazaival akartak megkínálni. Van még a hazulról hozott

szebeni szalámiból, csak nagyon ritkán nyúlnak hozzá, az sokáig megáll. S van nekik is csomagolt májpástétomjuk, svájci sajtjuk...

– Hacsak nem akarsz étlapról csigát rendelni? – nézett rám szelíd gúnnyal Szervátiusz. Valamelyikük ugyan is éppen csigához jutott annak idején egy ilyen étlap szerinti tapogatózás nyomán. Nem evett belőle, de ki kellett fizetnie! Kacagtak rajta.

Most meg rajtam, hogy lám: fintorgok-e Szervátiusz ajánlatán.

– Miért? – kacagtam vissza. – Tán egy székely is *megteszi* azt, amit a francia.

– Persze, megteszi. De *megeszi-e*?

– Meg hát!

– Te megennéd?

– Fogadásból igen.

Én csak kedélyes heccelődésnek vettem, de Szervátiuszt tán bosszantotta az én székelykedésem, mert a szavamon fogott:

– Megyek, s már hozom is!

Kifordult az ajtón, s tíz perc sem telt bele, már vissza is tért kezében egy nagy leveses tányérral s rajta egy tucát csigával. Úgy látszik, ismerős vendéglőből hozta, mert a csiga-adag mellett (tucatonként szolgálták fel) ott volt a nikkelezett csípőfogó és a vékony kétágú villa is. Az egyik azért, hogy szorítóba vegyem vele a csigaházat, a másik azért, hogy benyúljak nyitott ajtaján s kirántsam belőle a megfőzött pondrót. Ételszaga csak anynyi volt az egésznek, amennyit a csigaház nyílására kent nyers petrezselymes pép kölcsönzött neki...

Szervátiusz élém tette a tányért, s kioktatott: így fogjam bal kézzel a csipeszt s így jobbal a villát. S mind ezt úgy, mintha ő már százszor is csinálta volna, csak nem akart dicsekedni vele. Meghátráljak? Elrontsam a játékot, amelyet könnyelműen én kezdeményeztem? Azt, hogy az én rovásomra ne vessenek, már úgysem kerülhetem el.

– Tölts abból a vörös borból egy nagy pohárral – néztem az üvegre, amelyet együtt hozott a vendéglőből a csigával.

Nem is tudom, hogy lehet tizenkét csiga egy egész fogás a franciáknak, hiszen nekem tizenkét gyors falás volt az egész. S utána két hosszú korty a vörös borból!

Nagy taps és nevetés ünnepelte teljesítményemet. Én pedig csak azért is úgy néztem szét, mint aki megmentette a székely becsületet. És aztán, hatalmas kacagásokat váltva ki, minduntalan sürgettem a hazamenetelt. Nem engedtek. Előbb ki kell várni – mondták –, beleszügyodott-e gyomrom a székelynek szokatlan táplálékba. Mégse lenne szép, ha útközben letisztelném vendéglátó városunkat. S még el is kísérték jó hosszú darabon, hogy meggyőződjenek: nem kell már félni semmitől...

A Szervátiuszén kívül vittem még magammal egy nevet Kolozsvárról Párizsba. 1925 tavaszán olvastam a Keleti Újságban, s azért jegyeztem meg magamnak, mert volt valami halk „magyar irigység” is bennem az elismerő érdeklődés mellett: „*Párizs legérdekesebb szobrása egy román művész.*”

Bölöni György írt színes riportot Brâncuși-ról, s én a Bölöni nevét is áhítatos tisztelettel ejtettem ki az Adyé mellett. Visszaemlékeztem hát erre a riportra, amikor egy év múlva rám mosolygott a szerencse, s úgy fordult, hogy magam is eljuthatok Párizsba. No, most talán többet megtudhatok ott Brâncuși „érdekességéről”, sőt talán őt magát is megláthatom! És én is írhatok róla!

Nem tudom, végül is nem az a „halk irigység” álmosította-e el bennem az érdeklődést. Annyi bizonyos, hogy Szervátiuszékhoz még azzal a szándékkal indultam, hogy megkérdem Brâncuși felől. De nem lett semmi a tervezésből. Szervátiuszékánál először a találkozás izgalma, aztán a csiga-ügy kedélyessége verte ki fejemből a szándékot. S amikor később újra eszembe jutott, azzal nyugtattam meg magam, hogy Brâncuși biztosan úgyse fogadna, ha rá is akadnék valamilyen szerencse folytán ebben a zürös Babelben. Éppen egy *magyar* újságírócskát

Romániából? Hogyne! S ha netán fogad, hát hogyan beszéllek veled? Hiszen sem románul, sem franciául nem tudok.

Ez a gondolat mentségnek önmagam előtt jó volt, másfelől azonban elkésérített. Nem is lehet jó újságíró, aki nem tud mukkanni semmi más nyelven, csak a magáén. Dühösen vettem rá magamat a francia lapokra, s olvastam szorgosan minden szabad pillanatomban. Hát hiszen a lapokat s bennük különösen a politikai közlemények címeit, hamarosan értettem is, ha – *én olvastam* őket. De már nem tudtam szétválasztani egymástól a szavakat s felfogni a jelentésüket, ha Elemér olvasott fel belőlük a kérésemre. Született franciákkal meg sem a vendéglőben, sem az üzletekben nem tudtam szóközeibe se kerülni. Meghökkenve jöttem rá, hogy a szemem jobb és gyorsabb szolgálja az agyannak, mint a fülem. Hosszú-hosszú ideig kellene Párizsban maradnom, hogy valamennyire a fülemmel is segítsék elkülöníteni s aztán tudatosan sorba állítani magamban a francia szavakat, ami nélkül beszélni sohasem fogok. Erre pedig most nincs időm. Most csak arra van időm, hogy a szememmel szedjek fel Párizsból annyit, amennyit csak tudok.

Nem is tiltakoztam többé a fárasztó, végtelen gyaloglások ellen, sőt egyedül is megindultam a Szajna partján, ahol a folyó lefelé is, felfelé is biztos tájékoztatást nyújtott. Visszatértem egyedül a Rodin-múzeumba kedvem szerint gyönyörködni, sőt a Louvre-ba is a milói Vénuszhoz. Egyedül sodortattam végig magam a hömpölygő tömeggel a párizsi Opera előtt, de ott már csak azért, mert leszakított és elsodort társaim mellől a hullámozó emberáradat, amely végül is kilökött egy mellékutcába, ahol újra a saját lábaimra állhattam. Társaimra ráakadni reménytelen feladatnak látszott, elindultam hát keresni egy metróállomást, hogy az ott kifüggesztett térkép segítségével hazataláljak. A többiek otthon már nagy nyugalansággal vártak.

Ügyességem annyira elragadta társaimat, s megörvendeztetett engem, hogy jutalmul elmentünk a párizsi magyar vendéglőbe egy jó magyaros vacsorára. Azt is

rendeltünk, magától a tulajdonostól, aki kisietett hozzánk a konyhából, amikor eléggé hangos magyar beszélgetésünket meghallotta.

– Hogyne, kérem! Méltóztassanak csak helyet foglalni! Mindjárt intézkedem.

Olyan készséges volt, hogy fölöslegesnek véltük étlapot nézegetni. Legalább meglepetés lesz, amit kapunk.

Az is volt: nagy sülttányérokon egy-egy kis darab kockára vágott paprikás szalonna! A tulajdonos pedig nem jött vissza. Meg kell adni: festenivalóan szép volt a fehér tányéron a bíborpiros szalonnakocka. Nem paprikázták azt, hanem fürdették a paprikában. Most már megnéztük az étlapot is. Azon is a szalonna szerepelt magyar különlegességként, s még a túrós csusza. Egyébként a megszokott olcsó francia vendéglők étlapja volt, a felsorolt néhány ételféleség között ott szerepelt az én emlékezetes francia „disznólábam” és a tucat csiga is. Mindez rendes áron. De a paprikás szalonnát és a túrós csuszát, azt jól meg kellett fizetni.

Megfizettük mind a kettőt, s még bort is kértünk. Ez aztán odacsalt az asztalunkhoz még vagy három ott szalonnázó árva magyart. Azaz csak kettőt, mert a harmadik szlovák volt s még hozzá parlamenti képviselő. Ő hozta magával a másik kettőt, a két magyart. Az egyik közülük nő volt, Pécsről került fel Párizsba; festőművésznak készült, s egyházi ösztöndíj segítette hozzá az ott-hon majd tehetségHITELESÍTŐ párizsi tanulmányúthoz. A másik pozsonyi magyar diák: Ölvedy László. Elemér ismerte is, találkozott már a Sorbonne-on. Gondosan öltözködött, s olyan finoman „társalgott”, hogy elkülönítette ezzel egy kicsit magát nemcsak tőlem, aki nemigen tudtam simán társalogni, csak beszélgetni, hanem még Elemértől is, aki már a harmadik generációjáig visszamenőleg városi értelmiségnek számított.

A szlovák képviselőt Dvortsák Győzőnek hívták. Tán el is felejtettem volna a nevét, de riportot írtam volt erről a különös párizsi estéről, s ez a riport most visszaidézett nevet, hangulatot, az óvatos tartózkodást eleinte, aztán a vitába melegedést, ahogyan fogyott a bor az üve-

gekből. A kezdeti óvatoskodást Ölvedy váltotta ki belőlünk azzal, hogy sietett finoman figyelmeztetni bennünket: váltig képviselő urazta a társát, s megemlítette a prágai parlamentet is, ahol ugyancsak feltűnést keltett a képviselő úr magyar keresztnéve; ezt természetesen a magyar anyakönyvvezetőtől kapta annak idején, de most már nem akarja megváltoztatni. Annyi minden volt ebben a beajánlásban, hogy mi aligha mertünk volna öszszelegetést kezdeményezni, a közös borozás ellenére sem. De a képviselő úr nem is várta a mi kezdeményezésünket. Diákok voltunk mi neki, ő pedig képviselő, úgy illett tehát, hogy rendelésben is, szóban is ő járjon elől. A rendelésben két üveg borral, a szóban pedig azzal kezdte, hogy ő ellenzéki képviselő ám, mert elégedetlen a jelenlegi elrendezéssel. Ő teljesen független vagy legalábbis autonóm Szlovákiáért harcol. Aztán a történelmi múlt hosszasan elemzése következett, amelybe – alkalmas pillanatokban – Ölvedy magyar horgokat akart akasztani, de ilyenkor előadónk mindig mérgesen visszaförmedt: „*Most* nem rólatok van szó, hanem rólunk!” A *mostot* úgy megnyomta, hogy éreznünk kellett: nem is ő beszél, hanem a Történelem.

– De hát miért Párizsban agitál eszméje mellett? S éppen minket? Miért nem a honfitársait? S otthon?

Már benne voltunk jócskán a borozásban, amikor ez a kérdés elhangzott. Nem jött zavarba.

– Csak átutazóban vagyok Párizsban. Innen is tovább megyek. Amerikába!

– Hiszen az még messzibb van a hazájától...

Részeg őszinteség csillant meg a szemében:

– De sok honfitársam van ott. És jórészt gazdagok. Az otthoniak mind koldusok.

Nem kerestük vele a második találkozást. Beugrató? Kalandor? Vagy egyszerűen szédült nacionalista, akinek már semmi sem elég, ha álmai teljesüléséről van szó? Féltünk tőle. Ha valóban nem tért haza, ahol aligha várták kitárt karokkal, hanem tovább ment Amerikába, ott bizonytalán megtalálta számításait. Kapott vevőt az árujára. S olyant is, aki őt tekintette árunak...

Mi többiek azonban, ha már összetalálkoztunk, tovább is kerestük egymást. Ölvedy valami magyar könyvkereskedésről beszélt, ahová be-beütik magukat a Párizsban tartózkodó magyar értelmiségiek. Megkívánt magyar könyvújdonságok képe tűnt fel előttünk: no, ezt már megkeressük!

Nem egykönnyen találtunk rá. Külvárosi kis papír- és írószerkereskedés volt. A tulajdonosa egy Párizsba sodródott magyar, igyekezett származását is felhasználni vásárlói szűk körének tágítására, ezért hirdette magát könyvkereskedőnek. A papirosnak, tintának, tolinak nincs nemzetisége, de a könyvnek már van. Volt is a boltjában néhány magyar könyv. A legjelentősebbet kitette a kirakatába is. Kaczér Illés már nem is új könyve volt ez: Kháfrít, az egyiptomi asszony. Miért éppen ez? Hát ezt kapta meg egyik budapesti barátjától. A könyvkiadókkal még nem sikerült kapcsolatot teremtenie, de megszerez az is hamarosan.

Aztán megtudtuk azt is, hogy a kis könyvkereskedés valóban nagy kezdeményezések gócpontja. Itt alakult meg például a *Párizsi Magyar Akadémia*. Alapítója, szervezője Ajtay Miklós. Ő toborozza a tagokat is. A könyvkereskedésben rendszeresen megfordul, ekkor s ekkor biztosan megtaláljuk. Beszéljünk vele, hátha olyan szerencsénk lesz, hogy akadémisták lehetünk... S éppen Párizsban!

Elemért és Ölvedyt érdekelhette volna a dolog, ők tudósoknak készültek. De még igen fiataloknak érezték magukat. Engem, az újságírót, egy riport erejéig izgatott. A riport meg is született, de a hangja kissé gunyorosra sikeredett. Lehet, ez zárt ki mindhármunkat a jelöltek sorából. A gunyorosság később csak a nagyképű elnevezés miatt maradt indokolt. Ajtay és társasága tiszteletre méltó erőfeszítéssel valóban kiadott néhány könyvet Párizsban – magyarul.

Kalandosnak indult a kis pécsi lány kezdeményezése is. Ő egy vastag műsorfüzetből, amely hetenként jelent meg, s benne volt a következő hét minden kulturális eseménye, azt búvárkodta ki, hogy a Cameleonban magyar

zeneest lesz. Mendelssohn–Liszt ünnepélyt jelez a műsor, de Bartók- és Kodály-művek is szerepelnek benne. Senki se tudta a társaságunkból, hogy hol van az a Cameleon, illetve a nevét se hallotta az utcának, amelyet a műsorfüzet feltüntetett. A térképen persze megtaláltuk, de jó messzire a központtól, minekünk ismeretlen külvárosi részen. A pécsi lány azonban erősködött: a Moulin Rougeba bezzeg elmentünk, hogy lássuk a mezítelenkedő Josephine Bakert, de a komoly zenétől viszolygunk! Pedig büszkék lehetnénk, hogy a modern magyar zene így hódít Párizsban!

Tiltakoztunk, hogy nem Josephine Baker meztelenségéért mentünk (ebből olyan távolról, ahová a mi olcsó jegyünk szólt, alig is láttunk a kalimpáló fekete lábakon és karokon kívül valamit), hanem hogy fogalmunk legyen, mi is a varázsa annak a bizonyos revue-színháznak, amely nyugaton olyan diadalmasan szorítja le a színpadokról a hagyományos operettet. Nálunk még az érzelmes mese és a fülbemászó muzsika olyan kelléke volt a sikernek, amelyet nem helyettesíthetett semmiféle látványosság, itt meg már elsősorban a szemképráztatás visz sikerre olyan előadásokat, amelyeknek egyes számai közt alig van valami összefüggés. Vagy éppen semmi nincs.

Érvelésünk azonban inkább mentegetőzés volt, s magában hordozta már elszántságunkat: bármilyen messze is van az a Cameleon, mi megkeressük.

Valóban keresni kellett. Háromszor is elmentünk előtte, amíg valamelyikünk felfedezte a titokzatos, de csúnya állat képét egy törpécske ház homlokzatán. Persze, a mi szemünk mind a több emeletes, szemnek is kellemetes és tekintélyes házak között keresgélt, mert hát hol is lehetne egy zenei előadóterem Párizsban, ha nem egy ilyen épületben?

A törpécske házban kicsi volt az előadóterem is. Emiatt zsúfoltnak tetszett, de mi azért kaptunk még üres székeket az utolsó sorban. Ez jó is volt így, mert ott otthonosabban éreztük magunkat a mi magyar suttogásunkkal. Éltünk is a lehetőséggel, amíg a műsor elkezdődött. Ad-

digra valóban zsúfoltta vált a terem, s olyan sűrűvé benne a zeneértők áhítata, hogy mocanni sem mertünk.

Egy férfi és egy nő váltogatta egymást a pódiumon a zongoránál. Segítségük nem volt, még kottaforgatásra sem. Csak zongoraszámokat adtak, de úgy, hogy hol visszafajtottuk lélegzetünket, hol úgy éreztük: dübörög a zenével együtt, amint megtölti levegővel táguló mellkasunkat. Persze lehetséges, hogy éppen csak reánk s éppen ott Párizsban hatottak olyan elementáris erővel a magyar népdalfeldolgozások, de a mi lelkes hozzájárulásunk minden igyekezetünk ellenére is csak belevesző részecskéje maradt a minden szám után megújuló tapsviharnak. Az újrázásokat talán valóban mi szorgalmaztuk a legmakacsabbul, de a hallgatóság egyetértő támogatásával és annyiszor, hogy az egyik előadó végül Berlioz Rákóczi-indulójával biztatta indulásra a lelkes hallgatóságot.

A sikerült est és az a büszkeség, hogy ezt voltaképpen neki köszönhattuk, annyira közénk melengette a kis pécsi festőnövendéket, hogy azontúl velünk kószált délelőttönként, s velünk pihent meg a Saint Michelen, egy kis kávéház utcai teraszán, ahol sok beszéd nélkül is könnyen elszámoltunk, mert minden rendelést olyan tányérkán hoztak, amelyen vastag számmal rajta volt a rendelt *café*, *cognac*, *liqueur* vagy *absinthe* ára. Ha újíttál, csak a csészét vagy poharat vitték el, a tányérka maradt. Néha négy-öt is előtted, hogy lásd, mennyit fogyasztottál és mit fizetsz érte. Mi, írók emlékéit idézve, az abszintet pártoltuk, a kislány csak likőrt kóstolgatott. S mindig csak két pohárral. Ha megkíséreltük egy harmadikat is hozatni, finoman félretolta maga elöl a két tányérkát, és megvonta kissé féloldalt a szája szélét. Ez jelenthetett fanyalgást is, hogy neki a likőrből már „elege van”, de jelenthetett udvarias mosolyt is: „Köszönöm, nagyon kedves, de nem kérek többet.” Nála gyakrabban jelentette a mosolyt; és többet is a „köszönömnél”, vegyített bele egy kis hízelgést is. Ez azonban inkább a hangjából jött ki, mint a mosolyából:

– Kérem, dúdoljon egyet-kettőt...

A Cameleon-est után ugyanis beleszerelmesedett a székel népdalokba. Én aztán dúdoltam neki. Olyanokat is, hogy megtanult mosolyogni a szája mindkét szegeletével és a szemével is. Rám bízta magát. Láta ujjamon a jegygyűrűt, s amikor tájékozódott, hogy az egyelőre csak elkötelezettséget jelent, a lovagjává fogadott. Az elkötelezettség jobb biztosíték neki – úgy vélte –, mintha házasember volnék, mert még nincs semmi okom, hogy felszabadítsam alóla magam. Mármint az elkötelezettség alól. Ő ugyan még nem jegyesedett el, de ígéret őt is köti, és így mindketten bebiztosítva érezhetjük magunkat.

Hűségbiztosító elmélete bevált, különösen az ő szempontjából. Finomkodásából sokat engedett, sőt az „úrilyanokra” kötelező szemérmességet is felfüggesztette annyira, hogy esténként velünk kószálhatott olyan helyekre is, ahol szabadon nyilatkoztak meg az élet nyerségei. Járáltunk olyan utcákban, amelyeken az olcsó szerelem természetes nyíltsággal kínálta magát. Kíváncsi volt a felkínálkozás francia szavainak magyar értelmére; a hasonló célú gesztusokat általában megértette. Egy féllábú lány hosszas makacskodása elismerésre készítette; neki is élnie kell szegénynek, ha már erre a mesterségre adta magát! Zavarba csak akkor jött, amikor őt is partnernek szemelte ki egy sétáló lány, akinek a megszólítását előbb udvarias figyelemmel fogadta, s csak azután hátrált vissza közénk lángoló arccal. Az apacs-vendéglőben azonban, amelybe egy kicsit menekülésszerűen betértünk, már csendően kacagva mulatott a kalandján, s mintha újabbakra várt volna. De a vendéglő csak idegenforgalmi látványosságnak bizonyult, műapacsok mulattak és lármáztak benne, talán még a vastag pincefalak szennyessége is mesterséges volt.

Valódiak voltak azonban az ártatlanabb szórakozások olcsó vásárhelyei a Montmartre-on. Itt, a bábeli zűrben, kiborogathattuk vidámságunk összes vedreit, fitogtathattuk a bátorságunkat, megmutathattuk erőnket, értékesíthettük ügyességünket, mindenre volt eszköz, építmény, sátor, bódé vagy egyéb alkalmatosság. Jancsó Elemér nyert is

vagy négy üveg olcsó pezsgőt azzal, hogy gumikarikákat dobált úszkáló műkacsák nyakába.

Azt hiszem, az itteni tomboló vidámság közepette határoztuk el, hogy Elemér vigyen el bennünket a Belle Japonaise nevű „leányintézetbe” is, amelyről már beszélt. A kis festőművésznőt tájékoztattuk az intézmény jellegéről, ő meg is értette, miről van szó, de annyira befűledt már közénk, hogy részt kért ebből a kalandunkból is. Azt mondta, hogy én mint vőlegény vigyázok majd rá, ő pedig vigyáz rám.

Én már búcsúztam Párizstól. Időm lejárt, pénzem fogyóban volt. A maradék időt és pénzt arra kellett fordítanom, hogy meglássam még azt Párizsból, ami ha nem is nevezetes benne, de a jellegéhez hozzátartozik. Elemér barátom is úgy ítélte meg, hogy a Belle Japonaise ilyen. Persze, nem a legdrágább és a legfényesebb, de nem is a legolcsóbb. A középosztály számára készült. A nevezetessége az, hogy a világ minden részéről és minden fajtájából található benne leányt.

Elemér eléggé előkészített bennünket, mégis megszárdultem egy pillanatra, amikor beléptünk a „szalonba”. Egy csoport lány éppen táncolt, de ugyanakkor végtelenbe nyúló teremben táncolt végtelenül sok leánycsoport. A szalon négy fala, de még a padlója és a plafonja is, tükrüvegből volt. Bármerre néztél tehát, s nemcsak oldalt, hanem a fejed fölött és a lábad alatt is, ezer meg ezer leány táncolt szédítő forgatagban. S mind teljesen meztelenül; azazhogy: mégsem voltak teljesen meztelenek. Mind-egyiken volt valami apróság, ami még csak jobban kiemelte meztelenségét: gyöngysor a nyakon, karperec a csuklón vagy a boka fölött, esetleg a karon, vékony sál a vállon, villogó fejkék a tornyos frizurán...

Aztán a forgatag megállt. Társaságunk elég népes volt ahhoz, hogy a lányok a fogadásunkra siessenek. Kis, törpe asztalkákat toltak elénk s hozzájuk szabott székeket. Aztán a rendelések után érdeklődtek, s ezzel a szalon visszanyerte rendes dimenzióit, a mi szemeinket se vonzották már a mellettünk, alattunk és felettünk végtelenbe vesző tükörkép-sorozatokat. A rendelt feketék és likőrök mellett

a körénk kuporodó lányok igyekeztek felhívni magukra a figyelmünket. Én szorgalmasan mutogattam a karikagyűrűmet, ami csak kacagást váltott ki belőlük. De érdeklődve hallgatni kezdtek, amikor önkéntes óvónőm hiányos francia tudásával magyarázni kezdte, hogy nem házasember, hanem vőlegény vagyok. Az övé? – kérdezték. „Nem, nem! Távol van a menyasszonya, most készül vissza hozzá.” Megértették, és békén hagytak azután, bár biztosítottak róla, hogy „nincs okom félni, mert ők mind orvosi felügyelet alatt állanak”. Ezt azonban már nem fordította le nekem magyarra, mert úgy tűnhetett volna – magyarázta később –, mintha ő is rá akarna beszélni...

De ha esetleg lefordítja, akkor se fenyegetett volna semmiféle veszedelem. Túlságosan sokat mutogattak a bájaikból ezek a nők, semhogy kívánatosak lettek volna. Akkor értettem meg, hogy Mikszáthnál és Jókainál miért olyan izgalmasan izgatóak a hosszú köntösök alól kivillanó karcsú női bokák. A kevés sejtetés szebbé teszi a képzeletet, mint amennyit a valóság adni tud...

Ebben az esetben pedig a valóság dermesztően kiábrándítóvá vált hamarosan. A mellettünk maradt két lány velünk is meg akarta fizettetni a látogatási díjat. Egy-egy kétfrankost kértek, hogy mutatnak valami érdekeset. Amikor megkapták, odahelyezték az alacsony asztalka két sarkára a két pénzermét, föléje álltak, egy-két mozdulat a derékből, s hült helye maradt a kétfrankosnak az asztal sarkán.

Olyan meglepő volt a mutatvány, hogy értetlenül néztünk rájuk: vajon hogyan és hová tűnhettek el azok a kétfrankosok? Megismétlik – biztattak kedvesen –, hogy kielégítsék a kíváncsiságunkat. De újabb két pénzdarabra volt szükségük.

Harmadszor már nem engedtünk a kíváncsiságunknak.

Utolsó kilengésünk volt ez Párizsban. Lehet, társaim már várták is elutazásomat. Elvégre ők dolgozni jöttek, én a „bűnre vezető alkalom” voltam nekik, ürügy, azzal a megokolással, hogy mindent meg kell mutogatniok, ami

láttnivaló Párizsban a magunkfajta Balkánról idekerült fiatalok számára tanulságos lehet.

Az utolsó két-három napon magamra is hagytak, jártak a dolgaik után. A Belle Japonaise-ben tett látogatás felelősségtudatot ébresztett bennük, ilyesfélét: de most már elég a lógásból! Kedvetlen lettem én is, aki közülük egyedül jött a kedvét tölteni Párizsba! Persze, én sem éppen a Belle Japonaise-ért! Ez volna hát kedvetlenségem oka? Nem, ennyire álszent nem vagyok. Akkor hát az nehezedik rám, hogy rövidesen el kell hagynom Párizst? Nem, hiszen vágyom már haza. Ez a világ itt nekem túlságosan tág, elveszek benne, mint lehullt mogyoró őszszel a páfrányok között. Az otthoni feszesebb, jobban illik rám, én is jobban illek beléje. És vár otthon a menyasszonyom. El is küldött egy köteget az Újság friss számaiból. Bizonyára azért, hogy tájékoztasson az otthoni eseményekről, hátha hazahúzó hatással lesznek rám...

Kíváncsian forgattam a lapokat. Olvasgattam bennük a címeiket, itt-ott beleolvastam a cikkekbe is. „Nagybeteg a kolozsvári magyar színház. A rettenetes adóteher, a pénzhiány és az állami támogatás elmaradása öli meg.” Tamási Áron írta a cikket, de nem írt benne újat, csak ismételten felpanaszolta azt, amit mindannyian tudtunk. Egy másik számban gúnyos című cikk: Medgyesről a holdba. De csak én éreztem gúnyosnak a címet, a cikkíró nem. Teljes tisztelettel írt Oberth dr. medgyesi tanárról, aki a modern rakétatechnika egyik nemzetközileg ismert szakembere. Íme, mit mind: „A rendelkezésünkre álló technikai eszközökkel egy magával elegendő robbanó anyagot vivő rakéta igenis elérheti a Holdat.” No és ha eléri, mi mit érünk vele? Különben is mese az egész, költészet. Ezt is elálmodták már előlünk a franciák. Cyrano de Bergerac bizonyára hivatottabb álmodozó volt, mint ez a medgyesi tanár, aki ilyen elkésve álmodja újra...

Balázs Ferencről is volt egy cikk az egyik lapszámban. A cikk címére nem emlékszem. Most megnézhetném, de nem teszem. Akkor ugyanis az ragadta meg a figyelmemet, hogy Amerikából küldte, ottani élményeiről számolt be. Lám, kódogunk a nagyvilágban, pedig talán otthon

lenne a helyünk, ott volna szükség reánk. Áron is megjárta Amerikát. Vette is már valami hasznát: az Újság őt küldte ki, hogy meginterjúvolja Colban Eriket, a Népszövetség kisebbségi szakosztályának főtítkárát, akit bizonyára elbűvöl majd, ha Kolozsváron angolul szólítja meg egy magyar kisebbségi újságíró. Áron aztán meg is írta a lapban, hogy az előkelő vendég milyen udvarias volt hozzá. De arra nagyon vigyázott, hogy ugyanilyen udvarias legyen a hatóságokhoz is, amelyekre ő panaszkodni próbált.

Vajon Balázs Ferenc tudja hasznosítani otthon hosszú éveig tartó világ körüli utazása tanulságait? Bizonyára, hiszen ő igazán jól használta föl az idejét. Ő igazán minden óráját tanulásra, önképzésre fordította; ő aztán Párizsban sem lett volna kíváncsi a Moulin Rouge fekete csillagára, Josephina Bakerre; és a Belle Japonaise leányaira...

Én pedig mit viszek haza magammal Párizsból? Úgy szólván semmit. Még csak a francia nyelvhez sem jutottam közelebb. A franciákhoz pedig? Egyetlenegyét is meg nem ismertem közülük, noha tele volt velük Párizs. Jancsó Elemér azzal vigasztalt, hogy Párizsban született franciához közelkerülni a legnehezebb. Óvatosak és tartózkodóak. Joggal, merthogy annyiféle népség csődül oda a világ minden részéből...

Elfogott valami belső nyugtalanság. Volt benne elégedetlenség önmagammal, valami szégyenérzet és bizonytalan önvád. Valami olyasféle, mint amikor a korhelykedő fiatalembert hajnalban elfogja a szorongás: „Jaj, istenem, hiszen engem otthon ébren vár édesanyám!”

Volt-e erre valami komoly okom? Bizonyára, különben nem keltene bennem ma is hasonló szorongást, ha visszagondolok rá. De hogy mi volt ez a komoly ok, ma sem tudom magamat is meggyőzően megfejtetni. Annyi bizonyos, hogy hazatérésem Párizsból kissé menekülés is volt...

Mi elől? Nem tudom. Otthon nem is igen szerettem beszélni párizsi élményeimről. Sem akkor, sem később. Ha valaki akkor frissiben még erősen vallatott, a Versailles-ban, a Louvre-ban, a Rodin-múzeumban vásárolt töméntelen fényképet tettem eléje.

Aztán rövidesen még egy tragikus esemény is sötétebbé tette párizsi utam emlékét. Petres Kálmánt, diákköri férfiideálot, hazatértem után alig fél év múlva holtan szállították haza Párizsból Kolozsvárra.

Annyit kószálhatott gyerekkorában ugyanazokon a mezőkön, amelyeken egy kicsit később én, annyiszor barátkozhatott állatokkal, és lapogathatta meg az úton ballagó szelíd tehenek farát, annyiszor fürödhetett meg nyáron a Nyárad lágy, de éppen nem kristálytisza vizében, s Párizsba mégis egészséges, daliás testtel (és példamutatóan tiszta lélekkel!) érkezett. S ott, ahol kutyán és macskán kívül más háziállatot talán nem is látott, lépfene-fertőzést kapott.

És Európa fővárosában nem tudtak rajta segíteni...

Attól kezdve ez a tragikus haláleset is belejátszott az én Párizs-látogatásom élményébe. Hogy miért? Nem tudtam volna megmagyarázni. Nem tudom ma sem.

1926 decemberének harmadik hetében hagytam ott Párizst. Bécsben lucskos havazás ért utol, de Kolozsváron még nem volt fehér a tél. Fekete volt és barátságatlan. A menyasszonyom azonban annál barátságosabb meglepetéssel várt: kétszobás lakással, amelynek a hálószobáját be is rendezte már meleg fűszekké. Hatévi hivatalnokoskodása alatt gyűjtötte össze rá a pénzt. A másik szobába egyelőre csak az íróasztal jutott. S még egy kis faragott és lakkozott kalotaszegi asztalka a hozzáálló két székkal. Ennyi elég is volt, mert legfeljebb a reggeli kávéfogyasztjuk majd otthon, kosztolni anyósoméknál fogunk.

A kalotaszegi asztalkát a két székkal ketten szállítottuk a lakásba gyalog. Elbírtuk. S messze se esett a Kereszt utcától a Zápolya utca. Házigazdánk, Debreczeni bácsi, a Magyar Színház oszlop-termetű portása, kegyes leereszkedéssel fogadott. Csakhogy így civilben, nadrágjából kibuggyanó hasával, távolról sem volt olyan tekintélyes, mint főportási díszegyenruhájában, a színház bejáratánál. Hamarosan engedett is a feszességből, s már háztulajdonosi minőségben ajánlotta figyelmembe frissen festett ud-

vari szobáit, amelyekről csak azért mondott le, mert „megnehezedett az idők járása felettünk”, nehezen él a színház, neki is pótolnia kell valamiből a jövedelmét. Persze, teljesen tisztában volt a helyzetünkkel, vagyis azzal, hogy csak *leszünk* házasársak: velünk maradt illendőségből addig, amíg bezártuk az ajtót, s én zsebrevágtam a kulcsot, hogy este majd egyedül térjek vissza aludni.

A szerkesztőségben Zágoni kimért szívéllyességgel, Szentimrei kíváncsi érdeklődéssel, Nyíró harsány kedélyességgel fogadott:

– No, fiú, megmaradtál-e székelynek, vagy francia lettél?

Tamási Áron szemében meleg barnaság fénylett, amikor kezet szorítottunk. Jakab Géza átkarolta a vállamat. Seres Maximilian, utódom a rendőrségi és törvényszéki riportereskedésben, a kellő tisztelettel üdvözölt.

Paál Árpádnál külön jelentkeztem: beszédem volt vele. Távollétemben ugyanis újabb fordulat történt a lap helyzetében. December elején, pontosan hetedikén, felkerült a lap homlokára: *Az Országos Magyar Párt hivatalos lapja*. Nem tudtam, hogy ez milyen következményekkel járhat, márpedig én családalapításra készülődtem.

Paál Árpádnak megint felhős lett a homloka, mihelyt kérdezősködni kezdtem, de szokásos lassú, kissé méltóságteljes mozgású mondataival megnyugtató. Két oldalról világította meg a „kérdést”. Ideológiailag, egyfelől, vissza kellett egy kissé vonulnunk, mert nincs semmi értelme ugyebár, hogy elszakadjunk népünk többségétől, s ezzel megbontsuk az egységet. S jobb is, ha a párt hivatalos lapját mi csináljuk s nem a Kovács Kálmán-féle maradiak emberei. Ezek elégedetlenek is a megoldással. Miattuk is került bele a bejelentés szövegébe az a mondat: *„A lap fenntartó testületével megtörténtek mindazok a megállapodások, melyek intézményesen biztosítják pártunknak a lap irányítására való befolyását.”* S ez ellen nem is lehet semmi kifogásunk, hiszen mi is részesei vagyunk a pártnak, ugyebár. Másfelől a lap anyagi helyzete végleg megszilárdult. Elhárult fejünk fölül a veszedelem,

hogy csődbe kergetnek, fel kell számolnunk a vállalatot, be kell szüntetnünk a lapot s ezzel kenyértelenségbe taszítanunk annyi embert. Most már lesz annyi kitartásunk, hogy végleg megszilárdítsuk a helyzetünket.

Lehet, hogy nagy-nagy naivsággal még mindig magáénak tekintette a lapot? Lehet. Hiszen megnyugtató fejtegetései engem is kielégítettek. Magam is azt tartottam, az a legfontosabb, hogy ne veszítsük el munkahelyünket, hogy dolgozhassunk, kenyeret kereshessünk. Megcsináljuk majd a lapot úgy, ahogy uraink kívánják, de megmarad róluk a különvéleményünk. Mi kötelezheti az alkalmazottat arra, hogy egyetértsen a munkaadójával? Igazi véleményünknek majd a lapon kívül, az irodalomban, könyvekben adunk kifejezést. Miért ne? Abba nem szólhatnak bele, amit nem a lapban írunk, újságíró-jogainkat pedig védi a kollektív szerződés, nem bánhatnak el könnyen velünk...

Olyan egyszerűnek, tisztának, megdönthetetlennek tetszett előttem ez a gondolatsor, hogy mindjárt teljes bizalmamról biztosítottam Paál Árpádot: felkértem, legyen násznagyom január ötödikén, amikor az anyakönyvi hivatalban terminust kaptam.

Ő úgy tartotta illendőnek, hogy meleg örvendezéssel adja a meglepettet, pedig nagyon jól tudta, hogy miért faggatom, s azért volt olyan készségesen bőbeszédű, mert engem biztatván önmagát is nyugtatta.

Szilveszter estéjét a fiatal házaspár Tamási Áronnál töltöttem. Emlékszem, este tízkor, amint elbúcsúzáskor a menyasszonyomtól, Áronék Petőfi utcai lakása felé tartottam, nagy pelyhekben szaporán hullott a hó, s már annyi volt belőle a járdán is, hogy megmaradhattak a nyomaim benne.

Kolozsvár akkor fehéredett meg először azon a télen, amely újév reggelére állott be teljes pompájában.

Január ötödikén megjelentünk a városházán, az anyakönyvvezető előtt. Utána az unitárius templomban is, ahol menyasszonyom unokabátyja, Ürmösi Károly esperes vezette az esketési szertartást, amúgy egyszerűen, unitárius

módra. Feleségemnek elég kiterjedt rokonsága volt Kolozsváron. Fel is vonultak mind a templomban, az öregek és fiatalok egyaránt. Így aztán a gyanútlan járókelők valami rendkívüli unitárius ünnepre gyanakodhattak, amikor kivonultunk a templomból az utcára, annyian tolongtak körülöttünk. Hanem az esküvői ebéden már csak a násznapok és az esketést végző Ürmösi Károly vettek részt asszonyostól, más senki idegen. Így is megtelt velünk a Kereszt utcai kis házacska középső szobája. A lakodalmi ebéd nem is tartott sokáig: délután ötkor, amikor a szerkesztőségi munkaidő kezdődött, Paál Árpád megbontotta az asztalt. Én nem mentem vele munkába: egyheti rendkívüli szabadságot kaptam főszerkesztői jóváhagyással. A kollektív szerződés ugyanis nem intézkedett a családi ünnepek esetére, csak a nyári négyhetes pihenőszabadságra tartalmazott rendelkezést.

Ilyen jól kezdődött hát énnekem ez az év: esküvővel meg egy szabadságos és mézes héttel. Úgy látszott, hogy jól is folytatódik. Rangom volt már a szerkesztőségben, kinőttem a rohangáló, hírgyűjtő riporterek sorából, a hírrovat *szerkesztője* lettem. Délelőttönként a Párizsból hozott élményanyagból írtam még riportokat, s emellett élénk összeköttetésben maradtam Jancsó Elemérrel, aki újabb Párizsi anyagokat küldött. Én, az elismert „francia szakértő” szerkesztettem be ezeket is. Délután a hírrovatot állítottam össze a Szentimrei keze alá, és a távirati irodák anyagából dolgoztam fel azt, ami reám maradt, mert nem érdekelte különösebben sem a belpolitikust, sem a külpolitikust. És Nyírórt sem, hogy valami „színest” kerekítsen ki belőle.

Nem törtem magam túlságosan, csak annyira, hogy tartani tudjam már megszerzett újságírói hírnevemet. Igyekeztem minél hamarabb lerázni a „hivatali” munkát, hogy a magam „külön” feladatát végezzem. Hozzáfogtam első novelláskötetem összeállításához, terjesztése megszervezéséhez a Tizenegyek bevált módján, vagyis előfizetőgyűjtők toborzásával. Kellott bizonyos számú előfizető ahhoz, hogy szerződést köthessek valamelyik nyomdával. Eh-

hez sokat kellett leveleznem. De még mindig volt akkora varázsa a Tizenegyek egykori emlékezetes felhívásának, hogy ez a levelezés nem maradt eredménytelen: 1927. május elején már hirdetem is az Újságban a novelláskötetet.

A nyár közepén hazavittem a feleségemet bemutatni a nyáradmentieknek. Jó iskolában járt Torockón: jól vizsgázott a Nyáradmentén is. Ő sürgette, hogy járjuk végig a közeli és a távoli falusi rokonságot, s meg is szeretette magát az első látásra mindenkivel. Apámék is, bár mindkét kezük annyira tele volt dologgal, hogy igazán komoly terhet jelenthetett számukra két „városi vendég” ellátása, egy szóval is jelét nem adták, hogy tán sírnának, de azért örülnének is a búcsúzkodásunknak. Inkább kedvesen marasztaltak, hogy szeretetüket kimutassák.

De azért néhányszori elhalasztás után sor került erre is: a könnyes búcsúzkodásra.

Kolozsváron nem várt meglepetés ért: újra baj van az újsággal! Nem váltak be Paál Árpád számításai, a lap anyagi helyzetét nem szilárdította meg az, hogy hivatalos lapjává tette a Magyar Párt. A lap ezzel nem lett népszerűbb, ellenkezőleg! Az az olvasóréteg, amelyre számítva alakult, s amelynek beszerzésére annyi pénzt és fáradságot fordított, kiábrándultan dobta félre. Az bizonyos, hogy a csalódás miatt hamarabb cserbenhagyták, mint amilyen készségesen annak idején melléje állottak. A párt-hű új olvasók pedig nemigen tolokodtak, nekik sem volt sürgős, hogy a nemrég még éles ellenzéki magatartást tanúsító Paál Árpád lapját támogassák.

Így a párt kiadóvállalatának szakembereit nem volt nehéz meggyőznie a háttérben dolgozó, eszközeiben nem válogató, de nagyon okos Kovács Kálmánnak. Hiszen igaza volt, a pártvezetőség valóban igen „rossz boltot” csinált: átvett egy lapot, amelyre ráfizet. A lapnál tegnapi ellenségeit tartja el. S még csak az az elégtétele sincs meg, hogy elfojtotta volna a magyar sajtóban az ellenzéki hangot. Lám, a Keleti Újság újra a régi, tán még nő is az olvasótábor. A pártvezetőségnek nincs joga ilyen értelmetlenül

kockázatmenti kiadóvállalata tőkéjét, mert az voltaképpen a részvényeseké.

És a pártvezetőségnek meg kellett hátrálnia a pénz emberei előtt. Előbb csak annyit határozott, hogy „rentabilitás kell tenni” az Újságot, amely nyilván azért megy rosszul, mert hozzáértés nélkül „adminisztrálják”. Szakemberek kellenek oda! Így kerültünk egyik napról a másikra kettős felügyelet alá. Politikailag felügyelt ránk a pártvezetőség (Zágoni naponta feljárt az elnökségi irodára), gazdaságilag pedig a már említett Consum című közgazdasági lap tulajdonosai: Radós Móric és László Arnold parancsnoksága alá. Ekkor került be a szerkesztőség tagjai közé a közgazdasági rovat vezetőjeként Rösler Viktor (később Bocskói) s még egy Rados unokaöcs riporternek. Ez utóbbi azonban naphosszat olyan apróhirdetéseket szerkesztett és adott le a lapban, amelyekre minél több „válaszbélyeg mellékelve” tartalmú levélre számíthatott. Egész csinos mellékkeresethez jutott így a „válaszbélyegek” révén.

Rados Móric azonban nem azért volt valóban jó szakember, hogy már az első hónap után rá ne jöjjön: nem olyan albérlet az Újság, amelyből ők, bármilyen okosan adminisztrálják, hamarosan biztos pénzt látnának...

Kovács Kálmán győzött: a pártvezetőség hozzájárult, hogy kiadóvállalata megvásárolja a Keleti Újságot. Annak volt *erkölcsi értéke* is (ellenzéki magatartásában, amelyet meg lehetett változtatni), *anyagi* is (rentabilitása, amelyet talán meg is lehet őrizni).

Az Újságnak nem volt már sem erkölcsi, sem anyagi értéke a Magyar Párt számára.

Úgyannyira, hogy meg is szüntette, s hivatalos lapjának a Keleti Újságot tartotta meg.

Az Újság szerkesztőségéből csak Zágoni István és Nyíró József került át a Keleti Újsághoz. Mindketten úgy vetették ezt, mint nélkülözhetetlenségük bizonyítékát.

– Hiába, székelyek nélkül nem lehetnek el – büszkélkedett Nyíró.

Elfogadta a Keleti Újság még Gergely Jenőt is, a mari-anumi tanárt, aki mint gyorsíró pótolta a tanári fizetést az Újságnál vállalt esti munkájával. Zágoni ragaszkodott hozzá, mert villámgyorsan vette fel a telefonjelentéseket és diktálta gépbe úgy, hogy nem kellett azokon javítgatni már semmit. Paál Árpád azonban már a *nélkülözhető*k közé sorolódott, bár az Újságot búcsúztató szép cikkében sok érzelemmel bizonygatta, hogy minden helyesen történt, a közjó érdekében. Igaz, képviselő is volt, a kollektív szerződés is két évig biztosította még főszerkesztői fizetését, ha ugyan – részben vagy egészben – nem számolták ezt el vele a lap korábbi váltóadósságai fejében.

A többi „nélkülözhetővel” könnyebben el lehetett bányi. Áron is, Jakab Géza is kezdő újságírónak számított, talán három hónap volt a felmondási idejük. Részletet átvette a Consum, ahonnan ájtött. A legtöbb gondot tán én okoztam. Hathónapi felmondási időhöz ragaszkodtam, s választott bírósággal fenyegetőztem. Dr. Nagy László megbízott ügyvéd, a kolozsvári róm. kat. egyházközség jogtanácsosa csak három hónapot akart elismerni, amennyit a többenél is. Arra hivatkozott, hogy hat hónapot csak ötévi újságíróskodás után ír elő a kollektív szerződés, amelyre úgy hivatkozunk, mint a szentírásra. Én pedig még a négy évet is alig töltöttem ki. Tiszteljem hát legalább a „saját szentírásomat, ha már a másokéval nem sokat törődöm”.

Homályos célozgatása kihozott a sodromból. Olvassa el jobban a kollektív szerződést – replikáztam. Igaz, nincs meg még az öt évem, de van ott még más rendelkezés is. Az, amely a fontosabb munkabeosztásokról szól. Az én munkabeosztásom pedig olyan volt, amelynél jár a hathónapos felmondási idő. Igazolni fogja ezt Nyíró és Zágoni is, ha sor kerül rá. A választott bírám pedig Paál Árpád...

Másnap újra hívatott, s minden további vita nélkül kifizette a hat hónapra járó harmincezer lejt. Elköszönésemkor azonban nem nyújtotta a kezét, csak biccentett a fejével.

Kiduzzasztották belső zsebemet a bankók, mégis szorongva mentem haza. A feleségem velem együtt veszítette

el az állását, hamaros elhelyezkedésre pedig egyikünk se számíthat.

A többieket is ez a gond szorongatja: nehéz ám új állást kapni, ha valahonnan kihull az ember.

Áron nem is keres... Úgy számítja, a felesége révén lesz annyi kitartása, hogy megírja első regényét. S azután már csak az irodalomból akar majd megélni...

Szentimrei, úgy hírlík, átveszi az Ellenzék szerkesztését...

Jakab Géza kipályázik Magyarországra, ahol az egyetemet végezte...

De mi lesz velem? Azazhogy velünk, hiszen feleségem is van...

Csakugyan élnem kell apám csak félig komolyan vett meghívásával? Haza kell térnem a falumba, ahol aztán felhúzhatom a székely harisnyát, hogy külsőleg is alkalmazkodjam azokhoz, akik között élek?

Hiszen ha egyedül volnék, tán nem is volna ez olyan nehéz. De a feleségem, aki végül is nem falusi földműveshez jött férjhez, hogyan fogadná vajon ezt a hirtelen átalakulást?

Egy kicsit riadtan magam is hozzáfogtam Vakvágányon című regényemhez. Írtam lázasan, s ez arra is jó volt, hogy otthon üljek, s ne kelljen kerülgennem az utcán Zágonit és Nyírót, akik tovább élhették megszokott újságírói életüket...

Igaz, én már nem éreztem volna jól magamat velük.

Átpártolásuk nagy csalódás volt. Hát így is lehet?

Elmerültem a munkában. És a kiábrándultságban.

Szeptember közepén Szegő Imre ügyvéd, az Újságíró-szervezet ügyésze rántott ki belőle. Izent utánam, hogy keressem fel az irodájában. Ott egy levelet mutatott.

– A Brassói Lapokat átszervezik. *Ideológiailag* is! – nézett rám biztatóan. – Ez ugyan nincs benne a levélben, de én tudom. Tőlem kérnek javaslatot... Maga elmenne Brassóba?

[Erdélyi Magyar Adatbank]

– Elmennék – mondtam inkább elszántan, mint lelkesen, mert eszembe jutott az a mérges harc, amelyet az Újságban folytattunk a Brassói Lapok ellen.

– Akkor akár indulhat is két hét próbaidőre. Remélem, beválik majd...

A próbaidő csak egy hétig tartott. 1927. november 1-én végleg megtelepedtem Brassóban. Egyelőre csak egyedül, amíg majd a feleségem is utánam jön, hogy új fészket verjünk a Cenk alatti városban.

Kolozsvár, 1968. november – 1970. március

[Erdélyi Magyar Adatbank]

TARTALOM

ELSŐ KÖNYV: ŐSZI LÁTOGATÁS

1. Az öntudatlanság tavában	11
2. Az eszmélkedés szirtjein	44
3. A tudat szigetén	97
4. Tágul a láthatár	126
5. Borul az ég alja	211

MÁSODIK KÖNYV: SZÁRBAN A KALÁSZ

1. A történelmi tudat tengerén	247
2. Világnézeti szélverésben	298
3. Kitérési kísérlet – balfelé	371
4. Szélárnyékban	414
5. Révkeresés	455

A könyv szerkesztője: Dávid Gyula
Technikai szerkesztő: Bálint Lajos
A megjelenés éve: 1971. Alak: 54X84/16.
Kiadói ívek száma: 29,75+12 melléklet
Nyomdai ívek száma: 33

Întreprinderea Poligrafică Cluj,
str. Brassai nr. 5-7.
Cluj – Republica Socialistă România.
Comanda nr. 76/1971.